

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASAG MEGBIZASABOL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

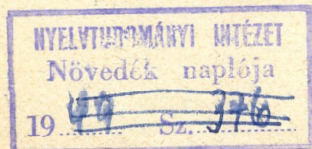
A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

XXIV. KÖTET

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASAG
1928

F4183/75

Elf. 1980.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1928-ban.

	† Gróf Apponyi Sándor, Lengyel (1921).....	2000	korona
	† Baksay Sándor, Kunszentmiklós (1914).....	200	„
	Balogh Jenő, Nagylózs (1921—1924).....	100200	„
	Balogh József, Budapest (1924).....	100000	„
5	Baranyai Béla, Debrecen (1924—1925).....	270000	„
	Baranyai Zoltán, Genf (1922—1928).....	33.68	pengő
	Bárdos Remig, Pannonhalma (1920—1928).....	10.68	„
	† Bartóky József, Budapest (1923).....	2000	korona
	Bátky Zsigmond, Budapest (1924—1928).....	44.00	pengő
10	Becker Henrik, Lipcse (1926).....	100000	korona
	† Bedő Albert, Budapest (1918).....	200	„
	Benkő József, Budapest (1923).....	1000	„
	† Berczik Árpád, Budapest (1906).....	200	„
	Bogdánfy Ödön, Budapest (1919—1926).....	150000	„
15	Boldisár Kálmán, Debrecen (1921—1922).....	1000	„
	Bonkáló Sándor, Budapest (1920—24).....	10000	„
	Budapest: M. Általános Hitelbank (1918).....	2000	„
	Budapest: Déli Vaspálya Társaság (1917).....	200	„
	Budapest: Első M. Ált. Bizt. Társaság (1912—1918).....	300	„
20	Budapest: Hazai Bank (1928).....	200	pengő
	Budapest: József Műegyet. könyvtára (1916—1922).....	2000	korona
	Budapest: Országos Kaszinó (1912).....	200	„
	Budapest: Orsz. Közp. Takarékpénztár (1908).....	200	„
	Budapest: Osztrák-Magyar Bank (1921).....	3000	„
25	Chorin Ferenc, Budapest (1924).....	850000	„
	Csánki Dezső, Budapest (1923).....	1000	„
	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905—1922).....	2000	„
	Csúry Bálint, Kolozsvár (1922—1924).....	22000	„
	Debrecen városa (1922).....	10000	„
30	Dongó Gyárfás Géza, Sátoraljaújhely (1924—1926).....	218000	„
	Ecseri Lajos, Szentes (1923—1924).....	100000	„
	Eger: Gárdonyi Géza könyvtára (1926).....	1000000	„
	Erdélyi Lajos, Budapest (1923—1928).....	10.96	pengő
	Erdős János, Rákosszentmihály (1917—1923).....	1000	korona
35	Erdős János nevére tőkésítés (1917).....	600	„
	Esterházy hercegi könyvtár (1923—1928).....	426.00	pengő
	Gróf Festetics Sándor, Budapest (1915).....	200	korona
	Báró Forster Gyula, Budapest (1904).....	200	„
	† Frencz Géza, Budapest (1923—1924).....	10000	„
40	Gálos Rezső, Győr (1921—1924).....	59500	„
	† Gárdonyi Géza, Eger (1921).....	300	„
	Gombássy Imre, Budapest (1924).....	100000	„
	Gombocz Zoltán, Budapest (1908—1927).....	90.00	pengő
	Győr: Pápóci prépostság könyvtára (1908—1923).....	1200	korona
45	Győr: Női felső kereskedelmi iskola (1921).....	500	„
	† Gyulai Pál, Budapest (1904).....	200	„
	Halász Dénes, Sárospatak (1920—1923).....	500	„

	Hartyáni Zoltán, Cegléd (1922)	2000	korona
	† Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200	„
50	Heltai Lajos, Budapest (1923)	100000	„
	† Herman Ottó, Budapest (1912)	200	„
	Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200	„
	Hóman Bálint, Budapest (1923—1924)	12000	„
	Horger Antal, Szeged (1915—1926)	700000	„
55	Horger Antal neje emlékezetére (1916—1926)	700000	„
	† Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400	„
	Hornyánszky Viktor, Budapest (1904—1923)	6000	„
	Horváth Endre, Budapest (1922)	1000	„
	Horváth János, Budapest (1915—1921)	400	„
60	Pálóczi Horváth Zoltán, Budapest (1923)	2600	„
	Jakubovich Emil, Budapest (1921—1928)	20 96	pengő
	Jambrekovich László, Budapest (1919)	200	korona
	Ifj. Jambrekovich László, Budapest (1923)	5000	„
	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200	„
65	Jánosi József, Veszprém (1925—1926)	1000000	„
	† Joannovics György, Budapest (1906)	200	„
	József főherceg Ó Fensége (1921)	2000	„
	Karácsonyi János, Nagyvárad (1925)	1000000	„
	Gróf Károlyi Gyuláné, Mácsa (1919)	200	„
70	† Katona Lajos, Budapest (1906)	200	„
	Kecskemét városa (1923)	10000	„
	Kis-Erős Ferenc, Kalocsa (1920)	300	„
	Klemm Antal, Pannonhalma (1920—1928)	86 04	pengő
	Kollányi Ferenc, Nagyvárad (1920—1926)	102000	korona
75	Bárá Kornfeld Móric, Budapest (1926)	2000	ar. kor.
	Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200	korona
	† Gróf Kuun Géza, Marosnémedi (1904)	200	„
	† Latzkó Antal, Budapest (1904)	200	„
	† Lehr Albert, Budapest (1910)	200	„
80	Lengyel Lajos, Budapest (1919)	200	„
	Lenk Adolf, Budapest (1919)	200	„
	Losonczy Zoltán, Budapest (1923—1928)	48 24	pengő
	Mader Béla, Budapest (1923)	2000	korona
	Gróf Mailáth Gusztáv, Gyulafehérvár (1908)	200	„
85	Majovszky Pál, Budapest (1920)	300	„
	Manninger Vilmos, Budapest (1919—1921)	700	„
	Manninger Vilmosné, Budapest (1919—1921)	700	„
	Melich János, Budapest (1916—1928)	86 18	pengő
	† Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200	korona
90	R. Nagy László, Budapest (1923)	2000	„
	† Nátly Jézsef, Budapest (1921—1922)	1500	„
	Neményi Sándor, Budapest (1924)	100000	„
	Ország Sándor, Budapest (1924)	850000	„
	Óváry Ferenc, Veszprém (1905—1920)	300	„
95	Palkovics Sándor, Egervár (1922—1924)	12000	„
	Pannonhalma: Szt. Benedek-rend főkönyvtára (1922)	2000	„
	Pápay József, Debrecen (1922—1927)	22 24	pengő
	Pázmán József, Budapest (1923)	2000	korona
	Pécs: Ciszt. főgimnáziumi önképzőkör (1906)	200	„
100	† Péller Pál, Veszprém (1905)	200	„
	Perczel György, Budapest (1921—1926)	720000	„
	Pintér Jenő, Budapest (1913—1928)	45 36	pengő
	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200	korona
	Putnoky Imre, Budapest (1923)	5000	„
105	Quittner Ervin, Budapest (1925)	850000	„
	† Rada István, Veszprém (1905—1927)	208 02	pengő
	Radó Antal, Budapest (1918)	200	korona

	Ifj. Radványi Sándor, Kótaj (1923)	2000	korona
	† Réthei Prikkel Marián, Győr (1922)	1000	„
110	Rexa Dezső, Budapest (1923)	2000	„
	Rust József, Budapest (1906)	500	„
	Sági István, Budapest (1923—1927)	32 00	pengő
	† Semsey Andor, Budapest (1904—1912)	4000	korona
	Simon György, Veszprém (1922)	3000	„
115	Sopron városa (1922)	5000	„
	Stoll Ernő, Nyiregyháza (1922)	1000	„
	Szabó Béla, Soroksár (1918)	200	„
	Szacelláry György, Budapest (1921)	2000	„
	Szeged: Tud.-egyet. m. nyelv. szeminárium (1908)	200	„
120	† Székely István, Budapest (1921—1925)	235700	„
	Szendrey Zsigmond, Budapest (1923—1924)	15000	„
	† Szily Kálmán, Budapest (1904—1924)	100000	„
	Szily Tamás, Gödreszentmárton (1922—1928)	18 16	pengő
	Szinnyei József, Budapest (1906—1923)	101000	korona
125	† Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200	„
	Szöts Ferenc, Budapest (1904—1927)	18 08	pengő
	† Tagányi Károly, Budapest (1920—1924)	26000	korona
	† Thallóczy Lajos, Bécs (1916—1918)	400	„
	Tolnai Vilmos, Pécs (1917—1928)	48 02	pengő
130	Tóth László, Budapest (1923—1924)	23000	korona
	Trócsányi Zoltán, Budapest (1917)	200	„
	Vargha Damján, Pécs (1912—1928)	60 22	pengő
	Vargha Gyula, Budapest (1922)	2000	korona
	Varsányi Emil, Budapest (1920)	200	„
135	Veszprém: Papnövelde könyvtára (1906)	200	„
	Veszprém városa (1922)	2000	„
	Veszprémi Takarékpénztár (1922)	2000	„
	† Gróf Vigyázó Ferenc, Budapest (1923)	200000	„
	Vikár Béla, Budapest (1920—1925)	61700	„
140	Viszota Gyula, Budapest (1919)	200	„
	Wiklund Károly Bernát, Upsala (1920—1921)	3600	„
	† Wodianer Artúr, Budapest (1904)	200	„
	† Zalán Menyhért, Pannonhalma (1922)	1000	„
	Gróf Zichy István (1919—1926)	376600	„
145	† Gróf Zichy Nándor, Adony (1916—1921)	2000	„
	Zirc: Apátsági könyvtár (1905—1927)	8 16	pengő
	Zlinszky Aladár, Budapest (1918—1921)	500	korona
	Zolnai Gyula, Pécs (1913—1927)	200 00	pengő
	Zsirai Miklós, Budapest (1922—1924)	100000	korona
150	Zsiros Lajos, Nagykikinda (1919)	200	„

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXIV. KÖT.

1928. JAN.—FEBR.

1—2. SZÁM.

Elnöki megnyitó beszéd.

(A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1928. január 24-én tartott közgyűlésén.)

Tisztelt Közgyűlés! Nekem jutott a szerencse, hogy mai közgyűlésünkön elnököljek. Gondolkozva arról, mi legyen a tárgy elnöki megnyitónak, abban állapottam meg, hogy legjobb lesz, ha pár szóval elmondom azokat az elvi és tárgyi kérdéseket, amelyek a nyelvtudomány köréből a jelenben erősebben foglalkoztatnak. Két ilyen kérdés van. Az egyik arra vonatkozik, milyen mennyiségi viszony van egy nyelv fejlődésében, elsősorban a magyarban, az idegen nyelvi hatások folytán keletkezett rész és azon fejlődött rész között, amely semmiféle idegen nyelvi hatásra vissza nem vezethető, amely tehát eredeti, a mi esetünkben eredeti magyar, s amely minden idegen nyelvi hatás felvétele nélkül magyarázandó. A másik kérdés a magyar tulajdonnevekből: hely- és személynevekből levonható sokféle tanulság kérdése. Engedjék meg, hogy ezekről a kérdésekről néhány szót szólhassak.

Hogy egy nyelv fejlődésében, elsősorban a magyar nyelvben, mekkora rész az, amely idegen nyelvi hatásokból vezetendő le, s viszont mekkora az, amely ilyenekből nem magyarázható, ez a kérdés régibb idő óta foglalkoztat. Az egyik alkalom, amely e kérdést tudatossá tette előttem, TOLNAI VILMOS egy értekezése volt. TOLNAI számokkal mutatta ki, hogy különféle magyar nyelvi szövegekben az eredeti magyar szavak száma 88%—92%, míg a jövevényszavaké csupán 8%—12% közt váltakozik (l. MNy. XX, 57). Más szóval akkor, mikor írunk, s hozzátehetjük, hogy akkor is, mikor beszélünk, 100 szó közül 88—92 az eredeti magyar, s csupán 8—12 az idegen, a jövevény. Ez eredményen gondolkodva, könnyű volt rájönnöm, hogy akkor, mikor egy nép új tárgyakkal, új fogalmakkal, új művelődési körökkel, új intézményekkel ismerkedik meg, mikor állami és társadalmi berendezései megváltoznak, az új tárgyak, az új fogalmak és intézmények elnevezésénél nem az egyetlen mód az idegen név átvétele. A nyelv másképp is tud magán segíteni, másképp is gazdagodhatik, nem csupán az idegen név átvételével. Az új tárgyak, az új fogalmak, az új intézmények nevei a meglévő szókészletből is keletkezhetnek, még pedig: 1. a meglévő szavak új jelentésének kifejlődésével, 2. a meglévő szavak továbbképzésével, 3. a meglévő szavak összetételével, 4. az idegen név lefordításával. Ezek a gondolataim részben megmagyarázták előttem azt az arányszámot,

amelyet TOLNAI VILMOSTól fentebb idéztem. De nem magyarázták meg teljesen, mert hiszen TOLNAI azt mondta, hogy különféle összefüggő magyar szövegben 88%—92% az eredeti magyar szavak száma, már pedig új tárgyak, új fogalmak elnevezésére a nyelvben akkor meglévő jövevényszavakat is felhasználják.

Volt és van egy másik alkalom is, amely azt a kérdést, mennyi a magyar nyelv fejlődésében az eredeti magyar, s mennyi az idegen hatásokra visszavezethető rész, állandóan ébren tartja bennem. Ez a magyar etimológiai szótár szerkesztése. E munkánál lépten-nyomon tapasztaljuk — s itt GOMBOCZ ZOLTÁN tapasztalatára is hivatkozom —, hogy a magyar szókészletnek igen tekintélyes az a része, amely sem nem átöröklött, tehát nem finnugor, illetőleg ugor rokonságon alapuló, sem nem kölcsönzött, tehát nem jövevény. Egy-egy nyelvben ugyanis, s így a magyarban is, nemcsak olyan eredeti szavak vannak, amelyek rokonságon alapulnak, hanem olyanok is, amelyek a nyelv, jelen esetben a magyar nyelv, önálló életében keletkeztek. A magyar nyelv eredeti szavai tehát kétfélék: a) öröklöttek, vagyis nyelvrokonságon alapulók, b) a magyar nyelv önálló életében keletkezettek. A magyar nyelv önálló életében keletkezett szavakról folyóiratunkban részletesen értekezett GOMBOCZ ZOLTÁN „Hangutánzás és nyelvtörténet“ (I. MNy. IX, 381) címen. Kimutatta, hogy e szavakban rendesen érezzük, hogy vagy hangot utánoznak, vagy pedig hanggal adnak vissza egy-egy lelkünkre tett benyomást. E szavakra a legtöbbször nincsenek régi adataink, tehát új keletkezésűeknek kell őket tartanunk; legtöbb az ige köztük, de vannak névszók is. Azt kell-e mármost hinnünk, hogy a nyelvnek ilyen szóalkotó készsége csak ma van meg, vagy csak az újabb időben vagy pedig régebben, sőt mindig megvolt? Bizonyítékok vannak rá, hogy a nyelveknek, s így a magyar nyelvnek is, ilyen szóalkotó készsége mindenkor megvolt. A bizonyítékok közül a legfontosabbat: az állatneveket, elsősorban a madárneveket hozom fel. Ezek között sok új, de sok régi keletkezésű, a madár hangját utánzó név van (vö. SUOLAHTI H., Die deutschen Vogelnamen. Strassburg, 1909.; ismertette SIMONYI Zs., Madárnevek. Nyr. XL, 395, 448. — GOMBOCZ Z., Állathívogatók és állatnevek. MNy. VII, 353). A szókészlet tehát gyarapodhat, fejlődhet minden idegen nyelvi hatás nélkül is.

A nyelvi élet más nyilvánulásaiban sokkal világosabban lehet szemléltetni, hogy egy-egy nyelv történeti fejlődésének milyen nagy része az, amely minden idegen nyelvi befolyástól függetlenül történik. Vegyük sorra őket.

A hangok terén azt látjuk, hogy sok nyelvben vannak olyan hangok, amelyek abban az alapnyelvben, amelyből az illető nyelv kiszakadt, nem voltak meg. Így pl. sem az indogermán alapnyelvben, sem pedig abban a centum-nyelvben,

amelyből az ó-görög nyelv kiszakadt, nem volt *ü* hang. Az ó-görög $\upsilon = \bar{u}$, \bar{u} egy régebbi görög *u*, \bar{u} -ból fejlődött, amely viszont az idg. *u*, \bar{u} folytatója. Ez a fejlődés minden idegen nyelvi befolyástól függetlenül történt.

Az egyes finnugor nyelvekben is vannak olyan hangok, amelyek a finnugor alapnyelvben nem voltak meg. Így pl. a finnugor alapnyelvben nem volt *h* hang, s ha ma egyes finnugor nyelvekben, így pl. a finnben, a magyarban van *h* hang, ez a hang az illető nyelvek önálló életében minden idegen nyelvi befolyástól menten fejlődött hang. A magyar nyelvben nem a *h* hang az egyetlen, amely magyar nyelvi fejlemény. A magyar nyelv önálló életében fejlődtek a magánhangzók közül az \bar{u} , aránylag későn az \bar{o} , az \acute{o} és az \acute{o} , a mássalhangzók közül az *f*, a *c*, a *zs*, a *gy*. E hangok jó része más régebbi hangok szabályos változása folytán keletkezett. Így pl. az *f* hang régebbi *pf*-ből, ez meg régebbi *ph* < *p*-ből, a *h* hang meg, amennyiben etimológiai eredetű, régebbi *ch*-ből, ez meg régebbi *kx* < *kh* < *k*-ből. A nyelvi változások megindulásának, egy-egy nyelv új hangjai keletkezésének okai közé régebben is, ma is idegen nyelvi hatásokat, nyelvkeveredéseket és nyelvcsereket is felvettek és felvesznek. Így pl. legújabban GÜNTERT HERMANN „Grundfragen der Sprachwissenschaft“ c. műve „Die Bedeutung der Sprachmischung“ fejezetében sikraszáll azon gondolat mellett, hogy a népkeveredésnek s a nyomában fakadt nyelvkeveredésnek a nyelvi változásokban mint oknak igen nagy szerepe, hatása van. Szerinte a magyarok a *p*-t *f*-fé, a *k*-t *h*-vá ilyen előzményekből fakadt „ureuropäische Sprachgewohnheit“ alapján hajtották volna végre, s a finnugor fokváltozás is ilyen misztikus, transcendens oknak köszöni keletkezését (i. m. 119).¹ Figyelembevéve a jelzett magyar és finnugor változásokat időrendi és nyelvtörténeti tekintetben, figyelembevéve azt, hogy a *p* aspiratiója, amellyel a magyar *p* > *f* változás is megindult, megvan a tremjugani osztják nyelvjárásban is, ahol semmiesetre sem fejlődött valami „ureuropäische Sprachgewohnheit“ hatása alatt, GÜNTERT feltevése semmit sem magyaráz, s a tőle felvett ok továbbbra is a tapasztalatilag bebizonyíthatatlan feltevések közé fog tartozni. Egy-egy nyelv egyidőben történt változásainak rendszeren egységes iránya van, e változások complexumából, egy-egy jelenség ki nem szakítható. S ilyen egységes szemlélet mellett nézetem szerint egyetlen egy változásról sem mutatható ki, sőt még csak valószínűvé sem tehető, hogy nyelvkeveredés alapján, vagy akár valami „ureuropäische Sprachgewohnheit“ alapján keletkezett volna. Az új hangok, az új változások kifejlődésében szerintem sem a nyelvkeveredésnek, sem a nyelvcsereinek semmi szerepe sem lehet. A

¹ A mű e helyére PETZ GEDEON egyetemi tanár úr hívta fel a figyelmemet.

jászok és a kúnok, akik egykori nyelvüket a magyarral cserélték fel, magyar nyelvüket nem a jász és a kún nyelv hangjainak artikuláció-alapjáról ejtik, hanem ejtik a környező magyar nyelvjárások hangzórendszere alapjáról.

Egy-egy nyelv hangzórendszerének, új hangjainak a kifejlődése tehát idegen nyelvi hatás nélkül jön létre. Az új hangzók a régieknek szabályos folytatói, s a nyelvnek eredeti fejlesztései.

Hasonló eredetiséget látunk a viszonyítások: a ragok, továbbá a képzők fejlődésében. Nincs róla tudomásunk, hogy akárcsak egy ragunk vagy képzőnk is idegen nyelvből vett elem volna. A *-nok*, *-nök* foglalkozást jelölő képző, amely a régi magyar *fejgyvernek*, *tálnok* szavakban van, a magyarba nem mint szláv képző jött át. A magyarba csupán egy vagy két *-nok* végű idegen szó került, amilyen az *udvar* mellett az *udvarnok*, s ez egy-két szó végébe a magyarság érezte bele a foglalkozást jelölő funkciót; így eredeti magyar alkotással vonta el a *-nok*-ot s alkotta meg a *fejgyvernek*, *tálnok* szavakat.

A jelentéstanban a legtöbb fejlődés eredeti, minden idegen nyelvi hatástól független fejlődés. Ahogy a görög *ó*, *ή*, *τό* vagy a német *der*, *die*, *das* határozott névelő nem idegen nyelvi hatás alatt fejlődött, azonképen nem fejlődött idegen nyelvi hatás alatt a magyar *a*, *az* (nyelvjárásokban és a régi nyelvben *e*, *ez* is) névelő sem. E névelőnek a fejlődését különben is világosan látjuk emlékeinkből, s jól tudjuk, hogy a Halotti Beszédben, s általában a XIII. sz. első negyede előtti nyelvünkben ilyen névelőnk nem volt. Általános a felfogás, hogy a határozott névelőt nyelvünk önállóan, minden idegen hatástól menten fejlesztette ki (l. SIMONYI Zs., A jelzők 69).

A magyar mondatban területéről alig tudnánk egy jelenléte is megjelölni, amelyről kétségtelenül be lehetne bizonyítani, hogy idegen nyelvi hatás alatt keletkezett. Ismerjük a finnugor, illetőleg a magyar mondat ősi elemeit, ismerjük a mellérendelés és alárendelés kifejlődését, s tudjuk, hogyan fejlődhetett, hogyan fejlődött ki minden idegen nyelvi hatás nélkül a mai állapot (vö. KLEMM ANTAL, A magyar mondat ősi elemei. MNy. XVIII, 10—6. Uő., A tagadásról. NyK. XLVI, 396. Uő., Magyar történeti mondatban kinyomott ívei).

A magyar nyelv életének bármely nyilvánulására tekintsünk is, mindegyikben a megtett fejlődésnek olyan nagy része az, amely idegen nyelvi hatás nélkül, tehát más okok folytán keletkezett, hogy hozzá képest az idegen nyelvek hatása alatt történt fejlődés elenyészően csekély. Szinte azt mondhatnám, hogy az a számbeli arány, amelyet TOLNAI VILMOS összefüggő szövegeink szókészletére állapított meg, nyelvünk fejlődésének többi részére is áll. A magyar nyelvben, s hiszem, más nyelvekben is, a fejlődésnek igen-igen nagy része idegen

nyelvi hatásokból meg nem magyarázható; a fejlődésnek mások az okai, s ezért e fejlődés eredeti, mert nyelvi tényezőktől nagy részben független.

A kifejtettem felfogás lényegesen különbözik attól a felfogástól, amely nálunk uralkodott s ma is uralkodik, s amely felfogás hosszabb ideig az én hitvallásom is volt. Mi azt hittük, és sokan ma is azt hiszik, hogy a nyelv gyarapodásában, fejlődésében az a rész, amely a rokon nyelvekből meg nem fejthető, idegen nyelvi hatások eredménye, idegen nyelvi kölcsönzés. E felfogás, amely a Nyelvőrnek és iskolájának felfogása volt, lényegében CZUCZOR-FOGARASÍÉK elveire való visszahatás. Csakis e felfogás mellett születhettek meg az olyan etimológiák, amelyeket a Nyelvőrben a *bojtár*-ról vagy a *csákó*-ról lehet olvasni, vagy a milyenek ma is tartják magukat, így pl. az *üsző* etimológiája. E felfogás sohasem vetette fel azt a kérdést, hogy egy-egy tárgynak, fogalomnak, intézménynek stb. két nyelvben való hasonló vagy azonos elnevezése nem lehet-e közös szemlélet alapján, tehát önállóan keletkezett eredeti elnevezés. — Csakis e felfogás mellett volt lehetséges hirdetni olyan idegen nyelvi mondattani hatásokat, amelyeket különösen egyik jeles tudósunk egyébként nagyértékű műveiben olvashatunk. Mindez azért volt lehetséges, mert e felfogás a nyelv fejlődésében mindent rokon- és idegen nyelvek segítségével igyekezett megmagyarázni, a nem nyelvi okokból történt fejlődési lehetőséget pedig figyelmen kívül hagyta.

Az a meggyőződésem, hogy túlzott volt s részben túlzott ma is az a felfogás, amely a jövevényszavak műveltségtörténeti értékére vonatkozik. Nézetem szerint egyedül a jövevényszavak minden más tényezőtől elvonatkoztatva egy-egy művelődési hatásról helyes képet alig adhatnak. (Hasonló gondolat KERTÉSZ M.: MNy. VII, 294.) Félre ne értessem! A jövevényszavaknak több szempontból való rendkívüli nagy értékét magam is vallom. A jövevényszavak sok esetben nyelvemlékeknel és becsesebb nyelvi források, s vallomásuk a hangtörténetre s esetleg az alaktanra is elsőrendű jelentőségű. Van elsőrendű történeti értékük is, amennyiben olyan kapcsolatokról tudósíthatnak, amelyekről máskülönbön mit sem tudnánk. Művelődéstörténeti vallomásuk azonban sokszor túlzott, máskor meg hiányos. Nézetem szerint ugyanis van olyan műveltségi hatás is, amely épen azért, mert egy nép az új tárgyakat, az új fogalmakat, az új intézményeket nem mind nevezi az átadó nép nyelvének neveivel, a szókészletben kisebb mértékben tükröződik vissza. Ilyen nyelvünkben nézetem szerint a perzsa-arab hatás. Sokszor gondolkoztam azon, hogyan van az, hogy a magyarokra vonatkozó első történeti feljegyzések arab-perzsa nyelvű emlékekben maradtak reánk. Nem volt nehéz rájönnöm, hogy elsősorban

kereskedelmi érdekekből. S mert az arabok és a perzsák kereskedelmi érdekekből olyan sokat foglalkoztak VIII—IX. századi eleinkkel, bizonyos, hogy művelődésük több ágára erősen hatottak. Pedig a műveltségi hatásnak jövevényszavainkból a *vám, vásár, kincs* és *ezer* szavakon kívül — mind fontos kereskedelmi szavak — alig tudnám hirtelenében más bizonyítékát felhozni.

De nem üzöm-füzöm tovább e kérdésre vonatkozó gondolataimat, nem pedig azért, mert hosszúra nyult fejtegetésem; pedig a másik kérdésről, a tulajdonnevekre vonatkozó időszerű gondolataimról is akarok néhány szót szólani. Igérem, hogy rövid leszek.

A magyar személy- és helynevekről azóta változott meg felfogásunk, amióta a Magyar Nyelv gárdája velük behatóbban foglalkozik. Aki azelőtt egy-egy személynévvel foglalkozott, s nem akarta elfogadni VÁMBÉRY ÁRMIN vagy NAGY GÉZA származtatását, megelégedett azzal, hogy eredetét nem tudjuk, vagy hogy idegen, a helyneveknél pedig hogy csak szláv lehet. Ilyenkor azután a szlavista gyönyörködhetett azokban a nyakatekert származtatásokban, amelyeket elébe táltak.

A személy- és helynevekkel kezdetben csak hangtörténeti szempontból foglalkoztunk, később e szempontok bővültek. Már a kutatás legelején is láttuk, hogy a magyar, másrészt a német, a szláv, általában az indogermán nyelvekbeli személy- és helynevek alakulása, jelentéstana között igen-igen mélyreható különbségek vannak. Az indogermán nyelvekbeli eredeti személynévek kéttagú összetételek, s rendesen kiváló testi-lelki tulajdonságokat jelölnek (vö. szláv *Vladi-slav, Vence-slav, Bole-slav, Sväto-plk* stb., német *Hein-rich, Fried-rich* stb.); ezzel szemben a IX—XIII. századi magyar nevek nem összetételek (vö. *Almos, Arpdád, Lél, Levente* stb.). A magyar meg a szláv, német, általában indogermán nyelvekbeli becézgetési módok között is igen nagy különbségek vannak. Olyan becézgetési mód, amilyen a magyar *Ista-Pista* ebből *Pista, Anna-Panna* ebből *Panni, Andi-Bandi* ebből *Bandi, Örzse-Pörzse* ebből *Pörzse* stb., az indogermán nyelvekben, így a tótban, szerbben, németben stb. nincsenek. Ilyen mélyreható különbségek vannak a személynévből eredt helynevek alakulásában is. A németben, szlávban, görögben, szóval az indogermán-ságban pusztá egyes nominativusban álló személynév helynév nem lehet; ezzel szemben a magyar *Csanád, Tas, Lél* stb. személynévek alanyesetükben minden képző, viszonyító rag nélkül helynevek is lehetnek. Sok másban is láttuk a magyar meg az indogermán nyelvekbeli személy- és helynevek közt a mélyreható különbségeket, s így jöttünk rá, hogy itt igen-igen sok eredeti magyar sajtáságról van szó. Aztán láttunk egyebeket is. Jól áttanulmányozva a szláv népek és nyelvek történetét, láttuk, hogy azok a földrajzi nevek, amelyek a

honfoglalás táján is a maihoz hasonló hangalakú néven ismeretek lehettek, semmiféle szláv nyelvből meg nem fejthetők. Ilyenek elsősorban a folyónevek. A következő folyónevekre: *Temes, Maros, Körös, Szamos, Bega* (ó-magy. *Begej*), *Tisza, Vág, Nyitra, Garam, Kompa, Ipoly, Arva, Hernád, Tarca, Laborc, Poprád* — a szláv nyelvekben hiába keresünk magyarázatot; vannak azonban nyelvek, amelyekből megfejthetők, s az így nyert eredmények a történeti tényekkel összeegyeztethetők.

Ilyen megfigyelések és tapasztalatok után kezdtük közzétenni buvárkodásunk eredményét elsősorban magyarul, tekintettel azonban arra, hogy igazunkat a hazán kívül is kötelességünk elismertetni, németül és franciául is. Munkánk nem könnyű, mert másfélszáz esztendő téves és hibás tanításait kell megkorrigálnunk.

S mikor így igazunk érdekében küzdünk, akkor megjelenik egy magyar pénzen fenntartott folyóiratban, a berlini *Ungarische Jahrbücher*ben MOÓR ELEMÉRTŐL „Ungarische Flussnamen“ címen egy értekezés (Band VI, 434—47), amely szerint összes fejtegetéseink, hogy imparlamentáris szóval éljek, badarságok. S az értekezés hazajáró lélekként felidézi mindazt a szláv etimológiát, amelyről azt hittük, hogy munkásságunk folytán Istennek hála eltemetődött vagy el fog temetődni. NÉMETH GYULA társunk 1925 áprilisában Debrecenben nagyobb közönség előtt *Debrecen* nevének eredetéről tartott felolvasást (I. MNy. XXI, 201, 273). Kimutatta, hogy ez a név szláv, miképen azt körülbelül százötven év óta hirdették, nem lehet, s rámutatott kétségtelen török eredetére. A tüzeesebb debreceniek a fejüket rázták, s azt mondták, már ők csak azt hiszik, amit apáik is hittek: városuk neve szláv volt és szláv marad. MOÓR ELEMÉR ugyanígy jár el az én fejtegetéseimmel szemben. Szerinte pl. *Bihar* neve a szláv *Bjelhorod* (van ilyen a X—XI. sz.-ban?) mása, hiszen régen megmondta ezt PAULER GYULA. *Krassó* szintén, akármit beszélünk, a szláv *kras-tőre* megy vissza. *Orsova* a szláv *Olšava* mása, a *Koppány* meg egyenesen a szláv *kopan*-ból való. S beszélhetsz jó vitéz: *Tur, Tisza, Temes, Szamos, Maros, Körös* bizony szlávok ahogy azt öreg-és szépapáink is hitték. *Karoldu* és *Saroltu* minden lehet, csak török nem, mert hiszen hogyan kerülne ide török kultúra, amely török neveket hozna magával. Mindezek az etimológiák s mások, amelyeket itt fel nem soroltam, nincsenek ilyen kedélyesen elmondva. Ezek az értekezésben olyan cézári fölényvel vannak kinyilatkoztatva, amilyenre bátorságot csak a tájékozatlanság adhat. S a szerző, hogy a laikust teljesen meggyőzze elméletének, etimológiáinak helyességéről, hivatkozik tiszteletreméltó külföldi tudósokra, akik szerinte fejtegetéseit helyeselték. Ha egy szlavistától, aki a magyar nyelv és a magyar nép történetéből semmit sem tud, azt

kérdezem, helyes-e, ha a magyar *kozár* népnevet a szláv *koza* 'kecske' szónak *kozárъ* 'kecskepásztor' származékával, vagy a magyar *tó*, régibb magyar *tou-t* a lengyel *staw* 'teich, see' szóval kapcsolom össze, az a szlavista mindezenetre azt fogja mondani, hogy helyes lehet. Ha azonban ugyanannak a szlavistának a *kozár* népnévvel összefüggő egyéb nyelvi és történeti körülményeket, a *tó* szónál meg a rokonnyelvi megfelelőket is előadom, akkor ő bizonyára nem mondja azt, hogy a magyar *kozár*, *tó* szlávok vagy akárcsak azt is, hogy szlávok is lehetnek. Hogy a szerző a tőle megkérdezett szlavistáknak az én fejtegetéseimből mit és mennyit mondott el, bizonyítékaimat hogyan közölte, nem tudom. Ha azonban elmondta nekik, amit én a *Szamos*, *Temes*, *Körös*, *Maros* nevek honfoglalás előtti hangalakjának szóvégi -s-éről (vö. *Samus*, *Tibis*, *Gris(ia)*, Μάρις) kifejték, lehetetlen, hogy akadna szláv nyelvekkel nyelvi szempontból foglalkozó tudós, aki e folyóneveknél a szlávúságra, szláv közvetítésre még csak gondolhatna is.

A helynevek, általában a földrajzi nevek eredetének kutatása a nyelvtudomány legnehezebb feladatai közé tartozik. LESSIAK PRIMUS, a szláv és a német nyelvtudomány egyik kiváló művelője, aki a helynevek magyarázása, kutatása terén is elsősorú értekezéseket írt, egyik nagyértékű munkájában ezt mondja: „Die Ortsnamenkunde gehört zu den schwierigsten Aufgaben der Sprachforschung. Sie erfordert Orts- und Sachkenntnis, kritisches Urtheil gegenüber den geschichtlichen Quellen, vor allem aber ausgiebiges Wissen in sprachlichen Dingen...“ (Die Kärntischen Stationsnamen 2). Fokozottabb mértékben kell hangsúlyoznunk e feltételeket ma. A földrajzi nevek vizsgálatához ugyanis a világháború óta politikai, tehát erősen érzelmi mozzanatok is fűződnek, s azért e téren a tudományos botlás súlyosabb megítélés alá esik. A háború befejezése után értekezések, könyvek jelentek meg, amelyek elszakított területeink földrajzi neveinek vallomása alapján kísérelték meg bizonyítani, hogy ezek az országrészek történeti jogon tulajdonaik. Hivatkozom CHALOUPECKY ÉS WEINGART cseh tudósoknak *Pozsony—Bratislava* névről írt fejtegetéseire, amelyekben a Kis-Magyar-Alföldről a *Bratislava* név alapján azt hirdették, hogy itt a IX. sz.-ban cseh-tót kultúra volt. Hivatkozom a szerb ERDELJANOVIĆ-ra, akinek a Niederle- emlékkönyvben megjelent dolgozata azt akarja bebizonyítani, hogy a Szerémségben, a Bácskában és a Bánátban szerbek már a VI. sz.-ban laktak, és itt megszakítás nélküli szerb folytonosság van. Hivatkozom az oláh elméletekre, amelyek ilyen történeti jogokat próbálnak kicsiholni egyes földrajzi nevekből, s egyik másik tudósuk, így pl. DICULESCU odáig megy, hogy tősgyökeres magyar neveket tesz meg honfoglaláselőttiékké, s rájuk fogván, hogy gepida nyelvi maradványok, velük bizo-

nyítja az erdélyi oláh kontinuitást. De nem maradtak tétlenek az osztrákok sem. STEINHAUSER a nyugatmagyarországi német *Fidisch*-ről, amely a magyar *Füzes* helynév mása, azt bizonyította (*Zeitschrift für Ortsnamenforschung* II, 231), hogy X—XI. sz.-i honfoglaláskori német átvétel, tehát itt a németek honfoglaláskori lakosok.

Az ilyen fejtegetésekre kötelessége a magyar nyelvtudománynak felelni. Kötelessége felelni nem politikai érdekből, hanem a tudományos igazság kedvéért. Mert a nyelvtudomány számára itt más érdek nem lehet, mint az, helyesek-e a feltárt eredmények. S a tudományos igazság szempontjából akkor is kötelességünk felelni, ha olyan értekezésekről van szó, amelyeknek eredménye politikai tekintetben ránk kedvező, tudományos tekintetben azonban a szóbanforgó értekezések hibásak. WEIGAND GUSZTÁV és iskolájának helynévkutató értekezéseire célok, amelyek elsősorban Erdély helyneveiről szólnak, s amelyek WEIGAND Jahresberichte-iban és Balkán-Archiv-jában jelentek meg. Ez értekezések eredményei politikai tekintetben nekünk kedveznek, fejtegetéseik azonban olyan hibákat tartalmaznak, hogy eredményeiket nekünk szóvá kell tennünk. Fő kifogásunk, hogy az idevágó magyar irodalmat nem ismerik, s hogy ők is a XIX. sz. szlavizmusának a légkörében élnek.

Pedig e szlavizmus felett nemcsak mi magyarok húztuk meg a lélekharangot. Csak nemrég jelent meg BÁRÓ RICHTHOFEN BOLKO „A szláv kérdés Magyarország régibb középkori archaeológiájában“ c. értekezése (*Arch. Értesítő. Új folyam* XL, 138—56). Ez NIEDERLE cseh tudós régészeti elméletéről, amely Magyarország szlávságára is vonatkozik, kimutatja, hogy alapjában helytelen. S azon közel száz éves tan ellen, hogy szláv helynevek a történeti Magyarországon már a Kr. u. II. században vannak, nemcsak mi szálltunk síkra, hanem legújabbán VASMER berlini egyetemi tanár is (*vö. Zeitschrift für slav. Phil.* IV, 282 és *Die Urheimat der Slaven. Ostsl. Volksboden* 134). A hazánkra, művelődésünkre vonatkozó száz-százötven éves szlavizmus legendáját tehát nem egyedül mi magyarok támadjuk meg hitelében.

Ugyanakkor, mikor meggyőződéseim szerint a tudomány szövétnekével a honfoglaláskori törökség műveltségének néhány világos és kétségbevonhatatlan bizonyítékára bukkantam, felvetődik lelkemben a gondolat, vajjon közvetlen a honfoglalás előtt hazánkban élt török nemzetiségű avarok olyan barbár, műveletlen nép voltak-e, amilyeneknek őket a velük ellenséges lábon élő bizánci és nyugati kútfők festik. Két mozzanatot ragadok ki történetükből. Az egyik Baján avar kagán egyik haditette. Baján 580-ban — beszéli Menander Protektor — ostromolni kezdte Bizánc egyik legerősebb várát, a mai Mitrovica helyén állott Sirmiumot. Baján a várat körülzárta, és ostroma három éven át tartott. A harmadik évben a vár

megadta magát, s bizánci őrsege mindenét hátrahagyva pusztán a rajta levő ruhában szabadon elvonulhatott. Kérdem mármost azt, miképen volt lehetséges, hogy a világ egyik legnagyobb hatalma Sirmiumot három éven át nem tudta felszabadítani. A másik mozzanatot az avarok erejének a megtörése. A nyugati írók tudósításaiból értesülünk, hogy az akkori világ legnagyobb hatalmassága, a frank birodalom, több háborút viselt ellenük, míg végre 814-ben Nagy Károlynak sikerült felettük győzedelmeskednie. Shogy a győzelem hírére milyen öröm fogta el a nyugati világot, arról szintén a nyugati írók tudósítanak. Kérdezem hát, miért volt olyan nehéz az avarok felett győzedelmeskedni. A felelet sem ennél, sem pedig az előbb feltett kérdésnél nem lehet más, mint ez: Baján államának is, a későbbi avar birodalomnak is olyan vallási, társadalmi, ipari, katonai szervezettsége, szóval kultúrája volt, amely, ha más irányú volt is, de vetekedett Bizáncéval, vetekedett a Nyugatéval. S a nyugati írók évkönyveinek, balkáni görög nyelvű bolgár feliratos oszlopoknak tanúsága szerint hazánkban a IX. században vannak bolgár-törökök is. A hun—avar—bolgár közmíveltségi kontinuitás, amint azt DETSCHER a Zeitschrift für Ortsnamenforschung II, 207 kk. lapjain bizonyítja, s amint hasonló gondolatokat MORAVCSIK GYULA is érint (Turán 1923. VI, 73—89), szintén igen valószínű. Aki tehát közvetlen a honfoglalás előtt hazánk területén török kulturát keres, azt meg is találja.

Abban a meggyőződésben, hogy a tudáson alapuló igazságok mellettünk szólnak, és hogy tudatlanságból ezeket az igazságokat meg nem látni vagy eltéveszteni vétek nemzetünk ellen: a Magyar Nyelvtudományi Társaság XXVI. közgyűlését megnyitom.

MELICH JÁNOS.

Orosháza : orosházi.

Ismeretes dolog, hogy számos *-a*, *-e* végű főnévből ezen *-a*, *-e* elhagyásával szoktunk *-i* képzős melléknevet képezni. Pl. *Orosháza: orosházi*, *Illyefalva: Illyefalvy*, *Bátka: Bátky*, *Berzevice: Berzeviczy*, *Szent Mihály hava: szentmihályhavi*, *pünkösöd hete: pünkösödheti* stb., de ilyenekkel szemben *Buda: Buday*, *szerda: szerdai*, *Velence: velencei*, *megye: megyei* stb. Az idetartozó eseteket eddig JAKUBOVICH állította össze legteljesebb számmal MNy. XIV, 145, s ezekhez azóta csak MELICH csatolta még a *Derecske: derecski* esetét MNy. XVII, 215. (Még néhány pótlást l. alább.) Magyarázó kísérlete e jelenségnek mindeddig tudtommal csak egy merült fel, az amely az ilyeneket pusztán kiejtésbeli rövidítéseknek tekinti, tehát olyanoknak, mint amilyenek pl. *piskii*, *oroszi*, *harasztii* helyett *piski* (híd), *oroszi* (pap), *harasztii* (kő), stb. SIMONYI, TMNy.

579 kétesnek mondta e magyarázat helyességét — de úgy látszik megfélekedve arról, hogy e magyarázat tőle magától származik (vö. Nyr. IX, 368), tévesen SZARVASNAK tulajdonította — „mert *galantai, budai, bicskei* s más effélék megtartják az *-a, -e* hangot (csak északi megyékben mondanak *bátkai* helyett is *bátkit, baktai* h. *baktit* stb.).“ De nemcsak kétesnek, hanem bátran tévesnek is mondhatta volna, mert az a körülmény, hogy egyéb eredetű *ai* vagy *ei*-ből sohasem lett *i* (vö. pl. *lajstrom, lajtorja, ejtőzik, dejszén, házai, kertjei* stb.), hanem csakis abból (sőt abból sem mindig), amelynek *-a, -e*-je az alapszó végső magánhangzója, *i*-je pedig melléknévképző, nyilván mutatja, hogy itt nem hangtani jelenséggel van dolgunk. E kétesnek jelzett feltevés helyett SIMONYI valószínűbbnek tartotta a következőt: „a nép nyelvérzéke [az ilyen esetekben] úgy látszik a szintén képzelhető személyragtalan alakból indult ki, mintha t. i. az illető helyeknek ez volna a nevük: *Nyíregyház, Félegyház, Bánfalu* stb.“ (TMNy. i. h. és ugyanígy Nyr. IX, 369.) Ez már szerintem is olyan feltevés, amelyről lehet beszélni, csakhogy ennyi megokolással, mint a SIMONYIÉ, aligha elégedhetünk meg, mert így érthetetlen, hogy miért indult volna ki a nyelvérzék a „szintén képzelhető“ személyragtalan alakból, s még kevésbé érthető, hogy miért maradt el a *Bakta, Berzevicze*-félék *-a, -e*-je, amely nem személyrag. Egyáltalán nem csodálkozom tehát azon, hogy JAKUBOVICH a TMNy.-nak e helye dacára is ezt mondhatta: „Hogy e jelenségnek mi az oka, azt — úgy látom — mind-egyedül senki sem magyarázta meg.“ (MNy. i. h.)

Én azt hiszem, hogy e jelenség magyarázata céljából először is magával a ténnyel kell tisztába jönnünk. Gyűjtsük tehát össze lehetőleg teljes számmal az idetartozó eseteket, és tekintsük át őket. Ha ez megtörtént, akkor először is azt fogjuk észrevenni, hogy az alapszóval szemben nemcsak *-a, -e*, hanem *-ja, -je* is hiányozhatik az *-i* képzős melléknévből (pl. *úrnapja: úrnapi, május elseje: m. elsei*), másodsor meg azt, hogy a *-ja, -je* mindig birtokos személyrag, de az *-a, -e*, nem mindig az, hanem lehet magának az alapszónak szóvégi hangja is (pl. *Orosháza: orosházi, Kozmatelke: Kozmatelki*, de *Bakta: bakti, Berzevice: Berzeviczy*), és harmadszor okvetlenül fel kell tűnnie még annak a körülménynek is, hogy hasonlíthatatlanul nagyobb azon idetartozó esetek száma, melyekben az alapszón birtokos személyrag van: *-a, -e* vagy *-ja, -je*, mintsem azoké, amelyekben az alapszó végének *-a, -e* hangja nem ilyen természetű.

JAKUBOVICH már észrevette, hogy idetartoznak mindazon esetek, melyekben az alapszó olyan összetétel, amelynek utótagja *-háza, -falva, -háda*, s épen ezért ezekből csak egy-egy példát közölt. De idetartoznak még a *-földe, -telke, -vize* utótagúak is, amelyekből szintén elegendő lesz egy-egy példa:

Péterföldre: Péterföldi (CSÁNKI III, 384), *Kozmatelke: Kozmatelki* (uo. V, 529), *Borbátvize: Borbátvizi* (uo. V, 155). Sőt azt mondhatjuk, hogy idetartozik, tekintet nélkül a birtokot kifejező utótag jelentésére, vala men nyi birtokos összetétel, amelyben a birtokos személye a birtokszón meg van jelölve, tehát pl. *Szent Mihály hava: szentmihály-havi, pünközsd hete: pünközsdheti, úrnapi: úrnapi* (pl. körmenet), *faluvége: faluvégi, út széle: útszéli, május elseje: májuselsei, márc. 15-e: márc. 15-i* stb. Az ilyen eseteknek összesen igen-igen nagy számához képest elenyészően csekély azon esetek száma, amelyekben a személyrag az *-i* képző előtt sem marad el. Mindössze a következőkről van tudomásom: a köznyelvben *éjtszaka* mellett *éjtszakai* (pl. álom) és a nyelvjárási *sehonna* (vö. MTsz. és Nyr. XXXVI, 136) mellett *sehonnai* (pl. bitang); LEHR szerint (Nyr. VI, 114) a nép között (hol?) *falukútjai* vízről is hallani. S ezeken kívül, csodálatosképen mind *-alja* utótagúakból, van még *cserallai* legelő (Nyr. VI, 431), *pagonyallai* és *kertallai* dülő (uo.), *kertallai* nóta (MTsz.), *földaljai* (NySz.), *váraljai* cseresznye (MNY. VI, 114), *szárnyaljai* és *havasaljai* (MA., id. TMNy. 571), *egy sátoraljaiak* (BALL., Példab.) és egészen általános a *hegyaljai* jelző. (De *Firtosalja* mellett van *Firtosalji* csn. is, és BALASSA is *havasalji* nyelvjárásról beszél a magyar nyelvjárásokról szóló munkájában.) Nyilvánvaló azonban, hogy ezek mind többé-kevésbé elhomályosult összetételek, s a beszélők épen azért teszik az *-i* képzőt a változatlan alapszóhoz, mert utolsó *-a* hangjának vagy *-ja* hangjainak személyrag volta már nem válik lelkükben tudatossá. (Ezért valószínűnek tartom, hogy *Kehida, Boncida, Hencida, Jánosda*-ból is már *kehidai, boncidai, hencidai, jánosdai* alakú melléknevek képződnek, mert ezen egykori összetételekben is már teljesen elhomályosult a *-hida* utótag. De 1492-ben még volt *Hencidy* családnév. Vö. IVÁNYI: MNY. IX, 444.) Ez a néhány könnyen megérthető kivétel tehát csak megerősíti azt a szabályt, hogy abban az esetben, ha olyan összetételből kell *-i* képzős melléknevet képeznünk, amelynek utótagján meg van jelölve a birtokos személye, a képző előtt elhagyjuk a személyragot,

Ha mármost ezzel szembeállítjuk azt a tényt, hogy mindössze 14 esetről van tudomásunk, amelyekben (azonban jórészt csak nyelvjárásilag, egy-egy kisebb vidéken) magához az alapszóhoz tartozó, tehát nem birt. személyrag jellegű *-a, -e* marad el az *-i* előtt (*bakti, Balassi, Bátky, kalsi, kassi, Kazy, kisvárdi, nagybányi, Sóbányi, Vay, Berzeviczy, derecski, Edvi, Récsy*; ehhez járulna 15.-ként még *dályi*, de ez kétes, mert a községet magyarul *Dályá*-nak hívják ugyan, de horvátul *Daljnak*), s ha ehhez még figyelembe vesszük, hogy ezek kivétel nélkül mind helynevek, holott az előbbi csoportban más jelentésűek is vannak, akkor már nem kételkedhetünk abban, hogy

e néhány *Bakta*: *bakti*-féle esetben csak a nagyszámú *Orosháza*: *orosházi*, *Illyefalva*: *illyefalvi*, *Bánhida*: *bánhidi*-féle helynevek és belőlük való melléknevek viszonyának az analógiai hatására vezethető vissza a rövidülés. Vagyis: mivel a birtokos személyraggal ellátott *Orosháza*-féle helynevekből *orosházi*-féle mellékneveket szoktunk képezni, azért itt-ott szörványosan egyegy (birt. személyrag nélküli, de mégis *-a*, *-e* végű) *Bakta*-félekből is kezdtek *bakti*-féle melléknevet képezni; de épen így megfordítva is: mivel a *Buda*, *Bicske*-féle *-a*, *-e* végű helynevekből *budai*, *bicskei*-féle melléknevet szoktunk képezni, azért szoktak már újabban néha *Orosháza*-félekből is *orosházai* alakú melléknevet képezni. De e kétféle irányú új fejlődés (t. i. egyfelől *Bakta*: *bakti*, másfelől *Orosháza*: *orosházai*) analógiás eredetének felismeréséből az következik, hogy szabályosnak csak az *Orosháza*: *orosházi*-féle váltakozás mondható, tehát csakis ennek az okát kell megmagyaráznunk.

E váltakozásnak esetleg feltehető okain gondolkozva eszembe jutott, hogy KERTÉSZ MANÓ a Finnugor jelzős szerkezetek c. nagybecsű tanulmányában (FUFüz. 17. sz.) egyebek közt azt is kimutatja (i. h. 34—7), hogy a földrajzi neveknek *Phrygia ország*, *Arabia tartomány*, *Szeged város*, *Szilvás falu*, *Gyapáros szőlőhegy*, *Duna folyó*, *Morva víz*, *Pathmos sziget*-féle nem-birtokos szerkezete ősi sajátága nyelvünknek, amely régibb, mint a ma szokásos *Phrygia országa*, *Szeged városa*-féle birtokos szerkezet. Igaz, hogy ezeket a *Szeged város*-féleket nem lehet közvetlen kapcsolatba hozni az *Orosháza*: *orosházi*-féle jelenséggel, mert az előbbieken a szerkezet előtagja nem birtokos, hanem csak minősítő jelzője az utótagnak, azonban figyelemre méltó velük kapcsolatban legalább annyi, hogy noha az ilyen *Szeged város*, *Buda vár*-féle régies szerkezetek legtöbbje már elavult, mert kiszorította őket az újabb keletű *Szeged városa*, *Buda vára*-féle szerkezet, azt látjuk mégis, hogy mikor *Szeged városa* néhány évvel ezelőtt nyomdát állított fel, s mikor *Buda várában* nemrégiben egy új tudományos társaság alakult, ezeknek mégis csak *Szeged-városi nyomda* és *Budavári Tud. Társ.* lett a nevük.

De már valóságos birtokviszony van a ma szokásos *Istvánfi*, *Péterfi*, *Pálfi* és a régebben szokásos *Istvánfia*, *Péterfia*, *Pálfia*-féle összetett családnevek elő- és utótagja között. Kérdés, hogy e kétféle szerkezet közül melyik az eredetibb. Az előbbi-e, amelyen a birtokos egyáltalán nincsen megjelölve, vagy az utóbbi, amelyen személyraggal van megjelölve? Az OklSz. adatai ez utóbbit mutatják régibnek, mert 1236/39-től 1436-ig (egy 1302. évi adat kivételével) mindig csak a *-fia* szerkezet fordul elő; csak 1443-tól kezdve jelentkeznek sűrűen egymásután a *-fi* szerkezetű adatok, amelyek a köznyelvben kizárólagosak. De ezzel szemben meg kell gondolnunk azt, hogy a nyelvemlékeknek időrendben régibb alakjai nem mindig régibbek egyúttal a

nyelvtörténet szempontjából is. Pl. ismeretes, hogy a *vártanak*, *kértének*-féle régebben divatos mult idejű igealakok újabbak, mint a ma divatos *vártak*, *kértek*-félék; és pl. a nyelvmelkeinkben szinte kizárólag olvasható *akarátja*, *gyalázatja*-féle birt. személyragos alakok is újabbak, mint a ma az irodalmi nyelvben ismét közhasználatúvá vált *akarata*, *gyalázata*-félék. Lehetséges tehát, hogy a *Péterfi*-féle jelöletlen birtokos szerkezetet is csak ideiglenesen szorította volt háttérbe, nyelvjárási sajátsággá, a *Péterfia* szerkezet, de utóbb ismét általános használatúvá vált az eredetileg is általános *Péterfi*-féle szerkezet. S hogy ez valóban így volt, bizonyítja az a körülmény, hogy azokban a rokon nyelvekben, amelyekben ilyen típusú vezetéknevek szokásosak, a vogulban, votjákban és cseremiszbén, szintén a birtokos személyrag nélküli *Péterfi*-féle szerkezetszokásos (vö. KERTÉSZ i. h. 39—40). S ez nagyon szépen egyezik azzal, amit SIMONYI A jelzők mondatana c. munkájában a birtokos szerkezetek alakjáról mond:

„1. Legegyszerűbb alakja az, mikor a birtokosszót s a birtokszót minden rag vagy képző nélkül rakják egymás mellé, mint pl. ma is igen gyakran a vogulban, osztjákban, cseremiszbén... [Következik néhány rokonnyelvi példa.] Kétségtelen, hogy valaha megvolt nyelvünkben a *ragta* lan birtokos szerkezet, mely szerint pl. az anya háza egyszerűen *anya ház*, a halász fia *halász fi* volt. De mikor idővel elterjedt a határozottabb, raggal való kifejezőmód, a régi szerkezet csak egyes állandó kapcsolatokban maradt fenn, ezek összetételekké váltak és mintái lettek a mai birtokos összetételnek: *atya fi* (az atyám fia) > *atyafi*, *lúd láb* (a lúd lába) > *lúdláb* stb. stb.“ (136—137.)... „3. A birtokviszonynak harmadik formája az, amelyben a birtokszó személyragot vesz föl: ez a rendes szerkezet a [mai] magyar nyelvben s a török nyelvekben, gyakori a vogulban, osztjákban, cseremiszbén.“ (139.)

Ennek alapján világos, hogy a birtokos összetételeknek *Orosháza*, *Illyefalva*, *Bánhida*, *Borbátvize*, *Szent Mihály hava*, *úrnappja*, *faluvége*-féle szerkezetét, melyben személyraggal van megjelölve a birtokos, megelőzte nyelvünk történetében az *Orosház*, *Illyefalu*, *Bánhid*-féle, a birtokost jelölő rag nélkül való szerkezet. És abban a korban, mikor még ez a szerkezet volt divatos, természetesen ehhez az alakhoz járult az *-i* melléknévképző (de persze nem mai *-i* hangú, hanem akkori alakjában), tehát pl. *Orosház* 'Oros háza, Oros nevű úrnak a háza': *orosházi* 'Oros házához tartozó'. A személyrag nélküli szerkezet aztán lassanként kiment a divatból, mert fokozatosan kiszorította a személyragos szerkezet (*Orosház* > *Orosháza*), de a melléknévképzése módja továbbra is változatlanul a régi maradt, mint ahogy ezt a *Buda vár*: *budavári* > *Buda vára*: *budavári* esetében láttuk. A birtokos-szerkezeteknek és a hozzájuk tartozó melléknéveknek ilymódon keletkezett *Orosháza*: *orosházi*-féle alakhi viszonyának analógiája aztán persze az újabb és újabb

keletű ilyen összetételekben is érvényesült. Pl. a csak 40—30 évvel ezelőtt keletkezett *Szapáry-falva* vagy horribile dictu *Tisza Kálmán-falva* nevéből is *szapáryfalvi* és *tiszakálmánfalvi* alakban képezünk mellékneveket. HORGER ANTAL.

Sylvester-problémák.

I.

Tudott-e Sylvester németül?

„Sylvester alias Erdősi, *natione Germanus*, artis typographicae gnarus, vel eo nomine adlectus per Devayum esse videtur, ut ejus opera ederentur aliqui libelli“ — írja Wietoris Jonathán egy Zarka Jánossal együtt 1770-ben készített kézirat munkájában. (Idézi RÉVÉSZ IMRE Erdősi János c. művében, a 19. lap jegyzetében.)

Ez a „könyvnyomtatásban járatos német ember“ tudományos leíró nyelvtanában, — melyet a cím szerint „in usum puerorum“, a gyermekek használatára írt, de amelyet részben latin nyelvűségre, részben magas színvonala, zsidó, görög, olasz, német példái és párhuzamai miatt gyermekek nem igen használhattak —, két helyen olyan nyilatkozatot tesz, melynek alapján az eddigi kutatók, akik az ő életével és munkásságával foglalkoztak, nemcsak hogy megcáfolták e két egyháztörténeti író állítását *Sylvester német voltáról*, de még tovább is mehettek és azt is bebizonyították róla, hogy *nem tudott németül*. Annyira nem tudott — egyik nyilván félreértett megjegyzése szerint —, hogy még azt sem tudta, van-e a németben articulus vagy sem. Ez a megjegyzése a következő:

Nihil enim dicere poterat absurdius [Melanchton], si haec ita accipiantur, vt sentiatur, nullum orbis nationum linguam habere articulum nisi germanicam et graecam; habet enim et sermo hungaricus, perinde ac graecus. Nam de caeterarum gentium linguis iudicare nequeo. (Kazinczy kiadása 44. lap De articulo hvng. Sermonis c. fejezetben.)

Amikor pedig — néhány lappal hátrább — a helyesírásnak a kiejtéshez való viszonyáról beszél, a zsidóból, görögből, latinból és olaszból példákat hoz föl arra, hogy az írás és a kiejtés nem fedi egymást, ezt írja:

Germanos nostros audio ab illis, qui huius linguae periti sunt, perinde facere. Horum exemplo et apud nos, etsi sunt, qui pronuncient *ab barát, af farkas, ap pap, ad diák* etc. articuli tamen extrema litera perpetuo scribenda est per Z...

A harmadik adat, amely azt bizonyítaná, hogy *Sylvester* nem tudott németül, *Sylvester* egyik bécsi tanártársának, *Reisachernak Sylvester-ről* szóló következő dicsérő sorai-ban volna (1551.):

Hungaricae graecam, solymam, lingvamque latinam
Addis, Pieridum roscida templa colens.

Tehát bécsi tanártársa, aki jól ismerte őt, megemlékezik arról, hogy tudott görögül, zsidóul és latinul, de azt nem említi, hogy németül is megtanult volna. Vagyis: *Sylvester*, aki görögül, zsidóul, latinul kitűnően tudott, annyira nem lett volna képes megtanulni egy élő nyelvet, épen a németet (bár Wittenbergben járt az egyetemre és sokat járt Bécsben grammatikája megjelenése előtt is), hogy azt sem tudta, van-e a német nyelvben névelő és másokra hivatkozva állította azt, hogy a német helyesírás és kiejtés nem fedi egymást. **TOLDY FERENC** ezeket a különös adatokat annyira készpénznek vette, hogy még Luther énekeinek a fordítását is elvitatta *Sylvester-től*. **RÉVÉSZ IMRE** pedig a fordításokat akként próbálta megmenteni számára, hogy föltételezte az énekek latin fordítását (az Erős várunk nekünk az Isten — Arx firma Deus noster est valóban le is volt fordítva latinra) s *Sylvester* **RÉVÉSZ** szerint latinból fordított volna.

Önmagában is a legvalószínűtlenebb képtelenség, hogy egy összehasonlító nyelvész, tudós, humanista, aki megtanult latinul, görögül, zsidóul, és hivatkozik olasz példára is, annyira közönyös lett volna a német nyelv iránt, hogy németek között Wittenbergben, ahol talán egy, de esetleg két évet is töltött — a legegyszerűbb szavakat: *das Wasser, das Brot, der Mensch* ne hallotta és ne tanulta volna meg. Magából a grammatikából, egyes elejtett megjegyzéseiből inkább úgy érezzük, hogy nagyon is jól tudott németül is; azt mondja például: *Buda metropolis est Hungariae nostrae inter omnes Europae vrbes amoenissimo simul et commodissimo sita loco; quam cur germani nostri sua lingua Ofen vocent, nondum plane intelligo, cum alia sit vrbs Pest, alia Buda.* (33—34. l.) Előbb pedig azt mondja: *Pestum, Pest, germanice Ofen* (32. l.) stb. S ha mármost ezekhez még hozzávesszük azt a körülményt, hogy Szatmár megyében, születési helye közelében, a bányavidékeken régi német gyarmatok voltak, amelyeket 1142-ben II. Géza telepített oda (Nagybánya), még valószínűbbnek kell tartanunk, hogy tudott németül. A grammatikájából kivett két idézet közül egyikben sem azt mondja, hogy ő nem tud németül, csak hogy 'mások, akik a mi német nyelvünket tudják, a hazai németek kiejtéséről úgy nyilatkoznak'; a névelőről beszélve pedig egyáltalán nem tesz célzást — az én értelmezésem szerint — arra, hogy ő nem tudja, van-e a németben névelő. Ami a *Reisacher-féle*,

1551-ben kelt dicsérő verseket illeti, azt hiszem, azért nem említi a német nyelvet is, mert egy bécsi egyetemi tanárnál, aki hét év óta tanít az egyetemen, egész természetesnek veszi azt, hogy németül tud.

Mint Nádasy Tamás iskolájának tanára egyes kiváló gyermekeket *Sylvester* vitt föl Bécsbe, további iskoláztatás céljából, s egy 1538. július 16-án, tehát a grammatika megjelenése előtti időben kelt, Nádasy Tamáshoz intézett leveléből megtudjuk, hogy Bécsben tartózkodott és Perényi Jánossal meg Pál deákkal együtt ebédelgetett Ambrus mesternél. Az egyik gyermekről, a leveleiben többször emlegetett Strutius fiáról, elmondja, hogy ez Bécsben nem tanult meg németül olvasni.

A két ellentétes adatból tehát, hogy „német nemzetiségű“ volt és hogy „nem tudott németül“, egyik sem igaz. Írásai: nyelvtana és Újtestamentom-fordításai, valamint az Újtestamentom végén levő fejtegetései a XVI. század egyik legnagyobb magyar tudósaként állítják eléink, — viszont grammatikai fejtegetéseiből s egyéb külső és belső körülményekből bizonyos, hogy németül is tudott s a neve alatt megjelent Luther-énekeket is ő fordította és pedig német nyelvből.

II.

Sylvester — Syluanus, a »Poëta Bohemicus« ?

A régi könyvek már a XVI. századtól kezdve nagyon részletes név- és tárgymutatóval vannak ellátva, s ha valaki meg akarja állapítani, hogy a nagy vaskos kötetek mit tárgyalnak, ne a könyvet lapozza át, hanem olvassa el a név- és tárgymutatót. — Legutóbb egy régi könyv registerének átolvasása alkalmával ismerősnek látszó néven akadt meg tekintetem:

Siluanus Jo. 316 sq.

Ezt olvastam egy 1782-ben, Prágában megjelent cseh irodalomtörténetben, melynek címe: Faustini Prochaska | De saecularibus liberalium artium in Bohemia et Moravia fatis commentarius. Pragae, CIOCCCLXXXII.

Siluanus azt jelenti magyarul, hogy *Erdösi, Erdei* — gondoltam magamban, mikor az utalt helyet kerestem a könyvben s titokban reménykedtem, hogy a nagy magyar bibliafordító, grammatikus, összehasonlító nyelvtudós és költő hatásáról a cseh irodalomra, talán valamelyik munkájának, vagy költeményének cseh nyelvre való fordításáról találok értesítést. S megtalálván a jelzett lapot, a XVI. századbeli cseh poétákról a következő figyelemreméltó sorokra bukkantam:

Longum est enumerare omnes illos, qui per id tempus poeticae laude floruerunt. Non funus, non cuiusquam eruditi aut viri cetera egregii nuptiae apparabantur, nisi a vatum multitudine concelebratae, ne liber quidem ullus exiit, quin a poetis commentus lectori foret: neque id latino solum, sed graeco etiam et hebraico versu, ad sermonis cuiusquam ingenium, et bonorum scriptorum in quaque lingua exemplum plerumque composito. Vernaculae vero poeseos gloria, quae plerumque ad gentes sera et nuper adeo venit, iam tum apud nos magna fuit, cuius hodie, ut pleraque maiorum amissimus, dum vicina ingenia exercet, nihil praeter memoriam retinemus.

Clara Maximiliani et Rudolphi regno hoc in genere fuere nomina **Johannis Silvani ortu Pannonii**, qui vitam suam Domazlicii clausit anno CIOICLXXII. (1572.) XVI. Calendas Martias. Is plurima carmina typis expressa vulgavit, inter quae psalmi propiciando numini compositi. Tantumque bohemica poesi valuit, ut a doctis viris cognomentum illi poetae bohemici attributum sit. (316—317. l.)

PROCHASKA ezt az adatát „Lup. Epher“ hivatkozással közli. Ez a Lup. Epher pedig nem egyéb (ERNYÉY JÓZSEF szíves fölvilágosítása szerint), mint Prokop Lupac cseh tudósnek a XVI. században megjelent következő munkája:

Rerum Boemiarum Epheris sive Kalendarium Historicum ex reconditis veterum annalium monumentis erutum. Authore M. Procopio Lupacio Hlavvaczovvaeo Pragensi. Pragae, Anno MDLXXXIII.

E történeti naptár február 14-ikének nevezetes eseményei közt a következő érdekes feljegyzést olvassuk:

A. D. 1572. Vitam suam clausit, idq' Domazlicii *Johannes Syluanus, natione Pannonius*, deuxâ atque proclinatâ aetate: ibidem honorifice et frequente funere elatus. Homo, pietate, virtute, prudentiaque egregius. Reliquit, inque lucem expressione (!) Typographica edidit plurimas cantilenas, Psalmos item poenitentiales, ut vocant, sermone Boëmico scriptas, in quibus mens eius spirat. A cordatis viris illi *cognomentum Poëta Bohemici* attributum est.

Eteostichon.

Bis septena dies it Februa nata, Johannes
Syluanus terris migrat in astra piè.

I. R. Z. [= Johannes
Rosinus Zatecenus]

Ki volt ez a cseh nyelven író *Johannes Syluanus natione Pannonius*, akinek halála oly nagy esemény volt, hogy a cseh világtörténelmi kalendáriumba elismerő sorok és eteostichon kíséretében bevették? *Sylvester János* volt-e, a nagy grammatikus, bibliafordító és héber tudós, vagy más magyar, akinek nem ismerjük munkásságát? *Syluanus* mindenesetre a kor divatja szerint latinosított név, ugyanúgy, mint *Sylvester*, s

magyarul hívhatták *Erdősi*-nek, *Erdődi*-nek, *Erdei*-nek, sőt esetleg talán *Erdélyi*-nek is e latin név viselőjét. Ki lappang e titokzatos név, életpálya és cseh irodalmi működés mögött?

*

Johannes Sylvanus létezéséről előttem már ERNYEY JÓZSEF is tudott, aki az „Egykorú Cseh Krónikás Énekek a Mohácsi Veszedelemről“ című értekezésében megemlíti, hogy a Mohácsi Veszedelemről szóló cseh krónikás népéneknek egyik tót variánsát HOLKÓ MIHÁLY taksonyi rektor 1678-ban *Sylvanus* műve gyanánt közölte, s ugyanennek egy variánsát később KOLLÁR JÁNOS is kiadta. — „A régi cseh telepítések hazánkban“ c. értekezésében pedig azt írja ERNYEY, hogy a Magyarországon, illetőleg a Felvidéken . . . „Istentagadónak, sőt mi több, katolikusként tartották a szegény nagy Erasmistát (*Sylvester*), akit a sors úgy elsodort, hogy a magyar grammatika szerzője mint cseh zsoldáríró halt meg Csehországban, Popiel szolgálatában.“ S ugyancsak ERNYEY figyelmeztet arra is, hogy a cseh irodalomtörténetekben előforduló, iskolakönyvekbe is bevett és iskolákban tanított *Sylvius Uherjén* (*Uherjén* = Magyar) hitvitázó résztvevő a cseh testvérek érdekében folytatott hitvitákban, V á c l á v S t u r m -mal polemizálván, — cseh nyelven bűnbánó zsoldárokat írt és résztvevő a Veliky Kancional Bratrsky szerkesztésében. — ERNYEY véleménye szerint *J. Sylvanus* azonos a mi *J. Sylvester*-ünkkel. — De már ERNYEY előtt is sejtették, hogy *Sylvester* Csehországban végezte életét, amennyiben a SZINNYEI, Magyar írók is azt írja, hogy „állítólag Csehországba menekült és ott 1572-ben meghalt“.

*

De vajjon valóban azonos-e *Sylvester* és *Sylvanus*? Azonos-e a magyar grammatikus, akinek grammatikájában a legelső magyar mondat az, hogy „Ides az hazának szerelme“, s aki *Meggyesalja*-ról, *Sinirvára*-ról, szülőföldjéről, aztán *Sárvár*-ról, *Ujsziget*-ről oly meleg, olykor meghatódott hangon beszél, az Újtestamentum-fordító, mértékes versekben magyarul kitűnően verselő költő — azzal a pannoniai eredetű *Johannes Sylvanus*-sal, akit kortársai a *Poëta Bohemicus* melléknévvel tüntettek ki, s aki 1572. február 14-én Domazlicén hunyta le szemét örök álmra!

Az évszám felől az azonosság lehetséges. Sőt életkörülményei is szinte előkészítették útját a bujdosáshoz. Mert ki és mi volt itthon *Sylvester János*? Grammatikájából tudjuk, hogy Szatmár megyében, a Meggyesalján, Szinyérváralján született. Az évszámot nem mondja meg, nem is tudjuk egyéb forrásból sem. 1526-ban a krakkói egyetem magyar burszájába iratkozik be, 1527-ben e bursza széniora. 1534-ben a wittenbergi egyetemen látjuk, hol az anyakönyvbe tévesen *Lucas*

Sylvestris néven könyvelik el, 1536-ban megírja nyelvtanát, 1536-tól 1541-ig Sárvár-Újszigeten tanító, de úgylátszik felnőtteket, képzetebb diákokat is tanít, mert elképzelhetetlen, hogy nyelvtanát, melyben nyelvbölcseleti elmélkedéseket, görög, zsidó példákat (természetesen görög-zsidó betűkkel), összehasonlító nyelvészkedést találunk — latin nyelven: gyermekek, kezdő elemisták használhatták volna. 1541-ben az év elején megjelenik Ujtestamentom-fordítása, 1541-től 1543-ig Csepregen tartózkodik, 1544. január 18-tól a bécsi egyetemen előbb a zsidó nyelv, azután a történelem professora 1552-ig, ameddig neve a tanári fizetéslajstromban előfordul. Hogy a nyomorék (sánta? köszvényes?) magyar tudóssal ez után mi történt, azt eddig csak találgatások alapján, ráfogásból tudtuk. Némelyek szerint 1553-ban meghalt:

Sylvester igyekezett a csendes békességet jószága és familiája körül helyre állítani — olvassuk a Nemzeti Plutarkusban — de hijjába! mert előadásai 's panaszai által magán és szomorú sorsán semmit sem segíthetett. Jókedvét 's elvesztett egészségét néki többé senki vissza nem adhatta. Két álló esztendeig nyomorgott szegény, betegeskedett és szükségét is eleget szenvedett, míg végre 1553-ik Esztendőben más világra által költözött. (KÖLESI VINCZE KÁROLY és MELCZER JAKAB, Nemzeti Plutarkus. Pest, 1816. III. k. 13. lap). — Ez az állítás nem alapul történeti adaton.

KINK Geschichte der kais. Univ. zu Wien munkája alapján RÉVÉSZ megállapítja, hogy *Sylvester*-nek az 1552. évre készült tanári fizetéssorozatban szerepel ugyan a neve, de az 1554. január 17-én kelt tanári fizetéssorozatban többé nem fordul elő.

Letűnt tehát Erdősi a közhivatal, az irodalom s talán nem sokára az élet mezejéről is, nyomtalanul, mint a harcos, ki halálos sebével sötét magányba vonul. Hogy a jobb sorsra érdemes nagyratörő nemes lélek hol és mi körülmények közt vett búcsút a küzdelemteljes földi élettől, mely föld takarja hamvait, s mi lett családjából: mindezt nem tudhatjuk. (RÉVÉSZ 17—8. lap.)

DANKÓ (Joannes Sylvester Pannonius 108. l.) szerint: „... war Sylvester 1554, in welchem Jahre Nádasdy Palatin wurde, wenn er überhaupt noch unter den Lebenden wandelte, Professor an der Wiener Hochschule; und ... bekleidete derselbe nie das Amt eines Hofpredigers, sondern das eines Schullehrers.“

BOD PÉTER és WESZPRÉMI ISTVÁN *Kolozsvári János* csanádi püspökben látja *Sylvester* további életpályája folytatását. WALLASZKY ezt írja:

Confundunt hunc Cl. Viri, Petrus Bod in Athenis Hung. et Veszprémi in Memoria Medicor. Hung. Cent. I. pag. 110. cum Joanne Kolosvári Episcopo Csanadiensis. At vero nunquam ille se Kolosvárium vocauit, sed Sylvestrum, Erdősi Panno-

nium; porro sub anni 1551. finem Viennae in Dedicacione libelli: Querela Fidei ad Sereniss. R. Hung. et Bohemiae etc. Regem Ferdinandum. Auctore Joanne Sylvestro Pannonio, haec habet: cum praeteritis hisce diebus, cum mandato Sereniss. Maiestatis tuae, in agellum mihi per M. T. S. collatum venissem, ab eo deturbatus iterum sum, seditione in me rusticorum mota. Qui etiam iussu Officialium parati erant mihi vim inferre, nisi parua admodum corporis declinatione, periculum euitassem, in tutumque me, vxore, liberis, bonisque omnibus in periculo relictis, recepissem. Qui etiamnum incertis oberrant sedibus. — — — Contra Kolosvári primum Dominicanus, dein Abbas Kolosmos-toriensis atque iam anni 1561. initio, Tridenti, Episcopus Csanad. mortuus est. An ille, esto forte, Vxore mortua, vti Listhius, sacrum ordinem ingressus esset, tot gradus, intra decennium percurrere potuisset, vt alia argumenta non addam, aliorum esse iudicium. (WALLASZKY, Consp. Reip. Litt. in Hung.)

Tehát — a jelentéktelenebb Nemzeti Plutarchról nem is szólva — *Sylvester* két legnagyobb életírója és méltatója: a református RÉVÉSZ IMRE (1859.) és a katolikus DANKÓ JÓZSEF (Wien, 1871.) 1553—1554 után teljesen nyomát vesztí *Sylvesternek*, BOD és WESZPRÉMI *Kolozsvári János* csanádi püspökben látja élete további pályáját.

SZILÁDY ÁRON azt állítja, hogy *Sylvester* Bécs után Debrecenben, a reformátusoknak már akkor fővárosában és virágzó iskolájában nyert tudományosságának megfelelő alkalmaztatást. Oda költözésének idejét nem tudjuk meghatározni, de Tü r k D á n i e l naplójából kétségtelen, hogy 1557 végén onnan hivattott meg Lőcsére, subpraedicatornak, hol lakáson és kerten kívül . . . 32 frt évi fizetésben részesült . . . 1558. március 10-én Tü r k naplója szerint már mint lőcsei pap két elítélt tolvajt készített elő a halálra . . . Lőcse volt-e utolsó pontja *Sylvester* földi vándorlásának? — ismét oly kérdés, melyre feleletet nem adhatunk, — mondja SZILÁDY ÁRON (RMKT. II. k.).

Tü r k D á n i e l *Sylvester János*-a, a lőcsei subpraedicator, magyarul segédlelkész, — véleményem szerint — nem azonos a nagy humanista tudóssal, a bécsi egyetem volt tanárával. *Sylvester* körülbelül akkor tűnik el a bécsi egyetemről, mikor patrónusát, Nádasdy Tamást Ferdinánd király nádorrá nevezi ki (1554.), s *Sylvanus* akkortáiban bukkanik föl Csehországban (PROCHASKA adata szerint Miksa uralkodása alatt, tehát 1563, 1564 táján), amikor Nádasdy Tamás meghalt (1562.). Tehát az 1554—1562 közti időt valószínűleg a nádor szolgálatában töltötte el s 1564-től 1572-ig élt Csehországban.

*

Irott vagy nyomtatott bizonyíték tehát nincs ugyan *Sylvester* és *Sylvanus* azonossága mellett, de belső, lélektani bizonyíték annál több van. *Sylvester* pártfogójának, N á d a s d y

Tamás nádornak halála után — talán az ERNYEY említette Popiel-nek, talán más cseh vagyonos embernek meghívására — Csehországba ment. A XV—XVI. században, a humanizmus korában gyakori eset volt, hogy fejedelmek, főurak nagy tudósokat éveken át vendégül láttak udvarukban. *Sylvester*, a nagy humanista tudós, kitűnő latin költő, a héber nyelvnek, majd a történelemnek egyetemi professora, összehasonlító nyelvész, paedagogus, semmiesetre sem volt arra szorulva, hogy úgy 54—58 éves korában Lőcsére menjen segédlelkésznek, mert ily hírneves, elismert tudós másképen is megtalálta elhelyezkedésének módját. De nem itthon, mert Magyarországon a török dúlások miatt nagyon kedvezőtlen volt a helyzet tudósok számára. — *Sylvanus* akkor tűnik fel Csehországban, amikor a mi *Sylvester*-ünk eltűnik, tehát — ha a Nádasdy Tamás nádor udvarában feltételezett tartózkodását elfogadjuk (1554—1562.) — 1562 után, vagyis PROCHASKA szerint Miksa uralkodásának kezdetén (1564.). De az is lehetséges, hogy korábban átvándorolt Csehországba, és csak 1562 után fedezték föl, mint nagy embert. — *Sylvanus*, a pannoniai eredetű költő, annyira megtanul csehül, hogy cseh nyelven verseket ír és a *cseh költő* epithetonnal tüntetik ki. — Ez a ritka nagy nyelvtehetség és költői képesség ráillik *Sylvester*-re, aki görögül, zsidóul, deákul, németül oly kitűnően megtanul, majd bibliafordításának nyomtatása közben hirtelen fölfedezi, hogy mily kitűnően símul a magyar nyelv a görög-latin mértékes verselésre s egy-kettőre megírja nagyszerű distichonjait. — S végül azért sem gondolhatunk *Sylvester*-en kívül másra, mert nyoma sincs más olyan magyar humanistának vagy költőnek, akire a Lupáč méltatása ráillenék.

*

Sylvester-Sylvanus János tehát Csehországban halt meg Domazlicén (latinul *Tustae*). Elmúlása oly nagy esemény volt, hogy Lupáč Ephemeris-ébe, február 14-ének történetébe bevette halála napját, a világtörténelem nagy eseményei közé: királyok születése, halála, várak bevétele, békekötések, szentté avatások, pestisek, éhínségek, tűzvészek, repülő sárkányok stb., stb. közé. Ha ily nagymértékű felmagasztalását összevetjük élete egyes körülményeivel és eseményeivel, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy nem jelentéktelen családból származott. Vagyont örökölt, a krakkói egyetemen járt, amihez pénz kellett, — aztán Wittenbergben tanult, — aztán — igaz, hogy Melanchton ajánlatára — egy nagy úr, Nádasdy Tamás vette pártfogásába; ez ugyan nem sokat bizonyítana, mert Nádasdy tudósokat, írókat tartott udvarában, az azonban, hogy a királynak is figyelmébe ajánlta, s az ő ajánlására Ferdinánd egyetemi tanárrá nevezte ki és birtokot adományozott neki, megerősíti föltevésünket, hogy családi

összeköttetései, kapcsolatai miatt is érdeklődhetett iránta. — S végül: Lupač Ephemerise *Sylvanus* halála után tizenkét évvel, 1584-ben még mint nagy eseményről emlékezett meg elhunytáról. Hogy a tudósok, írók jelentéktelen emberek voltak a hadvezérek, államférfiak, vitézek, püspökök mellett, azt nem kell bizonyítanom; elég, ha utalok a mi XVI. századbeli íróinkra: ki jegyezte föl életrajzi adataikat és ki emlékszik meg halálukról? Hány katona életét énekelte meg Tinódi és — tudósét, íróét, egyét sem! *Sylvester* = *Sylvanus* — úgy látszik — előkelő, gazdag család sarja volt, s ezért részesülhetett ilyen nagy felmagasztaltatásban, hogy a Lupač-féle Ephemeris a világtörténeti események során, február 14-én, halála napján elparentálta s emlékverset szentelt neki.

Milyen családnévre gondolhatunk a *Sylvester* = *Sylvanus* név alapján? Mert ő soha nem árulta el magyar családi nevét.

Lehetne *Erdősi*, *Erdei*, *Erdélyi* és *Erdődi*. *Erdőd* község Szatmár megyében volt és van. A *Sylvester* = *Erdődi* névre már többen gondoltak előttem is. De ennek a névnek és *Sylvester* életkörülményeinek a következéseit nem vonta még le senki.

Nézetem szerint *Erdődi* = *Sylvester* vagy *Sylvanus János* az *Erdődi Bakócz*-család tagja lehetett.

Ez azonban csak föltevés, melyet bizonyítani még nem tudok.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Ormán.

Ormán, *Ormány* és *Ormányság* neveinkben az oszm. csag. krm. kirk. *orman* ~ kaz. *urman* ~ baskir *urman* ~ kún *orman* ~ kipcs. *orman* HOUTSMA 'der Wald' mását kell látnunk. Ezt már ORTVAY (Magyarorsz. régi vízr. II, 351) és RÉTHY észrevette, aki szerint „régii török és kún szó, mely már az árpádkori magyar nyelvben is honos volt. Jelentése = erdőség. Innen a dunántúli Ormányság.“ (Szolnok-Doboka vm. monogr. I, 544). Előttük KRESZNERICS is foglalkozott e névvel, amennyiben szótárában az *orom* szó családjába sorolja.

Az OKLSZ. nem közöl rávonatkozó adatokat. Közöl azonban JAKUBOVICH (Nyelvtört. adatok. MNy. X, 279): „*Ormán* (silua): 1345: ad eandem plagam uenit ad quendam locum Kethaguorman uocatam... unde pergit directe ad siluam Zyrnyeuorman uocatam (Muz. Kende). 1367: possessionem Zenthbarlabas et alias possessiones in *Orman* existentes... possessionis Zenthbarrabas et aliarum in *Orman* existencium (Muz. Sibrik, a mai Ormányság). 1411: circa locum Akazthoorman (!) vocatum (Muz. Kende, kétszer ugyanígy).“

Nagyon korai adatok igazolják személynévi használatát is. Ezek (1086/XII—XIII. sz.: *Vrmandi* és 1220, 1221: *Urman*

pristaldus VárReg.) régi személyneveink egy amúgy is gazdag csoportját szaporítják: az *Erdő*, *Berek* jelentéscsoportját (vö. PAIS: MNy. XIV, 22, XVIII, 98 és RÁSONYI NAGY: MNy. XXIII, 568—9), s egyben arra is utalnak, hogy az *orman* szó — legalább is egyes vidékeken — mint köznévi is megvolt.

A törökségnél is kedvelt személynév: csuv. (< tat.) *Ormanča* (-ča dem. képzővel) МАГНИЦКIJ jegyzékében (Чувашскія языческыя имѣна, Казань, 1906) | 1737: *Vurmanča* csuv. szn. (Лѣтоп. Зап. Археогр. Комм. III, 136) | *Urmanbet*, szn.-eredetű kurgánnév az akmolinski plateauun (Карта Южн. Аз. Росс. XI. Ész. szél. 48°, Kel. h. 60°); vö. kurg. *bet* БУКИН 'лицо, щекн' = 'Antlitz, Wange'.

*

Vannak a törökségnél folyók, tavak, amelyek az öntözött vidék sajátos jellegét (erdőt, térszínt) kifejező nevet kapják. Így van ez pl. a baskiroknál: *Karamalikuak* (tónév) = 'szilfás berek' | *Urman* (tónév) | *Karan* (folyó neve) 'olyan hely, amelyen nem nőtt ki az elvetett gabona, vagy fű' | *Tugajlak* (folyó) < *tugaj* 'erdővel benőtt part' stb. (MUNKÁCSI, Baskir helynevek. Ethnogr. XIII, 159—64).

A magyar *Urman*, *Orman* folyóneveknek is ez magyarázza meg az eredetét. Ezek a következők:

A) 1230: fluvius *Vrman* (W. VI, 492). Tolna megyében, Szakadát határában a Kapos valamelyik mellékvizét véli vele azonosíthatónak ORTVAY (i. h. II, 301).

B) 1251: *Vruhman* aqua (ORTVAY i. h. II, 303) is alighanem a m. *Urman*, mivel a Zala és Somogy m. határán folyó mai *Ormányi vízér*-rel azonosítható, s mellette fekszik *Ormándhida*.

C) 1257: possessionem Samud nominatam, existentem inter Drawam et *Vrman* in Comitatu de Borona cum tredecim villis, que sub una meta includuntur (W. XI, 435). A harmadik *Urman* eszerint Baranya m. dny. részén, a Dráva erdős lapályán folydogált, mint az Okor, vagyis az Almás baloldali mellékfolyója (ORTVAY i. h. II, 301). Nevét az erdőségtől kapta, amelyről azonban csak sokkal később kerül szó *Samud* vidékével kapcsolatban: 1338: silvam... *Ormand* vocatam (AnjouOkmt. I, 510). Később azután maga a folyó adott nevet a vidéknek, amely folyása és a Dráva közé esett. (Leírását l. ПЕТРУ, Magyarország helynevei 237—8.) Egy 1330-iki oklevélben (AnjouOkmt. II, 473) bizonyos „Ladislao filio Erney de *Vrmankuz*“ említettik, egy másik oklevélben pedig 1331: Bytow... de *Orman.uz* (ZichyOkmt. I, 374). Hogy nem csupán csak possessorról lehet szó, hanem nagyobb területre is utalhat az *Ormánköz* kifejezés, mutatja, hogy az 1330-iki oklevélben egymástól távol eső helyekről és személyek közelebbi meghatározásában (Petro filio Jacobi de) Budrugm e g e-

ről is szó esik. — Később: 1348: inter *Orman* et fluvium Drave (AnjouOkmt. V, 220); 1367: possessiones in *orman* existentes (MNy. X, 279). Az *Ormánság* név azután úgy fejlődött ki, mint *Szilágyság*-ból a *Szilágyság*, 1218: terra *Burza* > *Barcaság* (MELICH: MNy. XI, 241), s mint mindezek analogiájára némelyeknél a *Bakonyság* (pl. PESTY, Az eltűnt régi vm. I, 201—12).

Possessiok, falvak gyakran kapják nevüket a környezettől. Kisázsiában *Ormanköi* (*köi* 'falu'), *Ovažyk* ('mezőske') falu-neveket találunk (Peterm. Mitt. Ergh. 125. Taf. III.), Magyarországon pedig az *Erdő*, *Erdőd*, *Sukoró* stb. neveken kívül sok *Ormán*-t.

A) 1335: poss. *Wrmand*; 1338: poss. *Vrmand*; 1339: terre *Ormand* (ZichyOkmt. I, 557); 1409: *Ormand*; 1467: *Orman* Baranya megyében Mohácstól ddny. feküdt (CSÁNKI II, 513). — B) 1168: Villa *Vrmandy*; 1270—90: *Vrmand* Baranyában Pécsváradtól ddny. (i. h.). — C) 1467: *Ormanowcz* (i. h.) uo. — D) 1260: terre *Vrmand*, metis de *Vrmand* (HazaiOkmt. VI, 105); 1464: *Ormand*; ma *Ormándlak* (CSÁNKI III, 88) Zala megyében. — E) 1395, 1456: poss. *Ormanhyda* (CSÁNKI II, 633); 1412: poss. *Ormandhyda* (i. m. III, 88) Somogyban és Zalában. — F) 1292: de metis *Vrman* (W. X, 84); 1312: terra *Vrman* (AnjouOkmt. I, 270). Ma *Ormány Szolnok-Doboka* (Belső-Szolnok) megyében a szamosújvári járásban. — G) 1266: terra *Urman* (F. VII/4, 130); 1405, 1416: *Ormand*, *Orman* (CSÁNKI II, 54) Temes megyében. — H) Az az *Orman*, amelyről 1331-ben mint a margitszigeti apácák birtokáról történik említés (ZichyOkmt. I, 377), talán Bars megyében feküdt. — I) Van egy *Ormanest* nevű határrész Arad megyében Borossebes határában is (Arad vm. monogr. III/2, 117); erre vonatkozólag azonban nincsenek korábbi adataim.

A nyelvtörténeti adatok némelyikének korai volta és a személynevek, illetőleg az *Orman* név előfordulási helyei valószínűvé teszik azt, hogy a régi magyarság nyelvében — tehát a besenyő, úz és kún elemeken túlmenőleg is — megvolt az *Orman* köznévi, még pedig (ezt bizonyítják a legkorábbi adatok) mint besenyő vagy úz jövevényszó.

*

Török szempontból egyike a legérdekesebb képzésű és etimológiájú szavaknak.

Van a török nyelvekben egy deverbális és denominalis, kétalakú névszóképző: *-man*, *-män* (vö. BÁLINT, Kazáni-tatár nyelvtan 30). A vele képzett denominalis névszók kevés figyelemre méltatott, de fontos csoportját alkotják azok a származékszók, amelyek a térszínre vonatkoznak. Úgy látszik, bizonyos értelemben megfelelnek a magy. *-ság*, *-ség* collectiv kép-

zőnek, illetve intenzitaskülönbséget is jelölnek. Helynevekként is előfordulnak. Ilyenek:

A) kturk. *oi* اوى 'Grube, Niederung, Tal' > *oiman* اويمان 'Tal, Niederung' LE COQ (Osttürk. Namenliste. South. Tibet IX, 112). Vö. *Oiman bulak* (=Quelle), *Oiman mahalla* (=Bezirk, Stadtviertel) Keletturkesztánban (STEIN, Memoir on Maps 25. D. I, 28. c. 3).

B) oszm. kaz. *čik* 'Grenze'; vö. *Čik* patak Szibériában, Kolywantól dny. > *Čikman* patak uo. (Карта Южн. Аз. P. cc. IV). Magyarországon 1297: Teber filium *Chyk* MNy. X, 39).

C) kaz. *čytyr* ~ bask. *sytyr* KATAR. 'Reisig' > kaz. *čytyrman* BÁL. ~ tel. *čydyrman* 'Dickicht' ~ kirg. *šytyrman* KATAR. 'Strauch'. Vö. *Četirmanova* falu az Uralban, Birsktől é. (Карта Ю. А. P. III).

D) csag. kturk. *arča* 'die Fichte, Juniperus excelsa' ~ kirg. *arša* 'арча (дерево)' BUKIN > *Arčyman* „Name einer Station der Transkaspi-Bahn“ RAUL. *Arčeman* „Wörtl. Lindenwald“ VAMB. (Peterm. Mitt. 1891:7).

E) Ilyen képzésűnek látszik az ótörök feliratok *Kögmän* szava is, amely THOMSEN szerint „nom d'une chaîne de montagnes boisées, habitées par les Kirghiz“ (Inscriptions 149). TH. a Tangnu-öla, vagy a Szaján-hegységgel azonosítja, RADLOFF inkább a Szaján-hegységgel (Alttürk. Inschr. Zweite F. 55). THOMSEN még a következőket mondja róla: „Ensuite c'est peut-être la même localité que les chinois appelaient *Thsingchan*, le(s) mont(s) Bleu(s) (comp. le turc *kök* bleu?).“ Az orchoni feliratokban háromszor fordul elő: *kögmän aša* 'au delà de Keugmen', *kögmän jir sub* 'la terre et l'eau de Keugmen', *kögmän jyšy* 'les montagnes boisées du Keugmen' (acc.) (Inscriptions 103, 104, 109). Tonjukuk feliratában a legutolsó kifejezés fordul elő (Altt. Inschr. Zweite F. 15). A sine-usui feliratban: *kögmän irintä*, im Walde *Kögmän*'; megjegyzi azonban RAMSTEDT, hogy *irin* vsz. a mong. *ir* 'schneide, kante' szóval azonos (Zwei uig. Runenschr. 24, 53). Előfordul még egy manicheus emlék költői részletében: *tang... küntängri yaruqin kögmän tayda tur'a kälir ärti* 'die Morgenröte [war] mit dem Glanz des Sonnengottes auf dem *Kögmän*-Gebirge aufzugehen... gekommen' (LE COQ, Manichaica III, 23).

A név megértéséhez tudnunk kell, hogy néhány török színnév nemcsak színre, hanem a táj jellegét meghatározó szín révén fűre, erdőre, talajra is vonatkozik, pl. a) köztör. *kara* 'schwarz', uig. oszm. 'die Erde, das Festland'; b) oszm. *jäšil* 'grün' ~ alt. tel. leb. *jažyl* 'blau und grün' > oszm. *jäšillik* 'Grünheit; der Rasen, das Gras'! c) köztör. *kök* 'blau, himmelblau, hellgrün, grasgrün; der Himmel; (alt. tel. leb. sor kirg.) das Gras' ~ csuv. *kəvak* 'kék, égszínkék, kékes, szürke, ősz' PAAS. Alkalmasint összefügg vele a kaukázusi arčün *xvaq* 'Wald' (MUNKÁCSI: KSz. I, 115), a votj. *kwak*

'cserje, cserjés' MUNKÁCSI és a kaz *kuak* 'кусть' OSTROUM. (= bokor).

A *kögmän* szó csak ilyen másodlagos jelentésű, *kök*-ből való *-män* képzős származék lehet (vö. oszm. *jäsüllik!*). Szépen beleillik az előbb felsorolt *-man*, *-män* képzős csoportba. Lélektani analogiákként támogatják még ezt a középzásiai *Kök-tay* és *Kökčetaŷ* helynevek, továbbá a magyarországi *Kékes*-ek. RÉTHY L. Szolnok-Doboka helyneveivel foglalkozva írja, hogy a *Kékes* név „kéklő, setétlő erdőségre vonatkozik“ (Szolnok-Doboka vm. monogr. I, 545). Vö. még a mátrai *Kékes* és a régi szatmármegyei *Kékes erdő* (1216, 1231/1397: silva *Keykus* MNy. XII, 177—7) helynevet.

A vázolt *-man* képzős csoportba tartozik szerény véleményem szerint az *orman* is.

Hogy púpot, emelkedést, hegyet jelölő szónak vagy származékának másodlagos 'erdő' jelentése gyakran fejlődik ki, arra különösen az urál-altaji nyelvek sok példát mutathatnak fél: vog. oszjtj. *ur* (l. alább) | kkirg. *bök* 'der Hügel' ~ csag. *bük* 'forêt' PAV. DE COURT. | alt. tel. *töb* 'der Hügel, der Gipfel, die Spitze' ~ jak. *tübü* 'Wäldchen aus Gesträuchen' BÖHTL. | oszm. *daŷ* 'mons; item in his confiniis: sylva' MENINSKI ~ jak. *tya* 'Wald' BÖHTL. stb. (l. RÁSONYI NAGY: MNy. XXIII, 563).

Ez a jelenség ismétlődik meg az *orman*-nál is, melynek töve eszerint összefügg a következő szóval: oszm. اور *or* 'a dyke or wall made by digging a ditch, and throwing up the earth; especially the dyke of Perecop, dug to protect the Crimea in olden times' REDH. (A. VEFIK után; DIR.-KÉL mint elavult szót ismeri) ~ baskir *ur* 'vár, sánc' PRÖHLE (KSz. V, 269) ~ kaz. kirg. اور *or* 'яма, ровь, окопъ' BUDAG. (= Grube, Graben, Erdwall) ~ kirg. *or* 'крьпость' BUKIN (= Festung) ~ kun. *or* 'der Grabe' CodCum. 222 ~ alt. *ora*, *oro* 'яма, ровь' VERB. ~ kturk. اورا *ura* 'standing upright' SHAW. A döntő jelentéstani kritériumot Šejx Sulejmān csagatáj szótára szolgáltatja. A KÚNOS-féle kiadás szerint „*or*: hendek, šehir ve kale viranesi; jokuš. — Graben, Brandstelle der Stadt oder Festung; steile Stelle“. — Az eredetiben azonban még a következő fontos jelentések foglaltatnak: برج وبارو [= fortress, castle REDH.] * صدر [= the upper part of a thing REDH.] * ٭ [= a hill, a mountain REDH.] * مرتفع محل [= a high place REDH.]. Összefügg még vele: mong. *oro* 'sommité, sommet, cîme, pointe' Kow. ~ jak. *oro* 'Spitze' BÖHTL.

Végül talán palatalis alakpárja a kirg. csag. *ör* 'eine hohe Stelle, Erhöhung' ~ oszm. *ör* 'eine künstliche Erhöhung, ein Hügel, eine Grenze' ~ kaz. tob. *ür* 'Hügel'.

Hang-, alak- és jelentéstani szempontból egyaránt lehet *orman*, *urman* az eredetileg 'domb, hegy' jelentésű *or*, *ur* származéka.

Speciális érdekességet ad még ennek a szónak az a körülmény, hogy eggyel szaporítja a föltehetően ural-altaji egyezések számát. A finnugor alakokat a magy. *orom* származékszóval kapcsolatban ZSIRAI (MNY. XXIII, 311) már teljesen kimerítően összeállította; én csak néhány alakot idézek: *ur* 'domb, hegy' ~ osztj. *ur* 'vonal', *úr* 'landrücken; wald' | > *uram*, *urām* 'árok töltése', 'Erdwall') ~ zürj. *vör* 'wald, busch' ~ votj. *vyr* 'hügel' ~ fS. *vaara* 'saltus, mons silvis vestitus' ~ lp. L. *vārre* 'berg, die hochgebirge; die wälder'. Vö. még jénissei szam. *oti* 'Ch., *ori*' B. 'Gipfel, Höhe' CASTRÉN.

RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ.

Falu és társai meg a latotuot.

ÉN (A Halotti B. hangtörténeti és alaktani sajátságai 9. l.) ezt írtam a magyar *-i* többesjelről:

„ha a finn-permi ág többesjelével volna azonos, akkor értelmetlen volna az, hogy minálunk csak a birtokos személyragozásban él s egymagában is birtokos személyrag értéke van: *ajándéki*.“

Az én kéttagú alanyi mellékmondatomnak („hogy minálunk csak a“ stb.) utolsó tagja („s egymagában is“ stb.) eredeti munkámban is nem ok nélkül van ritkított betűvel nyomtatva.

SZINNYEINEK „Utószó a HB. alaktanához“ c. cikkébeli ellenvetései közül (MNY. XXII, 307) csak azokra igyekezem megfelelni, melyeknek cáfolására nem elég újra lenyomtatnom cáfolt értekezésemnek (A Halotti Beszéd hangtörténeti és alaktani tanulságai) cáfolt sorait. Ilyen SZINNYEINEK az a fölhívása, hogy magyarázzam meg a KTSz. *latotuot* szavát (MNY. XXII, 315). Való igaz, hogy aki azon nyelvemlék *latotuben* alakjáról írt, már mint én, annak nem szabad magyarázatlanul hagynia ugyanazon szó másik alakját sem, ezt, hogy: *latotuot*. Hogy én idézett munkámban a *latotuben* mellett mégsem szóltam róla, annak oka ez: meg akartam előbb tudni SZINNYEINEK róla való véleményét, hogy vajjon nem tartja-e íráshibának.

A *latotuot* 'visionem' alakról való véleményem helyessége azon fordul meg, hogy a vele egy szövegbeli *latotuben* 'in visione' alakban az *u* betű csakugyan a megőrzött tövég-

SZINNYEINEK említett értekezéssel vitázva így idéz (MNY. XXII, 309):

»Finnugor eredetét az *-i* többesjelnek MÉSZÖLY nem ismeri el, mert

„ha a finn-permi ág többesjelével volna azonos, akkor értelmetlen volna az, hogy minálunk csak a birtokos személyragozásban él...“

hangzó *u* hangjának jele-e, vagy nem. Említett munkámban előadtam azokat a bizonyítékokat, melyekből az tűnik ki, hogy a *latotuben* olv. *látotuben u*-ja olyan tövéghangzó, mint az *u* P. mester *Tosunec* szavában, vagy az *o* a göcseji *sáncoba* alakban. A göcseji efféle alakok *o*-jának magyarázatát s egyúttal annak a *latotuben u*-jára is világot vető erejét SZINNYEI oly rövid, tréfás, homályos célozgatással cáfolja, hogy én — tréfán kívül — nem merem hinni, hogy szavait, szavai mögött rejlő érvelését jól értem. Abban a reménységben tehát, hogy annak a vonal alatti jegyzetnek (MNY. XXII, 313. l. 2. jegyz.) el nem véhető és el nem magyarázható értelmét is megtudom egyszer, ezúttal nem hozok elő több bizonyítékot a *latotuben u*-jának tövéghangzó volta mellett. Megelégedem egyelőre annyival, amennyit említett munkámban előadtam. Jól tudom azonban, hogy bizonyítékkal csak bizonyítani lehet, de nem mindig meggyőzni is. Ezért a bizonyítékok után meggyőzés céljából legyen szabad olvasóim előtt tekintélyre is hivatkoznom. Arra tudniillik, hogy GOMBOCZ ZOLTÁN tőlem függetlenül és más okokból, mint én, szintén arra az eredményre jutott, hogy a *latotuben* olv. *látotuben u*-ja csakugyan tövéghangzó (M. tört. nyelvtan III. Alaktan 115. §.).

Ennek az *u*-nak tövéghangzó volta az a fundamentom, amelyre építünk. Nyilvánvaló, hogy ha ez a fundamentom áll, akkor a 'visionem' jelentésű *latotuo*t alakban a tőnek szintén ennek kell lenni: *latotu*-, és akkor ebben az *u* betű nem jelölheti képzőnek a hangját, mint SZINNYEI véli. Hát az *-ot* végzetnek mi a magyarázata? *Baj-t* — ebben a tárgyrag *-t*. *Vaj-at* — ebben mai nyelvérzékünk előtt *-at*. *Por-t* — ebben *-t*, *bot-ot* — ebben *-ot*. A *tök-öt*-ben *-öt*, a *fej-et*-ben *-et*, a *szém-ét*-ben *-ét*. A tárgyragnak ezen *-at*, *-ot*, *-öt*, *-et*, *-ét* alakjaiban a rövid hangzót értékének megfelelőleg nem nevezhetjük sem tövéghangzónak, sem kötőhangzónak, hanem előhangzós-nak s a tárgyragnak ilyenellátott alakjait előhangzós-aknak. A tárgyrag tehát nyelvünkben *-t* vagy előhangzós *-t*. A KTSz.-ban tehát a *latotuo*t 'visionem' *-ot* végzete nem lehet más, mint előhangzós tárgyrag. Kifejtettem, hogy a *falu* tövéghangzós, teljes töve magánhangzós ragot is fölvelt: *falu-a* s ebből lett nyelvünk egész területén köznévvül *falu*-ja, földrajzi névvül *falua* > *falva*, ez utóbbi alak révén aztán a *v* tövűek csoportjába való keveredéssel a régi és mai köznyelvi *faluk* helyett az irodalmi *falu* — *falvak*, mint *daru* — *darvak* (i. munkám 38—9). A *v* tövű, *-u* nominativusú névszók ragozásába keveredhetett a *látotuben* alakból kikövetkeztethető **látotu* szavunk is. Kérdés, mi iadhatta meg erre az alkalmat. Tudjuk, hogy a magyar nyelvterületnek nyugati része tartotta meg a *látotuben*-szerű *sáncoba* alakokat máig, s ugyancsak a nyugati részen legáltalánosabb, tehát legrégebb keletű a magánhangzók megrövidülése is. Eszerint amely területén nyelvünk-

nek legtovább élt a **látotu* alak, ugyanott fejlődött ki legelőbb a *darú*-típusból a *daru*-típus, úgyhogy egy területen élhetett a KTSz. szövegének keletkeztekor ez a rövid *u*-ra végződő alak: **látotu* és a szintén rövid *-u*-ra végződő *daru*-féle *v* tövűek. Támogatja e föltevésemet az a körülmény is, hogy SZENCZI MOLNÁR ALBERT, ki mai nyelvészeinket felülmúló pontossággal megkülönbözteti az *-u* tövéghangzós *falu* paradigmáját a *v* tövű *daru*-étól (CorpGr. 136—137)¹, a *daru u*-ját már rövidnek jelzi, holott a *gyappjú*, *hosszú -ú*-ját hosszúnak. A **látotu* tehát a *daru*-féle nominativusszal egyező végső hangja révén kerülhetett bele a *daru*-féle, eredet szerint is *v* tövű szók ragozási rendjébe. Analógiás hatásra lett az eredeti **látotu* — *látotut* tárgyesetből a **doru* — **dorvot* képre (vö. 1367: *doruos* OklSz.) a **látotu* — *látotvot*; lett pedig nem nyelvünk egész területén, hanem igenis a KTSz. nyelvjárásában. Ezt a régi nyelvjárási alakot aztán a **látot* nominativus általánossá váltta után kiszoríthatta a **látot* — *látotut* > *látatot* alak. Így szorította ki a régi *Kigyovis* alakot a *kígyó* nominativus keletkezése után a mai *Kígyós* (JAKUBOVICH: MNy. XIX, 97).

Térjünk rá a *falu* szóra. Ennek az *u*-jának azt a régi magyarázatát, mintha az valami képző volna, velem együtt SZINNYEI is elveti, nem fogadja el azonban azt a véleményemet, hogy a *falu* *u*-ja megőrzött rövid tövéghangzó. Szerinte a fgr. **palsyn* alakból ómagyar **foluu* > *folú* lett, ebből meg a „későbbi“ *falu* (MNy. XXII, 315, 316). Ez új tétel védelméül nem látja szükségesnek szót vesztegetni sem a *falu* Árpád-kori alakjainak szóvégi egyszerű *u*, *v* betűire, melyek rövid hangot jelölnek, sem a régi magyar *hiu*, mai tájnyelvi *hivu* 'vocat' alakra, melyeknek rövid *u*-ja szintén a *falu* *-u*-jának eredeti rövidsége mellett bizonyít (i. munkám 36—8, 40—1). Abból azonban, hogy az állítólagos ómagyar **foluu* alakot megcsillagozza, látom, hogy ő is elismeri, hogy amely korban *-ú* < *-uu* végű szavainknak még meglehetett eredetibb *-uu* végzete, abból a korból a *falu*-nak egyetlen *-uu* végű alakját sem tudjuk kimutatni, holott a *falu*-ra nem egy-két adatunk van az ómagyar korból, hanem — ez a fontos! — a legtöbb van valamennyi *-u* végű szavunk között; hiszen épen azért alkalmas e szónak pontos hangtörténeti vizsgálata a többi, elég adattal meg nem világítható *-u* végű szavunk hangtörténetének megállapítására. SZINNYEI tehát leírván ezt: „óm. **foluu*“ — ezzel voltaképen azt mondja ki, hogy ilyen nincsen ott, ahol lenni kellene; utána pedig leírván azt: „> *folú*“, ezzel meg voltaképen azt állítja, hogy **foluu* mégis csak volt azon korban, melyben annak nemvoltát mutatják az ómagyar nyelvemlékek.

¹ JALO KALIMA is gyanútlanul operál „*falu* — *falvak*“ paradigmával *falu* — *faluk* helyett finn szóval való egyeztetés közben (FUF. XVIII, 146).

SZINNYEI aztán az ugor mezőkről, honnét nagy csudálkozására üres kézzel tértem meg, mikor a *řalu* — *řalva* etimologikus *v*-je után kutattam, beljebb invitál az ő nagy birodalmába, a finnugor mezőkre. Igaz, hogy arra messzebb már a mi *řalu*-nk megfelelőinek alig van nyoma, de azért kész vagyok új próbát tenni, hátha szedegethetünk más szavakról olyan **-lšys* szóvégeket, melyekből egy ómagyar **-lux*-ot a *řolu* végére is faraghatunk — föltéve természetesen, hogy előbb tűzbe vetjük a *řalu* ómagyar írott alakjait tartalmazó nyelvemlékeket. Tartsunk hát szemlét azon, nyelvünkben is meglévő, finnugor szavak fölött, melyekben az *l* hang szó belsejében **k ~ *γ* mellett van s némely nyelvben megelőzi ezt, némely nyelvben pedig hangátvetéssel a **k ~ *γ* után kerül. Nézzünk végig ezen a táblázaton.

Elöl <i>l</i> -es alakok			Hátul <i>l</i> -es alakok					
lp.	f.	md.	magy.	cser.	votj.	zürj.	osztj.	vog.
tolke	sulka	tolga	tolu toll		ṭilj	ṭil	toγ̄əl	toγ̄l
kol°ko-	kulke-	kolγ̄ə	hala-d			ḳilal	χ̣ōγ̄əl	
juöləkē	jalka	jalga	jalo-g gyalo-g	jal d'ol				
mēləka	Ē. mäḷv		mell mál	mel	mēl		mēūəl	mēūl maγ̄l
šilg'e			süly	šəγ̄əl				
	salava	s'elen'	szil	šöl				
öləkē	olka		váll					
	palvi?		falu fol-				γ̄ōγ̄əl	pāβl

Mármost azt kérdezem: a finnugor nyelvek között közelebbi rokonság szempontjából abba a csoportba tartozik-e a magyar, amelyik ott a táblázaton tőle balra van, vagy pedig a jobbfelőlibe? Semmi kétség: a jobb oldalra való a magyar, még pedig a legszélére. Tehát a legtávolabbra épen azoktól a finnugor nyelvektől esik, amelyek az **l + *k ~ *γ*-s típust mutatják, s a legszorosabban csatlakozik azokhoz, amelyekben a **k ~ *γ + *l*-ből fejlődött szóvégek vannak, s melyek a *řalu*-nak nem a SZINNYEI-féle **pslrs-*, hanem a **psγls-* alakból való származtatát szinte szemmel láthatóvá teszik. A finn-

ugor nyelvek azt vallják tehát, hogy a magyar *falv*, *tolu* *l*-jének nem utána következett a *γ* hang, hanem előtte volt a *γ* az *l*-nek. A *falv* és társai *u*-ja tehát a finnugor nyelvek tanúsága szerint sem *γ*-ből fejlődött s nem volt soha hosszú. Ugyanazt bizonyítják a rokon nyelvekbeli adatok is, mint a magyar nyelvbéliek.

Az *-u* mutatná a *falv*, *tolu* szavakban a *γ* egykori ott voltát? De hiszen ha ezekben a szavakban SZINNYEI **-uγ > *-uγ > -ú > -u* szóvéget talál, miért nem talál a *toll*, *mell*, *mál*, *váll*, *halad*, *gyalog*, *súly*, *szil* *-l*-je után is *-u*-t? Vagy miért nem keres *-uγ*-ot az óm. *hodu*, *szádu* végén? A hosszú *ll* mutatná az *lv < *lγ* egykori megvoltát? *Tolv-*, **melv-*, **válv-*, **halvad > toll*, *mell*, *váll*, *hallad*? De akkor meg azt kérdezem: hol van a hosszú *ll* a *gyalog*, *mál*, *súly*, *szil* szavakban. SZINNYEI a szótagzáró *sr*-ből lett magánhangzót csak diphthongusnak vagy hosszú hangzónak tudja elképzelni az ómagyar korban s lehetetlennek tartja, hogy *fo;lu* alakból ómagyar *folu* lehessen, ne pedig **fo;lu > *fólu*? Hát a *nyusz*, *tat-hal*, *fekete < feteke*, *tele*, *tetem* szavaink? Ezekben az első rövid magánhangzó mindegyikben *-sr*, illetőleg *-šr* hangcsoportból lett:

lp.	f.	md.	osztj.	vog.	magy.
	nukise-		ńoγés	ńuγs	nyusz nyuszt
	É. tötkes	tutka		táχt	tat-hal
			pəγtš	pit	fete-ke > fekete
tivt				tāγl	tel-e
taktē					tete-m

Ha ezekben a magyar szavakban s a *gyalog*, *súly*, *szil* szavainkban rövid lehet az *l* előtti magánhangzó nyelvünk történelmi korszakaiban, akkor lehet rövid a *folu* ~ *falv*-ban is. A **fo;lu* és *folu* alak közti **fo;lu > *fólu* nem élt már az ómagyar korban, hanem csak a nyelvtörténet előtti időben élehetett.¹

A bolgár-török **o;ri* alakból lett *or*, *ur*, *oru* szavunk szóbelsei hangzójának rövidségét is csak úgy tudja megérteni

¹ E cikk megírta után jelent meg HORGER azon cikke, melyben bő adatokkal, éles megfigyeléssel arra a megállapodásra jut, hogy a **fo;lu*-féle szavak „egykori kettőshangzójuk *u*, *ú* elemének elveszése útján kapták mai rövid magánhangzós alakjukat“ (MNy. XXIII, 499).

SZINNYEI, hogy föltesz egy *oryi > *oryi hangátvetést a magyarban. Mielőtt azonban ilyen mesterfogással elütnők a kérdést, meg kellene vizsgálnunk bolgár-török jövevényszavainknak mind *r*-es, mind *γ*-s mássalhangzótorlódásait, hogy vajjon tapasztalunk-e bennük olyan hangátvető hajlandóságot, mint *fa*lu-féle szavaink főntebbi táblázatán a cseremisiz, votják, zürjén, osztják, vogul, magyar nyelvekben az *l + *k ~ *γ-s hangcsoportokon? Bizony ilyen vizsgálat eredménye az, hogy SZINNYEI *oryi > *oryi föltevése teljesen önkényes. Én azonban igenis hivatkozhatom a bolgár-török *oylay-ból lett régi magyar *oló* > mai *olló* szavunkra (BTL. 109). Hivatkozhatom *tulok* szavunkra, mely diminutív *-k*-s képzés, alapszava *tul-*, ennek pedig bolgár-török elődje **turyul* (BTL. 132). Arra, hogy a *magva* *v* képzős, csakugyan kedvem volna azt tenni, amivel a MNy. XXII, 315. l. 3—4. sorában megvádoltatom; — hogy pedig az óm. *-elu*, *-elv u*-ja, *v*-je nem képző, mint SZINNYEI véli, hanem tövéghangzó, arra eddigi bizonyítékaimon kívül megint idézhetek tekintélyt is: MELICH JÁNOST (MNy. VI, 150).

Végül következik az én ellenfelemnek, kit nem udvariasság, hanem rideg tárgyilagosság mondatott velem a „legnagyobb“nak (vö. i. munkám 6. és MNy. XXII, 307), legnagyobb visszavágása. Arcul fogadom azt a maga egész súlyában. — Idézem SZINNYEI cikkének ezt a részét egy betű kihagyása nélkül:

»Van azonban MÉSZÖLYnek még egy hatalmas ütőkártyája: az 1055-i alapítólevélben a tövéghangzós *holmodi* mellett előforduló személyragos *holmodia* alak; ez szerinte újabb bizonyítéka a *kinzotu-játul*-magyarázat helyességének. (28., 29. l.) Első tekintetre csakugyan meglepő bizonyítéknak látszik. Ott van *holmodi*, amelynek „ma *Halmod* alakja volna“, és ott van *sara*, *kuta*, *holma* stb. mellett ugyanaz a tövéghangzós alak a 3. személy ragjával ellátva: *holmodia* (nem **holmoda*). Ez már csak olyan erős bizonyíték, hogy a víz sem mossa el! De én elmosom. MÉSZÖLY el sem tud képzelni mást, mint hogy a *holmodia*-beli *i* azonos a *holmodi*-belivel. De hátha nem azonos? És én szerintem nem is azonos a kettő. Az oklevél azt mondja: „inde ad *holmodi rea* postea *gnir uuege holmodia rea*“, azaz: „onnan a *halmocskára*, azután a nyír [= 'betuletum, birkenwald' NySz., OklSz.] végének *halmocskáira*“, tkp. „*halmocskáijára*“. Tehát *holmodia* olyan többesi *-i* + személyraggal való alak, amilyen én szerintem *kinzotvia*- és *szentii*. — Köszönöm MÉSZÖLY barátomnak ezt a mellettem szóló csattanós bizonyítékot.« (MNy. XXII, 316—317.)

Ismétlem, arcul fogadom SZINNYEINEK ezt a vágását, de vértetem magamat az Árpádkori oklevelek nyelvtörténeti adatainak sűrű páncéljával. Az OklSz. adatai között *orom*, *oromja*

van hat, *domb*, *dombja* tizenkilenc, *tető*, *teteje* harmincegy, *bérc*, *bérce* száztizen fölül, *hegy*, *hegye* százhatvanon fölül, *halom*, *halma* kilenevenen fölül; — egyetlenegyszer sincsen többes számban határjelzésül: *ormok*, *ormai* (v. SZINNYEI szerint *ormija*), *dombok*, *dombjai*, *dombija*, *tetők*, *tetejei*, *teteje*, *bércsek*, *bércei*, *bércije*, *hegyek*, *hegyei*, *hegyije*, *halmok*, *halmi*, *halmija*. El tud-e ezek után SZINNYEI csakugyan képzelni egy többes számú „*halmocskáira*„ tkp. *halmocskájára*“ alakot, mint Árpádkori oklevélben való határmegjelölést, mint határjárást végző hivatalos személy útjának, lépteinek vagy lovának irányát? Vagy ha ő el tud, — el tud-e képzelni ilyent az oklevelek bűvara: ERDÉLYI LÁSZLÓ, JAKUBOVICH, SZENTPÉTERY, PAIS? Én akkor tudok csupán, ha SZINNYEI nem az én „*halmocská*“*-mat* mossa el szavával, hanem elmossa az Oklevélszótárnak négyszáznál több *ormát*, *dombját*, *tetejét*, *bércét*, *hegyét*, *halmát*.

Addig nem érdelek köszönetet a *holmodiá*-ért.

MÉSZÖLY GEDEON.

Bonyolódik.

Egy pár *b-* kezdetű magyar szóról azt tartják, hogy szókezdő mássalhangzójuk *m->b-* fejlődés eredménye, mivel a rokonnyelvek hasonló jelentésű *m-*mel kezdődő szavaival vetik össze őket (l. SZINNYEI, NyH.⁶ *bagoly*, *bogyó* és *bonyolódik*, *bonyolít*). Ezen szavak egyikéről (*bogyó* 'baca') FUF. XVIII, 164 kk. kimutattam, hogy eddigi magyarázata nem tekinthető biztosnak. (A NyH. új, 7. kiadásában már elmaradt a *bogyó* és a *bagoly* is.) Ugyanez áll a *bonyolódik* 'involvitur, immiscetur, tegit se, sich verwickeln, sich einwickeln, sich verwirren', *bonyolít* (*banyalít*) 'verwickeln, einwickeln, verwirren', *bonyolgat* 'einwickeln', *bonyál* (*bonyál*) ua. stb. (l. EtSz. 472 a különböző források gazdag adataival) etimológiájára vonatkozólag is, amelyet az EtSz. 472 k. a vogÉ. *mān-* 'bonyolít' stb. ~ osztj. KARJ. (OL. 217) DN. *mānop* Ni., Kaz. *minop* 'bündel' ~ votj. *biñ-* 'összegöngyölít, -hengerít, -csavar, -gombolyít' ~ cser. RAMST. H. *māndā-ryaš* 'sich aufwinden, wie ein knäuel werden', *māndā-rtāš* 'aufwickeln, aufwinden' (az EtSz.-ban l. a korábbi egyeztetések irodalmát is) szavakkal vet össze. Vö. NyH.⁵ 143, ⁶142 ua. a cser. adat nélkül.

Amint az alábbiakból kitűnik, lehetséges a szónak egy más sokkal természetesebb magyarázata, amely feleslegessé teszi a szokatlan *m->b-* hangváltozás feltételezését (vagy talán fordítva, a magyar *b-*t gondolták az eredetinek?), és pedig: osztj. KARJ. (OL. 56) DN. *pāñ-*, Trj. *pāñ-*, V., Vj. *pōñ-* 'wickeln, umwickeln', PAAS. (OWrb.) K. *pōñem* 'kiertää (esim. saverikko a aisassa kirkeämmälle), kietoa; köyttää

(esim. teurastettava eläin); ? viipsiä, wickeln; festbinden; ? haspeln', J. *poñnem* 'köyttää, festbinden', K. *poñap* 'kuontalo, (werg)bündel' ~ votj. MUNK. S. K. *bin-* 'összegöngyölni' stb. (l. fent), WICHM. (VokWotj. 25, FUF. XI, 225) MU., J., M. *biñini*, U., G. *biñini* 'drehen, winden, zusammenwickeln, zusammenrollen, aufwinden' (így SZINNYEINÉL is NyH.⁴ 141) ~ lpK. GEN. *pañni-*, K., N. *pōñne-* v. *poñne-* 'drehen, winden, verziehen'; *pañna*, K. *paññ*, N. *poñned* 'schräg, schief', *pañna-čaiłme*, K. *paññ-čaiłm*, N. *poññ-čoiłm* 'schieläugig', *pañna-mirr* 'schiefer baum'; lpÉ. LÖNNR. *punjeled* 'wenden'; lpN. FRIIS *bodnjat*, *bonjam* 'torquere, pervertere, nectere (funiculum)', NIELSEN (QuP. 122, 76) *bodñäst* 'gekrümmt, schief sein, das gesicht abgewendet halten, unwilliger laune sein', *boñis*, gen. *bodñäs* 'öse (drehung), z. b. im garn', Outakoski MARK *pōbbñäsk*, *poññn* 'vääntää (esim. vitsaa), punoa (esim. nuoraa)', *pōbbñasi* 'k'punoutua, kiertyä toisensa ympäri (esim. puun latvat)'; lpL. WIKL. *pottñe-* 'winden, drehen, spinnen', *poñeke-* és *poñoke-* 'verdreht'; lpS. LIND. & ÖHRL. *pādñjet* 'torquere', *piässob p.* 'vimen torquere' (vö. PAASONEN, OWrb. Nr. 1845). A szóközépi eredeti *n* tekintetében — amely mindezekben a nyelvekben megvan a kérdéses szóban és egyéb idetartozó esetekben is (l. PAASONEN, Beitr. 23; SZINNYEI, NyH.⁶ 46) — kifogástalanul megfelelnek egymásnak a felsorolt nyelvek példái. De tökéletesen megfelelnek vocalismus tekintetében is. Vö. pl. magy. *olvad* 'liqueescere, liquefieri' ~ osztj. KARJ. (OL. 57) DN. *tät-*, Trj. *ÄöÄ-*, V. *löla-*, Vj. *iöla-* stb. 'schmelzen' ~ zürj. WIED. *syl* 'tau, tauwetter', *syl-* 'tauen, auftauen, schmelzen (intr.)' (a votjából nincs reá adatunk) ~ cser. WICHM. H. *šəłəm*, U. *šuləm* 'schmelzen' ~ lpN. FRIIS *šolggit* 'liquefacere'; lpS. LIND. & ÖHRL. *šälketet* 'liquefieri' ~ f. *sula* 'ungefroren, flüssig'; a votj. -i-re vonatkozólag, amely ugyancsak egy velaris vocalisra mehet vissza vö. votj. MUNK. *ši* 'stachel', WICHM. (VokWotj. 82) *ši* 'spiess'; zürj. WIED. *šy*, *ši* 'spiess, lanze, pfeil' ~ f. LÖNNR. *hui* 'pöle'; észt WIED. É. *hui*, D. *hoi* 'netz nadel, hölzerne nadel zum stricken der netze; weberschiff (bes. das lange, ohne spuhle, nicht geworfene, sondern geschobene und gezogene, zu groben zeugen)' (TOIVONEN: Vir. 1920. 88) (a zürj. *i* ~ votj. *i* változáshoz vö. WICHMANN, VokWotj. 81 k.).

A kérdéses (*bin-*) votj. szót másképen azonosítja WICHMANN: MNy. IV, 304 k. és FUF. XI, 224 k.; a lapp szót viszont a FUF. XIV, 14 a következőkkel veti egybe: cserH. *pānzem*: *šarpānām p.* 'das lange šarpan-tuch aufbinden', JU. *pānzem*, U. *puñžem* 'ein bisschen drehen (z. b. das weidenband)' (JU.), 'auspressen (z. b. das wasser aus der wäsche' (U.), H. *pānzeštem*, JU. *pānzeste-m*, U. *puñžeste-m*, M. *puñžeste-m* (mom.) 'zudrehen, winden (z. b. ein seil, ein weidenband)' H. *pānzež*, JU. *pānzēž*, U. *puñžēž* 'faser des zwirnes,

einzelner faden der litze 'oder der schnur' (H.), 'gedreht, schief (z. b. der baum)' (JU.), 'gedreht od. schief gewachsener baum (bes. von der fichte), (U.). Ez az egyeztetés elfogadható, de nem olyan formában, hogy itt az eredeti *-ńńś-* ~ *-ńńđ-* = cser. *-nz-* (H.), *-ńńđ-* (JU.), *-ńńđ-* (U.), *-ńńđ-* (M.) ~ lpN. *-ńńj-* (~ *-ńj-*) (gyenge fok a lappban) (FRIS) stb. (l. ugyanazon szerzőnél i. h. 16) -vel van dolgunk, hanem hogy a cseremiszből a **pńń-* (H.), **pńń¹* igetőhöz egy **-ńńś-* > *-nz-* (H.), *-ńńđ-* (U.) stb. deverbális képző járult, amely többek között a cser. WICHM. H. *u-k^xśńńzam*, *u-kśńńzam*, U. *uk^xśńńđzam* 'sich erbrechen' (vö. f. *okse-ńńta-* id. ~ votj. *ęskńńj-*, zürj. *vosńńj* id.) igében is előfordul. Az *-nz-* (H.) stb. deverbális képzőre vonatkozólag l. BEKE, CsNyt. 300; fgr. területen előfordul még többek között az osztjákban, pl. KARJ. (OL. 11) DN. *ńńńt-*, Trj. *ńńńt-* 'trinken', Vj. *ńńńt-* 'schnapsen', Ni. *ńńń-*, Kaz. *ńńńś-*, O. *ńńń-* 'trinken', vö. vog. *ęń-*, *ęń-* stb. id. ~ m. *iv-* id. stb. (NyH.⁶ 29), hangtanilag a szóbanforgó képzőre nézve vö. cser. WICHM. H. *śńńzəm*, U. *śńńđzəm*, M. *śńńđjəm* 'sitzen; stehen' ~ osztj. KARJ. (OL. 74) DN. *ńńńt-*, Trj. *ńńńt-*, V. *ńńńt-*, Vj. *ńńńt-*, Ni. *ńńń-*, Kar. *ńńń-*, O. *ńńń-* 'zum stehen bringen, aufstellen' (< **-ńńś-*) ~ f. *seisoa* 'stehen' (*-is-* < **-ńńś-*) (l. PAASONEN: FUF. VIII, 69 kk.). A kérdéses igeképzőnek a cseremiszből közvetlenül a consonansra végződő tőhöz (**pńń-*, **pńń-*)² kellett járulnia és ezzel összenőnie, amiből H. *pńńzəm* stb. alakok keletkeztek, vagyis a tővégi **ń* + igeképző **-ńńś* összenövéséből támadt **-ńńś-* összeesett az eredeti **-ńńś-*-szel és résztvett ennek hangtani változásaiban. Mind hangtanilag, mind jelentésánál szívesen egyeztethető a cser. szó a magyar *bonyolódik* és változataival ~ osztjDN. *pńń-* stb., vö. fent.

Elképzelhető az is, hogy a balti finn, finn RENV. *punoa* 'contorqueo l. complico e. c. filum, funiculum, neo e. c. linum, drehen, zwirnen', észt WIED. *punuma* 'flechten' ugyancsak ide tartozik és nem a m. *fon* 'spinnen, flechten' ~ md. *pona* 'flechten, winden' stb. igékhez (NyH.⁶ 46). Hangtanilag és jelentésánál vö. fent; mindenesetre mind a két lehetőség szem előtt tartandó.

Végül meg kell még jegyeznünk, hogy itt egy olyan esettel van dolgunk, amikor a magyarnak a permi nyelvekben ugyancsak *b-* felel meg, mint a magy. *bog* 'knoten, knorren' esetében ~ zürj. I., U. *bugjł* 'buczel; kugel', *śńń-bugjł* 'augapfel' (WICHMANN: FUF. XI, 225; EtSz. 440 kk.).

Jegyzetek.

¹ Két szóban az eredeti *-ń*-nek a cseremiszből *-m-* felel meg: m. *ńńńy* 'die augen schliessen' ~ osztj. *ńńń* stb. ~ vog. *ńńń* ~ zürj. *ńńń-*; votj. *ńńń-* ~ md. *ńńń-* ~ f. *ńńńy* 'der halb offene od. geschlossene zustand des auges' ~ cser. *kumem*

'die augen schliessen' | votjG. *tšunŷ*, MU., J., S. *tšunŷ*, U. *tšunŷ*, M. *tšunŷ* 'füllen'; zürj. *tšun* ~ cser. *tšoma*, *tšoma*, H. *tsama*, balti f., f. *sonni* 'stier, bulle'; észt *sõnn* 'hengstfüllen; stier, bulle; widder' (PAASONEN: Vir. 1915. 58 kk., Beitr. 23; SZINNYEI, NyH.⁶ 46, vö. NyH.⁴ 27). Más esetekben viszont meg is maradt; vö. osztj. PAAS. (OWrb.) J. *põn* (*põnãm*) 'löffel' ~ votj. WICHM. (VokWotj. 11, Wchr.), U., G. *puñŷ*, MU. *puñŷ* 'löffel'; zürj. WICHM. P., I. *pañ* 'löffel' (P.); 'schäuflein, mauerkerle, schleifholz (f. sensen)' (I.) ~ cser. WICHM. M. *pà-ñŷ*, B. *pañe* 'löffel' ~ balti f., f. *piena* 'hölzerne leiste etwas z. befestigen; észt WIED. *põn* 'leiste, spundleiste (zur verbindung von brettern) | votj. WIED. (-MUNK.) *kihilt* 'bewegen' ~ cserK. *kihelam* '(vom) liegen' aufstehen', H. RAMST. *kiw-läs* 'erwachen', WICHM. H. *kãñ-lãm*, U. *kãñela:m* 'aufstehen' | m. *kõnyök*, nyj. *kõnyék* 'ellbogen; kniestück' ~ cser. WICHM. H. *kõner*, U. *kõne-r*, M. *kiñe-r* 'elle' ~ mdE. *Keñer*, M. *Keñer* 'vorderarm, elle' ~ lpN. FRIIS *garnjel*, *garnjel* 'cubitum' stb. ~ f. *kyynärä* 'elle' (vö. KARJALAINEN: JSFOu. XXX₂₄, 15).

² CserK. GEN. *poñem*: *üp-p*. 'haarflechte' (vö. BUD. *üpoñem-porkó* 'haarzopf', TR. *üpuñe-purgo* id.) nem ide tartozik (vö. PAASONEN, OWrb. Nr. 1845), hanem a cser. WICHM. H. *pã-nem*, U. *puñe:m* 'zwängen; flechten' ~ m. *fon* 'spinnen, flechten' szóhoz, vö. WICHMANN: JSFOu. XXX₆, 39.

Tartu, 1927. IX, 20.

MARK GYULA.

Puha, puffan, páhol.

MIKLOSICH a *puha* szót a 'halitus, hauch' jelentésű *pih* és a 'pluma tenuis, flaum' jelentésű *pih* szavakkal együtt a feltételezett ó-szláv *pyh*, új-szl. *pih* 'halitus', cs. *puch* 'flaum' szavakból származtatja (vö. Nyr. XI, 365—6). Ezt a magyarázatot HALÁSZ IGNÁC: Nyr. X, 351 „Visszahódított» magyar szók« c. dolgozatában nem fogadja el. Azt mondja, hogy a *puha* inkább a tót *puchi*-val vethető össze, amely nőnemű *pucha* alakjában teljesen megegyezik a magyar szóval. HALÁSZ azonban hangsúlyozza, hogy a *puha* szláv eredete ennek ellenére sem bizonyos és inkább hajlik BUDENZ felé, aki finnugor eredetűnek tartja a szót. A MUSz. 446—7 szerint ui. a m. *puha* csak fogalomtársulásnál fogva fejezi ki a 'lágú'-at és első jelentése 'pohadt, tumidus' volt. BUDENZ, MUSz. 440—1 a *pohos*, *pohók* és a *poŷa*, *poŷók* szavaknál szintén a 'duzzadt, tumidus' jelentésre megy vissza és 441—2 a *poŷad* ~ *puŷad* (*poŷfed*) szavakhoz kapcsolja őket. Mindezek alapjául pedig ugor *paŷg-*, *paŷg-* (m. *poh-*) 'tumere' tövet jelöl meg, amelyhez rokonyelvi megfelelőkre is hivatkozik. Ennek igei származéka (nomen verbaleja) szerinte a **puhajs* > *puha*. HALÁSZ: Nyr. XVIII, 215 visszatérve a *puha* szóra, annak a valószínű-

ségét pedzi, hogy a tót *puchy* a magyarból való. BUDENZ magyarázatához csatlakozik SZEREMLEY CSÁSZÁR LORÁND: Nyr. XXV, 163.

Arra akarok itt rámutatni, hogy BUDENZnak és HALÁSZnak igazuk volt, amikor a *puha* szót eredetinek tartották.

Tekintsük át a következő szócsoportokat:

A. I. *puffan* [1. hangról, 2. esésről]: *püffen* [esésről] | *puffant* [hangról] NySz. | *pufog* ~ *puffog* [1. hangról], 2. 'dörmög, haragszik'¹: *püfög* 'szaggatottan, visszafojtva sír': *pöfög* | *puffad* 'mérgelődik magában' | *puffaszkodik* 'duzzog'.

A. II. *pufol* 'ütlegel': *püföl*; *össze-pufol* 'összeüt, összetákol' (egy adat Zala megyéből, ahonnan, közelebből Zalaegerszegről, magam is ismerem) | *pufál* 'püföl' | *puflag* 'ütlegel'; *puflagol* 'ütlegel' | *pufákol* ~ *pufátol* ~ *pufánköl* 'ütlegel'. — Vö. *bufol*, *bufál*, *bufog*, *buffan*, *buffant* (EtSz. I, 552): *dufál*, *duffan*, *duffant* stb.

A. III. *puffad* (fel-) NySz.: *poftad*, ki-, meg-*poftad*, *poftadás* NySz.: *püffed* (fel-) ~ *pöffed* (fel-) NySz. | *puftadé* 'tumor' NySz.: *pöffedék* NySz.: *pöfetes* NySz. | *puftadoz* (el-) NySz.: *pöffedező* 'dagadozó' | *puftaszt* (fel-) NySz.: *püffeszt* ~ *pöffeszt* | *puffan* (fel-) NySz. | *puffancs*.

A. IV. *pufa* ~ *pofo* C.-ból; *pofo*-on Czegl. MM. 189-ből NySz.; *pofoz* (meg-) Czegl.: Japh. 104-ből NySz.; *pofoz* Pázm: Préd. 1082-ből NySz. | *pofo* 'pufók' | *pufo* ~ *pofo*: *püfo* | *pufo* 'pufók' | *pufo* 'ua.' | *pofo*, *pufo* ~ *pofo* ~ *pofo* 'ua.' | *pufo* 'zabál'.

B. I. *puhan* 'puffan' | *puhant* ~ *puhint* 'puffant (pl. ágyúval, puskával)² | *puhantós* hang 'mély, dörmögő'³ | *puhog* 'puffog' | *puhatag* 'pöfeteg-gomba, lycoperdon bovista'.

B. II. *puhol* 1. 'püföl', 2. 'porol' 3. 'puhit (párnát, derék-aljat, almát ütögetéssel'; el-*puhol* 'elver, elpüföl'; ki-*puhol* 1. 'kiporol', 2. 'megpuhit (párnát, úgy hogy a szalmát benne ütögetéssel összetöri'; meg-*puhol* 'megpuhit'; fel-*puhol* 'fölpuhít (párnát, derekaljat' | meg-*puhingál* 'megver, eldönget' | csuhé-*puhé* ~ csuhé-*puhé* ~ csuhé-*puhé* 'ütés-verés' | meg-*puhudik* 'megpuhul' | *puhogó* 'elérett, szotyogós, túlságosan leves' | *puhongós* 'puha, puffados' | *puhos* 'korhad'.

B. III. *poháll* 'dagaszt (kenyértésztát)' | *pohaszt* 1. 'pohosít, pohossá tesz', 2. 'dagaszt' | *puhos* ~ *pohos*: *pöhös* | *pohók* 'potrohos, pohos' CzF.

¹ Ahol a köznyelvtől eltérő adatoknál nincs forrásjelzés, ott a MTsz.-ből idézünk.

² Ehhez tartozik *puhancs* 'kisbéres, ostoros' hevesmegyei tájszó CzF.; vö. *pukkancs* MTsz.

³ Vö. SIMONYI, TMNy. 385 és Nyr. XLII, 477. — Nb. még *buhu*-vagy *puhu*-bagoly EtSz. I, 559.

A felsorolt szócsoportok jelentéskörét tehát így jelezhetjük:

A. puf-

- I. 1. 'hang', 2. 'esés'
 II. 'ütés-verés'
 III. 'duzzadt alak'
 IV. 'duzzadt alak'

B. puh-

- 'hang'
 1. 'ütés-verés', 2. 'kevésbé szilárd halmazállapot' — az 1. és
 2. keveredve is
 'duzzadt alak'

Az összeállítás szerint a két tő: *puf-* és *puh-* családja alak és jelentés tekintetében egyaránt közösséget mutat egymással. A hang, amelyre vonatkoznak, olyan, amilyen *puha* vagy *duzzadt* anyagok ütdésénél vagy esésénél támad. Az ütés meg a hangja közt keletkező kapcsolatra például hozhatjuk fel, hogy *döng* mellett szintén van *el-dönget* 'elver'. A hangot, illetőleg ütést jelentő szó pedig egész természetesen válhatott az ütés-verés előidézte alaknak vagy halmazállapotnak is a kifejezőjévé. Így előzhette meg a 'pufogó, puffanó' értelem a mostani 'puha' jelentést a *puh-* tő származékainál, köztük a *puhá*-nál. A *puha* szóra tulajdonnévi adatot 1438-tól ismerünk (Oklsz.), köznévit C.-tól, még pedig 'malacus, mollis' jelentéssel (*puhán, puháskodik, puhaság, puhaszt, puhít, puhogaf, puhul, puhatol, puhatolódik* NySz.).

A *poja* és *puha* képzés szempontjából olyan viszonyban állhat a *puf-* ~ *poj-*, illetőleg a *puh-* tővel, mint pl. a *fita* ~ *finta* a *fit-* (*fitul, fitos, fintor*) vagy a *potya* a *poty-* (*potyog, potyol, potyó, potyor*) tővel (vö. PAIS, A *fitul, finta* szócsalád. MNy. XI, 357). Az *-a* lehetett denominális deminutiv képző, lehetett azonban deverbális igenévképző is, ami különben alapján egyremegy (vö. PAIS: MNy. XXII, 135 a *sese-susa* szóról).

A hangutánzó *puf-* ~ *poj-* tőhöz a *pufók* ~ *pojók* esetében *-ók* kinsinyítő (nagyító) képző járult, a *puh-* ~ *poh-* pedig a *puhos* ~ *pohos*-nál közvetlenül vette fel az *-s* melléknévképzőt.

A tárgyalt szavak rokonságába tartozik a *páhol*, illetőleg *el-páhol* ige is. A *páh-* tő — azt gondolom — lehet a *puh-* ~ *poh-* hangutánzó hosszúhangzós változata. És ide tartozhatik egy helynév is, aminek a vizsgálata adta tulajdonképpen az ösztönzést az előző szócsoportok vizsgálatára.

Zala megyében Keszthely közelében van Alsó- és Felső-Páhol. Ennek felel meg:

1259: Terra castri Zaladiensis *Paah* in qua castrenses pellipari residebant; 1289: Tres ville *Phah* [?] nuncup.; 1324, 1328, 1382: Poss. *Paah*; 1340: *Nogpah*; 1340: *Huzzyvpah*; 1354: Poss. *Scenthanduryaspaha*, *Beurpah*; 1354: *Bodugazunpaha*; 1368: *Huzziupah*, *Zent-Andraspah*, *Borpah*; 1369: *Huzyupah* al. nom. *Beurpah*, *Zenchandreaspah*, *Bodugazzonpaha*; *Felpah* al.

nom. Nemethpah; 1419: Poss. Hozyupah al. nom. Nemetpah et Zent Andraspah; 1430: Kyralfyapah et Hwziupah; 1479: Bodogazonpahya (CSÁNKI III, 91).

Eszerint régen több *Páh* volt és ma is van kettő. Így aztán érthető, hogy a mai nyelvben a többesszámi *Páhok* forma merevedett meg (vö. Nyr. XIII, 5, 122, XXII, 374).

A fentebbi adatok közül az elsőben (1259.) azt olvassuk, hogy a helységben eredetileg „castrenses pellipari“ azaz timár foglalkozású várnépek laktak. Ennek egyébként az 1354, 1368, 1369-ben említett *Bőr-páh* névben szintén nyoma maradt. A timármesterséghez, a cserzővargasághoz tartozik a bőrnek vízben való kallóztatása, ványolása. Ez a bőr ütögetésével, verdesésével történik (l. Pallas Nagy Lexicon IV, 692), tehát olyanféle művelet, amelyet joggal nevezhettek el a *páhol*, *el-páhol* igével. Így gondolom én, hogy a *Páh* helynév a *páhol* igének *páh*-alapszavából származott, amely mint hangutánzó igenévszó önállóan is élhetett, és a bőr-készítés műveleténél az egyik mozzanat műszavává lehetett. Hogy pedig a timártelep éppen ezen a helyen alakult, annak is megvolt az oka: az 1328-ban említett „palus saar Hwzysaar nominata“ és a „locus vulgariter Hewyz dictus“ (a mai Hévíz! — CSÁNKI i. h.), amely különösen alkalmas volt a bőr áztatására.

Mátyás korában és 1504-ben merül fel *Pah* in com. Albensi sedis Zolt; a mai *Páhi* puszta felel meg neki Kiskőrös és Izsák között a koloni tó közelében (CSÁNKI III, 341).

PAIS DEZSŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A név szó magánhangzójáról. SETÄLÄ Über Quantitätswechsel im Finnisch-ugriscchen c. értekezésében fgr. alapnyelvi *i*-t tesz fel a többi közt a következő szavak első szótagjában:

f.	lp.	md.	
<i>kivi</i>	—	<i>kev</i> , E. <i>käv</i> ¹	vö. ösm. * <i>kiv</i> , mai m. <i>kó</i> , l. GOMBOCZ: MNy. XXIII, 203
<i>mi-</i>	<i>mü</i>	E. <i>meze</i> , M. <i>mez</i>	vö. m. <i>mi</i> (kérdő)
<i>nimi</i>	<i>namma</i>	<i>lem</i>	vö. m. <i>név</i>
<i>pilvi</i>	<i>bälvva</i>	<i>päle</i>	vö. m. <i>fë(ö)lhö</i> , <i>fë(ö)lleg</i>
<i>süli</i>	—	M. <i>sejel</i> , E. <i>sej'</i>	vö. m. <i>sül-</i> , <i>szül-</i> , <i>sün(diszno)</i>
<i>silmä</i>	<i>čalbme</i>	M. <i>selmä</i> , E. <i>sel'me</i>	vö. óm. <i>Szim-</i> , <i>szüm-</i> , mai m. <i>szëm</i> , <i>szöm</i>
<i>ikä</i>	<i>jákke</i>	E. <i>ic</i> , <i>i</i>	vö. óm. <i>é</i> , mai m. <i>év</i> (felelevenített szó)
<i>viisi</i>	<i>vitta</i>	M. <i>vetä</i> , E. <i>vete</i> , <i>väte</i>	vö. m. <i>öt</i>
<i>hüri</i>	—	<i>šejer</i> , <i>tšejer</i>	vö. m. <i>égér</i>

¹ A fgr. szavakat úgy adom, ahogy SETÄLÄnél vannak közölve.

Az idézett megfeleléseknél, két példát kivéve, a magyar adatok is eredeti magyar főszótagbeli *i*-re mutatnak. A két kivétel: *cgér* és *név*.

Azt hiszem, hogy az alábbiakban sikerül kimutatnom, hogy a *név* szóban a magyar nyelv elő- és őskorában, sőt még az ómagyar korban is *i* volt az első szótag hangzója.

A *név* szó ragozva, képezve: *nevet*, *nevek*, *nevem*, *nevez*, *nevetlen* ujj stb. (l. TMNy. 294, 299). A leíró nyelvtan szerint tehát a *név* hangzórövidítő, a történeti szerint meg hangzónyújtó tövű szó. A *név* szó ugyanis előbbi *nêv*-ből (l. ARANY, Próz. dolg. 316; TRÓCSÁNYI: NyK. XXXVIII, 11; MELICH J., Orth. Ung. 16), s a *nêv* előbbi *nev*-ből fejlődött. Ilyen *nev* alakot nem kell feltételeznünk. Sylvester Újtestamentomában ugyanis a mai *név* helyén minden egyes esetben *new*, *neu* áll. Sylvester Újtestamentomában hosszú hangzós *nêw*, *nêu* alak nincs, jeléül annak, hogy Sylvester nyelvében e szó első szótagjának hangzója *e* volt:

ÚjTest. I. rész 162: *new szerin*¹, 162: ez *newuel*, 163: vezetik *newen*, 166: *newuel*, 166: egéb *new* ég alatt, 169: ez *newen*;

ÚjTest. II. rész 23: *newnek*, 114: *newrál*, 62: minden *newnek* felette akarmi *newel* neueztessek, 139: *new*, 152: titok *new*, 156: *newuel*.

Sylvester *new*, *neu* = mai *név* adataiból mármost azt következtetem, hogy a XVI. sz. első felében Sylvester nyelvjárása nem az egyedüli volt, amelyben a *név* szónak csakis rövid hangzós alakja volt. Kétségtelennek tartom azonban azt is, hogy a *nev* alak a XVI. sz.-ban mindenütt nyílt *e*-vel hangzott. Nyílt *e*-vel van a szó a Bécsi K.-ben is (l. PÜNKÖSTI M., A Bécsi-kódex *e*-féle hangjainak helyesírása 19). Ez azonban nem lehetett mindig így.

A VárReg. 309. §.-ában 1214-ből szó van egy *Neuetlen* nevű comesról: iudice *Neuetlen* curiali comite de Zarand. Ugyanőt még három ízben említi a VárReg., és pedig: 296. §.: *Nuetlen* curiali comite de Zarand | 146. §.: *Nuechlen* curiali comite de Zarand | 165. §.: *Nueclen* curiali comite de Zarand.

E példákban *Nuechlen*, *Nueclen* íráshiba *Nuethlen*, *Nuetlen* helyett. De vajjon íráshiba-e *Nuetlen* is *Neuetlen* helyett? Az a meggyőződés, hogy nem. Nem íráshiba pedig azért, mert *Nuetlen*-nek más férfiakat is hív a VárReg., s *Nuetlen* más emlékekben is előfordul;

vö. 1211-ből: hii sunt agricole: . . . *Nuetlen*¹ l. OklSz. | VárReg. 259. §.: *Nuetlen* curialis comes de Bichor; uo. 386. §.: *Nuethlen* curiali comite de Bichor; uo. 388. §.: *Nuethlen* curialis comes de Bichor; uo. 141. §.: nomine *Nueden* (o: *Nuetlen*) curialis comes de Bichor | VárReg. 360. §.: pristaldum *Nuetlen* de villa Olsuc.

A XIII. sz. második felétől csakis *Neuethlen*, *Newetlen* fordul elő (l. MNy. X, 278, OklSz. és vö. *Neuetlen* falu = Deákfalva, Ugocsa m. LIPSZKY, Rep.; CSÁNKI I, 433).

A közölt adatok alapján az a nézetem, hogy a tatárdúlás előtt *Nüetlên* volt az, ami a tatárdúlás után *Nêvêtlên* > *Neuetlen*. A *Nuetlen* alak azonban csakis egy **Niêtlên*-nek a változata lehet,

¹ Ez adatot KOVÁCS, Ind. *Neutlen* alakban idézi WENZELBŐL. A hiba WENZELBEN VAN.

s bizonyos — bár adatunk nincs reá —, hogy *Nüëtlën* mellett élt *Niëtlën* alak is.

Mint hogy pedig a *Nüëtlën* a *név* szó *nü* alakváltozatának származéka, s a *nü* előbbi **niy* vagy **ni*-ből fejlődött, kétségtelen, hogy a magyar *név* szónak volt a nyelvtörténeti korban **ni* vagy **niy* változata is. A *név* szó tehát szépen illik SETALA azon szavai közé, amelyeknek első szótagjában fr. *i* a magánhangzó. Ez az *i*-vel hangzó **ni* < **niy* a történeti korban még megvolt. Mai nyílt *e*-je (vö. *neve*, *nevet*, *nevez* stb.) olyan hármasságban fejlődésen ment keresztül, amilyenén következő mélyhangú szavaink első szótagjának magánhangzója: *ruosz* > *rovosz* > *ravasz* | *muga*- > *mogom*- > *maga* (l. GOMBOCZ, Magyar tört. nyelvtan II.² II, 24. 1.).

Melich János.

Egressy „a kedély magyar accentusá”-ról. Folyóiratunk 1915. évfolyamában (XI, 308—12) SZÜCSI JÓZSEF érdekes képet rajzolt arról a küzdelemlről, melyet Bajzáék a Kritikai Lapokban és az Athenaeumban a magyar színpadi kiejtés s különösen az egységes, magyaros színpadi hangsúlyozás és hanglejtés érdekében folytattak. Szücsi érdekes cikkét a szerkesztőség *alatt azzal az óhajttal bocsátotta közre, hogy vajha ismertetné valaki a színpadi kiejtés történetét a Bajza-Vörösmarty utáni időktől napjainkig.

Ez óhajttásra máig is adós maradt a felelettel a tudomány. De nemcsak ezzel a felelettel adós. Máig sincs olyan kézikönyvünk sem (s ebben pl. a németek rég megelőztek bennünket), mely a színpadi fonétika szabályait rendszeresen tárgyalná. Ennek a fonétikának a helyes magyar hangsúlyozás mellett igen fontos fejezete volna a magyaros hanglejtés. Azt hiszem, — legalább megfigyeléseim azt bizonyítják — hogy épen a mondashanglejtés (mondatmelódia) az a tér, melyen a magyar színpadi kiejtést illetőleg nincs meg nemcsak a kívánatos egység, hanem gyakran a magyarosság sem (különösen a kérdés hanglejtésformáiban).

EGRESSY GÁBOR, kinek színpadi kiejtését a kortársak mintaszerűnek tartották, azt követelte a magyar színésztől, hogy beszéde mintája legyen a helyes kiejtésnek (MNY. XI, 310). Ő maga nemcsak a gyakorlatban ad erre példát, hanem elméletét adni is megkísérli. *A színészet könyve* (Pest, 1866.) c. munkájának az „*accentusok*-ról” szóló fejezete eredeti megfigyeléseken alapul, s hangtani szempontból nem egy figyelemreméltó megállapítást tartalmaz. Színésztörténeti szempontból is érdekes, hogy egy nagy művésznk hogyan hangsúlyozott s milyen mondashanglejtéssel beszélt a színpadon. De minket fonétikai bűvárlataink története szempontjából is érdekel, mily eredményeket ért el e kérdésben a kiváló színész. Vizsgálataiban nem tesz ugyan különbséget hangsúly és hanglejtés között. E tekintetben fogalomzavar van nála, mert *accentus* név alatt beszél mindkettőről, s a hanglejtésformákhoz fűződő jelentésről mit sem tud, de példái magyarázata közben öntudatlanul is érzi a hangsúly és hanglejtés különbségét. Ezt mutatja az, hogy néhol nem *accentus*-ról, hanem *hangalak*-ról beszél (pl. 73. l.: „A kérdés hangalakja”), sőt egy hanglejtésformát „a hanglejtés alakja”-nak nevez (70. l.). Kétféle

accentus-t különböztet meg: az *értelem* *accentus*-át és a *kedély* *accentus*-át (48. l.). Az *értelmi accentus*-on általában a nyomatéktalan mondathangsúlyt és hanglejtést érti s egyetlen szabályául azt állítja fel, hogy ez a hangsúly „a . . . szónak¹ első tagjára, illetőleg gyökére esik“ (56). A *kedély accentus*-án az érzelemkifejező hanglejtést érti, de ide sorolja a nyomatékos és kérdő mondatok hanglejtését is. Ez utóbbi hanglejtésre vonatkozólag van néhány igazán helyes és finom megfigyelése (73—7. l.), de minket az érdekel főképen, hogy a BALASSÁTÓL *énekülő hangsúly*-nak nevezett és tüzetesen először fejtegetett mondathanglejtési formának (Nyr. XIX, 70 és Magyar Fonétika² 149) EGRESSY már mindkét faját fölfedezi és tőle telhetőleg pontosan leírja. E hangtani jelenségeknek (lényegét, szabályait, fajait l. *A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái* c. tanulmányom 28. s köv. lapjain) tőlem ismert legrégebb tanulmányozója tehát EGRESSY GÁBOR volt. Először példát idéz reá:

Lesz még szőlő lágy kenyér! (közmondás)

Elszeretik a menyecskét! (Arany)

A felől már alhatik kend! (Arany)

Semmi sem lesz belőle! (közmondás)

Megvirad még valaha! (közmondás)

Bánom is én!

Nem igaz a!

„Ez alakon — úgymond — legelőször is azt vesszük észre, hogy hangja a mondatok utolsó előtti tagján rendesen fölemelkedik, az utolsón pedig alászáll. Aztán, hogy az emelt hang majd a gyököt, majd a képzőt, majd a ragot találja; hogy e részben szabályt nem ismer, s az illető szónak értelmével semmi kapcsolatban sincs. Látjuk azt is, hogy ez emelt hang az értelmi *accentus*-tól egészen független“ (70. l.). Ezért következteti azt, hogy „a hangnak e lejtési alakja“ a *kedély* hullámvázából származik, s így e hanglejtést „a *kedély magyar accentus*-ának“ nevezi. Hogy micsoda *kedély* állapot ennek az alapja, arra nem tud magyarázatot adni. „Ez alaknak — úgymond — alig van más lélektani alapja, mint a *nemzeti közegyezés*“ (71. l.).

A nyomatékos mondathanglejtésnek azt a másik formáját is ismeri, melyben a „*kedélyaccentus*“ nem az utolsóelőtti szótagot emeli föl, hanem az utolsót. Példái közül a következőket idézzük (71—2. l.):

Biz az ördög nem alszik!

Nagy kérdés! (Sott. assz.)

Nem én gunyollak! (Hermia)

No no! ne siettesen! ne gorombáskodjék! (Planterose)

Ime, tehát EGRESSY már fölfedezte azt a két hanglejtésformát, melyet mi *esőzárású*, illetőleg *szökőzárású* hanglejtésnek nevezünk (A szamosh. nyj. hangl. 29).

E két hanglejtésformát EGRESSY nyilván Borsod tősgyökeres magyar nyelvéből hozta magával. Érdekes, hogy e — bár nagy területen elterjedt, de végeredményben mégis tájnyelvi — mondat-hanglejtéssel EGRESSY nemcsak maga élt a színpadon, hanem kézikönyvében azt mint *tipikus magyar* hanglejtésformát ajánlja

¹ Ertsd: a mondat egyes szólamainak.

a színinövendékek figyelmébe. BAJZA a Kritikai Lapokban utalván a miskolci kiejtés tiszta magyarságára, a színészeket ennek utánzására buzdítja (VII, 49). A fenti két mondatmelódia-fajta különben gyakran hallom a kolozsvári színpadról az öreg Szentgyörgyi István ajkáról, ki maga is felvidéki, nőgrádi születés.

Csúry Bálint.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Csőre. Az *Erzsébet* névnek egyik becéző alakja, melyet alakváltozatával, a *Csőri*-vel együtt az Alföldön, különösen a Tisza mellékén használnak szívesebben. (De ismerik Baranyában és a balatonfelvidéki népnyelvben is; l. Nyr. XVII, 335 és NyF. XL, 54.) Az EtSz. szerint eredete nincs tisztázva. Nem fölösleges tehát, ha megkísértjük származásának felderítését.

Ismeretes, hogy az országszerte igen népszerű *Erzsébet* névnek számos becéző változata van. Leggyakoribbak azok, melyek a csaknem első szótagjáig megcsontított névnek kicsinyítő vagy becézve nagyító képzős származékai, pl. *Erzse* ~ *Örzse* (> *Özzse*), *Erzsi* ~ *Örzi* (> *Özzsi*), *Erzsik* ~ *Örzsik*, *Erzsike* ~ *Örzsike*, *Erzsók* (továbbképezve: *Erzsóka*, *Erzsókocska* Kriza, Vadrózsák), *Erzsu* stb. (ezekre és részben az alábbiakra nézve is l. MELICH alapvető értekezését MNy. X). De vannak olyan becéző alakok is, amelyek játszi ikerítésből való elvonás útján keletkeztek. A keresztnevek játékos ikerítése pedig tudvalevőleg úgy történik, hogy a magánhangzós kezdetű név elé, vagy a mássalhangzós kezdetű név kezdő mássalhangzója helyébe *p* járul, pl. *Anna-Panna*, *Ilona* > *Ila-Pila*, *István* > **Ista* (vö. *Ist-ók*)-*Pista*, *Juliánna* > *Jula-Pula*, *Erzsi-Pérzsi* (> *Pézzsi*) ~ *Örzi-Pörzsi* (*Pözzsi*) stb. Ezekből az iker-alakokból vonódtak el a *Panna*, *Pila*, *Pista*, *Pula*, *Pérzsi* ~ *Pörzsi* becéző nevek. Az így származott becéző változatok aztán újabb rövidülést szenvedhetnek és megcsontított alakjukban ismét felvehetnek kicsinyítő képzőket. Így keletkezett a *Pérzsi* ~ *Pörzsi*-ből a *Pére* ~ *Pöre*, *Péri* ~ *Pöri* név. Mármost ennek a *Pöre* ~ *Pöri*-nek egy újabb játszi ikerítéséből, a *Csőre-Pöre*, *Csőri-Pöri*-ből vonták el a *Csőre* ~ *Csőri* nevet. A *cs*-*p* kezdetű ikerszavakra nézve vö. pl. *csör-pör*, *csöröl-pöröl*, *csörkül-pörkül* (ebből elvonással: *csörkül*, EtSz.), *csösze-pösze* (ebből való elvonással a *csösze* melléknév a. m. 'pösze' NyF. XLVIII, 61).

A *Csőre* ~ *Csőri* tehát, valamint az *Erzsébet*-nek szintén szokásos *Csösze* (< *Csösze-Pösze*) és *Csőzi* (< *Csőzi-Pöszi*) becéző változatai is másodlagos ikerítésből való elvonás útján keletkeztek.

Csefkó Gyula.

Gúr. Elavult s a régi nyelvben is ritka szó. A NySz. egyetlen idézetből, Dálnoki Veres Gerzson Kuruc Krónikájából ismeri, de sem jelentését nem tudja, sem azt, hogy milyen elhídd-rész. Dálnoki idézett mondata így szól: „Mert az főrende is, elhidd, hogy nem mind úr, Noha paszomántos, nyegódes, de csak gúr.“ (THALY, Adalékok II, 348.) Dálnoki szövege kissé homályos, de az összefüggés a következő versszakkal rávezet a szó értelmére. E helyen ugyanis a költő a felvidéki magyar főrendet szapulja,

mely — noha szegény — „mégis olyan büzre tartja magát, | Azt tudnád, megvette, birja Hollandiát!“ THALY íráslibának gyanítja *gyúr* helyett. A NySz. kérdőjellel közli a *gúr* szót mint megfejthetetlen adalékot. Nemrég találkoztam e szóval Kereszturi Sámuelnek egy halotti beszédében ekképen: „Ur, gur, nemes, pór, szép, rút, ifju, vén, Croesus, Irus, tudós, tudatlan, palota, kalyiba tsak egy ő előtte“ (Kereszturi S.: Ambrosia, az az Halál ellen való ital. Kolozsvár, 1712. 10—11. l.). Itt is, mint Dálnoki Veresnél ellentétbe van állítva az *úr* szóval. Jelentése, hangulata tehát ugyanaz, mint a *mazúr* szóé („nem *úrrá*, hanem *mazúrrá* lett“), vagyis: 'vagyontalan, szegény, koldus'. Abból, hogy csupa erdélyi írónál fordul elő, talán arra lehetne következtetni, hogy erdélyi szó. Csúry Bálint.

Elefántesonttorony. TOLNAI VILMOS a Magyar Nyelv 1927. nov.-dec.-i füzetében egy remekbe készült kis tanulmányt tesz közzé az újabb francia és magyar irodalomban annyira gyakori *elefántesonttorony*-ról, feltárva ennek a képzetnek és szónak vallási hátterét is. Kiegészítésül én is közlök egy-két e cikkekre vonatkozó adatot.

1. Gyermekkoromból jól emlékszem egy sokszor látott kisebb alakú Szűz Mária-szentképre, amelyen egy több emeletnyi torony-szerű formából nő ki a koronás Szűz Mária-fő. Bizonyos, hogy ez a katolikus iskolás gyermekek közt osztogatott képeeske nyugatról, minden valószínűség szerint Olaszországból került hozzánk.

2. A Sainte-Beuve szellemében s lehet, hogy épen az ő hatása alatt, alkalmazza ezt a szót Juhász Gyula egy, a Nyugat 1908. febr. 1-i számában (s a nagyváradi „A Holnap“ c. gyűjteményében meg az „Új Versek“ c. kötetében) megjelent *Turris Eburnea* c. versében: „*Elefántesonttorony*, Művészet, Én is boldog rabod vagyok, Ha kitagad, kiver az élet, Fehér tetőd felém ragyog, *Elefántesonttorony*, Művészet“ stb.

3. Bizonyos, hogy az újabb irodalomban jó egynéhány példáját találhatnók ennek az ősi eredetű hangulatos képnek; a Nyugat legutolsó 1928. febr. 16-iki számában is felhasználja Laczkó Géza egy Földi Mihályról szóló bírálatában: „nem *elefántesonttorony*ban, hanem vágató automobilban él“. Itt még csak egy jellemző adatot jegyzek ki Babits Mihály nemrég megjelent regényéből, a „Halálfiat“-ból: „— Persze: eszmékben éltem: mert másban ugyan nem! Micsoda pótkávél! Így éli az Emberiség életét, aki a magáét nem tudja. Mindent a képzelettől vártam... az Irodalomtól. Tudja, mi ez az Irodalom? önfertőzés. Begubóztam magam, beültem *abba a bizongos elefántesonttoronyba*; azt lehetett volna hinni: semmi közöm a valósághoz. Magától értődik, hogy annál jobban beleütköztem a valóságba.“

4. A katolikus litániai képzetre vihető vissza Ady Endre „A pócsi Mária“ c. versének következő sora: „Mária, a nagy, fehér, jégtorony...“ („A Minden-titkok versei“-ben). S az „Énekek ének“-nek *elefántesonttorony*-ára emlékeztetnek Babits „Szerenád“ c. versének (a „Recitativ“ c. kötetében) következő sorai: „tested titkos templomát | dallal így imádom. *Elefántesont palota* | bolto-

zatos melled | kettős márványoszlopa | nyugszik egymás mellett | fejed fenn a vánkoston | *tornya*, melyen átoson | lágy tömjén-lehellet.“
Földessy Gyula.

Hószem. Így nevezték hajdan a lovak időszaki szemgyulladását, havi vakságát (mondblindheit). „Az t a szem-nyavalyát, mikor a lónak folyó, zavaros és veres szemei vagynak, szemtüzesedésnek nevezjük. . . *Hó szemnek* is nevezetik némelyektől ez a nyavalya, mivel némelly lovaknál minden negyedik hétben vissza-tér.“ (Patikai Lukátsnak oktatásai a lovaknak stb. betegségeiről. Pest, 1792. 85. l.)

Apró himlő. Bornemisza Zsuzsánna írja 1662-ben Teleki Mihálynak (Teleki M. lev. II, 308), hogy a kis leánya *apró himlőt* kapott. Erre nézve megjegyzem, hogy régen (sok helyen ma is, l. MTsz.) kétféle „himlő“-t különböztettek meg: az igazi himlőt és az *apró* vagy *vörös himlő*-t, mely az ártatlan kanyarót (morbilli) jelentette s melynek a himlőhöz semmi köze sincsen. Utóbbira vonatkozik a NySz. két adata: „*Himlő* auagy kaniaro“ Frankovith és „*Veres himlő* ütött ki rajta“ Gér: KárCs. Röviden *apró*-nak is mondták és mondják ma is. Az igazi himlőt (variola) *öreg* vagy *hólyagos himlő*-nek nevezték (vö. PP: PaxC. 256).
Magyary-Kossa Gyula.

Murony. MELICH JÁNOS: MNy. XXII, 196—7 kimutatta, hogy Turóc megye XIII. századi nemességénél mohamedán-török személynévek is használatosak voltak. Egyszersmind megállapította, hogy a turócmegei nemes neveként előforduló 1272: *Muryn*; 1283: *Muren*; 1356, 1362, 1391: *Muren* felde megfelel a következő 'Aethiops' értelmű szláv szónak: tót *murin*, *murenin* | ó-cseh *múřin*, *múřenin*; mai cseh *mouřenin* | ó-or. *murin*; or. *múřin* | kis-or. *múryn* | egyh. szláv (oroszról) *murin* | lengyel *murzyn*. A szláv szó eredetére nézve az ó-fn. *mōr* < lat. *maurus* szóra hivatkozik.

Ugyanezt a népvét látom én a következő magyarországi helynevekben: A) 1427, 1428, 1449: *Muron*; 1478, 1480: *Muron*; 1492: Emericus *Murony* de Kenez; 1498: Lad. de *Muron*; valószínűleg reá vonatkoznak ezek is: 1414, 1415: *Muron*; 1448, 1450, 1451, 1461: *Moron*; Lipszknél és ma: *Murány* Temes megyében Temesvártól ék. (vö. Csánki II, 52. — Idevaló a Muronyi Vér család, amelynek tagja a nyelvemlék-szerző Vér András.) — B) 1416: Domin. de *Moron*, Joh. fil. Clem. de *Moron*, Steph. fil. Konia de *Moron*, *Muron*; 1479: *Muron*-i Kónya Demeterné birtoka Torontál megyében; ma nincs meg (Csánki II, 128). — C) Lipszknél: *Marony* v. *Murony*; ma: *Murony* Békés megyében Orosháza m. (Csánki I, 653 helyreigazítását l. II, 52). — D) Lipszknél *Murony* a tordamegyei Monosfalu oláh neve (Csánkinál csak Molnosfalu-ra van adat V, 721).

Ha a felsorolt helyek földrajzi jelentkezését tekintjük, arra gondolhatunk, hogy nevük dél-szláv eredetű, míg a MELICH-féle személynév az északi szlávól való. Van a görögben μαυρος 'niger', Μαυροι 'Mauri quos vulgo etiam Nigros appellamus, olim in famulitio Magnatum ut & hodie' (DuCANGE, Glossarium

Mediae et Infimae Graecitatis. 1891. I, 890). Ez a görög μαδρος átkerülhetett a dél-szlávokhoz, ahol a görög alak szóvégi -ος-át elveszítette (vö. MELICH, A honfoglaláskori Magyarország 55). Majd a dél-szlávok útján tovább terjedhetett a többi szláv-sághoz és a magyarság egyes részeihez is. Nálunk olyanféle értelemben szerepelhetett, mint a *szerecsen*, amellyel szintén gyakran találkoznak helyneveink között (a *szerecsen*-re vö. MELICH: MNy. V, 391—3 és XXII, 198). A magyarban a második szótag *i*-je az első szótag hangzójához illeszkedett, ahogy más esetekben is tapasztaljuk (pl. *Moris* > *Maros*, *Ugrin* > *Ugron* PAIS: Szily-Emlék 44).

Idevonható-e: A) 1427: *Moranalya*; 1435, 1453: *Muran*; ma: *Murány* Gömör megyében (CSÁNKI I, 142). — B) 1458, 1482, 1483: *Maron* (CSÁNKI I, 584); LIPSZKYNÉL: *Máron*; ma: *Máron* vagy oláh *Marinu* Kraszna megyében (Hnt. 1873.) — arról nem merek nyilatkozni.

Pais Dezső.

Gyepűfüzes: Koh-Fidisch. A község legősibb elnevezése magyar. 1496: *Gyepwfyzes*, *Gyepfuzes*, *Gyepwfsyzes*; később 1598: *Füzes*, majd 1610: *Meszes-Gyöpös Füzes* a neve. A német elnevezés 1773-ban (vö. Lexicon) jelenik meg először, s ekkor latinul és magyarul a *Kho Füzes*, németül a *Kho Fidisz* név fordul elő szemben a KORABINSKY-féle Lexiconnal (1786.), ahol *Koe Fidisch*-t olvasunk (vö. MNy. XXIII, 65). A mai népnyelvi ejtés *Kho-fidiš*, s a XIX. században is általában *Koh-Fidisch* magyar helyneveink német megfelelője, továbbá a magyar *ő*-nek német *o* ejtésére nyugaton példát nem ismerünk. Ezért az a véleményünk, hogy a *Koh* nem elferdítése a magyar *Kő*-nek (mely — mint KORABINSKYNÉL gyakran fordul elő — elírás is lehet, vagy — mint az 1610-i név mutatja — bővülése az eredeti *Gyepű-füzes*-nek), hanem fordítása a magyar *gyepű*-nek. Nyugatmagyarországon ugyanis az élőkérítéssel körülvett határt ma is *kho*-nak mondják, amely nyelvjárási szó a kfn. *gehage*-nak *ghog*: *ghox* (a kfn. *a* a nyj.-ban *o* lesz!) alakokon keresztül létrejött (a *χ*, mint a *habuch* — *hōwi*, *gūtac* — *kaitsi* szavakban is, lekopott) *khō*, illetőleg irodalmi *Koh* alakja. Ha figyelembe vesszük ehhez még a magyar *gyepűelve*, *gyepű* szót, mely a törzsek szállásföldjét egymástól s az egész magyarságot a külső ellenségtől elválasztó földsávra, illetőleg természetes határra vonatkozott (HÓMAN, A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923.), továbbá ha a *gyepű*-nek megfelelő latin *indago* szó tartalmát vizsgáljuk, amely tulajdonképpen egy elpusztított, néha mocsárral elöntött s később bokrokkal (füzes!) benőtt határvonalat jelez s ezzel összevetjük a nyugati német *Koh* szó értelmét: világosan látjuk, hogy a *Koh-Fidisch*-ben a *Koh* a magyar *gyepű*-nek fordítása s nem a *Kő*-nek elferdítése.

Igy tehát a német *Koh-Fidisch* részben az eredeti magyar névnek fordítása (vö. SCHWARTZ ELMAR, Was bedeutet Koh? Sonntagsblatt 1927. febr. 27.), részben pedig a magyar *Füzes* szónak németesen ejtett alakja. (Vö. SCHWARTZ E., Der Ortsname Fidisch. Z. f. Ortsnamenforschung. München—Berlin. 2, 155 ll.)

Schwartz Elemér.

Karcol, karmol, karom. HORGER: MNy. XXII, 344 és XXIII. 129 a *karmol* igét egy *kar-* alapszó *-mol* képzős származékának tartja s a *karcol* (< *kar-szol*) igével rokonítja. Ezzel szemben megállapítható, hogy a mai *karcol* egy eredetibb *kráccol*-ból fejlődött az *r* metathesisével, s ez viszont német eredetű XVII., esetleg XVI. századi ötvösműző a *kratzen* igéből. Vö. *Kráczo*ló sóprú az ötvösöknél: *peniculus* PP. — Vévén táskájából egy követ ki, melyre a Jesusnak nevét *kráczolta* volt. Landi: Új Segítség, I, 267 (NySz.).

A **kar-* és *köröm* közt fennálló jelentésbeli különbség amúgy is igen nehezen lett volna áthidalható. Így a *körmöl* ~ *karmol* esetében, úgy látszik, mégis palatalis > velaris irányú fejlődéssel van dolgunk, amit talán a *karcol* szóval való képzetársulás hatása is elősegített. A *karmol* szót legrégebb szótári adata, SzD., KisDsz.² elsősorban a *körmöl*, negyedsorban a *kartzol* igével magyarázza; a következő adat — SI., Told. 1808. 187 — szerint pedig: „*Karmolni* pro *Körmölni*: Unguibus ferire, v. Fricare“. E kor tehát erősebb associatív kapcsolatot érzett a *körmöl* és *karmol* igék, mint ezek és a *karcol* ige közt. Mindazonáltal feltehető utóbbinak az analogikus hatása is. A *karmol* ige azonban mindenesetre felveendő a *bodon*, *kavar* és *sarkantyú* szavak mellé negyediknek.

Hogy a *karom* elvonás útján keletkezett a *karmol* igéből a HORGER jelezte *körmével karmol* > *karmával karmol* úton, az szinte bizonyos. A *karom* szó csak 1835-ben kerül elő Tzs. II, 411 és 420, mindkét helyen dült betűkkel, mint általában „a’ még kevésbé ismeretes“ avult, táj- és új szavak. Ez az első ismeretes adat is megerősíti CzF. állítását, hogy *karom* „új szó“.

HORGER szerint a *karom* csak birtokos személyraggal ellátott *karma*, *karmai*-féle alakokban él a köznyelvben. Ezzel a kissé merev állásponttal szemben megállapítható, hogy ragtalan nominatívusi alakja is egész közönséges a Dunántúl. LELKES ISTVÁN szóbeli közlése szerint Vas megyében, Körmend vidékén általános szólás: „Olyan a kezén a *karom*, mint a kapa.“

Vajjon a komárommegyei *Karom puszta* (: *Karum* fia Mátyás 1266 — PESTY I, 152) és az egykori szerémi *Karom* község (< *Karon* 1308, 1405; *Car* 1338—42; *Karun* 1344; *Karan* 1417 — CSÁNKI II, 235—6) nevének mi az etimonja? *Skala István*.

Komor bika. (MNy. XVII, 115, XIX, 41, 94, XX, 75, XXI, 130, 274, XXII, 214.) Hét cikk, hét értelmező (MTsz., LEHR, HERMAN O., TOLNAI, BALOG, KÖMIVES, SZENDREY), hét értelmezés: 'herélt | rosszul herélt | rosszul herélt s ép ezért rosszkedvű | kiver | kiver | kiver és ép ezért rosszkedvű | rosszul herélt és ép ezért gyengésege miatt kiver | rosszkedvű'. A vita megindítója, TOLNAI VILMOS igazán meg lehet elégedve! Jómagam, a szalontai nyelvjárási ismerete alapján, kezdettől fogva a Dugonics és a MTsz. értelmezése (h e r é l t) mellé állottam. Erre a jelentésre mutat Aranynak 1852. január 1-én Ercseyhez intézett levele is, melyben Birizdó bácsiról ezt írja: „nőgyülölő »komor bika« lett“ (M. Figyelő 1917. 5. sz. 380. l.; id. MNy. XVII, 115).

Magyarok Istene. TAGÁNYI KÁROLY a *Turk Tengriszi* analógiájára és a Szamosközy *Deus Ungarorum* kifejezésére támaszkodván,

ősi mitológiai hagyománynak, őseredetű népi szólásmódnak tartja (MNy. XX, 83). TOLNAI VILMOS a Szencsey-kódex alapján (Nemz. Múz. kéziratára Oct. Hung. 70. 183. l.; id. THALYNÁL is Ad. I. 8.) kuruckori eredetűnek hiszi; előfordul ugyan Illés János jezsuitánál (1767.) s a Magyar Hírmondóban is 1784: 760., MNy. X, 270), de azért mégis helyesnek véli (MNy. XIX, 145) a RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN megállapítását, amely szerint e kifejezést a Dugonics Etelká-ja (1788.) tette közkeletűvé (Nyr. 1911: 248 stb.). Nagyon kevés az adat arra, hogy a TAGÁNYI és TOLNAI vélekedése között dönteni lehessen; de épen azért, mert nagyon kevés, azt hiszem, nem lesz érdektelen, ha ez az eddig még számba nem vett adat is odasorakozik a többi hét mellé: „Mikor II. József meghalt, s a vármegye ismét visszanyerte önkormányzatát, első dolga volt, hogy a nemzeti nyelvvel szemben eddig tanusított közönyösségét jóvátegye. Új elhatározását még latin nyelven okolja meg, de azután nemzeti nyelven folytatja ily szavakkal: »Tehát kezdetét veszi a magyar jegyzőkönyv az *magyarok Istenének* nevében.«” (Vármegyei jegyzőkönyv 1790. évi 1162. sz.; id. Szatmár vármegye monografiája 506.)
Szendrey Zsigmond.

Kéztől. Arany László népmesegyűjteményének „A veres tehén” című meséjében olvassuk, hogy a mostoha Ferkónak „a korpakenyeret is darabonként *kéztől adta*”. E sajtóságot kifejezés, úgy látszik, Tiszántúl honos, mert a MTsz. Beregből közöl hasonló: „*Kéztől inni v. enni*: mikor minden napra ki van szabva.” Csanádban meg magam jegyeztem föl, hogy az olyan házban, ahol „*kéztől adják*” a kenyeret, eseléd nem marad meg, mert ahhoz vannak szokva, hogy a kenyér szabadjukra van hagyva, s akkor vágnak belőle, mikor kedvük tartja. A *kéz* itt nyilván a beosztó, korlátozó, mértéktartó gondosság, talán fukariság jelképe, hasonlóan a *szoros* vagy *szűkmarkú* kifejezéshez, melyben az összeszorított, tehát keveset tartalmazó marok szembe van helyezve a *nyílt, tei marok*-kal, mely bőven méri adományát. — Más árnyalat, babonaféle van CzF. példájában: „*Kéztől ütni valamire*, a. m. oldalirányban. A népbabona szerint, ha a boszorkányt *kéztől ütök* kantárral vagy fékkel, lóvá változik.” A magyarázat nem egészen szabatos, mert az *oldalirányban* szót *visszakézről* kell érteni, azaz nem a tenyérrel vagy a tenyér irányában, ahogy a rendes ütés történik, hanem visszafelé, a kéz háta irányában. Ennek a *visszakézről* való ütésnek van ’bal, rossz’ jelentése, mindig jobban is fáj, mint a rendes ütés. A babonában különben is minden rendessel ellentétes, *visszás* mozdulat bizonyos rossz jelentéssel kapcsolatos. Nem hiszem azonban, hogy a *kéztől ad* kifejezés ez utóbbi *visszás* mozdulattal azonos volna,
Tolnai Vilmos.

Máma. Ennek a köznyelvi szóalaknak az eredetéről KÖRÖSI SÁNDOR a Budapesti Hírlap 1927. július 10-iki számában megjelent „Nyelvünk gazdagodása” c. népszerű cikkében azt állítja, hogy voltaképpen a *ma* ’hodie’ szónak a megkettőzése. A *ma* u. i. a régi nyelvben *má*-nak hangzott (ez igaz, vö. *ma* is: *máig* is, *mái* napig, még élő régies alakok; a *mától* fogva, *mára*, *mához* stb. másképp nem is mondhatók), s „amint — úgymond — ez a *má* elavult, rövid *ma* váltotta fel. Némely vidéken azonban egyszerűen hozzátoldták az újabb alakot az immár nem eléggé értel-

mezhető régi alakhoz és lett belőle: *má + ma = máma*.“ A *máma* tehát szerinte olyan eredetű volna, mint a szintén időfogalmak közé tartozó *ünnepnap*, amelyben a második szótag, a *nep* tudvalevőleg szintén nem egyéb, mint a világosság kedvéért hozzájárult *nap* szónak elferdült s így érthetlenné vált alakja (eredetileg *id-nap* a. m. 'szent nap').

En azt hiszem, ezt a szószármaztatást, bár önmagában véve nem képtelen, semmivel sem lehet alátámasztani. Ilyen alátámasztás nélkül pedig kétségkívül helyesebb olyan magyarázathoz fordulni, amely egyszerűbb és eggyel-mással támogatható is.

En a mai hétköznapi *máma* szót, amely bizonyára az irodalomban is föl-fölbukkan már, mindig úgy fogtam föl magamban, hogy nem lehet egyéb, mint a *már ma* kifejezésnek kopott alakja, hiszen a népnyelvben maga a *már* is közönségesen *má*-vá rövidült országszerte (l. MTsz.). A *már ma* pedig gyakran előforduló időhatározói kifejezés, noha hamarjában csak egy példája jut mindig eszembe, A r a n y Fülemléjének ez a két sora: Milyen szép dolog, hogy *már ma* | Nem történik ilyes lárma. A *már* szó a másik időhatározóval, a *ma* szóval épügy kerül a mondatban egymás mellé, mint a *most*-tal a *már most* kifejezésben, s amint ez utóbbi két szóból álló kifejezés állandóan egy szólamba tartozása miatt összetétellel tapadt nyelvézékünk előtt: *mármost*, sőt a mindennapi hanyag, népies kiejtésben *mámost*-tá vált, épügy vált a szintén állandóan egy szólamot tevő *már ma* összetett szóvá, *márma*-vá s hanyagul, népiesen ejtve *máma*-vá. Hasonló módon tapad össze a *már* szó a mondatban az *is* és a *mint* kötőszókkal is, mikor azt mondjuk *máris* (l. CzF.), *mármint*.

Minderről teljesen meg voltam magamban már előre győződve, s meggyőződésemet csak megerősítheti az, hogy a szóra vonatkozólag szótárainkban kutatva, ugyanezt a fölfogást látom SZINNYEINÉL a MTsz.-ban, ahol a népnyelvi *máma* a *már* szó összetételei alatt, a *már-immán* és *mámmég* (azaz *már-még*) között foglal helyet, és KELEMEN BÉLÁNÁL, aki Kézi Szótárának 2. kiadásában a *máma* alakot alighanem először szótározza és egyenesen azt mondja róla: „a. m. *márma*, l. *má*“.

Zolnai Gyula.

NYELVMŰVELÉS.

Budapestizmus. Sokszor hallom, hogy a pesti polgár reggelire *tojás-rántottá*-t, ebédre pedig *cseresznye-rétes*-t evett. Sőt olvastam már ezt a két különlegességet étlapokon is. A *rántotta* néven a magyar ember mindig csak a zsírban habart és sütött tojást érti. Nem is nevez semmiféle más ételt *rántottá*-nak. Ismeri a *kirántott* csirkét, a bécsi szeletnek elkeresztelt *rántott* borjúhúst stb., de a *rántotta* szót csakis és egyedül a zsírban habart és sütött tojásra érti. Egészen fölösleges tehát a *rántotta* szó elé a *tojás* szót oda tenni.

A *cseresznye-rétes* már tiszta germanizmus: *Kirschenstrudel*. A magyarban a *rétes* a fontos, az a fő alkotórész, az a tészta. Hogy mivel töltik a *rétes*-t, az a jelző. A *rétes rétes* marad, akármivel töltik. Tehát nem *cseresznye-rétes*, hanem *cse-*

resznyés rétes. Az a csodálatos, hogy sohasem hallottam még *turó-rétes-ről* vagy *mák-rétes-ről* beszélni. A legtöbbszörösebb pesti intellektuel is *túrós, mákos rétes-t* mond, csak a cseresznyével töltött rétesrel tesznek kivételt, no meg a *cukor-sütemény-nyel*.

Valószínű, hogy a *tojás-rántotta* is az *Eierspeis*-ből ered. — Ezt ugyan *tojás-étel*-nek kellene a németből fordítani, de úgy látszik összekonfundálták a magyart a germánnal, és így születt meg a *tojás-rántotta*. Most azután ebben az ékes összetett szóban benne van a német *tojás* és a magyar *rántotta* is. — Kiegészítés 50 százalékra.

A vendéglők étlapján sűrűn szerepel a *gomba tojással, velő tojással, vese velővel, tea rummal, tea citrommal, kávé habbal* stb.

Mondja a magyar, hogy *marhahús mártással, káposzta dísnóhússal, nyúl gombóccal, csirke salátával* stb., de sohasem mondja, hogy *csusza túróval, rétes mákkal* stb.

Ezeknek az ételeknek a fő alkotórésze, amint előbb mondtam a *cseresznyés rétes-nél*, a *marhahús*, a *káposzta*, a *nyúl* stb. Hiszen a marhahús is külön étel meg a mártás is, a nyúl is meg a gombóc is, a csirke is meg a saláta is. Rendesen külön találják őket, vagy legalább is a tálon külön rakják, a kettőt össze nem keverik, össze nem főzik. Ezenfelül, ha akarom, a marhahúst is külön ehetem meg a mártást is, a nyulat is meg a gombócot is, de a tojásos gombát, a tojásos velőt, a vesés velőt együtt főzik, együtt, összekeverve találják és külön semmiesetre sem ehetem őket, mert jóformán elválaszthatlanok. — Az orvos azt ajánlja, hogy a beteg vegyen be aspirint jó erős *rumos teá-vel*, majd megizzad és elmúlik a láza. A gyomorhajosnak nem szabad mást innia, mint *citromos teát*. Tehát a *rumos tea* is csak együtt élvezhető. Csak a harctéren szerették a bakák a teát és a rumot külön-külön, mert azt kérték egyik sógoromtól, hogy „tessék megengedni vitéz főhadnagy úr, hogy a jó rumot ne kelljen elrontani avval a vacak tea-vízzel, hanem hadd ihassuk külön-külön“.

*

A piaristák épületében van „Windischgrätz herceg *borpincészetét*“. Valamikor az egri érsek *pincéjé*-ből vettük a vörösbort, ittuk a *magunk termésé-t*, vagy újabban a *saját termésünk-et*, vagy Magyar Mihály *termésé-t*, most a *pincészetek* borát isszuk. Ez a *pincészet* rokonszava a *szőlészet*-nek. — Egyik tizenkilenc, a másik egy híján hús.

Úgy jelölték és ma is úgy kellene az üveg címkéjén lenni, hogy „Tokaji aszu, Windischgrätz herceg *termése*“, vagy „Szamorodni, Windischgrätz herceg *pincéjéből*“, amint helyesen láttam „1915-ös Cabinet Schauburg-Lippe herceg udvari *pincéjéből*“.

Azután, miért *borpince* a *pince*? Sohasem hallottam magyar embertől, hogy *szénpince, fapince, sörpince* stb. A *pince* — *pince* marad, akármit is tartanak benne. De ha már mindenképen kifejezésre akarjuk juttatni, hogy olyan *pincé-ről* van szó, amelyikben csak *bor* van, mondhatjuk, hogy *boros pince*. *Boroshordó, söröshordó, vizespohár, pálinkásüveg*, de lehetetlen összetétel volna *borhordó, sörhordó, vízpohár* és *pálinkaüveg*.

Germanizmus ez a sok összetett szó. Úgy gondolom, hogy a német ebben az esetben nem tud jelzős névszóval élni, s így vagy azt mondja: *Kirschenstrudel* vagy *Kraut mit Knödel*. Különben is híres arról, hogy nemesak két vagy három, de akár-hány névszót összeragaszt. Ennek illusztrálására sokáig közszájon forgott a: „Hottentottenpotentatentantentantentator”. A magyar nyelv szellemének jobban megfelel a jelzős névszó, mint a derűborura fölbukkanó összetételek. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy az összetett szó magyartalan, de jelzős névszók helyett minduntalan összetett szót használni, mégsem magyaros.

*

Befejezésül, a gastronomiai fejtegetések után, hadd jegyezzem még föl a következő két szörnyszülöttet. A villanyosvasúton szemben ült velem két, selyembe öltözött, nagy gyémánt-függős asszony. Tarsolyukban a „Szinházi Élet” legfrissebb száma. Sopánkodnak az őszi nagy takarítás kalamitásein. — Vigasztalásul az egyik azt mondja: „Ez mind semmi, de képzeld, a Regina már két év óta *föl nem rakott lakásban lakik*.” Figyeltem, mert kíváncsi voltam, milyen is lehet az a *föl nem rakott lakás*. — Kiderült a további beszélgetésből, hogy Regina ő méltósága már két éve nem aggathatta föl a függönyöket és nem teríthette ki a szőnyeget. — A diskurzus további folyamán a másik hölgy nagy sajnálkozással ezt mondta: „A nagy eső beesett a plafonon, és a Náci mamájának az *ideigazított szobája* csupa víz lett.” Tehát a hergerichtetes *Zimmer-je!* — Ez az igazi, hamisítatlan budapestizmus. *Weszely Gyula.*

Arany két „germanizmusa”. HEGEDŰS LORÁNT (Pesti Hirlap 1927. szeptember 8. 3. l.) két germanizmust vél Aranyban találni: „mindkettőt »A tetétleni halmon« című versében, mely 1855-ben iratott.

Az első:

Még áll a domb s én állok a fölött

Csak a német tud a domb fölött (über den Hügel) állni, a magyar mindig a dombon áll, mert különben a levegőben lógna.

A második:

... Csak a szomszéd Abony vagy Törtel
Kanásza mulatá magát a kürttel.

(»A kanász amüsiert sich« fordítása). Ez nagyon rossz.

HEGEDŰS LORÁNTnak talán nincsen egészen igaza.

Még áll a domb s én állok a felett,
Játszik velem búbajos képzelet.

Nem szólva arról, hogy legjobb tudomásom szerint a német próza nem ismeri az „über den (?) Hügel stehen” kifejezést — tehát német alak átvételéről nem beszélhetünk — a költőnek alighanem megvan a szabadsága, hogy új képet érezzen s új szókapcsolatot teremtsen hozzá. Lám, VOINOVICH GÉZA hasznos jegyzetei közt azt is megtaláljuk, hogy „a megénekelt halom lecsapott bog-

lyához hasonlóan, csonkán tetőzetlen áll, innen neve“. Vajjon lehetetlen-e, hogy a költő végigtekintvén a csonka halmon, magát *felette* érezte? De ha e feltevés nem is helyes, adjuk meg a legnagyobb magyar nyelvforma-alkotónak a jogot, hogy a köznapi grammatikától elkalandozzon; ami így születik, mindig magyar lesz, sosem német.

Nem német persze a *mulatja magát* kifejezés sem. Ha magyarul volna, akkor sem tekinthetnők germanizmusnak; talán inkább gallicizmus vagy latinizmus lehetne. Hiszen az a műsziert sich, amelyre Hegent's utal, gallicizmus a németben is! Ám a *mulatja magát* — a NySz. tanúsága szerint — régi becsületes kifejezés, tehát alighanem magyar és magyaros is. „Igen *mulattuk magunkat*“, írja Mikes Kelemen, használja Faludi is és sokan mások; a *mulatni* egyébiránt csak az újabb használatban lett átható igéből bennhatóvá. Arany is megfontoltan és gyakrabban használja, például mindjárt „A tetétleni halmon“ c. versében még egyszer:

Csak, mintha pajzán szélfiak szeszélye
Egykor magát mulatta volna véle.

Ez bizony nem „nagyon rossz“, sőt még egy kicsit sem az; de a legkevésbé sem „germanizmus“. A nyelv él és alakul, s régiebb formái még nem szükségszerűen idegenek és helytelenek.

Balogh József.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

I.

Gvadányi Falusi Nótáriusának új kiadása.

Körülbelül három évtizeddel ezelőtt jelent meg először a Magyar Könyvtárban az „Egy falusi nótáriusnak budai utazása“ a nevezett vállalat 79. számaként, KARDOS ALBERT bevezetésével és magyarázó jegyzeteivel. Gvadányi legsikerültebb alkotásának nem hanyatló népszerűsége, valamint a középiskolai irodalom-történettantítás érdeke tette szükségessé, hogy az első kiadás teljes elfogyásával új kiadásban (Mk. 1009—1010.¹) kerüljön a kedves, öreg Nótárius az olvasó kezébe. Azok az el nem aludt vérű magyar szívek, akik szeretnek elmulatni a régi jó Gvadányi könyvének igazi magyar beszédjével, bizonyára szívesen, sőt örömmel hallják híret az új kiadásnak. Örömük azonban hamarosan elpárolog, mikor lépten-nyomon sajtóhibába ütköznek, még inkább pedig akkor, midőn a sokszor téves vagy felületes jegyzeteket olvasgatják.

KARDOS ALBERT figyelme, úgy látszik, teljesen elsiklott néhány évtized nyelvtudományi irodalmának, különösen a MNy. kötetiben megjelent, azon része fölött, mely a FalNót.-nak helyes magyarázásában is haszonnal lett volna értékesíthető. Ez az

¹ Alább a zárójelbe foglalt puszta szám ennek a kiadásnak a lapszáma.

eljárása azután bosszút állt rajta új Gvadányi-kiadásának jegyzeteiben.

Igy pl. hasztalan magyarázta meg LEHR A. (MNY. II, 321) PP.-ra és a Magyarország Szótárára hivatkozva, hogy a *deutum* (14) nem sajtóhiba. K. ma is azt vallja róla, amit első kiadásában. Megjegyezhetjük itt, hogy ezzel a szóval Gvad. más munkájában is találkozunk, pl.: Tisztelendő Atyam! [így!] a' Prokátoroknak | Vagyon ezek, úgy-é? és a' Doktoroknak, | Ezek az erejét tudgyák a' poroknak, | Amazok velejét a' *Deutumoknak*. (Unalm. órákban... idő töltés 58). — *Nem volt látni borát* (15) K. szerint LEHR figyelmeztetése (MNY. II, 321) után is erőszakolt kifejezés, holott már a ToldiComm.-ban is olvashatjuk több népnyelvi és irodalmi mását. — E sorok írója bizonyította be, hogy az *útkeresztény* kés tulajdonképen *újkere sz t é ny* (anabaptista, habán) késműves készítette jóminőségű késfajta (MNY. XVII, 41; vö. még NéprÉrt. XVIII, 94). K. azonban megmarad azon régi nézete mellett, hogy Gvad. alföldi csikósának *zsidó bicská*-ja, azaz csak amolyan hányt-vetett, rísz-rossz, garasos budlibicskája volt, mert szerinte *útkeresztény-kés* a. m. *zsidó bicská* (30). Ennek a véleménynek aligha lehet az alapja más, mint az a föltevés, hogy amint az *újmagyar* a. m. *cigány*, azonképen az *útkeresztény* sem lehet más, mint *zsidó*. — Hogy milyen színt kell a *publikán zöld*-ön értenünk, azt MNY. XIX, 42 magyarázta meg. K.-nak mindamellett a 'papagáj' jelentésű *publikán* = *pelikán* [!], és a *publikán zöld*, azaz *papagájzöld* szín = *sárga* (55). — Az *úkor* (65) szóról csak annyit mond K. ez új kiadásban is, hogy szótárakban nem találja. A FalNót. magyarázójának azonban tudnia kellene, ha máshonnan nem, a MNY. X, 48-ból, hogy ennek a szónak 'rút, förtelmes, visszataszító' a jelentése, és hogy előfordul egypárszor még Gvad.-nak A világ. köz. hist. c. munkájában, valamint Horváth Endrénél is. — A *tintuch* > *tintuk*-ot (91) helyesen mondja fátyol-szövetnek, de helytelenül származtatja *tülltuch*-ból, mert *dünntuch*-ból való (MNY. II, 240, XI, 180) vagy pontosabban: a hazai német városi lakosság *tintuch* ejtésének átvétele. Gvad.-n kívül Csokonai és Jókai is használja.

Sufa v. *zsufa fakó* K. szerint = *rőtfakó*, *szennyefakó* (12). Világos, hogy mind a kettő nem lehet, mert más szín a *rőtfakó*, és megint más a *szennyefakó*. De a *zsufofakó* alkalmasint egyik sem a kettő közül. Mert miért nevezhetett Gvad. egy bizonyos fakosínú lovat *zsufofakó*-nak? Bizonyára azért, mert olyan volt a színe, mint a *zsufo*-é (vö. *májsárga*, *bogárfekete*, *özpej*, *mogyorópej*, *gesztenyepéj*, *meggyepéj*, *zsemlyefakó*, *szarvasfakó*, ez utóbbi Gvad.-nál *darúszőrű*, *egérszőrű*, *rigószőrű*, *szarvasszőrű-fakó* Nyr. XXXVIII, 464, stb.). A régi nyelv tanúsága szerint (l. MA., PP.) a *zsufo* a. m. 'sáfrányos leves' (MNY. I, 163), ennél fogva a *zsufofakó* = a. m. 'sárgásfakó'. Így magyarázza ezt a ló-színt különben MNY. VI, 89 egy szakértő tollból származó megállapítás is, mely szerint 'gelbfalb' = *zsufo* (l. még CzF.-t is). Igen ám, — vethetné ellenünk valaki — csak hogy Gvad. a nótárius kedves zsufofakóját *hajnalsínű fakó*-nak is mondja A' fal. nót. elm. 183. lapján. Az Unalm. órákban való időtölt.-ben is azt éneklí, hogy: „A' vörös Deresek Rózsát képzeltek, | *Zsufo fakók* nyíló Hajnalt jelentettek“ (92. l.). A hajnal pedig piros v. esetleg vörös

színű, így aztán mégis igaza lehet K.-nak abban, hogy a *zsufafakó* a. m. 'rőtfakó'. Igaz, — téríthetjük vissza az ellenvetést — de viszont nemcsak *piros* hajnalról lehet szó, hanem *aranyszín*, *sáfrányszín*, *szőke*, *szőkélő*, *szőkülő hajnal*-ról (Nyr. XLIV, 234), *hajnalszókülés*-ről (uo. 176) is szoktunk beszélni, pl.: „Kerek hajnal! sügárodal | Küllőzd meg a fél eget | S múltólagszín *sáfrányoddal* | Szegd be a kék felleget“ (HARSÁNYI—GULYÁS, Csokonai ÖM. I. k. 2. fele 436). „Ha napkeletre és napnyugotra tiszta az ég: akkor a' hajnalnak *szőkélő* fénye van.“ (Fábián J., Term. Tud. a' köznépnél 138). „Így felelt, és nézte milyen az ég alja: | Láttá, hogy már szépen *szőkéllik* hajnalra“ (Arany, Rózsa és Ibolya). „Látván, hogy Ég kékje, kezd már *szőkélteni*“ (Gvad., A' most folyó országgyűl. 127). Nos hát a hajnalnak erre a *sárga*, *szőke* színére gondolt Gvad. akkor, midőn a *zsufafakó*-t *hajnalszín fakó*-nak nevezte. Tehát a *zsufafakó* ez adatok világánál is a. m. 'gelbfalb'.

Szó esett a MNy.-ben még Gvad.-nak a következő magyarázandó kifejezéseiről is: *sövényt hág* (VIII, 72 és IX, 461), *füredi és igmándi nyereg* (XIV, 150 és XVIII, 123), de K. ezeket a cikkeskéket sem méltatta figyelmére.

Lássuk mármost az új Gvad.-kiadásnak azokat a jegyzeteit, amelyek nem azért sikerültek rosszul, mert a MNy. közleményeinek mellőzésével készültek, hanem inkább azért, mert szerzőjük sem a mai népyelvet, sem a régi nyelvet, de még magát Gvad.-t sem ismeri annyira, hogy a FalNót.-t kisebb-nagyobb tévedések nélkül magyarázhatná.

A *katrabucá*-nak nem pontos meghatározása az, hogy *savóleves* (14; ámbár a MTsz. is ezt állítja), mert nem csak savóból készül. Sokkal megfelelőbb az, amit Gvad. mond róla az első kiadásnak megfelelő helyén: „A' Savanyú tejet [azon aludt-tejet] meg főzván, *túrós leves* léssen belőle, az hivattatik *Katrabutának*.“ A *katrabuca* tehát fölforralt és megtúrósodott aludt-tejből készült leves, amelybe néhol tésztafőznek, másutt kenyeret aprítanak. Hol hogyan szokás. Némely helyen *zsuffá*-nak is nevezik (l. MTsz.), alkalmasint azért, mert tojássárgájából és lisztből kavart eresztékkel szokták felhabarni, s e miatt olyan színű, mint a sáfránnyal színesített *zsufa*. CzF. is téved, midőn azt írja, hogy a *katrabócza*, *katrabocza* jelent tejelevest, melybe túródarabokat hánynak és kavarnak. (Tejben főtt túró — képtelenség!) — A Szoboszlón és Debrecenben nevelkedett és tudommal máig debreceni lakos K. azt állítja a régente országos hírű debreceni *fenékszappan*-ról, hogy nem zsiradékból meg lúgból, hanem „sziksós helyekről összegyűjtött anyagból készítik“ (15; kb. így van CzF.-ban is). Ugyan bizony, próbálja meg valaki, hogy amit a szikesekről összekapar, lehet-e abból szappant főzni. De valószínűleg nem is a b b ó l csinálták, hanem a z z a l, t. i. a szikes *fenék*-en összesepert sziksóból készült lúggal főzték a *fenékszappant*. — K. a *habda* nevű lábbelit a MTsz. szerint *lábikravédő bőr*-nek mondja (16), holott nemcsak a lábikrát, hanem az egész lábszárát védelmezi. Kár volt itt is eltérni generális uram szakértő magyarázatától: „*Habda*: egy pár saru szár, a' pásztorok botskorok felett lábok szárokon viselik a' harmat ellen“. A Hortobágyon ma *lábbür* a neve (vö. Néprfirt. XV, 45). — „Morblé! nem tántzolik,

fok [olv. fok] *három pátz* adik“ (24). Az egyik részeg vasas német fenyegeti meg ezzel a kántornak vélt nótáriust. K. azt hiszi, hogy három pofont ígér az ijedt jámbornak a garázda német, és ezért az idézett sort így magyarazta: „*Patsch* német szó: *pof*“. Holott nyilvánvaló, hogy itt azzal fenyegette nótáriusunkat, hogy mind a hárman (mert annyian vannak a mihasznák) bottal fogják néki „sok prigit megadni“, vagyis *meghárompáldézzák*, ha nem táncol. — „Gyakran Orpheus is megfújja *gordóját*“ (38). Ez a *gordó*, mely a NySz. szerint a. m. 'fagott', K.-nak a MTsz. nyomán készült jegyzete szerint a. m. *mélyhang*. Tehát akkor az idézett helyet így kell értenünk: 'Orpheus megfújja mélyhangját'. Pedig itt a *gordó* (CzF.: *bordó*; MNy. II, 93: *bördő*; EtSz.: *burdó*) a dudának állandó basszust szolgáltató tömlősipját, az egész sor pedig azt jelenti, hogy Orpheus gyakran megfújja dudáját. Vö. ezzel Gvad.-nak következő helyeit: „Orpheust nógattya fújni a' *dudáját*“ (Unalm. órákban 153). „Oldala úgy kondult, mint az üres hordó, | Fájjalta, mert bögett, mint a' *Duda gordó*“ (A' most f. országgyűl. 184). „Fújják kegyetlenül a' fúvos dudákat; | Úgy bögg a' *gordója*, mint mormol a' medve“ (Donits A.-hoz írt lev. 13). — „Mondám: Uram! Németh ha venne magára | Magyar dolmányt evet felül a plundrára, . . . Kérem: nézhetne é nagyobb maskarára“ (54). Ehhez K. a következő jegyzetet csatolja: „Plundra = német nadrág. Az egész különben homályos sornak értelme: evet v. mókus bőrrel bélelt magyar dolmányt német nadrágra“. Pedig ha nem resteli a fáradtságot és megnézi a FalNót. első kiadását, nyomban láthatja, hogy a szóbanforgó soron semmiféle homály sem borong, ennél fogva nincs is rajta magyarázni való, hiszen az voltaképen így hangzik: „Németh ha venne magára | Magyar dolmánt, *övet* felül a' plundrára“. Vagyis: 'ha a plundrás német magyar dolmányt és övet venne magára, bezzeg nagy maskara volna'. — Ezen a soron: „Illik ha katona mutat kevés *pajzánt*“ (55), K. szerint majdnem azt kellene értenünk, mint Toldi e során: „Dolmányán a szabó *parasztot* nem hagyott“. Nem majdnem, hanem teljesen és kétség nélkül azt. Erről azonban, valamint a FalNót.-nak még egynéhány magyarázandó helyéről, majd máskor bővebben. — A „Török, *Mogoly*, Persa, Chinai asszonyásg“ (81) sorban előforduló *mogoly* szóhoz azt jegyzi meg a magyarázó, hogy bizonyára sajtóhiba *mongol* helyett. Szó sincs róla, hogy sajtóhiba volna! Gvad. korában sok írónk (Molnár F., Péczeli, Csokonai stb.) *mogoly*-t v. *mogol*-t ír *mongol* helyett (vö. ma is *nagymogul* tulajdonképen a. m. *nagy mongol*). — A *kórság* (58) sem sajtóhiba, hanem a *kórság* szónak a kiejtés szerint való leírása (*rs* > *ss*, ebből két hosszú magánhangzó között *s*).

Még volna ugyan helyreigazításunk és észrevételünk elegendő, de nem akarunk sem hosszadalmaskodni, sem aprólékoskodni. A számos nyomdai hibát természetesen nem róhatjuk K. rovására, de a szövegbeli sok pontatlanságot annál inkább. Csak futólag említjük meg az efféle sokatmondó magyarázatokat, mint pl. *csuta* = *suta* (7), *por depe* = *porte-épée* (56), *ragu* = *ragout* francia szó (68) stb., no meg azt, hogy Gottschedet (1700—1766.) 1926-ban már nem lehet mult századi német írónak mondani. Azokat a

helyeket sem soroljuk fel, amelyekre nézetünk szerint nagyon ráférne néhány szónyi megvilágítás. Azt hisszük, hogy a fentiekből úgyis eléggé kitetszik, mennyire szükségünk volna a FalNót.-nak a nagy közönség és a tanuló ifjúság számára való helyesen magyarázott és lehetőleg hibátlan kiadására. *Csefkó Gyula.*

II.

A Napkelet Lexikona. Budapest, 1927. Kiadja a Magyar Irodalmi Társaság. I. kötet A—K., VII, 740 l., II. kötet L—Zs., 738 l. — Ára 48 p. — Az Előszóban ezt olvassuk: „E kis lexikon célja, hogy a nemzeti érzésű magyar intelligencia számára a modern élet eszméinek és a tudományok új eredményeinek útvesztőjében kalauzul szolgáljon.“ Forgatva a lexikont, úgy találjuk, hogy e célját teljes mértékben eléri. Mindazok a cikkek, amelyek a mi tudományunk köréből a nagyközönséget is érdeklik, gondosan vannak megírva, s az, amit nyújtanak, tartalmában a legújabb eredmények összefoglalása. Más körbe vágó cikkeket is olvastunk; s ott, ahol ellenőrizni tudtuk, szintén azt tapasztaltuk, hogy e kis lexikon megbízható, jó kalauz. Ajánljuk olvasóink figyelmébe!

A Szegedi Alföldkutató Bizottság. Kézirat. Szeged, 1928. 8°. — A szegedi egyetem tanárai az Alföld déli részének tanulmányozására megalapították a Szegedi Alföldkutató Bizottságot. A Bizottság munkásságát szakosztályokkal indítja meg, melyek között van nyelvészeti szakosztály is. A magyar nyelvtudomány alföldkutató programját HORGER ANTAL szövegezte meg. Főfeladatul tűzi ki az Alföld bonyolult nyelvjárási viszonyainak tisztázását s ennek alapján pontos nyelvjárási térkép szerkesztését. E feladatot hallgatói segítségével tartja megoldhatónak.

Balkan-Archiv. Fortsetzung des Jahresberichtes des Instituts für Rumänische Sprache. Herausgegeben von Prof. Dr. GUSTAV WEIGAND. III. Band. Leipzig, 1927. — Tartalmából kiemeljük: OTTO LIEBHART, Die Ortsnamen des Seklergebietes in Siebenbürgen. — WALTER SCHEINER, Die Ortsnamen im mittleren Teile des südlichen Siebenbürgens (Fortsetzung). Mindkét dolgozat WEIGAND iskolájának az elvei alapján készült, ami azt jelenti, hogy a szerzők tudományos objectivitásra törekednek. Sajnos, mind az ő, mind pedig nagyérdemű mesterük dolgozatai két fő hibában leledzenek: a) túlságosan elfogultak a szláv hatással szemben, holott e téren szláv dolgokat nem elegend s nem jól ismernek; b) nem ismerik az újabb magyar irodalmat. — GUSTAV WEIGAND, Albanische Einwanderung in Siebenbürgen. — DR. SCHELUDKO, Lateinische und rumänische Elemente im Bulgarischen.

Ethnographia. Népelet. A M. Népr. Társaság folyóirata és a M. Nemz. Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője. Szerkesztik SOLYMOSSY SÁNDOR és BÁTKY ZSIGMOND. Budapest, 1927. 8°. XXXVIII. évf. 2. szám. — A *Népelet* tartalmából kiemeljük: BERZE NAGY JÁNOS, A csodaszarvas mondája. (I.) — K. POSONYI ERZSÉBET, Erdélyi János és a népköltészet. (I.) — Az *Értesítő*-ből: Cs. SEBESTYÉN KÁROLY és HORGER ANTAL, Szék, karszék, karosszék, karfa. A szerzők

szerint ez összetételekben levő *kar*, *karos* szó azonos volna az ének *kar*, *kórus* (< lat. *chorus*) szavakkal. — A XXXVIII. évf. 3. sz. tartalmából kiemeljük: BERZE NAGY JÁNOS, A csodaszarvas mondája. (II.) — K. POSONYI ERZSÉBET, Erdélyi János és a népköltészet. (II.) — SZENDREY ZSIGMOND, Történeti népmondáink. — CSEFKÓ GYULA, Szarvaskappan. — T. V.: Ördögös vagy ördögös.

Keleti Szemle. Közlemények az ural-altaji nép- és nyelvtudomány köréből. A M. Tud. Akadémia támogatásával a Kőrösi Csoma-Társaság közép- és keletázsiai bizottságának folyóirata. Szerkesztőség: MUNKÁCSI BERNÁT ügyvezető szerkesztő, F. TAKÁCS ZOLTÁN, GRÓF TELEKI PÁL. Budapest, 1927. XX. köt. 1923—1927. — Tartalom: B. MUNKÁCSI, Blüten der Ossetischen Volksdichtung. MUNKÁCSI a világháború alatt a kenyérmezei és a csehországi égeri fogolytáborban az Akadémia támogatásával votják és oszét nyelvtanulmányokat végzett. Az oszét nyelvtanulmányokat Budapestre vezényelt hadifoglyok segítségével folytatta. Ez oszét tanulmányainak nagybecsű nyelvanyagát közli az értekezésében. — N. POPPE, Die Nominalstambildungssuffixe im Mongolischen. — Az apróbb közleményekben MUNKÁCSI a *djó* és a *szalag* szó eredetével foglalkozik.

Minerva. Szerkeszti THIENEMANN TIVADAR. VI. évf. 4—10. sz. — Tartalmából kiemeljük: ECKHARDT SÁNDOR, Sicambria. — THIENEMANN TIVADAR, Irodalomtörténeti alapfogalmak. — TOLNAI VILMOS ismereteti Szekfű Gyula „Iratok a magyar államnyelv történetéhez” c. munkáját.

Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes. Dirigée par ZOLTÁN BARANYAI et ALEXANDRE ECKHARDT. Cinquième Année No. 3—4. 1927. Juillet—Décembre. Paris, 1927. — Tartalmából kiemeljük: VILMOS TOLNAI, L'eau de la reine de Hongrie. — ALEXANDRE ECKHARDT, L'ogre. — ISTVÁN SÁGI, La linguistique hongroise.

Zeitschrift für slavische Philologie. Herausgegeben von DR. MAX VASMER. Bd. IV. 1—2. Leipzig, 1927. — Tartalmából kiemeljük: FR. BALODIS, Neuere Forschungen über die Kultur der Goldenen Horde. A szerző ismerteti azon tanulmányútjai eredményeit, amelyekre az 1919—1922. években a szaratovi, caricyni és asztracháni kormányzóságokban az Aranyhorda műveltségi emlékeinek gyűjtése körül jutott. Rendkívül tanulságos, amikor kimutatja, milyen elfogult volt eddig az orosz történetírás e műveltséggel szemben s főleg ásatások alapján bebizonyítja, hogy az Aranyhorda műveltsége igen magas fokon állott. A Volga alsó folyásánál, az Achtubánál, továbbá a Kuma mentén Madžary városban és Bulgarban sok emlék bizonyítja a fejlett ipart, kereskedelmet, kertészetet stb. — AD. STENDER PETERSEN, Zur Geschichte des altslavischen **vitęgъ*. A szerző SCHWARZ ERNŐVEL szemben bizonyítja, hogy a **vitęgъ* őszláv nyelvi szó, amely az ó-éjszaki *vikingъ*-ből *k* ~ *t* hanghelyettesítéssel lett. SCHWARZ szerint a szó németországi szláv lett volna, innen terjedt volna el a többi szláv néphez; *t*-je *k*'-ből való volna stb. A szó tudvalevőleg a magy. *vitész* miatt érdekli a magyar nyelvészeket is. — M. VASMER, Zum ostslavischen Wandel von anlautenden *je-* zu *o-*.

A görög földön előforduló 'Ozepóc hn.-et előbbi 'Ezepóc-ból magyarázza s ez szláv (j)ezero 'tó'. — J. MELICH, Rusz. *šatěro* 'zelt'. Bizonyítá, hogy az orosz szó IX. sz.-i magyar átvétel az oroszban. — M. VASMER, Zu slav. *guňa* 'pelz'. — ERNST SCHWARZ, Zur Etymologie von Pressburg. MELICH és HOLTZMANN fejtegetéseivel szemben bizonyítani igyekeznek, hogy a ném. *Pressburg Press* előtagjában nem ó-tót *Bracislav* < *Bręcislav*, hanem *Prezislav* van. Szerző szerint Pozsony a IX. sz. második feléből való német alapítás; környékén szerinte tótok (!) laktak volna. Ugyancsak szerinte a VIII—IX. sz.-ban Bécs környékén lehetett épügy latin nyelvű lakosság, ahogyan ilyen volt Bajorországban, Salzburgban és Felsőausztriában. — A könyvismertetések közül kiemeljük: M. VASMER ismerteti J. KALIMA, Syrjänisches Lehngut im Russischen c. dolgozatát. Kívánatosnak tartja szlavisztikai szempontból, hogy az orosz területen élő fgr. népek földrajzi neveit kutassák. VASMER elveti JACOBSONNAK a *Pecora* folyó nevére (l. MNy. XXIII, 586) vonatkozó magyarázatát. — Ugyancsak VASMER ismerteti CZEKANOWSKI, Wstęp do historii slowian (Bevezetés a szlávvság történetébe) c. művét. Kimutatja, hogy ennek őstörténeti része NIEDERLE etimológiái alapján készült, amelyek pedig mind hibásak (l. MELICH is *Revue des Études Hongroises et FOu.* I, 208). Szerző szerint az or. *chata* 'ház, kis ház, falusi ház' a magy. *ház* előmagyarkori alakjából való lehet.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Magyar nyelvű levél Dersy Benedek váci kanonokhoz 1533-ból.

A mohácsi vész utáni egyházi viszonyokra jellemző Petri Dersy Benedek örsi prépost, váci, majd veszprémi kanonok esete, aki püspöktől, Guthi Országgh János váci püspöktől 1000 forint értékű ezüstműt ellopott. Amikor a püspök bebörtönzése után kibocsájtotta Dersyt, reverzálist állítatott ki vele, hogy fogságáért nem fog bosszút állni. Dersy minden fenyegetés ellenére sem sokat törődött egyházi tisztével, hanem János király szolgálatába állott. Fogságból való szabadulása (1533. március 6.) utánról való az alábbi Dersyhez intézett névtelen levél.

A levelet és az életrajzi adatokat l. Orsz. Levéltár. Petróczy cs. levéltára C 171 és C 159, 172, 174, 175, 186.

Zerethew vram bÿzon kwlewmben az the kegelmed meg zabadulafat nem erthettem hanem az the ke: atÿaffÿathwl kin bÿzon femmi baratom ninnen az io iftennek lÿgyen hala mert ioban mindenkor akarham ke: hallanom es moftÿs aÿanlom ke: magamat.

[K í v ü l:] Ad manus domini benedicti de Ders presentatur.

A nagykállai egyház ezüstfelszerelésének magyar nyelvű jegyzéke 1552-ből.

A török hódoltság alatt a szorongatott vidékek értékesebb ingóságukat kénytelenek voltak elrejtteni és a kiraboltatástól való félelmükbe az egyházak kincseit sem merték együtt tartani, hanem az előkelőbb polgárok között szétosztották megőrzés végett, akik így egyes darabokban könnyebben meg tudták őrizni azokat

a veszedelemtől. A veszélyes idők hozták létre az alábbi magyar nyelvű jegyzéket. A papír másik oldalán az egyház ruhafel-szerelését is felsorolja egy latin nyelvű jegyzék, melynek címe megmagyarazza a helyzetet: „Cathalogus indumentorum templi de Nagy kallo in tumultu turcico custodiendum et conservandum commissorum et nomina eorum, quibus commissa sunt: 1·5·52.“

M. Nemzeti Múzeum. Kállay cs. levéltára.

A magyar nyelvű jegyzék a következő:

- Az Nagy kallaÿ egyház ezewfth marhaÿarol walo Laÿftrom az kÿ kallaÿ farkas Jobbagÿanal wagÿon.
- Item Lanthos mihalnal wagÿon egÿ kerezth kÿben wagÿon iii gÿra.
- Item Zabo Simonnal es chÿapo ofwaldnal wagÿon egÿ zomancÿos keley, ii patena, egÿ ampolna kÿ tÿzen iiij gÿrath XV nehezÿk heÿan.
- Item Lanthos Iftwannal es cÿapo andrafnal wagÿon egÿ kelÿeh zomancÿos ij patena egÿ ampolna es egÿ penz ezewftbewl cÿnalth kÿehÿn kerezth, kÿ tÿzen iiij gÿrath, XVIIj nehezÿk heÿan.
- Item Zabo mathÿafnal es Jaxit thamafnal wagÿon egÿ moftancia es egÿ kelÿeh es egÿ kÿchÿn tal es az kÿben az oftÿath tartottak kÿ tÿzen iiij gÿrath j nehezÿk heÿan.
- Item philep dekannal es wÿgh Jakabnal wagÿon egÿ kerezth es egÿ temÿen tarto cÿólnak kalanawal es egÿ keregdÿdh pacem kÿ tezen iiij gÿrath Xii j nehezÿk heÿan.
- Item marton borrobasnal es cÿeres Lazlonal wagÿon egÿ twrribulom es egÿ kelÿeh kÿ tÿzen iiij gÿrath es Vii j nehezÿketh.
- Item az kelÿheth marthon borbaftwl el wettewk es az egÿház zewksÿghÿre kÿltewttewk, weegh Jakabtwl el wettewk az kаланth es az pacemet, az kаланth az egÿház zewkleghere kÿltöttewk az pacemeth attwk marton barbas kezében.

Fekete-Nagy Antal.

NÉPNYELV.

Három szócsoport a pozsonymegyei Hidaskürtről.¹

Gazdálkodás.

Kazá kazal

asztag gabonakévékből összerakott nagy kazalféle

megfüll megnedvesedik és füstölni kezd a nem teljesen szárazon asztagba rakott gabona

hajazat (hajaz) a gabonaasztag tetőszerű része, melyből a kék kalásza kiállnak

fül (fület hajt) kétrét hajtott szalma- vagy szénacsomó, melyet a kazal vagy rakott kocsi végére rétegszerűen raknak egymásra, hogy szilárdan álljon

kalanggya here-, szénaboglya

köröszts gabonakereszt. Egy k ö r ö s z t s két félkeresztből áll. Minden félkereszt 13 kéve

¹ A szerző, a budapesti tudományegyetem bölcsészethallgatója, 1926-ban megbízott népnyelvi gyűjtőnk egyike.

papkive a körösztős legfelső, tizenharmadik kéréje. Azelőtt ez a papé volt

seggéskive a rendesnél vastkosabbra kötött árpakéve, a kereszt négy felső kéréje

dörmő kérébe kötött gabonahulladék (h á r a d é k). A kereszt végébe szokták tenni

toklász a kalászos növények hosszú, szúrós sertéje

lábicska gereblyével a láb elé húzott, nyalábnyi szalma- vagy szénarakás

lábicskáll (*lábicskáz*) gereblyével összehúz (szalmát, szénát)

doska kis szalmakötegek a kemence fűtésére

fosztás kukoricafosztás; tollfosztás

súsztya (*sústya*) a kukoricacső lehántott száraz levelei

eszköz szekér, igásfogat; egy szekérnyi gabona, széna

vendégóda a gabonát, szénát hordó szekér két hosszú vastag oldalrúdja, melyet a kocsoldalra keresztbe fektetett két rövidebb, de erősebb rúd (*bőrfá*) tart, hogy a szekér szélesebb legyen

bőrfá a gabonát, szénát hordó szekér oldalaira keresztbe fektetett két vastag rúd, mely a két *vendégóda*lt tartja

nyomórúd a gabonával, szénával megrakott szekér tetején hosszában fektetett nehéz, vastag rúd, mellyel a rakományt leszorítják, hogy útközben szét ne rázódjék

rúdál (*le-*) nyomórúddal leszorít

rúdalló kötél a nyomórudat leszorító vastag kötél

lapicka kb. félméter hosszú, egyik végén laposra faragott karvastagságú fadarab, mellyel a nyomórudat leszorító csigaszerkezetet csavarják

masináz cséplőgéppel gabonát csépel

tűzes a cséplőgép kazánja, hajtógépe

fás a szemkiverő cséplőgép

dob sebesen forgó vastkosár, mely a kalászból a szemet kiveri

dollik (*meg-*) megtelik, bedugul (cséplésnél) a törekrázó

dobrosta nagy, szélhajtó lapátokkal ellátott gabonatisztító rosta

lajt négykerekű koci-alapra erősített 10—15—20 hl-es hordó vízszállításra

szánkó szán

csoroszla késalakú hasító vas az ekerúdon

pátërka (*pátërkáz*) erős vasfogas, mellyel szántás után a nagy göröngyöket zúzzák össze

barona borona göröngy porhanyításra

krampla (*krampláz*) kis kapaszerű vasfogakkal ellátott fogas, mellyel a fiatal kukoricasorokat porhanyítják kapálás helyett

hömbölgő (*hömbölget*) nehéz, keményfából készült henger a szántó föld simítására

tészla rúdtoldalék, melyen a második pár ökör húz

zsarabolló (*zsarabol*) éles késekkel ellátott, maga előtt tolható eszköz, mellyel a marharépa-sorok közeit gyomlálják

szálolló (*szálol*) sűrűn vetett marharépa- vagy más vetemény-sor ritkítására való kis kapa

kolát vastag rudakkal elkerített hely, ahol a szarvasmarhák állnak nyáron

tragacs targonea
tiló kendertiló a száraz kenderszárok összetörésére
gerebényéz a tilóval összezúzott kenderszálakat az erre szánt vasfésűn kifésüli
hébér (hébéréz, hébéröl) fogaskerekek segítségével működő emelő (pl. cséplőgép beállítására)
örekfejsze nagy fejsze
valaska kis kézfefejsze
fejesőkéme négy lábú faragószék kutyafej-alakú szorítóval
kézvonyó két nyelű vonókés
vonyogó hosszú vékonyabb póznára erősített horog, mellyel szalmát húznak a kazalból
tokmán(y) fából vájt vagy bádognál készült kaszakő-tartó
tokmántarisznnya a kaszások szerszámos tarisznyája
ösztoke fanyelű vaseszköz (kb. 70–80 cm hosszú) az ekevasra rakódott föld, giz-gaz letisztítására
kisefa hámfá
szapu gabonamérték, kb. két mé c (ma már ritkán látható)
szapulló szapulásra használt nagy hordó
szapul a szapulóba rakott ruhát forró lúgos vízzel kimossa
lúdkosár nagy, fűzfavesszőből font kosár (lúdültetésre, széna- v. szalmahordásra)
borított vesszőből font, alul széles, felül szűknyílású kosár-féle; a kotlós tyúkot zárják alája csirkéivel
méc véka, fél mérő
mericske 2–3 literes merítő edény
parazsák kendervászonból készült erős zsák; kisebb mint a harazsák
harazsák csalánszövetből készült zsák
haralepedő csalánszövetből készült lepedő, négy sarkára toldalék (k o r e) van varrva, hogy össze lehessen kötni
kenyő, kenyőcs kenőzsír, kenőcs
kocsikenyő kocsikenőcs
fosnya vastag deszkaszál (vagy gerenda), amilyent a kőmívesek használnak
nyűg kötélhurok a tehén első lábára, hogy ne rúgjon (kellemetlen, sokat alkalmatlankodó gyerek)
gúzs megsodrott fűzfavessző rózsekévék összekötésére
prészling cukorgyárból kikerült répatörmelék takarmányul
karaj a marharépának leveleivel együtt lekanyarított felső része, melyet lesavanyítva takarmányul használnak
ganaj (ganajrakás, ganajhordás, ganajoz, -ás, embérganaj) marhatrágya

Sütés-főzés.

kinyér kenyér
kivájol, kieszakajt a kenyértésztát a dagasztóteknőből a kenyérkosárba teszi
záklás rosszul sült ragacsos kenyér, melynek alján szalonnaszerű réteg van
zsmolka a dagasztóteknőben összekapart tészamaradék, melyet összegyúrva megszáritanak s újabb sütésnél élesztőül használnak

köpül vaját készít (egy arra szánt fakészülékben)
köpüllő esonkakúp-alakú faedény, melyben dugattyú módra mozgatható keverővel vaját készítene
köpüllő kódóke kis gyűrűalakú záró szerkezet a köpüllő dugattyúrúdján

író

saró

vajalla a felolvasztott vaj alja, üledéke

vajazó vaj, zsiradék főzéshez

habaró (*behabar*) tejfel, melyet a levesbe, főzelékbe kevernek

keverő (*bekever*) ua.

zēncica (*zēncicás* t é j) összefutott tej

parázoslák rántás

beparázosl beránt, *behabar* (levest)

parázoslt *leves* rántott leves

prézi reszelt zsemle

kúcsos kalács lakodalmi fonott kalács, melyet a nászmenetből valaki a báméskodó nép közé dob. Belsejébe spárgát fonnak, hogy nehezen lehessen széttördelni

csikmák metélt főtt tészta

palacinka palacsinta

rétes béles

siska farsangi fánk

fánk csörögefánk

dédülle (*dērēgle*) barátfüle

görhön(y) kukoricalisztból készült porhanyó pogácsa- vagy lepényforma sütemény

lapítus (*sós lapítus*, *fahajas lapítus*) főzölisztból készült édes (fahéjas) vagy sós kalács, lepény

dolka talkedli

szurvas kifli

ganca főtt rizs zsírral és tepertővel

csipédelt ujjal szaggatott tészta, csipetke

sifli (*lėkváros sifli*) apró, négyszögletesre metélt tészta

podlufka (*podlutka*) spenót- v. répalevélfőzelék

kódócskásó abárlével főzött kukoricadarakása

lúdaskásó liba- vagy kacsaprólékkal főzött rizskása, jól megszírozva

május rizzsel és őrölt hússal töltött hurka

keszőce félig megfőzött szilvalekvár

malozsa mazsola

babkalevél babérlevél

szalajka (*szalajkás sütemény*) szalalkáli

borsoska mézeskalács

borsoskás mézeskalácsos

csöpökös cukor mentholos cukor

harmadebéd uzsonna (d. u. 5 óra tájt)

serpenyő zománcozott pléhlábas

kondér egyfülű, fogóval ellátott, lecsukható zománcozott ételhordó edény

sodrófa hengeralakú tésztanyújtó fa

sodródészka 100 × 80 cm nagyságú síma deszkalap a tészta elnyújtására

mázsár mozsár (fából, cukor v. dió törésére)
kutács piszkavas; kétágú szikraszedő
kutáll tüzet piszkál, igazít
spajzli hurkafa

Határnevek.

Agerdő

Anóka

Atony egy kiszáradt folyómeder és a két oldalán fekvő emelkedettebb, befásított terület, kis erdőfolt

Borjúkmezeje határrész mindjárt a falu mellett; nemrégén még borjúlegelő volt

Csívész folyómeder-szerű, mélyebb határrész, jónéhány fűzfával

Farkasverém

Fősóret a falu határanak legmesszebb fekvő része, régebben nagy rétság volt

Kandia a falu szélső, magasabban fekvő néhány utcája

Kánnok nádas, fás ér, mely a Kisdunába folyik

Kétérköz

Korpaszög a Kisduna mellett fekvő határrész; itt valamikor malom őrlött a Kisdunán

Kovátszög hegyesszög-alakúan beszögellő része a határnak. A szög szarait két nádasér alkotja

Lósziget a Dudvág folyó mellett, egyik nagyobb kanyardásnál lévő határrész, régen lólegelő

Ördögluk a Kisduna mellett. A ma is itt lévő, de már beposványosodott hatalmas gödör régen a néphit szerint feneketlen mélységű tó volt, benne sárkány lakott s pusztította az embereket

Paplapos itt vannak a plébániai földek

Remész a Dudvág jobb partján, a falu mellett lévő határrész. Az öregek szerint régen itt nagy erdő volt

Símagyéréd a határnak egy magasabban húzódó sávja egy kis ér közelében (közel van hozzá *Kétérköz*)

Sóryákos a Kisduna nagy kiöntéses helye kavicsgödörökkel

Sziget nagy határrész a Kisduna mellett Csallóközön innen

Szigetor e határrész legbelső zuga *Végh János.*

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Titkári jelentés 1927-ről.

Tisztelt Közgyűlés! Az elmúlt év a fokozott munkálkodás esztendeje volt Társaságunk történetében. Első felében ünnepre készülődtünk, s hogy az ünnep méltó legyen az ünnepelthez, a magyar nyelvtudománynak az utóbbi félszázadban s ez idő szerint is legelső, legkiválóbb művelőjéhez, Társaságunk minden egyes számottevő, működő tagja munkásságának tőle kitelhető javával sietett az ünnep fényének emelésére. Társaságunk elnöke, Szinnyei József volt az ünnepelt. Neki mutattuk be mély tiszteletünk és nagyrabecsülésünk, őszinte hálánk, szeretetünk és ragaszkodásunk jeleit hetvenedik születése napja alkalmából. Serény munkálkodásunk eredménye: folyóiratunknak, a Magyar

Nyelvnek mult évi, kevés híján 40 éves kötete, mely címlapján a „Szinyei-Emlékkönyv” nevet viseli. 1927. május 26-án tartott ünnepi közgyűlésünkön Társaságunk nevében elsőnek MELICH JÁNOS alelnök üdvözölte elnökünket és méltatta a magyar nyelvtudomány területén irodalmi, tanári és szervező munkásságával felszázadon át kifejtett, soha el nem évülő érdemeit. Utána a Kormányzó úr Ó Főméltóságának s a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr Ó Excellenciájának, a Magyar Tudományos Akadémiának, a budapesti és vidéki tudományegyetemeknek, az Orsz. Magy. Gyűjteményegyetemnek, a Magy. Nemz. Múzeumnak, a tudományos társaságoknak, főiskoláknak és intézeteknek, volt és jelenlegi tanítványainak képviselői köszöntötték elnökünket és tolmácsolták megbízóik elismerését, nagyrabecsülését és hódolatát.

Hagyományainkhoz híven a nyári szünet kivételével a mult évnek is minden hónapjában megtartottuk felolvasó-üléseinket. A január 25-én tartott XXV. évi közgyűlésen elnöki megnyitójában GOMBOSZ ZOLTÁN alelnök a magyar nyelv rendszeres, tüzetes és módszeres leíró- s történeti nyelvtanának megiratását sürgette. Az évi közgyűléssel kapcsolatos felolvasó ülésen gróf ZICHY ISTVÁN finnugor őstörténeti problémákat fejtegetett. Február 15-én NÉGYESY LÁSZLÓ az Ó-magyar Mária-siralom olvasásához adott igazítás-próbákat, SCHWARTZ ELEMÉR a *Burgenland* tartománynev eredetét kutatta és ECKHARDT SÁNDOR az emberevő magyarokról a franciáknál elterjedt hiedelmet cáfolta. Március 22-én MÉSZÖLY GEDEON a Halotti Beszéd *ünntei* szavát magyarázta, ZOLNAI BÉLA „A nyelvi kifejezőség formái” c. tanulmányát olvasta fel, BALOGH JÓZSEF pedig Szent István Intelmeinek megoldott és megoldatlan problémáit vizsgálta. Április 19-én SOLYMOSSY SÁNDOR a névmágiáról tartott előadást és MELICH JÁNOS a *Doboka* név eredetével foglalkozott. Október 18-án SCHWARTZ ELEMÉR a *Kismarton = Eisenstadt* helynév és PAIS DEZSŐ az anonymusi *Ósbó* személynév eredetét fejtegette. November 15-én FARKAS GYULA Balassi Menyhárt árultatásának szerzőjét állapította meg Bornemissza Péter személyében, MELICH JÁNOS pedig egy állítólagos iráni eredetű jövevényszavunkról értekezett. December 13-án PAIS DEZSŐ TRÓCSÁNYI ZOLTÁNNAK „Ki volt Sylvester János?” c. tanulmányát mutatta be, LYTKIN VASZILIJ zürjén vendégünk a zürjén -s képzőt tárgyalta és RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ az *Ormánság* és az *Ormán* helyneveket magyarázta.

Folyóiratunk, a Magyar Nyelv — mint már említettük — nemcsak az 1925. évi 20, az 1926. évi 25, de még a szokásos békebeli 30 ívnyi terjedelmet is messze felülmulva, kivételesen 39 ívnyi terjedelemben, 3 kettős és 1 hármas füzetben jelent meg a mult évben. Tartalmi értékének és változatosságának jellemzésére elég megjegyeznünk azt az egy körülményt, hogy az elnökünk hetvenedik születése napjára szerkesztett hármas füzetben nem kevesebb, mint 62 tagtársunk, köztük a magyar, indogermán és általános nyelvtudomány legjelesebb magyar, finn, német és francia művelői rótták le az elismerés adóját egy-egy jeles dolgozatukkal az ünnepeltnek. Valamennyiüknek hálás köszönetet mondunk, hogy örömünkben a magyar nyelvtudomány nagy hasznára ily értékes módon vettek részt. Méltatlanság lenne meg nem említenünk, hogy e Szinyei-Emlékfüzet szerkesztésén és

sajtó alá rendezésén oly fáradhatatlanul és önzetlen buzgalommal dolgozó választmányi tagtársunk, PAIS DEZSŐ, közbejött betegsége miatt ide szánt értekezését be nem fejezhetvén, csak névleg maradt ki munkatársainak sorából.

Nem mulaszthatjuk el, hogy beszámolóinkban hálás köszönetet ne mondjunk a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr Ö Excellenciájának, ki 1350 p államsegélyen kívül még 1000 p-vel, a Magyar Tudományos Akadémiának, mely szintén 1000 p-vel és a BSzKRt. Igazgatóságának, mely 2000 p-vel járult kivételes költségeink fedezéséhez.

Elismerésünk szava illeti meg székesfővárosunk polgármesterét és tanügyi osztályának vezetőségét, nemkülönbön több vidéki városunkét is, hogy kulturális működésünk támogatására a múlt évben is több példányban előfizettek folyóiratunkra iskolák számára, így a székesfőváros maga 323 példányra, Nyíregyháza 12 példányra, Kecskemét és Veszprém 10—10 példányra, több más vidéki város 1—5 példányra. A felsoroltakon kívül más nagyobb adományt nem kaptunk, új alapító sem jelentkezett az elmúlt évben. Tagdíjakból és előfizetésekből 5796'52 p folyt be pénztárunkba. Régi alapítványát kiegészítette az év folyamán elhunyt Rada István veszprémi kanonok 208, Zolnai Gyula 120, az Eszterházy hercegi könyvtár (Kismarton) 92'80, Klemm Antal 27, Pintér Jenő és Sági István 20—20, Gombocz Zoltán 18, Melich János 14, Losonczy Zoltán és Szöcs Ferenc 10—10, Bátky Zsigmond és a zirci cisztercita apátsági könyvtár 8—8 p-vel.

Sajnos, Társaságunk tagjainak száma a múlt évben sem mutatta a korábbi években tapasztalható örvendetes növekedést. 1927 december 31-én volt: tiszteleti tag 3, alapító tag 112, rendes tag 390 és előfizető 681, összesen tehát 1186 (1926 dec. 31-én 1118) tag és előfizető; a gyarapodás mindössze 68, de ennek túlnyomó részét is azon 60 egyetemi és főiskolai hallgató adja, aki folyóiratunkat 2 p kedvezményes áron kapja.

Társaságunkat az elmúlt év folyamán súlyos veszteségek is érték. Két nagynevű tiszteleti tagunkat, 1 alapító és 3 rendes tagtársunkat ragadta ki sorainkból a halál.

1927. május 12-én Kopenhágában elhunyt THOMSEN VILMOS, Társaságunk tiszteleti tagja, a világszerte ismert nevű nyelvtudós, a középázsiai türk feliratok megfejtője, az utolsó félszázadban a germán és finnugor nyelvészetben s a turkologiában a legjelesebbek egyike. Magyar nyelvészeti problémákkal és nyelvrokonságunk kutatásával fiatal korától késő aggkoráig szívesen és sikeresen foglalkozott, megtanulta nyelvünket s a magyar nyelvészeti körökkel korszakalkotó munkásságának egész, hosszú ideje alatt fenntartotta a szoros jó viszonyt. Társaságunk nagynevű tiszteleti tagját a M. Ny. múlt évi folyamának hasábjain NÉMETH GYULA parentálta el. — 1927. április 21-én meghalt SCHUCHARDT HUGÓ, Társaságunk másik legnevesebb tiszteleti tagja, az általános nyelvtudomány és a román filológia büszkesége. Nyelvtudományunk fejlődését ő is jóindulatú figyelemmel kísérte s nevezetesebb eredményeit a külföldi filológiai körökkel is megismertette. Az elhunyt emlékének folyóiratunk múlt évi kötetében ZSIRAI MIKLÓS szentelt kegyeletes sorokat.

Régi alapító tagjaink sorából kidült az évben RADA IST-

van veszprémi kanonok, ki életének utolsó napjaiban is nagyobb összeggel gyarapította alapítványát.

Rendes tagjaink közül kiragadta a természet törvénye Ferenczi Zoltánt, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárosát, a magyar irodalomtörténet és könyvtartan jeles művelőjét; elvesztettük Kovács Dezső középiskolai tanárt, kedves munkatársunkat és Schafarzik Ferenc műegyetemi tanárt. Mindhárman alapításától kezdve rendes tagjai voltak Társaságunknak. Emléküket kegyelettel őrizzük.

Alapszabályaink értelmében folyóiratunk és kiadványaink szerkesztőit és Társaságunk pénztárosát választmányunk választja. Van szerencsém bejelenteni a tisztelt Közgyűlésnek, hogy f. évi január 10-én tartott választmányi ülésünkön szerkesztőknek Melich János és Gombocz Zoltán alelnökeinket és Pais Dezső ellenőrt, pénztárossá pedig ismét Sági Istvánt választottuk meg.

Kérem a tisztelt Közgyűlést, méltóztassék titkári jelentésemet tudomásul venni.

Jakubovich Emil titkár.

Jelentés az 1927. évi Szily-jutalomról.

Mint az 1927. évi Szily-jutalom odaítélése ügyében kiküldött bizottság a következőket terjesztjük elő:

Mindenekelőtt örömmel állapíthatjuk meg, hogy a Szinyei-jubileum kivételes jelentőségéhez méltó volt a MNy. 1927. évi termése. A kötet, amelyet Társaságunk emlékkönyvül ajánlott fel az ünnepeltnek, a jeles cikkek egész tömegét foglalja magában a nyelvtudomány és a rokon szakok köréből. Nyelvtudományunknak majdnem minden valamirevaló művelője java munkájával fejezte ki nagyrabecsülését Szinyei József iránt és tett tanúságot amellett, hogy ő nemcsak Társaságunknak, hanem egész tudományszakunknak is élén áll.

Ennélfogva a jutalom feltételeinek megfelelő és arra minden tekintetben érdemes nagy esomó munka közül lehetett és kellett válogatnunk. Végre is többoldalú mérlegelés után Juhász Jenőnek »Adatok az -ly-, -r-, -si névszóképzőkhöz« c. cikkénél állapodtunk meg, amely folyóiratunk 556—60. lapján jelent meg. A közlemény tulajdonképpen részlet egy nagyobb dolgozathból, amelynek többi szakaszai ugyancsak a MNy. füzetekben látnak majd napvilágot. Juhász vizsgálatai szerencsés kiegészítésül csatlakoznak azokhoz a kutatásokhoz, amelyek korábban nem ismert magyar vagy finnugor képzőknek, főképen kicsinyítő képzőknek egész sorozatát alapították meg, és ezen az alapon egyúttal számtalan szó etimológiáját fejtették meg. Juhász munkáját gondos anyaggyűjtés, éles szem jellemzi. Érdeme az is, hogy józanul mérlegelni tudja az igazságot vagy lehetőséget, s nem esik olyan túlzásba, hogy mindent a maga megfejtésének kaptájára vonjon. Biztatunk abban, hogy a szerző munkássága a magyar nyelv-tudománynak további eredményeket hoz.

Ezen az alapon van szerencsénk a választmány útján a tisztelt Közgyűlésnek azt javasolni, hogy az 1927-ik évi Szily-jutalmat: 30 pengőt és egy Szily-Emléket Juhász Jenőnek ítélje oda. Budapest, 1928. január 10. SZINYEI JÓZSEF elnök. MELICH JÁNOS biz. tag. PAIS DEZSŐ előadó.

A közgyűlés a jelentés értelmében határozott.

Bevételek és kiadások 1927-ben és költségvetés 1928-ra.

I.

Számadás 1927-ről.

1. Bevétel:	P
Maradék 1926-ról	1.372'62
Tagdíj és előfizetés	5.796'52
Adomány	2.040'—
Eladott kiadványokért	402'50
Kamat	971'43
Alapítvány	565'80
Allamsegély	2.350'—
A M. Tud. Akadémia segélye	1.000'—
Az Egyet. Nyomda 1926. évi visszatérítése	943'55
Vegyes bevétel	34'44
A Szily-alap 1926. évi maradéka	34'36
A Szily-alap bevétele	45'26
Átfutó bevétel	48'80
Összesen	15.605'28

2. Kiadás:

Tiszti díjazás	580'—
Írói tiszteletdíj	251'20
A Magyar Nyelv nyomatása	8.825'80
Különnyomatok	93'68
Alapítványok tőkésítése	552'20
A Társaság tőkésítése	2.000'—
Irodai kiadás	110'—
Expedíció, vegyes kiadás	1.043'46
Könyvtárosi százalék	44'61
Népryelvi tanulmányokra	560'—
A Szily-alap kiegészítése és kamata	100'80
A Szily-alap kiadása	30'—
Átfutó kiadás	48'80
Összesen	14.240'55

A maradék 1927-ről 1.364'73 pengő, ebből 49'62 pengő a Szily-alap maradéka, 1.315'11 pengő a rendes bevételek maradéka.

3. Az alapítványok állása.

Áthozatal 1927-ről 163,469.800 K = 13.077'58 pengő, Bátky Zsigmond (kieg.) 8, Esterházy hercegi könyvtár (kieg.) 92'80, Gomboz Zoltán (kieg.) 18, Klemm Antal (kieg.) 27, Losonczy Zoltán (kieg.) 10, Melich János (kieg.) 14, Pintér Jenő (kieg.) 20, Rada István (kieg.) 208, Sági István (kieg.) 20, Szócs Ferenc (kieg.) 10, Zirc: apátsági könyvtár (kieg.) 8, Zolnai Gyula (kieg.) 120, a Társaság tőkésítése 2.000, összesen 15.643'38 pengő. Ebből 149 alapítótág alapítványa 4.321'31, a Társaság tőkésítése 11.322'07 pengő.

4. A Szily-alap állása.

	P
Maradék 1926-ról: tőke és készpénz	354'36
A Társaság kiegészítése	80'—
Bevétel 1927-ben	45'26
	<hr/>
Összesen	479'62
Kiadás: Szily-jutalom	30'—

A maradék 1927-ről 400 pengő tőke és 49'62 pengő készpénz, ezenkívül a Szily-alapé a Társaság értékpapírjaiból 13,000 K n. é. záloglevél.

5. A Társaság vagyona.

A) Értékpapír:

	P
10.000 K n. é. földhitelint. 4% kor. é. záloglevél	0'80
42.000 K n. é. földhitelint. 4% szab. záloglevél	3'36
30.200 K n. é. hadikölesönkötvény	2'41
Tud. Társ. Sajtóváll. R. T. 1 db részvény	14'—
Egyetemi Nyomda R. T. 1 db részvény	100'—
	<hr/>
Összesen	120'57

B) Készpénz:

Alapítvány és tőkésítés folyószámlán a M. Földhitelintézetben	15.523'85
A Szily-alap tőkéje folyószámlán a Magyar Földhitelintézetben	400'—
A Szily-alap készpénze a kézipénztárban	49'62
Folyószámlán a Magyar Földhitelintézetben	1.238'15
A kézipénztárban	76'96
	<hr/>
Összesen	17.288'58

Értékpapír és készpénz összesen: 17.409'15

II.

Költségvetés 1928-ra.

1. Bevétel:

Maradék 1927-ről	1.315'11
Tagdíj és előfizetés	4.500'—
Eladott kiadványokért	50'—
Kamat	900'—
Alapítvány	—'—
Államsegély	—'—
Vegyes bevétel	—'—
A Szily-alap maradéka 1927-ről	49'62
A Szily-alap bevétele (kamat.)	24'—
	<hr/>
Összesen	6.838'73

2. Kiadás:

	P
Tiszti díjazás	580—
Írói tiszteletdíj	1.000—
A Magyar Nyelv nyomatása	4.400—
Különnyomatokra	200—
Alapítványok tőkésítése	—
Irodai kiadás	120—
Expedíció, vegyes kiadás	800—
Könyvárusi százalék	30—
Népnyelvi tanulmányokra	960—
A Szily-alap kamata	24—
A Szily-alap kiadása (Szily-jutalom)	30—
A Szily-alap évvégi maradéka	43'62
Összesen	8.187'62

A költségvetés 1.348'89 pengő hiányt tüntet föl. Ha a Társaságnak egyéb bevételei nem lesznek, ebben az évben népnyelvi gyűjtésre nem adhat megbízást és különnyomatokra nem fordíthat semmit.

A Magyar Nyelv 1928. évfolyama legalább 20 íven fog megjelenni.

A számvizsgáló bizottság jelentése az 1927. évről.

Mint az 1927. évi közgyűléstől megválasztott számvizsgálók tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1927. évi számadását és vagyommérlegét a pénztári napló és a számadási okmányok alapján folyó hó 9-én a budapesti Állami Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság helyiségében megvizsgáltuk és rendben találtuk.

Az 1927. évi bevétel 15.605'28 pengő, a kiadás 14.240'55 pengő, a pénztári maradék az 1928. évre 1364'73 pengő. A Társaság vagyona értékpapírban és készpénzben összesen 17.409'15 pengő. Indítványozzuk, hogy a közgyűlés a pénztárosnak és az ellenőrnek a fölmentvényt adja meg, továbbá hogy a pénztárosnak rendkívül gondos és pontos munkájáért köszönetet mondjon. — Budapest, 1928. január 9-én. S z i d a r o v s z k y J á n o s, H o r v á t h E n d r e, P á z m á n J ó z s e f.

LEVÉLSZEKRÉNY.

I. P. L. kérdi: Hogyan jelenthet a *Duna* folyónév egyes magyar nyelvjárásokban 'árvíz'-et. Tekintettel arra, hogy a *duna* 'árvíz' az ípoly mentén használatos (l. MTsz.), nem tót nyelvi hatás-e ez? — **Felelet:** Sem a rendelkezésünkre álló forrásokban nem találjuk nyomát, sem pedig kérdezősködésünkre nem tudhatuk meg, hogy a tót *Dunaj* 'Duna' jelent-e 'árvíz'-et is. Tudunkkal nem jelent. De ha jelentene is, a magyar használat akkor

sem tót átvétel. Lengyel nyelvjárásokban, így Galiciában, továbbá a ezenstochowo-iban és a kaliszi-ban *Wisła* a. m. 'Visztula' és általában 'folyóvíz', különösen 'árvíz' (I. JACOBSON, Arier und Ugro-finnen 240; Varsói Szót.). A török *Ádil* 'Volga' (vö. magy. *Etelk* ö z) török nyelvjárásokban általában 'folyó' is, tehát köz-név (MNY. XXII, 347).

2. F. S.-nak: I. A *csuklyon* ~ *csukjon* székely tájszó a. m. 'hegynyak, hegynyereg'. Eredetéről SZINNYEI JÓZSEF írt NYR. XXII, 296. Az EtSz. I, 1208 azt írja, hogy hasonló szó van a bolg.-ban: *čjukla* 'cacumen montis, bergspitze', szerbben és szlov.-ben *čuk*; a románban *ciuc* 'gipfel' DAMÉ szótára. Hogy e szó eredetileg kié, nem tudjuk. — II. *Szelypes* (Szejpes) *patak*, *Szuszka-patak*, *Fóris-hegy* feltétlenül magyar eredetű nevek. A *Zsórát-hegy* azonban nem lesz magyar (vö. román *javrá* TIKTIN szótára, kis-or. *žavratij* 'schreiend, lärmend'). Talán tulajdonnéven keresztül magyarázható meg legjobban a *Zsórát* név.

3. S. J.-nak: A *turul* madár és: a *Turul* személynévről I. GOMBOCZ ZOLTÁNNAK „Bulgarisch-türkische Lehnwörter“ c. művét és folyóiratunk X, 297, 298 lapján megjelent fejtegetését. — Ugyanott van szó a *szongor*—*zongor* madár-személynévről. M. J.

4. P. K. kérdi: Mi a *Vida* családnév eredete. **Felelet:** A *Vida* családnév előbbi *Vida* keresztnévből való. A *Vida* keresztnév pedig a *Vid* keresztnév -a képzős magyar származéka (az -a képzőre vö. *Zsiga*). Mind a *Vid*, mind pedig a *Vida* régi használatú név a magyarban; adataink a XIII. sz. első negyedéből való Váradi Regestrumból is vannak rá. A név végső forrása a latin *Vitus* (I. CzF.); ebből az olaszban *Guido*, ebből pedig a németben *Wido* lett. A magyar név — úgy látszik — a német *Wido*-val áll közelebbi kapcsolatban. K. P.

5. E. V. írja: Egy XVI. századi írásban találok ezt a szót: *polongher*. Mi lehet-e szó értelme. A szövegből úgy sejtem, hogy valami épületféle.

6. Kászonyi F. Abaújszántóról írja: I. A *Bő* című cikkhez (MNY. XXIII, 502) közlöm, hogy az Abaújtorna vármegye északi részén lévő *Bőd* község lakói csakugyan erősen török típusú fajmagyarok, akik a szomszédos Csáj és Györke községekkel együtt keményen ellenállnak az eltótosodásnak, annak ellenére, hogy köröskörül nagy távolságra az összes magyar falvak eltótosodtak, amely folyamat a magyar és a cseh éra alatt változatlan következetességgel folyik. — II. *Kassa* nevének megfejtéséhez megjegyzem azt, hogy a kassai és környéki tótok a várost nem *Košice*-nek, hanem *Košic*-nak nevezik. Ez természetesen a szó megfejtését nem érinti, csak tájszólási különbséget jelenthet. A *Košice* kifejezés csak most kezd — cseh uralom alatt — az eredeti elnevezést kiszorítani.

7. **Takáts Lajos írja:** A *Nárítyen* szónak MNy. XXIII, 514 közölt magyarázatához vágó adatnak vélem Molnár Albert következő sorait: „Antal a fejed: prov[erbiu]m], Cescon habitas; du bist ein ungeschickter Tölpel; megjött Antal Budáról: prov. hic. venit a sexaginta viris, er ist aus der *Narrenzunft* (die *Lachnarrenzunft* bestand aus 60 Männern).“ (SIMONYI, A magyar nyelv² 370.)

8. **Zs. Pál kérdi:** *Kevermes* csanádmegyei község nevét HORGER: MNy. XXIII, 497 *kéüvermes*-ből magyarázza. Ahogy én azt a vidéket ismerem, *kőverem*-nek ott nem sok tárgyi alapja van. Szeretném azonban tudni, mit mond mindehhez a név története. HORGER CSÁNKI-ban nem talált adatot. — **Felelet:** Van a hely nevére adat: 1418: *Kemermes*, még pedig CSÁNKI I, 736, csak nem Csánád, hanem Zaránd megyében, ahová a hely régen tartozott. S ez az alak sem nagyon szól a *kővermes* magyarázat mellett. Valószínűbb, hogy a név török *-mis* képzős igenéből ered (vö. MNy. XI, 145—7). B. K.

9. **Csefkó Gyula írja:** Már régóta tartozom azzal a helyreigazítással, hogy a MNy. X, 73 háromszor is olvasható *metszet-cukor* szó toll- v. sajtóhibából keletkezhetett *meszetcukor* helyett. Mivel Baján a *mész* 'calx, kalk' szónak az alanyesete *meszet* (tárgyesete ennél fogva *meszetét*), azért a mészhez színre és sokszor alakra is hasonló *ílvé*-nak ugyanott nem *metszetcukor*, hanem *meszetcukor* (ö: *meszeccukor*) a neve.

10. **P. K. írja:** Az udvarias beszéd- és levélstílusnak közösleges fordulata: „Fogadjon legjobban *kívánságaimat*“ vagy „*kívánataimat*“, esetleg „szerenese-*kívánataimat*“. Az az érzésem, hogy itt a *kívánságaimat*, illetőleg *kívánataimat* többes szám nem egészen felel meg a magyar nyelv természetének, hanem felesleges utánzása a német nyelv többesszám használatának, amit ebben a fordulatban látunk: „Empfangen Sie meine besten Glückwünsche!“ Azt tartom ui., hogy elvont főnevet a magyar többesben csak akkor mond, ha az illető fogalom sokféleségét vagy több-mozzanatúságát akarja kiemelni, de sohasem azért, hogy a fogalmat a fokozás vagy intenzitás jelentésárnyalatával ruházza fel. Pl. helyes: „Nagy *csapások*, *veszteségek* érték. Nagy *szolgálatokat* tett.“ Ellenben: „Nagy *örömeim* teltek benne“ a kollektív módon felfogó magyar nyelvérzék előtt furesa volna még akkor is, ha valóban többféle és többszörös öröme vonatkoznék is.

11. **S. Z. írja:** A *fakó-szeker*-et Mészölyhöz (MNy. XXIII, 7—8) hasonlóan magyarázza RÉTHEI PRIKKE: NYr. XLIV, 242—5. A *fakó*-kutyá dolgában pedig Búzás DEZSŐ (MNy. XXIII, 595) lássa WERTNER, *Fakó*. NYr. XLIV, 346—7.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZZÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXIV. KÖT.

1928. MÁRC.—ÁPR.

3—4. SZÁM.

Néhány stilisztikai fogalom értelmezése.¹

Szóhangulat. Az a képzethangulat, mely mint érzelem az értelmi jelentést kíséri. Régebben érzelmi velejárónak nevezték (SIMONYI, Jelentéstani szempontok. NyÉrt. XXIII, 3:8). Újabban ZOLNAI BÉLA a szóhangulat kifejezést alkalmazta találóan (MNY. XVI, 106; XVIII, 114). Nevezhetjük érzelmi színezetnek, érzelmi színnek is. A németeknél: Gefühlswert, Gefühlston (WUNDT, ERDMANN), Empfindungston (TH. A. MEYER), Bedeutungsgefühl (VOLKELT), Gefühlswirkung (COHN). A franciáknál: caractère affectif, impressif (BALLY), valeur affective (ROUDET). Az angolban: the emotional elements in words (GOMBOCZ, Jelentéstan. TudGyűjt. 16:17). A szóhangulat legvilágosabban a színónimák vizsgálatánál tűnik ki. *Nő, hölgy, dáma, fehérszemély, némbor* vagy *barát, pajtás, cimbor*a fogalmilag körülbelül ugyanazt jelenti, de az értelmükkel járó képzethangulat nagyon különböző. Épígy: *meghal, elköltözik, megboldogul, elpatkol, meggebed* vagy *elmegy, eltávozik, elinal, elszelel, elsompolyog, eloldalog, eltakarodik, elkotródik, elhordja magát*. A szavak érzelmi hangulata idő folytán különféle tényezők hatása alatt változhatnak, s jelentésváltozás nemcsak logikai, hanem pszichikai irányban is történhetik. A szóhangulat romolhat vagy javulhat; lehet peioratív vagy melioratív. A peioratio általán gyakoribb (R. BECHSTEIN, Ein pessimistischer Zug in der Entwicklung der Wortbedeutungen. Germania 1863. VIII, 144, 344). *Kontár* eredetileg az a mesterember, aki a céhen kívül dolgozott; ma, aki nem érti a mesterségét, mindent elront. *Szélhámos* a 'szélrül fogott ló, amely kevesebbet húzott, mint a többi'; ma 'csaló' (GOMBOCZ, Nyelvtörténeti módszertan 31). Vörösmarty még azt írta Liszt Ferenchez intézett ódájában: „*Hirhedett* zenésze a világnak“; Jókai regényének címében már rosszértelmű: „Egy *hirhedett* kalandor“ (SIMONYI, A magyar nyelv 331; GOMBOCZ, Nyelvtört. módszertan 28). A *neveletlen* eredetileg csak annyit jelentett: 'aki nincs fölnevelve'; pl. „Két *neveletlen* gyermek atyja“ vagy „Mint gyümölcs a fát, lehajtja Nehéz gondja, gondolatja, *Neveletlen* négy magzatja“ (Arany, Both bajnok özvegye). De mivel az ilyen gyermek nem tudott helyesen,

¹ Mutatvány a DÉZSI LAJOS szerkesztésében készülő Világirodalmi Lexicon-ból.

illendően viselkedni, a *neveletlen* szó rossz értelmet kapott. Azért eredeti értelmében ma már inkább a *kiskorú, serdületlen* jelzőt használjuk helyette. Arany különböztetéssel él: „De mit tehet a lány, árván, *növeletlen*, Kemény férfiak közt elhagyva egyetlen!” (TSz. V. 78.). A *nyavalyás* szó kódexeinkben, jeremiádjainkban még komoly értelmű: *Nyavalyások*, tudatlanok vagyunk (Magyarország siralma). „Látod bú forrását *nyavalyás* szememnek“ (Zrinyiász VIII.). „Krisztus szegény, *nyavalyás* leányzótul született ez világra“ (Born: Préd. 34). Ma már megvető a színezete. *Nyög* régen a m. 'sóhajt': „*Nyögnek* a gerlicék örvös galambokkal“ (Gyöngy: Kemény J. 368). „Oh irgalmas Isten Buzgó *nyögés*emben Füledet számhoz tartsad!“ (Rádai Pál: Fohászkodás). Kazinczyék korában a szerelmes is *nyög*: „Rám simulva ezt *nyögte* az édes lyány: Tiéd, tiéd!“ (A kötés napja). Csokonai Parasztdalában: „Ott egy vityilló, Abba *nyög* a szép Kató.“ — A *meli oratio* igen szép példája a *bájos* szó, mely eredetileg bájolót, boszorkányt jelentett: „A *bájos* asszonyállatot ne hagyd élni“ (Helt: Bibl. I. Nn). Hasonló a francia *charme* fejlődése, mely eredetileg a m. 'varázsvers', mint a latin *carmen*, amelyből származik. A *remek* szó eredeti jelentése 'darab': „Ágya csak azon asszu deszka s egy *remek* fa a feje alatt“ (ÉrdyK. 276 b). „Egy *remek* húst ellopának a szatyorból“ (Pesti: Fab. 28). De minthogy *mesterremek*-nek (Meisterstück) nevezték azt a mintadarabot is, melyet a felszabadulandó legény mutatóba készített, a szó hangulati értéke emelkedett s a 'kiváló, pompás' jelentést vette fel (HORGER, Magyar szavak tört.). *Fohászkodik* eredetileg a m. 'fű'; van *fűhászkodik* alakja is. Eredeti értelméhez közel áll még a mai *neki fohászkodik* vmi nehéz munkának. Későbbi jelentése 'sóhajt, sóhajtoz': „*Fohászkodik* mostan sok gyakor sirással Asszonyfeleségöd az két szép fiadval“ (Tinódi, Terek B. fogs.). Mai emelkedett érzéshangulatát onnan kapta, hogy gyakran szerepelt istennel, vallásos dolgokkal kapcsolatban (vö. HORGER, Magyar szavak tört.).

A nyelv érzelmet csak közvetett úton, a képzethangulat által tud kifejezni. Közvetlen kifejező eszközei csupán az indulatszók, de ezek csekély számúak és csak primitivebb érzések kifejezésére alkalmasak (ZLINSZKY, Érzelemkifejezés a lírában. Minerva 1926. és rövidebben MNY. 1926.). A szóhangulat megfelelő hanglejtéssel, hangszínnel és hangsúllyal jár. A szomorú hangulat hangfekvése mélyebb, a vidámé magasabb az átlagosnál. A gúnyosan ejtett szó sajátos hanglejtése és hangszíne következtében a rendessel ép ellenkező értelmet nyer. *Szépen* vagyunk. Ezt *jól* csináltad! No te *híres*! Más az affektív hangsúly is, mint a grammatikai. Az érzelem hatása alatt erősebben hangsúlyozunk: *Ak a r o m. Tak a r o d j!* *De h o g y, p e r s z e, h o g y n e. T e r m é s z e t e s.* Sokszor megnyújt-

juk a hangsúlyos szótag magán- vagy mássalhangzóját: *Dé h o g y, bíz o n y, é p p e n. Bó r z a s z t ó, szó r n y ú. I s s z o n y u, h a s s z o n t a l a n, J e s s z u s.* Néha az elsón kívül a harmadik szótagot is hangsúlyozzuk: *H i h e t e t l e n, l e h e t e t l e n, c s o d á l a t o s, r e t t e n e t e s.*

I r o d a l o m. WUNDT, Die Sprache. L. a Registerben Gefü h l alatt. — H. SPERBER, Über den Affekt als Ursache der Sprachveränderung. 1914. — K. O. ERDMANN, Die Bedeutung des Wortes. 1910. 103. — BALLY, Traité de stylistique française. 1921. III—V. — B. BOURDON, L'expression des émotions et tendances dans le langage. 1892. — GOMBOCZ, A magyar tört. nyelvtan vázlatja. TudGyüjt. 1926. 10. és 17. §. — SIMONYI ZSIGMOND, Jelentéstani szempontok. NyÉrt. XXIII, 3. — ZOLNAI BÉLA, Az idegen szavak. 1922. 11—27. MNy. XVII—XVIII. — Uő., Esztétikai szempontok a nyelvtudományban. MNy. XVI, 105—12.

Hasonlat (simile, similitudo). Két különböző, de egymással bizonyos pontban érintkező dolog egymás mellé állítása. Három tagja van tehát: 1. az, amit hasonlítunk, vagyis a hasonlított; 2. az, amihez hasonlítjuk, tehát a hasonlító; 3. az, amiben hasonlít, a tertium comparationis, vagyis a hasonlóság. Az egybevetés célja vagy értelmi, logikai, hogy a dolgok egymást felvilágosítsák, vagy érzelmi, esztétikai, hogy egymás hatását kiegészítsék. Már QUINTILIANUS észrevette, hogy „a hasonlatok közül némelyek a tények erősítésére való bizonyítékok közé sorolhatók, mások a dolgok képes kifejezésére szolgálnak“. BLAIR HUGÓ „magyarázó és szépítő“ hasonlatokat különböztet meg (Rhetorikai és aesthetikai leckéi 316). A köznyelvi hasonlatok részben magyarázók: „Akkora, mint az öklöm. Sovány, mint az agár. Piros, mint a vér. Puha, mint a vaj. Fekete, mint a cigány.“ Részben azonban a másik fogalom hatásával akarják kiegészíteni az alapfogalom természetét: „Sirt, mint a záporosó. Jár a szája, mint a kereplő. Úgy elverték, mint a kétfenekű dobot. Elszaladt, mintha puskából lőtték volna. Néma, mint a hal. Csúf, mint az ördög. Artatlan, mint a ma született bárány.“

A költői hasonlatokat szemléletiekre és érzelmiekre osztályozhatjuk. Körülbelül ezt akarja mondani GERBER is, mikor nem szerencsésen „esztétikai és szónoki“ hasonlatokat különböztet meg: amazokat, mint amelyek a jelzett fogalmat egy analog kép segítségével színesebben állítják lelkünk elé, emezeket, mint amelyek a hangulatra és érzelmre hatnak (Die Sprache als Kunst II, 107). A szemléleti hasonlatnál a dolog mint látvány vonzza a költőt: a tárgy nagysága, szépsége, plasztikussága, jellemzetessége. Gyakrabban azonban érzelmeket akar felébreszteni a szemléltetés által: a képzet hangulatát, a nyomában járó érzelmi megható-
dást. A költői hasonlat elve tehát az, hogy annak, amihez

hasonlít, nagyobb szemléleti vagy hangulati értéke legyen, mint annak, amit hasonlít. Ha Aranyt a telek lábujában guggoló, fejét tenyerébe hajtó Miklós a gunnyasztó tűzokra emlékezteti, vagy a gémeskút vérszívó szúnyogra (Óriás szúnyognak képzelné valaki, Mely az öreg földnek vérit most szíja ki): akkor ezek szemléleti hasonlatok. Az a következő is: „Mint mikor két hegyről összefut a patak, A kétféle könnyek egybeszakadtnak.“ De már ez hangulati hasonlat:

Mint a madár a fészkére,
Szomjú vándor hűvös érre,
Mint a gyermek anyáölbé:
Vágyom én e nyájas körbe. (Arany, Itthon)

A költészetben ezek a gyakoribbak, s még a részletesen kifejtett, hosszadalmas homéroszi hasonlatok is inkább hangulatiak. Pl. Hektor harcát nem teszi világosabbá, szemlélete-sebbé az, ha tengeri viharhoz hasonlítjuk, de igenis emeli hatását.

Mint mikor általvág Zephyros Notos-üzte kavargó
Felhőkön s szagatja idestova szörnyü fuvással
S rettenetes hullámhegyeket hömpölyget a parton
S a viharok fuvatán egekig csapkod fel a tajték:
Hektor is így tombolt, kaszabolt, a sűrű fejek közt. (Ilias XI. 304)

Ezért fontos a hasonlat hangulati alapja. Valóban azt a hangulatot keltse fel, amelyet vele célozunk, s ne legyen színtelen, közönbös vagy épen ellenkező hatású. Mikor Arany Toldi György szavairól azt mondja:

Mint kutyák közé ha nyúlfiat lökének,
Kaptak a beszéden a szilaj legények

vagy mikor Miklós üldözésére mennek:

Mint mikor egy falka lódarázs fellázad,
Olybá képzelhetni most az egész házat

akkor e hasonlatokkal megvetését akarja éreztetni a hitvány népség iránt. Ellenben Miklós fájdmát a nemes himszarvasról vett képpel érezteti:

Mint a himszarvas, kit vadász sérte nyillal,
Fut sötét erdőbe sajgó fájdmával:
Ugy bolyonga Miklós. (Toldi. V.)

Vannak tréfás hasonlatok is, mint: „Világos, mint a vakablak. Ragyogok, mint a fekete szurok. Kapkod, mint Bernát a mennykőhöz.“ — A Helység kalapácsában:

Már estefelé volt. A nap gombóca piroslott,
Valamint a paprika, Vagy mint a spanyolviasz. (III.)

Komikus hatást sokszor azáltal érhetni el, hogy a két hasonlati elem hangulata ellentétes, például mikor magasrendű dolgot hasonlítunk alacsonyrendűhöz:

Pislogni fog a hír mécsse siromnak
Koszorús halmán,
Mint éjjel a macska szeme. (Petőfi, Helység kalapácsa IV.)

A hasonlat kötőszavai rendszerint: *valamint — úgy, olyan — mint* v. *mintha, ahogyan — azonképen, mint mikor — úgy*. Vannak azonban egyéb formák is: Óriás szűnyognak *képzelné* valaki [a gémeskutat] (Toldi I.). Azt *hinné* az ember, élő tilalomfa (uo. I.). Azt *gondolom*, eső esik, Pedig a szemem könyvezik (Népdal). Boglyas, fakó haja *beillenék* repcepetrencének (Petőfi, Kutyakaparó). Vad erdős rengeteg Szép panorámaképen előttem ellebeg (Petőfi, Ez már). Ki és mi vagy, hogy így tűzokádó *gyanánt* Tenger mélységéből egyszerre bukkansz ki (Petőfi, Levél Arany Jánoshoz). Kalász *módra* hullt az ellenség előtte (Arany, Toldi Utóhang). Toldi György veresebb lón a főzött ráknál (Arany, Toldi VIII).

*Irodalom. BLAIR HUGÓ, Rhet. és aesth. leckéi. Ford. Kis JÁNOS. 1838. I. Tizenhetedik lecke. — GERBER, Die Sprache als Kunst. 1885. II, 100—13. — KULCSÁR ENDRE, A magyar stilus. Debrecen, 1896. I, 141. — ZLINSZKY ALADÁR, Stilisztika. 1914. 194.

Tropus (τρόπος: τρέπω-ból; szókép, szó szerint: fordulat). QUINTILIANUS szerint: „A beszédkép vagy tropus valamely szónak vagy kifejezésnek eredeti jelentésből más jelentésbe átvitt ügyes alkalmazása. Némelyeket jelentőség, másokat csinosítás céljából használunk. Különböznek tőle az alakzatok (figurae): a szófűzésnek bizonyos átalakítása, mely eltér a rendes és önkényt kínáló beszédmódtól.“ (VIII.) A tropusnak ez a meghatározása uralkodik a stilisztikában úgyszólván maig. Azonban a jelentőség és csinosítás nem eléggé kifejező meghatározások és nem jelzik a szóképek igazi értelmét és esztétikai szerepét. Ez abban áll, hogy a költői nyelvet a szemlélet segítségével az érzelem kifejezésére alkalmassá tegyék, s a rendes beszédmóddal szemben egy érzelmileg fölfokozott nyelvet teremtsenek. Nem logikai, hanem esztétikai elemzésükre van tehát szükség. E tekintetben QUINTILIANUS felosztását tökéletlennek és zavarosnak kell tartanunk, amennyiben a legkülönfélébb szempontok keverednek benne össze, s egészben csak bizonyos catalogue raisonné-t ad formális logikai alapon. Egyébként már ő maga panaszkodik, hogy „vége-hossza nincs a tudományos vitának a nyelvtudósok és filozofusok közt: hányfélék a tropusok, mekkora a számuk és hogyan csoportosíthatók“. Ő maga nem kevesebb, mint 14féle tropust különböztet meg, ú. m. *metaphora* (képátvitel), *synecdoche* (tárgymásítás), *metonymia* (névmásítás),

antonomasia (névcsere), onomatopoea (hangutánzás), catalepsis (rácsavarás, ráerőszakolás), metalepsis (szóátvitel), epitheton (diszítő jelző), allegoria vagy inversio (képbeszéd) meg fajtái: az aenigma (talány) és az ironia vagy illusio (gúny), periphrasis (körüírás), hyperbaton (szóelhányás), hyperbole (túlzás). A reneszánsz stilisztikusai a tropusok számát nemhogy leszállították volna, de még növelték. Csak Vico mondta ki a XVIII. században (műve 1725-ben jelent meg, l. Irod.), hogy az összes tropusok visszavezethetők négy alaptropusra, ú. m. metafora, metonymia, synekdoche, ironia. A későbbi stilisztikusok egy része aztán csak az első hármat tartotta meg, kivonván közülök az ironiát, mint nem odatartozót. Ez a rendszer uralkodik maig. Mi tropusnak, azaz a költői nyelv érzelemkifejező eszközének csak a metaforát és a szimbólumot ismerjük el.

Irodalom. QUINTILIANUS, Szónoklattan II. és VIII. — GIAMBATTISTA VICO, Principi di una scienza nuova. Napoli, 1725. Német fordításban is. — WUNDT, Die Sprache² II, 473. — A. BIESE, Philosophie des Metaphorischen. 1893. Einleitung. — GERBER, Die Sprache als Kunst. 1885. I, 308—63. — E. ELSTER, Stilistik 101—206. — ZLINSZKY ALADÁR, A szóképekről. Bp. VIII. k. főgimn. értesítője 1911. 28—31. Külön is. — Uő., Erzelemkifejezés a lírában. Minerva 1926. — PECZ VILMOS, Euripides tropusai, műveltségtörténeti és költészeti szempontból. NyÉrt. X, 6. 1882. — Ugyanez németül is: Beiträge zur vergleichenden Topik der Poesie. Berlin, 1886. — HORNYÁNSZKY GYULA, A homerosi beszédek tömeglélektani vonatkozásaikban. (Rhetorica Homerica.) NyÉrt. XXIII, 10. 1915. 47—70.

Metafora. Jelentésbeli hasonlóságon alapuló szókép. Mindazonáltal nem mondhatjuk QUINTILIANUSSzal, hogy: „Metaphora est brevis similitudo“ (Inst. or. VIII. 8.), a metafora rövidített hasonlat, mert sok hasonlatot nem lehetne metaforává rövidíteni és sok metaforát hasonlattá kiszélesíteni. Az az elmélet sem áll meg, hogy a nyelv először csak hasonlatokat ismert s ezek rövidültek volna metaforákká (WUNDT, Die Sprache² II, 586). A metafora hasonlóságon alapul, de ez a hasonlóság sokszor igen távolról vett; sőt ép azok a hatásos metaforák, amelyek újszerűek, meglepők, váratlanok. Természetesen emellett találóknak is kell lenniök egy bizonyos érintkező pontban. A metafora abban különbözik a hasonlattól, hogy nem azt mondja, hogy valami olyan, hanem hogy az, vagyis az egyezést nem hasonlat, hanem azonosítás alakjában fejezi ki. A metafora tehát rövidebb és nyomatékosabb a hasonlatnál. Van kétféle alakja: a teljes, mikor ki van téve az is, amit azonosítunk, meg az is, amivel azonosítjuk (NÉGYESY Stilisztikájában: *nyílt m.*): „Széles *utca* a *víz*, *ember* a *sövénye*“ (Arany, Toldi XI.). „*Lepedőt sugárból*

terített rá a hold“ (Toldi IX.). A másik, egyszerű alakjában csak az van kitéve, amivel azonosítunk; az azonosított pedig csak hozzáértendő. Ez a gyakoribb; amaz még közel áll a hasonlathoz. „Hé fiúk! amott ül egy *tűzok* magában“ (Ar., Toldi III.). „Minden órának leszakaszd *virágát*“ (Berzs.). Toldi *estéje*. — Van főnévi, melléknévi, igei metafora. Az eddig említettek főnévi metaforák. — Melléknévi: *rókaelkü* bátya (Ar., Toldi I.), *sáska* nép (uo. II.), *büszke* fegyver (uo. I.). — Igeiek: „Ég a napmelegtől a kopár szik sarja“ (Ar., Toldi I.). „De Toldinak a szó szívébe *nyilallik*“ (uo. I.). *Szálló* ige. — Az igei, olykor a melléknévi, ritkábban a főnévi metaforák személyesítések (l. Personificatio) is lehetnek.

A metafora ARISTOTELESNél, aki Poétikájában (21.) tárgyalja, egyszerűen átvitelt jelent (μεταφέρω): „Metafora a szónak más jelentésre való átvitele és pedig vagy nemről a fajra, vagy fajról a nemre, vagy fajról fajra, vagy analogia szerint.“ ARISTOTELES tehát a metaforához számítja a későbbi stilisztikusoknál külön tárgyalt metonymiát és synecdochét is. A metaforát mint a ránytropust fogta fel: „Analogiának tekintem azt, midőn a második úgy viszonylik az elsőhöz, mint a negyedik a harmadikhoz; a költő tehát a második helyett a negyediket, a negyedik helyett a másodikat fogja mondani és hozzáteszi néha azt a névszót is, melyre a metafora vonatkozik s amelyet ez helyettesít. Így pld. a *boros csésze* úgy viszonylik *Dionysos*hoz, mint a *pajzs* *Ares*hez. A költő tehát a boros csészét Dionysos pajzsának, a pajzsot pedig Ares boros csészéjének fogja nevezni. Vagy az *öregség* úgy viszonylik az *élethez*, mint az *est* a *naphoz*. A költő tehát az estét a nap öregségének fogja mondani, vagy mint Empedokles a vénséget az élet estéjének.“ (Vö. még Rhet. III.) Ez az arányelmélet a fentebb mondottak alapján elavult. PECZ VILMOS még használja görög tropustanulmányjaiban (l. a Tropus irodalmában).

QUINTILIANUS a metaforának négy fajtát különbözteti meg: 1. Mikor élő van élővel párhuzamba téve, mint például, mikor a kocsisról mondja a vers: Ime a *kormányos* megrántja a mént nagy erővel; vagy mikor Livius azt mondja Catóról, hogy sokszor *megugatta* (allatravit) Scipiót (38:54). 2. Élettelen ugyancsak élettelen helyett: Hajóhada *gyeplőit* megerezteti (Aen. 6:1.). 3. Élettelen élő helyett: Argivok *bástyáját* nem a sors, de vas veré le (azaz Achillest Páris nyila). 4. Élő élettelen helyett; ez a leghatásosabb, amikor élettelen tárgyaknak cselekvést, érzést tulajdonítunk. Magán *nem tűr hidat* a vad Araxes (Aen. 8:728.). — Abban igaza van QUINTILIANUSnak, hogy felosztásában csakugyan ez az utolsó kategória a legfontosabb, sőt azt mondhatjuk: az egyedül fontos, mert ez már átvezet a személyesítésre, meglevevítésre, átlél-

kesítésre, s így a metafora ebbeli szerepét jellemzi, holott a többi osztályok egészen formálisak és semmi lényegeset nem tartalmaznak.

ARISTOTELES és QUINTILIANUS felosztásai uralkodtak a stilisztikában úgyszólván napjainkig. Csak két dolgot tettek hozzá újabban. Az egyik, hogy a metaforát nem azon az alapon osztályozzák, vajjon élő vagy élettelenre vonatkozik-e, hanem a konkrét és absztrakt viszonya szerint, azaz hogy testit fejezünk-e ki lelki, szellemi fogalommal vagy viszont. E felosztásnak ismét van jelentősége, mert rámutat a költői nyelv azon sajátására, hogy szereti megérzéskíteni a dolgokat, s az elvont fogalmak helyett inkább érzékieket használ. A megérzéskítés és a megelevenítés a művészi nyelvnek leghatásosabb eszközei. A másik, amiben a metafora elmélete haladt, az, hogy a költői, művészi metaforákat megkülönböztetik a köznyelvi metaforáktól. JEAN PAUL szerint az egész nyelv elhalványult metaforák szótára (ein Wörterbuch vergilbter Metaphern). Ezzel szemben MÜLLER MIKSA radikális és poétikus metaforákat különböztet meg: amazok a köznyelvi, ezek a művészi metaforák (Felolvasásai II. sorozatának VIII. előadása). BRINKMANNál: Sprachmetaphern és Autormetaphern. ERDMANNál: művészi és természetes metaforák. WUNDT a maga rendszerében a jelentésváltozások közé sorolja a metaforát. Ő szabályos (regulár) és szórványos (singulár) jelentésváltozást különböztet meg. A szabályos az egész nép körében öntudatlanul megy végbe, a szórványos az egyéni reflexió terméke. Az asszimiláció, midőn ugyanazon érzékterület alá eső képzetek, és a komplikáció, midőn különböző érzékterületekhez tartozó képzetek helyettesítik egymást, igazában nem is átvitelek, hanem egyenesen azonosítások. Ha az asztal lábáról vagy a nyomasztó gondról beszélek, abban a pillanatban az asztalláb a szemlélőre valódi láb, nemcsak „olyan, mint az ember lába“, s a gond nyomását is valódi tehernek érezzük. Igazi metafora, azaz hasonlóság alapján való átvitel tehát csak az egyéni reflexión, tudatos meggondoláson alapuló átvitel. WUNDT e felfogásával élénk ellentétbe helyezkedik JEAN PAULLal s általánosan addigi közvéleménnyel. Elmélete ellen jelentős érveket vet MARTY (534—594. l.), nálunk CSÜRY BÁLINT (Az ige. NyF. 63.) és GOMBOCZ (Jelentéstan 71), ki szerint: „Lélektani szempontból a költői metafora is azonosítás, a költői alkotás pillanatában a metaforikus elnevezés is a tárgy adekvát nevének tűnik fel; a különbség csupán az, hogy az asszimilációs jelentésváltozás a népi fantázia, a költői nyelv metaforái az egyéni sajátos, nem mindennapi fantázia termékei.“

Mindenesetre meg kell különböztetnünk szemléleti és hangulati metaforákat. A szemléletiek a WUNDT-féle asszi-

milációnak, a hangulatiak a komplikációnak felelnek meg. A szemléleti metaforánál a kép plasztikája, a hangulatinál érzelmi elemei jönnek tekintetbe. Ha Petőfi a lábakat a *test-épület élő oszlopainak* nevezi (A helység kalapácsa), akkor világos, hogy szemléltetni akar; épúgy Arany, mikor *hunnyászkodó zsindeletetők*ről beszél (Toldi IX.). Mikor azonban ugyanő a világot *kopott szekérnek, rozszant csárdának* mondja, akkor csak a kép hangulatával akar hatni (Arany, A világ). Legtöbbször azonban egyesülnek a szemléleti és hangulati elemek a képben. Ha Petőfi a lenyugvó napot *hervadt rózsának* mondja, akkor ebben vannak elemek a rózsa szemléleti képéből és az elmúlás, megsemmisülés hangulatából is (Alkony).

Ha a köznyelvi átviteleket metaforáknak ismerjük is el, be kell látnunk, hogy ilyenek alkalmazása által a költő színe-sebbé teheti ugyan stílusát, de valóban költőit még nem alkotott. A költőnek a köztudatban már elhalványult képeket meg kell újítania, hogy ismét teljes eleven erejükben hassanak, másrészt eredeti képeket is kell alkotnia. Itt az az ismert pszichikai törvény érvényesül, hogy a gyakrabban lefolyó jelenségek idővel mechanizálódnak s eredeti érzéstartalmukat elvesztik. Az egyéni invenciónak csak itt van tere, a költői képzelet ereje itt nyilvánulhat meg. WUNDT elméletében itt rejlik az igazság (POSCH JENŐ, A metaforáról. EPHK. 1918:105). Vannak tehát köznyelvi és költői metaforák s ez utóbbiak közt ismét megújítottak és eredetiek. Mikor Arany azt mondja: „Bence a kulacsnak nyakát kitekerte, A kulacs sikoltott és kibuggyant vére“, megújította a *kulacs nyaka* köznyelvi átvitelt, mely már nem hatott kép gyanánt. A *rózsás arc* újul meg Petőfi képében: *Tündérorcád tejben úszó rózsája* vagy Csokonaiéban: *Rózsaszálacskák ferednek tisztá tejjabok között*. A költői metaforák jelentékeny része ilyen. Eredeti metaforák dolgában Petőfi képzelete a legnagyobb a magyar költőké között, s a világirodalomban is csak Shakspeareé fogható hozzá. Szemléleti metaforákat inkább az epikában, hangulatiakat inkább a lírában találunk; egészbenvéve azonban a hangulatiak messze felülmulják számban a szemléletieket. A költészet elsősorban az érzem nyelve, s szemléletesség dolgában nem versenyezhet a képzőművészetekkel. A metaforának, ha több képre terjed ki, meg kell maradnia az eredeti szemléleti alapon, különben képzavar áll be.

Irodalom. ARISTOTELES, Rhetorika. Ford. KIS JÁNOS. Széptani Remekírók. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. 1846. (III. k.) — Aristoteles, Poetika. Ford. GERÉB JÓZSEF. O. K. 1821—24. 2. átdolgozott k. 1916. — M. FABIVS QUINTILIANUS, Szónoklattan 12 könyvben. Ford. PRÁCSER ALBERT. Görög és latin remekírók. Franklin-Társulat. 1913. és 1921. — MÜLLER MIKSA Újabb felolvasásai a nyelvtudományról. Ford. SIMONYI ZSIGMOND. A M. Tud. Akadémia

kiadása. 1876. (VIII. fölv.) — F. BRINKMANN, Die Metaphern. I. Band. Bonn, 1878. (Die Thierbilder der Sprache.) — A. BIESE, Philosophie des Metaphorischen. Hamburg u. Leipzig, 1893. — WUNDT, Die Sprache I—II. Teil. Völkerpsychologie I. 2. kiad. 1904. (II. 583—96). — TH. A. MEYER, Das Stilgesetz der Poesie. Leipzig, 1901. — W. STÄHLIN, Zur Psychologie und Statistik der Metaphern, Inaugural-Dissertation. Leipzig, 1913. Engelmann. — H. PONGS, Das Bild in der Dichtung I. Morphologie der metaphorischen Formen. Marburg, 1927. (vö. EPhK. 51:137). — ZLINSZKY ALADÁR, A szóképekről. Bp. VIII. ker. főgimn. értesítője 1911. — Uó., Szemléleti és hangulati elemek a metaforában. Szily-Emlékkönyv. 1918. — Uó., Érzelmkifejezés a lírában. Minerva 1926. — POSCH JENŐ, A metaphoráról. EPhK. 1918. — GOMBOCZ ZOLTÁN, A magyar tört. nyelvtan vázлата IV. Jelentéstan. 1926. (42. §.) — KOZÁK LAJOS, A metafora és Arany metaforái. Bp., 1912. — L. még TROPUSOK ÉS HASONLAT. ZLINSZKY ALADÁR.

Egy XI. századi francia-magyar szójáték.

A magyar nyelvtudomány még eddig nem nagyon vette figyelembe azokat a francia történeti kútfőket, melyek az első kereszteshadjáratok mozgalmas eseményeivel foglalkoznak. Pedig ezek a XI. századvégi források számos érdekes helynevet őriztek meg, melyek részben problematikusak, részben, úgy látom, a magyar nyelvtörténet eddigi eredményeit csak megerősítik.

Zimonynak a francia forrásokban egyformán hangzó *Malevilla* neve, ahol Remete Péter és Gaultier Sensavoher (=senz avoir) franciái ezrével koncolták fel a magyarokat, probléma még ezután is, bár Franciaországban számos *Mal-*, *Mau-* előtagú helynevet ismerünk. Az a magyarázat, mely szerint a franciák kellemetlen emlékeik miatt adták ezt a nevet a „rossz” városnak, kissé kielégítetlenül hagy bennünket.

Érdekes az Albertus Aquensis említette magyar comes neve: *Guz* (= *Güz?*), ki szövetkezik a bolgár Nichitával Walter Sensavoher hátramaradt embereinek kifosztására.¹ Ugyancsak Albertus Aquensis említi a keresztések útírányának megjelölésénél a francia telepítésű *Francavilla* (=Nagyolaszi) várost, amely szerinte is a Dráván túl és a Száván innen feküdt. MELICH JÁNOS A honfoglalás kori Magyarország c. korszakalkotó művében (73. l.) foglalkozott német források alapján a Dráva és Száva folyók nevének *Drova* és *Szova* alakjával, melyeket bolgár alakoknak magyaráz, s melyek magyar forrásban először Anonymusnál bukkannak fel. Bár a német források régebbiek, mégis érdekes, hogy Albertus Aquensis, ki *Malevilla*: Zimony és a

¹ Hist. Hierosolymitana apud BONGARS I, 187.

Belegraua-nak nevezett Belgrád körül csak bolgárokról és besenyőkről beszél, szintén ilyen módon írja e folyók nevét (i. h. 199. l.): „regnum Vngariae pertransiens, ad *Drowa* fluuium pervenerunt . . . eundem fluuium traiecerunt, assidue Rege cum validissima manu equitum a sinistris gradiente una cum Baldewino et caeteris obsidibus, quousque ad locum, qui dicitur *Francavilla*, perventum est. Illic per tres dies remorati . . . *Malevillam* descenderunt, in littore *Sowa* diebus quinque pernoctantes.“ Az adatok tehát XI. századvégi francia feljegyzésekkel szaporodnak. Ehhez hozzátehetjük, hogy Albertus Aquensis még egy folyót említ, mely valószínűleg a szerb Moravával azonos: „Illic pacifice fluuium *Maroë* nauigio traiecit.“ (186. l.) „. . . quapropter quantocius fluuium *Maroam* superantes . . .“ (187. l.)¹

Bennünket itt azonban elsősorban a Kálmán királytól szétvert második csoport kereszties történetének egy epizódja érdekel. Guibert de Nogent (BONGARS, *Gesta Dei per Francos* I, 482—483) elmeséli, hogy a Kálmántól Moson alatt tönkrevért francia rablócsapatok közül egy résznek sikerült haza jutnia: „pars in Franciam . . . rediret. Et quia idem castrum *Moyssonem* vocabant, et reversi ad suos ad *Moyssonem* usque se fuisse dicebant: magna omnium irrisione excepti sunt.“

Ezt a helyet tudtommal csak PAULER GYULA magyarázta (A magyar nemz. tört. I, 196), még pedig a következőképen: „Ember futott elég el: de a sereg megsemmisült, s a futók legnagyobb része hazáig meg sem állt, mint a francziák, kiket gunyakacszal és azzal a szójátékkal fogadtak otthon, hogy Jeruzsálembe akartak menni és csak aratásra — Moisson, Mosony — jutottak (aug. végén).“

Szerintem ennek a magyarázatnak két nagy hibája van: az egyik, hogy *Moson*-t ekkor, 1096-ban, még nem hitták *Moson*-nak, mint PAULER hitte; a másik, hogy nem sok értelme van annak a fordításnak, hogy „aratásra“ jutottak el Jeruzsálem helyett (valójában azt kellett volna írnia: *aratásig*, mert a szövegben *usque* áll). MELICH JÁNOS: MNy. XVIII, 146 kimutatta, hogy *Moson* régi magyar neve *Musun*, s a XII. századi Anonymusnál és a XIII. századi Kézainál is ilyen alakban található meg. *Moson* jóval későbbi alak, s így az 1096-iki eseményeket megőrző és 1112 előtt író² Guibertusnál nem lehet *Moson*-t olvasni, már pedig a régi *Musun* alak nem alkothat a *moisson* (o: *mojsön*) 'aratás' szóval szójátékot. Pedig a tréfa csakis a város magyar nevével függhet össze, mert a Guibertusnál valamivel korábbi Albertus Aquensis már ismeri *Moson* német nevét, mely már ekkor

¹ A Moravával azonosítja már Albertusnak a *Recueil des Historiens des Croisades*-ban (IV, 274) megjelent kiadása.

² Vö. MOLINIER, *Les sources de l'histoire de France* II, 283.

nem az óbajor **Musun* ~ **Mosun* (vö. MELICH i. h.), hanem újabb *Meseburg* (BONGARS I, 194: ad portam vero *Meseburg*, 195: ad praesidium Regis *Meseburg* venientibus), s kissé eltér a MELICH idézte *Mieseburg* alaktól.

Azt gondolom tehát, új magyarázatot kell keresnünk, hogy a franciák nagy gaudiumát megérthessük. Azt hiszem, a BONGARSÍUS-féle Guibertusban előforduló *Moysson* alak mind a két esetben a *Mousson* szó romlott alakja: az *y* könnyen juthatott rossz olvasat alapján *ii* = *y*-nek olvasott *u* helyére. De lehet más magyarázatra is gondolni: az *y* — úgy látszik — *u* helyett is állhat, legalább erre vall a HAJNAL ISTVÁN idézte (Írásbeliség, Füg. I. tábla) Acha-oklevél *Lithoych* szava, mely oklevél a XII. század elejéről való és HAJNAL szerint épen francia jelleget mutat.¹

Mármost Franciaország keleti határán, a Metz felé vezető úton állott a XI. és XII. században a Mosel folyó partján *Mousson* vára (Castrum Montionis) 28 km-re Nancytól (a közvetlen közelében levő *Pont-à-Mousson*-t a hadi jelentésekből ismerjük),² melynek hatalmas romjai még ma is láthatók. Így érthetjük meg a szójáték iránt fogékony franciák mulatságát, mikor a Jeruzsálembe igyekvő keresztések elmondták, hogy csak *Musun*-ig jutottak, mert ilyesformán úgy festett a dolog, mintha nem jutottak volna tovább az ország határánál. Persze a szójáték így is csak à peu près marad, de ez a magyarázat talán jobb, mint a történetileg lehetetlen és logikailag is bicegő *Moson*—*moisson* egyeztetés.

ECKHARDT SÁNDOR.

Duba = Duna ?

Gardízi »Zên al-ax bâr (A tudósítások ékítése)« c. művében a magyarokról a többek között ezt mondja:

„Van egy pusztaságuk, amely csupa fű és tágas hely. Tartományuk hosszúsága és szélessége száz farsang. Tartományuk a Rûm Tengerével határos, mely tengerbe két gâihûn folyó szakad. Ők e folyóvíz közében laknak... A két gâihûn közül az egyiket *Itil*-nek, a másikat *Dûbâ*-nak nevezik...“ (I. KMO SKÓ MIHÁLY, Gardízi a törökökről 19. l.).

Gardízi krónikáját 1050—1052 közt írta perzsa nyelven; a magyarokra vonatkozó részek értékéről eléggé egységes nézetet vannak a tudósok. Ezt a nézetet GRÓF ZICHY ISTVÁN „Levedia és Etelköz“ c. tanulmányában így fejezi ki: „Gar-

¹ Viszont igaz, hogy francia szövegekben az efféle írást még eddig nem leltem meg.

² Vö. még PERTZ, MG. S. XII, 44: *Mosomum*, vulgo *Mousson*, in finibus Remorum.

dēzī szövege nem más, mint a Levediára vonatkozó összövegnek és az etelközi viszonyokra alkalmazott tudatos átdolgozásnak értelmetlen összezavarása“ (i. ért. 12). Az idézetből az értelmetlen és az összezavarás szavakat emelem ki. Ez ugyanis megengedi azt a feltevést is, amelyet KMOŠKÓ MIHÁLY nagy tudással készült fentebb idézett tanulmányában kockáztatott meg, t. i. azt, hogy Gardízi leírása a magyarok mai lakóhelyeire vonatkozik. Ha azonban megengedhető is ez a feltevés, nézetem szerint ezzel a feltevással Gardízit kevésbé lehet megérteni. Azért Gardízi értékéről én is azt az ítéletet tartom helyesnek, amelyet fentebb ZICHY megállapításában idéztem.

Az alábbi sorokban Gardízi értesítésének ahhoz a helyéhez akarok szólni, amely azt mondja, hogy a két ġaiĥûn közül az egyiket *Itil*-nek, a másikat *Dábá*-nak vagy *Dubá*-nak hívják. Minthogy a perzsa írás mássalhangzós írás, Gardíziban az, amit *Itil*-nek olvasunk, ۛ, azaz *te* és *lam* betűvel *tl*-nek, amit pedig *Dábá*-nak, *Dubá*-nak, ۛۛۛ, azaz *dal* + *vav* + *be* + *elif* betűvel *dabā*-nak van írva.

Az a kérdés, melyik az a két ġaiĥûn, azaz 'folyó', amelyről Gardízi megemlékezik.

KMOŠKÓ MIHÁLY szerint *Itil*-en a Tiszát, *Dábá*-n pedig a Dunát kell értenünk (l. i. ért. 19). A *Dábá* nevet igen sokan a *Duná*-val azonosítják, s. azt tartják, hogy Gardízi szövegében a : azaz *be* betű íráshiba ; azaz *nun* betű helyett (l. a többek közt GRÓF KUUN GÉZA: MHK. 170; GRÓF ZICHY i. ért. 12). Ezek a kutatók *Itil*-t valamely nagyobb déloroszországi folyóval, elsősorban a Dnyeperral azonosítják (l. a MHK. 169. l.).

Van egy harmadik nézet is. E szerint *Itil* a. m. Don, *Dábá* pedig a Kaukázusból fakadó s a Kercsi szorosnál a Fekete-tengerbe szakadó Kubán (or. Kubán). Ezt a nézetet vallja MARQUART (Osteur. und ostas. Streifzüge 30—2, 161), s ezt SCHNETZ JÓZSEF (l. az Arch. f. slav. Phil. XL, 160. lapján levő *Onogoria* cikkét).

Az a meggyőződésem, hogy *Itil*-t illetőleg a harmadik nézetnek feltétlenül igaza van. A MNy. XXII, 346. lapján kétségtelen bizonyítékot hoztam fel amellet, hogy krónikáink „fluuius *Ethul* id est Don“ értesítése a XIII—XV. századra hiteles. Ebben az időben a tatárok is, akik itt urak voltak, saját nyelvükön a Dont *Edil*-nek hívták. Nem lehetetlen tehát, hogy a török népek, így a magyarok is, már a IX—X. sz.-ban a Don-t is *Atil*-, *Edil*-, *Etül*-nek hívták. A miben a harmadik nézetet vallóktól eltérek, az a *Dábá* folyónak a *Kubán* névvel való azonosítása.

Szerintem is, miként MARQUART és SCHNETZ szerint, a *Dábá* név nem íráshibás alak. Ennek bizonyítására felhozom, hogy török nyelvű népek lakta területen vannak *Tuba* vagy

talán inkább *Tübä* nevű folyók és tavak. Így MUNKÁCSI BERNÁT „Baskir helynevek“ c. értekezésében (l. Ethnographia XIII. köt.) közli, hogy a baskírok lakta területen vannak *Tuba* és *Idres-Tuba* nevű tavak (l. i. ért. 162), van *Tas-Tubinka* nevű folyó (l. i. ért. 163), és van *Tiktuba* nevű hegy (i. ért. 168). E neveket MUNKÁCSI BEZSZONOV orosz nyelven szerkesztett földrajzi szótárából közli, közölt hangalakjuk tehát orosz nyelvi hangalak. Orosz nyelvi hangalakra mutat a *Tas-Tubinka* név is, amelyet BEZSZONOV, akit MUNKÁCSI idéz, a tör. *taz tubja* 'kopasz domb' szóval értelmez (vö. tör. *taz* 'kopasz', *tübä*, *töbe*, *töbä*, *töpä* 'gipfel, spitze, hügel, der obere teil, haufen' RADL. III, 1269, 1270, 1271, 1597; jakut *tübë* 'wäldchen aus gesträuchen' MNY. XXIV, 27), s nyilván orosz nyelvi kicsinyítésnek tart.

A *Tuba* név a törökségben népnévül is használatos. RADLOFF szerint (l. Phonetik: Ethnographische Uebersicht XXVII és Wbuch III, 1513) az altaji törökök a Bija folyó mentén lakó tatárokat *tuba*-nak hívják, s *Tuba* a kojbalok és a sojonok neve is. S ezt a nevet meg is tudjuk magyarázni. PAIS DEZSŐ hívta fel a figyelmemet arra, hogy a Jeniszej folyónak szintén van a törökök lakta területen *Tuba* nevű mellékvize (l. STIELERS Handatlas⁹ 1906. 57. Bl. I. 23/21.). S ezen a nyomon azután BÁTKY ZSIGMOND közölte velem, hogy van RADLOFFnak 1861. évi, az Altaiban tett tanulmányútjáról a PETERMANN-féle Mittheilungen 1863. évi folyamának 235—7. lapján egy jelentése, amelyben azt mondja, hogy ezeket a török népeket nagy valószínűséggel azért hívják az altaji törökök *Tuba-kiši*-knek (ők maguknak: *jiš-kiši* 'feketeerdei emberek'), mert a *Tuba* folyó vidékéről vándorolhattak ide.

Hogy mindezek a víz- és népnevek azonos eredetűek-e, azt nem tudom. Kérdésemre nézve azonban az a fontos, hogy a török népek lakta területen vannak olyan vizek, amelyeknek nevét az oroszok *Tuba* alakkal adják vissza.

Van azonban a Volga egyik ágának is olyan neve, amely a *Tuba* névhez odavonható. A közkezen forgó atlaszok szerint ugyanis a Volgának azt az ágát, amely a Volgából Caricyn táján szakad ki s vele párhuzamosan folyik, majd Krasnyj-Járnál a Kaspi-tengerbe ömlik, oroszul *Achtuba*-nak hívják (l. a többek közt KOGUTOWICZ, Magyar Atlasz). VIVIEN DE SAINT MARTIN és SCHRADER francia nyelvű Atlas universel de géographie (édition 1919—1922.) a Volga ez ágának nevét franciásan *Akh toubä*-nak írja.

Megtaláljuk a nevet a Volga alsó folyásának leírásával foglalkozó orosz művekben is. Két ilyen munkára figyelmeztetett BÁTKY ZSIGMOND. Az egyik mű az orosz halászat leírásáról szól és címe: „Izsljedovanija sostojaniji rybolovstva vz Rossiji“. E mű II. kötetében (Sankt Peterburg, 1860.) a térképen *Achtuba* a Volga itt tárgyalt ágának a neve, s ott,

ahol a Volgából kiszakad, van Verchne-Achtubinskoje nevű falu is. A másik mű NEBOLJSIN PÁL Očerki byta kalmykovə chošoutovskago ulusa (St. Peterburg, 1852.) c. könyve, amely az *Achtuba* táján élő kalmükök és részben tatárok életmódjának néprajzi leírása. A műhöz mellékelt térképen *Achtuba* a folyóág neve, míg a mű 15. lapján, ahol e vidék orosz, kalmük és tatár földrajzi nevei vannak közölve, ezt találjuk: „oroszul *Achtubà*, kalmükül *Achtevà*, tatáruul *Ak-tjubjà*“.

Ezen az alapon jogos a feltevés, hogy a Volga-ág eredeti török neve *Ak-Tübä*, azaz *Fehér-Tübä*.

Hogy az *Achtuba* = *Ak-Tübä* milyen régi név, azt pontosan nem tudom. A régibb atlaszok közül csupán a HOMANN-féle Atlas novus (Noribergae, é. n. XVII.) volt a kezemben, s itt az áll, hogy az Ural folyónak *Achtuba*, a fenti Volga-ágnak pedig *Achtopska Usga* (kétszer, recte: *y3da*), *Actopollisna Ustga* (recte: *y3da*) a neve. Ha e közlés helyes, akkor *Achtopa* volna a Volga-ág, *Achtuba* pedig a Jajk = Ural folyó. Egy XVII. sz.-i adatra ZSIRAI MIKLÓS hívta fel a figyelmemet. WITSEN Noord en Oost Tartarye (első kiadása 1672-ben, én az 1785-i kiadás alapján idézek) c. művének a mutatójában ez van: „*Achtoeba*, een vervalle stad“, azaz „*Achtuba*, egy romokban heverő város“, a 606. lapján pedig az olvasható, hogy *Achtoeba* (olv. *Achtuba*) város a Volga folyó partján feküdt. Az *Ak-Tübä* ~ *Achtuba* név valószínűleg megvolt már régebben is, az Arany Horda és a mongol uralom idejében (l. erre F. BALODIS cikkét a Zeitschrift für slav. Phil. IV. kötetében).

Mindebből nagy valószínűséggel következik, hogy a Don és a Volga közt nem volt ismeretlen régebben sem a *Tübä* (ebből perzsa *Tuba*, or. *Tuba*) folyónév. Ez meg amellettszól, hogy Gardízi szövege megőrizte számunkra a magyarok kaukázusi hazája két folyójának a magyar nevét. Az egyik név az *Átil*, *Itil* = magyar **Etil* > *Etül* > *Etél*, amely a Donnak a neve. A másik pedig a *Tübä* = magy. **Tübä* > **Dübe* (vö. a *t* > *d* fejlődésre a magy. *dara*, *daru*, *derce*, *dörzsol* szavakat az EtSz.-ban), amelyet a perzsa író *Dvb* írott alakkal adott vissza. E folyó lehetne a Volga, de lehet más itt levő nagyobb folyó is. MELICH JÁNOS.

* * *

MELICH JÁNOSnak a *Duba* folyónévre vonatkozó megállapításaihoz a következő turkológiai megjegyzést fűzhetjük.

Világos, hogy a *tuba* török folyónév. Sőt úgy látom, eredete is megállapítható. Vö. keleti török (ZENKER) *tum-zu Tale gehen, flussabwärts gehen oder fahren*, csag. (Šeiḫ Suleimān) *tum- 'elmerülni'* ~ csag. (Šeiḫ Suleimān)

tumak 'folyó' ~ csag. (ZENKER után RADLOFF) *tumul-* 'fluss-abwärts gehen oder fahren'. A *b* ~ *m* váltakozásra vö. RADLOFF, Phonetik 341. §.

Az *Aktuba* folyónév tehát jelentésben azonos a gyakori *Ak-su* 'fehér víz, fehér folyó' török folyónévvel. Egy *tuba* alaknak a törökben természetesen nagyon is lehet *tübü* mellékalakja.

NÉMETH GYULA.

Hév.

Egypár magyar szóban, amely most palatalis, de a rokon nyelvek tanúsága szerint valamikor a velaris sorba tartozott, a szó elején *h*-val találkozunk, épen úgy mint (rendszerint) a velaris szavakban, pl. *három*, *hat* stb., l. NyH.⁶ 24.¹ Ezek közé tartoznak pl. *here* 'drohne, brutbiene; hode' ~ vog. KANN. (VokWog. 95) TJ., TČ. *hūr*, TG., KK., FK., AL., KL. *kēr*, AK. *ḫār*, P., VÉ., VD. *kēr*, FL. *ḫār*, So. *ḫār* 'männchen, renntierochs, hengst' ~ osztj. KARJ. (OL. 88) DN. *ḫor*, Trj. *kār*, V., Vj. *kār*, Ni. *ḫor'*, Kaz. *ḫor'*, O. *ḫar* 'renntierochs, hengst, männchen (von tieren)' ~ f. *koira* 'hund, hündischer mensch, schweinhund', *koiras* 'männchen bei tieren' (WICHMANN: FUF. XI, 205 k.) | *hím* (acc. *híme-t*) 'mas, masculus' (a régi nyelvben még velaris is: *hím-ja*, acc. *hímo-t*, l. NySz.) ~ vog. KANN. (Vok. Wog. 185) TJ., TČ. *kôm*, AK. *ḫôm*, KK. *kôm*, FK. *kum*, AL., KL. *kum*, P., VÉ., VD. *kum*, FL. *ḫum*, So. *ḫum* 'mann'; MUNK. *ḫum* stb. 'mensch, mann' ~ zürj. *komi* 'syrjäne, permier'; votj. *kum*: *sara-k.* 'syrjäne' (vö. PAASONEN, Beitr. 14; SZINNYEI, NyH.⁶ 139). Ezen magyar szavak palatalis magánhangzója tehát a rokon nyelvek tanúsága alapján másodlagosnak tekintendő, épen úgy mint a *fű* (acc. *füve-t*) 'gras, kraut' szóban, amelynek vog. és osztj. megfelelői velarisak: vog. KANN. (VokWog. 189) TJ., TČ. *pôm*, AK. *pôm*, KK. *pùm*, FK. *pùm*, P. *pùm*, VÉZ. *pom*, VÉK. *pum*, VD. *pôm*, AL. *pom*, KL. *pom*, FL., So. *pum* 'gras, heu' ~ osztj. KARJ. (OL. 150) DN. *pum*, Trj. *p'om'*, Ni. *pum'*, Kaz. *pom'* (selt., folkl.), V., Vj. *p'am'*, O. *pam* id. (SZINNYEI, NyH.⁶ 140). A *h*-val kezdődő magyar szavak ezen csoportjához tartozik, úgy látszik, a *hév*, *hé*, *hő* (acc. *heve-t*) 'aestus, tepor, calor; fervidus, calidus', *hévség*, *hőség* 'calor, caldor, aestus, fervor, ardor', *héven*, *heven* 'fervide, hitzig, heftig, brünstiglich', *hevés* 'aestuusus, vehemens, concitatus, praeceps, voll hitze', *hevül* 'calesco, inferveo, aestuo, adaestuo, hitzig sein, grosse hitze leiden', *hevít* 'fervefacio, heiss machen, wärmen' stb. T. i. a m. *hév* stb. összevethető a balti f., f. *kuuma* 'heiss, brennend, glühend, hitzig', *kuumakka* 'ein wenig od. etwas heiss', *kuumuus* 'hitze, wärme', *kuume* 'fieber', *kuumeta* 'heiss od. erhitzt werden' stb.; észt WIED. *käm*

'glühend, heiss; glut', *kumus* 'glut, hitze' stb. ~ mdE. WIED. *kumoka* 'feiber' (-*ka* = képzőelem) ~ lpK. ITKONEN (JSFOu. XXXII₂, 15, Nr. 121), *kuuvvu* 'hehkua, palaa kuumana, glühen, heiss brennen'; ? lpN. *guvđnjat* 'aduri' [lpE. ITKONEN (i. h.) *ku^bme* 'kuuma', *ku^bmmöđ* 'kuumeta' (< f.)] ~? votj. *kem-*, *ken-* (< **kem-*; az *m* a -*dž-*, -*ž-* igeképzők előtt nyelvjárásonként > *n*): MUNK. S. *kemžini* 'anfangen zu brennen, feuer fangen, sich anzünden', WICHM. (FUF. XI, 204) M., J. *kenžini*, G., U. *kendžini* id., WIED. *kenžon* 'hitze, schwüle'. Jelentés tekintetében összetartoznak ezek a szavak. Hangtani szempontból megjegyzendő: a lpK. *v* (az *m* gyenge foka)-hez vö. pl. lpN. *dievas*; lpL. *tievas*; lpE. *tiev* 'voll' ~ cser. *teme* 'voll', *temem* 'füllen' ~ m. *töm* 'verstopfen' | lpN. *duolvva* 'labes, macula'; lpL. *tuolava* 'schmutz'; lpS. LIND. & ÖHRL. *tuolw* 'squalor, sordes vestium; fuligo' ~ f. *talma* 'limus adhaerens, pituita, pulvis adhaerens' (PAASONEN: NyK. XLI, 379, Beitr. 7); a lpN. *guvđnjat*-hoz vö. ITKONEN i. h.; a m. adat szóközépi vocalisára vonatkozólag vö. m. *lé*, *lév* 'saft, brühe, suppe' ~ md. *lem* 'suppe' ~ f. *liemi* 'brühe, suppe' stb. | m. *név* (acc. *neve-t*) 'name' ~ f. *nimi* id. stb. (NyH.⁶ 45); a magyar szó vocalisára vonatkozólag vö. fent; a votj. *e* = f. *ü* esetére nem tudunk analog példát idézni, vö. azonban votj. MUNK. K., G. *vera*, S. *vora* 'emlő, euter' ~ f. *udar* id. ~ md. *odar* id. stb. (SETALÁ: NyK. XXVI, 405 k.). Vö. BUDENZ, MUSz. 96, ahol a m. *hév* stb. az észet *kēma* 'kochen, heiss sein, glühen', caus. *kētma* 'kochen, glühen (tr.)', f. *keittää* 'coquere' ~ cser. *küam* 'maturescere, coqui, assari' alakokkal van égybevetve. Ezt az egyeztetést nem fogadja el MUNKÁCSI, AKE. 345 k., KSz. VIII, 340 (vö. 338 k.) a m. adat szókezdő *h*-ja miatt és másképp, de még sokkal valószínűlenebbül egyeztetvi, vö. WICHMANN: FUF. XI, 204 k. (vö. 201), aki i. h. a m.-votj. szó mellé veszi a zürj. Ud. *kam* 'balz, balzzeit, balzplatz' ~ lpN. *gibmat*, *gimam* 'coire' stb. ~ f. *kiima* 'paarung od. brunst der vögel, paarzeit, laufzeit' stb.; vö. továbbá ITKONEN i. h. (f., lp.)

J e g y z e t.

¹ Az eredetileg palatalis magánhangzójú szavak fgr. *k*-jának *k*- felel meg a magyarban (m. *kéz* 'hand' ~ f. *käte-* stb. NyH.⁶ 23); vö. azonban m. *hív*-: *hinni* 'glauben, trauen', *hivö* 'credens' ~ mdE. WIED. *kämems* 'glauben, trauen, vertragen, anvertrauen, sich verlassen auf etwas', PAAS. E. *keimems*, M. *kemams* 'glauben, vertrauen' (BUDENZ, MUSz. 99; WICHMANN: FUF. XI, 207). Ez a szó ugyanis eredetileg épen úgy lehetett velaris is: a mordvinban t. i. a velaris vocalis gyakran lett palatalissá és pedig nemcsak a következő *ž* ill. *š* előtt, mint pl. E. *ežem*, *ižim*, M. *ežom*, *ežom*, *ježom* 'platz, stelle; wandfeste bank in der mordwinischen stube' ~ f. *asema* 'lage,

platz; stelle' stb. (ennek a szónak az etimológiájához legutóbb TOIVONEN szólt hozzá, l. FUF. XVIII, 191 k.); mdÉ. *eskilams*, *iskilams*, M. (még velaris) *askolams* 'schreiten' ~ f. *askel* 'gradus, passus' stb. (PAASONEN, Beitr. 241), hanem más esetekben is, vö. pl. REG. *länge* 'hárs', PAAS., MChr. Nr. 383) E. *leijge*, M. *leijge* 'bast (einer jungen linde)' < lit. *lunkas* 'lindenbast' (> f. *lunki* 'birkenbast'); a velaris > palatalis fejlődéshez vö. PAASONEN, ML. 69 k. §.

Tartu, 1927. IX. 20.

MARK GYULA.

Edz, ödz.

Mai köznyelvünk főleg élettani értelemben használja e szót. *Edzeni*: 'acélozni, ellenállóvá, erőssé tenni (testet), härten, abhärten, stählen'. Pl. *edzett ember*, *edző kúra*; *a munka megedzi a testet, lelket*. Megvan a kovácsmesterség műszavai közt is. Fenti átvitt értelmű használata épen innen indult ki. KASSAI Szókönyvében: „Edz (ödz): ferrum candens *indurat*, in aqua frigida *restingvendo*“ (II, 23). SÁNDOR ISTVÁN Toldaléka szerint: „Ödzeni. *Ferrum indurare*. Edzeni.“ SzD.² azt mondja róla: „*Edzeni* v. ödzeni: keményíteni, atzélozni p. o. a' szántó vasat.“ „*Ödzeni*: ötszeni. *Ödzö*: ötszö.“ A vas edzésében, keményítésében a legfontosabb szerepet az *edzővíz* játssza, vagyis a hideg víz, melybe a megtüzesített vasat acélozás végett mártják. A legrégebb adatot e szóra CALEPINUS-nál találtam (920. l.) a következőképen: „*retingo* — *Meg edzem, ismet el boritom*.“ Nála tehát még csupán azt jelenti: 'vízbe márt, vízzel elborít'. A *retingit*-ről az *indurat* jelentésre az átmenet útja világos. Az egymásutáni képzet-társuláson alapuló jelentésátvitelnek, röviden jelentéssiklásnak egyik példájával van itt dolgunk. Az eredetileg okot (cselekvést) jelölő név az okozattal, eredménnyel lépett jelölési viszonyba: 'vízbe márt; retingit' > '(vízbe mártással) megkeményít; indurat'. Az *edz* igének újabb keletű származéka az *edződik*, *megedződik*. Mai köznyelvi használata ennek is élettani értelmű: 'megerősödik, ellentállóvá lesz'. SÁNDOR ISTVÁN Toldaléka már ismeri. Nála „*Edződni. Chalybescere, Durescere, Indurari*.“ A népnyelvben is találkoztam vele. A Szamosháton (Egriben) a paszulyról, tökkáposztáról, általában főzelékről akkor mondják, hogy *megedződött*, ha nem egyenletesen fő, ha fővés alatt a vizét el hagyják hűlni, s e miatt a főzelék megkeményedik. Ez esetben bármennyire hevítsék, forralják, főzzék is tovább, mindig kemény marad. „*Megedződött a paszuly*“, mondja ilyenkor sajnálkozva a háziasszony.

Ennyit az *edz* jelentéstörténetéről. Most már a származásáról óhajtanék egy keveset szólni. Az *edz* igét a német *ützen*,

etzen szóból szokták származtatni (vö. GYARMATI, Vocab. 15, Nyr. XXIV, 426), mely azt jelenti: 'etet, marat'. En ezúttal más helyen: a magyar nyelvben keresem e szó eredetét. Három alakváltozatát ismerem: *ecczenyi* (Kecskeméti W. Péter), *ödzeni* (Csécsi János, Gvadányi, Szabó Dávid, Sándor István, Kassai), továbbá a megállapodott alakot: *édzeni* (már C.-nál is). CSÉCSI JÁNOS a PÁRIZPÁPAI szótárához csatolt *Observationes orthographico-grammaticae* 4. lapján ezt mondja: „*Ödzeni*, Fundere.“ Pár sorral alább az *ötvös* szót az *ötzeni* (> *ödzeni*) igével hozza kapcsolatba („quasi *öntvös*“). Vajjon lehetséges-e ez, vagy csak a Csécsi tudákoskodó képzetének szüleménye? CALEPINUS fenti adata alapján igenis lehetők tartjuk egy *ödzeni* 'fundere' ige létezését a magyarban. Az *ötteni* ~ *önteni* alakok megfeleléséhez kétség nem fér. Igen ám, de az *ött* (~ *önt*) igéből *ött-öz* gyakorító igét váránk (a *kötöz*, *födöz* mintájára). *Ött* igéből *ötz* époly lehetetlen alak volna, mint *fog* igéből *fogz(ó v a s)*.

A megoldásnak mégis van egy módja. T. i. ha abban a -z képzőben nem a -z frequentatív képzőt keressük, hanem a hangtani okokból z-vé változott gyakorító -sz képzőt. Lám, a *vonz* igében nem keresünk gyakorító -z képzőt, mert tudjuk, hogy eredetileg *vonsz* alakja volt. Ahogy **met*-ből lehetett *metsz*, **ját*-ból *játszik*, *von*-ból *vonsz* (SZINYEI, NyH.⁵ 61), úgy *ött*-ből is lehetett **öttsz* (SzD.² talán erre gondol „*Ödzeni*: ötszeni. *Ödzö*: ötsző“ adatában), sőt a *fog* igéből is lehetett **fogsz* (= *fogdos*) s ebből *fogz(ó v a s)* (vö. MNy. XI, 131), mint ahogy a *vonsz*-ből előreható asszimilációval *vonz* lett. Az *öttsz*, *etsz* (~ *ëcc*) > *ödz* fejlődésre pedig analogiát találhatunk a *petsz* (~ *pecc*) > *pedz* és *játszik* (~ *jáccik*) > *jádzik* (BACSÓ, Az adavideki nyelvjárás. NyF. 37: 8) példájában.

A *pedz* igét (< *petsz* ~ *pecc* = 'motat hamum piscis' KASSAI, Szókönyv) ALBERT JÁNOS szerintem hibásan származtatja a német *petzen*-ből (a. m. 'zwicken, kneipen') (Nyr. XXIV, 426). Nem jövevényt ez, hanem szerintem a *petteget* ige családjához tartozik, mely azt jelenti: 'maculis noto, interstinguo, variego (SI.), beflecken' (A párducznek külömb színekkel pettegetett bőre vagy. Illy: Préd. II, 357. NySz.). A *petteget* ige feljogosít bennünket arra, hogy föltegyük egy **petteni* (a. m. 'érinteni') ige valamikori létezését. Ez esetben a gyakorító képzős származék: *petteget* alapjelentése 'érintget' volt. Ebből az alapjelentésből fejlődött jelentéssiklással a dokumentálható jelentés: '(érintgetéssel) foltokat hagy'. A *petteget* ige 1. 'érintget' > 2. 'apró pettyekkel betarkáz' jelentésfejlődésének pontos megfelelője megvan a németben is: *tupfen* a. m. 'érinteni' > *Tupfen* a. m. 'érintés által keletkezett folt' (PAUL, DWb.¹) és *tüpfeln* a. m. 'pettyegetni, pettyekkel betarkázni'. A franciában: *picoter* a. m. 'szurkál, csipked' > *participe passé: picoté* a. m. 'pettyegetett, tarka' (LITTRÉ—

BEAUJEAN, Dictionnaire de la langue française. Paris, 1922.). Nos, ezt a föltételezett alapjelentést őrzi az ugyancsak gyakorító képzős *pettsz* ($\sim pecc$) > *pedz*. „Petszi v. pettzi a hal a horgot“ (KASSAI, Szókönyv) a. m. 'érintgeti > mozgatja'. Ezt az alapjelentést őrzi a *petsz* momentán képzős származéka is: *peccent* \sim *petszent* \sim *pettzent* is. MA. szerint ugyanis „*Pettzentem*, *contingo*, *leniter tango*.“ „*Pettzentés*, *Contactus*.“¹

Amint tehát a *pettsz* ($\sim pecc$) gyakorító képzős igénkből fejlődhetett *pedz*, a *játszik*-ből *jádzik*, szintúgy az **öttsz* ($\sim \ddot{e}tsz \sim \ddot{e}cc$) igéből is fejlődhetett *ödz* ($\sim \ddot{e}dz$). E származtatásnak a jelentésfejlődés sem mond ellene: 1. 'vízzel borít, öntöz, vízbe márt' > 2. '(vízbe mártással) megkeményít'.

CSÜRY BÁLINT.

Ősbő.

Az anonymusi honfoglaláshagyomány hiteléhez.

1. Anonymus 48—50. §-e szerint *Eufee* a veszprém—vasvári hadjárat egyik vezére. Említve van még az 56. §-ben is. A név alakja számos előfordulásában *Eufee*. Csupán a legelső esetben (48. §.) áll *Cufee*, azonban ezt alább megjelölendő okból is másolási hibának kell tartanunk.

Az *Eufee*-t *Eüsee*-nek (a végén két *e*-vel, esetleg hosszú *e*-vel) olvassuk, és mai *ős* szavunk *eüs* változatából képezett becézőt látunk benne, amilyen az 1199: *Euse* név is (OklSz.). Az 1221: *Eusud* (OklSz.) ugyancsak az *eüs* változathból való *-d* képzős becéző. Az *ős*, illetőleg *eüs* alakokon kívül régi változatok *üs*, *is*, *ös*, *ës*.

Az eredetileg 'nagyapa' jelentésű szó pusztán vagy kicsinyítő- becező képzővel megtoldva gyakran szerepel a XIII-ik századig élő ú. n. kezdetleges személyneveink között, épen úgy, mint a rokoní viszonyra utaló egyéb szavaink is.² Így: A) 1138/1329: *Vsu* MonStrig. I, 90 olv. *Üsü* tövéghangzóval; 1198: *vs* a rokonértelmű szláv eredetű *déd*-del együtt; 1211. tih. öir.: több *Vs*, *Ws*, *Vus*³, *Wus* (PRT. X, 503 kk.); VárReg.: több *Vs*. — B) 1138/1329, VárReg. 288. §.: *Vsa* olv. *Üsa*, *-a* kicsinyítővel (vö. MELICH: MNy. X, 153). — C) 1211: *Vseh* PRT. X, 512 olv. *Üseh* vagy *Üsë*; *-eh* vagy *-ë(e)* kicsinyítővel. VárReg. 347. §.: *Wse* centurio de Bekes.⁴ — D) 1171: *vsud*; 1211: *Vsud*, *Wsud* OklSz., VárReg. 42. §. olv. *Üsüd*; *-d*

¹ A **petteni* ige családjába tartozónak vélem a *rápöttönt* 'rálegyint' és a *pöttönöz*, *pettenez* 'gyengén meglegyintget' szavakat is (vö. MTsz.).

² Vö. PAIS, Régi személyneveink jelentéstana. MNy. XVIII, 30.

³ In uilla Thurkh *Vus* \sim fog. *Vs*; testvére a török nevű Ibrachin (OklSz. 1192. 1. és PRT. X, 515).

⁴ VárReg. 340. §.: ? *Vsi* szn.

kicsinyítővel. — E) 1221/1229: *Vsun* PRT. I, 653 olv. *Üsün*; -n kicsinyítővel.

Az *ös*: *üs* azonban nemcsak 'nagyapá'-t jelenthetett, hanem (mint finnugor megfelelőjénél szintén látjuk; vö. NyH.⁷ 140) 'nagy'-ot is. Ilyen értelemben szerepelhet az egyik 1211: *Ws Cusit* olv. *Küsit* azaz 'kicsiny' társaságában.

2. Anonymus honfoglalás-történetében többször is jelentős szerepet játszik ez az „igen serény vitéz“: 19—20. §.: *Vfubuu*; 48—52. §.: *Ufubuu*. A 48. §.-ban egyszer *Vfubu*, háromszor *Ufubu* áll, még pedig nyilvánvalóan a másoló hibájából. T. i. ezt és vele együtt az alább tárgyalandó *Zoloucu*: *Zolocu* nevet is, mikor a 19—20. §. után újra a tolla alá kerülnek, felületesen írja le, míg hamarosan észre nem veszi a helyes formájukat. Ugyanez alkalommal lesz figyelmetlenségének áldozata az *Eufee* név is, amelyet — mint láttuk — először *Cufee*-nek ír. Minthogy így a végükön két *u*-val írott *Vfubuu*, *Ufubuu* alakok a helyesek, kétségtelen, hogy a nevet kettőshangzóval ejtették. Ezért elfogadhatatlan a szokásos *Öcsöb* olvasás (l. SZABÓ KÁROLY 1860. Anonymus-fordítása 30. l. és MHK. 417. l.), amit különben sem tudunk semmiféle személy- vagy helynevéünkkel kapcsolatba hozni.

Előbb idéztük az *ös* szónak tövéghangzós *üsü*, írva *Vsu* változatát. Ez lehet az *Vfubuu* vagy *Ufubuu* névnek az elő-része. A *Bő* szn.—hn.-et tárgyaló dolgozatomban (MNy. XXIII, 502 kk.) kimutatott változatok között vannak: 1234: *Buu* hn. Somogy megye (CSÁNKI II, 595); 1265: *Buu* hn. Sopron megye (CSÁNKI III, 602); — a származékok között is: 1240 kör.: *Buun* hn. Győr megye (PRT. I, 780); 1222: *Buus* szn. Mosony megye (PRT. I, 657); 1221: *Buusa* szn. Győr megye (PRT. I, 651). A török *büg* méltóságjelölőből eredő *Bő* névnek *Büü*, illetőleg írva *Buu* változata lehet az *Vfubuu* vagy *Ufubuu* név utórésze. Tehát az anonymusi honfoglalás egyik szereplője az *Üsü-büü* vagy ahogy ma mondanók: az *Ös-bő* nevet viselte.

Vfubuu meg *Eufee* a veszprém—vasvári hadjáratban vezértársak (48—50. §.). E tárgyi kapcsolat azt a gondolatot támasztja bennünk, hogy a nevük valahogyan összefügg egymással. Hogy miként, azt majd alább igyekszünk megvilágítani. Az *Üsübüü* és *Eüsee* alakok hangtörténeti viszonyának a magyarázatába most nem bocsátkozunk, csupán egy analógiát idézünk Anonymusból. A 47. §.-ben van *Eudu*, részesezetben *Eudunec*, aki *Ete* vagy inkább *Etu* olv. *Etü* kún vezér¹ fia. *Eudu* t. i. nyilván az a név, amelyet a 8., 10., 17., 32. §.-ben ugyancsak kún vezérnek mondott *Ed*, az atyafi *Edumen*-nel együtt az *Aba* nem őse, viselt.

¹ A 47. §. szerint *Ete* és *Boyta* társak, mint ahogy a 30. §. szerint *Etu* és *Voyta* (l. még 8. és 10. §.: *Etu*, *Boyta*; 44. §.: *Boyta*).

3. Mint említettük, *Ufubuu* annak a seregnek a kapitánya, amely Veszprém vára felé a Pét-mezőn (48. §.: in campo Peytu; vö. CSÁNKI III, 247) száll meg, majd elfoglalja Veszprém várát. Az 52. §. szerint hűséges szolgálataért adományul a Mén-Marót ellen viselt diadalmas hadjárat után Veszprém várát kapja minden tartozékával együtt. És hogy amit Anonymus mond, az nem épen üres fecsegés vagy „rém-séges mese”, annak Veszprém—Pét vidékén helynevekben is tanúságát találjuk.

Ilyen helynevek: A) 1082?: Villa *Euse*; 1429 és 1488 között: *Ewsy*; 1474-ben kerül Fejérből Veszprémbe; ma: *Ósi* Veszprémtől ék. felé Pét mellett k.-re (CSÁNKI III, 245). — B) 1082?: Villa *Es*; 1488: *Ews*; róla kapta a nevét, mivel a szomszédságában épült, az 1461, 1465, 1497: *Ewskew*, *Ewscw*; 1465: *Eske w* vár; ma: *Ösk ü* Pét mellett ny.-ra (CSÁNKI III, 210, 245).¹ — C) A Veszprém megye dk.-i sarkában fekvő Déghhez tartozik a Hnt. 1873. szerint *Óstelek*² pusztja. Talán azonos vele a bodrogmegyei családnévből ismert 1448: *Wsteleki*; 1446: de *Ewsthelek*; 1448: *Ewstheleke*; 1448: *Ostheleky*; 1457: *Ewstheleky* (CSÁNKI II, 222). — D) 1138/1329, 1280: *Euse*; 1325 és 1506 között: *Ewsy*; 1428: *Ewsewy*; 1441: *Hewsy* a Tolna megye ény.-i részén fekvő Tengőd és a somogyi Tab határában egy pusztarész (CSÁNKI III, 444).

4. Anonymus 19—20. §.-e szerint *Ósbő*-vel *Velec* vagy *Veluc* járt követségben Mén-Marót bihari kozár vezérnél. Az 50—52. §. szerint *Ósbő* meg ez a *Velec*, *Veluc*, *Ueluc* ugyancsak együtt vezérkedtek a Mén-Marót ellen viselt hadjáratban. A fejérmegyei Mór közelében látjuk: 1430: *Weleke*; 1437: *Veleg*; 1440: *Welegh*; 1453, 1459, 1461: *Nagweleg*, *Naghwelgh*, *Weleg*; 1487: *Welegh* (CSÁNKI III, 356). Ez a *Veleg* meg a Pét melletti *Ósi*, illetőleg *Ösk ü* 25 km-re esnek egymástól, és e közelségükben az anonymusi *Ósbő* és *Velek* kapcsolatának egyik magyarázatát nyújthatják.

Anonymus 52. §.-e szerint Árpád ugyanakkor, midőn *Ósbő*-nek Veszprémet adta, „*Veluquio* dedit comitatum de Zarand”. És a régi Zaránd vármegyében, most Arad megye ény.-i szélén, valóban megjelenik 1495, 1508: *Elek* hn. (CSÁNKI I, 730). Ez a szókezdő *v*-nek a magyarban nem ritka lekopásával (pl. *vimád*: *imád*, *Vigmánd*: *Igmánd*) lett a *Velek* formából.

Amint Veszprém és Fejér megyében egymáshoz közel látjuk *Velek*-et és *Ósi*-t, épúgy a zarándmegyei *Elek* vidékén is több *Ós* vagy *Ósi* helyet mutathatunk ki. Zaránd megyében 1478: *Gorsaewsy*, *Korsaewsy*; 1413 és 1479 között: *Bethlenewsy*. Bátor és Széplak között, vagyis Nagy-Zerind

¹ Tehát *Ösk ö* nem a. m. 'nagy kő', ahogy Nyr. XL, 233 állítja.

² Veszprém megyének Pallas Nagy Lexicon-a-beli térképén *Ósttelek*.

és Pély vidékén a pápai tizedlajstrom szerint Buzás-Ósi. Ma csak egy Ósi nevű pusztá ismeretes itt Elek, Nagy-Zerind, Kis-Jenő és Nadab környékén (vö. Csánki I, 741). Biharban, Ósbő és Velek szereplésének színterén, hat helyen jelentkezik az Ós vagy Ósi hn.: A) Elek közelében fekszik a Sarkad, Kötegyán melletti Lél- és Répost-Ósi. — B) Ugyanezen a vidéken, Szalonta, Tulka, Árpád, Bátor társaságában Pata-Ósi. — C) Valamivel északabbra Komádi környékén 1417: Ews. — D) Konyár, Almosd vidékén az Almosdi Csirék birtoka 1479: Ewsi. — E) A Nagy-Váradtól ny.-ra fekvő Szent-Andráshoz tartozik Ósi pusztá. E tájon említenek 1376-ban egy ilyen nevű helyet mint a Petlendiek birtokát; továbbá itt tűnik fel Egyházás és Csir(Chyr)-Ósi. — F) Élesdtől k.-re Szabolcs, Kis-Jenő, Telegd környékén van Óssi.¹

Az, hogy az Ós és Velek nevek így kapcsolatosan jelentkeznek egyrészt a veszprém—fejérmegyei, másrészt a zaránd—bihari területeken, igazolja Anonymust, amikor kapcsolatot jelez Ósbő meg Velek között. Egyszermind megerősíti azon tudósításának a hitelét is, hogy Ósbő meg Velek szerepet játszottak a bihari részek meghódításában vagy megszállásában.

5. A Zaránd közelében dk.-re fekvő mai Moroda 1519-ben mint Maroth jelenik meg (Csánki I, 739). Íme, Ósbő és Velek ellenfelének a neve azon a vidéken, ahol az ő nevüket ugyancsak helynevek őrzik. Szent-Jobb táján a Nagy-Várad környéki Bihartól ék. felé szintén a Marót nevet mutatja az 1354: Marouthlak a (Csánki I, 616).

És nemcsak a bihari részekben jelentkezik együtt az említett nevekkal a Marót név. Így Bő-t Marót és az ótestamentomi Saul-ból eredő Sávoly helynevekkel említik a somogy-megyei Marcali környékén (Csánki II, 595). Ósöd közelében pedig Egyházás- és Apát-Marót tűnik szemünkbe Hont megyében a Selmec patak nyugati partmellékén.²
Folytatjuk. PAIS DEZSŐ.

Van-e szeret főnév?

„Igen nagy tévedésben leledzik MÉSZÖLY“: állapította meg SZINNYEI (MNY. XXII, 315) azon alkalmából, hogy a *-falva* v-jének hangtörténetét fejtegettem (A HB. hangtörténeti és alakítási tanulságai 33—9). Tévedés-e, nem-e? — de ebből a magyar hangtörténetre nézve hasznos vita támadt, hiszen így

¹ A)—E) eseteket vö. Csánki I, 618—9.

² A Marót személy- és helynévre vonatkozó nézetemet, amelyet Magyar Anonymusom 126—7. lapján már részben jeleztem, majd külön óhajtom egyszer bővebben kifejteni.

lett alkalmunk megismerkedni SZINNYEINEK e kérdésben való véleményével, annak részletesen kifejtett okaival, s így aztán én is kényszerültem bővebben megokolni föltevésemet (MNy. XXIV, 28).

Kettőnk álláspontja közt a különbség főleg a nyelvelmékek adatainak mikénti olvasásán sarkallik. Főleg ez okozza azt a különbséget is, mely közöttünk az *-at*, *-et* képző eredetét illetőleg fennáll. Legyen szabad itt is egy ilyen képzős állítólagos szóról szólnom; ennél a szónál is azért tér el véleményem SZINNYEITŐL, mert az illető nyelvelmékek helyesírásáról, olvasásmódjáról másképen gondolkozom.

A NySz. fölvesz egy „Szeret: amor“ címszót s ezeket az adatokat idézi (III, 222):

Ki zere ti ez velagot, ninčen at'a istennek zere ti ő benne (BodC. 1). Tiztassagban, zegheenseegben es zere thnek zenth-segheeben eelveen Jesus Cristus kyralnak zolgalanak (ÉrdyC. 471 b). Okossagnal es szeretettel mindenekben meg szentelet (Born: Ének 228 b). Nem látod régi eleinek ajtatosságát, buzgó szeretit (Pázm: Préd. 28).

SIMONYI szerint az „ott idézett négy adatban *szeret* alkalmasint csak hiba e h. *szeretet*“ (Nyr. XXXVI, 248). SZINNYEI szerint „nincs okunk rá, hogy hibának tartsuk“ (MNy. XXII, 242; A HB. hang- és alakana 30).

Én úgy hiszem, mielőtt határozott ítéletet mondanánk arról, hogy íráshiba-e valamely kétes írott alak valamely nyelvelmékekben, először az illető nyelvelmékek írásmódját, íráshibáit kell megvizsgálnunk abból a szempontból, hogy amaz írott alak nyelvtörténeti ismereteink rendszerébe illik-e bele inkább, vagy az illető nyelvelmékek íráshibáinak rendszerébe.

Kezdem a kódexeken, még pedig a nagyobbban, az Érdy-kódexen. Az ÉrdyK. 94. szerint „veetközük“ az „ky Criftuľnak zent teftet... meg wtallya awagy meg zydalmazya es *gozwl* magyarazya“. Ez a *gozwl* értelme szerint a mai 'gonoszul'. Magyar nyelvtörténeti ismereteink szerint a *gonosz* szónak nincsen **gosz* alakja, ellenben a kódexekben gyakori íráshiba az, hogy az író két olyan szomszédos betűcsoportból (*go + no*), melyeknek legalább utolsó eleme (*o*) azonos, az utolsó betűcsoportot (*no*) kifelejteti. Mikor az ÉrdyK. írója leírt ennyit: *go*, azt hitte, hogy már a *z* előtti *o*-nál tart, ezért hát utána írta a *z* betűt és a *z*-t követő betűket. Így írt a *go-no-zwl* helyett *go-zwl*-t. Ez az alak tehát inkább beleillik kódexeink íráshibáinak rendszerébe, mint magyar nyelvtörténeti ismereteink rendszerébe. A *gozwl*: íráshiba *gonozwl* helyett. ÉrdyK. 151: „Az tyztallagos zyzelffeeg felwl mwl myndden embery *termeeteth* ... De felwl mwlyia meegh az anygaly természeteth ees“. Az előbbi módszerrel megállapíthatjuk a következőket. Az író, mikor eny-

nyit leírt: *termee*, azt hitte, hogy annál az *e* betúnél jár, mely után a *teth* következik, tehát kihagyván ezt: *ze*, írta hibásan a *termeezeteth* alakot így: *termeezeteth*. Ez íráshiba, nem pedig a *természet* szónak **termét* változata.

ÉrdyK. 154: „meg kerdeek ewteth my dolog vona. Es fele ewnekyk“ értsd: 'felele önekik'. ÉrdyK. 194: „Mondanak ewneky az tanoythwanyok, my leezen annak yegye mykoron azok leznek. Ezenkeppen fele ewnekyk“ — értsd: 'felele önekik'. Gyakori íráshiba, hogy két szomszédos teljesen azonos betűcsoport közül (*el + el*) az egyik kimarad. A *fele* tehát íráshiba *felele* helyett, nem pedig egy **felni* 'respondere' ige alakja. ÉrdyK. 126: „az poklofon ertetyk myndden bynef ember merth mynden halof bynnel megh zernywl“ — értsd: 'halálos bűnnel'. ÉrdyK. 163: „fem eredeth bynnek tan-torodafa, fem halos awagy boczanando bynnek rwthfaga“ — értsd: 'halálos avagy bocsanandó bűnnel'. ÉrdyK. 157: „fok czodakat then... mynd ew halalanak ydeyn, es annal tebbeth ew zent halanak wtanna“ — értsd: 'halálának utána'. Ez a három adat (*halof*, *halos*, *halanak*) nem azt bizonyítja, hogy a *halál* szónak az ÉrdyK. nyelvében van **hál* változata, hanem azt, hogy a kódexíró az *alal* betűcsoportból három ízben is elfelejtette az egyik *al*-t leírni.

Most már megmondhatom, hogy a *szeret*-t is nem egyszer van az ÉrdyK.-ben *szeret*-nek írva. SZINNYEI álláspontjának támogatására kénytelen vagyok bevallani, hogy jóval többször. Idézek is itt egy ilyen helyet: „Mafoð tellyes vala az zyz maria ifteny tyzes zereettel (= 'szeretettel') mykoron zylee az iftennek zent ffyaat Azonkeppen vala ky ifteny zere-tetben lakozyk byzonnyal twggya hogy iften lakozyk ew benne, harmadzor meg kötözee zorongataa bel polalwan kyn magyaraztatyk az atyaffyw zent zere-tetnek egy mafoð valo kötelezety kyról wgymond zent hwgopyípek O zent zere-tetnek tyzes erőff kötele Kywel az hatalmas iften az erőff keretzffahoz kötöztetheteek, es ember azonnal ha azon zere-tettel meg kötöztetyk myndden lelky zep-löyeet el molla“ (46—7). Kérem most a tisztelt olvasót, állapítsa meg, hogy egy *szeret* 'amor' főnév magyar nyelv-történeti ismereteink rendszerébe illik-e bele inkább, vagy pedig e kódex íráshibáinak rendszerébe. Fölhívom azonban a figyelmet arra, hogy szegény, álmatlan is, fáradtan is munkálkodó kódexíró barátnak a *zeret*-t végén kétszer egymás-után teljesen azonos betűcsoportot kellett írnia: *et + et*. Is-métlem, nem én mondom meg, íráshiba-e az ÉrdyK.-ben a *zere-ttel* 46, 60 (= 'szeretettel'), *zere-ttre* 81 (= 'szeretetre'), *zere-thnek* 471 (= 'szeretetnek') stb., stb. Nem vagyok semmi-féle elméletembe elfogultan „szelmes“ (vö. ÉrdyK. 55: *zelmes* = 'szerelmes'), én „szérmétesen“ (vö. ÉrdyK. 220: *zermétes* = 'szémérmétes') visszavonulok s rábírom az olvasóra a vá-

laszt, mely egyúttal érinti a *szereket* -et képzőjének „eredetétét“ is (vö. ÉrdyK. 74: *eredetety* = 'eredete').

A BodK.-ból a *zereti* 1 (= 'szeretete') mellé ezeket idézem: *Fele* 31 (= 'felele'), *zeretetre* 1, *zeretettel* 6, *zereteteffen* 18, *zeretetejt* 18, *zeretetejen* 18. Kinyomathatom az ilyenféle adatokat BORNEMISZA PÉTERnek és PÁZMÁNY PÉTERnek összes műveiből is, ha a „tér szűke“ és a szerkesztő urak megengedik. De azt hiszem, nem engedik meg.

MÉSZÖLY GEDEON.

Balassi Menyhárt árultatásának szerzője.

Ezen a címen a Magyar Nyelv múlt évi utolsó füzetében FARKAS GYULÁTól igen értékes értekezést olvashattunk, amelyben alapos nyelvtudományi felkészültséggel nyomós érveket hozott fel annak a feltevésének bizonyítására, hogy a Comoediát nem Karádi Pál, hanem Bornemisza Péter írta.

Ehhez a sokat vitatott kérdéshez kívánok én is hozzászólni, mégpedig azoknak a történelmi adatoknak a felsorakoztatásával, amelyeket Detrekő várával kapcsolatosan még a háború előtt gyűjtöttem össze a legkülönbébb levéltárakban. T. i. ebből a szempontból legnagyobb csodálkozásomra mindeddig nem tették vizsgálat tárgyává a Comoedia szerzőségének kérdését. Mivel igen kevés a lehetőség, hogy a szerző kilétére nézve kétségtelen adatot találjunk, véleményem szerint csupán Balassa Menyhárt¹ életének ismerete révén juthatunk a kérdés megoldásához közelebb, nevezetesen véglegesen eldönthetjük, hogy Karádi Pál, mint a Comoedia szerzője, egyáltalán szóba jöhet-e, és ha nem, akkor legnagyobb valószínűség szerint kire gondolhatunk.

Ezt megelőzően azonban a Comoedia egyik szereplőjének, Szénási Istvánnak személyét kívánom tisztázni. FARKAS GYULA szavai szerint „Szénásinak nem sikerült sehol nyomára akadni“, miért is ő azt hiszi, „hogy Bornemisza volt ez a hírhozó Szénási és egyúttal a darabnak szerzője“. Ahogyan Tamás diák és Józsa diák alakjairól ma már tudjuk, hogy valóban Balassa Menyhárt belső szolgálói közé tartoztak, ugyanezt ki tudom mutatni most Szénási Istvánról is.

Miksa királynak 1572 november 27-iki keltezéssel fennmaradt egy rendelete, amelyet Balassa Menyhárt fiához, Istvánhoz intézett. Ebben a király Balassa Istvánnak Szénási István egri lovaskapitány kérésére megparancsolja, hogy azt az aranyláncot, amelyet még néhai atyja kért kölcsön Szénásitól, de többszöri felszólításra sem adott vissza, ő, mint az elhunyt

¹ Mivel Balassa Menyhárt aláírásaiban mindig Balassá-nak írja magát azért ehhez az írásmódhoz ragaszkodom én is.

örököse, vagy adja át a jogos tulajdonosának, vagy az árát — 500 magyar forintot — fizesse meg.¹ Kétségtelen, hogy e királyi rendeletben említett Szénási István azonos a Comoedia Szénási Istvánjával, akit tévesen Balassa prédikátorának tett meg TOLDY FERENC, de e feltevés helytelenségét már mások is észrevették.²

Rátérve Balassa Menyhárt életének ismertetésére, ki kell jelentenem, hogy mi sem áll tőlem távolabb, mint hogy életét 1533-tól kezdve, amikor Balassa Menyhárt alakja, mint honti főispán, feltűnik előttünk,³ egész haláláig nyomon kísérjem, mert ehhez egy kötet is kevés volna; de ez nem is szükséges, minthogy a kitűzött cél érdekében teljesen elégséges, ha csak a legutolsó árulásával foglalkozom behatóan.

Az Izabella pártján álló és Erdélyben élő B. Menyhártnak Ferdinánd király hűségére való áttérése hosszas megfontolás és tárgyalás eredménye. Az átpártolás gondolatával ő már 1557 elején foglalkozott, és az volt a terve, hogy Gyula ostromával kapcsolatban hajtja végre. Ferdinánd, aki Erdélyt szerette volna újra hatalma alá hajtani, szívesen fogadta B. Menyhárt szándékát, és jóakarata jeléül évi 4000 forint penziót ígért neki mindaddig, amíg Erdélyben tartózkodik az ő hűségén.⁴ A titkos tárgyalások azonban nem vezettek eredményre, mert B. Menyhárt vonzódott Izabellához, aki viszont hálás volt iránta, hisz Erdélybe való visszatérését elsősorban B. Menyhárt tette lehetővé.

1558 május 20-án Torda Zsigmond, a felsőmagyarországi jövedelmek kir. igazgatója, kér utasítást a királytól, hogy mitevő legyen, miután Erdélybe kémeket akar küldeni kettős célból: hogy az erdélyi országgyűlésről értesítést hozzon és hogy B. Menyhártot átpártolásra bírja. Hogy azonban ez sikerüljön, előzetesen tudni kívánja, mit ígérhet neki, miután reméli, hogy Dobó István ez ügyről őfelségét már megfelelően tájékoztatta.⁵ Ferdinánd válaszában Torda tervét helyesli, azonban ami a B. Menyhártnak adandó ígéretet illeti, előzetesen igyekezzék megtudni, hogy mik a feltételei és ő csak ezután fog nyilatkozni.⁶

Ezek az óvatos tapogatózások Ferdinánd részéről egyideig újból szüneteltek. Időközben Erdélyben nagy dolgok történtek. Izabella parancsára B. Menyhárt 1558 szeptember 1-jén a két Kendyt és Bebek Ferencet megölette,⁷ s ennek az

¹ Esztergomi főkáptalani hiteleshelyi ltr. Capsa 23. fasc. 11. nr. 16.

² Jegyzetek a R. M. K. T. VII. kötetéhez 414.

³ Ez évben nevezte ki az alig 22 éves B. Menyhártot Ferdinánd király honti főispánná. Országos Levéltár, Liber Regius I. 208. l.

⁴ VERESS, Izabella királyné 435—6.

⁵ Bécsi Staatsarchiv, Hungarica 1558 május 20.

⁶ Bécsi Staatsarchiv, Hungarica 1558 május 28.

⁷ VERESS i. m. 463—4.

orgyilkosságnak mintegy jutalmául B. Menyhárt lett az erdélyi hadak főkapitánya, továbbá Léta és Diód várakon kívül, melyeket már előzőleg is bírt, megkapta Iakhelyül Szatmárt, ezenfelül Tasnádot és Nagybányát, végül három megye tizedét.¹ Valóban „alföldi király“ lett Balassából, mégis átpártolásáról rövidesen kósza hírek keringtek, úgyhogy amikor 1559 tavaszán Izabella magához hívatta, hitlevél nélkül nem mert elindulni,² pedig a királynénak oly nagy bizalma volt irányában, hogy amidőn halálát érezte közeledni, fia mellé kormányzóul rendelte.³

Izabella halála után B. Menyhárt nem érezte jól magát Erdélyben. Elvesztvén legfőbb támogatóját, „a lelkiismerete mind furdalá, hogy soha nem nyughata“. Félt, hogy esetleg ő is úgy jár, mint orgyilkosságának áldozatai; ezért Báthori András közvetítésével ismét felveszi a tárgyalást Ferdinánd királlyal, és feltűnés nélkül előkészíti átpártolásának útját. 1559 december 5-én Báthori András már arról értesítheti Miksa főherceget, hogy B. Menyhárt családját Erdélyből kihozta, Szatmárt megerősítette és el van készülve arra, hogy ha nem jön létre béke, elszakad János Zsigmondtól és fegyverrel támad ellene.⁴ Ferdinánd király a fennálló fegyverszünetre való tekintettel most már huzódozott attól, hogy B. Menyhártot nyíltan visszafogadja, és ezért Báthori Andrásnak 1560 július 8-án azt az utasítást adja, hogy tartsa őt jószóval és közben vegye ki belőle, mily feltételeket szab átpártolása esetére.⁵ Ilyen körülmények miatt a tárgyalások lassan haladtak előre, noha B. Menyhárt mindinkább közeledett Ferdinándhoz, mert nyugtalan volt és folyton rettegve gondolt arra, hogy Erdélybe kelljen bemennie. Ez év augusztus 12-én is úgy ír Báthori Andrásnak, hogy ez az aggodalma minden leplezés nélkül jut kifejezésre: „Még nem tudom, hogy a fegyverszünet irányában szükséges lesz-e, hogy bemenjek Erdélybe, vagy nem, de ha be kellene mennem és az *Ur Isten engem Erdélyben a veszélytől meg fog őrizni*,“ minden erejével azon lesz, hogy őfelsége ügyét előmozdítsa.⁶

Amikor a Telekesi Imre halálával megüresedett kassai kapitányi tisztelet Zay Ferenc nyerte el, aki azt 1560 szeptember havában tényleg el is foglalta, B. Menyhárt régóta húzódozó átpártolásának előkészítése gyorsan közeledett a befejezéshez. Zay nagy ellenszenvvel viseltetett János Zsigmond irányában és szívesen megbuktatta volna. Ebből a célból karolta fel Heraclides Jakab kalandor ügyét, és evégből fogadta

¹ Forgách Magyar Históriája (akad. kiadás) 172.

² VERESS i. m. 474—6.

³ Uo. 482.

⁴ Bécsi Staatsarchiv, Hungarica 1559 december 5.

⁵ Uo. Hungarica 1560 július 8.

⁶ Bécsi Staatsarchiv, Hungarica 1560 augusztus 12.

jóindulatába és barátságába B. Menyhártot. Hogy B. Menyhárt-ról azok a kevesek, akiknek tudomásuk volt szándékáról, miként vélekedtek, erre nézve tanulságos Enyingi Török Ferenc levele 1561 január 28-ról Nádasdy Tamás nádorhoz, amelyben többek között ez olvasható: „Az mit Balasy Menyhárt felől, bátyám felől és Németi Ferencz felől irnak, jobb, hogy minket szolgáljanak, hogynem mást, de jobb volna, énnekem ugy teczik, embernek szegény jámbornak lenni, hogynem gazdag latornak etc. Az Istenért kegyelmed megbocsásson, hogy ilyen pórul irok, mert csak az egy bátyám ne vóna ott köztek, akár lábbal fordulnának fel etc.“¹

Az egyéni véleményt azonban háttérbe szorította a politikai megfontolás. Míg idáig Torda Zsigmond és Báthori András részéről B. Menyhárt megnyerésére csak óvatos kísérletek történtek, addig Zay a legnagyobb buzgalommal fogott terve megvalósításához, Mindenekelőtt megbízható közvetítő után nézett, kit Palaticzi Lukács diák személyében hamarosan fel is talált. Palaticzi ungvári harmincados volt, de állásától megvált és azzal a gondolattal foglalkozott, hogy valamelyik főúr szolgálatába lép, azonban Zay rábeszélésére elállt e szándékától, hogy minden ügyességét B. Menyhárt áttérítésére fordíthassa. A király Zay előterjesztésére meg is bízta a tárgyalások közvetítésével,² amelyeknek első látható eredménye az volt, hogy B. Menyhárt Zayt minden tervéről már előzetesen értesíti. Így amikor Zay a szalkai várkastélyt akarta megostromolni, B. Menyhárt titokban egyik emberét küldte hozzá és azt üzenete neki, hogy a kastély ostromától álljon el, mivel ő, hogy átpártoló szándékát jobban elrejttesse, Nagyváradról, Husztról és Munkácsról katonaságot vont össze és Szalka felmentésére indul, mert kénytelen hűségének valamely jelét adni és még B. ajánlotta Zaynak, hogy Szalka helyett később inkább Kálló ostromához fogjon. Zay ez értesítésre csakugyan vissza is vonult.³

Minthogy Zay lépéseit Thurzó Ferenc nyitrai püspök, a magyar kir. kamara elnöke, is mindenben támogatta, Ferdinánd fiának, Miksának a tanácsát kérte ki addig is, amíg Báthori Andrással személyesen megtárgyalhatja e kérdés minden részletét és ugyanekkor Zayval és Thurzóval közölte, hogy elhatározásáról rövidesen értesíteni fogja őket.⁴ Még alig lehetett a király levele Zay kezében, amidőn ez János Zsigmond hadi készülődéseiről küldött tudósítást és egyuttal azt javasolta, hogy B. Menyhárt ügyét juttassák mielőbb dű-

¹ TörtTár 1907: 429.

² Zay levele a királyhoz Lőcséről 1561 január 24-ről és Palaticzi Lukács diák levele a királyhoz Lőcséről 1561 március 2-án. Bécsi Staatsarchiv, Hungarica.

³ Zay levele a királyhoz. Bécsi Staatsarchiv, Hungarica 1561 március 4.

⁴ Ferdinánd levele Miksához, Thurzóhoz és Zayhoz. Uo. 1561 március 12.

lőre. Ha ui. őfelsége B. Menyhárt kívánságaira kegyelmes választ ad, az erdélyi fejedelem minden tervét meghiúsultnak fogja látni, miután B. Menyhártot ellenfelének kell tartania.¹

A legnagyobb körültekintéssel vitt tárgyalásokat most Zay mellett Thurzó Ferenc vette a kezébe, akit a király Zay tanácsára arra utasított, hogy addig az ország keleti részeiről ne térjen vissza és mással ne foglalkozzék, míg B. Menyhárt átpártolása befejezett tény nem válik.²

Míg a tárgyalások folytak, B. Menyhárt János Zsigmond minden szándékát elárulta és oly ügyesen színlelt, hogy Erdélyben nem fogtak gyanút ellene. E kétszínű játékát Zay egyik, a királyhoz írt, levelének az utóiratában így tárja fel: „Ma küldötte egy emberét hozzám nagyságos Balassa Menyhárt ur és tudomásomra hozta, hogy mindazt, amit eddig őfelsége alattvalói és területe ellen kényszerült tenni, csak színlelés céljából és nem rosszakaratból cselekedte, hogy így a gyanút annál inkább elkerülhesse ő, akit János király fia mindenféle ígéretekkel hívogat Erdélybe, mert a határszélek őrzésének ürügyével kibújhat az alól, hogy Erdélybe kelljen mennie.“³

Ez a játék azonban veszélyes játék volt és Zay féltette B. Menyhártot. Ezért is, amikor kevéssel utóbb Ferdinánd királlyal közölte János Zsigmond haditerveit, amelyeket B. Menyhárt révén tudott meg, azt tanácsolta, hogy B. Menyhárt ez alakoskodásának vessen véget, állapotjék meg vele véglegesen és nyilatkoztassa ki, hogy őt hű szolgájának és hívének fogadta vissza. Erre nézve kéri őfelsége kegyes és gyors választát.⁴

Zay sürgetéseinek meg is lett a kívánt hatása, mert most már a tárgyalások határozottabb alakot öltöttek és hamarosan befejezést is nyertek. Azzal a szóbeli megállapodással, hogy B. Menyhárt a fegyverszünet lejárta után és az ellenségeskedés megkezdésekor térjen át nyíltan a magyar király hűségére, Ferdinánd 1561 december 6-án már aláírta B. Menyhárt részére kiadott kegyelemlevelét, melynek főbb pontjai szerint B. Menyhárt a maga és fiörökösei részére 27187¹/₂ rajnai forintért Detreköt zálogba kapta, míg Munkács várát 20000 arany dukátért életfogytiglan bírhatja, ha sikerül e várat János Zsigmondtól elfoglalni, de addig is Szatmár és Németi, Tasnád, valamint Nagybánya a kezén marad, végül a király költségén tarthat 500 lovast és 300 gyalogost.⁵

¹ Uo. 1561 március 19.

² Uo. Zay levele a királyhoz 1561 április 28. és a király válasza Zaynak, valamint utasítása Thurzó részére 1561 május 4.

³ Uo. 1561 augusztus 16.

⁴ Bécsi Staatsarchiv, Hungarica 1561 augusztus 31.

⁵ Uo. 1561 december 6. E kegyelemlevelet azonban csak 1562 május 19-én expedálták.

Ilyen előzmények után 1562 január 1-én B. Menyhárt nyíltan átpártolt Ferdinándhoz, és e napon már Nagybányát a király hűségére esküdtette,¹ majd egyesülve Zay csapataival január 5-én közös erővel ostrom alá fogta Olcsvát.²

B. Menyhártnak, mint az erdélyi hadak fővezérének, átpártolása Erdélyben mély megdöbbenést keltett, míg Magyarországon vegyes érzelmeket támasztott. Zrinyi Miklósa nádorhoz írt levelében helyesli B. Menyhárt megajándékozását a király részéről, de felsóhajt, hogy bár őfelsége úgy cselekednék azon híveivel is, akik a hűségben sohasem tántorodtak meg,³ míg Ormányi Józsa Csányi Ákosnak röviden csak így fejezi ki gondolatát: „Az Balassa hajlását és az császár hadának indulását értem . . .”⁴

Zaynak B. Menyhárt átpártolásához fűzött reménye, hogy János Zsigmondot sikerül megbuktatnia, csaknem valóra vált. A hadadi fényes győzelem után János Zsigmond már menekülésre gondolt, B. Menyhárt pedig nagyarányú zendülést készített elő erdélyi összeköttetései révén. Azonban csak a székelyeket tudta még csupán fellázítani, amikor 1562 április 12-én minden várakozás ellenére Ferdinánd egy évi fegyverszünetet kötött János Zsigmonddal, akinek így ideje maradt belső uralmának megszilárdítására. A székelyeket leverte,⁵ a B. Menyhárt kezén levő Léta várát lerombolta,⁶ a másik várát, Diódot, pedig elfoglalta. Utóbbinak a védője, Bódog József csak a puszta életét tudta megmenteni, úgyhogy kára fejében Miksa főherceg 1000 forint kifizetését rendelte el a kir. magyar kamara részéről, s ezt az összeget Bódog valóban meg is kapta.⁷

Ferdinánd királynak B. Menyhárt részére kiadott kegyelemlevele 1561 december 6-án még csak elvi döntés volt, melynek végrehajtása hosszú időt vett igénybe. Ezt az előzetes megállapodást ui. 1562 január 29-én követte a végleges. Ekkor az újra megfogalmazott kegyelemlevelet a király ismét aláírta kikézbcsítés céljából, s e napon keltek a Detrekő és Munkács várakról szóló záloglevelek is,⁸ miről Miksa főherceg Zayt még február 2-án sietett értesíteni.⁹

B. Menyhárt nem volt a kegyelemlevél szövegezésével minden tekintetben megelégedve. Így újabb megbeszélések váltak

¹ Uo. Pesthy Ferenc jelentése 1562 január 7-ről.

² Uo. Zay Ferenc levele Ferdinándhoz 1562 január 5-én.

³ Mon. Hung. Historica I. oszt. XXIX. kötet 583. l.

⁴ TörtTár. 1907: 152.

⁵ Székely Oklevéltár II, 234.

⁶ Magyar Nemzeti Múzeum, Törzsanyag 1562 július 20.

⁷ Az idevonatkozó iratok megtalálhatók uo. Törzsanyag 1562.

⁸ Bécsi Staatsarchiv, Hungarica 1562 január 29.; Országos Levéltár, Liber Regius III. 726—31, 734—5, 826—7. l. és Benignae Resolutiones Regiae XV. köt. 130—4, XVI. köt. 239. l.; Egyetemi Könyvtár, Pray-gyűjtemény Tom. XV. pag. 89—93.

⁹ Bécsi Staatsarchiv, Hungarica, 1562 február 2.

szükségessé az ellentétek kiküszöbölésére, ami rövidesen sikerült is, miként Miksa főherceg értesítette atyját 1562 május 11-én.¹ Csak ezután került a sor B. Menyhárt reverzálásának kiállítására, melyet Miksa ez év július 14-én kapott meg.²

Hátra volt még a záloglevelekben rejlő jogok érvényesítése. Minthogy Munkács János Zsigmond hatalmában volt, azért itt további intézkedés — legalább egyelőre — nem volt szükséges, ellenben Detrekő esetében már igen. Detrekő 1552 óta a Fuggerek kezén volt zálogban,³ akiktől tehát a várat előbb vissza kellett venni. Ebből a célból igen élénk levelezés fejlődött ki, sőt IIsung György személyében a király külön követet is küldött Augsburgba, hogy a Fuggerekkel megállapodják, míg végre 1562 október 25-én Detrekő átadása B. Menyhárt részére valóban megtörtént.⁴

Folytatjuk.

VITÉZ HÁZI JENŐ.

A denominális *-sz* > *-c* névszóképző.

A denom. *-sz* > *-c* képző leghomályosabb képzőink közé tartozik. A *-c* képzőt nyelvéseink még csak tárgyalták valamennyire (legtöbbet a *-ca*, *-ce*; *-ica*, *-ice* képzőkkel foglalkoztak), de az *-sz* képzőt nem is keresték. A *-c*-nek *-sz*-ből való származásával tudósaink már régen tisztában voltak, de mivel a leggyakrabban tárgyalt *-ca*, *-ce*; *-ica*, *-ice* képzőket szláv eredetűeknek tartották, nem is gondoltak arra, hogy *-sz* és ebből származott *-c* képzőnek is kellett, sőt kell lennie.

A hit a képző szláv eredetében ma már nagyon megrendült. MELICH JÁNOSnak van ebben főrésze, aki MNy. X, 253—4 síkra száll az *-oc* *-öc*; *-ica* képzők magyar volta mellett. Ő ugyan másképp gondolja a dolgot: a *-c* a *-cs* változata, az *-sz* pedig az *-s*-é (i. h. és MNy. XXI, 52).

A *-c* képzőre GOMBOCZ ZOLTÁN egyetemi tanár úr hívta fel figyelmemet egyfelől élőszóval,⁵ másfelől NyK. XLV, 13 a *lapác*, *göbec* és *karéc* szók magyarázatával. MELICH fentemlített dolgozata pedig bátorított, bizalmat öntött belém. A képzőre teljes világot derítenem azonban mégsem sikerült. El kellett hagynom a *lovász*, *kertész* stb. *-ász*, *-ész* képzőjét, mert a képző jelentésmódosító szerepének eredetét nem tudom

¹ Uo. 1562 május 11.

² Uo. 1562 július 11.

³ Országos Levéltár, Liber Regius III. 128—31. l.

⁴ Bécsi Hofkammerarchiv, Hungarn 1562 október 25. A váci püspök, Thurzó Ferenc és Beck Jeromos jelentése Ferdinándhoz.

⁵ Általában igen sokat köszönhetek GOMBOCZ tanár úrnak, s hálátlan-ság volna, ha ezt most fel nem említeném. Munkámhoz ő látott el útbaigazításokkal, tanácsokkal, ő figyelmeztetett állandóan a hibákra, tévedésekre, s ha munkámnak lesz valami eredménye, az bizony igen nagy részben az ő írárdhatatlanságának köszönhető.

megmagyarázni; el kellett hagynom a *jószág, ország* elemzését, mert túlhaladja képességemet; így kellett mellőznöm még sok-sok szót, amelynek tárgyalása ide tartoznék.

A képzőt történeti sorrendben tárgyalom, hogy kialakulásáról és tovaterjedéséről lehetőleg világos képet nyerhessünk. Regisztrálásom azonban így is hézagos, mert — amint említettem — sok származékot nem tudok megfejtetni; de bizonyára akad majd, aki a hiányt pótolja.

I. -sz (-asz, -ász stb.); -c (-oc, -ác -öc stb.).

1. A régi nyelvben.

lapác [első adat 1310/1338: Ad uallem *Lapaz* dictam OklSz.; *lapác* első adat JordK.; a szó ma csak a szolnokdobokamegyei Domokos község egyik dűlőnévében él l. Nyr. XI, 528, XXVI, 431; vö. HEFTY: Nyr. XL, 261] 1. 'aequalis, planus' GyöngyTör.; 2. 'planities, fläche, ebene' NySz. <: **lap* 'planus, planum', vö. Gombocz: NyK. XLV, 15, MNy. XX, 60. Vö. még *lap* [Dunántúl különböző vidékein: Nyr. XLI, 182, XLII, 92, XLVIII, 79, NyF. XVII, 43, XXXIV, 81, XLVIII, 36, NépkGy. VIII, 315] 1. 'lapály'; 2. 'völgy' (utóbbi jelentés Nyr. XLII, 92, NyF. XLVIII, 46).

Gombocz: NyK. XLV, 13—4.

gomboc [első tulajdonnévi adatok 1351: petri dicti *Gunbuch* MNy. X, 79; 1422: Johanne *Gomboch*; 1444: Stephano *Gombocz* OklSz.; első köznévi adat Kolozsvári Glosszák, Nyr. XXXVI, 178; alakv.: *gombóc*, első adat ADÁMI, Sprachk. (*gombóca* 1763-ból KR.); *gomb^uóc* Nyr. XXXVII, 372, NyF. XVII, 26, XXXIV, 45; *gombuc* GÖNCZI F., Göcsej 153; *gombóca* első adatok Actio Curiosa, TörtT. 1894: 340, SzD.¹ 27; *gombuca* GÖNCZI F., Göcsej 154; *gambóca* Nyr. XLV, 43; *gambaca* Nyr. XLIV, 236; ?*gombica* MTsz.] 1. 'salsutium' Nyr. XXXVI, 178; 2. 'knödel, kloss' ADÁMI, Sprachk.; 3. 'galuska' MTsz.; 4. 'kukoricalisztból készült tapasz' MTsz. Vö. még *vasgombóc* [Könyiből NySz.; 1800 körül, TörtT. 1905:20; SI.-ból NyŰSz.; MTsz.] 'ágyúgolyó' (tréf.); *hógombóc* [Pápa, Nyr. XLV, 350; pesti gyerekektől is hallottam] 'hógolyó, hólabda'; *gombócek* [kaszárnyai szó, Nyr. VI, 136] 'a század negyedik szakasza legénységének gúnyneve, mivel ide osztják be a legkisebb embereket' <: *gomb*.

Vö. LESCHKA, El.; DANK., Lex. — Másképp MELICH: MNy. X, 253; a -c a -cs változata.

gömböc [első személynévi adatok 1422: Paulo *Gembeck* OklSz., 1449: Clementis *Gewmbech* OklSz. Pótl., 1518: Petrus *Gembecz* OklSz.; első köznévi adat *Gewmbech* Nyirkállai Glosszái, NySz.; *gömbec* még PPB., PP. 1801. *apexabo* a., SIMAI, Végt., (gúnynév) Nyr. XXXI, 244; *gömbęc* NépkGy. VI, 248; *gömböc* első adat Kolozsvári Glosszák, Nyr. XXXVI, 229 (i. m. 318 *lucanica* 'maios *gombocz*' hiba?); alakv.: *gömböc* KR.; ?*gömböc* PP. 1801.; *gömböce* MTsz., Ethn. X, 396 (vö. *gömböke* MTsz., SCHOEN A., Palóc népd. 17; *hömpöke* Nyr. XXV, 576); *disznógömöc* NépkGy. VI, 545; *dömbic* hely nélkül, KASSAI I, 468 (többször említi: I, 71, 176, 253, 280 stb.), bizonyára innen CzF. (a *dömböc* 'kis háló' szót CzF.

BUGÁR, Szóh.-ból vette, s aligha tartozik ide); Mátravidék, Nyr. XXIV, 335] 1. 'venter bauch'; 2. 'lucanica, faliscus venter, ein gefüllter darm' NySz.; 3. 'gombóc' MTsz.; 4. 'ein kugelrunder mensch' Tzs. 1838, 'alacsony, zömök (ember v. gyermek)' CzF., Nyr. XXX, 176, NyF. XXXIV, 121.

A *gömböc* voltaképen a *gomboc* alakváltozata, vö. Gombocz, Magyar történeti nyelvtan II. rész, 125. Vö. még BEKE: Nyr. XL, 297 kk. — Alapszava egyébként **gömb* volna, mely 'globus, kugel' jelentéssel NyÚSz. 109 szerint DUGONICS elvonása a *gömbölyű*-ből. A *gömb* szó azonban természetesen nemcsak azóta, s nemcsak ő általa él ma is, vö. 1699: Egy setétkék angliai ócska dolmány ezüst *gömbök* mind mellén és ujján pikkelyestől. TörtT. 1896:715; *gömbi* [Nyiregyháza, Nyr. XXXVI, 400] erős, vaskos, kövér gyerek gúnyneve; *gömböcös* lik [egy asszony mondta Veszprém m. Nyárádon, MNy. XI, 379] 'tojásdad (ovális) lyuk' (hímzésnél), mások *kerekes* liknak mondják, uo.

vadóc [első adat 1567 OklSz.; alakv.: *vad^uóc* NyF. XVII, 37; *vadoc* Nyr. I, 380 (*vadoc* Tsz., innen CzF. hiba, l. MTsz.)] 1. 'lolium, zizania, zizanium, kuhweizen' NySz., MTsz.; 2. 'vad, félélnk, szokatlankodó, vadaskodó, a nem háziaktól idegenkedő (gyerek)' MTsz.; 3. egy galambfaj MTsz., Nyr. XXXVIII, 143, XLV, 188 <: *vad* 'wild'.

galamboc [első adat *galambucz* fű SZIKSZAI 25,30; *galambotz* MA.-tól kezdve; alakv.: *galambóc* első adatok: 1745 MNy. V, 186; MÁRT. 1807.] 'peristerium, eisenkraut, taubenkraut' NySz. <: *galamb* 'taube'.

Másképp MELICH: MNy. X, 253: a -c a -cs alakváltozata. — Helytelenül MIKLOSICH, SlavEl.² (DANKOVSKY nyomán) **golābo-vač*-ből. Hangtani szempontból is lehetetlen, mert amint láttuk, az első adatok nem *galambóc*, hanem *galamboc*, sőt *galambuc* voltak, s ezeket a feltett szláv szóból magyarázni nem lehet.

potykasz [C., MA.; Szlavóniából *potykász* MTsz.] 'carpio, karpfen, ponty' <: *potyka* [első adat 1553 OklSz.] ua.

durvasz [egy adat Orezyból: Igasság szerető ez a tanács házban, de *durvasz* izetlen a köztársaságban. NySz.] 'rudis, roh, grob' <: *durva* ua. NySz.

Felesleges azt gondolnunk, amit SIMONYI: Nyr. XXVIII, 79, hogy hiba *durva* helyett.

2. A népnyelvben.

balóc [egy adat Hont m. Kovár vid. MTsz.] 'balog, balkezes' <: *bal* 'laevus, sinister'.

bigyisz [dunántúli tájszó: MTsz., Nyr. XXVI, 473, 524, XXXV, 432, XLV, 140; alakv.: *bigyisz* NyF. XVII, 23, XXXIV, 45; *bugyisz* NyF. XVII, 24; *bugyisz* NyF. XVII, 23, XXXIV, 45; *bugyesz* NyF. XL, 53] 1. 'téli nadrág' (MTsz., Nyr. XXVI, 473); 2. 'vászon alsónadrág vagy pantalló'. — Vö. *bugyi* 1. 'gyermeknadrág'; 2. 'gyermek-alsónadrág' EtSz.

Vö. EtSz. 398.

dobasz [első adat SI.; alakv.: *dobász* MNy. III, 388; *dobozi* MTsz.] 1. 'plenus, satur, turgidus, tumidus' SI., 'voll, aufgetrieben'

Tzs. 1838., 'eltelt, jóllakott, a sok ételtől feldagadt' CzF.; 2. 'nagyhasú' MNy. i. h.; 3. 'nagyehető' MTsz. *dobozí* a. <: *dob* 'turgidum quid', vö. *dobár* Gombocz: MNy. XX, 61; vö. még: *Szar-dob* 'potrohos' Gyarm., Voc.; *dobfenekű* [Hódmezővásárhely, MNy. II, 93] 'nagy ülepű'; *dobos* [Udvarhely m., MTsz.] 'potrohos'; *Dobos* [Vas m. Nádosd, Nyr. XXVIII, 384] zömök ember gúnyneve.

L. EtSz. 1370.

dühere [Háromszék, MTsz.; alakv.: *dühêre* Torda, NyF. XXXII, 46] 1. 'nagytermetű, tenyeres-talpas leány' NyF. i. h.; 2. 'vén ló' MTsz. <: *döher* [MTsz.; székelyföldi alakv.: *düher* MTsz.] 'nagytestű, otromba testalkatú, nehézkes, elhízott, vaskos' MTsz.

fodróc [három adat Beregszászról, Nyr. XXX, 300, MNy. III, 187; *fodróc* Törös, A beregszászi nyj. 59] 'gyaluforgács' <: *fodor* 'crispus, kraus, göndör'.

gangóc [egy adat Ormányságból, MTsz.] 'kampó'; vö. még *gangicos* [egy adat Baranyából, MTsz.] 'görbe' <: *kankó* [alakv.: *gangó* MTsz.] 'kampó, horog'.

gegerc [Baranya m., MTsz.; alakv.: *gegerce* Baranya m., Nyr. XXVII, 478] 'gége' <: *gége* [baranyamegyei alakv.: *gege* MTsz.] 'kehle'. — Az anorg. -r-re nézve vö. *léc* 'latte' baranyai alakv.: *lérc* TudGyűjt. 1828. X, 70, MTsz.; *piac* 'markt' dunántúli alakv.: *piarc*, *piharc* MTsz.

göbec [székely tájszó; első adat SI.: *göböcbe* szorult a hal, innen KR., CzF.; *göbec* Tsz., innen Bugár, Szóh., MTsz., Nagy*göbec* helynév Vadr.² II, 71; alakv.: *köpec* MNyszet V, 346, innen CzF., MTsz., *göbéc*, *gübéc* MTsz.] 1. 'patakmeder fenekén levő vízvájta mélyedés v. vízmerítő helyül szánt gödröcske'; 2. 'töcsa' MTsz. <: *göbe* [első adat Bethlen Miklósból, NySz.] ua. MTsz.

Gombocz: NyK. XLV, 13; vö. még *göbölye* 'pocsolya' i. m. 12.

gunyac [Törökbecse, MTsz.; Óbecse, Nyr. XXIX, 190; alakv.: *gunyác* palócság, TudGyűjt. 1835. II, 30, innen Tsz., innen CzF., MTsz.; *gunyéc* Vác, NyF. X, 24] 1. 'parasztzűr' TudGyűjt. i. h., Nyr. i. h.; 2. 'gunyácska' NyF. i. h. <: *gúnya* [alakv.: *gunya* MTsz.] 'bekleidung'.

A *gunya* szláv eredetű, de *gunyac*, *gunyác* szláv szót MIKL., SlavEl.², EtWb., BERN. nem említ.

karéc [székely tájszó: Tsz. 193 b, MTsz., Nyr. XXIX, 431] 'karéj', vö. még *karécol* [háromszéki tájszó MTsz.] 'karajokat vagdal' <: *karaj* [alakv.: *karéj*, *karé* MTsz.] 'széle valaminek'.

Gombocz: NyK. XLV, 13.

kutyúsz [egy adat Somogy m.-ből, MTsz., alakv.: *Kutyuz* Veszprém m. Kup, NyF. XXXIV, 180] 1. 'kis kutya' MTsz.; 2. gúnynév NyF. i. h. <: *kutya* 'hund', vö. *kutyú* MTsz.

Lankae [Tolna m. Decs, Nyr. V, 239] egy rét neve <: *lanka* 'pratium' jelentésben OklSz.

nyakóc [a MTsz. adataihoz: Bodrogköz, TudGyűjt. 1831. VII, 78, innen Tsz., innen CzF., MTsz.; Bereg m., Nyr. XXX, 301, Törös i. m. 63; Debrecen, NyF. XXVI, 32; Szalonta, Nyr. XLII, 398; Baranya m. Kölked (eddigelé az egyetlen adat Dunántúlról), Nyr. XXXIII, 422; alakv.: *nyakóc* Törös i. m. 63; *nyakóca* MTsz.; *nyakócán* (hat.) Nyr. XXXIII, 422] 1. 'nudicollis' Bugár, Szóh., 'meztelen nyakú, kendőtlen nyakú' MTsz.; 2. 'pórén' Nyr. XXXIII,

422; 3. 'nyakát félretartó' MTsz.; NyF. i. h.; 4. 'trachlium, halskraut' (neol.) MÁRT. 1810., Tzs. 1838., CzF. stb. <: *nyak* 'cervix, hals'. — Vö. *nyakó* 1. 'krummhals' MÁRT. 1811., Tzs. 1838. (gúny-név Szalontán) Nyr. XLIV, 9; 2. 'hosszú, vékony, vézna (pl. fiú)' Kisújszállás, Nyr. XLIII, 88.

A *nyak*-nak olyan származéka *nyakóc*, mint a *haj*-nak *haja*-don; ez utóbbira nézve vö. BEKE: Nyr. XLII, 184; PAIS: MNy. XV, 128.

pempösz [egy adat Somogy m.-ből, KASSAI IV, 142; talán innen MTsz. utalása *pompos* a.] 'vakaró cipő'. — Vö. *pempő* [alakv.: *pempő*, (*pempő*jit) Dunántúl, MTsz., Nyr. XXVII, 111, NAGY J., A csökölyi nyj. 53, NÓGRÁDI J., A sümegvid. nyj. 24; Baja, Nyr. XXXIII, 531] 1. 'pulpa, farina aqua remixta, puls' BUGÁT, Szóh., 'pép, gyermekpép' CzF., MTsz., Nyr. i. h., NAGY J. i. m.; 2. 'rosszul sült, szalonnás kenyér' Tsz., innen MTsz.; 3. 'rosszul sült tészta' CzF.; 4. 'ragasztószer' NÓGRÁDI J. i. m. 5. gúnynév (Somogy m. Iharos) Nyr. XXIX, 95; *pempőke* [Pápa, MNy. XI, 141; alakv.: *pempőke* Györszentmárton, Nyr. XXXV, 433, Bakonyalja, NyF. XXXIV, 44] 1. 'búzálisztből élesztővel készült költ tészta' NyF. i. h.; 2. 'rosszul sült tészta' Nyr. i. h.; 3. 'rosszul sikerült főzelék' MNy. i. h.; *pempőlök* [Györszentmárton, Nyr. XXXV, 390] 'összekotyvasztott tészta'.

petesz [Borsod m. Bogács, KASSAI V, 270, megemlíti még I, 315, II, 39] 'kis fiú penise' KASSAI I, 315 <: *pete* [a XVIII. sz. végén jegyezték fel a székely népnelvből NyÜsz. 261] 1. 'ovum, ei' PP. 1801.; 2. 'férfi szemérme' moldvai csángó, Nyr. XXX, 177.

pirine [székely tájszó, MTsz.] 'parányi'; vö. még *pirinces* [székely, MTsz.] ua. — Vö. *pirinyó*, *pirinkó*, *pirinke* stb. ua. MTsz.

potrácos [egy adat Göcsejből, Gönczi F., Göcsej 500] 'potroh' — Vö. *potroh* 'schmerbauch'.

tankasz [egy adat Zala m. Nagylengyelről, MTsz.] 'életlen, közszerűleten (pl. kés)'. — Vö. *tonka* [Dunántúl, MTsz.] ua. Folytatjuk.

JUHÁSZ JENŐ.

Kismarton — Eisenstadt.

Nyugatmagyarországon, a mai Burgenland területén s a csonka ország legnyugatibb határán, községeinknek régi idő óta két, illetőleg három nevük van. Az egyik név magyar, a másik német vagy horvát, vagy pedig német is, horvát is. Az érdekes ebben a többnevűségben az, hogy míg a horvát hn. általában vagy a magyar vagy a német névvel azonos, addig a német hn. csak néha egyezik, legtöbbször azonban eltér a magyar elnevezéstől. Ebbe az utóbbi csoportba tartozik Burgenland fővárosának neve is, mely magyarul *Kismarton*, németül pedig *Eisenstadt*.

A magyar név a XIII. századra megy vissza, s először egy 1264. évi latin oklevélben mint *Capella S. Martini de minore Mortin* néven jelenik meg. Későbbi oklevelek 1296:

Martonzzobou s 1371: *Zabamartun* elnevezéssel illetik helységünket, mígnem 1373-ban a *Nogmorton* néven ismert községgel szemben a *Wenig Merterstorff*, tehát *Kismarton* név lesz általánossá. Hogy ez a név a templomcímmel, illetőleg a községi védőszenttel kapcsolatos, világosan mutatja a *Capella S. Martini* kifejezés a fentemlített oklevélben.¹ Nehézség a helynévmagyarázat körül akkor támad, mikor 1388-ban: *Civitas libera Kismarton* mellett *Wenig Merterstorff* anders genannt *Eisenstat* olvasható, és amikor egymás mellett és egymás után ezeket az elnevezéseket olvassuk: 1390: *Civitas munita in vulgari ungarico Kysmarthon* et in theotonico *Eysneinstat*; 1410, 1420, 1433: *Oppidum seu castrum Kismarthon*; 1434: *Populi et hospites... in civitate... munita in vulgari hungarico Kysmarthon* et in teutonico *Eisneinstat*; 1435: *Burgermaister Richter un der Rat in der Eysenstat*; 1435: *Op. Kismarthon* al. nom. *Hesynstath*; 1441: *Op. Kysmarthon*; 1451: *Stat genant die Eysneinstat*; 1463, 1491: *Ferea civitas*; 1478: *Oppidum ferree civitatis*; 1490: *Civitas Kys Marthon cum castro* stb. — vagyis amikor az oklevelekből a magyar és német hn. egymástól való függetlensége tűnik ki.

Az osztrákok Kismartonnak fővárossá emelése óta nagyon érdeklődtek a helység neve iránt, s igen szerették volna azt bizonyítani, hogy ez a város oly ősi német telep, melyet két Németországból jött vaskereskedő (Eisenhändler) alapított, és amelyet ép ezért az erre felé lakó nép az alapítók iránti hálából *Eisenstadt*-nak nevezett el.² De nem sokáig tartotta magát ez a magyarázat, mert megindult a szülőföldön való búvárkodás, ezzel együtt a tudományos kutatás és ennek keretében az új főváros neve iránt való érdeklődés is.

Az első, aki hn.-ünkre figyelmét fordítja, BARB ALFONZ, a kismartoni múzeum igazgatója. Ő egy angol útleírásban (*Description of the eart and some other countries. 1745.*) azt olvasta, hogy Kismartonban vasbányák voltak, amelyeket azonban az a két angol utazó, aki az útleírást kiadta, 1737-ben való ittlétekor már nem talált művelésben. Ebből az értesítésből arra következtet, hogy Kismarton német neve e vasbányáktól való. Mikor azonban további kutatásai közt másutt sehohsem akadt a vasbányák nyomára, elejtette fenti feltevését és lehetségesnek tartotta, „dass die beiden Engländer sich geirrt und etwa den Namen falsch gedeutet haben, obwohl sonst die Wohlinformiertheit und Genauigkeit der beiden jede Probe besteht“. Azonban rövid idő múlva, mikor

¹ E. SCHWARTZ, *Die Kirchenpatrozinien und unsere deutschen Ortsnamen in Westungarn. Neue Post* (Budapest) 1920. ápr. 20. — Ua., *A templomi védőszentek és a helységnevek. EPhK.* 48:12 kk.; 49:31 kk.

² Eisenstadt, Ortsname. *Burgenländische Heimat* (Sauerbrunn) 1927. jún. 3.

KUBITSCHek professzor Londonból azt közölte velem, hogy ő az útleírás manuscriptumát megtalálta, és hogy ebben annak a nyomára jutott, hogy a Magyarországon járt két angol Kismartonban „sich speziell mit dem damals aufgelassenen *Bergbau*, sowie mit dem Schlosse des Fürsten Esterházy befasst hätten“, visszatért régi feltevésehez, s azt állította: „hier noch an der Existenz solcher Eisenminen zu zweifeln, scheint mir nicht mehr angebracht und die Herkunft des Namens ziemlich sicher erklärt“.¹

E magyarázat hitelességét illetőleg azonban nekünk nagy aggályaink vannak, mert akárhányszor tapasztalt tény, hogy az útleírások csak mende-mondán alapulnak, amiért legtöbbször csak nagy kritikával használhatjuk azokat. Minthogy azonban KUBITSCHek a kéziratból azt olvassa ki, hogy a mi utazóink tényleg Kismartonban voltak, nem lehet csak úgy egyszerűen kétségbevonni az angol útleírás hitelességét. Mi ezt nem is tesszük, hanem felhívjuk a figyelmet arra, hogy a kéziratban nem vasbányákról (Eisenminen) van szó, hanem Bergbau-ról, s e szónak nem épen vasbányát kell jelentenie. Sőt ha az egykori földleírásokat és Lexiconokat² tanulmányozzuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy ezek ugyan tudnak szép és nagy kismartoni vadászterületekről, szőlőkről, erdőkről, mezőkről, de vasbányákról mit sem tudnak. Pedig ha ilyenek lettek volna, akkor — ha más nem is — KREKWITZ³, kinek ily dolgokra mindig kiterjed a figyelme, legalább is megemlítette volna ezeket a bányákat. De ha ő meg is feledkezett e jelentős tényről, nyomának kellene lennie ennek az Esterházy-család archivumában, ahol minden téglavetőről s egyéb gazdasági berendezésről megvannak a feljegyzések. Sőt a geológiai kutatók sem tudnak ilyenekről, pedig elég alaposan áttanulmányozták a Lajtahegységet,⁴ amelynek egyik kifutóján fekszik a kismartoni fensík is. Találtak itt ugyan kristályos agyaggalát, devonkori mészkövet, dolomitot és kvarcitot, de vasérnek nyomára sehol sem jutottak. Ép ezért az útleírás

¹ ALPHONS BARB, Eisenstadt. Burgenländische Heimat 1927. ápr. 22.

² BOMBÁRDI MIHÁLY, Topographia magni Regni Hungariae. Viennae, 1718. GOTTLIEB WINDISCH, Geographie des Königreichs Ungarn. Pressburg, 1780. JOH. M. KORABINSKY, Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pressburg, 1786. MATTHIAE BEL, Compendium Hungariae Geographicum. Posenii et Pestini, 1792.

³ GEORG KREKWITZ, Totius Regni Hungariae superioris et inferioris descriptio . . . Frankfurt und Nürnberg, 1685.

⁴ J. ČIŽEK, Geologische Verhältnisse der Umgebungen von Hainburg, des Leithagebirges und der Ruster Berge. Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt Wien. 1852. 3. évf., 53 kk. — T. RÖTH LAJOS dolgozatai: A rákos-rusztói hegyvonulat és a Lajta-hegység déli részének geológiai vázlatja. Földtani Közöny 1879: 89 kk. Földtani felvétel a Lajtahegységben. Uo. 1881: 225 kk. Földtani részletes felvételek a Lajtahegységben. Uo. 1883: 145 kk. Geológiai jegyzetek a Lajtahegységből. Uo. 1883: 133 kk. Kismarton vidéke. Budapest, 1883. Umgebungen von Eisenstadt. Budapest, 1883.

„Bergbau“-ja nem is vonatkozhatik vasbányára, hanem valószínűleg azokra a híres kőbányákra, amelyek Felsőkismarton-hegyen (Oberberg-Eisenstadt) voltak.¹

Az eddigiekből kiviláglik, hogy az *Eisenstadt* név sem az oklevelek, sem a történelmi, geográfiai s geológiai adatok és kutatások alapján vasbányákkal összeköttetésbe nem hozható, de azzal a vaslánccal sem, mely a gettót a város többi részétől elzárta, sőt azzal a vaskapuvallal sem, amely a város felső végén van. A gyakran előforduló *vaskapu*, *demirkapu* nevek ui. szűk (tehát megerősített) völgykatlant vagy megerősített szorosost jeleznek, mint általában a *Vas*-sal, azaz *Eisen*-nel összetett helynevek is mindig valami erőset, nagyot, hatalmasat és megerősítettet akarnak jelenteni. Ezt mutatja az *Eisenburg*: Vasvár hn: és az Ottokartól felemelt *iznin burc Guzzinc*, amellyel ő a németújvári vár erősségét jelzi.² Az *Eisenstadt* név sem akar mást mondani, amint ezt a történelem is igazolhatja. T. i. Nagy Lajos királyunk 1371-ben a Kanizsai családnak megengedi, hogy a Szarvókő várához tartozó Szabamarton városát kőfallal veheti körül. 1388-ban, mikor Zsigmond király vásárlást ad a városnak, helységünk már „murorum munimine vallata“, s egy ugyanez évben kiállított másik oklevél szerint *Wenig Mertenstorff*, anders genannt *Eisenstat*“, azaz a régi *Wenig Mertenstorff* „*iznin burc*“-gá, megerősített várrá, várossá lett, amely azóta már nemcsak civitas, hanem mint egy 1410. évi oklevél mutatja: *Oppidum seu Castrum* is.

Helynevünknek tehát semmi köze sincs az állítólagos vasbányákhoz, hanem nevét annak a kőfal-erődítménynek köszöni, amelyet 1371-ben királyi engedéllyel emeltek. Erről a város német polgársága a régi *Kismarton*-t, azaz *Wenig-Mertenstorff*-ot megerősített városnak, azaz *Vasvár* — *Eisenstadt*-nak nevezte el.

SCHWARTZ ELEMÉR.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A veszprémi görög oklevél *παταδι*-ja. Ennek a tolna-megyei községnek az 1055. évi tihanyi oklevélben *Fotudi*, későbbi, XII—XV. sz.-i oklevelekben *Fotudi*, *Fotud*, *Food*, *Faad*, *Fod*, *Fad* az írott alakja (l. ERDÉLYI L., A tihanyi apátság kritikus oklevelei 26, 40; CsÁNKI III, 408, 458). Megvan e hely neve Szent István király veszprémi görög nyelvű adománylevelében is. Azt mondja az oklevélben a szent király, hogy a veszprémi monostornak *Patadi*-ban a *Melekdisz* nevű szőlőművest adja:

¹ GUSTAV THIRING, Führer durch Sopron und die ungarischen Alpen. Sopron, 1912. 2. kk.

² Ottokars Österreichische Reimchronik (Mon. Germ. Hist. 11. s. Hannover, 1890—3.) 447087. sor.

εις του παταδι ο μελεκδης αμπελουργος εις (I. GYOMLAY GYULA, Szent István veszprémvölgyi donatiója 11, 14).

A görög szövegben levő ο μελεκδης-ről kimutatta GYOMLAY (I. Akad. Értesítő 15: 504 és GOMBOCZ Z.: MNY. I, 42), hogy az az ó-magy. *Melegdi* > *Melegd* (I. OklSz.) személynév görögösített alakja, s e magyarázat helyébe jobbat CZEBE GYULA sem adott (I. A veszprémvölgyi oklevél görög szövege 17, 45, 86. A παταδι név görög ragozásbeli alakjáról I. DARKÓ J.: EPhK. XLI, 259). Az illető szőlőművest *Melegdi*-nek hívták. Ez a szőlőműves faddi ember volt; a görög szöveg παταδι helysége ugyanis kétségtelenül a XI. sz.-i magyar *Fotudi*, mai magy. *Fadd*.

Az a kérdés mármost, hogyan kell magyaráznunk a gör. παταδι-ban levő π-t, amely kétségtelenül az ó-magy. *Fotudi* 'Fadd' szókezdő *f*-jének felel meg.

Magyar hangsajátságának az *f*-nek megfelelő π-t magyaráznunk nem lehet. Nem ismerjük ugyan a *Fotudi* név eredetét, szókezdő *f*-je és *-di* képzője azonban arra mutat, hogy eredeti magyar szó lesz. Fgr. szókezdő *p* hangnak a magyarban az esetek túlnyomó többségében *f*, néhány esetben pedig *p* a megfelelője (I. SZINNYEI, NyH. 25). Azokban az esetekben, ahol a szókezdő fgr. *p*-nek *f* felel meg, ez az *f* már a nyelvmlékek kora előtt, tehát a X. sz. előtt *f* volt (I. GOMBOCZ, Magy. tört. nyelvtan II. Hangtan II. Hangtörténet² 5). Ép azért a *Fotudi*-beli magyar *f* hangnak görög szövegben π-vel való jelölése nem lehet magyar nyelvi hangsajátság. E jelölésnek görög nyelvi hangsajátságának kell lennie. Ezt azonban ép a π-nél nem oly könnyű be is bizonyítani.

A gör. φ eredetileg aspirata, tehát *ph*. Aspirata még a Kr. előtti 400. év körül is. Később, így a κοινή-ban, a közép- és új-görögben spiranssá, tehát *f*-fé lett (I. BRUGMANN, KVglGr. 27. §.; PECZ V., A görög nyelv dialectusai. EPhK. XXXI, 342; KALITSUNAKIS, Gram. der Neugr. Schriftspr. 11).¹ Ma az egész görög nyelvterületen *f* a hang, kivéve egyes nyelvjárásokat, amelyekben σ-szel való kapcsolatban az *f*-ből *p* lett (vö. σπάω 'mészárolok', σφιγγω 'szorítok' = újgörög nyelvj. σπάω, σφιγγω PECZ i. ért. 362, 365). Ebből tehát az következne, hogy a magyar *Fotudi*-beli *f*-nek gör. π-vel való írása és ejtése nem lehet görög nyelvi sajátság. S mi mégis azt tartjuk, hogy ez a jelölés a görög író ejtési sajátsága. Okaink reá a következők:

A) A Kr. u. I—IV. sz.-ból vannak olyan görög feliratok, amelyekben a θ aspirata helyett a τ tenuist találjuk, vö. 'Ατάμας, βοήτη, κατώς stb. Αθάμας, βοήθει, καθώς stb. helyett (I. DIETERICH KARL, Untersuchungen zur Geschichte der Griechischen Sprache von der hellenistischen Zeit bis zum 10. Jahrh. n. Chr. Leipzig, 1898. 85 l.). Nem volna tehát lehetetlen, hogy ott, ahol a φ aspirata, aspiratiója elvesztésével π-vé lehetett.

B) VÁRI REZSŐ igen tisztelt barátom, akitől kérdésemben felvilágosítást kértem, a következőkről volt szíves értesíteni: MULLACHNÁL (Gr. der gr. vulg. Spr. 29) fel vannak sorolva azok az esetek, ahol a skytha Aristophanes-nél π-vel ejt φ-n kezdődő szavakat (pl. πολάττω, κεπαλή stb.), MAVSERNÉL (Gr. der gr. Papyri

¹ A czakóni nyelvjárásban ma is aspirata PECZ i. ért. 344.

aus der Ptolemaeerzeit p. 173—4) számtalan példa van felsorolva, amidőn $\pi > \varphi$ és $\varphi > \pi$ -ből lesz . . . A κοινή-ban tehát a periferiákon ezekre a jelenségekre sűrűn van példa . . .”

C) Van egy szerémségi adatunk, amely azt bizonyítja, hogy a VI. sz. végén az itt beszélt görög nyelvben görög szavakban nem volt ismeretlen a φ helyett ejtett π .

Baján avar kagán két ízben ostromolta a mai Mitrovica helyén fekvő bizánci *Sirmium* = Szerém várát. A második ostrom, amelyet Menander Protektor beszél el, hosszú ideig, körülbelül három évig (580—582 közt) tartott, míg végre Baján győzedelmeskedett. Mitrovicán egy görög feliratú téglát találtak, amely ez ostromnak az emlékét őrzi. A felirat egy sirmium-i polgár fohászzkodása, s így hangzik:

Χρ(ιστῆ) Κ(ύρι)ε. Βοήτι τῆς πόλεος, κ'ἔρυσον τὸν Ἄβαριν — Κε πόλαεον τὴν Ρωμανίαν κέ τὸν γράφαντα. Ἄμην. = Krisztus Urunk! Védd a várost, és távoztasd el az Abart. És őrizz a Bizánci birodalmat és az író. Amen. (L. a görög szöveget: Eranos Vindobonensis. Wien, 1893. 331—3; Jos. BRUNSMID, Eine griechische Ziegelinschrift aus Sirmium. — Byz. Zeitschr. III, 222.)

Az idézett görög feliratban új-görög nyelvi hang- és alaktani sajátosságok vannak. Ilyenek a többek közt: az ó-gör. καὶ itt = κε (az ó-gör. αἰ a Kr. u. II sz.-tól zárt *e* és az új-gör.-ben καί = *tyé*, l. PEČZ i. ért. 293, 338, 340) | ó-gör. βοήθει τὴν πόλιν helyett a feliratban βοήτι τῆς πόλεος van (van tehát: εἰ = *i*, θ = *τ*, ω = *o*; a ragozásbeli τῆς πόλεος-ra vö. DIETERICH, Untersuchungen 150, ahol e példa idézve van).

Ahogy mármost az idézett új-görög nyelvi sajátosságok nem írás hibák, azonképen nem lehet írás hiba a feliratban levő πόλαεον = ó-gör. φύλαεον (vö. φυλάσσω, -ττω 'wache halten; bewachen'). Más szóval a sirmiumi feliratban biztos példája van annak, hogy a gör. szókezdő φ (= ó-gör. *ph*, κοινή *f*, új-gör. *f*) a VI. sz.-ban egyik, nyilván idegenektől beszélt görög nyelvben szintén tenuisszá, *p*-vé lett.

Egy ilyen görög nyelvet vagy nyelvjárást beszélő író természetesen az idegen nyelvi szókezdő *f*-et a saját nyelvén hanghelyettesítéssel *p*-vel ejtette és π -vel írta. Így tudom csak megérteni, hogy a magyar *Fotudi*-t Szent István görög oklevelének írója παταδι-nak, s nem φαταδι-nak írta. En tehát ez írásban az oklevélíró görög nyelvi sajátosságát látom. *Melich János.*

A -d képző kicsinyítő értékéhez. PAIS DEZSŐNEK Magyar Anonymus című ügyes könyvecskéjében (A Napkelet Könyvtára 14. sz. Bpest, 1926.) a tanulságos jegyzetek között azt az érdekes megjegyzést is olvassuk, hogy a NÉVTELENNÉK 18. fejezetében a *Borsod* névre tett észrevétel „a szó kicsinyítő szerepére” vonatkozik, s hogy ez ilyenformán „a legelső magyar nyelvteni megállapítás”. Nagy érdeklődéssel lapoztam vissza az illető fejezethez, mert PAISNAK ez a megjegyzése nyilván azt akarja mondani, hogy PÉTER mester, e krónikának a szerzője volt az első, aki a -d magyar szónégnek kicsinyítő értékét észrevette s ennél fogva „a legelső magyar nyelvteni megállapítást” tette. A fejezetnek illető helye azonban egyszeriben kiábrándított. A NÉVTELEN ui. azt mondja: „Borsu vero . . . iuxta fluuium Buldua castrum con-

struxit, quod uocatum est a populo illo *Borsod*, eo quod paruum fuerit“, v. i., amint PAIS maga fordítja: „*Bors* pedig . . . a Boldva vize mellett várat építtetett; ezt az a nép *Borsodnak* hívta azért, mivel kicsiny volt“. Akármennyit gondolkozom ezen a helyen, nem látok benne a NÉVTELEN részéről semmi magyar nyelvtani megállapítást. Ezt PAIS csak maga képzelte bele. A nép a várat *Borsod*-nak nevezte, de mikor a NÉVTELEN ennek az elnevezésnek az alapjául a vár kicsinsységét hozza föl, szerintem egyszerűen a *borsra* gondolt, hiszen a bors valóban kicsiny jószág (vö. a közmondással: Kicsiny a bors, de erős), és nem valószínű, habár Párizsban tanult is, hogy a *Borso-d* névnek éppen a kicsinyítő képzős alakjánál fogva gondolta volna a vár elnevezését olyan találonak.

Ha már a könyvecskét így szóba hoztam, legyen szabad a remélhető új kiadása érdekében még egy észrevételt tennem.

A kiadvány a nagy közönség számára készülvén, helyesen teszi a szerző, hogy a Krónika fordításában a NÉVTELENNél előforduló tulajdonneveket nem az eredeti, árpádkori, hanem a mai alakjukban közli, hogy pl. a *Bihor*, *Tosu* stb. neveket mai *Bihar*, *Tas* stb. alakjukban írja át. Ezt az elvet azonban szerintem szükségtelen alkalmazni azokkal az árpádkori. nevekkel szemben, amelyek nem maradtak fönn napjainkig. Pl. a „castrum *Scereducy*“ adatnak eredeti *Szeredüc* ejtését nem szükséges *Szeredöc*-re újkorúsítani, mikor ez a név ma egyáltalán nem létezik. Épígy fölösleges az eredeti *Thonuzoba* (olv. *Tonuzoba*) névből *Tanuzobá*-t csinálni. A *Peturgoz* (olv. *Petürgoz*) nevet pedig már azért is helytelen *Péteergaz-zá* alakítani át, mert utótagja így a *gaz* szó képzetét kelti, holott, mint a szerző maga mondja, a szláv *gozd* 'erdő' szónak a magyar változata van benne, amely szláv szó a magyarba egyébként nem került át. Stb.

Zolnai Gyula.

Anonymus nem az első magyar grammatikus? Aki a ZOLNAI GYULA idézte anonymusi helyet elolvassa, az — talán nem csalódom — legtermészetesebben arra gondol, hogy Anonymus *Borsod* vára nevét építtetőjének, *Borsu* (*Bors*) ve z é r nek a nevéből magyarazza. S gondolatában — azt hiszem — még inkább megerősíti, hogy Anonymus szerint hasonlóan alakulnak a következő helynevek is: *Csanád* vára 11. §., *Tas* vára meg *Tas* vására 21. §., *Örsúr* vára 32. §., *Korcán* vára 46. §., *Ketelpataka* 25. §., *Tarcal* hegye 16. §., *Vajta* földje 47. §.

Sőt — remélem — minden kétséget eloszlat az, amit Anonymus a 34. §.-ben mond:

„Et tunc *Borsu* . . . itatim congregata multitudine ciuim in uertice unius altioris montis castrum fortiffimum construxit, cui nomen in uim impofuit proprium, ut castrum *borsu* nuncupatur.“ = „Majd *Borsu* . . . azonnal összegyűjtött sok-sok várnépet és egy magasabb hegy ormán igen erős várat emelt; egyszersmind a maga tulajdon nevét ruházta rá, úgy-hogy *Borsu* várának hívják.“ (Vö. Magyar Anonymus 65.)

Itt világosan kijelenti Anonymus, hogy *Borsu* (*Bors*) nevű építtetőjétől kapta a nevét *Borsu* (*Bors*, ma: *Bars*) vára. Az állítólagos „kicsiny a *bors* . . .“ képzet pedig épenséggel nem akadályozza őt abban, hogy a *Bors* nevű várat „igen erős“-nek

ne jelezze. Ennélfogva joggal tehetjük fel, hogy az egyik név (*Borsod*) kicsinyített és a másik név (*Borsu*) rendes formájából vont következtetést az elnevezett tárgyak nagyságára, illetőleg azt gondolta, hogy *Borsod* vár a kicsinysége miatt nyerte építetője nevének kicsinyített formáját.

De mintha ennek a magyarázatunknak nem kedvezne az, ami fentebbi idézetünk után következik:

„Et inde cum exercitibus suis utque ad filium Zouolyn porrexit, et maxima munitionem de lapidibus facere precepit, quod nunc castrum *Borffed zouolyn* uocatur.“ = „Innen csapataival egészen a Zólyom-erdőig nyomult és kőből igen nagy erősséget építettett, amelyet most *Borffed Zouolyn* várának neveznek.“ (I. m.)

Ebben a *Borffed*-et másolási hibának szokták tekinteni *Borffod* vagy *Borfod* helyett. Így SZABÓ KÁROLY 1860-iki Anonymusfordításának 40. lapján és FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1892-iki hasonmás-kiadása I. mellékletének 32. lapján. Másolási hibának jelzem és *Borsod-Zólyom*-nak írom magam is Magyar Anonymusom 108. és 150. lapján.

Ha azonban a *Borsod* olvasás helyes volna, fentebbi magyarázatom értelmében nem férne össze a vár nevének kicsinyített formájával a „maxima munitionem“.

Ámde a névnek ily módon való korrigálásával szemben kétségeim voltak és vannak. Pl. nem látom tisztán, hogy ez a vár, amely nyilvánvalóan castrum *Borsu* tartozékaént szerepelt, miért viselte volna a *Borsod Zovolon* (a. m. 'Borsod Zólyoma?') és nem a *Borsu Zovolon* (a. m. 'Bors Zólyoma?') nevet. A *Borsu Zovolon* forma mellett szól az is, hogy SZABÓ KÁROLY i. h. szerint a várnak Zólyom közelében egy *Borsuva* nevű erdőrész őrzi a nyomát; ez pedig szlávul a. m. 'Bors-é' (ugyanilyen hn. Anonymus 14. §.: castrum *Borſua*; KépKron. 62.: *borsua* (MFlor., FontDom. Script. II, 194); ma *Borzsova* hely és víz Bereg megyében.

Én tehát ezek mérlegelése után ZOLNAI szellemes magyarázatával szemben sem adhatom fel azt a nézetemet, hogy mégis csak ANONYMUS tette a legelső magyar nyelvtani megállapítást, vagy — talán szabad így mondanunk — ő volt az első magyar grammatikus! *Pais Dezső.*

A falu tövégi u-járól. MÉSZÖLY GEDEON a MNy. legutóbbi füzetében (XXIV, 30) SZINNYEIVEL vitázva azt bizonyítja, hogy a *falu* u-ja megőrzött tövégi vocalis, s így ó-magyar alakja nem lehet a SZINNYEITŐL feltételezett **folu* (MNy. XXII, 316). Legerősebb bizonyítékának tartja, hogy: „amely korban -ú < -u végű szavainknak még meglehetősen eredetibb -u végzete, abból a korból a *falu*-nak egyetlen -u végű alakját sem tudjuk kimutatni“, pedig MÉSZÖLY szerint a *falu*-ra ebből a korból sok adatunk van, a legtöbb valamennyi u végű szavunk között.

Nézzük meg ezeket a tényeket közelebbről! Igaz, hogy a *falu*-ra nagyon sok adatunk van, de ezeknek több, mint a fele *folua*, *folva*, *folwa* alakban van meg, tehát aligha bizonyítanak a *falu* rövid u-ja mellett (vö. *utu* és *uta*).

Csak aránylag igen későn: 1075/1217-iki átiratban: *Sarou-falu*, mikolafalu (MonStrig. I, 55; ma: Sáró és Garam-Mikola Bars vármegye) és 1229-ben (l. alább!) fordul elő *u* végű alak, és a XIII. századból (tehát amikor még lehetséges *u*-s diphtongust feltételeznünk) mindössze 20–22 adatunk van. Ebben a korban azonban annyira ritka az *u*-s alak olyan szavakban is, amelyek kétségtelenül *-u*-ra mennek vissza, hogy az esetleges negatív eredményből nem szabad olyan következtetéseket levonni, amelyek jól megalapozott elméletek felborításával járnak. Pl. a *Bulcsú* személynév elég gyakori a XIII. században: 1240-ig 26-szor fordul elő: *uu*-val kétszer, *w*-vel egyszer, *ou*-val négyszer és *u*-val 20-szor! Az *uu*-s, *ou*-s alakok mind 1229 előttiék: 1208, 1210 és 1211-ből valók. Ha tehát nem volna is a *falu*-nak *foluu* alakja, ezt a negatívumot akkor sem lehetne döntő bizonyítékul felhasználni a feltételezett **folu* alak ellen. Annál kevésbé, minthogy ki is tudjuk mutatni.

A Nemzeti Múzeumban őrzött Balassa-levéltár 1233-ból való kir. oklevélben van *O yufoluu* = *Újfalu* Liptó megyében (vö. WENZEL I, 304).

A pannonthalmi főapátság Liber Ruber-ja a 33. lapon egy 1229-es oklevélben írja: *k y ffoluud* (*K y sfoluud* WENZEL VI, 476) = *Nemeskisfalud* Somogy megyében.

Ha tudjuk, hogy a XII–XIII. században az *-u*-t v. *ü*-t szó belsejében és végén *w*-vel is jelölték (vö. 1165: *Nichw* ~ *Nichuu* személynév; HB.: *w*, *wt* 12-szer ~ *w**wt*, *iv* = 'ó, őt'; 1222: *bulw* ~ 1210: *bulwu* stb.), akkor felhozhatjuk még a következőket:

1229-es eredeti oklevél elején: *ku i ffolwt* (*K u y sfolwt* PRT. I, 695) ~ Liber Ruber 25. l.: *ku y ffolwd* (*K u i sfolwd* WENZEL VI, 468); az eredeti oklevél végén: *ku i ffolwd* (PRT.-ben hiányzik) ~ Liber Ruber 33. lapján l. fentebb!¹

1255/1280: *K u z e pfolw* (WENZEL VII, 413).

1284: *folwal ya* (MonStrig II, 190).

A nyelvtörténet tehát igazolja SZINNYEI föltevését, s a **folu* mellől a csillagot elhagyhatjuk.

Még csak egyet! Mészöly szerint egyik bizonyíték a *falu* rövid *u*-ja mellett *Sylvester Grammatica*-ja is. *Sylvester* ugyanis megkülönbözteti a *daru* ~ *darvak* típust a *falu* ~ *falvak* típusától. Nem értjük, hogy ez mennyiben bizonyíték, hiszen ugyanitt a *kapu* is beletartozik a *falu* csoportjába (CorpGramm. 136); erről pedig már régóta tudjuk, hogy **-u* > *-u* > *ú*-ból rövidült a tövégi *u*-ja (**kapu*; Gombocz, BTLw. 90 > 1162: *copuu castrum* = *Kapuvár*).
Kniezsa István.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Csupál. Az EtSz. két *csupál* szót ismer. Az egyikről azt mondja, hogy 'gyomlál, szálanként kitép (gazit, gyomot, dudvát)' jelentésű baranyamegyei és légrádi tájszó, melynek CzF. szerint 'kendert nyőni' jelentése is van. Ez a *csupál* a szerb-horvát nyelvből való, amelyben *čupati* a. m. 'rupfen, vello'. A másik

¹ A pannonthalmi adatok hiteles formáinak megállapítását KLEMM ANTAL főiskolai tanár úr szíveségének köszönöm.

csupál-ra az EtSz.-nak csak egy adata van: a NyF. XXXVIII, 24 közli, hogy Bácsbodrog megyében, Adán *csupáni* a. m. 'verni'. (A jelentés pontos megállapításához annyira szükséges példamondat, sajnos, hiányzik mellőle.) Ez a szó az EtSz. szerint ismeretlen eredetű, talán a *supál*, *supákol* 'ver' szóval függ össze.

Azt hiszem azonban, hogy ha az első *csupál* igének a jelentéseit és földrajzi elterjedését jobban megismerjük, akkor majd kellő világot tudunk vetni a második *csupál*-ra is, és ennek következtében talán a fenti kettéválasztás is fölöslegessé válik. Tudomásom szerint u. i. a 'rupfen, vello' jelentésű *csupál* nemcsak Baranyában és Zala déli részén fordul elő, hanem közkeletű egész Bácskában is. Én személyes tapasztalatkepen ugyan csak Felső-Bácskából és Adáról meg Zentáról ismerem (mint 'tép' jelentésű bajai tájszót közöltem is a Nyr. XXXIII, 530), de hiteles értesülésem van róla, hogy Bezdánban, Újvidéken, Titelen és Topolyán is gyakran hallható a mindennapi beszédben. Zentai használatát rajtam kívül a Nyr. XXXVIII, 41 is bizonyítja, ahol ez olvasható: „*felcsupál*: kitép; *felcsupálták* a foghagymát: kitépték, ellopták“. Hogy a fentiekén kívül egyéb előfordulásáról nincs tudomása nyelvészeti irodalmunknak, az csak arról tanuskodik, hogy tájszavaink területi elterjedéséről még ma is igen kezagos ismereteink vannak. Nagyon valószínűnek tartom, hogy a *csupál* ige a szerb-horvát nyelvterülettel érintkező magyarság tájnyelvében csaknem mindenütt megtalálható. Bácsmezei leggyakoribb alkalmazását a következő példák tüntetik fel: „*Ugyan csupájatok ki* má eszt a sok füvet innén! Vigyázz, *ki* né *csupád* aszt a vijola-palántát! Ha *kicsupátátok* aszt a gaszt: gyühetők ebédőni. Nem visz ez a borotfa, hanem *csupál*. Ez a rossz fésű mind *kicsupája* a hajamat. *Csupájatok ki* a hosszú szőrit ennek a vidrabőrnek!“ (Az utolsót egy szücsmester mondta.) Látnivaló tehát, hogy nemcsak gatz, gyomot, dudvát, kendert, hanem szőrt és haját is lehet *csupálni*, *kicsupálni*.

Van azonban a *csupál*-nak a 'gyomlál, tép, kitép' jelentésen kívül még 'megtép, összetép' jelentése is. Bácskában ezzel is gyakran találkozhatunk. Pl. „Ez a [tövis-] kerítés eegészen *összecsupáta* a ruhámat. De hamá *szétcsupátátok* aszt a karácsonyfát! Még hol vannak a háromkirályok! Annyi papirozt *csupátak* össze ezek a gyerékek, hogy tiszta szemét a szoba. Nagyon *mégcsupátad* aszt a cseresznyefát: hány ága lötörött!“ És amint a *tép*, *megtép*, *tépáz*, *megtépáz* jelenti azt is, hogy 'ver, megver', épúgy megvan ez a jelentése a *csupál*-nak, *megcsupál*-nak is. A következő, nagyobbbrészt bajai példák, eléggé szemlélhetően tüntetik fel az átmenetet a 'húz, tép' jelentésből a 'megtép, megver'-hez: „*Mégcsupáta* a haját, fülét valakinek“ vagyis meghúzta, megráncigálta. „Mama, a Pista mindég *csupája* a szőlőt! Né *csupád*, té, mer maj mingyá *mégcsupállak* én téged! Vigyázz magadra, mer *mégcsupádom* a hajadat! *Csupál* csak *még* aszt a roz gyerékét, maj szót fogad! Sijess, ha nem akard, hogy *mégcsupájalak*! Verekettek, oszt jó *össze-visszacsupáták* [megtépázták, összeverték-karmolták] egymást az asszonyok.“ Valószínűleg ilyenforma jelentése van a *csupál*-nak a Nyr. XXXVII, 34. lapján a Bud. Naplóból idézett következő mondattöredékben is: „... vagy a haját *csupálják ki* tövestül“.

A mondottak alapján azt hiszem, hogy szükségtelen két, más-más származású, *csupál* igét megkülönböztetnünk. A másodiknak a jelentése u. i. az elsőből jól megmagyarázható ('tép' > 'hajtat tép verekedve' > 'ver'); bizonyos, hogy eredete is azonos emezével. S mivel adataim az Alföldnek elég nagy darabjáról valók, azért arra is felbátorítanak, hogy a szintén alföldi származású *csupáz* igét (MTsz.) a vele egyező jelentésű *csupál*-ból a rokonértelmű *tépáz* hatása alatt keletkezettnek tartsam (vö. EtSz.).

Csefkó Gyula.

Majom. E szavunk eredetéről mindeddig csak annyi bizonyos, hogy nem tarthatók szókészletünk ősi elemei közé (ami erről CzF.-ban olvasható, az nyilván csak merő delibáb), hanem valahogyan összefügg az ugyancsak 'majom' jelentésű következő balkáni szavakkal: oláh *máimun*, *máimună* és *moimă* (ez utóbbinak kicsinyítő származékai: *máimuca* és *máimuța*), oszm.-tör., szerbhorv., albán *máimun*, bolg. *máimura*. (CzF.-ék VÁMBÉRY-re hivatkozva azt állítják, hogy a törökben nemesak *máimun*, hanem *májun* alakja is volna e szónak. L. erről alább.) De hogy ezek közül melyiknek átvétele, s hogy hogyan viszonylik a magyar szó hangalakja az etimon hangalakjához, az eddig még egyáltalán nincsen tisztázva.

Legközelebb állana a mi szavunk hangalakjához az állítólagos török *májun* alak. De ha ez csakugyan hiteles volna is (pedig nagyon is magán viseli a közismert VÁMBÉRY-féle „török nyelvújítás“ bélyegét), még akkor sem lehetne ennek átvétele a mi *májom* szavunk, mert ez a NySz.-ban olvasható adatok szerint már 1500 körül, tehát az oszmanli hatás kora előtt is megvolt nyelvünkben. Régi és közhasználatú voltára való tekintetből az sem valószínű, hogy oláh jövevény volna. (Ellenkezőleg, inkább azt tartom valószínűnek, hogy az oláh *máimun* és *máimuna* melletti *moimă* alak való a magyarból.) Csak arra gondolhatunk tehát, hogy a szerb-horvátból került hozzánk. De hogyan lett akkor e délszláv *máimun* hangalakból a magyarban *májom*? Talán úgy, hogy az ó-magy. **máimun* alak *m*-je a magyar hangtörténet folyamán kiesett, szóvégi *n*-jéből pedig *m* lett? Ilyen helyzetű *m* kiesésének azonban egyéb szavakban sehol semmi nyoma; és szóvégi *n* > *m* változásra van ugyan sok más példa is, de mindig csak olyan szavakban, amelyeknek gyakran használjuk *-ba*, *-be*, *-ban*, *-ben*, *-ból*, *-ből* ragos alakjait, amelyekből tehát könnyen elvonódhatott egy új *-m* végű nevezőalak, pl. (ó-fr. *molín* >) *malon*: *malomba*, *malomban*, *malomból*: > *malom*. (Épen ilyen eredetű a *Garam* folyónév és a *Bágyom*, *Bajom*, *Bolgárom*, *Detrethem*, *Karom*, *Kolom*, *Komárom*, *Somogyom*, *Szomogyom*, *Unyom*, *Velem*, *Vétyem* helynevek mai szóvégi *m*-je is.) A *májom* szónak azonban jóformán csak *májmot*, *májmok* alakjait és *májmol* származékát használjuk, ennek szóvégi *m*-je tehát nem lehet olyan eredetű, mint az imént idézett *malom*-féléké. Arra meg épen nem lehet gondolni, hogy az egykori **máimun* alak *-un* vége egyszerűen elmaradt volna.

A délszláv *máimun* és a magyar *májom* hangviszonyát tehát lehetetlen megérteni, ha a nevezőalakból kiindulva magyar **máimun* > *májom* hangváltásnak fogjuk fel. De azt hiszem,

hogy igenis érthetővé válik ez a viszony, ha a délszláv *majmun* > ó-magy. **majmun*-nak nem nevezőalakjából, hanem **majmunut* tárgyesetéből, **majmunuk* többeséből és igei **majmunul* származékából indulunk ki, amelyek — szinte kínálkoznak az egyszerűjtés számára! Ugyanegy szóban kétszer egymásután előforduló azonos vagy hasonló hangsor másodszeri ejtésének elhanyagolása sokkal gyakoribb jelenség nyelvünkben, mintsem ezt általában gondolják. Erre vonatkozó följegyzéseim nagy számából ez alkalommal csak a *majom* esetéhez igen hasonló (lat. *balsamum* > régi magy. *balsamum* > *balsamom*;) **balzsamomot*, **balzsamoma*, **balzsamomoz* > *balzsamot*, *balzsama*, *balzsamoz* esetét idézem. Ennek példájára bátran feltehetjük, hogy az ó-magy. **majmunut*, **majmunuk*, **majmunul* hangsorok is egyszerűjtés miatt **majmut*, **majmuk*, **majmul*-lá rövidültek. És valamint a *balzsamot*, *balzsama*, *balzsamoz* alakokból a régiebb *balsamum* mellé elvonódott egy új *balzsam* nevezőalak, épen úgy vonódhatott el a **majmut*, **majmuk*, **majmul* alakokból is a régiebb **majmun* mellé egy új **majum* alak. A régiebb *balsamum*, **majmun* alakok aztán lassanként elavultak, s ma már csak az elvonás útján keletkezett újabb *balzsam* és (**majum* >) *majom* alakok használatosak.

Sobak. A MTsz. szerint Vas megyében *sobak*-nak hívják a svábót és *sobak-fejű*-nek az ostobát. Ez utóbbi adatból könnyű kitalálni nemesak azt, hogy a 'sváb' jelentésű *sobak* nem egyéb, mint az 'ostoba' jelentésű *sobak-fejű* összetétel előtagjának jelentéstapadás útján való kiválása, hanem könnyű azt is, hogy *sobak-fejű* nem lehet egyéb, mint a ném. *schwackköpfig*-nek félig-meddig való fordítása. Német összetett szavaknak ilyen, csak félig való fordítása nem ritka nyelvünkben, de — ami igazán meglepő — az összetételnek mindig csak az előtagja marad fordítatlan. Pl. ném. *Zeughaus* > *cajtház*, ném. *Zuchthaus* > *cukház*, ném. *Sitzbank* > *cicpad*, hazai ném. *Zwülichhosn* > *cviliknadrág*, ném. *Damwild* > *dámvad*, ném. *Frachtbrieff* > *fraklevél*, hazai ném. *Partezetl* > *partécédula*, hazai ném. *Rucksack* > *ruksák*, ném. *Streifbaum* > *strajfa*, hazai ném. *Sträfwägn* > *stráfszekér*, hazai ném. *Salwein* > *szalbor*, s tökéletesen ugyanilyen eset: ném. *schwackköpfig* > *sobak-fejű*. (Olyan példa, melyben az összetétel utótagja maradna fordítatlan, hirtelenül egy sem jut eszembe, s talán nincs is ilyen. De ha csakugyan nincsen, mi lehet ennek az oka?)

Hogy a német *schwach* hangsornak a magyarban *sobak* hangsor felel meg, az nem meglepő. A szóvégi χ > *k* hanghelyettesítésre vö. a *capistrák* (> *capistráng*), (ném. *habt Acht* > katonai ném. *habt Ach!* >) *hapták*, *kók* 'könnyű édes, főtt tésztaféle', *Lakompak* hn., (szl. *potroch* > *potroh* ~) *potrok* NySz., *silbak*, *sakk*, *sukk* 'láb' (hosszmérték), *tintuk* 'fátyolszövet' (CSEFKÓ: MNy. XXIV, 54), *Vidombák* hn. közismert példáit. (*Dêtre* és *Imre* keresztnevünknek *Ditrík* > *Détrék* és *Imrék* > *Imrég* alakváltozatai nem tartoznak ide, mert ezek nem német, hanem latin eredetűek.) A *v* > *b* hangváltozás is eléggé ismeretes jelenség. A (ném. *schwach* >) magy. **sovak* > *sobak*-kal teljesen megegyező esetek pl. *Alibánfa* hn. WERTNER: Nyr. XLIV, 295, *babarus* EtSz.

210, *cibak* EtSz. 650 és SIMONYI: Nyr. XLV, 292, *cibil* EtSz. 741, *csebetői* EtSz. 1010, *débojka* EtSz. 1288, *gaballér* MTsz., *Ibafa* hn. PAIS: MNy. VIII, 401, (R. *levég* >) *lebég*, *lőbi*-posztó OkISz. *óbéogat*, *Sebes* szln. WERTNER: Nyr. XLIII, 256, (*sváb* >) *sováb* > *sobáb* (> *subáb* MTsz.), *subick*, (*szivar* >) *cibar*, *zsbaj*. De már érdekesebb a magyar *sovak* hangsor o-jának a kérdése. Két mássalhangzón való szókezdet megbontásakor ugyanis, ha az első szótag magánhangzója a v. á, rendszeren inetimologikus a szokott a két mássalhangzó között fejlődni (pl. *ragya*, *kalap*, *salak*, *palack*, *haraszt*, *barát*, *garádics*, *parázna*, *kalász*, *maláta* stb.), de ha e két mássalhangzó másodikka labiális, akkor nem a, hanem o fejlődik közöttük. Vö. szl. *čban* > *csobán* EtSz. 1118, ném. *Spar* > *sopár* LUMTZER-MELICH, DLw., (hazai ném. *kschmaidik* >) *smaidék* > *somajdék* NySz., kfném. *smalz* > *szomálc* (> *zománc*) DLw., ném. *quacken* > *kovákol* NySz., szl. *kvav* > *kovász*, *kvártély* > *kovár-tély* MTsz., kfném. *spertach* > *soporla* (> *supérlát* NySz.), *sváb* > *sováb* MTsz., (*észtováta* ~)**szváta* > *szováta* HORGER: MNy. VIII, 14. (Ennek megfelelően magashangú szavakban ilyenkor persze ö fejlődik: *cövek* EtSz. 761, *kövekel* DLw., *szövetnek*, *sömég* SIMONYI: Nyr. XLIX, 37). — Ezt a törvényszerűséget a magyar nyelvészek eddig úgy látszik még nem vették észre.

Karcol. Mivel a *karmol* ige nem lehet a *karom* főnév származéka (ez utóbbi ugyanis csak újabbkori elvonás az előbbiből), azért MNy. XXII, 345 kifejeztem azon véleményemet, hogy *kar-mol* rokona a *karcol* igének, mégpedig olyan módon, hogy az előbbi *-mol*, az utóbbi pedig *-szol* (> *-col*) gyakorító képzős származéka egy *kar-* igetőnek, amelyből (eredetibb 'súrol, dörzsol' jelentéséből következtetve) esetleg még *korhol* igénk is származhatott. SKALA ISTVÁN: MNy. XXIV, 48 szerint azonban: „Ezzel szemben megállapítható, hogy a mai *karcol* egy eredetibb *kráccol*-ból fejlődött az *r* metathesisével, s ez viszont német eredetű XVII., esetleg XVI. századi ötvösműző a *kratzen* igéből.”

Hogy ez megállapítható, azt szívesen el fogom hinni akkor, ha majd valaki nemcsak épen mondja, mint most SKALA, hanem valamilyen módon csakugyan „megállapítja”. De ehhez persze szükséges volna először is annak bebizonyítása, hogy egyes szavaink hangalakjában nemcsak két mássalhangzó, hanem mássalhangzó és magánhangzó is helyet cseréltek. Ezt ugyan már többször feltették nyelvészeti irodalmunkban (újabban is pl. MELICH: NyK. XXXIX, 40, GOMBOCZ: MNyK. I, 1: 19, legbővebben szolt e kérdéstről FEST: NyF. XLII, 27 kk.), de még soha senki be nem bizonyította. S mivel SKALA nézetem szerint helyesen olvassa a NySz.-beli *kráccol* írást *kráccol*-nak (vö. pl. *el-paccol*, *saccol*, *spriccël*, *stuccol*, *truccol*, *viccël*, *paccër*, *stuccër* és *fuccsol*, *raccsol*, *traccsol*), azért ezenfelül még azt is be kellene bizonyítani, hogy nemcsak nyílt, hanem zárt szótagbeli magánhangzó is cserélhet helyet a megelőző mássalhangzóval, mert ilyen esetet még eddig egyet sem emlegettek. És végül még azt is meg kellene magyarázni, hogy hogyan viszonylik a *kráccol* hosszú *á*-ja a *karcol* rövid *a*-jához. — A NySz.-beli *kráccol* (o: *kráccol*) természetesen én előttem sem volt ismeretlen, de az imént említett nehézségek miatt sokkal valószínűbbnek tartottam és tartom ma

is, hogy az egész magyar nyelvterületen közhasználatú *karcol* ígénk nem e régiebb, valószínűleg csak az ötvösök osztálynyelvében rövid ideig dívott (ném. *kratzen* >) *kráccol* alakváltozata, hanem a *karmol* (és esetleg a *korhol*) rokona, vagyis eredeti magyar szó.
Horger Antal.

Kunok Istene. A „magyarok Istene“ szólásunkra vonatkozó irodalmi adalékok számát, mint a MNY. legutolsó füzetében olvashattuk, SZENDREY ZSIGMOND kisebb közleménye már nyolcra emeli. Nem hallottunk azonban eddig a *kunok Istené*-ről, amelynek első irodalmi adalékára az alábbiakban hívom fel szóláskutatóink figyelmét. NAGY SZEDER ISTVÁN Kiskunhalason, 1926-ban megjelent „Adalékok Kiskun-Halás város történetéhez“ c. gyűjteményében az eredeti kéziratból újból kiadta TOOTH JÁNOS-nak 1808-ban készült „Szabad Kis Kun Halas városa történeteinek és emlékezetesebb dolgainak summás előadása stb.“ c. művét (melyet különben az előljáró beszédek, versezetek stb. elhagyásával 1861-ben már SZILÁGYI SÁNDOR is kiadott Nagykőrösön). Ez a szöszերinti kiadás többek között közli azt a köszöntőverset is, melyet IDŐSBÉTER ISTVÁN „Nemes kiskun Districtusnak Sedriasis Assessora és ezen szabad városnak már negyvenöt esztendő óta Tanátsbeli tagja“ írt TOOTH JÁNOS városi első aljegyzőhöz, „Ezen munka készítőjéhez“. E köszöntőversben található: „*Kunok nagy Istene áldd meg e jó jegyzőt...*“ (L. NAGY SZEDER ISTVÁN i. m. 263. l.)
Madarassy László.

Hagymás, hagymás-betegség. Ez a szó részint a kiütéses *hagymázt* (typhus exanthematicus, morbus hungaricus), részint (és igen gyakran) a pestist jelentette. A NYSZ.-ban van egy adat kérdőjellel: „hagymas betegség (?) MNYil: Zsolt. 50“. Hogy a szót valóban használták ilyen alakban, azt a mai néprajvi adatok is bizonyítják: *hagymás-betegség* (Eger), *hajmás-betegség* (Göcsej). Az Orvosságok Könyve c. kéziratban (a XVIII. sz. első feléből; a Természettudományi Társulat könyvtárában) gyakran előfordul; pl. 92. l.: A spárga *hagymásban* való bolondoskodást gyógyít. Jó az *hagymásban* fekvőket is véle kötni. Az utifű vize *hagymást*, fejfájást meggyógyít stb. — MADAI D. S., Szükséges oktatás stb. 1739. 61. l. szerint: Midőn valakire a patéts vagy más forró hideglölés és *hagymás* esik. — Sőt az erdélyi századok is átvették ilyen alakban: *Hagymas-Krankheit* (KEMÉNY J., Deutsche Fundgruben II, 208, 230). Obiit an der *Hagymás* (1602. Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V, 135). Moritur pestifera illa febris *Hagymás* (1604. Uo. 136). Nachdem die Taub-sucht, so die Ungarn *Hagymás* heissen, aufgehret, so hat die Pestilenz mehr denn ein Jahr gewaehret (1603. Uo. IV, 14). — KEMÉNY JÁNOS Autobiographiájában *hagymásos nyavalyának* írja (legalább így találom a Rumy-féle Monum. Hungarica III, 89. lapján).

Szokolai HÁRTÓ JÁNOS Kecskemét városának történetirati ismertetése. 1846. c. műve 131. lapján ezt írja: „Városunkban (Kecskeméten) 1738-ban kezdette és 1742-ben végezte pusztításait a *hagyma-láz*. Így nevezték ezen ragályos halálvést (a pestist) azért, mert az elkapott halálos nyavalyával küzdők valami igen

erős hagyma iz és büz által kínoztattak.“ Bizonyos, hogy a fekete halállal megfertőzött betegek lehellete kiállhatatlan szagú volt; ezt már a XIV. századi első nagy pestisjárvány idejéből fennmaradt emlékek bizonyítják (vö. HAESER, Geschichte der Medizin III, 135), s így érthető az is, hogy a régi orvosi nyelvben „pestis nasorum = orrbüz, ozaena“. Sz. H á r t ó szómagyarázata tehát mindenestre sokkal természetesebb, mint a „had-mása“-féle, mely P. P á p a i tól ered, ki azt mondja (Pax Corporis, 1701-iki kiadás, 252), hogy ezt a nyavalyát (a kiütéses hagymázt) „egyéb nemzetek híják magyar nyavalyának (*morbus hungaricus, febris hungarica*), mivelhogy elsőben Magyar országról áradott Német országra: midőn Anno 1566. II. Maximilian császár Szulimán török császárral Komáromnál táborba szállott volna; akkor esék e nyavalyába (!) elsőben a német táborba, onnan juta Bétsbe, és az egész német s egyéb szomszéd országokra; és felette-sok nép hala-meg miatta: honnan *hadmás*, mintegy *had-mássának* mondatot; mert többen vesztenek ebben el, mint a török miatt.“ A *hagymáz* szóról magáról megjegyzem még, hogy *hajmáz*-nak is ejtették (így olvastam egy XVII. századi kéziratban) és egy *náthás hagymáz*-t is megkülönböztettek: „Szombaton mulék egy holnapja, mioltától fogva az náthás hagymázban betegeskedünk“ (1669. Teleki M. lev. IV, 445). A *hagymázat* szóhoz pedig, melyre a NySz. csak egy példát említ, még egyet adhatok: „Fűfajast, *hagymázatot*, szent Antal tüzet megoltja“ (1676. TörtTár 1894: 404).¹

Magyary-Kossa Gyula.

Somfordál. Mi ennek a szavunknak az eredete? Erről K u t h y L a j o s n a k 1846-ból való, legnépszerűbb regényében, a H a z a i rejtelmekben a következőt olvashatjuk: „— Elsomfordálj* hagymabüzű Mózes... *Er ist schon fort. E német kifejezésből elsomfordál gyökigét formáltak, melyet rendes hajtogatás szerint használnak.“ (Második kiadás. Bp., 1902. Franklin. I. köt. 105. l.) A szónak ez a származtatása, úgy látszik, meglehetősen el van terjedve, mert Koszrolányi Dezső is elfogadott igazságként írja az Uj Időkben (XXXIII. évf., 685. l.): „Az *elsomfordál*, ez a tősgyökeresen-népiesnek tetsző kifejezés, német. (Er ist *schon fort*).“ — Vajjon német-e csakugyan? Lássuk, mit vallanak az adatok!

A NySz. *somfordál* alakot nem ismer. Csak *sompordál* van benne ezzel a jelentéssel: 'sollicite circumeo; ängstlich herumgehen'. E jelentést a következő két példa szemlélteti: „Ott sompordálnak, ott kudorgonak a király előtt (GKat: Válts. II, 322). Urak körül hízlekedni, hazudni, ajtókon sompordálni irtóztam 1759 (Hazánk I. 218).“

A MTsz. *somfordál* címszava alatt ezeket az adatokat találjuk: 1. *somfordál, somperdál, sompordál, somportál, sonfordál, sompördál* 'settenkedik, sompolyog, lappangva jár, olálkodik' (Mindég ére *somfordál*; nem tudom, mire lesesködik... Ne *somfordálj* körülöttem.); 2. *somfordál, sompordál, somportál* 'vki körül sompolyogva, settenkedve kunyorál'. Uo. *el-somfordál* így van értelmezve: 'alattomban odább áll, eloldalog, elsompolyog, észrevétlenül

¹ Vö. Nyr. XXVI, 145 kk. — Szerk.

eltávozik'. Külön címszó a *somforkál* alak, mely csak a zalamegyei Tapolcáról van közölve.

CzF. *somfordál* és *sompordál* v. *somportál* címszava *sompolyog*-ra utal. Amazokra nem is találunk a szótárban adatokat, de külön címszó *sompordí* nagy kunyorálva, sompolyogva kéregető'.

A felsorolt adatokból az derül ki, hogy a *somfordál* igének magábanvéve tulajdonképen nincs is er ist schon fort jelentése. Eltávozást csak akkor jelent, ha az *el-* vagy *ki-* igekötő is odaszegődik melléje. Az igével magával jelölt fogalomnak épen nem a távozás, hanem a- nyilt, határozott járás-keléssel ellentétes *sompolyogó*, *lappangó* járás a leglényegesebb jegye. Az eltávozást tehát nem az ige fejezi ki, hanem az igekötő. Kiviláglik ez abból is, hogy aki *elsomfordált*, ugyanúgy *vissza* is somfordálhat.

Ami a hangalakot illeti, a *p-s* változat eredetibbnek látszik, ámbár hasonló *p > f* hangfejlődésre nem tudnék példákat idézni.

Ezek megmondolása alapján a *schon fort > somfordál* szószármaztatást csak afféle délibábos szófejtésnek vélem, a szónak igazi eredete pedig ismeretlen előttem. Nagy J. Béla.

Lepentőske. „Mint az *lepentőske* | Gyertyaláng kezibe t Magát akartva üti...“ — mondja Balassa Bálint „Ó nagy kerek kék ég“ kezdetű költeményében (Dézsi-féle kiadás I, 191). Itt a *lepentőske* nyilvánvalóan a. m. 'lepke'. Az *-n ~ -ny* képzővel foglalkozva MNy. XV, 128 rámutattam arra, hogy a *lepe ~ lípe* és *lepke* szavakkal összetartoznak: *lependék ~ lependek ~ lependék* NySz. és MTsz.; *lepecs és lepecsék ~ lepecsík ~ repencsék* MTsz. Uo. megjegyeztem, hogy a *lepen* alakban a *leptőnek -n* képzős kicsinyítőjét kell látnunk. Már akkor ezekhez a szavakhoz kapcsoltam azt a *lepentű* szót, amelyet a NySz. II, 582 Lipp: PKert. II, 236-ból idéz (más eredetű: *leppentővel* 'palearia' Com: Jan. 36-ból NySz.). A *lepentű*: **lepentő* 'lepke' szónak kicsinyítő továbbképzése a Balassa-féle *lepentőske*. Ebben a *lepen*-re következő *t* valószínűleg a *lependék* stb. szavakban jelentkező kicsinyítő *-d* változata. Pais Dezső.

Szomotor. (Vö. MNy. XXIII, 538). JÓKAI *zomotor* szava s a hozzá fűződő *szomorú tor* jelentés IPOLYI Mythológiájából való (559. l.). A temetkező szokásokkal kapcsolatban fejtegeti a *tor* jelentőségét és szertartását, majd így folytatja: „A Zemplén megyei *Szomotor* helynév is még különösen adatul vehető a névnek pogány korunkból ily eseményre vonatkozó jelentésével — miszerint az *szomorú tor* volna — eredetére s fenmaradtára. Mit már SZIRMAY is Anon[ymus] nyomán a helynek akar tartani, hol Laborc felakasztatott, s véleménye szerint ezért tartatott volna ott a tori vendégség, honnét neve.“ SZIRMAY ANTAL a végső forrása ennek a helynévmagyarázatnak. Kedves könyvében (Hungaria in Parabolis. 1804. 108. l. és 1807. 136. l.) ezeket mondja: „Post sepulturam denique conviuium adhuc ex Asia egressi in consuetudine habuerunt, et *Tor* vocarunt, vnde et locum illum in Comitatu Zemplén, vbi Duce Slauorum *Laborcy* suspendio affecto funebre conuiuium celebrarunt, *Szomorú tor* (nunc *Szomotor*) nominarunt.“ Anonymus XIII. fejezetében szó van ugyan *Laborc*

felakasztásáról, de hogy aztán Hung várában áldozatot mutattak be az isteneknek és lakomát csaptak, egyáltalán nem látszik kapcsolatban Laborc kivégzésével, mintha halotti torral „még az ellenségnek is“ megadták volna ezt a tiszteletet (ahogy KONDORY JÓZSEF írja Vas. Ujság. 1861:589). A *Zomotor*, *Szomotor* helynevet sem említi Anonymus. Ez az egybekapcsolás már a Zempléni ben élő SZIRMAV okoskodása. (Alkalmasint benne van a Notitia Comitatus Zempleniensis-ben is, melyhez nem bírok hozzáférni.) A *Szomotor* helynév eredetét pedig egész más helyen kell keresnünk. (Vö. Nyr. 1909:139.)

Tüke, üszike. A MTsz. egész sor adatot közöl Dunántúl déli megyéiből a *tőke* szó *tüke* alakjára, de az általános jelentéstől (t ő, sz ő l ő t ő) eltérőt nem. Baranyában tős-gyökeres, bennszülött is a jelentése. A mohácsi ember rendszeren így beszél magáról: „En *mohácsi tüke* vagyok.“ A pécsi gyökeres lakos nem nagyon emlegeti maga, hanem róla mondják: „Ez is olyan igazi *tüke*“ (a *pécsi* jelző nélkül), s ennek egy kis kozmás mellékzöngéje van, mintha a német *nyárspolgár*-t emlegetnék. Az első szótagban *ő > ü* minőségi és mennyiségi hangváltozás megvan az *üszike* = *öszike* szóban is; ezt *üszibogár* alakban a MTsz. is közli a Balaton mellékéről. Nem egyéb, mint a nyár végén, meleg esteiken megszólaló tücsök a szőlőkben, melyről B e r z s e n y i énekel melabús „Levéltöredék“-ében:

Az *öszibogárnak* búsongó hangjai
Felköltik lelkemnek minden érzéseit . . .

Tolnai Vilmos.

Tót idadó, tót ebevő, mónár kis kutyája. Kisfiú koromban akkor, hogyha az ajándékozó pajtás visszakövetelte vagy visszavette az ajándékát, azt mondtuk: „*Odaadó, elbevő, molnár kis kutyája.*“

Mostanában kerestem ennek a mondásnak eredetét és jelentését. Vácott s Veszprém megyében, ahonnan felmenőim származnak, itt Budapesten, ahol gyerekeskedtem, nem ismerik. — Nem eredhetett tehát csak Egerből, ahonnan hároméves koromban elszakadtam, de bátyáim még ott nevelkedtek, ott jártak gimnáziumba, tehát a mondást csak tőlük tanulhattam.

Egerben kellett kutatnom. Hogy eredményt érjek el, ahhoz kellett fordulnom, aki maga is lelkesedik mindenért, ami bármely vonatkozásban a magyar nyelvre tartozik, és aki tekintélyenél fogva az illetékesekre hatni is tud, hogy kérésemnek eleget tegyenek. KRISTON ENDRE püspök urat kértem meg, aki a legnagyobb megértéssel állt mellém és felhívta az egri iskolák vezetőit, közöljék vele, ismerik-e ezt a mondást, használatos-e még, s ha igen, milyen vidéken, végül pedig mi az eredete és magyarázata. A püspök úr felhívása fényes eredménnyel járt, és az erre legilletékesebbeknek, az iskolák vezetőinek, válaszából körülbelül tisztázódott a kérdés.

BREZNAVY IMRE úr, az egri érseki tanítóképző igazgatója, szerint a mondás így hangzik: „*Tót idadó, tót ebevő, mónár kis kutyája.*“ Ő ezt mindig így hallotta és gyermekkorában, ötven évvel ezelőtt, maga is így mondta, illetőleg csúfolódva így danolta.

Egészen bizonyos, hogy a mondás ős, eredeti alakja ez volt. Bizonyítja pompás ritmusa is: 4—4 || 4—2, míg annak a hibás alaknak, amelyre én, úgy látszik, rosszul emlékezem, 4—3 || 4—2 volna a ritmusa. Bizonyítja továbbá a dallama.

Míthogy a megajándékozott kesereg az ajándékozó megbízhatatlanságán, az *odaadó*-nál föltétlenül helyesebb az *ideadó*.

A *tót* jelzőnek az a magyarázata, hogy Egerben a XVIII. század végén, de még a XIX. század elején is szép számmal éltek *tótok*, és a *tót* jelző használata a mondásban félig tréfás, félig komoly gúny, valami lekicsinylés-féle akart lenni, mert bár a magyar és a *tót* szépen megfért egymással, szokásos volt köztük az évődés.

Hogy a második rész: „*mónár kis kutyája*“ honnan ragadhatott a mondáshoz, az igazgató úr nem tudja. — Lehet, hogy egyszerű ötlet, pusztán a ritmus kedvéért, mely a versike zeneiségének is, tartalmának is megfelelt és így meg is maradt, de lehet, hogy valamely eseménnyel kapcsolatos. Míthogy a mondás legalább 150—200 éves, ma már nem lehet megállapítani, hogy micsoda jelentősége volt valami esettel kapcsolatban, és hogy mi lehetett az az esemény.

Hogy a mondás igazi alakja: „*Tót idadó, tót evedő, mónár kis kutyája*“, azt FEKECS SÁNDOR elemiiskolai igazgató úr is megerősíti. Így mondják ma is Egerben és a Jászságban. Azonban lassan kikopik már a kis vers a használatból. Az iparostanoncok már csak így mondják: „*Majd ad neked a mónár kis kutyája*.“ Ez a fenyegetés is annak szól, aki az adott holmit visszaveszi. Az első rész tehát már elkopott és csak a második maradt meg, de megtoldva a „*Majd ad neked*“ fenyegetéssel.

A vers vagy mondás eredetére vonatkozólag BENKÓCZY EMIL úrnak, a tanítóképző tanárának, következőket sikerült megtudnia. A melegvízi belső malomban, ezelőtt 30—40 évvel élt egy piros arcú, gömbölyű, kis termetű molnár. Az a kőművesné, akitől a tanár úr ezt a magyarázatot hallotta, még ismerte a molnárt, de a nevét már nem tudja. — Ehhez a melegvízi molnárhoz egyszer beállított valami nagyszájú koldusasszony és alamizsnát kért. A molnár adott is neki egy darab kenyeret. Az asszony nem volt az alamizsnával megelégedve és mentében azt mondta a molnárnak: „Molnár léte re is csak egy darab kenyeret ad.“ Mire a molnár dühös lett, elvette tőle a kenyeret és fehér szőrű kis kutyáját ráuszította. A koldusasszony azután utcahosszat átkozta a molnárt. Innen eredt és terjedt volna el a mondás Egerben és a Jászságban. A szöveg a tanár úr szerint is: „*Tót idadó, tót evedő stb.*“ — Azt mindnyájan megállapítják, hogy a mondást már nem igen használják, s lassan egészen kikopik a köztudatból.

A versnek az értelme ime tisztázottnak látszik, eltérés csak az eredet idejét illetőleg van a beérkezett válaszokban. Amíg ugyanis BREZNAV igazgató úr a XVIII. századból eredőnek mondja, ami tekintettel a *tót* jelzőre, bizonyosnak fogadható el, BENKÓCZY tanár úr egy 30—40 évvel ezelőtt élt szangvinikus molnár és a szájas koldusasszony esetéből származtatja a mondást. Ez az utóbbi időmeghatározás nyilvánvalóan téves, hiszen én magam is majdnem hatvan éve, BREZNAV igazgató úr is ötven esztendeje ismeri

ezt a verset. Valószínű, hogy az elmondotthoz hasonló eset szülte a mondást, de az a bizonyos molnár nem 30—40, hanem talán 150—200 évvel ezelőtt élt Egerben és a kőművesné vallomása nem perdöntő.¹

Weszely Gyula.

NYELVMŰVELÉS.

Idegen műszavak helyesírása. Egyik napilapunk nemrég arról adott hírt, hogy az orvos egy beteg csecsemőnek *Calcium carbonicum*-ot rendelt, de mivel a recepten a *Calcium* szó *Kalcium*-nak volt írva, a gyógyszerész hirtelenében *Kalium*-nak nézte és *Kalium carbonicum*-ot szolgáltatott ki. Az orvosságot beadták a kis gyermeknek, és szegény meghalt tőle. — Nem tudjuk megállapítani, csakugyan így történt-e meg az eset, de a híradás mindenesetre alkalmul szolgálhat egy kis helyesírási elmélkedésre.

Helyesírásunknak a M. Tud. Akadémiától újabban elfogadott és kiadott s a vallás- és közoktatásügyi minisztertől valamennyi iskolára nézve kötelezővé tett szabályai az idegen szavak írása ügyében a 98—99. pontban így rendelkeznek: „Idegen írásmód szerint írjuk... a nem közkeletű, szorosan vett *műszavakat* tudományban, művészetben s más téren.“ A szabály megvilágítására szolgáló példák között az orvostudomány körébe vágó műszavak sorából ezek vannak felemlítve: *peristalticus*, *protoplasma*, *paralysis*. E szabály értelmében a *Calcium*-ot is feltétlenül így, latinosan kell írni. Az Akadémiának némelyek szemére vetik ugyan, hogy túlságosan óvakodván az újításoktól, nem terjesztette ki eléggé az idegen szavaknak magyaros formában való írását; ámde ha valahol, ebben a dologban igazán helye van a józan mérsékletnek. Utóvégre joggal elvárhatjuk, hogy aki tudománnyal foglalkozik és annyi mindenféle tárgyi ismeretet elsajátít, tanulja meg a tudományos műszavaknak idegen formájú helyesírását is. Ez hozzátartozik az illető tanultságához.

Ebből a szempontból nem lehet örülnünk annak, hogy a kiejtés szerint való írás egyre jobban terjeszkedik. Maguk a nyomdák is ennek az iránynak hódolnak, s hacsak az író vagy a szerkesztő erősen a sarkára nem áll, jóformán minden idegen szó ilyen divatos köntösben jelenik meg az olvasó szeme előtt. Fokozza a bajt, hogy épen az átmenet idejét éljük, ezért írásunkban nincs egyöntetűség. Hiába van meg a szabály, a gyakorlatban az idegen írásmód s a kiejtés szerinti írás elve közt javában áll a harc, Pl. hogy csak a vegytani elemek nevénel maradjunk, az egyetemi használatra szánt vegytani kézikönyvek (LENGYEL, THAN, GROH, BUCHBÖCK-REX) mind *Calcium*-ot, *Kalium*-ot írnak, a VÁMOSSY-FENYESSY-MANSFELD-féle *Gyógyszertan*² szintén, de már a középiskolai tankönyvekből *Kalcium*-ot (sőt *Kálcium*-ot!), *Kálium*-ot tanul a serdülő ifjú. Pedig ez azért sem célszerű, mert a *Calcium* írásmód tanítását úgysem mellőzhetjük, különben nem érti meg

¹ Hálás köszönetet mondok e helyütt is KRISTON ENDRÉ püspök úr Oméltóságának, valamint BREZNAV igazgató és BENKÓCZY tanár uraknak, akik igaz megértéssel, magyar lelkesedéssel tettek eleget kérésemnek és ezzel lehetővé tették, hogy egy régi magyar mondást, amely már kiveszöben van, megmenthettem a feledéstől.

a tanuló, miért van az, hogy ennek az elemnek *Ca* a jele. Kívánatos volna, hogy a Tankönyvügyi Bizottság, melynek hatáskörébe tartozik a tankönyvek helyesírásának ellenőrzése, rászorítsa a tankönyvírókat az érvényben lévő szabályokhoz való szigorú alkalmazkodásra.

Nagy J. Béla.

Ki, mi, mely — **aki, ami, amely**. Azt a kérdést intézték szerkesztőségünkhöz, hogy van-e különbség a *ki, mi, mely* és az *aki, ami, amely* használata között.

Hogy erre megfelelhessünk, nyelvtörténeti szempontból kell néhány tájékoztató megjegyzést tennünk. A *ki, mi, mely, milyen* stb. eredetileg kérdő névmások. Sőt, amint más nyelvekben, a magyarban is a vonatkozó mondatok a kérdő mondatokból fejlődtek ki. Voltak ilyenféle mondatok: *Mondd meg, kit szeretsz! Mutasd, mit találtál! Nézd meg, mit esznek! Láttad, kikkel sétált? Elhallgatom, mi lörtént.* — Ezek függő kérdések. Őlthettek azonban vonatkozó jelleget is, ilyen értelemben: *Mondd meg, (a)kit szeretsz! Mutasd, (a)mit találtál!* Sőt a kérdő—vonatkozó szóval jelzett képzetelem nyomatékot nyerve behatolt a főmondatba is, még pedig nyelvileg mutató névmás formájában: *Mondd meg azt, kit szeretsz! Mutasd azt, mit találtál!* A fő- és a mellékmondat határán a mutató és a kérdő—vonatkozó névmás gyakran kerültek így össze, s e kapcsolatnál fogva értelmi meg hangbeli egységbe olvadtak. A mutató névmás pedig eredeti jellegéből kivetkezve a vonatkozó névmás előtt nyomatékosító elemmé vált, olyanféleképen, mint ahogy határozott névelőként a névszó módosítójává lett. Aztán, ahogy a határozott névelő mássalhangzóra kezdődő névszókkal kapcsolatban elveszítette a *z*-jét, úgy rövidült meg az *az* a mássalhangzós kezdetű *ki, mi, mely* stb. előtt is

Az *az ki, az mi, az mely: a ki, a mi, a mely* (ma írva: *aki, ami, amely*) meglehetősen új fejlemény. A XVI. században, pl. Balassinál még keveset találunk. Zrinyinél a *ki, mi, mely* formával körülbelül egyenlő arányban fordul elő, de már Gyöngyösinél háttérbe szorítja az eredeti formát. Utóbb a *ki, mi, mely* stb. egyre ritkábbá válik. Ma, ha *ki-t, mi-t, mely-et* hallunk vagy olvasunk, szokatlanságánál fogva az *avulság, mesterkélt ség, fessesség* vagy esetleg az *ünnepélyesség* érzése támad bennünk. Olyanformán hat, mint a közelre mutató névmás eredeti egyszerű alakja: *ez, e* a bővebb *ez az, ez a* helyett.

Vö. BUDENZ, Szintén valami az a *ki, a mi*-ről. NyK. V, 19 kk. — SIMONYI: Nyr. VI, 57—8.

Felügyel. F. S. írja: Egy társaságban kérdésessé lett e szónak magyar származása. Több tanár is jelen volt. Egyikük szerint jó magyar szó. Olyan mint a *fület hegyezi*. A másik új, pesti szónak állította. Volt, aki azt vitatta, hogy ugyancsak nem új, hanem csak újabb, mert megvan Aranynál, sőt Csokonainál is. A társaságban volt egy jőnevű lírikus is, aki egyik legutóbbi versében élt vele. — Az én nyelvérzésem a német *aufpassen-t* érzi benne. Kinek van itt igaza?

Felelet: Annak, aki a *felügyel* magyarsága mellett kardoskodik. A szó értelme: figyelni kezd (aki addig nem tette).

ezt)', és épen a *fel-* igekötő az, ami a cselekvés kezdő mozzanatát feltünteti, vagyis az igét inchoativummá teszi.

A *fel-* igekötőnek hasonló szerepét figyelhetjük meg a következőkben is: *felsír, felsóhajt, felfohászkodik, felkiált, felordít, felvisít, felnevet, felkacag; feldobog; felnéz* (aki addig nem nézett); *felérez; felismer*. Ezekben: *feléled; felébred; felijed, felriad, felretten, feldöbben; felindul; felbátorodik* — az alapszó már magában is mozzanatos (momentán) cselekvésre vonatkozik, azonban a *fel-* a cselekvés kezdő mozzanatú voltát kiemeli, mint általánosabban ugyanezt teszi a *meg-* igekötő az ilyenekben: *megmozdul, megfutamodik, megzörren* stb.

Amilyen ² indítékokból támadtak az idézett *fel-* igekötős formák, olyanféle indíték teremthette meg a *felfigyel-*t is. Nincs tehát okunk arra, hogy eredetét a magyar nyelv körén kívül keressük. Vele, mint annyi mással, úgy áll a dolog, hogy azonos lelki folyamatok vagy tárgyi indítékok különböző nyelvekben függetlenül is hasonló kifejezést hoznak létre.

Még azt is megjegyezhetjük, hogy a minta gyanánt tekintett német *aufpassen* (hasonlóképen *aufhorchen*) értelme nem 'figyelni kezd', hanem a folyamatos 'figyel'. A *felfigyel-*nek inkább az *aufmerken* a német megfelelője.

P. D.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

I.

Boldog Margit legendája. A XVI. századi szöveget mai nyelvre átírta és tájékoztatóval ellátta BAROS GYULA. (A Napkelet Könyvtára 22. sz.) — Budapest, 1927.

Kódexeink nemesak a szakembernek becses források, hanem egyes darabjaik a művelt magyar olvasónak is sok tanulságot nyújtó emlékek. Mivel a Nyelvelméltár legtöbb kötete már nem kapható, s különben is a kódexek bennük a maitól sokban különböző középmagyar nyelven és a maitól elütő helyesírással vannak közzétéve, a mélyebb irodalmi műveltség érdekében kívánatos egyes kódexeknek vagy legalább belőlük vett szemelvényeknek mai nyelven való kiadása.

Régi szövegeket többféleképpen lehet átírni. Megtarthatjuk az eredetinek minden nyelvi sajátosságát, csak a helyesírást és az írásjeleket igazítjuk a mai szokáshoz. Az eredeti kiejtést fölújító ilyen átírások vannak ZOLNAI GYULA Nyelvelméltárunk c. könyvében. Nyelvésznek ez a legértékesebb és legtanulságosabb átírás. Ha azonban a régi szövegnek csak a tartalmát akarjuk közölni, teljesen átírhatjuk a mai nyelvre. Az ilyen átírás már inkább mai nyelvre való fordítás, mert az eredetinek elavult szavait és szerkezeteit is újjakkal cseréli föl. BAROS GYULA egy harmadik módot választott. Helyesírásban és a szavak hangalakjának megválasztásában igazodik a mai irodalmi nyelvhez, de megtartja — egy-két kivétellel — az eredeti szöveg minden szavát, sőt a régies mondatszerkesztést sem változtatja meg. Átírása archai-

záló, régies színű, s céljának igen jól megfelel: a stílus megegyezik hangulatban a tartalommal.

A szép kis kötetet Székely Bertalan festménye (Margit partra száll a Nyulak-szigetén) és a kódex első lapjának hasonmása díszíti. Az átiró bevezetésül röviden tájékoztatja az olvasót Margit életéről, boldoggá avatásáról, a magyar legenda kiadásairól, irodalmáról, a Margit személyével foglalkozó hitbuzgalmi, tudományos és költői munkákról, sőt megemlíti a Margitszigetet megéneklő nevezetesebb verseket is. Érdemes lett volna itt fölhívni a figyelmet Boldog Margit alakját ábrázoló képzőművészeti alkotásainkra.

Maga a szöveg átirása gondos munka eredménye. Csak itt-ott találunk néhány nem egészen pontos helyet. A számban egyező birtokos szerkezetet pl. így írja át: *szenteknek képeket*, holott ez a mai kiejtésben: *szenteknek képüket*. A magyarázatra szoruló szavakat, kifejezéseket a szöveg között zárójelben értelmezi, a tárgyi magyarázatokat pedig külön szó- és névjegyzékben adja. Több szót magyaráz azonban a szövegben is, meg a szójegyzékben is. Elég lett volna minden magyarázatot egy bővebb szójegyzékbe foglalni. Szívesen láttuk volna a legenda tulajdonneveinek a névjegyzékben teljesebb és bővebb tárgyalását.

Régi irodalmunknak több olyan értékes emléke van, amely megérdemelné hasonló átirásban való kiadását. *Sági István.*

II.

BALOGH ALBIN, Ország és nyelv a magyar történelemben. Budapest, 1928. (Szent István-Könyvek 57. szám).

DIRR ADOLF tanár, a müncheni Museum für Volkskunde tisztviselője, *Caucasica* címen 1924-ben folyóiratot indított meg a kaukázusi nyelvek tanulmányozására. E folyóiratból eddig négy fasciculus jelent meg. Ugyanő „Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen“ címen [Leipzig [1927.] 8° 382. Ára 35 M.] a kaukázusi nyelvekről egy összefoglaló művet adott ki. — DIRR a kaukázusi nyelvek terén tekintély. Kitűnő német nyelvű grúz nyelvtana régóta tiszteltté tette a nevét a szakkörök előtt. Folyóirata is eddig megjelent cikkeivel, úgyszintén Einführung-ja nagyon előmozdítja e kevésbé tanulmányozott nyelvek rokonsági viszonyainak a helyesebb megismerését. Nagyon megnyugtató az a tartózkodó álláspont, amelyet DIRR elfoglal Ma r r szentpétervári tudós jafetita elméletével szemben. Ma r r szerint: A Földközi-tenger körüli vidékeken három kultúra volt, illetőleg van: indogermán, sémi és jafetita (= kaukázusi nyelvek és népek kulturája). A jafetita népek Európának az indogermánok előtti lakossága, s idetartoznak a baszk, az etruszk nyelvek és népek is (vö. Ma r r N. — Bra u n J., Der japhetitische Kaukasus und das dritte ethnische Element im Bildungsprozesse der mittelländischen Kultur. Berlin, 1923.). Mindaz, amit Ma r r e kérdésről eddig írt, teljesen jogosná teszi azt a tartózkodást, amelyet DIRR tanusít annak hangsúlyozásával, hogy a kaukázusi nyelvek egymásközt rokonok s egy alapnyelvre vezetendők vissza. — Tekintettel arra, hogy több kaukázusi nép a IX. században és e század előtt mai területén

lakott, így az abcház, a esecsenc stb., a kaukázusi népek és nyelvek története magyar szempontból is fontos. E fontosságukat különben Munkácsi Bernát „Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben“ c. ismert munkája is bizonyítja.

FEHÉR GÉZA, A bolgár egyház kísérletei és sikerei hazánkban. (Különnyomat a Századok 1927. évi folyamából.) Budapest, 1927. Szent István görög nyelvű oklevelének görög nyelvűségét és a veszprémi apácamonostor alapítását próbálja megmagyarázni.

GYÖRFFY ISTVÁN, A szilaj pásztorok. Karcag, 1928. (A magyar föld és népe. Szerkeszti Dr. MILLEKER REZSŐ. 2. sz.) 8°. Ára 5 p.

HORVÁTH ENDRE, Helyesírási szótár. A magyar szókinés. A használatos idegen szók. Az orvosi műszók. Példák ezek írásmódjának gyakorlására. Budapest, 1927. Ára 3 p. (Megrendelhető a szerzőnél: Kíspeszt, Hunyadi-u. 134.) — A szerző ezelőtt tizenkét esztendővel írt már hasonló művet, amely értékes szolgáltatokat tett főleg a nyomdászoknak. Mostani művében az azóta, korrektori gyakorlatában szerzett tapasztalatait értékesítette s így minden tekintetben hasznos művet adott társai kezébe.

KARÁCSONYI JÁNOS, Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez. (Erdélyi tudományos füzetek. Szerkeszti Dr. György Lajos.) Kolozsvár, 1927. — A nagyérdemű szerző azt akarja bizonyítani, hogy a székelyek a gepidák utódai.

LYTKIN VASZILY, Az -s névszóképzők a permi nyelvekben. Budapest, 1927. 8° 19 l. — A szerző a permi nyelvek (zürjénvotják) -s névszóképzőivel foglalkozik. Az -s képzős szavakat két csoportra osztja: a) névszótöbblől, b) igetöbblől képzettek. A megjelölt rész a névszótöbblől képzett szavakat tárgyalja. Tárgyalásában két főeredményt állapít meg; az egyik alaktani, a másik jelentéstani. Szerinte a permi -s névszóképző két fgr. alapképzőre (*-ks és talán *-s) megy vissza. A jelentéstani rész gondosan megállapítja azokat a functiókat, amelyekben e képző jelentkezik. A dolgozatnak egyik jelessége, hogy sok zürjén példa van benne, amelyeket más forrásból nem ismerünk. A szerző ugyanis zürjén ember (a budapesti egyetemen folytatta tanulmányait és itt szerzett doktorátust), s dolgozatában szülőfaluja (oroszul Tyentyukovo) nyelvéből idéz példákat.

Bulletin de la Société de linguistique de Paris. 1927. T. XXVIII. 1. (no. 84.) — AURELIEN SAUVAGEOT, az Eötvös-kollégium tanára, aki nyelvünket is jól beszéli, a következő magyar műveket ismerteti: 1. a magyar nyelvtudomány kézikönyvének eddig megjelent füzetait; 2. a Magyar Nyelv 1927. évi folyamából a Színnyelvi- emlékkönyvet; 3. Gombocz Zoltán magyar történeti nyelvtanának IV. részét (Jelentéstan).

Egyetemes Philologiai Közlöny. Szerkeszti KERÉNYI KÁROLY és Koszó János. LI. évf. VII—X. füz. (1927. júl.—dec.) — Tartalmából kiemeljük: KAIBLINGER FÜLÖP, Egyszerű és összetett mult.

III. — MORAVCSIK GYULA, A II. nemzetközi bizantinológiai kongresszus. — SZIDAROVSKY JÁNOS, Nyelvtani apróságok. (A latin tizes számnevek. — Görög ὑμεῖς.)

Erdélyi Irodalmi Szemle. Szerkeszti DR. GYÖRGY LAJOS. IV. évf. 3—4. szám. Kolozsvár, 1927. — Tartalmából kiemeljük: GÁL KELEMEN, Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen. (A dolgozat célja a magyartalanságok ellen való küzdelem azon mozzanatait ismertetni, amelyekben Brassai résztvett.) — STEUER JÁNOS, A székelykérdés válaszüjtán. Foglalkozik K a r á c s o n y i gepida elméletével, s bíráló megjegyzései után elveti. Megkísérli a *székely* név magyarázatát. Szerinte e név a bolgár-török *sekir* 'nyolc' + török *el, il* 'felebarát, atyafi' szavak összetételéből, egy **sekir-il* 'nyolc atyafi'-szóból való. Ez rövidült *seki-il-lé* s ebből *sekil* 'székely'. — A könyvismertetések közt CSÉRY BÁLINT ismerteti a S z i n n y e i J ó z s e f, Társaságunk elnöke, 70. születésnapja alkalmából megjelent emlékkönyveket, és pedig a MNY. 1927. évi folyamában megjelent emlékfűzetet, továbbá az Ungarische Jahrbücher 1927. évi 2. fűzetét.

Finnougorskij Sbornik. Leningrad, 1928. 8° IV, 348, 1 térkép. — Az orosz Tudományos Akadémiának az a bizottsága, amely feladatául tűzte ki Oroszország és a szomszédos országok népességének faji tanulmányozását, kiadott egy finnugor kötetet (Finnougorskij Sbornik = Finnugor gyűjtemény). A kötet célja ismertetni azt a munkásságot, amelyet az orosz tudomány a finnugor nyelvek, a finnugor népek néprajzi, anthropologiai és régészeti megismerése és megismertetése terén kifejtett. Oroszországon a kötet olyan területeket is ért, amelyek ma nem tartoznak az orosz szovjetköztársaságok szövetségéhez (= Sojuz Sovjetskich Socialističeskich Republik CCCP). — A kötet cikkei: ZOLOTAREV D. A., Az oroszországi finnugor népekre vonatkozó orosz anthropologiai művek áttekintése. Könyvésztétel. — Ugyane szerzőtől: Az oroszországi finnugor népek elhelyezkedésének térképe. — POPPE N. N., Az oroszországi finnugor népek néprajzi tanulmányozása. Könyvésztétel. — BUBRICH D. V., Az oroszországi finnugor nyelvtudomány. Könyvésztétel. — SCHMIDT A. V., Északi-Oroszország régiségeinek archeologiai tanulmányozása. Könyvésztétel. — ANDREJEV A. J., Az oroszországi finnugor népek tanulmányozása terén megjelent orosz történeti munkák áttekintése. Könyvésztétel.

Irodalomtörténet. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata. Szerkeszti PINTÉR JENŐ. XVII. évf. 1—2. sz. — Tartalmából kiemeljük: TOLNAI VILMOS, Arany János Szent László füve.

Karpathenland. Vierteljahrschrift für Geschichte, Volkskunde und Kultur der Deutschen in den nördlichen Karpathenländern. Herausgegeben von ERICH GIERACH. Geleitet von JOSEF HANIKÁ, Reichenberg, FRIEDRICH REPP, Kesmark. — Reichenberg, 1928. I. 1. — Tartalmából kiemeljük: KURT ECKERT, Die deutschen Siedlungen in der Slovakei. Térképmelléklettel. — ERNST SCHWARZ, Die Namen Pressburgs. Részletesen összefoglalja a *Pozsony—Pressburg*

—*Bratislava* nevekre vonatkozó vizsgálatokat, s teljes mértékben helyesli azt, amit e tárgyról Melich irt, a következő megjegyzésekkel: a) *Pressburg* = szláv *Prěslav*-ból lett ném. *Preslav* + ném. *burg*; b) a város megvolt már 907-ben mint bajor vár. — JULIUS KIRNBAUER, *Geschichte der Reformation und Gegenreformation in der Zips*.

Katholikus Szemle. A Szent István-Társulat megbízásából szerkeszti: MIHÁLYFI ÁKOS DR. Társszerkesztő: VÁRDAI BÉLA DR. Budapest, 1928. 42. köt. 1. füzet. — LÁM FRIGYES, Egy új elmélet a Nibelung-ének szerzőségéről.

Kazinczy Ferenc Levelezése. Huszonkettedik kötet. (1764. dec. 3. — 1831. aug. 15.) Közzéteszi HARSÁNYI ISTVÁN. Budapest, 1927.

Magyar Könyvszemle. A M. Nemz. Múzeum Orsz. Széchenyi Könyvtárának közlönye. Szerkeszti DR. RÉDEY TIVADAR. XXXIV. köt. 3—4. füzet. — Tartalmából kiemeljük: DR. ZALÁN MENYHÉRT, A Pray-kódex írásának helye és további sorsa. A szerző bebizonyítja, hogy a Pray-kódex a Ker. Szent János tiszteletére emelt boldvai (Borsod m.) benécs kolostor számára készült. Kimutatja továbbá, hogy a kódex később Deákiba (Pozsony m.), majd a XIII. sz. második felében a pozsonyi káptalanhoz került, innen pedig a XIX. sz. elején a budapesti M. Nemz. Múzeumba.

Minerva. Szerkeszti THIENEMANN TIVADAR. VII. évf. 1—3. — Tartalma: PROHÁSZKA LAJOS, Vallás és kultúra. — FALUDI JÁNOS, Dudith András és a francia humanisták. — MÁTÉ KÁROLY, Irodalomtörténetírásunk kialakulása. — NAGY JÓZSEF, Kornis Gyula 'Kultúra és politika' c. művének ismertetése.

Pannonhalmi Szemle. Évnegyedes folyóirat. Főszerkesztő DR. STROMMER VIKTORIN, felelős szerkesztő DR. KÜHÁR FLÓRIS. Pannonhalmi, 1928. III. évf. 1. szám. — Tartalmából kiemeljük: KLEMM ANTAL, A nyelvtudomány és a logika viszonya. (Egy fejezet kivonata a szerzőnek 1927. nov. 14-én tartott akadémiai székfoglalójából.)

Protestáns Szemle. Főszerkesztő RAVASZ LÁSZLÓ, felelős szerkesztő ZSINKA FERENC. XXVII. évf. 2. szám. — Tartalmából kiemeljük: NÉMETH LÁSZLÓ, Molnár Albert zoltárai és ritmikájuk. — HAJDU ISTVÁN, Oláh tudósok szereplése Olaszországban.

Revue historique du sud-est européen... Dirigée par N. IORGA. IV. année. 1927. oct.—déc. Paris—Bucarest. — A könyvismertetések közt találjuk IORGA megjegyzéseit Székely Jánosnak „La réforme agraire en Transylvaine et l'histoire“ c. értekezésére (megjelent a *Revue des Études hongroises et finnoougriennes* 1927. évi folyamában és külön) s ezzel kapcsolatban Melich Jánosnak Erdély földrajzi neveiről irt dolgozatára. — IORGA megjegyzéseit legközelebbi számunkban szóvá tesszük.

Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye. Szerkeszti DR. DOMANOVSKY SÁNDOR. LXI. évf. 9—10. sz. (1927. nov.—dec.) — Tartalmából kiemeljük: CSÁNKI DEZSŐ, Szilágyi Sándor emlékezete. — HUSZTI JÓZSEF, Magyar humanista mint török tudós V. Miklós pápa udvarában. — VÁCZY PÉTER, A királyi serviensek és a patrimoniális királyság.

Turán. A Turáni Társaság folyóirata. Felelős szerkesztő BÁN ALADÁR. — X. évfolyam. 1927. III—IV. szám. — Tartalmából kiemeljük: SETÁLA EMIL, Hamlet alakja a finn népköltésben.

Ungarische Jahrbücher. Begründet von ROBERT GRAGGER. Herausgegeben vom Ungarischen Institut an der Universität Berlin. Band VII. Juli 1927. Heft 2. E szám Szinnyei Józsefnek van ajánlva születése 70. évfordulója alkalmából. (A füzetnek nyelvészeti cikkeket tartalmazó része megjelent „Festgabe Josef Szinnyei zum 70. Geburtstag. Berlin und Leipzig, 1927.” címen külön is az Ungarische Bibliothek 13. számaként.) — Tartalmából kiemeljük: E. N. SETÁLA, Josef Szinnyei 70. jáhri. — W. BANG, Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut. Vierter Brief. Das privative Suffix *-siz*. — NORBERT JOKL, Die magyarischen Bestandteile des albanischen Wortschatzes. A szerző az albán nyelvben levő és szerb közvetítéssel odakerült magyar eredetű szavakat tárgyalja, rendkívül tanulmányos és beható fejtegetések kapcsán. — JENŐ JUHÁSZ, Mokshamordwinische Wortpaare. A mordvin szókettőzések jelentéstani funkcióit vizsgálja. — ERNST LEWY, Eine wotjakisch-iranische Gleichung? A votj. *vetel* 'färsékalb, zweijährige kuh' szónak a lat. *vitulus*, magy. *űsző* szavakkal való kapcsolatáról szól. — JOS. MARKWART, Neupers. *ā dina* 'freitag'. — ELEMÉR MOÓR, Eine Vorrichtung der ung. Sperrfischerei. A magy. *cége* szóról szeretné bizonyítani, hogy szláv eredetű (or. *sěza* stb.) — N. POPPE, Die türkischen Lehnwörter im Tschuwassischen. — WILHELM SCHULZE, Zum Tatarischen. — KONRAD SCHÜNEMANN, Esztergom, der ungarische Name der Stadt Gran. Szerző szerint a magy. név egy szláv *Strigon* szn.-ből való, a hely neve pedig a honfoglalás előtti időkből származik. SCH. szerint Melichnek a *Tapolca* hn. délszláv eredetére vonatkozó magyarázata, amely azt délszláv *toplъ* 'meleg' szóból származtatja, nem meggyőző, mivel van szorb *čopty*, *šopty* 'meleg', tehát nyugati szláv *o*-val hangzó alak is. Ez SCH. tévedése, mert az *o* előbbi szorb *e*-ből való (a változást a *é, s* hangoknak tulajdonítják). — E. N. SETÁLA, Ein vorarisches, ev. urindogermanisches Kulturwort im Finnisch-ugrischen. Kimutatja, hogy a fgr. alapnyelven volt egy **uos(a)-* 'handelsware' jelentésű szó (vö. f. *osta* 'kaufen', nlp. *oastet* 'emere', votj. *vuz* 'ware, handel', zürj. *vuz* 'auflage, steuer, verkauf, handel', vog. *βā t a-χ um* 'kaufmann'); ebből képzés: **uosna* és **uosta*. E fgr. alapnyelvi szó el nem választható a ó-ind *vasna-* 'kaufpreis, gör. *windoc* 'kaufpreis' szavaktól. A fgr. szó vagy praeárja, vagy ősinoc. jövevényszó. — YRJÖ WICHMANN, Etymologisches. (1. Ung. *berek*. 2. Ung. *bodor*, *bodri* 'crispus, kraus'. Fgr., tehát eredeti magyar szavaknak bizonyítja őket.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Vitéz Házi Jenő, XVI. századi magyarnyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából. Sopron, 1928. 8°.

A 289 lapos kötet Sopron város követésre méltó áldozatkészségéből látott napvilágot Jókai Mór születésének százéves fordulója emlékére. A kiadó a kötet célját így jelöli meg: „Nem is kíván e kötet más célt szolgálni, mint hogy *adaléket* nyújtson úgy a történetírók, mint a nyelvészek számára a XVI. század második feléből és ráterelje az illetékesek figyelmét arra a körülményre, hogy az egyes levéltárak mélyén még mennyi felhasználatlan kincs hever szétszórta ebből a szempontból is.” (Bev. VI.)

A könyv összesen 218 levelet foglal magában az 1552-től 1600-ig terjedő időből. Tartalmuk igen változatos: tanukihallgatási jegyzőkönyvek, városi beadványok, végrendeletek váltakoznak magánjellegű levelekkel. Mindez egy város életének minden napjához tartozik, s ezáltal a kor művelődéstörténetéhez nyújt becses adalékokat. Ebből a szempontból a munka használhatóságát elősegíti a pontos név- és tárgymutató.

A levelek tartalmának változatosságából következik a szókészlet gazdagsága. A levélforma közvetlenségénél fogva olyan nyelvi anyagot kapunk, amelyben a kifejezést és a mondatfűzést az akkori élőnyelv természetességében figyelhetjük meg. Minthogy a levelek javarészt dunántúli emberek írták, a történeti nyelvjárástanulmány számára is jelentős szolgálatot tesz a kötet.

A kiadás szigorúan betűhív. Az írásjelek és nagybetűk használata is teljesen az eredetit követi és minden tekintetben megbízható, amit — sajnos — nem sok ilyen természetű kiadványunkról mondhatunk el. Ez elsősorban a nyelvész számára teszi becsessé a kiadást. Ezért is örömmel köszöntjük a kiadót, aki fáradságtól vissza nem riadva, nemcsak adalékokat nyújtott, mint azt előszavában írja, hanem elsőrangú mintát is későbbi vállalkozások számára.

Midőn olvasóink figyelmébe ajánljuk a kiadványt, mutatványul közöljük belőle azt a levelet, amelyet Enyingi Török Ferenc írt Nádasdy Tamás nádornak 1561. február 4-én (12. szám, 28—9. lap).

*

Spectabilis et magnifice domine et tanquam pater | observandissime et confidentissime serviciorum meorum commendacionem. | Az keg(yelm)ed leweliet az Sopronyak wahma | feleol Megh erttettem, deh mÿvta en emlekzem | ÿs papath Bÿrom, ez wta ez wam zedefth | wgÿan ezen zabadfagal Bÿrtham, Megh | kenÿgh attÿam kezehez ÿs ewel ez zabadfa|gal jwth, azoktul az kÿk ennek eleothe papath | Bÿrtak. Erreol kenÿgh foha fem En fem | kenÿgh az Reghÿ tÿztartok fem Emlekeznek | hogÿ az Sopronyak Ennel thÿbe az wam | feleol Therekettenek wolna, walamÿnth | jwtho maftan ezekben, hanem Mÿndenkor | wk az wamath Meg fÿzettek. ha w fellege ez haztul egÿk jwwedelmemeth | egÿ ezenden Mafikon Meg az mafikat el zakazttÿa, | ÿg Nem fok Marad Nalonk Benne, foha | Nem Thudom Mÿwel kelleffek oztan, ÿth | az weghazban elnönk, chak hogÿ w | fellege agÿon egÿeb feged-

feget kÿwel | ez hazat thartanÿ kel, ezt ÿgen kenÿw | el enged
nönk. Azert kerem keg(ÿelme)det mÿnt | vramathÿÿs apamath,
hogÿ ÿnkab az en | zabadfagom Mellet igaffagomban, lenne |
Tapolom, hogÿ Nem mÿnth ebben az en | zabadfagom Megh
Bontathnek, ahol | kenÿg az Sopronÿak wagy priuilegiomokal |
wagÿ eges elegedendew igaffal (!) thamazthattÿak | az w dolgokat,
hÿzem oth Meg walaztÿa | az therwen, ahol annak helye lezen |
hol kenÿgh keg(ÿelme)ed az zalag el wetel | feleol ÿr, az zalagot
w magok hattak | az tÿztartonal addÿg mÿgh dolgokat | el wegez-
hetÿk, Magnificenciam vestram feliciter valere | cupio. Ex arce
Papensi, 4. die Februarÿii, | anno domini 1561.

Franciscus Therek de | Ennÿngh etc.

Ahol keg(ÿel)med azt ÿrÿa hogÿ Ewketh az w zabadfagokban
az wamon Ne haborgatnam, Mert | chazarnak w fellege(enek)
fognanak panazolnÿ, | ÿs keg(ÿel)mednek irna w fellege felelek,
hog | az keg(ÿelmed) tÿztÿy zerent wket igaffagokban | es zabad-
fagokban¹ keg(ÿelmed Meg² oltalmaznaÿa, Ennekem ÿs keg(ÿel-
medhez) Bÿzodalmam wagÿon | hogy az En igaffagomban Engemet
ÿs keg(ÿelmed) | tyztÿy zerent Meg oltalmaz, azt az iften | Thugÿa
hogÿ Nekem ÿs wagÿon annyÿ | Bÿzodalmam keg(ÿedelmed)ben
Mÿnth az Sopronÿaknak.

Kÿvÿl: Spectabili et magnifico domino Thome | de Nadasd,
palatino regni | Hungarie et consiliario sacre | cesare regieque
maiestatis etc., | domino et tanquam patri observandissimo | et
confidentissimo. L. S.

NÉPNYELV.

Prónayfalva nyelvéből.³

Prónayfalva, mely a régebben Kiskunhalas határához tartozó Tázlár, Harka, Kötöny pusztákat foglalja magában, ma mintegy 3500 lakossal bíró tanyaközség. Lakói az ország minden részéről, legalább 25 községből kerültek össze. A betelepülés legkorábbi volt a nyolevanas években. Magyarország minden fontosabb nyelvjárásának találni itt képviselőjét. Az alföldi nyelvjárások különösen erősen vannak képviselve. Számbelileg körülbelül a szegedies ö-ző és a majsai jársági i-ző nyelvjárásuk dominálnak. Az alapréteg, mely a betelepülőket fogadta, a dunatiszai gyöngén é-ző nyelvjárás. Minden jel arra mutat, hogy a beszélők viszonylagosan csekély száma ellenére is ez a nyelvjárás fogja magába olvasztani a többit. Úgy látszik, hogy a nyelvjárások harca nagyrészt már a betelepüléstől számított második nemzedékben el fog dőlni. A szeged-alsótanyai szülők gyermekei már még-et kezdenek mondani mög helyett, kényér-t kinyér helyett, liszt-et lüszet helyett, fűrdik-et fördik helyett, tanít-ot tanét helyett, föl, hül, ril, szül, lül: főj, híj, ríj, szíj, lúj helyett. A majsai dícsír, sitít féle alakok és a dorozsmai Gábor, álmá-féle alakok kiveszőben

¹ Utána: Meg.

² Felette: tyztÿy zerent áthúzva.

³ A szerző, a budapesti tudományegyetem hallgatója, 1926-ban megbízott népnyelvi gyűjtőink közé tartozik.

vannak. Minden nyelvjárás közül legkevesebbet veszít az alapréteggül szolgáló duna-tiszai (a szegedies *kő, fő* alakok átvétele a *küll, fél* helyén). Meg lehet állapítani, hogy a különféle tájnyelvek alakeltéréseinek kiegyenlítődése legelőbb a házi és gazdasági munkák végzésénél szerepet játszó szavakban történik meg. Az állatterelő szavak már is egységesek. Hogy egyébként az alakok között még milyen forrongás áll fenn, annak megvilágítására álljanak itt a következő alakok: *miúta, múta, móta, mőte, müte*, melyeket a községben mindenki megért és elfogad, sőt ugyanazon egyén is egész következtlenül használja őket.

A községbeli nyelv jellemzésére közlünk két szöveget, amelyek közül az egyik a mezei munkákra, a másik pedig a pásztorkodásra vonatkozik; továbbá összeállítjuk az ott használatos állatterelőket.

Mezei munkák.

A falusi szögínség munkáli még a gazdák főggyit. Szegődhetik valaki napszámba, hónapszámba vagy bérésnek (egész évén átal ott van). Fődet munkálásra ki lehet venni átjájába, szakmában, felibú, harmadábú vagy mindadábú. Aki bérésnek szegődött, annak nem lehet esellégni, lazukáni, sémmisséggé észutymákóni a drága üdőt. Hajnára má jó kő neki tartani az ökrököt a kaszálóba, hogy naffőkötire má fokhasson [t. i. ekébe]. Ha vető alá szántanak [2. szántás] az ekét méjebbre kő venni, mint ugaroláskó [1. szántás] vót. Ha nehéz szántatú a föld, még egy pár ökröt is lehet beragasztani az eke elé, hogy jobban birják.

Szántani lehet csásra vagy hajszásra. Ha csásra akarunk forogni, akkó összevettetésre kő borozdóni. Egy forgót fénap alatt egy iga is kiszánt. Persze lassabban mén a szántás, ha a földre kihorkászott telek (ganaj) vagy szalma nem lett jó szétszászóva, mer beleakad a csoroszájába, oszt mindénuntalan ki kő vetni az ekét.

Pásztorkodás.

A pásztor má jó korásson eriszt és kihajt. Akkó marad [legel] legjobban a jószág, amikó még nem verődött fő [nem szállt föl a harmat] és nagy csahoj van. Kő, hogy a pásztornak két széme légyen a jószágra. Úgy ájjon ott, mint a cövek. Nem szabad neki ébambúni, mer ha bambáskodik, kárba mén a jószág, a kárt pedig úrá böcstetik [felbecsültetik böcsúsök által]. A jószágot sűrűn még kő csapni, de nem szabad zavarászni, sē átatni [állni hagyni].

Délfelé deléni behajt a pásztor, mégitat és becuk. Ha meleg van, a disznókat má korábban be lehet reggetni [ólba rekeszteni]. Délután újra ki kő csapni az állatokat. Este nem szabad úköt behajtani, amikó még csak fahégybe van a nap. Napáldozat-tájba legének legjobbat az állatok. Ijenkó má amik szakadt [hátú] vót, az is degesz [telthasú] lész.

• Állatterelő, -hajtó és -hívó szavak.

1. Lónál.

ne ide ne: szabadon levő ló csalogatása, hívása

csina, maci: csikó csalogatása

co fel, co ki, co be: szabadon levő ló hajtása

csött, csött: csikó hajtása

farta v. *parta*, *lábod*, *hére*: istállóban használatosak
nē, *ne té*, *gyü*, *ná* v. esettintés: hajtás igában
hő, *hőhe*, *ss*: megállítás igában
curikk: curukkoltatás
trapp: menés gyorsítása
nē ide nē: fordulás ekével
tület, *magatfelé* (ez utóbbi csak akkor, ha van lövezető):
terelés eke előtt
Az állat neve a hangsúly variálása szerint szolgálhat hívásra,
hajtásra vagy terelésre.

2. Marhánál.

ske: hívás
böce: borjúhívás
Rúzsáé: a tehén neve -é raggal, hívás fejőre
tala: borjúhajtás
nem ára: legelő marha terelése
hejna: indítás igában
haj fő: felkeltés
mellé, tédd bele: fogás járomba
hökk: hökkölés, curukkoltatás
cső, *cselő*, *cselihő*: jobbfelé való terelés
hajs, *hajszi dehő*: balfelé való terelés
hó, *hóha*: megállítás
üti: verekedő bika ingerlése
b.szi: folyató bika ingerlése
ő-szerű nyögőhang: ugyanerre szolgál

3. Disznónál.

coca, *cocikám*
ca, *poca*, *koca* (a *ca* szótag a hangsúlyos): hívás
gid, *kuc*, *kotyó* v. esettintőhang a nyelvheggyel:
malachívás
kuss, *kuss ide*, *kusska*, *kuni*, *huni*: hajtás
kanyi: kan hajtása

4. Kutyanál.

uszu, *úduni*, *hudduni*: uszítás
csiba, *nemmész*, *takaroc*, *tisztúsz*: elkergetés
nyúl a: uszítás nyúlra
fommég, *csimmég*, *hajrá*, *erigycsak*: uszítás állatra
ne, *gyerreide*, *kutyú*, *kutyurú*: hívás

5. Juhnál.

hü te: hajtás
bari: bárány hívása

6. Tyúknál.

pípi, *tutu*, *pityukám*: hívás
to-to-to: hívás tojóra

láp-láp-láp: magános tyúk esalogatása
hess, híssé, ssé, tyúk, kakri: hajtás
üllőre: behajtás

7. Libánál.

libuskám: hívás
jaja: hajtás
papatyi, papaj, biruska: kis libák hívása

8. Kacsánál.

tyótyó: hívás
kacs-kacs-kacs: hajtás

Terbe Lajos.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XXVI. közgyűlés.

(1928. január 24-én.)

Melich János alelnök elnöklete alatt jelen vannak: Szinnyei József elnök, Jakubovich Emil titkár, Sági István pénztáros, Pais Dezső ellenőr; Balogh Jenő, Balogh József, Bártfai-Szabó László, Bátky Zsigmond, Borzsák István, Dávid Antal, Erdélyi Lajos, Farkas Gyula, Fögel Sándor, Földessy Gyula, Gulyás Pál, Horváth Endre, Juhász Jenő, Kmoskó Mihály, Kniezsa István, Losonczy Zoltán, Madarassy László, Mészöly Gedeon, Moravesik Gyula, Nagy J. Béla, R. Nagy László, Pázmán József, Pintér Jenő, Pukánszky Béla, Putnoky Imre, vitéz Réz Henrik, Rézler Gyula, Némethné Sebestyén Irén, Solymossy Sándor, Szemkő Aladár, Szendrey Zsigmond, Szidarovszky János, Szócs Ferenc, Vargha Damján, Veszely Gyula, Viszota Gyula, Zlinszky Aladár, Zolnai Béla és Zsinka Ferenc tagok. — Jegyző: Zsirai Miklós.

1. Melich János elnöki megnyitóbeszédet mond.¹

2. Mészöly Gedeon fölolvassa A *-val, -vel* rag eredete c. tanulmányát.

3. Az elnök elrendeli a tisztikar, 7 fővárosi, 4 vidéki választmányi tag és 3 számvizsgáló választását, a szavazatszedő-bizottságba Gulyás Pál elnöklete alatt vitéz Réz Henrik és Veszely Gyula tagokat küldvén ki.

4. Jakubovich Emil titkár fölolvassa a Társaság 1927. évi működéséről beszámoló jelentését. — A közgyűlés a titkári jelentést tudomásul veszi.

5. Pais Dezső előterjeszti az 1927. évi Szily-jutalom odaítélése ügyében kiküldött bizottság javaslatát. — A bizottság a jutalmat (30 pengő és a Szily- emlékkönyv 1 példánya) a választmánnyal egyetértően Juhász Jenőnek javasolja kiadatni a MNy. XXIII. évfolyamában „Adatok az *-ly, -r, -si* névszóképzőkhöz” címen megjelent tanulmányáért. — A közgyűlés a javaslatot egyhangúan elfogadja.

6. Sági István pénztáros bemutatja a Társaság 1927. évi pénztári számadásait.

¹ Megjelent MNy. XXIV, 1—10.

7. Szidarovszky János fölolvassa a számvizsgáló-bizottság jelentését. — A közgyűlés a jelentést köszönettel tudomásul veszi, a pénztárosnak és a ellenőrnek a fölmentvényt megadja s a pénztárosnak odaadó, pontos munkájáért köszönetet szavaz.

8. Sági István pénztáros előterjeszti a Társaság 1928-ra szóló költségvetési tervezetét. — A közgyűlés egyhangúlag elfogadja.

9. Gulyás Pál jelentést tesz a szavazás eredményéről. — Beadatott összesen 44 érvényes szavazólap. Megválasztottak: elnökké Szinnyei József 43, alelnökké Gombocz Zoltán és Melich János 44—44, titkárrá Jakubovich Emil 44, jegyzővé Zsirai Miklós 44, ellenőrré Pais Dezső 44, a számvizsgáló bizottság tagjává Horváth Endre 44, Pázmán József 43 és Szidarovszky János 44 szavazattal. — Választmányi tagok lettek: A) fővárosiak: Eckhardt Sándor 42, Farkas Gyula 42, Horváth János 44, Trócsányi Zoltán 44, gróf Zichy István 44, Zlinszky Aladár 44, Zolnai Béla 44; B) vidékiek: Csefkó Gyula 44, Klemm Antal 44, Pap Károly 44 és Zolnai Gyula 44 szavazattal. — Szavazatot kapott még: számvizsgáló-bizottsági tagságra Zsinka Ferenc (1), választmányi tagságra Juhász Jenő és Vikár Béla (2-2).

10. Melich János a maga és tisztársai nevében megköszöni a Társaság kitüntető bizalmát s a közgyűlést berekeszti.

Kmf.

Melich János
elnök.

Zsirai Miklós
jegyző.

Pályázat népnyelvi gyűjtésre. A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1928. március 13-án tartott választmányi ülésében népnyelvi gyűjtésre hat, egyenként százhusz pengős díjat tűzött ki, még pedig úgy, hogy két díj a b u d a p e s t i, egy-egy a s z e g e d i, a d e b r e c e n i és p é c s i egyetem bölcsészeti hallgatóinak, egy pedig valamely erdélyi nyelvjárást tanulmányozó erdélyi főiskolai hallgatónak jusson. A népnyelvi gyűjtésre jelentkező hallgatók április hó 30-ig adják be a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökségéhez intézett folyamodványukat egyetemükön a magyar nyelvtudomány tanárának.

KÜLÖNFÉLÉK.

Szinnyei Józsefet, Társaságunk elnökét, a norvég Tudományos Akadémia külső tagjává választotta. Ujabb bizonyága ez annak, hogy a külföldi tudományos világ előtt milyen tekintélyt és hírnevet szerzett Szinnyei saját magának és a magyar tudományosságnak.

Jerney János. A február 25-iki napilapok arról adtak hírt, hogy Jerney János szülőhelyén, Dorozsmán mozgalom indult meg, hogy a község nagy szülöttének szobrot emeljenek, szülőházát pedig emléktáblával jelöljék meg. Jerney János 1800-ban született és 1855-ben Pesten halt meg. „Keleti utazás”,

címmel két kötetben számolt be arról a tanulmányútjáról, amelyet a magyar őshaza felderítése érdekében Moldvában, Déloroszországban és a Krimben tett, s amelyre 1844-ben indult volt el.

Kmoskó Mihály akadémiai előadása a magyarokra vonatkozó legrégibb keleti kútfőről.

A M. Tud. Akadémia f. é. március 19-én tartott felolvasó ülésének egyetlen pontja volt Kmoskó Mihály levelezőtag, egyetemi tanár felolvasása *Muhamma-di-Aufi* perzsa író anekdotagyűjteményének az északi népekre vonatkozó fejezetéről.

Kmoskó, aki a magyar őstörténeti kutatás szempontjából a szír, arab és perzsa történeti, valamint földrajzi irodalmat csaknem teljesen feldolgozta, kutatásainak eredményeiről már a mult esztendő tavaszán beszámolt az Akadémia egyik felolvasó ülésén, amikor Gardízi történeti munkájának idevágó részéről értekezve kimutatta, hogy a legrégibb keleti író, aki a magyarság szállásait és életmódját ismertette, nem Muslim ibn Abi Muslim al-Ġarmí volt, amint azt CHWOLSON nyomán MARQUART hangoztatta, hanem a vele egykorú Ubaidallah ibn Xordâdbih. E szerző nagy földrajzi munkája eddig még nem került ugyan elő (az az arab szöveg, amelyet Ibn Xordâdbih neve alatt DE GOEJE leideni egyetemi tanár adott ki a Bibliotheca Geographorum Arabicorum VI. kötetében, e munka alaposan megkurtított kivonata), azonban Kmoskó kimutatta, hogy e mű teljes szövegét az 1906-ban elhunyt RAVERTY, a bombay-i bennszülött ezred őrnagya, a *Tabakât-i-Nâšîn* c. perzsa krónika angol fordításához adott jegyzeteiben több ízben idézi, és hogy ezek az idézetek Gardízi szövegével szövszerint egyeznek, ebből pedig az következik, hogy ez a katonatiszt Ibn Xordâdbih munkájának teljes szövegét a mult század második felében használta, következésképp a kézirat valahol elő is fog kerülni, ha megkeressük.

Kmoskó legutóbbi felolvasásában e kérdésre visszatérve, *Muhamma-di-Aufi*, Gardízi, Ibn Rustah, al-Maqdisi, továbbá a *Kien-Thang-Szu* (A Thang uralkodóház története) kútfőknek az ujugurokra vonatkozó adatait egybevetette és arra mutatott rá, hogy Ibn Xordâdbihnek ez az elveszettnek vélt munkája 845 előtt íródott, minthogy szerzője Bisbaliq, Qaraxoĝo, Kuča és Xotan vidékét Khinához számította, s arról még nem vett tudomást, hogy a Xirxir-törökök 841-ben a Baikal tó északi partvidékéről dél felé kitörve az ujuguruk szelengavidéki szállásait elfoglalták, s ezért az utóbbiak új hazát keresve elszéledtek, s egyes csoportjaik Kan-ĉou, más töredékeik pedig Turfan (Qaraxoĝo) és Xotan vidékét szállottak meg.

A felolvasó bejelentette azt is, hogy az Akadémia elnöksége az ő megkeresésére BARTHOLD orosz tudóshoz fordult, hogy a magyar őstörténeti kutatás szempontjából rendkívül fontos Hadúd al-Ĵalam (A világ határai) c. 982-ben írt perzsa nyelvű névtelen földrajzi mű idevágó fejezeteit a magyar történeti kutatás részére megközelíthetővé tegye. OLDENBURG úr, az orosz akadémia örökös titkára, Akadémiánkkal azt az örvendetes hírt közölte, hogy a kívánt helyek kéziratfényképeit meg fogjuk kapni.

LEVÉLSZEKRÉNY.

12. **T. V.-nak** (l. MNy. XXIII, 538): A *-mér* végű tulajdonnevek nem mind egy nyelvből valók. Az ilyen nevek eredetükre nézve lehetnek: 1. Szlávok. Pl. *Kázmér* < lengy. *Kazi-mir*, *Kazy-myrz*; ebben a szláv *mír*, eredetibb *-měr* a ném. nevekben levő *-mār* (vö. *Volk-mār*) átvétele, l. BERNEKER, EtWb. II, 51; ez a *-mār* a. m. 'herrlich, gross'. 2. Törökök. Pl. Árpádkor-beli *Itemir* személynevünk török igei származék *-mār* vagy *-mīr* képzővel (l. MNy. XI, 150), *Eltimīr* (MNy. XXI, 38). A fehérmegyei *Isztimér* hn. talán török, vagy talán szláv szn. mása. 3. Magyarok. A magyarban van *-mār-mér* képző; vö. *szilemér* 'progenies, abkömmling', *alamār* 'sokat alvó, lusta', *csalmār* ~ *csalamār* 'hamiskás, ravasz' (l. MNy. IX, 143). Ilyen lehet *Elemér* nevünk is az *él*-ni igéből. Van *Elemér* helynevünk is (Torontál m.). Ennek régi neve talán *Ilemér* (CSÁNKI II, 127, 130), mai neve pedig német lakói nyelvében: *Elemir*. Ez a magy. *Elemér*, ném. *Elemir* nem egy ném. *Elmar* átvétele, hanem vagy a magy. *Elemér*, vagy pedig egy *-mār* végű török név mása.

13. **B. K.-nak** (l. MNy. XXIII, 540): A *Szegedin*, *Petrovaradin*, *Varasdin* helynevekben levő *-in* latin eredetű. A szóban levő helyneveknek ui. a magyarból latinositott alakja: *Segedinum*, *Petrovaradinum*, *Varasdinum* (vö. *Debrecinum*). Ezekből a latinos alakokból való német elvonások a *Szegedin*, *Petrovaradin*, *Varasdin*, *Debrecin* nevek. Más eredetű az *Apatin*, és a *Kubin* név. Ezek a magyar *Apáti*, *Köve* (régibb *Küve*) nevekből való szláv *-in* képzős nomen possessorisok, s annyit jelentenek, hogy *Apát-é*, *Kevé-é*.

14. **A. R.-nek**: A magyar *föld* szó, miként azt BUDENZ: NyK. VI, 463 kifejtette, s utána THOMSEN VILMOS is elfogadta („eine ganz zufällige Ähnlichkeit“), csak véletlenül hasonlít a német *feld*-hez. Volt idő, amikor a két szó hangalakilag sem azonos. A német származtatás, amelyet BOROVSKY: NyK. XXIV, 336 s utána MELICH is vall, illetőleg vallott, nem lehet helyes. A magyar *föld* eredete azonban ezzel nincs megfejtve.

15. **Cz. K.-nak, Szegeden**: Az *Ajton* < *Achtum* név kétségtelenül a tör. *altyn* 'arany' köznévből lett tör. *Altyn* szn. mása (l. GOMBOCZ-MELICH, EtSz.). Az Ön által közölt magyarázat (*Aj*- < *Ach*- < *Ág*-és *-ton* képző) nem lehet helyes.

16. **J. S.-nak**: Az akadémiai helyesírási szabályok szerint a kérdezett orosz neveket a következőképen kell írni: *Csebisev* Pafnutij Lyvovics, *Lobacevszkij* Nikoláj Ivánovics, *Markov* Andrej Andrejevics. — Az orosz *-v*-be végződő tulajdonneveket a németek *-ff*-fel szokták írni, mi *-v*-vel írjuk. K. P.

17. **Gy. K. kérdi**: Mi a *ribanc* szó eredete? — **Felelet**: Valószínűleg újabb keletű szó. Első adat reá a XVIII. sz.-ból van (l. NySz.), s eredeti jelentése — úgy látszik — 'rongyos,

toprongyos'; ebből fejlődött a 'hitvány, feslett erkölcsű' (vö. *festik: feslett erkölcsű*). Talán hangfestő szó, s a *ribál, ripacsos* szavakkal van rokonságban.

K. P.

18. M. K. Gy. írja: I. A MMy. XXIV. köt. 71. lapján kérdezett *polongher* a. m. *pölongér*, azaz *pellengér*. Régebbi iratokban ö-s alakban sokszor olvastam. — II. Az EtSz. 319. lapján olvasható *bebzonár* vagy *bezovár* (ahogy gyakran írták) a. m. *bezoár*, nem pedig 'pecsétnyomó gyűrű'. Hogy a Károlyi család oklevéltára szerint ugyanott tartották, ahol az aranygyűrűket, az érthető, mert igen drága orvosság volt, kivált ha »öreg«, vagyis ha 'nagy' volt.

19. Motika Ida tanárjelölt Szegedről írja: A MNy. XXIV. köt. 71. lapján kérdezett *polongher* a. m. *pölongér*, azaz *pellengér*. *Pölongér*-re van adat a NySz.-ban is.

20. K. K. A. írja: I. Az OklSz. a *fi, fiú* adatai között idézi: 1302: Magister Kokos filius comitis Rykolfy. HORGER *Orosháza: orosházi* c. dolgozatában (MNy. XXIV, 13) hivatkozik az OklSz.-nak erre az adatára, mint amely kiütközik az akkori Istvánfia-féle névalakok közül. Jónak látom tehát a figyelmet felhívni arra, hogy az OklSz. ezt az adatot tévesen vonta a *fi, fiú* címző alá. T. i. a *Rykolfy* nem más, mint genitivusa a *Rikolf*-ből latinositott *Rikolphus* személynévnek, amelyet a Berzeviczyek egyik őse viselt. Vö. 1289: *Rycolphus Comes de Lumpniz*; 1296: Kokos et Johannes filij *Rykolphy de Scepus*... iudem filij *Rykolph* (WENZEL IX, 516; X, 226—7). — II. Kemenes-*Hölgysz* nevű hely van Vas megyében (vö. CSÁNKI II, 757). Az OklSz. *Hölgysz?* *hölgyész, hölgyész?* címző alatt 1341- és 1345-ből közöl rá adatokat és azt jegyzi meg hozzá: „[A. m. *hölgyes?*]“, vagyis 'hölgyemenyétben, hermelinben gazdag'. Ezt az értelmezést némileg helyesbíteniünk kell. A *hölgyész* ui. olyan alakulat, mint *vadász, halász, madarász, hód: hodász* (hm. is Vasban és Szatmárban; vö. OklSz.), és a jelentése 'hermelinvadász' vagy 'hermelinvadászok lakóhelye'. Ezt megerősíti, hogy az 1341- és 1345-iki adatok szerint a hely királyi birtok, tehát nyilván a királyi *hölgyevadászokról* nyerte nevét. Másik *Hölgysz* ~ *Höggysz*-t ismerünk Tolnában (CSÁNKI III, 430).

21. Szalma József írja: A párkányi hídfőnek felső oldalán levő partrészletnek mintegy 200 m hosszúságban *Macskavárta* a neve. Sekély, 20—30 méterre lábolható, homokos itt a Duna medre, ép azért kedvence fürdőhelye volt a kisebb, úszni éred nem tudó gyermekeknek. — Sokat gondolkoztam már e név eredetén, kielégítő magyarázatot azonban nem találtam. Kérdezősködtem az öregebbeknél, hátha tudnának a név esetleges történeti, személyi vagy eseményi kapcsolatos keletkezéséről, de csak annyi volt a válasz: „Így hívták ezt mindig. Miért, nem tudjuk.“ Egyetlen, bár nem valószínű megoldást mégis találtam. Mielőtt a községnek ez a része beépült volna, olyan szeméttlerakódó-félének használták ezt a helyet. Döglött kutya, macska is nem egyszer éktelenkedett a fűzfabokrok alatt. Úgy látszik, a közelben lakók ide hordták

elhullott állataikat s talán azért nevezték el *Macskavártá*-nak. S azért a macskáról, mert az gyakoribb dög falun, denominatio autem fit a potiore. Lehetséges, hogy más dunamenti községben is előfordul ez az elnevezés. Ott esetleg megfelelő magyarázatot is tudnak adni.

22. Ó. K. írja: A Pesti Hirlap 1927. december 21-iki számának 6. lapján „Ezer feltárt hún sír Szentes határában” címen közli CSALLÁNY GÁBORNAK, a Csongrádvármegyei Múzeum igazgatójának, a nyilatkozatát. Ebben olvassuk: „A neolith népek kiválóbb embereik koponyáját megfúrták, »trepanálták«. Ezzel jelezni akarták, hogy eszes férfiak gondolatainak utat kell engedni ősi hazájukba, a nagy tágasságba. A koponyarésen hadd járjon ki és be szabadon az ész. — Több hún sírban találtam ilyen lékelt koponyát, amely mellett ott feküdt a szépen kivágott koponyacsont-darab. A trepanálás az ősmagyaroknál is divatban volt. Talán innen ered az okos emberek megkülönböztető jelzője: *agyafurt, furfangos*.” Megjegyezhetjük ehhez, hogy *agyafurt, furtagyas* kifejezéseinket a koponyalékeléssel hozza kapcsolatba PAIS Dezső folyóiratunk 1914-iki évf.-ának 414–7. lapján. Csakhogy PAIS a trepanálás szokásának célját nem abban keresi, amiben CSALLÁNY. Szerinte t. i. bizonyos személyeket agyuk, azaz koponyájuk megfúrásával lelkibetegekké tettek, azért hogy rendellenes szellemi megnyilvánulásaik révén jósaik, táltosaik, szentjeik legyenek. CSALLÁNY trepanált hún—magyar leletei megerősítik PAIS magyarázatát.

23. Kölcsey Dezsőnek: A *Kölcsey*-család genealogiájában előforduló neveket illető kérdésére feleletül folyóiratunk egyik közelebbi füzetében külön cikket közlünk.

24. Sajó Sándor kérdi: Ipolyság szomszédságában, az Ipolyvölgyében, egy kúphegy tövében fekszik egy kis magyar falu: *Tesmag*. Régóta izgat már a kérdés, mit jelent ez a helynév. Összetétel? — Ipolyság egy szép erdős völgyének *Parassa* (a kiejtésben rövid s-sel *Parasa*) a neve. Hát ez a név mit jelent? Van-e köze a Brassó névhez?

25. Kászonyi Ferenek: Első kérdésére megkapja a kimerítő feleletet TOLNAI VILMOSNAK „Halhatatlan magyar nyelv” c. értekezésében (MNY. XX, 50). Ezer mai magyar tőszó közül 90 a török eredetű, összefüggő szövegben ezer szó közül 5–22 török jövevény. Másik két kérdésére esupán könyveket ajánlhatunk, minthogy kérdései egyrészt nem nyelvészetiek, másrészt reájuk felelet egy-két sorban nem adható.

26. P. K. kérdi: Mit szól a Magyar Nyelv a Budapesti Korrektorok és Revizorok Körének kezdeményezésére megindított mozgalomhoz, amely azzal a megokolással, hogy a nyomdák részére az immár egységessé alakított mai akadémiai helyesírás nem használható, ezt meg akarja reformálni. — **Felelet:** A mozgalom nem új keletű, hírt is adtunk annak idején róla a MNY.-ben (l. XIX, 54). Most azt tesszük hozzá, hogy a helyes-

írás terén bárkitől jön is helyes gondolat, indítvány, azt az illetékes tényezők mindenkor szívesen fogadják és tárgyilagos mérlegelés után fel is használják. Azonban a jelen esetben — úgy látszik — Az Est-lapok helyesírásáról van szó, minthogy a Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre helyesírási reformtörekvései megszövegezésével azt a tudóst bízta meg, aki Az Est-lapok helyesírási szabályait is kiadta. Így pedig féltő, hogy a reformok közt alig lesz más, mint amit már úgy is ismerünk. Ezért nem értjük, miért örül a Nemzeti Ujság (l. 1928. jan. 28-iki számát) Sz. E. cikkírója annak, hogy az Akadémia egységes helyesírása ellenében jobb lesz a Budapesti Korrektorok és Revizorok Körének tervbe vett helyesírása. J—s.

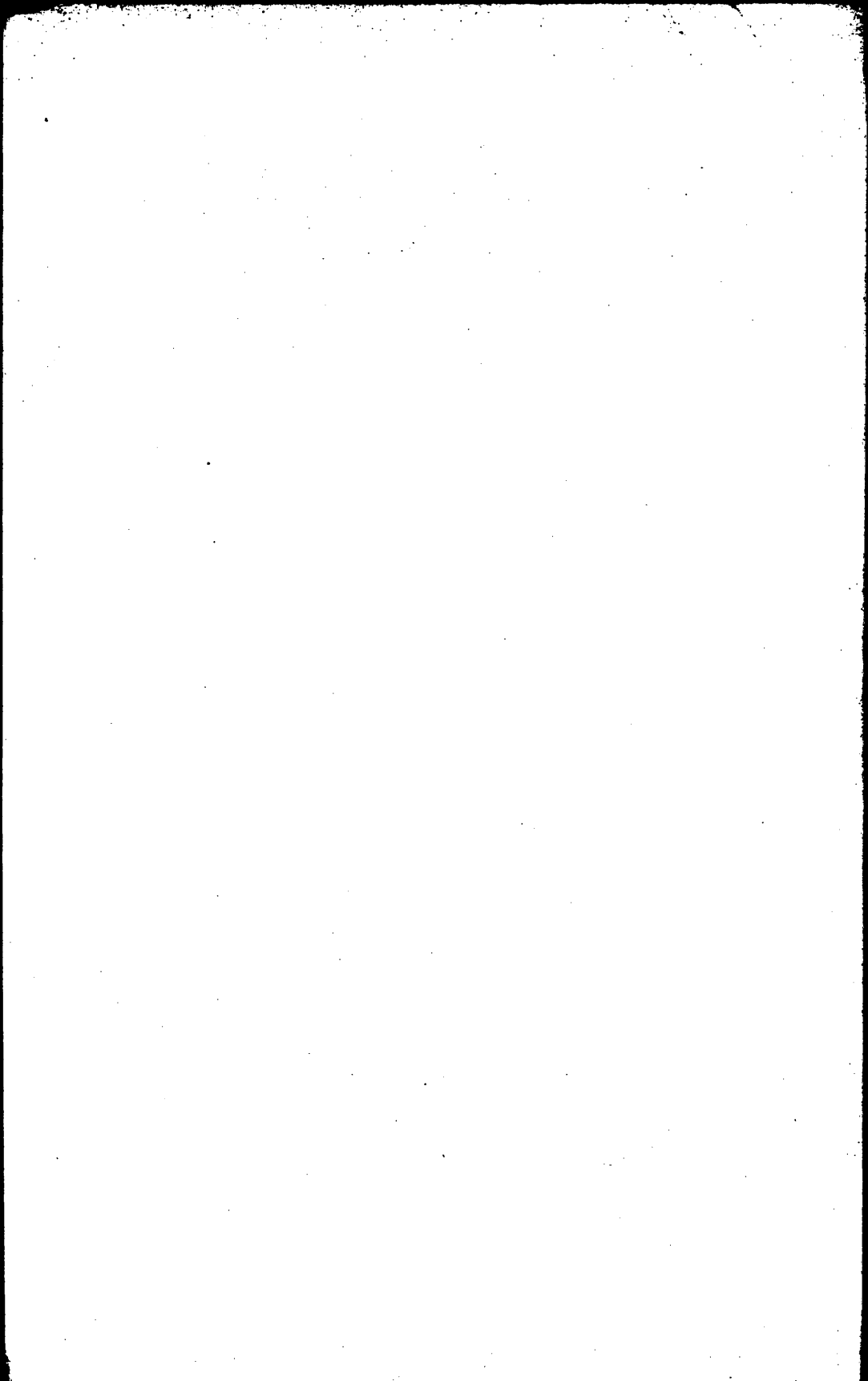
27. G. P. kérdi: Az iskolai gyakorlatok osztályozásánál a helyesírás és fogalmazás mellett szerepel a *külsőalak* megjelölés is. Kétségek merültek fel arra nézve, hogy mi a helyesebb: egybeírva *külsőalak* vagy különírva *külső alak*. — Felelet: A *külsőalak* a helyesebb. T. i. a szókapcsolat mint az iskolai élet műkifejezése olyan sajátos fogalmi jegyekre vonatkozik, amelyek a *külső alakok*-ban általában nincsenek meg, tehát a főnév és a jelző viszonyát itt összetételnek kell felfognunk. Egyébként pedig jónak látnók, ha a *külsőalak* helyébe *külsőalak* lépne. Ha ui. lehet *külföld, külügy, külpolitika, külkereskedelem*, miért ne lehetne *külsőalak* is? Arra, hogy határozószó melléknévilleg használva alkothat főnévvel jelzői összetételt, példák: *felföld, fennszó, ellenfél, általút, összemarok*. Sőt ha esetleg még ez sem volna elég orthologusainknak, a kolozsvári *Belmagyar-t és Külmagyar-t* idézzük ellenük. P. D.

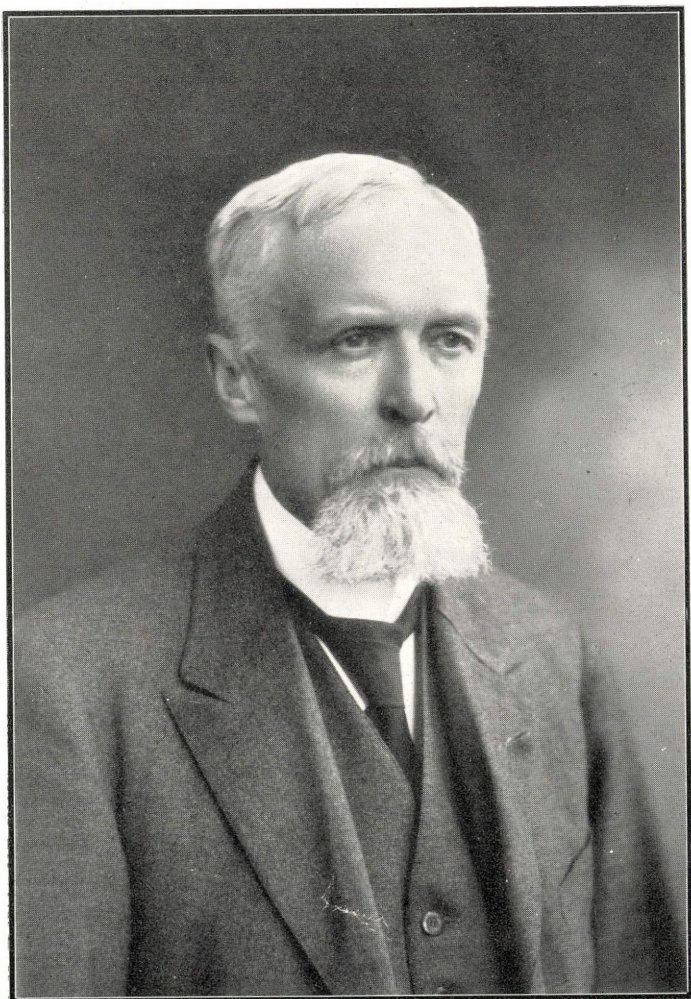
Nyilatkozat. Arra az ismertetésre, amelyet Csefkó Gyula a *Falusi nótárius*nak az én bevezetésemmel megjelent új kiadásáról írt (MNY. XXIV, 53—7), nem teszek egyetlen érdembeli megjegyzést sem, mert ezért a kiadásért, amelyről Csefkó Gyula cikkéből vettem először tudomást, nem vállalom felelősséget. De azt a csodálkozásomat nem fojthatom el, hogy az ismertető nem vette észre, hogy ez az új kiadás változatlan, legfeljebb sajtóhibákkal módosított lenyomata a 30 évvel ezelőtt megjelent elsőnek; 30 év pedig a legsúlyosabb büntetésekre is elévülést jelent. Debrecenben, 1928. febr. 22. Dr. Kardos Albert, a Magyar Nyelv-tudományi Társaság tagja.

Ezt a nyilatkozatot azzal a megjegyzéssel közöljük, hogy a szerzők rendes körülmények között a bírálóknál inkább ellenőrizhetik, hogy a kiadó mit művel munkájukkal. Minthogy tehát KARDOS ALBERT munkájának új kiadásával a nyilvánosság előtt nem tagadta meg a közönséget, CSEFKÓ GYULA joggal rohanta fel neki, hogy az új kiadásban 30 év tudományos eredményei figyelmen kívül maradtak. Szerkesztőség.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

K. B. Wiklund

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXIV. KÖT.

1928. MÁJ.—JÜN.

5—6. SZÁM.

Wiklund Károly Bernát.

Ez év március 15-én ünnepelte születésének 60. évfordulóját WIKLUND KÁROLY BERNÁT, az upsalai egyetem tanára, a lapp nyelv és élet élesszemű bűvára, a finnugor összehasonlító nyelvészet bátor tollú és nagyszerű munkása. Tudományos világunk a Magyar Nyelvtudományi Társaság tiszteleti és a M. Tud. Akadémia külső tagságával már korábban is kifejezte előtte hálás elismerését azokért az eredményekért, melyekkel a finnugor tudományokat gazdagította, s — közvetve vagy közvetlenül — a magyar nyelvészetre is termékenyítő hatással volt. Az évforduló ünnepe újabb kedvező alkalom arra, hogy számot adva a tőle kapott értékekről, ragaszkodó tiszteletünkről biztosítsuk és szerencsekívánatunkat tolmácsoljuk neki.

WIKLUNDOT elsősorban lappologusnak szoktuk tekinteni. Érdeklődése, kutatásai fiatal kora óta a lappokra, a finnugorságnak nyelvi, antropológiai, őstörténeti és néprajzi tekintetben egyaránt rendkívül fontos tagjára, összpontosultak; irodalmi tevékenysége is ezen a téren a leggazdagabb, sőt távolabbi tereket átfogó tanulmányai, elvi, módszertani fejtegetései is jórészt lapp probléma-csomókból gyűrűztek szét.

Anyagközlései és leíró kiadványai, amelyek mindjárt az egyetemi évek után 1885-ben, 1886-ban és 1888-ban végzett tanulmányok friss gyümölcszeként indultak meg, nélkülözhetetlen segédeszközeinkké váltak. A sorozat kiemelkedő tagjai a lulei-lapp szótár (1890.), hang- és alaktan (1891.), a pompás kis lapp chrestomatia (1894.), valamint a terjedelmesebb lapp nyelvtan (Lärobok i lappska språket. 1901. 2. kiad. 1915.). Közben, 1896-ban látott napvilágot WIKLUND legklasszikusabb munkája, az Entwurf einer urlappischen Lautlehre, a modern nyelvészeti módszertan alkalmazásával készült legelső finnugor hangtörténeti monografiája, amely nemcsak a hihetetlenül bonyolult lapp magánhangzórendszer, hangsúly, quantitas-törvények tudományos vizsgálatának alapvetése, hanem voltaképeni szűkebb körén felül egyúttal az egész lappság etnikai és őstörténeti rejtélyeinek első tömör synopsisa. Hogy egyebet ne említsünk, innét vált tudományos meggyőződésé, hogy a lappok fajilag nem finnugorok, s mai finnugor nyelvüket épúgy nyelvcserevel szereztek, mint pl. a bolgárok vagy a román nyelvű népek zöme. E könyv alapján lett WIKLUND még ugyanabban az évben az

upsalai egyetem magántanára is. 1905-ben azután a finnugor nyelvészet egyetemi tanárává nevezték ki, s nem érdektelen megjegyeznünk, hogy ebben a kitüntetésben előtte svéd ember még nem részesült.

WIKLUND szorosabb értelemben vett nyelvészeti munkásságában továbbra is a hang- és alaktanon maradt a súlypont, de a lappból kiindulva egyre tágabb körre terjedő irányzattal.¹ Ritka érdeklődést keltett a Finnisch-ugrisch und indogermanisch c. nevezetes cikke (MO. I.), amely a KALMÁR Prodromusa óta kísértő kérdés tisztázására vállalkozott, arra t. i., hogy ősrökonság emlékei-e az indogermán-ságban és finnugorságban található régi egyezések. WIKLUND az anyag kritikai felülvizsgálata alapján hajlandó volt igennel válaszolni, s ha nem sikerült is a természeténél fogva végtelenül kényes kérdést mindenkit meggyőzően eldöntenie, kétségtelenül elhárította az addig minden ilyenmű próbálkozást eleve megghiúsító elvi akadályokat és megmutatta az esetleges megoldás egyedül helyes útját-módját.

Sokat foglalkozott a lapp s részben a finn nyelv germán jövevényszavaival (SUSAik. X., MO. V., IdgJb. V.), helynevekkel (MO. IV, V. stb.), s több kötetre rúgnak azok a kisebb-nagyobb dolgozatok — eredeti tanulmányok és népszerűsítő cikkek —, amelyek a lappok szellemi és anyagi életének legkülönbélebb jelenségeit, formáit világítják meg. A folyóiratokban, alkalmi kiadványokban szétszórtan található cikkekből könnyí volna egész lapp-enciklopédiát összeszerkeszteni, mert hisz a legtöbb fejezet egészen pontosan ki van dolgozva (a lappok eredete, őstörténete, történeti viszontagságai, újabbkori vándorlásai, települési viszonyai; öröklött jellemvonások és idegen hatások; rénszarvas-nomadizmus és európaias civilizáció; vallás- és jogszokások, primitív költészet és a mai lapp irodalmi nyelv egységes helyesírása, zene, tánc, stb., stb.), s hozzá még az összeszerkesztés tervrajzát is elkészítette WIKLUND (Lapparna, deras lif och kultur. 1903. — The Lapps in Sweden. 1923.).

WIKLUND kitűnően tud finnül is, magyarul is, és alig múlik el év, hogy egyetemi előadásában egyiket avagy másikat ne tanítaná. Ezeknek a nyelveknek azonban nemcsak a szerkezetét ismeri, hanem a történetükre vonatkozó részlet-kutatásokat is élénk figyelemmel kíséri, tevékenyen résztvesz bennük maga is, sőt a szakirodalomban való nagy tájékozottsága, mindig feltűnően önálló gondolkodása, metsző kritikája és istenáldotta merész intuíciója arra is képessé teszi, hogy

¹ Zur geschichte des urlappischen \bar{a} und \bar{u} (FUF. I—II.); Zur geschichte der lappischen affricaten (SUSAik. XXIII.); A translativus (MNy. XXIII.); Zur frage vom stufenwechsel im finnisch-ugrischen (Thomsen-Festschrift); Stufenwechselstudien (MO. VII, IX, XIII); Kolmiasteinen astevaihtelu (Viritt. 1921.); Zur geschichte der personal- und possessivsuffixe im uralischen (MO. IX.).

pl. a Kalevala kompozíciójáról, esztétikai értékéről vagy a svédek Finnországba jövetelének koráról épúgy meglegyen az eredeti véleménye és tanítása, mint a magyarság őshazájáról és faji hovátartozásáról (Reallex. d. Vorgeschichte, s. v. Finno-Ugrier; Litteris II, 31—5). ZSIRAI MIKLÓS.

Géza.

Köztudomású, hogy *Géza* nevünk egy régi magyar név helytelen olvasásából keletkezett (vö. MELEGDI: MNy. VII, 182).

Ez a régi név először mint egy magyar fejedelemnek, Szent István apjának a neve jelenik meg a történeti forrásokban. Thietmar merseburgi püspöknél, Géza és Szent István kortársánál, *Deuuiæ* alakban szerepel, s ez valószínűleg *Gyëþics*-nek olvasandó (MG. SS. III, 862). A fejedelem nevének hasonló alakja előfordul más külföldi forrásokban is, így egy XII. századi párizsi kódexben, Chabannes-i Ademar (szül. 988 körül) interpolátoránál: *Gouz* (MG. SS. IV, 129; PAULER, A magyar nemzet tört. Szent Istvánig 190). Ez talán egy *Gyëücs*-féle alakot akar visszaadni.

Ilyen rövid alakban ismerjük a korona feliratáról I. Géza király nevét:

ΓΕ | ΩΒ | ΙΤΖ | Δ[εσποτη]C | ΠΙ | CT | O | C || KPA | ΛHC | ΤΟΥ | Ρ | ΚΙ | Α | C (= „Géza úr, Turkiának hívó királya.“ L. CSÁNKI: Árpád és az Árpádok 330).

A Γεωβιτζ alakot *Gyëþics*-nek olvashatjuk, s így az körülbelül megegyezik a Thietmar-féle formával. (A görög alakot *Gyovics*-nak is lehetne olvasni; mintha más — külföldi forrásokban megőrzött — alakok is egy mélyhangú változat mellett szólanának.)

E rövidebb alak régibb, eredetibb, mint a lentebb említendő hosszabb alak. Thietmar kortársa Gézának; a másik két adat pedig későbbi ugyan, de külföldön használatos változatként inkább tükröztethet vissza régi alakot, mint a hazai adatok, melyek a név magyar módosulásait mutatják.

I. Géza királyunk (1074—7.) neve a pénzein már *Geuca* olv. *Gyëücsa* alakban van (I. RÉTHY, Corpus Nummorum Hungariae. I. köt. 2. tábla, 24. sz.: GEVCA REX). Ez tehát egy *-a* becéző-képzővel bővült forma; olyan, mint pl. a *Szem-a*, *Vak-a*, *Fehér-a*, *Szép-a*, *Üs-a* régi magyar személynevek (vö. PAIS: MNy. XVIII, 28—30). Az *-a* képzővel bővült alakot találjuk VII. Gergely pápának I. Gézához írt leveleiben is: 1074. év: *Geusae* Ungarorum ducis | 1075. év: *Geusam* Ungariae ducem | *Geusae* Ungariae duci (I. JAFFE, Regesta Pontificum Romanorum. I. Lipsiae, 1885. 604., 613., 614. l.).

1100 körül a *Gyëücsa* ~ *Gyëüsa* név változáson megy át, t. i. az *ëü* diphthongus *ëi*-jé fejlődik.

II. Géza (1141—1161.) viaszpecsétjén GEISA felírás van, olombulláján: GEISE REGIS. Ez valószínűleg *Gyëüsa*-nak olvasandó. Ugyane királyunknak és fiának, III. Istvánnak, okleveleiben *Geifa*, *Geiza*, *Geica*, *Geythsa*, *Geche* (regis)-féle alakokat találunk. (Anonymus 57. §.-ében *Geyfam* acc. formát ölt a fejedelem neve is.) De természetesen még mindig él a régi alak is: a csatári apátságnak az admonti Gut-Keled-bibliába bejegyzett alapítólevelében (1141—1161.) *Geuczha* (*Gyëücsa*) néven szerepel II. Géza (FEJÉRPATAKY: Magyar Könyvszemle 1892/93: 15).

A név azután tovább változik. Egy 1338-iki oklevél II. Géza nevét *Deyce* (regis), tehát: *Dëicsa*) alakban közli. A szókezdő *gy-* egy ismeretes magyar hangtörvénynek, a *gy->d-* változásnak megfelelően, *d*-vé lett (vö. KARÁCSONYI JÁNOS: Turul 1894. XII, 22), később az *ëi* diphthongus szabályosan *é*-vé fejlődött, a szóvégi *a* pedig illeszkedett. Ezért van az, hogy az ősi *Gyëücsa* személynevet *Décse*, *Décs*, *Decső* helyneveink őrizték meg a mai napig (l. EtSz. *Décse*).

A *Géza* nevet Géza fejedelmen és két Géza királyunkon kívül mások is viselték. Legismertebb ezek között Géza herceg, III. Béla testvére, II. Géza negyedik fia.

A garamszentbenedeki apátság alapítólevelében szerepel *Deucha* nevű várjobbágy (NAGY GÉZA: Turul 1906. XXIV, 53).

A Várad Regestromban egy *Geus* olv. *Gyëüs* nevet találunk, amelyről az EtSz. szerzői azt tartják, hogy esetleg (én azt hiszem, igen valószínűen) a *Décse* névhez csatolandó (EtSz. *Décse*).

Van még ezeken kívül a *Géza* névnek számos alakja, különösen a külföldi forrásokban. Utóbbiakban többször találkozunk egy szókezdő *j*-s alakváltozattal. Így Kinnamosnál (XII. század vége): Γερζᾶ (ed. Bonn 104), Γαρζᾶς (uo. 119, 132) és Niketas Choniatesnál (XIII. század eleje). Nyugaton: 1061. és 1063. év: Joas filius Belis (I. Géza — MG. SS. V, 162, 166). Cronica Principum Poloniae: Jesse (l. PAULER, A magyar nemzet tört. I, 382). Thietmar: Jesse (MELICH: MNy. III, 170). Ezek az alakok a mi szempontunkból — úgy látom — mellőzhetők. Bizonyos, hogy a külföldi alakváltozatok egy része a hallott vagy írva látott névalak hibás reprodukálásán alapul.¹)

Az mindenestre világosan látszik, hogy itt egy régi magyar *Gyëücs* személynévvel van dolgunk, melynek (*s*-sel váltakozó) *cs*-jét, mint becézőképzőt, bátran különválaszthatjuk, s így egy **Gyëü* alakot kapunk.

¹ Az adatok összeállításában nagy segítségemre volt JAKUBOVICH EMIL, kinek e helyen is hálás köszönetet mondok.

Ebből a névből magyarázza PAIS DEZSŐ (MNY. XXIII, 507. l. 1. j.) a *Győ*, *Győd* ~ *Gyüd*, *Gyejcsa* ~ *Décse*, *Jeür* > *Győr*: *Dér* > *Dör* *Derzs* hely-, illetőleg személyneveket (vö. még PAIS, Magyar Anonymus 117).

Ez a régi magyar **Gyēü* török, és pedig bolgár-török eredetű személynév, mely a következő török szóval függ össze:

orkhoni (IS 4) *jég idi* 'fő úr = fő uralkodó'; *jég* 'jobb, legjobb, felső, legfőbb' (THOMSEN, Turcica 20—1. l. j.); uigur *jig kunčui* 'fő-feleség' (MÜLLER, Uig. II. köt. 23. l. 19. sor); csagatáj *ig* 'nemes, nemes származású' (THURY, A „Behdset-ül-lugat“ 37. l.); uigur *jüg*; *jig* 'előkelő' (vö. RADLOFF, Wb. III, 315).

Ez tehát egy török méltóságjelölő szó.

A *j*-török *jig* alaknak a bolgár-törökben **džij* s ennek a magyarban szabályosan **gyēß*, **gyēü*- felel meg.

Nem lehetetlen, hogy a *Gyēücsa* fordítása I. Géza királynak *Magnus* neve, amelyre adatok: pénzen: DVX-MAGNVS (RÉTHY, Corpus Nummorum Hung. I. köt. 2. tábla 23. sz.); 1075: Ego *Magnus* qui et *Geisa* (MonStrig. I, 53); szászti alapítólevél: Salamon rex cum *Magno* duce, s ugyanitt az alapítónak, Péternek a leánya: filie mee *Magne* (WENZEL I, 25). Ilyen névfordítások előfordulnak. De figyelembe kell vennünk, hogy *Gyēücsá*-nak inkább 'Major, Maximus' volna a fordítása.

*

Az Árpád-család személyneveinek jó része a pogány korban török méltóságnévből keletkezett.

Tarkacsu-nak, Árpád fiának neve a török *tarkan* méltóságnévből való;

Üllő-nek, Árpád második fiának neve valószínűleg a török *ilik* 'fejedelem' szóból származik;

Zsolt neve a *sultān* szóval függ össze;

Vajk, Szent István pogánykori neve, a török *baj* 'gazdag, hős, vezér' szóval tartozik össze, amint mindezt nemsokára alkalmam lesz bővebben kifejteni.

Más, török méltóságnévből való, vezérek-korabeli vagy régi magyar személynevek:

Gyula a *jula* ~ *džula* török méltóságnévből,

Kündü: török *kündü*,

Töhtöm: török *tijit* + magyar *-m* becézőképző (l. MELICH: MNY. XXI, 127),

Koppány: török *kapyan* ~ **kapan*,

Bács: török *Baya* + magyar *cs* becézőképző (kissé máskép GOMBOCZ: MNY. XX, 174),

Bán: török *Baya* + magyar *-n* becézőképző (máskép EtSz.),

Inak: török *ynak* (I. GOMBOCZ, Árpádkori török személyneveink 46).

A török *tarkan* 'nemes, kiváltságos' szóból valók *Tárkány* helyneveink, melyek azonban nem személynévi eredetűek (GOMBOCZ, Árpádkori török személyneveink 48—9).

*

Mint mondtam, a *Géza*, illetőleg *Gyëücsa* név bolgár-török eredetű.

Legújabb időkig általánosan el volt fogadva az a fel-fogás, hogy „legrégebb török eredetű személyneveink kivétel nélkül *j*-török nyelvekből valók, s egy sincs köztük, mely abból a bolgár-török nyelvből származnék, amelyikből a magyar nyelv legrégebb török jövevényszavait kapta“ (LIGETI: MNy. XXII, 80, ugyanitt felsorolva MELICH, GOMBOCZ, PAIS dolgozatainak idevonatkozó helyei).

Ezt a véleményt most már módosítanunk kell. Az erdélyi *Gyula* szókezdő *gy*-je a *j*-török *jula* alakkal szemben első-sorban bolgár-török fejleménynek magyarázható, s ezt a magyarázatot bizonyossá teszi Gyula két leánya, *Karoldu* és *Saroltu* nevének a megfejtése (MELICH: MNy. XX, 110—5): e nevekben a *Saroltu* szókezdő *s*-e, s valószínűleg a *sar*-nak 'fehér' jelentése is a bolgár-török nyelvből magyarázandó.

Ugyancsak bolgár-török eredetű az *Üllő* név (*j*-török szóvégi *-ik*-kel szemben magyar *-ő*).

Bolgár-török eredetű személyneveink tehát a vezérek korában kétségkívül vannak, ha nem is nagy számmal. Sőt az olyan névadásból, mint *Karoldu* és *Saroltu* 'fekete menyét' és 'fehér menyét', arra következtethetünk, hogy a bolgár-török nyelvet az erdélyi Gyula udvarában beszélték is.

E szerény, de biztos kezdet után minden reményünk megvan arra, hogy bolgár-török eredetű neveink száma még szaporodni fog. Bolgár-török személynévi eredetű *Bő* helyneveink egy része a *j*-török *beg* ~ bolgár **bej*-ből (vö. PAIS: MNy. XXIII, 502—8) és *Ölbő* nevünk *j*-török *il-beg* ~ bolgár **il-bej*-ből (vö. PAIS: KCsA. II, 86—8). Ez utóbbi nevek egy részének magyarázatánál azonban figyelembe kell venni a besenyő nyelvet is, melyben a szóvégi *g*-t már a X. században *j* (*i*) alakban találjuk (török *bäg* ~ besenyő *bei* — I. MNy. XVIII, 5).

*

VÁMBÉRY (A magyarok eredete 167—8) a török *jajčy* 'íjász' szóból magyarázta a *Géza* (illetőleg — ahogyan ő a régi alakokat olvassa — *Gyeics*) nevet. Ez az egyeztetés csupán a két szó bizonyos fokú hasonlóságán alapszik.

Egy *Jajčy* 'íjász' török személynév nem elképzelhetetlen ugyan (de nem is tartoznék — különösen fejedelmi személyeknél — a gyakoribb típusú török személynévek közé), azonban ennek a magyarban **Gyajcs* és nem *Gyēcs* felelne meg. Az is világos (különösen az ugyanezen névből származott helynevekből, mint *Győd* stb.), hogy a név *cs*-je nem tartozik a tőalakhoz, tehát a magyarázatnál **Gyēü* alakból kell kiindulnunk.

NÉMETH GYULA.

Pozitivizmus és idealizmus a nyelvtudományban.

(A nyelvtudomány módszertanához.)¹

III.

1. A nyelvtudományi idealizmus és a lélektani szellemben magyarázó nyelvtudomány viszonya.

A VOSSLER-féle nyelvtudományi idealizmus általában véve visszahatás a XIX. sz. második felének természettudományos és pozitívista gondolkodásmódja ellen. A nyelvtudományi pozitívizmus VOSSLERÉK szerint a természetben uralkodó mechanikus törvényszerűség fogalmát viszi bele a nyelvi jelenségek változásainak magyarázatába, mintha a nyelvi jelenségek a természeti jelenségek sorába tartoznának, nem pedig a szellemiek körébe. A nyelvtudományi idealizmus törekvései azért egyrészt a természetben uralkodó mechanikus okság elvének a nyelvi változások magyarázatában való alkalmazása ellen irányulnak, tehát a nyelvi változásoknak a természeti történés módjára való mechanikus fölfogása ellen, amely szerint a nyelvi változások a képzettársulások passzív, automatikus, minden aktív én-tevékenység nélkül lefolyó működésének eredményei. „Der grammatiker lehrt uns das fatum, das alle wörter über kurz oder lang ereilen muss“.² A nyelvi változások okát a nyelvtudományi idealizmus a nyelvtudományi pozitívizmus szellemi mechanizmusával szemben a szellem aktív én-tevékenységében keresi. VOSSLERÉK jelszava: a nyelvi változások oka a szabadon, szándékosan és tudatosan teremtő szellem az ő intuícióival.

A XIX. sz. második felének természettudományos gondolkodásmódja a lélektanban³ s ennek révén a nyelvtudományban

¹ Az I. és a II. fejezetet l. MNy. XXIII, 10—24. A III. fejezet meg van rövidítve.

² VOSSLER, Sprachphilosophie 92.

³ Vö. KORNIS, A lelki élet I, 13.

is érezte hatását. STEINTHAL és PAUL ugyanis a nyelvi jelenségek fejlődésének magyarázatára a HERBART-féle lélektan alkalmazta, mely a természettudományok mechanikus oksági fogalmát a lelki jelenségekre is kiterjesztette.¹ A HERBART-féle lélektan a képzeteket önálló dolgoknak fogta föl, mint amilyenek a fizikai tárgyak. A képzetek ezen lélektan szerint a tudatból való eltűnésük után is tovább élnek a tudat mögött a tudattalanban, belső változás nélkül tartósan megmaradnak a tudat alatt, mintegy elraktározva, s ott mint fizikai erők hatnak egymásra, egyik a másikat vonzza s taszítja. A képzetek majd a tudatküszöb fölött vannak, majd alatta, minden képzetnek ugyanis állandó törekvése van, hogy később hasonló alakban magától újra a tudatküszöb fölé emelkedjék, s ez a reproductio meg is történik, hacsak más képzet nem gátolja. A HERBART-féle lélektan a lelki jelenségeket a lelki elemeknek vak egymáshatásából, a képzeteknek előre kiszámítható mechanikus kapcsolatából származtatja, a képzetek fölmerülését ugyanis tisztán a megelőző képzeteknek mint okoknak tulajdonítja. Ez a lélektan tehát a lelki okságot mechanikai jellegűnek fogta föl, mintha minden tudategység és minden különösebb tudattevékenység nélkül egyik lelki jelenség létrehozná a másikat, úgyhogy az új lelki jelenség az alkotó elemeknek pusztá, maradéknélküli összege gyanánt tekinthető.²

A nyelvtudományi idealizmus másrészt egyúttal visszahatás a pozitívizmus ellen, mely a lélektan révén szintén érezte hatását a nyelvtudományban. A lelki életnek említett impersonalisticus szellemét ugyanis, mely a XIX. sz. második felében uralkodó természettudományos gondolkodásmód hatása alatt fejlődött ki, még növelte a pozitívizmus, mely csak a pozitíve adottnak leírását és törvényszerűségének megállapítását tartotta egyedüli céljának, csak a hogyan-t kutatta, de a miért-et nem. A pozitívizmus „csupa passivummal dolgozik“, az En-t, a személyes alanyt és ennek tevékenységét eleve kiküszöböli a lelki életből. Az ily természettudományos és pozitivistá szellemű lélektan szerint a lelki jelenségek oka nem a maga nemében páratlan egységű tudat tevékenységében van, hanem magukban a jelenségekben, a tudattartalmakban, ezek az okozó, ható tényezők, ezek egymást mechanikusan okozzák, az En tevékeny közreműködése nélkül.

A XIX. sz. második felének ezen természettudományos és pozitivistá gondolkodásmódja, módszertani szelleme a lélektan révén a nyelvtudományra is hatott. STEINTHAL és PAUL a nyelvi jelenségeket a HERBART-féle képzet-mechanikával és statikával s az említett pozitivistá szellemben magyarázta. Az újabb

¹ Vö. HERBART nézeteit a nyelvről MISTELI összeállításában: Zeitschr. f. völkerpsychologie XII, 407.

² KORNIS, Okság és törvényszerűség a pszichológiában 129.

nyelvkutatók azonban legnagyobbbrészt elvetették a nyelvi jelenségeknek a HERBART-féle lélektan és a pozitivizmus szellemében való magyarázatát, s inkább a WUNDT-féle physiologiai irányú és kísérleti lélektant fogadják el magyarázó alapul.¹ WUNDT szerint a képzetek nem tartósan, változatlanul megmaradó, önálló dolgok, realitások, mint a viszonylag állandó fizikai dolgok, hanem folyton változó folyamatok, actualitások, úgyhogy nem raktározhatók el a tudatban, azért nem is fordulhat elő oly mechanikus képzetreproductio sem, aminőt a HERBART-féle lélektan fölvesz. Nem a régi képzetek földidézése (reproductioja) történik, hanem újraképzés (productio); a lelki életben ugyanis minden pillanatban újonnan való teremtés történik, minden lelki élmény külön új élmény a megfelelő képzetdispositiók alapján. WUNDT szellemében az újabb nyelvtudomány nem képzeteket, hanem képzetdispositiókat vesz föl a tudatküszöb alatt: az érzetek, illetőleg a szemléletek valami sajátos készséget (tevékenységre való képességet, hajlamot, dispositiót, más vélemény szerint emléknymokat, engrammákat) hagynak hátra a tudatban a hozzájuk minőségileg hasonló tartalmak újraképzésére.² Ez a dispositio közelebről meg nem határozható, de az új tudattartalmak megmagyarázására szükségképen fölteendő.

A képzetdispositiók a nyelvi teremtés, alkotás föltételei, az ok pedig magának a páratlanul egységes tudatnak teremtő tevékenységében: a teremtő synthesisben rejlik. A lelki életben is van bizonyos fajta okság (causalitas), a lelki, nyelvi jelenségek sem a semmiből, önmaguktól keletkeznek, nem ok nélküli, véletlen jelenségek, hanem bizonyos föltételek, okok következményei, eredményei. Az egységes tudatnak egymásra következő állapotai egymást meghatározzák, egymást föltételezik, de ezek a föltételek nem a mechanikus tényezők módjára önállóan, a többtől elszakítva hatnak egymásra s hozzák létre az illető lelki jelenséget; a tudatnak magában álló egységes természeté miatt ugyanis a lelki jelenségek állandó összefüggést mutatnak. Az újonnan föllépő lelki élményben nemcsak a közvetlenül megelőző lelki élmény mozzanatai érvényesülnek, hanem a jelen lelki mozzanatok összeszövődnek az egyén egész multjával. Épezért a lelki életben nem mechanikus okság működik, hanem psychikai, azaz nem a lelki elemeknek mechanikus egymásrahatása, amelynek eredménye teljesen egyenlő az alkotó elemek pusztá összegével, hanem a tudatnak a megfelelő föltételek, az ú. n. képzetdispositiók hatása alatt újat teremtő tevékenysége. Magának

¹ Vö. PETZ G., Nyelvtudományi irányok és feladatok. Nyelvtud. I, 1. GOMBOCZ, Változás és törvény a nyelvtudományban. Társadalomtud. I, 194. ROGGE, Die krise in d. sprachwissenschaft von heute u. die psychologie d. sprachschaffenden menschen. Archiv f. d. Gesamte Psych. 1926. LVI, 397—420.

² KORNIS, A lelki élet II, 185.

a tudatnak a megfelelő képzetdispozíciók mint föltételek alapján való teremtő tevékenységét és a képzetdispozíciók természetét WUNDT sem tudta közelebbről meghatározni; de ez nem elegendő ok rá, hogy ne fogadjuk el a nyelvi alkotások magyarázatára a képzetdispozíciók tanát, hanem továbbra is ragaszkodjunk a HERBART-féle képzetmechanikához és statikához, mint DELBRÜCK¹ és PAUL² tette.

A nyelvtudományi idealizmus szerint sem a HERBART-féle képzetmechanikán és statikán alapuló PAUL-féle nyelvtudomány, sem a WUNDT-féle lélektanon alapuló nem magyarázza meg igazán a nyelvi változásokat, az előbbi már csak azért sem, mert a tudat tevékeny (aktív) működését kizárva a föltételeket veszi okoknak, s így eleve lemond a nyelvi változások valódi okainak kereséséről. Ez a pozitivista irányú nyelvtudomány tagadja az ember nyelvteremtő tevékenységét, s a nyelvi folyamatokat nem tartja tudatosnak, épezért új nyelvi alakok keletkezését csak a véletlennek tulajdoníthatja. VOSSLERÉK szerint a WUNDT-féle lélektan is csak a lelki élet tényeinek általános föltételeit és azoknak egyetemes törvényszerűségét kutatja, de magát a konkrét, egyéni, személyes lelki valóságot nem ragadja meg, úgyhogy a rajta alapuló nyelvtudomány végső elemzésben szintén csak a nyelvi változásoknak a föltételeit vizsgálja, magát az igazi okot, a tudat teremtő intuitióit nem. Ezeket csak az esztétika, a stilisztika kutatja, a lélektan nem.³ Ez utóbbi úgy áll szemben a nyelvi változások igazi okának vizsgálatával, az esztétikával, miként pl. valamely zenei alkotásnál csak a hangszer szerkezetének, használatának vizsgálata a rajta előadott zenei mű keletkezése föltételeinek és okainak vizsgálatával. A nyelvlélektan általános (integráló) lélektan, VOSSLERÉ differenciális, más szóval az mechanikai, ez dinamikai lélektan.⁴

Míg az ú. n. pozitivista nyelvtudományi irány szerint az okaikban is ismeretes nyelvi változások bizonyos physiologiai és pszichologiai — legnagyobbbrészt grammatikai képzettársulási — okok alapján, önkénytelenül, szükségképen végbenemő természetes folyamatok eredményei, addig VOSSLERÉK szerint ezen a pozitivistáktól fölvett szorosan nyelvenbelüli (internnyelvi, innersprachlich) körülmények csak föltételek, r é s z o k o k⁵ (mitursachen), de nem szoros értelemben vett

¹ Grundfragen d. sprachforschung 44.

² Prinzipien d. sprachgesch.³ 25.

³ VOSSLER, Das system d. philosophie d. geistes. Deutsche Literaturzeitung 1920. XXXI. k. 25. sz.

⁴ NEHRING: Neue Jahrb. 1924: 96.

⁵ OTTO föltételeket és ható erőket (treibende kräfte) különböztet meg. Zur grundlegung d. sprachw. 1919. 8.

okai a nyelvi változásoknak, ezért nem is elegendők az utóbbiak megértésére, megmagyarázására. LERCH¹ azt mondja az ily pozitivistá magyarázatról, hogy az idealista nem tekinti azt tévesnek vagy fölöslegesnek, de nem elégszik meg vele egészen, mert híjával van a történeti szempontnak (ahistoricus). Ő szerinte a valóban történeti nyelvvizsgálati szempontnak kell kiegészítenie az ily pozitivistá magyarázatot. Valóban történeti, azaz idealista módszernek csak az a módszer tekinthető, amely a nyelvi jelenségek keletkezését vagy egyes nyelvi jelenségeknek másokkal szemben való elsőbbségben részesítését a különböző korok szellemi áramlataival, művelődési tényezőivel hozza közvetlen kapcsolatba s ezekből magyarázza azokat.² Valamely nyelv életében ugyanis számtalan sok képzettársulás lehetséges, de ezek közül csak azok mennek valóban végre ismételten és nagyobbszámú egyénben, azaz csak azok a nyelvi változások maradnak fenn és terjednek el a nyelvközösség nagyobb körében, melyek megfelelnek az illető kor nyelvközösségében uralkodó lelki szükségleteknek. A nyelvi változások tehát az idealisták szerint magukból a szorosan nyelvenbelüli föltételekből, a nyelvi emlékképeknek, azaz a beszédképzeteknek dispositióiból nem magyarázhatók meg teljesen, a nyelvi változások ezeken fölül még valami többletre utalnak. VOSSLER³ék a nyelvi fejlődésnek a HERBART-féle mechanikus képzettársuláson, a tudat tárgyi tartalmain alapuló egyoldalú intellectualisticus magyarázata mellett sürgetik a tudat egyéb, bensőbb, mélyebb, subjectivebb mozzanatainak: az érzelmeknek és „a konkrét dolgokat közvetlenül szemlélő és lényegüket átélő intuitióknak“ figyelembevételét is. A nyelvtudományi idealizmus szerint a nyelvi változások igazi oka a szabadon teremtő szellem az ő kimeríthetetlen intuitióival: „Das wesen der sprache ist innere tätigkeit: intuition“ — „Die ursache sämtlicher sprachformen ist der menschliche geist mit seinen unerschöpflichen individuellen intuitionen, mit seiner αἰσθησις; und die alleinherrschende königin der philologie ist die ästhetik.“⁴ Ezért az idealisztikus nyelvtudomány föladatául vallja: „Die aufgabe der sprachwissenschaft ist darum keine andere als die: den geist als die alleinig wirkende ursache sämtlicher sprachformen zu erweisen.“⁴ NEHRING⁵ szerint a nyelvi változások tulajdonképen való végső oka idealisztikus szempontból a beszélők egyénről-egyénre, pillanatról-pillanatra változó szellemi, lelki hangulatainak legfinomabb árnyalataiban keresendő. A nyelv egyénenként, sőt esetről-esetre, folyton-folyvást

¹ Hist. syntax d. franz. spr. XXI.

² Uo. 28.

³ VOSSLER, Positivism. u. idealism. 50, '63.

⁴ Uo.

⁵ Wege u. Ziele in d sprachwiss. d. gegenwart. Neue Jahrb. 1924:95.

függetlenül újonnan teremődik a beszélő egyén lelkének leg-sajátosabb törvényei szerint, hasonlóan a művészi alkotáshoz. Ezért a nyelvi vizsgálatnak nem pszichologiai, hanem esztétikai szellemben kell történnie, így tehát a nyelvtudomány esztétikává lesz. SCHÜRR¹ szerint a szorosán internnyelvi körülmények vizsgálatán kívül van a nyelvtudománynak más föladata is, s ez abban áll, hogy az összes nyelvi jelenségeket abból magyarázzuk meg, amit HUMBOLDT belső nyelvalaknak nevezett; hogy a nyelvet összes változásaival mint a kultúra eszközét értsük meg és mint abban működő tényezőt. A nyelvtudományi idealizmus programját tehát röviden így foglalhatjuk össze: A beszéd szabad, aktív, teremtő szellemi tevékenység. A nyelvi jelenségek csak akkor lesznek teljesen megmagyarázva, ha a beszélő egyének szellemi szükségleteire, azoknak aktív lelki magatartására, ízlésére, az illető kor lelkületének általános sajátosságaira vezettük vissza. Az ember folyton változik, a nyelvben mindig kifejezésre jut a beszélő egyén mindenkori állapota. A nyelvtudományi vizsgálatnak tehát történetinek kell lennie, azaz nemcsak azt kell kimutatni, mikor és hol keletkezett valamely nyelvi változás, hanem a kor szellemi és művelődési mozgalmából azt is ki kell mutatni, miért épen akkor és ott keletkezett az illető változás.²

A beszélőnek ezen intuitióit a nyelvbűvár csak intuitív beleéléssel (beleérzéssel, einföhlung) tudja megragadni. A nyelvben megnyilvánuló esztétikai functio csak úgy érthető meg, ha a nyelvbűvár beleéli magát hasonló lelki helyzetbe, hogy ugyanazt a lelki élményt ő is átélje (nachempfinden); vagy még inkább azáltal, hogy az illető nyelvi jelenséget congenialis utánzással (nachschröpfen) ő is létrehozza s közben megfigyeli, milyen lelki folyamatok mennek végbe benne, minő lelki hangulatok, minő belső szemléletek rejlenek az illető nyelvi jelenségben. Ezért VOSSLERék szerint nyelvbűvár első-sorban intuitív tehetséggel megáldott egyén lehet, miként másrészt a nyelv változásait első-sorban a kiválóbb, hivatottabb tehetségek eszközlik. „Das ästhetischkritische ingenium ist eine begabung.“³ Mennél congenialisabb a nyelvbűvár, annál mélyebben és finomabban tud belehatolni a nyelvi élményekbe s azokba magát beleélni; lelke a nyelvi alkotásnak annál több hangjára ad visszhangot, s így a nyelvi fejlődést annál jobban tudja megmagyarázni. Ezen a fokon a nyelvtudomány művészetté válik.⁴

¹ Das wesen d. sprache u. d. sinn d. sprachwiss. Deutsche Vierteljahrsschr. f. Literaturwiss. u. Geistesgesch. 1923. 1, 488.

² SCHÖN: Neue Jahrb. 1926:474. FINCK, Die aufgabe u. gliederung d. sprachw. 1905.

³ VOSSLER, Positivism. u. idealism. 43.

⁴ SCHÜRR, Sprachw. u. zeitgeist 80. SCHUCHARDT, Der individualismus in der sprachforschung. 1925.

2. A nyelvi változások tudattalan és szándék nélküli természete.

A nyelvtudományi idealizmus nagyon hangoztatja a nyelvi változások tudatos, szándékos és szabad voltát, még pedig azért, hogy a nyelvi folyamatoknak véletlen, passzív és a természetbeli történés módjára való mechanikus és szükségképi folyamatok gyanánt való fölfogásával szemben a nyelvi fejlődés igazi okául a tevékeny, a teremtő szellem működését állíthassa oda. A nyelvi változások nem érthetők meg és nem magyarázhatók meg mint bizonyos élettani és lélektani erők vak, véletlen, passzív, automatikus, mechanikus és szükségképi működésének eredményei. A belső szemléelő tevékenység (intuitio) s eredményeinek, a belső szemléleteknek a nyelv segítségével való kifejezése teljesen tudatosan történik. A szellem (geist) tevékenységéhez tehát szükségképen hozzátartozik VOSSLERÉK szerint annak tudatossága.¹ A nyelv a szellem tudatos, önálló tevékenysége.² A beszéd semmiképen sem megy végbe oly tudattalanul, mint ahogy a természet-tudományi szellemben magyarázó nyelvtudomány hirdeti. A nyelvi változások nem tudattalanul, ösztönszerűen jönnek létre, hanem teljes megfontolással. A nyelvi fejlődés teljesen tudatos céliránysággal jön létre, oly szempontok szerint, amelyeket nem utóbb alkalmaz rája csak a nyelvbúvár, hanem amelyek már a beszélő előtt is lebegtek mint indító okok. VOSSLERÉK, habár a teremtő szellem (geist) intuitióiból indulnak ki, mégis szerteszét hangoztatják a teljes tudatosság és megfontolás (reflexio) szerepét a nyelvi változásokban.³ Ezenkívül a nyelvtudományi idealizmus sok helyen kiemeli a nyelvteremtő szellem szabad, autonóm voltát (freiheit des geistigen ausdrucks, freie geistige tätigkeiten, nicht mechanisch-gesetzmässiges, sondern freige-wähltes).⁴ A nyelvben a beszélő intuitióinak az értelemtől való formálása nyilvánul meg. A nyelv lényege tulajdonképen a forma, s ez örökké a szellem szabad tevékenysége marad.

A nyelvi változásoknak, pl. a hangváltozásoknak szándékos, tudatos, egyéni természetét a francia színész példájával világítja meg VOSSLER. A színész a maga belső élményeit teljességükben kifejezésre akarja juttatni beszédjében, ezért pl. emphaticus helyeken a francia néma -e-t hangoztatja a művészi (stilisztikai, intuitív) hangsúly hatása alatt. A színésznek ez a tevékenysége szándékos és tudatos. A közön-

¹ VOSSLER, Sprache als schöpfung u. entwicklung 60.

² UA.: Germ.-Rom. Monatsschr. 1915. III, 86.

³ LERCH, Hist. franz. syntax XVI, 31. Jahrb. f. Philologie. 1925. I, 76—7.

⁴ VOSSLER, Positivism. u. idealism. 60, 98. Sprache als schöpf. u. entwickl. 95, 110. Sprachphilosophie 72. LERCH, Hist. franz. syntax XX, 25.

séges beszédben is a beszélő az ő belső szemléleteinek, intuícióinak hatása alatt létrehozhat valamely nyelvi változást, s ez a belső szemlélő tevékenység és annak nyelvi alakban való kifejezése szintén szándékosan és tudatosan megy végbe nála. „Wir haben die rolle des lautwandels als schöpfung immer nur dadurch zu bestimmen vermocht, dass wir uns die rede ausdrucksvoll vorgetragen dachten.“¹

A nyelvi változások tudatos voltát a nyelvtudományi idealizmus táborán kívül álló nyelvészek is vallják. SANDFELD-JENSEN² szerint sokszor hangoztatják ugyan, hogy a nyelvfejlődés — új szavak létrehozását nem tekintve — mindig tudattalan folyamat, de szerinte mégsem vonható kétségbe, hogy néha a tudatosságnak is van szerepe, kevésbé az eredeti (spontán), mint inkább az utánzó (imitatív) változások körében, az utóbbiaknál az utánzás sokszor tudatos, szándékos. SCHMIDT J.³ a nyelvfejlődést velejében tudattalan folyamatnak tartja. Az eredeti változások nem igen szoktak tudatosak lenni szerinte, bár erre is vannak esetek; az utánzó változások azonban meglehetősen gyakran tudatosak. Nagy szerepet tulajdonít a tudatosságnak a nyelvi változásokban GILLIÉRON. — MARTY⁴ szerint a nyelvi jelenségek tudatosan, szándékosan (bewusst, absichtlich) jönnek létre, de tervezetlenül (planlos). Tagadhatatlan, hogy a nyelvújítás szándékos és tudatos alkotásai (régi szavak fölújítása, tájszavak használata, a szavaknak új értelemben való használata, a gyökelvonás, új képzők alkotása a szóvégek megelevenítésével stb.) szintén figyelembe veendőek a természetes nyelvfejlődés szándék nélküli és nem-tudatos alkotásai mellett. Az ily szándékos és tudatos változásokat rendszeren az jellemzi, hogy egyéni (individualis) eredetűek, azaz egyetlenegy egyéntől indulnak ki és szórványos (egyes, alkalmi, singularis) jellegűek, míg a természetes nyelvfejlődés jelenségei általános (generalis) eredetűek, azaz a nyelvközösség kisebb-nagyobb körében működő lelki folyamatok természetes eredményei és szabályosak, szokásosak (regularis). Az egyes nyelvek történeti fejlődésében különböző mértékű szerep jutott a szándékos és tudatos alkotásoknak, a francia nyelvben — VOSSLERÉK kutatásainak területén — aránylag nagyobb.

VOSSLERÉK fölfogása a nyelvi folyamatok szándékos és tudatos voltáról általában véve sem az eredeti (spontán), sem az utánzó (imitatív) változásokra nem áll. A beszélőnek (írónak) rendszeren nincs meg az a tudatos célja, az a szándéka, akarata, hogy valami új nyelvi jelenséget hozzon létre,

¹ VOSSLER, Sprache als schöpf. u. entw. 80.

² Die sprachwissenschaft 74.

³ A nyelv és a nyelvek 161.

⁴ Gesammelte schriften I, 2 : VI; I, 1 : 16, 20. FUNKE, Satz u. Wort 1925. 85. Englische Studien LVII, 165 kk.

az ő közvetlen célja rendszeresen csak az, hogy valamely lelki élményét mennél megfelelőbben közölje másokkal. Ezért a beszélő (író) szándékosan és tudatosan fölhasználja a nyelv szokásos jelei közül azokat, amelyeket képzettartalmuknál és hangulati értéküknél fogva a legmegfelelőbbeknek talál lelki élményeinek kifejezésére. Ezzel a beszélő (író) a nyelvszokást nem változtatja meg. Miközben a beszélő (író) az említett célt megvalósítani igyekszik, egyéni (individualis) okokból vagy az illető nyelvközösségben általánosan működő (generalis) okokból a rendes, szokásos kifejező jelnek többé-kevésbé eltérő változatát vagy valami egészen újat is hozhat létre. Az egyéni okokból létrejött változások (akár szándékosak és tudatosak, akár nem) rendszerint nem változtatják meg a nyelvszokást, mert ezek legtöbbször nem maradnak fenn, nem terjednek el, nem általánosulnak, csakis a nyelvközösségben egyetemesen, általánosan működő okokból származó újítások változtatják meg a nyelvszokást. A beszélőnek (írónak) nyelvváltoztató tevékenysége tehát rendszerint nem szándékos, mert hiányzik nála a sajátos akarati tevékenység valami újszerű vagy új nyelvi jelenségnek létrehozására, s épezzért rendszerint nem is tudatosak a nyelvi változások. A közvetlen megfigyelésnek a nyelvi változások hozzá nem férhetők, az alól kivonják magukat. T. i. az előidéző indító okot nem éljük át közvetlenül, s a legtöbb esetben ezen ok hatásának az eredményét sem, még kevésbé magának az okozásnak a folyamatát.

VOSSLER szerint valamely affectus, intuitio mozgásba hozza a beszélő szerveket s intuitív, más szavakkal: művészi, stilisztikai accentust vált ki a beszélőben, ez pedig egyéni hangváltozást idéz elő, mely kifejezője a beszélő affectusainak, intuitióinak. „Lautwandel entsteht dadurch, dass unsere inneren anschauungen auf dem wege über die sprachwerkzeuge in erscheinung treten.“¹ VOSSLER tehát természetes, reális kapcsolatot vesz föl a lelki élmények vagy — az ő kedvelt szavával kifejezve — intuitiók és az illető hangváltozások között. Hozzá még szerinte szándékosan és tudatosan jön létre ez a reális kapcsolat, minthogy valamely lelki élmény (intuitio) hangképzetet kelt a beszélőben, s most a beszélő hangszerveit szándékosan és tudatosan beállítja e hangképzet nyelvi kifejezésére. „Die betätigung des anschauungsvermögens und die umsetzung der anschauungen in sprache geschehen mit vollen bewusstsein.“² Miért kelt az illető lelki élmény épen mindig hangképzetet és miért épen az illető hangképzetet, e kérdésekre VOSSLER elméletében hiába keressük a feleletet. Ezenkívül a tapasztalat VOSSLER fölfogásával szemben azt mutatja, hogy a szavak hangalakja és jelentése

¹ Sprache als schöpfung u. entwickl. 57.

² Uo. 60.

között ma — egyes szórványosan keletkező hangutánzó, hangfestő szavakat és hangmetaphorákat nem számítva — már nem szokott semmiféle reális kapcsolat előfordulni, hanem csak hagyományon és begyakorláson alapuló formális kapcsolat. Az eredeti reális kapcsolat pedig, amely a lelki élmény és az erre visszaható beszélő szervek mozgásainak (lautgebärde) közvetítésével az illető hangsor közt létrejött, a nyelvteremtés korában is csak ösztönszerű lehetett, nem pedig szándékos és tudatos, mert különben a nyelv eredete feltalálás műve (thesis) lett volna. VOSSLER idealista elmélete tehát a föltalálás (thesis) elméletét újítja föl nemcsak a nyelv hangtani, hanem szótani és mondat-tani jelenségeinek megmagyarázására is. Az idealista nyelvtudományi irány szerint a nyelv végső elemzésben nem volna más, mint szándékosan és tudatosan föltalált és létrehozott jelek rendszere.

Figyelemre méltók egyes megbízhatóbb önmegfigyelőknek a nyelvi változások szándékoságára és tudatosságára vonatkozó nyilatkozataik. GOMBOCZ¹ szerint „a nyelv változik, anélkül hogy a beszélő ember e változásról tudomást szerezne. A nyelvi változásoknál a közvetlen akarati befolyások, a szándékoság csak igen alárendelt szerepet játszanak“. PAUL² szerint a lelki folyamatok nagy része világos tudatosság nélkül megy végbe, s mindaz, ami valaha a tudatban benne volt, ható tényezőként megmarad a tudat küszöbe alatt. A nyelvi alkotások nem tudatosan és nem szándékosan jönnek létre. E szempontból különbséget kell tenni a nyelv természetes fejlődése és mesterséges fejlesztése között; az utóbbi mindenestre a beszélő szándékos szabályozó törekvésének a munkája. A nyelvszokás megváltoztatásának oka nem más, mint a közönséges beszélő tevékenység. Ennek folyamán a beszélő rendszerint nem avatkozik bele szándékosan a nyelvszokás megváltoztatásába. WUNDT nagyon sokszor nyilatkozik a nyelvi változások nem-szándékos, nem-tudatos természetére vonatkozólag.³ RICHTER E. szintén tudattalan folyamatoknak tartja a nyelvi változásokat. Érdekes, hogy VOSSLER és LERCH⁴ sem tartotta régebben tudatosoknak és szándékosoknak a nyelvi újításokat.

(Folytatjuk.)

KLEMM ANTAL.

¹ Nyelvtört. módszertan 11.

² Prinzipien 5, 25, 18, 20, 32, 185.

³ Probleme d. völkpsychologie² 32. Die sprache³ I, 528, 526, 459, 408.

⁴ Wie wir sprechen 81. Positivism. u. idealism. 78. Festschr. f. Ph. Aug. Becker. 1922. 93.

Erdély ősi földrajzi neveinek eredetéhez.

JORGA MIKLÓS a tőle szerkesztett „Revue historique du sud-est européen“ c. folyóiratban (I. IV. évf. [1927.] 380—5) ismerteti SZÉKELY JÁNOSNAK „La réforme agraire en Transylvanie et l'histoire“ c. dolgozatát, s néhány megjegyzést tesz azon nyelvészeti eredményekre, amelyeket SZÉKELY az én kutatásaimból felhasznált.

JORGA azzal kezdi megjegyzéseit, hogy Erdélyben igenis van ősi, dáciai eredetű helynév. Szerinte ez a szolnokdobokamegyei *Harina* község neve, s valószínűleg ilyen *Deva* hely neve is, amely oláhul állítólag *Daia* („la Deva transylvaine, dont la *Daia* valaque“).

Ami *Harina* nevét illeti (oláh neve *Härina*, erd.-szász neve *Minzdref*, német neve pedig *Müntzdorf*), róla KISCH GUSZTÁV próbálta a Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 1910:102 lapján bizonyítani, hogy ó-göfög nyelvi név. KISCH szerint *Harina* a gör. ἄλις 'só' ἄλιος 'aus salz gemacht' származékára visszamenő gör. Ἀλίνα mása. Az elnevezés a göröggé lett galatáktól való, tőlük vették át az oláhok, akik a mai napig megtartották. KISCH az idézett helyen megjelent értekezésében, amelynek címe „Altgriechische Ortsnamen in Siebenbürgen“, több ó-görög nyelvi eredetű nevet is igyekezett kimutatni Erdély helyneveiből, ilyenek: *Dipse*, *Teke*, *Ida*. Valamennyiről, így az oláh nyelvi *Härina*-ról is részletesen írt ASBÓTH OSZKÁR a Nyelvtudomány c. folyóirat III. évfolyamának 104—7. lapjain, kimutatva, hogy KISCH fejtegetései módszertelenek és tudománytalanok. ASBÓTH megállapításait eddig senki sem cáfolta meg, KISCH gondolatát meg senki sem erősítette meg.

Ujság nekem JORGA cikkének az az állítása, hogy *Déva* neve ősi, tehát dáciai, illetőleg magyar honfoglalás előtti név volna. Már magában a magy. *Deva* ~ *Daia* azonosításban is hiba van. JORGA ezen szavait: „la *Deva* transylvaine, dont la *Daia* valaque“ kétféleképen lehet érteni. Érteni lehet úgy, hogy az erdélyi *Deva* az ó-romániai oláhban *Daia*, lehet azonban úgy is, hogy a mi Erdélyben *Deva*, az az ó-romániai helyek közt *Daia* (van ilyen hely?). Tudomásom szerint *Dévá*-t a művelt oláhok *Deva*-nak nevezik, a népnyelvben azonban, úgy látszik, más a név kiejtése. LIPSZKY Repertoriuma ugyanis azt mondja, hogy *Déva* oláhul „*Gyevá* vel *Dgyevá*“, amit mai oláh helyesírással *Gevă*-nak írnánk. JORGA nem mondja meg, milyen idegen nyelvi köznévre gondol a *Déva* névnel, ha azonban a thrák-dák helynevekben előforduló *-dava*, *-dava*, később *-deva*, *-deβα*-val hozza kapcsolatba, akkor tévedésben van. A *-dava*, *deβα* stb. szó ugyanis csakis összetételekben fordul elő, vö. Μουριδέβα, Ζικιδέβα, Σκαιδέβα, *Scavidava*, *Pulpudeva*

(= mai Filippopol: bolg. *Plodiv*), magára állva helynevekben ismeretlen (l. P. KRETSCHMER, Einleitung in die Gesch. der Griech. Spr. 222). A hunyadmegyei *Déva* ezért sem függhet vele össze, de más okból sem.

Az első ilyen ok történeti. A hunyadmegyei *Déva*-ra első adatunk 1269-ből van (l. CSÁNKI, Magyarország tört. földr. V, 42, 57; Siebenb. Sächs. Wörterb. *Diemrich* a.: Castrum *Dewa*). Feltenni, hogy a hely e néven meglett volna már a Kr. utáni századokban is, semmivel sem bizonyítható állítás. *Déva* azonban előkerül a szűkebb értelemben vett Magyarországon is. Így a jásznagykunszolnokmegyei *Ványa* másképp *Déva-Ványa* (így ma, s így 1773-ban is, l. Lexicon 1773.). Van Esztergom megyében egy falu, amelyet *Gyévá*-nak és *Gyivá*-nak neveznek (l. Lexicon 1773.: *Gyiva*; LIPSZKY, Rep.: *Gyiva* vel *Gyéva*). Ez a körülmény a mellett bizonyít, hogy *Déva* magyar nyelvi elnevezés, s nyilván magyar személynévből. Ezt támogatja a hunyadmegyei *Déva* erdélyi-szász *Diemrich* neve is. A mai erd.-szász *Diemrich* név ugyanis egy régebbi erd.-szász *Diwnbrich*, s ez egy még régebbi *Dēwenburg* mása (vö. *Demburg*, *Duinburg* s l. Sieb. sächs. Wörterbuch). *Dēwenburg* pedig birtokos összetétel, -n benne egy *Dewa* ~ *Dewe* személynévnek a genitivusi ragja. Egyszóval a német név a magy. *Deva* névből való alakulás, s a német alak eredetibb személynévre mutat, arra a személynévre tehát, amelyre a magy. *Déva*, *Déva-Ványa*, *Gyéva* nevek is mutatnak.

S a *Déva* személynévet a magyarból meg is tudjuk fejteni. Tudvalevő, hogy a magy. *Géza* hibás olvasáson alapuló, felélevenített régi magyar név. A név régi írott alakjai *Deuux*, *Geufa*, *Geyza*, *Geytsa*, *Geycha*, *Geyffa*, *Deucha* stb. Kétségbevonhatlanul ki van mutatva, hogy e név korabeli ejtett alakja *Gyeicsa* ~ *Gyejsa* ~ *Gyeüsa*. A mai alak *Gyécese* és *Décse* volna. *Décse* nevű helyeink elő is fordulnak *g*-vel írott alakokban (vö. 1138: villa *Geysce* = ma: *Décse*). Tudjuk mármost azt, hogy a névben a *-sa* ~ *csa* > *-se* ~ *cse* kicsinyítő képző (l. PAIS, Magyar Anonymus 117 és MNy. XXIII, 507). Más kicsinyítő képzővel is előfordul az alapszó; így a dömösi oklevélben van egy ember, akinek nevét az 1138. évi oklevél *Geudi*-nek írja, amit *Gyeüdi*-nek kell olvasnunk. A névben a *-di* szintén kicsinyítő képző. E szerint az alapszó *Gyeü* > *Gyei*. Ezt az alapszót megőrizte számunkra a csongrádmezei Al-*Győ* és Fel-*Győ*. Al-*Győ* falu és Fel-*Győ* puszta nevét a XV. sz.-ban *Gew* alakban írják (l. CSÁNKI I, 681); a helyre első adatunk az 1138. évi dömösi oklevélben van: In villa *Gew* (KNAUZ, MonStrig. I.). Fontos megjegyeznünk, hogy a falu és puszta lakói magukat *gyevi* embereknek mondják, s ez a régi *Gyeü* alak származéka. A *Gyeü* alapszóból *-a* képzővel *Gyeya* > *Gyeva* lesz, s ebből nyúlással *Gyéva*, *gy* > *d*- változással (vö. *Gyécese* > *Décse*, *gye* > *de* stb.) *Déva*. A *Deva* > *Déva*

szn.-ből illeszkedéssel *Deve* > *Deve* alakul. Egy 1260-ból való oklevelünk említ egy *Deue* nevű embert (l. Kovács, Ind.).

Minden bizonyíték tehát a mellett szól, hogy a hunyad-megyei *Déva* neve XIII., esetleg XII. sz.-i magyar nyelvi elnevezés.

Nem szerencsés JORGA megjegyzése az erdélyi és a tiszántúli *Szamos*, *Maros*, *Körös*, *Temes* folyónevekre sem. Ezek a folyók a jelzett vidék legnagyobb folyói. Ép ezért a nevükben rejlő tanulság is elsőrendű fontosságú. Tudjuk, hogy e folyók a Kr. előtti és a Kr. utáni századokból származó emlékekben *Samus*, *Μαρις*, *Grisia*, *Tibis* ~ *Τιφισα* alakban fordulnak elő. Ezeket a folyóneveket az oláhok olyan hangalakban mondják, amely nem felel meg latinból fejlődött nyelvük fejlődési törvényeinek. U. i. a jelzett neveket szóvégi -s-sel ejtik: *Somes*, *Murás* ~ *Mores*, *Criş*, *Timiş*. Ha a dáciai latin telepesek és a mai erdélyi oláh nyelvű lakosság közt megszakítás nélküli folytonosság volna, akkor a dáciai latin telepesektől használt folyónevek szóvégi -s-ének a mai oláhban el kellett volna tűnnie. A szóvégi lat. -s-nek az oláhban való eltűnése olyan jelenség, mely alól nincs kivétel, vö. lat. *tres* = ol. *trei*, lat. *tempus* = ol. *timp*, lat. *Jovis* (dies), *Martis* (dies) = oláh *joî*, *marî*, lat. *civitates*, *hominēs* = ol. *cetăți*, *oamenî*; lat. *cantus*, *laudatis*, *vendes*, *credis* = ol. *cintî*, *lăudati*, *vinzi*, *crezi* stb. Ép ezért az oláhban e folyónevek csak átvételek lehetnek olyan nyelvből, ahol már szóvégi -s-ből lett -ş-sel hangzottak. Ilyen nyelv a magyar, ahol az idegen szóvégi -s-ek ş-ekké válhattak, s ilyen a bolgár-törökség, amely eredeti szavaiban megtűri a szóvégi -s-eket s esetleg átformálhatja őket -ş-ekké. Erről JORGA részletesen olvashat most főlem egy cikket, amely a „Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski“ c. emlékkönyvben jelent meg (Cracoviae, 1927.), s amelynek címe: „O kilku nazwach rzek na Węgrzech i w Siedmiogrodzie“. — Az a megjegyzése JORGÁnak, hogy ha az oláhok a magyaroktól vették át a *Somes*, *Murás*, *Criş*, *Timiş* neveket, akkor *Argeş* (olv. *Arđzeş* ~ *Arđziş*) folyó nevét is a magyaroktól kellett volna átvenniük, mert ez is az oláhban -ş-be végződik. Nem tudom, ismeri-e JORGA az *Argeş* név eredetét. Én ezt tudom róla: A mai *Argeş* folyót a római időkben *Mariscus*-nak hívták, a folyónak a Dunába szakadásával szemben, a mai bulgáriai *Tutra-kan* táján feküdt a római *Transmarisca* állomás (l. MILLER, *Itineraria Romana* 596, 597: *Mariscus* = j. *Argisch*, *Ardzis* sic!). A mai *Argeş* folyónév tehát nem római korbeli. Van mármost török területen *Argiş* nevű folyó, van ilyen tó is, és pedig baskir területen. BRZSONOV, aki a baskir-török nevekkél foglalkozott, azt mondja, hogy e török név a tör. *aryiş*, *aryis* 'magaslat' szóval azonos (l. *Ethnographia* XIII, 160, 163, 168). Lehet, hogy a baskir *Argiş* is, az oláhországi *Argeş* is más

török szóból fejlődött; de egy bizonyos, az oláhországi *Argeş* épúgy török eredetű oláh folyónév, ahogy török eredetű Oláhország egy másik nagy folyójának, *Teleorman*-nak a neve.

JORGA azt mondja, hogy Erdélyben a IX—X. században bolgár-török nemzet sohasem élt. Erre könnyű megfelelni a JORGÁTól is idézett *Küküllő* folyó nevével. Ha más bizonyíték nem volna is, ez az egy elégséges JORGA tévedésének megigazítására. *Küküllő* ugyanis a magyarban semmit sem jelent, ellenben a törökségben **Küküley* a. m. 'schlehe'. A folyót előbb nevezték törökül **Küküley*-nek, s ebből való az ó-magy. *Küküley* > *Küküleü*, majd a mai *Küküllő*. Mint-hogy pedig *Küküllő*-nek oláh neve *Tárnava*, s ez a szláv *trъnъ* 'dorn; schlehe' (vö. MIKLOSICH, EtWb. *ternü*) szóból lett *Tranava* átvétele, teljesen mindegy, hogy ki a fordító, ki a névadó. A magyar egyik sem lehet, mert nála a *Küküllő* mint köznévi semmit sem jelent. Csak a török lehet akár fordító, akár névadó.

Téves mindaz, amit JORGA az oláh *Crasna* ~ magy. *Kraszna*, az oláh *Streiu* ~ magy. *Sztrigy* s más nyelvi dolgokról mond. Mindez csak azt mutatja, hogy JORGA nem nyelvész, s rá is alkalmazható az, amit KRETSCHMER i. m. 241 mond: „Wer lautgeschichtlichen Studien fern steht, lässt sich freilich durch phonetische Argumente schwer überzeugen: sie sind aber, weil sie von subjektiven Anschauungen unabhängig sind, gerade die allerschlagendsten.“ Ilyenek a *Somes*, *Murás*, *Cris*, *Timiş* s-ében rejlő bizonyítékok, s ilyen mindaz, ami az oláh *Streiu* ~ magy. *Sztrigy* < *Sztrily* ~ ném. *Strehl* megfelelésben rejlik.

MELICH JÁNOS.

Czeglédi István stilisztikai és jelentéstani fejtegetései.

A XVII. század hitvitáiban egyik fontos kérdés az volt, hogy a Szent Írást szószerint kell-e érteni vagy sem. Szószerint kell-e venni például Krisztus ezen igéit: *Ez az én Testem, mely ti érettetek megtöretik*, — vagy képes kifejezésnek kell-e tekinteni, mert az egész Szent Írás általában megszámlálhatatlan esetben használ képes kifejezéseket, vagyis szavakat nem a maguk értelmében, nem „tulajdon jegyzésben“, hanem „betű kívül való értelemben“.

A Szent Írásnak e stilisztikai sajátosságát már Sylvester János is észrevette, s bibliafordításának függelékében érdekes párhuzamra mutatott rá a Biblia stílusa és a magyar poézis között, mikor azt írta, hogy a magyar embernek könnyű hozzászoknia a képes beszédhez, mert nem idegen előtte az efféle beszédnek a neme. Különösen a virágénekekben cso-

dálhatja minden nép „az Magyar népnek elmíjinek éles voltát az lelésben“, mely nem egyéb hanem magyar poézis. De e profán párhuzam miatt siet rögtön bocsánatot kérni s megmagyarázza, hogy amikor ilyen felséges dologban ilyen alávaló példával él, aranyat keres a ganéjban s távol áll tőle az a szándék, hogy a „hitságot“ dicsérje. Nem akarja ő az ilyen énekek tárgyát dicsérni, csak „az beszédnek nemessen való szerzísit“ dicséri.

A Szent Irásnak „betű kívül való értelemben“, „nem tulajdon jegyzésben vett“ szavairól a XVII. században Czeglédi István „Barátsági Dorgálás“-ában (1663.) találunk néhány megjegyzést. Czeglédi nem von párhuzamot a Biblia és a magyar költészet képesbeszéd-módja között, de példáiból s elmélkedéseiből nyilvánvaló, hogy ő a Biblia tropusait és figuráit a magyar fül számára természetesen találja, s csodálkozik azon, hogy ellenfelei, a katolikusok, ezeket a képeket nem értik meg. S miközben ellenfelet, az „*Elhailot Papistát*“ meg akarja győzni a *transsubstantiatio*, vagy amint e korban mondták: az *általállatozás* kérdésében a protestánsok által vallott felfogás helyességéről, fejtegetéseibe beleszövi stilisztikai tudományát, amely természetesen semmiben sem különbözik az általános stilisztikától, de az idegen műszavakat magyar körülírásokkal helyettesíti, s mint-hogy e korból magyar stilisztika nem maradt reánk, fejtegetéseit a magyar stilisztika-történet becses emlékének kell tekintenünk.

Idézem azokat a helyeket, amelyekben Czeglédi stilisztikai tudománya segítségével igyekszik meggyőzni ellenfelet.¹

*

Christus mondotta. Ez az én Testem. Ezek oly világos szok, hogy akar ki meg értheti. De minémű értelemben kellyen ezeket venni, nem oly könnyű, meg itilni. Mert à Szent Irás meg nem mondgya, ha à szokot maga ereje szerint csak tulaidon értelemben kellé venni, vagy Figuratè, szokatlan és titkos jegyzés szerént. Es, ha tulaidon erejekben kel à szokot hadni; meg nem magyarázza à Szent Irás, mint kellyen érteni, hogy Christus Kenyeret vòt kezében, és az után, maga testének mondotta a mit kezében tartott. Bezzeg, ha àzent Irás valahol azt mondaná, hogy à Testen, Test jelet kel érteni, vagy hogy, à Testen kenyérral egygyütt, Testet kel magyarázni, vagy hogy, A' Christus szavának erejével, à kenyér Testé változik: Közbe vetés nem volna, mivel minnyájan az Isten magyarázattján meg állanánk. De világoassn [így!], kifejezet szokkal, efféle magyarázat nincsen à Bibliában. [222—3. l.]

¹ A dőlt betűs részeket, a nagybetűs szavakat az eredeti szövegnek megfelelően adom. — Tekintettel a „Barátsági Dorgálás“ elkopott, rossz betűire, az ékezetek pontosságáért nem vállalok felelősséget.

ERŐS CALVIN.

URunk felől, így jövendőle régen Vén Simeon: hogy (f) ' *ű sokaknak esésekre, s meg feleseknek fel-támadásokra vettetett Izraelben.* Nem magára nézve mondatot az első; hanem, à (g) *Tudatlanokat* illeti, kik *akarmely irástis el tekernek magok veszedelmével.* Az *utolso Clasisban* (de Isten előtt à leg elsőben) tanulnak az (b) *Hivek, kiknek láboknak, szövötnék az Ige.* Nem virágrul mérget Szivo pokok, à Calvinisták, kik ű Felsége è beszédét: *Ez az én Testem;* így *Transsubstantiállják: (i) a' vég Vacsorában, à maga Testét ötte, s à maga Vérét itta, Christus.* Hanē méh modon gyűjtenek mézét. Urunk szavaibul, s-igy rakják szivek házában bé: (k) *A mely beszédet én szollok, Lélek, és élet.* Hát *világos* szok ezek? meg engedem azoknak, kik efféle módásokat jól értenek: (l) *A Királyok Istenek.* (m) *A' szívárvány, frigy.* (n) *A Buza kalasz, esztendők.* (o) *A Tehenek, esztendők.* (p) *A' Csontok, Izrael háza.* (q) *A Csillagok az Ecclesiáknak Angyal.* (r) *A Gyertya Tartok, Ecclesiák* (s) *Te vagy az én Testem.* (t) *Ti vadtok az én Testem.* (u) *A kü szikla Christus* (x) *A Galamb Szent Lélek* (y) *En vagyok az ajtó.* (z) *Világosság, (a) Szőlő Tű (b) Ti szőlővesszők vadtok.* (c) *Az Herodes Roka.* (d) *E Világ mező.* (e) *A' Iudás ördög.* (f) *Az hamis Prophéták, ragadozo Farkasok.* (g) *Ti vadtok só.* (h) *A' János, Illyés.* (i) *Az Attya, szántó vető,* Ertedé ezeket? jól vagyon! Ugyan nem mondgya meg à Szent Irás, ha e szok *Tulaidon értelemben* vétetneké? Csak most tűm le e Fundamentumot: (k) *Ha valami homály vagyon à Szent Irásban; azt egyben kel vetni à több világos helyekkel.* Im meg cselekeszem azért lelki hasznodért, (224) meg próbálom, mind Szent Irásbul; à régi jámbor Paterek Irásibul; az ellene mondhatatlan jozan okoskodásbul; sőt, à magad Doctoribul, hogy è szok: EZ AZ EN TESTEM, nem vétetnek TULAIIDON ERTELEMBEN.

I. A SZENT IRASbul.

(I) *A Sacramentumi szók, à Szent Irásban, nem vétetnek tulaidon értelemben.* De ezek: *Ez az én Testem, Sacramentumi szók:* Azért etc. Tudom Tanukat kivansz az elsőre. Ha csak (l) két, *hiteleseket állatnékis, elég volna,* Isten mondta-ként; de kedvedért többöz nyullok: (m) *A Bárány, által menetel.* (n) *A' környül metélkedés, frigy.* (o) *A' Pohár, Uj Testamentum.* (p) *A kenyér, kűzsűlés.* Ezeket, *tulaidon*

¹ A zárójelbe tett betűk Czeglédi lapszéli jegyzeteire, forrásaira utalnak, amelyeket, mint a mi szempontunkból fölöslegeseket, csak pár helyen közöltünk.

jegyzésben nem vehedd; mert, meg pártolsz ezektől, s-Farkas nyakat vonsz vélek: (q) Az az: *A környül metéllkedés, JELE à Szívetségnek.* Ismét: (r) *A' Pohár vétetik, à pohárban valo Borért.* Annak felette: (s) *Meg vallyuk, hogy az Uj-Testamentumnak Sacramentumi, az Isten Igiretinek JEGYEI és pecsétí.* Nem tulaidonképpen kel hát őket venni. Vagyon illyenis: (t) *A' Bárány, JELE az által menetelnek.* Ide valo ezis: (u) *A Bárány, nem állattya, hanem erőssítése szerént mondatik által menetelnek.* Ezis most érkezék: (x) *Isten azt akarta, hogy az ű Frigyének JELE, legyen à környül metéllkedés.* Közleak szollot ez à dologhoz: (y) *Az Ur Vacsorájában FIGURÁK vadnak. Metaphora ez: Miglen ujjat izsom veleték, az én Attyámnak országában. Hypallage (mikor egyikik szo, à másikért vétetik) ez: E' pohár, uj Testamentum az én Véremben.* Ismét: Ez az én Testem; mely ti érettetek meg törettetik. Synecdoche s-Metonymia ez: *E pohár, Uj Testamentum; à vagy E' Vér Uj-Testamentum.* En azért ez Elsőt, ezzel rekeztem bé: (z) *Mikor valamely képtelen dolog mondatik: nyilván, betű kívül valo értelemben kel azt venni; miképpen Christusis így szollu: Ha nem eszitek az Ember Fia Testet, nem leszen örök életetek. Itt, képtelen dolgot látatik Isten parantsolni; azért, NEM BETŰ szerént kel érteni; hanem így kel venni: hogy az ű MEG FESZŰLT TESTENEK EMLEKÉZETIT ELMENKBEN RAKOGASSUK.* [224—7. l.]

(5) Ez Igiket: *Ez az en Testem, vagy betű szerént érted, vagy tulaidon szollás kívül.* Ha az elsőt acceptálad, e leszen értelme: *E' kenyér mellyet kezemben tartok, én Testem.* Nem lehet pedig, egy magában szállot Ember iteleti szeréntis: Mert: (i) *Valamikor è Verbum Substantivum, EST, két természetű dolgokat foglal egyben, nyilván ot figurát, s Tropust kel keresni.* Ugy volna penig, ha à te értelmed szerént ez, helyes volna: (k) *E' szoval à Christus: HOC, (EZ) mutatta à kenyeret. Nohát it, két természet vagyon, egyik à kenyér. másik à Test; nincse mégis Tropus.* [228. l.]

Ti à Christus Teste vadtok. . . *Figura, mikor Christus Testének mondatunk . . .* [233. l.]

Tertulianus így szol: (l) *A kenyérrel JELENTETTE Christus az ű Testét.* Nem tötte hát Testé à kenyeret, ha jelentette. Ugyan ű így beszél: (m) *Vötte Christus à kenyeret, s Tanítványinak adta ezt mondván: Ez az én Testem; azaz JEGYZI az én Testemet.* [233 l.]

TULAI DON SZOLLÁS RENDI KIVŰL kel ez Igiket venni: *Ha az Ember Fiának Testét nem eszitek.* [Idézet Szent Ágostonból. 235. l.]

(i) Salme tract. 20. tom. q.

(k) Pesantius in Thomam fol. 911. Bonav. 4. sent. dist.. 8. q. I. Lit. G.

... Ez az én Testem; az az: E kenyérnek Sacramentumában vagyon az én Testem. SACRAMENTUMI MODON. Nem vétetik hát, bizonyos jegyzésben!

... Mikor à Sz. Attyák à Kenyeret, Christus Testének mondgyák; à mi à jegyzendő dologé, azt adgyák à felnek (??), NEM TULAIIDON SZOLLAS SZERENT. [240. 1.]

NEM TULAIIDON KEPPEN mondatik à kenyér, Christus Testének; hanem, ez az értelme. A' kenyér Christus Teste; az az: Christus Teste JELENTETIK általa. Megént: (g) Mondatik è Sacramentum. Christus Testének; de, NEM TULAIIDON-KEPPEN; hanem, az által JELENTETIK à Christus Teste. Ismét: (h) Szent Agoston, Bonifaciushoz irt levelében, az mondgya; hogy némánémű mondon, à Christus Testének Sacramentuma, Christus Teste; noha NEM TULAIIDON KEPPEN. E' Tropus szerént szollot régen Tertullianusis, Szent Agostonnal; mikor à Christus è szavát: Ez az én Testem, így magyarázták: EZ AZ EN TESTEMNEK SACRAMENTUMA, vagy JELE. [245. 1.]

... Ugy kel hát azokat érteni! Most mondá Szent Agoston: (r) hogy mikor, valamely képtelen dolog mondatik; BETŰ KIVŰL való értelemben kel azt venni. Másis: (s) Valamikor, è Verbum Substantivum, EST, két természetű dolgokat foglal egyben; nyilván ot, FIGURAT kel keresni. Ehez tartják magokat à Cálvinisták. Halládis, mint adák è Szokat: Ez az én Testem. à Szent Írás Birosága alá [248. 1.] Sz. Pál helyét, semmire nem jól érted. Nem mondgya ű azt, hogy à Sz. Írás magyarázattját, tulaidon értelme szerént, senki meg nem tudhattya. [250—1. 1.]

*

Tehát: „à szokat maga ereje szerént csak tulaidon értelemben kellé venni, vagy Figuratè, szokatlan és titkos jegyzés szerént; — e szok Tulaidon értelemben vétetneké? — Nem tulaidonképpen kel hát űket venni. — Az Ur Vacsorájában Figurák vadnak. — Metaphora. — Hypallage (mikor egyik szo, à másikért vétetik). — Synecdoche s Metonymia. — Mikor valamely képtelen dolog mondatik: nyilván, betű kívül való értelemben kel azt venni. — Nem betű szerént kell érteni. — Vagy betű szerént érted, vagy tulaidon szollás kívül. — Valamikor è Verbum Substantivum, EST, két természetű dolgokat foglal egyben, nyilván ot figurát, s Tropust kel keresni. — Tulaidon szollás rendi kívül kel ez igiket venni. — Nem vétetik hát bizonyos jegyzésben. — Nem tulaidon szollás szerent. — Nem tulaidonképpen. — Tulaidon értelme szerint.“

(r) August. 3. de Doctr. Christ. c. 16.

(s) Salm. tract. 20. tom. 9.)

E terminus technicusokból megismerkedünk a XVII. századbeli magyar prédikátor stilisztikai tudományának egy részével, annak a stilisztikának egy részével, amelyet akkoriban a magyar iskolákban is valószínűleg tanítottak.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Ósbő.

Az anonymsi honfoglaláshagyomány hiteléhez.¹

6. Anonymus 19. és 49. §-e szerint *Ósbő* „pater *Zoloucu*“. A 48. §-ben ugyanott, ahol a másoló az *Vfubuu*-t és az *Eufsee*-t elhibázza, a *Zoloucu* helyett is tévesen *Zolocu*-t ír.

Ósbő fiának a neve ugyanaz a név, amelyet a XII—XIII. sz.-ban egy nemzetség viselt, s amely a *Szalók* helynevekben maradt ránk.² A *Szalók* személy- és helynév eredetének s alakulásának fejtegetése, a vele kapcsolatos számos genealogiai, birtok- és településtörténeti mozzanat közlése szétfeszítené ennek a dolgozatnak a kereteit. Ezért majd külön cikkben óhajtok vele foglalkozni. Mégis rávonatkozó vizsgálataim eredményeiből jeleznem kell itt annyit, hogy nézetem szerint ezzel a török szóval tartozik össze: *solak* vagy *solax* a. m. 1. 'bal', 2. 'balog', 3. 'szerencsétlen', 4. bizonyos fajta méltóság-név, — amelyből GOMBOCZ: MNy. XII, 101 az 579. évben szereplő Σόλαχος avar követ nevét fejti meg.

A *Szalók*-ok egyik nemzetségi birtoka a közép Tisza balpartján fekvő Tisza- vagy Abád-*Szalók*. Tőle 20 km-re esik Tisza-Bő ugyancsak a Tisza balpartján. Ez a körülmény amellettszól, hogy Anonymus nem költötte a rokonságot *Szalók* meg *Ósbő* között.

7. Anonymus 49—50. §-e szerint „*Eufsee* pater *Urcun*“, 56. §-e szerint „*Ircundium* filium *Eufsee*“. 57. §-e szerint pedig *Vrcun* vagy *Vrcund* a neve a vezéri nemzetségből való *Tanuzaba* fiának, a *Tomaj* nemzetség ősenek. Tehát *Óse* és *Tanuzaba* fiának egyaránt *Urkün*: *Ürkünd* ~ *Irkünd* a neve.

Azonban nemcsak *Óse* és *Tanuzaba* fiának a neve egyezik, hanem az 'apa, nagyapa, előd, nagybátya, bátya' értelmű *Óse* (vö. NyH.⁷ 140) is a magyar megfelelője a török *Tanuzaba* név második tagjának, az *aba* (*apa*) szónak, amelynek jelentései ugyancsak 'vater, grossvater, vorfahr, onkel von vaters seite, älterer bruder' (vö. GOMBOCZ: MNy. XI, 341). Így talán

¹ Vö. MNy. XXIV, 92—5.

² Ahol a *Szalók* nemzetségre vonatkozó adatoknál forrást nem idézek, ott l. VARJÚ ELEMER, A *Szalók* nemzetség: Turul XIX, 153—74; WERTNER MÖR, *Szalók* nemzetsége uo. 177—9; KARÁCSONYI JÁNOS, Magyar Nemzetségek III, 1: 45—56.

nem tarthatjuk lehetetlennek, hogy *Óse* és *Tanuzaba* tulajdonképpen egy személy, csak hogy eredeti nevét magyarra is lefordították. Hogy a török *aba* szónak ilyen magyarítása a X—XII. században megtörténhetett, mutatja Anonymusnak az a megjegyzése, hogy Sámuel királyt „kegyessége“, tehát atyái tulajdonsága miatt hívták *Abá*-nak.

Anonymus 57. §-e és más adatok szerint is a Tisza-Szalók melletti *Abád Tanuzaba* és a *Tomaj* nemzetség törzsszállása. *Abád*-tól és *Szalók*-tól mintegy 20 km-re van Tisza-Örs. Ennek a azzal a török *är, er, ir* 'férfi, hős' szóval függ össze, amelynek származéka a fentebbi *Ürkün* (*Örkény* hn.): *Ürkünd* ~ *Irkünd* szn. (I. GOMBÓCZ, ÖRS és ÖRKÉNY: MNy. XII, 6 kk.). *Örkény* meg *Örs* lehetnek ugyanazon személy nevének a becéző változatai. S így arra is gondolhatunk, hogy Tisza-Örs *Tanuzaba* (= *Óse*?) fiáról nyerte a nevét, csak hogy a mai hn. a szn.-nek nem Anonymus-féle változatait őrizte meg.

8. 1232/1281. okl. említi: Mich. fil. *Balad* de genere *Zolouk* (ÁrpÚjOkm. VI, 510). A *Balad* olv. *Balád* név magyar -d képzős becéző a török *Bala* a. m. 'gyermek, kölyök' szn.-ből (az utóbbira nézve vö. RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ: MNy. XXII, 212—3). 1399-ben együtt szerepel *Bala* és *Zenthmyklos*; sőt 1490 kör.: *Balazenthmyklos* a mai Törökszentmiklós, most Jásznagykúnszolnok, akkor Heves megyében (CSÁNKI I, 71). Ma *Balla* pusztát találjuk ott Tisza-Bó vidékén, a Tiszához közel. A *Tomaj* nemzetségből származó Abádiak birtokai között Tisza-Örs vidékén 1480-ban feltűnő *Zenthmyklos* 1472-ben *Apazenthmiklos*, 1482-ben pedig Inawasara al. nom. *Apazenthmyklos* (CSÁNKI i. h.). Ime, ugyanazon vidék két helynevében, megkülönböztetésül szembeállítva, az *apa* (< *Aba*?) meg a *bala* 'gyermek' szó, még pedig valószínűleg amaz egy *Örkény* (= *Örs*?)—*Tomaj* utód, emez egy *Szalók* ivadék nevéként. Egyébként a környékről említik még 1424: *Chonkazenthmyklos* ultra fluv. Ticie in commet. poss. Roff, *Abád*-tól dny.-ra (CSÁNKI i. h.).

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy *Aba* = *Óse* 'öreg', *Örkény* = *Örs* 'férfi', *Bala* 'gyermek': életkorbeli különbséget kifejező szavak is lehetnek, és e fogalmi rokonságuknál s viszonyuknál fogva viselőik genealogiai kapcsolatára vagy viszonyára vallhatnak.

Mind a *Tomaj*, mind a *Szalók* nemzetségnél sűrűn használatos a *Miklós* keresztnév. Összevetve ezt a két nemzetség középtiszai körzetében jelentkező három *Szentmiklós* hn.-vel, joggal hihetjük, hogy *Szent Miklós* tisztelete hagyományos volt mind a két nemzetségben, s ez a tisztelet még a két külön nemzetséggé váló szétválás előtti időkre megy vissza.

9. *Ósbó*-nek két szereplése is a közép Tiszához fűződik Anonymusnál. Mikor Velekkel a Takta mellől Mén-Maróthoz

követségbe megy, a *Lúc* révnél, a mai Tisza-*Lúc*-nál alsó Zemplénben, usztat át (20. §.). Mikor pedig később ugyancsak Velekkel a Csepel-sziget felől Mén-Marót ellen hadba indul, akkor az alpári „homok“-on keresztüllovagolva a *Böld* révnél, Csongrád és Szentés között, kel át (50. §.). És Tisza-*Lúc*-tól nem messze a balparti részen, régen Zemplén, most Szabolcs megyében, ott találjuk Tisza-*Büd*-öt, amelynek a neve a *Bő*-vel függ össze mint *-d* képzős származék (MNy. XXIII, 504). A *Böld* hn. pedig a *Bő*-vel összetartozó *-l+d* képzős kicsinyítő forma (i. h. 505, 507).

Az 1138/1329-i dömösi összeírásban találjuk: In *Geu: Maraut* [Marót!]¹... *Bedu* [*Beedü*], *Befe* [*Beese*] | In *Lingu*: 2 *Budi* [*Büüdi*] | In *Ecer*: *Befe* [*Beese*]... *Budus* [*Büüdüs*], *Bedi* [*Beedi*]... *Buus* [*Büüs*] | In *obad*: *Budi* [*Büüdi*]. A felsorolt szn.-ek mind a *Bő*-vel függenek össze (vö. MNy. XXIII, 505—6). A helyek, ahonnan feljegyzik őket: *Győ*, *Ling*, *Ecsér*, *Abád*, a közép Tisza vidékére esnek (vö. Ó-magyar Olvasó 33).

Ha az Anonymus közléseiből előtünedező nyomokat, továbbá a tárgyalt személy- és helyneveknek több tekintetben szerves kapcsolódását számbavesszük, azt hiszem, némi valószínűséggel következtethetünk arra, hogy a közép Tisza balparti tájéka egy török eredetű *Bü* (>*Bő*) nevű törzsnek a szálláshelye volt, melynek a feje a *bü* méltóságot viselte. A *Böld* révet így mint a törzs fő tisztai átjáróját nevezhették róla, olyanformán, mint a dunai *Megyer* révet a *Megyer* törzsről.

Az *Ósbő* nevet mármost úgy értelmezhetjük, hogy a benne levő *bő* méltóságjelölő tulajdonképen a címe volt a *Bő* törzs fejének, akit különben egyéni nevén *Ós* (*Üsü: Eüsee*)-nek, azaz feltevésünk szerint eredetileg *Tanuz-Abá*-nak hívták, és aki — amennyiben ez a feltevés megáll — Anonymus 57. §.-e szerint Taksony fejedelem idejében szállott meg a *kemeji* részeken. Középtiszai szállásterületéről *Ósbő* érhetette legközelebb *Mén-Marót* maros—szamosközi birtokát, amelytől valószínűleg északon a Nyír, délebbre pedig a Túr-Berettyó és a Körös mocsarai (pl. a Szerep sár, l. Anon. 28. §.) választották el. Így érthető, miért jutott neki a „bihari vezér“ ellen való hadviselés sora. Ugy látszik, *Ósbő*-nek két fia volt: *Örkény* és *Szalók*. Ezek ivadékaik azonban külön nemzetségekre váltak szét, és közben az egyik ágánál, a *Szalók*-oknál, a közös *ős* neve is megváltozott. Az így elkülönült hagyományt aztán Anonymus korában már nem tudták összeegyeztetni.

10. A *Bő* törzs első, középtiszai, szállásterületéről bocsátott rajokat más vidékekre. Ilyen rajoknak a nyomát

¹ L. fentebb az 5. pontot 95. l.

tarthatják fenn pl. Száraz-Bő Hevesben nem messze Tiszától a jobbparti részen, Bőd: Böd: Büd Abaújban kettő, Gömörben egy, Pest megyében egy stb. (vö. MNy. XXIII, 503—5). A középtiszai Bő törzsből így juthatott a délnyugati részekre, főképen pedig Somogy megyébe a Bő nemzetség, amelynek a genealogiájában és települési körzeteiben egész csomó középtiszai tulajdonnevet láthatunk, mint *Derzs*, *Túz*, *Igar* (vö. MNy. XXIII, 507—8).

A Szalók-ok a közép Tisza balpartjáról átkerültek a jobbparti részekre Eger vidékére, ahol nemzetségi birtokaik Eger-Szalók és Bala (1279. ÁrpÚjOkm. XII, 268) vagyis a mostani Mátra-Balla.

11. *Ósbő* vagy *Óse* új birtokot szerez Veszprém vidékén. Birtokaira átmege a neve, és így támadnak az *Ós* vagy *Ósi* hn.-ek. Szent István 1009-es évi veszprémi alapítólevele, amit a mai oklevélkritika hitelesnek fogad el, amellett tanuskodik, hogy ez a hn. megvolt már Szent István korában. Az alapítólevél 1257-i átiratában olvassuk: „villam unam nomine *Cari* in Wesprimiensi comitatu . . . tres villas *Avsy*, *Cari* ac *Beren* in comitatu Albensis civitatis sitas“. A hn.-ek közül: *Cari* olv. *Keri* a. m. *Kér*; *Beren* olv. *Beren* a. m. *Berény*; *Avsy* pedig olv. *Eüsi*, tövéghangzóval. Az első *Kér* valószínűleg a mai Hagymás-Kér Öskü-től dny.-ra Veszprém felé. A másik *Kér* = vagy 1438: *Keer* aliter Zenthmihal *Ósi*-től k.-re Fejérben (CSÁNKI III, 349), vagy a Magyar-Almás, Zámoly közelébe eső *Kér* szintén Fejérben (CSÁNKI III, 334). *Berény* = vagy *Berénhida* (ma: *Berhida*) *Ósi*-től dk.-re, vagy *Csák-Berény Veleg*-től k.-re; a Balaton ék.-i csücskénél levő *Szár*- vagy *Vörös-Berény* és a *Csák-Berény*-től k. felé eső *Lovász-Berény* kevésbé jöhetnek számításba (vö. CSÁNKI III, 212, 222, 319). — Hogy *Avsy* a mai *Ósi*-nek vagy pedig *Öskü*-nek felel-e meg, azon — azt hiszem — kár a fejünket törni, minthogy az akkori oklevelek úgysem telekkönyvileg pontosan körülírt területeket jeleznek, hanem csupán hozzávetőlegesen utalnak bizonyos tájékra.

Amint Tisza-Bő szomszédságában ott van *Ósbő* fiának a neve: *Szalók*, a veszprémmegyei *Ósi* — Péti vidékén szintén jelentkezik az. 1486: *Zalok* Bátorkö tartozéka (CSÁNKI III, 251) és 1390: Sykathor al. nom. *Zalok* régen Fejér, ma Veszprém megyében (CSÁNKI III, 344—5). Veszprém megyében egyébként még két vidéken előfordul a *Szalók* hn., és pedig: a) Nemes- és Pór-Szalók a megye nyugati szélén, a *Szalók*-ok nemzetségi birtoka; b) Gic mellett Lovász-Patona környékén a megye északi határán. — Az 1086?-os bakonybéli oklevélben *Zlaucu* a. m. *Szalók* nevű lovasszolgát találunk Sár birtokon (PRT. VIII, 270), tehát *Ósi*-től dny.-ra és Veszprémtől k.-re.

Ósbő vagy *Óse* veszprémvidéki földjén a *Szalók* nemzet-

ség hagyatékához tartozik Öskü és Palota mellett ny.-ra *Bala* Hnt. 1873. ~ Alsó- és Felső-*Balla* p. Pallas tkp. ~ 1171, 1274, 1338: *Bala* (Ó-magyar Olvasó 48, CodDipl. V, 2: 228, AnjouOkm. III, 506).

12. Amint a középtiszai *Abád* és *Szalók* szomszédságában ott látjuk *Tisza-Örs*-öt, épúgy a veszprémvidéki *Ósi* = *Aba*(?) és *Szalók* körül szintén felmerül az *Örs* hn., még pedig: *a*) Iszka-Szentgyörgy — Palota tájékán Fejér vagy Veszprém megyében (CSÁNKI III, 395); *b*) Felső- és Alsó-*Örs* ma Zala, régen Veszprém megyében (i. m. 89—90). Ezek a hn.-ek talán a *Tanuzaba* = *Óse* (?) fia *Örkény* = *Örs* (?) itteni birtoklásának az emlékei. Ugyancsak erre az *Örkény* = *Örs*-re mehet vissza az Alsó- és Felső-*Örs*-től távolabb ny.-ra fekvő mai zalamegyei *Kővágó-Örs* és *Kis-Örs* helységek neve. Erre vall az is, hogy közelükben dny.-ra ott van *Badacsony-Tomaj*, amely a kissé odább ény.-ra eső *Lesence-Tomaj*-jal együtt a magát *Örkény*-től származtató *Tomaj* nemzetség nevét viseli (Cerszeg-*Tomaj* már aligha vonható ide; vö. CSÁNKI III, 116, b. *Tomaj*).¹

Van: 1334-től: *Theneu*, *Theneu monostora* (aliter *Pelew*); ma *Tenyő* a közép Tisza szolnoki szakaszánál, *Török-Szentmiklós* és *Bala* közvetlen közelében (CSÁNKI I, 670). És van: 1341: *Tunew*; 1374: *Thunew*; 1426: *Tinew*; 1465: *Thynnye*; 1477: *Thyne*; 1486: *Thenew* — 1426-ban *Bátorkő* tartozéka, később *Dudar*, majd *Pét* helységekkel együtt tűnik fel Veszprém megyében (CSÁNKI III, 257). A veszprémvidéki helynév egyezik a középtiszzaival, s egyúttal mindketten megfelelnek a györmegyei *Tényő* és a pilismegyei *Tinnye* helyneveknek (CSÁNKI III, 561, I, 16).

13. 1261-ben a tiszamelléki *Bere* nevű erdőről van szó, amely örökségi jogon a *Szalók* nemzetségé volna, zálogként azonban a *Tomaj*-ok bírják (LosBánffyOkl. I, 11). 1270-ben tesz róla osztályt a két nemzetség (CodDipl. VII, 5: 367). Az 1086?-os bakonybéli oklevélben olvassuk: „locum, ubi Martinus [canonicus] incendit aratrum *Bere* iudicis“ (PRT. VIII, 269); — és pedig azon a tájon történt ez, ahol 1269: Poss. *Bera*; 1358-tól: *Bere*; ma: *Bere* van Veszprémtől nyé.-ra (CSÁNKI III, 222).²

Azonban nemcsak *Bere* van ezen a vidéken, hanem: *a*) 1426-tól: *Pere* *Bátorkő* tartozéka; ma: Alsó- és Felső-*Pere* p. *Öskü*-től ény. felé; *b*) 1082?, 1234—70: *Premorton*; 1421, 1476: *Premarthon*; 1443-tól: *Peremarthon*; 1478: *Pere* a *Marthon* család előnevében; ma: *Peremarton* *Ósi* szomszédja dny.-ra (CSÁNKI III, 246, 215). Előfordul még a

¹ Mint a *Tomaj*-ok és *Szalók*-ok fentebb jelzett *Szent Miklós*-tisztelésének esetleges indítékára itt mutatok rá arra, hogy Veszprém-ben van *Szent Miklós*-ról nevezett egyház (CSÁNKI III, 216—8).

² A többi ilyen személy- és helynevet nem idézem most.

Pere hn. Veszprém megyében Pápa vidékén is (Hnt. 1873.), továbbá Abaúj megyében (CSÁNKI I, 215). Az a nézetem, hogy a *Bere* (*Bera*) és *Pere* nevek szőelei $b \sim p$ megfeleléssel tartoznak össze. (Vö., hogy a *Peremarton* melletti *Berénhida* LIPSZKY szerint: „Berhida aliis *Perhida* h.“?)

Ilyen $b \sim p$ kezdetű alakpárokat látok még pl. a következő személy- és helynevekben:

Bér: Pér | Bered: Pered (Pirit) | Berek: Perek (Pereg) | Berén: Perén | Bél: Pél | Beleg (Velek): Pelő, Pele | Bán. Bánd: Pán, Pánd | Bata (Vata): Pata | Botond: Potond | Bát (Vát), Bata: Pát | Bátka: Pátka | Bok: Pok | Baks (Bakos): Paks (Pakos) | Betlen: Petlen.

A hangváltozás eseteként még több név is számbavehető. Azonban mindezeknek az összeállítását, a nevek etymológiájának a fejtegetését, alakváltozataiknak adatokban való bemutatását és a $b \sim p$ hangmegfelelés eredetének a megvilágítását más alkalomra kell halasztanom. De azt mégsem hagyhatom említés nélkül, hogy midőn e kérdésre vonatkozó vizsgálataimat és eredményeimet ismerttettem, arról értesültem, hogy tőlem függetlenül RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ hasonló észrevételekre jutott (vö. MNy. XXIII, 570).

14. Ennek a jelenségnek a felismerése teszi lehetővé a megfejtését egy olyan helynévnek, amely fontos támaszpont az *Ósbő*-kérdés tisztázásánál. Jóideig ugyanis különösnek tűnt fel előttem, hogy a középtiszai tájakon, de — mint MNy. XXIII, 503—6 látható — egyebütt is oly sűrűn előforduló *Bő* és származékai közül épen a veszprém-környéki *Ós*-féle helynevek szomszédságából csupán ezek a személynevek merülnek fel: *a*) 1086?: *Beidi* lovasszolgá Sárón, ahonnan már *Zlaucu*-t idéztük; *b*) 1478: *Beed*, pereí, család (CSÁNKI III, 264); *c*) 1138/1329: *Budi* [*Büüdi*] in villa Fekete (Ó-magyar Olvasó 29) Dég környékén. Azonban ha a szőelei $b: p$ váltakozás lehetőségét figyelembe vesszük, itt is rábukkanunk helynévben is *Ósbő* nevének a második elemére, még pedig az *Ós* vagy *Ósi* helyekkel a legközvetlenebb és legszerveesebb kapcsolatban. Anonymus 48. §.-ében „in campo *Peytu*“ szerepelteti *Ósbő*-t. A hn.-re későbbi adatok: 1082?: *Peyt*; 1171: super aquam *peit* (Ó-magyar Olvasó 47); 1426: *Peth*; 1436: *Peeth*; 1488: *Peth*; ma: *Pét* vagy *Péth* pusztá *Ósi* és *Ósk* ü között (CSÁNKI III, 247). Ha a *Peitü*: *Peit*: *Pét* formák kezdő p -jét b -vel cseréljük fel, *Beitü*: *Beit*: *Bét* alakokat kapunk; ezeket pedig mint *-ti* (*-di*) kicsinyítő képzős származékokat a *Pét* környéki Sárból, északkeleti Zalából és Tolnából való 1086?: *Beidi* olv. *Beidi*; 1211: *Beyd*, *Beid* olv. *Beid* (vö. MNy. XXIII, 506), továbbá a Komáromban 1240 kör. és 1386-ban feltűnő *Beth*, *Beech* [$ch = th$] olv. *Bét* (vö. MNy. XXIII, 504) mellé besorozhatjuk a *Bő* származékai közé. Hogy a török *bäg*: *bä*; kezdő b -je helyébe p lépett, azt a ΝΕΜΕΤΗ

GYULA (MNy. XVIII, 5) megfejtette besenyő *kül-bej* méltóságnevek megfelelő magyarországi *Külpej: Kölpény* (Anonymus 41., 53., 56. §.: *Culpun*) nevek is mutatják.

15. Az előadottak szerint — legalább én úgy látom — a genealogiai, birtok- és településtörténeti adatok tanuságán kívül szerves tulajdonnév-csomóknak kétszeres, sőt több ízben háromszoros ismétlődése is összevág Anonymus közléseivel, amennyiben a névmásodlatok vagy harmadlatok előfordulása a kérdéses esetekben visszavezethető az Anonymusból kitetsző indítékokra. S ha ez csakugyan így áll, akkor nem egy tekintetben megerősödhetik bizalmunk Anonymus hitele iránt. Természetesen nem azt akarom ezzel mondani, hogy amit ő *Ősbő*-ről meg a vele kapcsolatos személyekről mond, vagy általában, amit ő honfoglalás címén elbeszél, az mind megtörtént, még pedig épen a 896-tól 907-ig terjedő időben. De azt vallom, hogy Anonymus közleményei jelentékeny részben az ő korához képest távoli multnak, még a Szent István előtti évtizedeknek az emlékei.

Talán most sikerült némi nyomatékot adnom annak is, amit Magyar Anonymusom bevezetésében írtam (14—5. l.) Anonymusnak hagyománybeli forrásairól és anyagszerző módszeréről. „A hagyomány felhasználásánál követett módszeréhez még nem találtuk meg, sőt nem is nagyon kerestük a kulcsot. Pedig ezzel a kulccsal valószínűleg igen sok hiteles történeti anyagot tudnánk még feltárni a homályból.“ Ez után a kulcs után próbáltam tapogatózni *Ősbő*-tanulmányomban.

A felvetett kérdéseknek itt nyújtott megoldása — hangsúlyozom — bizonyos mértékben csupán kísérlet, amelyen magam is, mások is tehetnek kiegészítéseket, helyreigazításokat. Arról azonban meg vagyok győződve, hogy a szerves tulajdonnév-csomóknak itt alkalmazott megállapítása — kellő óvatosság mellett — igen is eredményes módszerül szolgálhat a magyar régiségtudomány egyébként homályba vesző kérdéseinek a vizsgálatainál. PAIS DEZSŐ.

Balassi Menyhárt árullatásának szerzője.¹

Nem lehet a céloom, hogy részletesen ismertessem egyrészről Ferdinánd királynak és fiának, Miksának, másrészről B. Menyhártnak és hűséges barátjának, Zay Ferencnek levelezését, amely B. Menyhárt kívánságaira, egyes kérdéseket illető folytatólagos tárgyalásokra vonatkozik. A levelezésen kívül B. Menyhárt legmeghittebb emberei állandóan járták a királyi

¹ Vö. MNy. XXIV, 98—104.

udvart, hol ezzel, hol azzal a fontos megbizatással, s minden alkalommal a legnagyobb megértést tapasztalhatták. Néhány mozzanatra azonban a Comoediára való tekintettel mégis ki kell térnem.

A magyar király hűségére tért B. Menyhártnak az volt mindenekelőtt a hő kívánsága, hogy nagyobbik fiát, Boldizsárt, Ferdinánd fogadja fel udvari szolgálatra. Amikor a válasz késett, Zay Ferenc volt ismét az, aki e kérés teljesítését megsürgette Miksához írt levelében 1562. március 20-án, amelyre a főherceg április 9-én megnyugtatólag válaszolt, Ferdinánd pedig április 11-én kedvezően döntött.¹ Így került fel B. Boldizsár a királyi udvarba és a következő évben a magyar királlyá megkoronázott Miksa királyi asztalnokká nevezte ki.²

1564 elején történt B. Menyhárt és Zay moldvai kirándulása, amelynek során egy gazdag klastromot akartak kirabolni, de e vállalkozásuk, melyről a Comoedia is megemlékezik, kudarccal végződött. A járatlan utak és nehéz időjárás miatt vissza kellett fordulniok.³

Súlyos következményekkel járt azonban ez év őszén egy másik vállalkozásuk, melynek célja a Comoedia szavai szerint az volt, hogy Meggyes alját beszurják, mit Forgách is munkájában megerősít.⁴ Míg tehát ők Szatmártól távol jártak, Báthori István, az erdélyi hadak fővezére, nem törődve az év végéig tartó fegyverszünettel, váratlanul megrohanta Szatmárt és lakóinak árulása révén a várost elfoglalta. B. Menyhárt rengeteg kincse a győzők martaléka lett. Felesége és két fiatalabb gyermeke az egész háznéppel együtt szintén fogságba jutott és Báthori csak azzal a feltétellel ígerte meg szabadonbocsátásukat, ha B. Menyhárt Nagybányát, Szinyér és Kovászó várakat kezére adja, ellenkező esetben — miként megüzente — ne számíton arra, hogy családját valaha is viszontláthassa.⁵

Ez a fenyegetés valóban be is teljesedett. B. Menyhárt mindent elkövetett, hogy családját kiszabadítsa. Állandóan könyörgött a királynak is, hogy tegyen lépéseket ebben az irányban, és ez a legnagyobb megértéssel volt iránta. Azonban minden kísérlet eredménytelen volt, mert János Zsigmond hajthatatlan maradt. Az 1565 év tavaszán meginduló fegyverszüneti tárgyaláson Schwendi Lázár és Báthori András a legjobb szándékkal sem tudtak eredményt elérni ebben a kér-

¹ Bécsi Staatsarchiv, Hungarica 1562. március 20., április 9. és 11.

² Századok 1877: 44.

³ Bécsi Staatsarchiv, Hungarica 1564. december. Gravamina magnifici Stephani Báthor . . . Megemlékezik e kalandról Forgách Ferenc is Históriaijában 273. l.

⁴ Forgách i. m. 274—6.

⁵ Zay levele Ferdinándhoz. Bécsi Staatsarchiv, Hungarica 1564. szeptember 4.

désben.¹ Nem lehet meghatódás nélkül olvasni B. Menyhárt folytonos könyörgéseit, melyekkel nem szünt meg a királyt ostromolni családja érdekében. Kilátás a sikerre csak akkor nyílt, amikor Miksa János Zsigmond követét, a Szatmárt elfoglaló Báthori Istvánt 1565. június 6-án fogságra vetette,² és kiszabadulását kezdettől fogva B. Menyhárt családjának a szabadonbocsájtásához kötötték. Amikor a családja sorsáért aggódó B. Menyhárt érdemeire hivatkozva állandóan kérve-kérte a királyt, hogy lépjen közbe és tegye lehetővé családja visszatértét, Miksa ünnepélyesen is megígérte neki 1566. május 6-án, hogy Báthorit csak családja ellenében engedi szabadon.³

Családjának fogsága oly csapás volt B. Menyhártra nézve, amely nemcsak testileg, hanem lelkileg is összetörte ezt a vasidegzetű embert. Már nem lelte kedvét még a harcban sem, ami pedig eleme volt, s aminek köszönhette hírnevét és minden sikerét. Szeretett volna a tábori élettől visszavonulni, és a király környezetében kívánta hátralévő éveit eltölteni. A viszonyok azonban olyanok voltak, hogy ez az óhaja legalább eleinte nem teljesülhetett. Schwendi, aki igen nagyra becsülte, semmi áron sem akarta elengedni, és Miksa király is biztatta a maradásra. Erre az időre esik, hogy fia, Boldizsár, meglátogatta és kelleténél is hosszabb ideig maradt nála. Ezért az atya mentegetődzött a király előtt, aki választában biztosította, hogy kegyesen fogadta jelentését és mindkettőjük iránt változatlan jóindulattal viseltetik.⁴

1567 elején Miksa király végre megengedte a mindinkább betegeskedő B. Menyhártnak, hogy Detrekőre egy időre visszavonulhasson. Már innen küldte el március 22-én a királynak felesége levelét, „melyből őfelsége kegyelmesen megtudhatja, hogy az mit ír. Ebben az ügyben újból és újból alázatosan könyörgöm felségednek és az Istenre kérem, hogy kegyeskedjék e foglyok kiszabadításának ügyében már végre kedvező választ adni, hogy lelkem minden aggodalmától és fájalmától, melyek oly nyomasztólag nehezédnek rám, megszabadulva, felségednek annál inkább képes legyek szolgálni.“ Ugyancsak e levélben kérte a megállapodás értelmében Munkács átadását is, melyet Schwendi kevéssel előbb elfoglalt.⁵

B. Menyhárt nem sokat időzött Detrekőn. A táborba való visszatértekor kapta kézhez Hagymásy Kristóf nagyvárad kapitány alábbi levelét, melyből felesége haláláról és leánya utolsó óráiról értesült:

¹ Levelük a királyhoz. Uo. 1565. április 2.

² Uo. 1565. június 6.

³ Uo. 1566. május 6.

⁴ Uo. 1566. október 16.

⁵ Bécsi Staatsarchiv, Hungarica 1567. március 22.

Magnifice domine et pater observandissime post | salutem et serviciorum meorum commendacionem. | kewanna(m) ha the k(egyelmednek) egýeb býrtt | Irhatnek, de mýert hogý az wr iftennek | Regtwl fogwa el wegezott akarattýa | hogý minden embereknék eleteknek | vege legýen, es hogý Nem teortenett, | azt kel meg Irnom à mýtt az wr iften | el rendelt volt, Moft erdelbe Nagý | halal kezdetett Azzonýom kel fel | mind az gýermekekkel egýetembe, keolteoz- | zýk haczakra¹ az halal eleott az en | leankam mindgýaraft meg Betegezyk | Azzonýom az wtan ifmeg Januariufnak | vtolfo Napýan es februariufnak eoteodyk | Napýan, az wr iften azzonýomatt | ez wýlagbol ký weotte, kýt hwnýadon | temettek, az en leankam még meg Nem | holt volt, de az mint ertem azýs el | Megýen. Twdom vram hogý Nagý a | banat, de mindenwt el rendelt iftennek | akarattýa forogýon eleotted, mert | minden embereknék ez egý halal | altal kel w zent felfege eleýbe | Menný. Iftwan vram io egeflegbe volt | The k(egyelmednek) zolgalatomat Aýanlom, te k(egýelmed) | aggjon tanufagot ha w felfege az leaný | Azzonýoknak zabatfagott ad attýokfiahoz | bochyaffame az ky akar menný az vag | howa kwigýem wket. Eandem feliciter valere | opto. Datę Waradini, 15. Februarii, anno domini 1567.

Christophorus Hagymas de Beregzo comes et capitaneus.

K í v ü l: Magnifico domino Melchiori | Balaffa de Gýarmatt | capitaneo sacre eiusdem cesarie maiestatis, | domino et patri observandissimo.²

Elgondolhatjuk, hogy micsoda érzéssel fogadhatta e gyász-hírt B. Menyhárt, aki annyira vágyódott családja után és oly türelmetlenül leste a vizontlátás pillanatát! E levelet azzal az utasítással küldte meg detrekői várnagyának, Kottházy Tamásnak, hogy azt továbbítsa a királynak, és ismételje meg könyörgését egyedül életben maradt István fia érdekében. Kottházy eleget is tett ura parancsának, és nevében újra alázatosan könyörgött őfelségének, hogy Báthori Istvánt engedje útjára Balassa István szabadsága kieszközlésének feltétele mellett.³ Május 28-án B. Menyhárt fia ügyében ismét folyamodott a királyhoz.⁴ E sok kérése végre meghallgatásra talált, mert Báthori István több mint két évi fogság után azzal a feltétellel, hogy B. Istvánt ki fogja szabadítani, eltávozhatott Bécsből.⁵

Sajnos, B. Menyhárt életének utolsó évéből hiányzanak az adatok. Csak azt tudjuk kétséget kizáróan, hogy meg kellett még érnie Boldizsár fiának korai halálát is. Boldizsár utolsó említése 1567. március 30-án történik, amikor Kottházy Tamás ura

¹ Ma Hátság Hunyad megyében, Hátszeg vidéke.

² Uo. 1567. február 15.

³ Bécsi Staatsarchiv, Hungarica 1567. április 1.

⁴ Uo. 1567. május 28.

⁵ Báthori útlevelének fogalmazványa 1567. július 4-iki kelettel. Uo.

megbízásából többek közt azzal a kéréssel fordul a királyhoz, hogy Boldizsárt fogadja fel hadi szolgálatra és adjon neki rangot meg fizetést, miután azóta már beérkezhetett Schwendi Lázárnak a fiúra vonatkozó véleménye, amelytől a király elhatározását függővé tette. Annál is inkább meri kérni a királytól az ifjú Balassa alkalmazását, mivel minden remény megvan arra, hogy királyának és hazájának nem közönséges szolgálatokat tud majd tenni.¹ Hogy mikor és miben halt meg Boldizsár, nem akadtam nyomára.

Fiának halála oly súlyos csapásként érte az atyát, hogy sokáig nem bírta túlélni. 1568. február 5-én tett végrendeletet Bécsben. Általános örökösül egyetlen élő fiát, a még kiskorú Istvánt, jelölte meg, a királyt pedig még utolsó órájában is arra kérte, hogy fiát a rabságból szabadítsa ki.² Pár nappal később, február 9-én az 57 éves B. Menyhárt örökre lehunyta szemét.³

Így végződött e rendkívüli ember pályafutása, aki életében nyughatatlanságával, indulatos természetével s a vagyon utáni mohó vágyával oly sok könnyet fakasztott, aki gyakori átpártolásaival oly nagy hirhedtségre tett szert, és akinek jellemében oly sok az árnyoldal. Forgách Ferenc szavai szerint nem akadt senki a császári városban, de még a királyi udvarban sem, aki utolsó útjára elkísérte volna.⁴ Hű cselédei a Detrekő várához tartozó széleskúti templomban helyezték örök nyugalomra, még ez év folyamán a szabadságát visszanyert István fia pedig díszes síremléket állított neki.

*

Ha mármost a Comoediában foglaltakat összevetjük azzal, amit csak a legbizalmasabb természetű, titkos levelezések alapján törekedtem rövidre fogva elmondani, lehetetlen fel nem ismerni, hogy lényegében mennyire fedik egymást.

B. Menyhárt háborgó lelkiismerete Bebek és a Kendyek legyilkolása után, félelem az Erdélybe való bemeneteltől, a Zay és B. Menyhárt közti viszony találó jellemzése, az állandó tárgyalások a királyi udvarral, végül B. Boldizsár hosszabb elmaradása a királyi udvartól: ezek mind oly dolgok, melyekről csupán B. Menyhárt egy-két legmeghittebb embere tudhatott.

Még a királyi udvarban élő Forgách Ferenc püspök, királyi alkancellár és tanácsos, sem mindenben tájékozott. T. i. törtenelmi munkájában B. Menyhárt átpártolását Báthori Andrásnak tulajdonítja,⁵ holott az igazság az, hogy Zay Ferenc vitte a főszerepet, miként a Comoediában Józsa diák igen helyesen

¹ Uo. 1567. március 30.

² Károlyi Oklevéltár III, 375—6.

³ A pozsonymegyei Széleskút-község templomában meglevő sírfelirat szerint.

⁴ Forgách Ferenc i. m. 377.

⁵ Uo. 228.

mondja: „Lám azért szerze szegény Ferdinandustul Zay te Nagyságodnak kegyelmet; amint akartuk, úgy birtuk mindenre, úgy commendáltattuk magunkat mint császárnál s mind az uraknál, mindent kedvünk szerint hazudtattunk vele . . .“

Mindezek alapján kétségtelennek kell tartanunk, hogy a Comoediát csak olyan, feltétlenül jó tollforgató ember írhatta, aki B. Menyhárt legszűkebb környezetéhez tartozott, illetőleg, aki B. Menyhárt legbensőbb szolgálójának a bizalmát bírta, s tőlük — talán poharazgatás közben — sok mindent megtudott, amiről másoknak sejtelmük sem lehetett.

Már maga az a körülmény, hogy a Comoediában szereplő Szénási István, valamint Tamás és Józsa deák valóban élő személyek voltak s B. Menyhárt szolgálatában állottak (miként bizonyára a többi „közbeszóló“ is), amellett bizonyít, hogy az írónak B. Menyhárt embereit jól kellett ismernie, ami csak úgy tehető fel, ha az író B. Menyhárt udvarában személyesen is megfordult.

Legvégül tudnunk kell, hogy a földrajzi ismeretek abban az időben általában nagyon is korlátoltak voltak.² Az író ilyeneket ad B. Boldizsár szájába: „Detrekő, amely hegyen fekszik“, majd később „... de menjünk Detreküben. Hozzák ki a paripát, mind megjáróm a bokrokat, völgyeket és leshelyeket, erdőket, utakat, ahol árros embereket, kik morvaiak és bécsiek lesznek, megleshetjük őket.“ Csak az mondhatja ezeket, aki vagy ismerte Detrekő fekvését, vagy hallott róla olyanoktól, akik ott jártak. Ugyanez a megállapítás vonatkozik B. Menyhárt ama kijelentésére is, amikor Szénásitól értesülvén arról, hogy érsek uram házánál a tanácsban Batthyányi miként nyilatkozott róla, többek között így válaszolt: „... az Istenre mondom, hogy ha szomszédja volnék, ú is megismernéje, mint az többi: az németujvári tó halában én is enném annyit, amint ő maga; az rohonci asztagokban is jó módon lenne részem; de keszenje, hogy egymástul távul vagyunk.“ B. Menyhárt és belső szolgálói ui. ismerték a németujvári halastavat és tudhattak a rohonci asztagokról is, ha meggondoljuk, hogy B. Menyhártnak — bizonyára felesége után — Németujvárrott volt birtokrésze, melyet a király elkobzott tőle akkor, amikor Pálffy Péter ellenében Csábrág várat illetően pervesztes lett és a bírói ítélet végrehajtásának fegyverrel szegült ellene, miért hűtlenségbe esvén, birtokai a

¹ E legutolsó mondat nyilvánvaló célzás arra vonatkozólag, hogy Zay nem átalította B. Menyhártot teljesen jogos panaszokkal szemben is védelmezni, amire nézve Forgách i. m. 245. l.-jén olvashatunk példát.

² Erre nézve a sok közül ismét idézem a nagyműveltségű Forgách Ferencet, aki Szatmárról egyik helyen azt írja i. m. 275. l.-jén, hogy ott a Maros és Szamos vize folyik egybe, míg uo. a 234. l.-on azt olvashatjuk, hogy a Szamos és Bodrog vize egyesül alatta.

koronára szálltak. Ezt a németujvári birtokjogát B. Menyhártnak 1550-ben épen Batthyányi Ferenc kapta adományul.¹

Ezek után vizsgáljuk meg azt a kérdést, hogy Karádi Pált, aki ezt az epébe mártott tollal írt Comoediát 1569-ben kinyomta s így az elpusztulástól megmentette, és aki előszót írt hozzá, vajjon egyúttal szerzőnek is tekinthetjük-e? Meggyőződésem szerint egyáltalán nem. Ha véletlenül nem Erdélyben, hanem Magyarországon jelent volna meg a munka, ez esetben meg lehetne érteni azt az érvet, hogy félt a Balassa-család bosszújától, azért nem vállalta el a Comoedia szerzőségét. Ezt a szerzőséget viszont Erdélyben épen érdemtelő számitották volna fel neki, ahol a fejedelemtől kezdve lefelé mindenki leplezetlen gyűlölettel viseltetett B. Menyhártnal szemben, ki árulásával Erdélyt alapjaiban ingatta meg és annyi véráldozatot követelt. János Zsigmond engesztelhetetlen haragja miatt hiúsult meg B. Menyhárt minden kísérlete, hogy fogságba került családját kiszabadíthassa. Épen ezért Karádi azáltal, hogy a Comoediát kiadta, semmiféle kockázatot sem vállalt, veszélynek sem tette ki magát, sőt az erdélyiek szemében hasznos és kedves dolgot művelt. Nincs semmi okunk arra, hogy magának Karádinak ne higgyük el azt, amit az előszóban ír: „Mikoron az Balassa Menyhártról való Comoedia az én kezemhez akadott volna, elolvassván azt, csodálkozom vala rajta, minémü rettenetes és halhatatlan istentelenségekkel és árultatásokkal vala rakva, nem türhetém, hogy ki ne nyomtatnám és mindeneknek tudtára ne adnám.“

Azonkívül honnan is tudhatta volna Karádi mindazt, amit a Comoediában, miként fentebb rámutattam, bámulattal kell észrevennünk, hogy a legelrejtettebb titkokat is oly hűen feltárja? Vagy talán elképzelhető-e, hogy mindezt véletlenül eltalálta?

Karádi szerzőségét végérvényesen el kell vetnünk, mert semmi elfogadható bizonyítékot erre nézve nem találunk és más irányban kell kutatnunk. Annyit kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy a Comoedia szerzőjét B. Menyhárt legbensőbb környezetében kell keresnünk, ahol B. Menyhárt legtitkosabb tervét is tudták. Végigkeresve minden B. Menyhártra vonatkozó anyagot a levéltárak mélyén, sok szolgájára akadtam, de egyetlen egy sincs köztük, aki mint a Comoedia írója számbajöhetne. Így ezen a ponton osztanom kell FARKAS GYULA álláspontját, aki Bornemisz a Pétert tekinti a Comoedia szerzőjének „azonos nyelvjárás, egybevágó életkörülmények, jellegzetes írói fejlődés és egyéniség“ alapján, amelyekhez részemről itt a történelmi szempontokat csatolhatom.

Bornemisz a Péterről tudjuk, hogy megfordult B. Menyhárt udvarában 1565-ben. Ez alkalommal értesülhetett

¹ Országos Lt., Liber Regius II. 394. és 400. l.

mindazokról a bizalmas részletekről, amelyekről már szoltam. A Comoediát azonban nem ebben az évben írhatta, mert pl. az ötödik rész cselekménye 1566 végén játszódik, amikor is B. Boldizsár az atyját meglátogatva, nála tovább időzött, mint engedélye volt, továbbá az érsek eme szavai: „Tudom, hogy Munkácsot kívánnád uramtul, és látom, hogy tiszta szívvvel tisztelsz engemet; meglátod, hogy barátod leszek, de gyónjál csak mostan“ — arra mutatnak, hogy a Comoedia Munkács várának elfoglalása után,¹ tehát semmiesetre sem 1567 előtt keletkezett. 1567. március 22-ről közöltem is adatot arra vonatkozólag, hogy B. Menyhárt, hivatkozva a megállapodásra, az elfoglalt vár átadását valóban szorgalmazta a királynál, de célt nem ért.

A Comoedia nyomása a koloophon tanusága szerint 1569. november 21-én fejeződött be. Tehát ha meggondoljuk, hogy B. Menyhárt 1568. február 9-én halt meg, akkor magától adódik az a feltevés, hogy a kézirat vándorlására és a nyomásra elégséges idő maradt még az esetben is, ha a Comoedia írását közvetlenül B. Menyhárt halála utáni időre tesszük. És ez annál is valószínűbb, mert miként a Comoedia szavaiból kitűnik, a mű csak Munkács elfoglalása után íródhatott.

De bármint legyen is, már az a körülmény, hogy Munkács eleste utánra kell tennünk a Comoedia írásának idejét, bizonyítékot nyújt arra nézve, hogy a Comoedia csonkán maradt ránk, mivel nehéz elképzelni, hogy B. Menyhárt feleségének és leányának halálát, mely ekkor már köztudomású volt, mint Isten büntetését az író fel ne dolgozta volna. Ha pedig B. Menyhárt halála adott ösztönzést a Comoedia megírására, az ötödik részben oly maró gúnnyal jellemzett Boldizsár váratlan elhúnyta és az atya tehetetlen vergődése még inkább szolgálta volna az elrettentő példaadást, amelyre, hogy nem kerül a sor, szinte rosszul esik.

Az, hogy a Comoediában a történeti hűség rovására torzítások és nagyítások vannak, egészen természetes, de ezek sehol sem lépik túl a valószínűség határait. Így pl. az ötödik részben Péter deák szavai: „Jaj szegények, hogy mehettek ti el, ha zálogok vattok adattatván Balassa Menyhárttul, hogy ü felségét kövessétek mindenütt, különben nem hinnének meg, és még így sem hisznek meg“ — nem felelnek meg a valóságnak, azonban igen hatásos beállításul szolgálnak.

Hogy Bornemisza elhallgatta a szerzőségét és később sem dicsekedett vele, valóban megérthetjük, ha tudjuk, hogy Balassa Menyhárt öccsénél, Balassa Jánosnál, volt udvari pap akkor, amikor a Comoediát írta, később pedig éppen Balassa Menyhárt fiának, Istvánnak, vendégszeretetét élvezte és annak

¹ Schwendi Munkács várát 1567. február 17-én szállta meg és a várat már az ostrom 5. napján feladták. Forgách i. m. 362—3.

oltalma alatt élt egészen élte végéig, s így mindenképen érdeke volt, hogy hallgasson a Comoediáról, amelyben Balassa Menyhárt személyén át kora romlottóságát akarta ostorozni, az ország pusztulásának pedig a legközvetlenebb okára kívánt rámutatni.

VITÉZ HÁZI JENŐ.

A magyar létige történetéhez.

A létige a különböző nyelvek igerendszerében eltérő fejlődése miatt többnyire egészen önálló és különleges helyet szokott elfoglalni. Ezt látjuk a magyar létige esetében is, amely épen ezért sok nehézséget okoz nyelvtudományunknak.

Igy a magyar *van* ige rendszerében is mutatkozik suppletivismus, nyelvbéli kiegészülés, azaz egyes alakoknak más igék tövéből való képzése, mint a latin *sum, esse, fui* vagy a német *sein, war, gewesen* esetében (vö. PETZ GEDEON: NyK. XXXII, 216—29). A rendszerint jelentésbeli okokkal összefüggő nyelvbéli kiegészülés magyarázatára vonatkozólag különösen figyelemre méltó, hogy a magyar létige esetében e folyamat nyelvemlékeink korában nyer befejezést, s így végső jelenségeit a régi nyelv adatai alapján tanulmányozhatjuk. Így pl. a MűnchK.-ben *lévén* határozói igenév helyett még *valván* fordul elő, amely a *valék, volt* tövével kapcsolatos. Pl. „*lélte* őtet immar neg' napon a koporloban *valuan*“ 193. Ugyane kódexben előfordul a *valva* igenév személyragozva is. Pl. „Monda azért ő neki a' samariai nemberi, miképpen te fido *valvad* kérz en töllem innod ki vag'oc samariabeli nemberi“ 174.

Nehézséget okoz továbbá a magyar létige jelenidejében mutatkozó *gy*, amelyet BUDENZ képzőnek magyarázott, s először a fgr. gyakorító *d*-vel, majd *j*-vel hozott összefüggésbe (l. UgAl. 27, 40). E véleménnyel szemben MELICH a magyar tárgyas igeragozásról írt tanulmányában azt a nézetét fejezte ki, hogy a *vagy* a *mégy* igealakokkal együtt alaktani szempontból felszólító (MNY. IX, 251). E magyarázat erősítésére felhozzuk, hogy a *vagyok, vagy, vagyon, vagyunk* alakok, nem tekintve a jelentő mód jelenidejű igealakjainak analógiáját követő tövéhangzóiakat, a *megyek, mégy, megyen, megyünk* alakokkal együtt alaktanilag teljesen azonosak a velük részben jelentéstani, részben hangzásbeli rokonságban álló *sz-szel* bővülő *v* tövű igék felszólító alakjaival (vö. *legyek, légy, legyen, legyünk; tegyek, tégy, tegyen, tegyünk* stb.).¹ Ez igék *gy*-jéről mármost megállapítást nyert, hogy a *d* végű igék felszólító módjának analógiás hatása folytán jött létre,

¹ A *megyek* ige régi felszólító jelentése talán még érezhető e mondatban: „az zerzethe hagyoth byfonyal mondhatya azth howa megek ymmar myre merth az vr iftenth el hattam“ SzékK. IV, 325—6. Figyelemre méltó azután a *mehet* ige is (e. h. *menhet*), amely épolyan képzésű, mint *lehet, tehet, vehet*

eredeti γ -s felszólító alakjuk szabályos folytatása pedig az $\ddot{e}; \ddot{e} > \acute{e}$ magyar hangváltozáson keresztülment *téd > tedd, véd > vedd*-féle imperativus (vö. MNY. XXI, 39 kk.). Ugyanilyen analógiás hatás eredménye lehetett a *vagyok* igealak *gy*-je is, amely azonban később felszólító szerepét elvesztve praesens jelentést vett fel. A legnagyobb valószínűség szerint épen ez a körülmény okozhatta, hogy eredeti felszólító szerepét a *legyek* igealak vette át, s ezt azután a *lesz* ige egyéb alakjainak is a *vagyok* ige rendszerébe való behatolása követte (*lenni, leend, lévén*).

A következőkben azzal a kérdéssel fogunk foglalkozni, mikép hangzott a magyar létige jelenideje kódexeink korában, különös tekintettel annak többes 3. személyére.

A JókaiK.-ben a magyar létige jelenidejű alakjai a következők (a példák közül a többes 3. személy adatait lehetőleg mind közöljük):

vagyok 11, 33, 43; *uagyok* 46; *vagy* 11, 24, 32, 33*, 34; *uagy* 50; *vagyon* 6, 14, 23, 29, 30, 31; *Vagyon* 32; *vagyonk* 12, 30, 130, 132; *uagyonk* 89*, 105; *uattok* 30; *vatok* 30*; *vadtok* 126; *vadnak* 29, 47, 67, 110, 129, 130, 133, 134.

Ugyanilyen adatokat találunk a Bécsi és MünchK.-ben is. Példák:

BécsiK. I: *vag'oc* 5, 36, 58, 72, 81, 287, 288; *vag'* 7, 34, 77, 78, 82; *vag'on* 15, 31, 34*; *vag'onj* 19*, 23, 25, 34*; *vag'onc* 9, 86; *vag'onc* 103; *vattoc* 2, 9, 27; *vadnac* 13*, 25, 50, 58, 71, 72, 75, 79, 89, 99*, 100, 104*. — BécsiK. II: *vag'ok* 171; *vag'oc* 210*, 217, 227*, 241, 246, 276*, 281; *vag'* 102, 103, 123, 128*, 131*, 142, 234, 244; *vag'te* 184*, 237, 241; *vag'on* 105, 108, 109*, 122*, 151, 155*, 156*; *vag'on* 185, 225; *vag'onc* 105*, 129*, 169, 171; *vattoc* 219, 230, 280; *vadnac* 111, 115, 116, 131, 138*, 155*, 212, 213, 223, 237, 243*, 245, 265, 272, 294, 298*, 299, 302. — MünchK.: *vag'oc* 18, 27*, 34, 43, 44; *vag'* 19*, 21, 33*, 42, 44*; *vag'on* 16*, 18, 19*, 21, 22*; *vag'onj* 17*, 21*, 22*; *vāgionc* 162; *vag'onc* 187, 190, 192*, 207; *vag'onc* 78; *vattoc* 20*, 24, 31, 32, 42, 56, 57*, 84, 90, 93, 132, 138, 139, 140, 149, 167, 168, 186*, 187, 188, 192, 199*, 200, 202, 203; *vadnac* 17, 21, 25, 26, 27, 33, 35, 40*, 45, 49, 50, 54, 76, 77*, 78, 84*, 88, 91, 93, 119, 123, 129, 130, 132, 133*, 136, 139, 143*, 144, 146*, 150, 151, 153, 156, 158, 159*, 162, 168, 175, 178, 179, 182, 186, 200, 206, 214; *Vadnac* 215.

Ilyen a létige jelenideje Ráskai Lea kézírataiban is. Pl.

MargL.: *vagyok* 3, 119; *vagyon* 13, 27, 68, 119, 136, 138; *vadnak* 32*, 130.

Ide tartoznak továbbá egyebek mellett pl.

AporK. I: *vag'ok* 20, 32, 40; *vagok* 51, 61, 90; *vagy* 4; *vag'* 5, 21, 22; *vag* 21, 33, 54; *uag'* 40; *uag* 97; *vag'on* 3, 16, 17; *vagon* 86, 93, 120; *vag'on* 8; *vag'onk* 65; *vadnak* 19, 26, 29, 45, 48, 54*, 55, 57, 64, 116, 119, 121. — ApMélt.: *vagyok* 36; *vagyoke* 36*, 37; *vag'h* 19, 26*, 27, 38*, 39, 43; *vagyte* 59; *vagye* 36; *vagyon* 10*, 11, 20, 29, 34*, 44, 36, 39, 40, 42, 53; *vagyone* 20; *vagynk* 36; *vattok*

14, 20; *vadnak* 1*, 5, 17, 20*, 21, 25, 31*, 40, 42. — BatthyK.: *vag'ok* 187, 214, 228; *vag'oc* 336, 425; *uag'ok* 272; *vag'oke* 400; *uag'* 7, 9, 12; *vag'* 98, 112*, 163; *uag'on* 56, 147, 216; *vag'on* 164, 172, 222; *vag'unc* 25, 307, 312; *uag'unc* 31, 316; *vag'un* 88, 290, 306, 310; *uag'un* 51; *vattoc* 251; *vattok* 291; *uadnac* 147, 150, 160, 226; *vadnac* 160, 203, 210*, 254, 327; *vadnak* 262, 263, 271, 353, 373, 396; *uadnak* 359. — DebrK. II: *vagiok* 250, 252, 303; *vag* 238, 257, 285; *vagon* 236; *vagion* 236, 235, 245; *vag'on* 281; *vagvnc* 258; *vagionk* 293, 300; *vattoc* 238; *vadnac* 254, 260, 262, 290; *vadnak* 270. — PeerK. I: *waggyok* 67, 76; *vag* 218, 297, 309; *wagh* 62, 236, 237; *wag* 70, 184, 243; *wagyon* 64, 82, 88; *wagyonk* 328; *uattok* 27; *wadnak* 81; *vadnak* 113. — SzékK. I: *vag'ok* 66, 77, 105; *wagy* 43; *wag'* 53, 58; *vag'* 62, 70, 81; *vag'on* 11, 18, 24; *wagyon* 43, 53; *wag'on* 43; *vagvnc* 7, 120, 217; *wattok* 48; *vattok* 50, 108; *vadnak* 4, 5, 7, 41, 106*, 147, 169, 179*, 186*, 187, 189, 197, 204, 209, 217*, 221, 224, 228, 231; *Vadnak* 230; *wadnak* 56, 220. — SzékK. V: *vagiok* 342; *vagok* 344; *wagyon* 347; *vag'on* 349; *vadnak* 346*. — TelK. I: *vagoc* 23, 45, 86; *vag* 25, 26, 153; *vagon* 1, 6, 15; *vagvnc* 45, 70; *vag'onc* 213; *vattoc* 63, 152, 166; *vadnac* 25, 47, 120, 230. — TelK. II: *vag* 253; *vagion* 243; *wagyon* 240; *vagon* 243, 240, 251; *vagvnc* 257; *vagvnc* 265; *vatok* 262; *vattok* 264; *vadnak* 239, 253, 262. — TelK. III: *waggyok* 290, 293; *wagyon* 275; *wagyon* 274, 287*, 288; *wagvnc* 285; *wattok* 285*, 286; *wadnak* 273*. — TelK. IV: *waggyok* 356; *wagy* 343; *wagy* 363; *vag'on* 328; *vagion* 343; *vagon* 332, 336, 341; *wagyon* 343, 344*, 346; *vadnak* 327.

Ugyanilyen adatokat találunk számos más régi kéziratban, sőt nyomtatványban is.

A magyar létige jelenidejének e régi alakjai közül a *vagyon* 3. személyű igealak az egész közép-magyar korszakon keresztül változatlan marad, csupán a XVII. század végén tűnik fel a valószínűleg elvonás útján keletkezett *van*, mely azután a köznyelvben mindinkább uralkodóvá válik.

A többes 2. személyű *vattok* esetében teljes hasonulással találkozunk, épúgy, mint ahogy ezt mai nyelvjárásainkban is látjuk. Ebben az igealakban a *gy* articulatioja egyébként még a köznyelvi kiejtésben is csaknem egészen beolvad az előtte levő *a* hang képzésébe, úgyhogy az ilymódon keletkezett átmenet közel áll az *i*-hez (vö. KRAUTER: NyF. XLIV. 4). A *vattok* igealakban nyilvánuló teljes hasonulást mutatják egyébként kódexeink a *hagy* ige alakjaiban is, ha a *gy* után *t* időjel következik. Pl.

JókaiK.: *hattauala* 98. BécsiK. II: *hattanac* 235. MünchK.: *meg hattonc* 50. AporK. I: *hatta* 54; *hattam* 92. ApMÉlt.: *hattam* 36; *hattuk* 3; *hattatok* 28, 36; *hattanak* 62. BatthyK.: *hattad* 302, 331; *hatta* 385; *hattuc* 307; *hattac* 311. DebrK. II: *hattanac* 266. SzékK. I: *hatta* 12; *hattatok* 48; *hattak* 49, 90. TelK. I: *elhattanac* 45; *elhattac* 84; *elhatta* 84, 85; *elhattunc* 163. TelK. II: *elhatta* 259. TelK. III: *elhattam* 300.

Különösebb igealak a többes 3. személyű *vadnak*, amely kódexeink korában még nyelvjárásaink többségében megvolt.

Az a körülmény, hogy épen legrégebb kódexeinkben állandóan így fordul elő, arra mutat, hogy a többi közép-magyar változatok erre vezethetők vissza. A *gy* > *d* változás esetében itt részleges hasonulással van dolguuk. A *d* hang nyelvtarticulatioja ugyanis közelebb áll az *n* hangéhoz, mint a *gy* hangé, amelynél a nyelv a szájpadrás sokkal nagyobb területével érintkezik. Az eltérő nyelvtarticulatio elmaradt, s így a *gy*-ből *d* lett.:

Ilyenfajta hasonulás a *vadnak* igealakot mutató kódexeinkben egyébként más példákban is látható. Így igen gyakori az *n* előtti *gy* > *d* változás a *hagy* ige és a *hogy* szó esetében is. Példák:

JókaiK.: *elhadny* 5, 10; *hadny* 99, 117; *hodnem* 34, 49, 80, 85, 151 (itt említjük meg, hogy a *megy* ige többes 3. személye: JókaiK.: *mednek* 82, 85, 115, 116). BécsiK. II: *hadnacvala* 281. MünchK.: *hadni* 16; *elhadni* 48; *hadna* 60. MargL.: *hadna* 48; *hadnaya* 61, 84, 178; *hadnayak* 8; *hadny* 78*. ApMélt.: *hadnak* 13; *hadnom* 57. BatthyK.: *hadna* 104. DebrK. II: *hadnya* 230; *hod nem* 263, 276, 279, 280, 281; *Hod nem* 278. PeerK. I: *hadnak* 33, 42; *hadny* 270. SzékK. I: *hadnayak* 129. SzékK. V: *hadna* 356.

Kódexeink egy másik csoportjában a *vadnak* igealak mellett *vannak* is feltűnik, sőt azt háttérbe is szorítja. A *vagyok* többi alakja változatlan marad. Ily kódexek pl.

DebrK. III: *vag'oc* 347; *uag'oc* 347*, 348; *uag'* 349, 350, 358; *uagon* 339, 340, 420; *vag'on* 328, 335, 388; *uag'on* 329, 333, 337; *uattoc* 339; *uattac* 334; *uadnac* 331, 342; *uannac* 338; *vannac* 393, 440, 461; *vannak* 467*, 468, 469*, 470. — KulesK.: *wagyok* 3, 47; *vagyok* 68, 93, 100; *wagy* 3, 12, 51; *vagy* 51, 100*, 104; *wagyon* 5, 17, 22; *vagyon* 7, 11, 24; *vagion* 342; *vagyonk* 248; *wattok* 204; *vattok* 294; *vadnak* 77; *vannak* 30, 47, 49, 68, 75, 133, 134, 164, 217, 218, 233, 236*, 247, 283, 285, 289, 312, 321, 322, 326, 327*, 328, 363; *wannak* 160. — LobkK. I: *vagiok* 17, 25, 26; *vagok* 200; *vagyok* 216, 317, 327; *wagy* 5, 12, 324; *vagy* 10, 337; *vag* 191, 200, 266; *vagion* 7, 11, 14, 26; *vagyon* 200, 213, 216; *wagyon* 284; *vattok* 26, 193; *vadnak* 26, 197, 213, 372, 318; *wadnak* 282; *vannak* 265, 274, 311. — SzékK. II: *Vagok* 267, 278; *vagoc* 267, 279, 282; *vag* 267, 281, 287*; *teuag* 279; *vagon* 238, 240, 247; *vagyon* 240; *uagon* 264; *vadnac* 250, 278; *vannac* 264, 265, 266, 276, 277; *holvannac* 277.

E kódexíróknál is megtaláljuk a *vattok* alaknak megfelelő teljes *gyt* > *tt* hasonulást a *hagy* ige idetartozó adataiban (pl. KulesK.: *hattad* 282; *hattanak* 59; *hattak* 307; SzékK. II: *hattanac* 258), rendszerint a *gyn* > *dn* hasonulás példáit is (pl. LobkK. I: *hadnak* 278; *haadna* 303), de feltűnik hol szórványosan, hol nagyobb mennyiségben a *vannak* igealaknak megfelelő teljes hasonulású alakok is, amilyenek pl. DebrK. III: *honnem* 354, 384, 407, 408, 409, 480, 484; *hannaya* 384; *hannaia* 402; *hannonc* 487. LobkK. I: *Monnak* 316. SzékK. II: *hannac* 297.

Kódexiróink egy harmadik csoportjánál már csupán a *vannak* többes 3. személyű alak fordul elő. Ily kódexirók pl.

AporK. II: *waggyok* 158, 165, 181; *wagyon* 163, 168; *vannak* 138. — BirkK.: *vag'on* 4, 7*; *vagion* 5; *vattok* 1*; *vannak* 1, 3, 4. — BodK.: *vag'ok* 24, 33; *vagok* 28, 33, 31; *vag'* 1, 13, 24; *wag'* 2; *vag'on* 1, 3, 7; *vannak* 1, 5, 23. — DebrK, I: *uagiok* 132, 136, 152*; *vagiok* 3, 14, 16; *vagion* 128; *uagion* 24, 73, 74; *vagon* 1; *uagionk* 128, 172; *vattok* 70; *vannak* 11, 15, 38, 42, 66, 132, 133, 183, 186, 211*. — DebrK. IV: *waggyok* 546; *vaggyok* 536, 540, 546; *wagy* 537; *vag'on* 511; *wagyon* 482, 493, 511; *wagyon* 537; *vagyonk* 553; *wagyonk* 553; *vannak* 493, 505, 515, 534, 536. — GömK. IV: *vaggyok* 20, 258; *vagy* 251, 255; *wagyon* 14, 37, 240; *vannak* 304. — GömK. IX: *uaggyok* 178; *vaggyok* 65, 83, 159; *vaggyokh* 81; *vagy* 159, 191, 195; *wagyon* 134, 166, 204; *uagyon* 220; *vannak* 172. — LázK. V: *vaggyok* 142, 144, 146; *vagy* 244; *wagyon* 209, 239, 259; *vattok* 233; *vannak* 287, 288, 291, 295; — NádK.: *vag'oc* 17, 24, 46; *vag'ok* 382, 420; *vag'* 35, 37, 39; *vag'on* 10, 12, 13; *vag'onc* 528, 592; *vattoc* 7, 255, 596, 623, 644; *vannak* 11, 12; *vannac* 72, 73, 96, 107, 123, 133, 152, 192*, 193, 317, 336, 415, 444, 454, 676. — PozsK. III: *waggyog* 37; *vaggyok* 37, 48, 50; *wagh* 38; *wagy* 42, 50*; *wagyon* 39, 41*; *wannak* 37. — SándK.: *vaggyok* 31; *wagh* 10; *wag'* 26; *wag* 31; *wag'on* 1, 2, 26; *vag'on* 2, 9, 15; *uagyon* 15, 22, 27; *uagon* 3; *uagyonk* 3, 18; *uattok* 19*; *uannak* 2, 14, 16, 27; *vannak* 6, 13, 16. — SzékK. VI: *vagok* 360; *vaggyok* 360; *vagon* 357, 367, 368*; *vagyon* 363, 368, 371; *vadtok* 363; *vannak* 357.

Ezekben a *vattok*-nak megfelelő *hattam*-féle alakok (pl. DebrK. I: *hattak* 20. GömK. IV: *hattam* 318 stb.), a *gyn* > *dn* részleges hasonulást mutató adatok (pl. DebrK. I: *hadnaia* 195; *hadnya* 51; *hadnanak* 168. NádK.: *hadnac* 462; *hadna* 398) mellett sokszor igen sűrűn fordulnak elő a teljes *dn* > *nn* hasonulás esetei a *vannak* alakon kívül egyéb szavakban is. Így különösen:

DebrK. I: *anni* 27; *meg annaiak* 90; *honnem* 34, 63, 67, 185, 211; *el hannonk* 136; *monnak* 182; *tunna* 195; *tunnaia* 60; *tunnaia* 59; *tunnonk* 46, 53, 62, 64, 67, 98, 183, 184, 200, 211, 212; *meg tunnia* 50. — NádK.: *hannaia* 232; *elhanna* 567; *honnem* 2, 54, 75, 92, 98, 118, 119. — LázK. V: *honnem* 24 stb.

Kódexeink egyes csoportjai tehát elég szemléletesen mutatják, miképen fejlődik a *vadnak* igealak *vannak* alakúvá egyéb szavak *dn* > *nn* változásával párhuzamban, s miképen fordul elő egy ideig mind a két fejlődési fokozat a régi nyelvjárá-sokban.

A *vadnak* és *vannak* mellett csupán szórványosan találunk végül példát a *vagynak* igealakra is. Ezt látjuk pl.

LobkK. II: *vag'ok* 102*; *vagoc* 84; *vag'oc* 34, 100, 167; *vagok* 82, 83, 84; *vag* 32, 39, 52; *vag'* 43, 150; *vagi* 84; *vagon* 38, 57; *vag'on* 40, 43; *vagvnc* 58, 59; *vag'vnc* 134; *vadnac* 79; *vadnak* 116; *vadnac* 125; *vag'nac* 47. — SzékK. III: *waggyok* 321; *wagyon* 314, 315, 320; *waghnak* 313.

Amennyiben e példákban tényleg *gy* hangzott, s jelölése nem csupán a kódexíró etimologizáló törckvésének eredménye, aligha tekinthetők régi maradványoknak. A *vagynak* igealak, amely a közhit szerint a régi nyelvben uralkodott, a legnagyobb valószínűség szerint újabb analógiás alakulás, amely a *vagyok, vagy, vagyon, vagyunk* alakok hatása folytán jött létre.

Amint e történeti fejlődésből látható, a magyar létige jelentőmódú jelenidejének többes 3. személye is azok közé a nyelvi tényezők közé tartozik, melyek régi nyelvünket nyelvjárássokra bontották. 1500 körül nyelvjárásaink egyik részében a régiebb *vadnak*, másik részében az újabb *vannak* igealak állapotodott meg, s így e két fejlődési fokozat a szórványosan előforduló újabb analógiás alakulás folytán létrejött *vagynak* igealakkal együtt egy időben fordultak elő a magyar nyelvben.

LOSONCZI ZOLTÁN.

A magyar helyesírás a tatárjárásig.

Helyesíráson azt a módot értjük, amellyel a beszéd hangjait írásban visszaadják, azokat a szabályokat, amelyeket az élő hangoknak írott (rovott vagy vésett) betűkkel való jelölésénél követnek. Magyar helyesíráson azt a módot értjük, ahogyan magyar (vagy magyar műveltségű) emberek a magyar hangokat írásban visszaadják.

Magyar szavakat három, sőt négy alphabetum jegyeivel is találunk leírva. Mégis, mikor magyar helyesírásról van szó, csakis a latin betűkkel feljegyzett magyar hangok jelölésmódjára gondolunk. A magyarság a nyugati kereszténységhez való csatlakozásával ezt az alphabetumot vette át, ennek a jegyeit alkalmazta magyar hangok jelölésére. A többi ábécével leírt magyar hangok jelölése a mi feladatunk megoldásánál nem jön számba (bár hangtörténeti szempontból elsőrendű fontosságú lehet), mert ezek a szórvány- emlékek legnagyobb részt idegen nyelvű, idegen műveltségi körhöz tartozó emberektől erednek, s így jelölésmódjuk a fejlődés szempontjából alárendelt jelentőségű.

A latin betűsornak a magyar nyelv hangjai jelölésére való alkalmazása nagy nehézségekbe ütközött. A magyar nyelv ugyanis sokkal gazdagabb hangokban, mint a latin, s így a latin alphabetumban nem jut elegendő betű a magyar hangok számára. Másrészt meg több betű volt egyik-másik hang jelölésére (*c, k, qu, ch* stb.). Ez az oka annak, hogy az egyes korok helyesírásában olyan változatosságot találunk. Ehhez járul a különféle oldalról jövő, más latin írású népek műveltségi hatása, amely ebben a korban a helyesírásban is megnyilvánult, mert fejletlen, kezdődő írásbeliségünknek

nem volt, nem is lehetett hagyományos tekintélyen alapuló helyesírása.

A magyar hangokat, mint mondtuk, az egyes korokban különbözőképpen jelölték. Ez nagyon megnehezíti a nyelvtörténeti kutatásokat, hiszen minden egyes adatnál először azt a kérdést kell eldönteni, hogy a leírt betűcsoport milyen hangokat jelöl. Mivel pedig a nyelvtörténet legfőbb forrását: a régi nyelvet, csak írott emlékek őrizték meg, azért ennek a kutatásnak legelső feladata megállapítani az egyes korok jelrendszerének hangértékét, vagyis az egyes korok helyesírását.

Emellett a nyelvtörténeti szempont mellett igen fontos a helyesírás történetének vizsgálata annak a kérdésnek a szempontjából is, hogy írásbeliségünk, műveltségünk milyen kultúra, melyik nép hatása alatt indult fejlődésnek, s milyen népek befolyása alatt állott fejlődése későbbi folyamán. A helyesírás története ezeket a műveltségi hatásokat elég híven tükrözi vissza.

A helyesírás vizsgálatánál, mint általában a nyelvkutatásnál, két főszempont lehetséges: leíró és történeti. Az első vizsgálja egyes korok hangjelölési módját és ezeket szabályokba foglalja. A másik kutatja részint a leíró módszerrel megállapított jelölés eredetét és kapcsolatait más nyelvek helyesírási sajátságaihoz, részint pedig egy nyelven belül az egyes hangok jelölésének fejlődését. A történeti módszerű kutatást meg kell előznie a leírónak: egy-egy korszakra vonatkozó anyag összegyűjtésének, a tények megállapításának. Ennek a munkának első fejezete óhajt lenni ez az értekezés.

Feladatunk tehát megállapítani, hogy írásbeliségünk legrégebb idejétől 1240-ig hazai emlékeink hogyan jelölték a magyar nyelv hangjait, volt-e egyöntetűség korok, vidékek hangjelölésében, vagyis voltak-e szabályok, amelyeket mindenki megtartott, ha magyar hangokat jegyzett le. Már itt is előre bocsáthatjuk, hogy voltak, de ezek nem a mai értelemben vett szabályok, inkább nem eléggé megállapodott szokások, nagy általánosságban követett jelölésmódok, amelyek azonban sohasem lettek kizárólagosakká. Egy-egy nyelvemlék, egy-egy korszak helyesírásában felismerünk bizonyos irányelveket, bizonyos általános szabályokat; sőt ha egy-egy hang jelölését vizsgáljuk, néha meglepő következetességet találunk. Azonban nincs egyetlen-egy emlékünkhöz sem, amelynek minden hangra kiterjedő következetes és egységes jelölésmódja volna (felesleges talán megjegyeznünk, hogy ilyen következetes helyesírásunk még ma sincs). Éppen a jelölési ingadozások teszik szükségessé ezeknek beható vizsgálatát.

Forrásunk 1240-ig minden magyar nyelvemlék: összefüggő és szórvány-nyelvemlék egyaránt: a Halotti Beszéd, Anonymus, Váradi Regestrom és az oklevelek. Az utóbbiak közül azonban csak a kétségtelenül valódi, azaz hiteles (tehát minden

bizonyal a dátumnak megfelelő időből való) és eredetiben ránk maradt okleveleket használtuk. A hamis oklevelek, még a közelkorú hamisítványok is, a mi szempontunkból kétes értékűek, mert adataikat alig lehet időhöz rögzíteni. A hamisítvány korát általában csak hozzávetőlegesen lehet megállapítani, másrészt a hamisító mindig archaizál (régí oklevelek alapján), s így adatai a hamisított korra is, a hamisítás korára is megbízhatatlanok.

Egy-két hamisítványt mégis szükségesnek tartottunk felvenni, különösen a következőket: a bakonybéli apátság 1086-os összeírólevelének I—II. részét (PRT. VIII, 267 és facsimile), melynek nyelvi alakjai a XI—XII. századra mutatnak. Ugyanígy az 1194-es és 1195-ös okleveleket, amelyek szintén közelkorú hamisítványok. Adataik természetesen csak másodrendű fontosságúak az eredeti és valódi oklevelek adataival szemben. Nincs korjelölő erejük. Ezeket *-gal jelöljük, amely az évszám előtt áll.

Ugyancsak nem használjuk fel az átírt oklevelek adatait sem. Ezeknél sohasem vagyunk bizonyosak affelől, hogy a kérdéses jelölésmód az eredeti oklevél írójának vagy az átírónak a jelölésmódja-e. Mégis szükségesnek látszott fölvenni az 1240-ig átírt okleveleket, mert ezek mindenképpen ebbe a korba tartoznak. Nehézséget okoz azonban adataik felhasználásánál annak a bizonytalansága, hogy az oklevélírónak vagy az átírónak a helyesírását tükröztetik-e vissza. Mi az eredeti oklevél idejébe helyezük, de megkülönböztetésül a többi adattól [] jel közé tesszük.

Más a kérdés a Váradi Regestrom adatainál. Ez ugyan csak 1550-iki kiadású nyomtatásban maradt ránk, mégis sokkal bátrabban használhatók adatai, mint az átírt okleveleké. A VárReg. kiadója, mint előszavában is mondja, semmit sem akart változtatni az eredeti szövegen, nem másítja meg ennek eredeti helyesírását, s így nyomdahibái mellett is bizonyos óvatossággal felhasználható.

Forrásainkat a lehetőséghez képest eredetiből vagy facsimiléből dolgoztuk fel. Anonymust a FEJÉRPATAKY-féle, a VárReg.-ot a KARÁCSONYI-BOROVSKY-féle facsimile-kiadásból idézzük. Az oklevelek közül az 1200-ig terjedőknél a Magyar Nemzeti Múzeumban levő facsimile-gyűjteményt, a későbbieknél pedig a Nemzeti Múzeumban és az Országos Levéltárban őrzött eredetieket használtuk.¹ Mindazon esetekben, amikor az eredeti oklevelek Budapesten nem voltak hozzáférhetőek, a különböző oklevélkiadásokra voltunk utalva.

A tárgyalt két és fél évszázadot egy korszaknak vesszük.

¹ DR. CSÁNKI DEZSŐ államtitkár úrnak, az Országos Levéltár főigazgatójának, DR. JAKUBOVICH EMIL úrnak, a M. Nemz. Múzeum Levéltára igazgatójának, valamint a két levéltár tisztviselőinek hálás köszönetet mondok itt is előzékeny szívességükért és nagybecsű támogatásukért.

Általában egységes szakasz ez annyiban, hogy éles határok nincsenek az egyes évszázadok hangjelölései között. Néhány esetben ugyan indokolt volna a XI—XII. századnak és a XIII. századnak elválasztása, s ilyen esetekben meg is tesszük, de általánosságban, minden hangnál nem látszott szükségnek.

Feladatunk az Árpád-kori magyar helyesírás vizsgálata. Ehhez képest azt vizsgáljuk, hogy az egyes hangoknak mi a jelölése. A hangokat fonetikus rendben tárgyaljuk és fonetikusan jelöljük.

Ebben a korban a következő hangok vannak:

1. magánhangzók: *a, ā, o, ō, u, ū?*, *ε, ē, e, ē, i, ī, ü, ū* és talán *ö* (és *ő??*); 2. diftongusok: *au, ou, uu, ai, oi, ui, eu* (és *eu?*), *iü, üü* (esetleg *eu, üü, üü* is?), *ei* (*ei?*) és az *i* előtagú emelkedő diftongusok: *ia, ie, io, iu* stb.; 3. mássalhangzók: a) explosívák: *p, b, t, t, d, d, k, g*; b) spiransok: *f, v, s, š, x, γ, h*; c) nasalisok: *m, n, ű, ű*; d) liquida és tremulans: *l, l, r*; e) affricaták: *ts, tš*.

Ezek közül a hangok közül az *a, o, p, b, t, d, m, n, η, l, r* jelölése sohasem volt probléma. Ui. a magyar hangok körülből azonosak a megfelelő latin hangokkal, a latinban csak egy jelük volt, s így ezeknek a jeleknek a magyar hangokra való alkalmazása semmi nehézséget nem okozott. Ezeket mi is csak megemlítjük, de bővebben nem foglalkozunk velük.¹

Az e korbéli helyesírásra és hangtörténetre vonatkozó vizsgálatok és megállapítások irodalmát részletesen nem idézem, mivel nagy teret foglalna el. Csak azt jelzem — amit különben a szakemberek úgy is jól tudnak —, hogy ezen a téren előzőim legelső sorban: SZINNYEI JÓZSEF (összefoglalása idevágó előző munkásságának A HB. hang- és alakтана. 1926. c. műve), MELICH JÁNOS (nagy számú ilyen irányú munkái közül legfontosabbak: Adatok a magyar nyelv és helyesírás történetéhez: NyK. XXXIV, 132 és XXXV, 113; Adatok a történeti magyar nyelvtanhoz: MNy. XIII, 1; Egy fejezet a történeti magyar hangtanból: NyK. XLIV, 333) és GOMBOCZ ZOLTÁN (a saját és mások idevonatkozó kutatásainak ismertetése és összefoglalása: Magyar történeti nyelvtan III. — Hangtan II. — Hangtörténet. 1925. c. műve).

*

I. Magánhangzók.

1. *a* hang. — Illabialis *a*. Jele minden helyzetben és mindig *a*. Pl. 1055: *azaa, cuta* | 1181: *capv* sz. | 1214: *powfa* pristaldus MODL. 69. stb. Szó elején néha *ha*-val is jelölik, ami más magánhangzókval kapcsolatban elég gyakori (l. *ε, o, u, i*-nél),

¹ A rövidítések közül: sz. = személy; h. = hely; fcs. = facsimile; MODL. = Országos Levéltár diplomatikai osztálya.

a-hangnál ritka: 1218: *Hayanduc* szolga MonStrig. I, 219 | VárReg. 141. §.: *Hagya* sz. 5-ször; vö. uo. *Agya*.

2. *ā* hang. — Illabialis hosszú *a*. Jele ugyancsak *a*. Általában nem különböztetik meg a hosszú hangokat, írásban nincs külön jelük.

Sokszor találunk kettős magánhangzókat, de ezek többnyire nem hosszúságot jelölnek, hanem külön ejtendő szótagok; gyakran ékezetük is van, ami a különajtést világosan mutatja. 1055: *azaa* | 1001/1109: *Zaarberin*; vö. 1001: *Σαγαρβουεν* | 1206: *Bááchiensi* MODL. 45. | 1211: *Zaarhegy* ~ fg.: *Zaharegi*¹ (*Szárhegy*) PRT. X, 514 | 1212: *Baachiensi* MODL. 64. | 1230: *Baatur* villa Kisfaludy lt. | 1234: *Bááchiensi* MODL. 194. | 1235: *Taarnuk* 3-szor (ma *Tavarnok Nyitra* m.²) Forgách lt. stb. (de már 1181-ben: *Bacienfý* fcs. | 1198: *baciense* | 1199: *bacienfi* | sőt 1111- és 1113-ban is: comes de *bache* | a XIII. században legtöbbször így, egyszerű *a*-val fordul elő).

Van azonban több adatunk olyan kettős *aa*-kra, amelyeknek etymonja nem **aya* vagy **ava*, vagy ismeretlen eredetűek: Anon. 6. §.: *faac* genus; vö. 50. §.: *Sac* sz. | 1211: *Vasaard* 3-szor ~ fg.: *Vasard* szolga PRT. X, 513 | *Vaasard* szolga 512 | *Vaasar* szolga 515 | *Zaazlou* szolga 507 | 1227: *Saadoc* mons MODL. 134. | 1229: *Kaas* villa (*Kás Somogy* m.) PRT. I, 695 | 1231: *zalaas* szolga MODL. 165. | 1239: *Kayaar* 2-szer (*Balatonfőkajár*) W. VII, 81. Nem lehetetlen, hogy ezekben az esetekben mégis hosszú *a*-t akarnak jelölni (vö. *ee*, *oo!*).

3. *o* hang. — Jele *o*. Szókezdetén itt is előfordul néha a *h*, mint az *a*-nál (l. még *s*, *u*, *i*-nél is). 1113: *Honor* (*Onor Nyitra* m.) | 1193: *horcha* (*Arcsa Tolna* m., vö. CsÁNKI III, 414) | 1211: *Horozcueh* PRT. X, 516 (ERDÉLYI L. szerint *Oroszköve?*, vö. 1267: *Vruzku* PRT. X, 526) | 1237: *Homodoy* (*Adamé*) Kisfaludy lt.

4. *ō* hang. — Aránylag elég számos adatunk van egyszerű *o*-kra olyan esetekben, amikor *ou* diftongust várunk. Legnagyobb részük a XIII. századból való, de egy-két esetben előfordul már a XII. században is. Bizonyos, hogy ezeknek egyike-másika lehet íráshiba is (pl. Anon.-nál egyszer 48. §.: *zolocu*, minden más esetben *ou*, ebben a szóban is: *zoloucu*), lehetetlen azonban ezeket általában íráshibának tartani (1240-ig kb. 40 adat!). — Az *ou*-ból fejlődött hosszú *ō*-nak ebben a korban még csak szórványosan előforduló első adatai: 1113³

¹ A tihanyi apátság 1211-es összeírólevelének a fogalmazványa is ránkmaradt. Az eltéréseket feltüntetjük: fg. = fogalmazvány; teljes egyezés esetén csak az egyiket közöljük.

² Szláv *tovarnik*-ből; l. a mai *Tárnok* helyneveket. A *Tavarnok* alak valószínűleg újabb átvétele a tót *Tovarnik*-nak (l. LIPSZKY, Rep. 673).

³ A zabori apátság 1111- és 1113-as oklevelének helyesírása rendkívül zavaros. Az egész korszaknak úgyszólván minden jelölésmódját megtaláljuk bennük. L. a magánhangzóknál: *aa* > *a*, *ō* hangot, a mássalhangzóknál minden hangot!

craco (Krakován Nyitra m. ómagyar *Krakou*) | Anon. 48. §.: *zolocu* egyszer! | 1157-8: *zamto* possessio | 1181: *haio* | 1193: *aldocut* | 1201: *Samto* 2-szer (falu Fejér m.) Kisfaludy lt. | 1211: *Samthou* ~ fg.: *Santo* (Szántód Somogy m.) PRT. X, 516 | *Hoyoholmu* ~ fg. *Hoyouholmu* határjel 509 | 1219: *Churgo* (Somogy m.) W. XI, 156 | VárReg. 68. §.: *Berucio* és *Berucyo* h. (ma Szentjobb Bihar m., vö. 345. és 166. §.: *Burucion* és *Beruchyou* folyó, ma: *Berettyó*) | 98. §.: *Zanpto* falu (Bihar m.) | 65. §.: *Zuuzo* sz. | 329. §.: *Zobozlo* h. (Hajdu m.?) | 1222: *moglocha* (*Maglóca* Sopron m., vö. CsÁNKI III, 618) MODL. 97., uo. *Magluca* is! | 1226: *Monoroquereh* h. W. VI, 434 | 1227: *Chergo* terra MODL. 132. | 1231: *Sobu/fo* sz. MODL. 168. | *Sarufozo* 2-szer uo. | 1232: *Craco* h. 3-szor W, VI, 505 | 1234: *Mifcoz* genus MODL. 196., vö. uo. *Mifcouz*, *Micouz* | 1236: *huzzeuo3o*, *3egueno3o* 2-szer határjelek Múz. törzslt. | 1237¹ I: *Sceko3ov* ~ II: *Sceko3o* (*Szikszó* Temes m.?) Kisfaludy lt. | 1239: *comes de Zonuk* W. VII, 77 | *Zampto* villa (Hont m.?) MonStrig. I, 332 | 1237—40: *Scamto* villa PRT, I, 781 | *Zazlo* villa (Győr m.?) 778 | *Chvmoslo* 772 és *Comozlo* 774 szolgák | 1240: *Cumloozo* MODL. 249.

Előfordul néhányszor *oo* is. Ennek a hangértéke nagyon bizonytalan. Ez is hosszú \bar{o} ? 1055: *hulwoodi* locus 2-szer | 1171: *volóód* szolga (kétségtelenül külön ejtendő szótagok!) | 1224: *Chechtoo* halastó W. VI, 426 (vö. uo. *Chechtow* is!)

5. *u* hang. — Jele *u*, *v* és a XIII. századtól *w* is. Legrégibb emlékeinkben *u*-t találunk, a XII. században fellép a *v*, amely a XIII. században majdnem kiszorítja az *u*-t. 1055-ben pl. csak *u* a jele, Anon.-nál szó kezdetén $4 u \sim 2 v$, szó belsejében és szó végén $54 u \sim 3 v$, HB.-ben $17 u \sim 1 v$. Ezzel szemben 1193-ban már több a *v*, mint az *u*. A XIII. században pedig különösen szó elején majdnem teljesen eltűnik az *u*; vö. az 1211-es oklevélben $2 u \sim 24 v$ és $9 w$, a VárReg.-ban pedig egy *u*-t sem találunk! A tövégi magánhangzók rendszerint *u*-val vannak írva. A kivétel nagyon kevés. 1181: *Tofv* sz. | 1198: *Bekv* szolga | 1199: *kalv*; vö. uo. *kalu* is (*Káll* Zala m.) | 1231: *hercegv* sz. Kisfaludy lt. stb.

A XIII. században szó elején feltűnik a *w* a rövid *u* jeleképen. Szó belsejében nem fordul elő, szó végén is csak egy adatunk van rá: 1222: *o/fw* comes MAKÉvk. V, 2: 197. Szó elején: 1198: *ugrinuf* püspök; vö. uo. *vgrino* | 1211: *Wnocá* PRT. X, 504 | *Wruf* 508 | fg.: *Wgod* 504 | *Wtod* ~ fg.: *Vtod* 514 szolgák | VárReg. 323. §.: *Wrusz* sz. | 1217: *Wrusz* sz. W. XI, 141 | 1220: *wdornicorum* MODL. 97.; uo. *uuduornicorum*!!! (egyetlen adat a rövid *u*-nak *uu*-s jelére) | 1222: *wiwariensi* HazOkmt. V, 10 | 1223: *Wdorü* villa (Pozsony m.) PRT. I, 660 | 1228: *Wdword* 2-szer | *Wduord*, *Wduordienses*

¹ Duplum, l. az δ -nél.

és *Vduordenses* (*Udvard* Komárom m.?) MonStrig. I, 267 | 1231: *Wdwornicorum* és *vdwornicorum* MODL. 168. | *Wduorhel* (Fejér m.), *Wyloc* Kisfaludy lt. | 1237: *wgrini* Kisfaludy lt.

Van néhány adatunk szókezdő *hu*-ra is. Anonymus *Ung*, *Ungvár* nevét mindig *h*-val írja: *Hung*, *Hunguar* (2., 12., 13., 14. és 39. §.), a *Hungari* ~ *Hungvari* etimológiája kedvéért. Más szóban egyszer: 22. §.: *humufouer* (*Omsóér*) | [1075/1217: *Hudwordiensium* és *hudwordiensium* (*Udvard* Komárom m.) MonStrig. I, 54] | 1211: *Hugoron* villa (?) PRT. X, 509 | *Vnoca* ~ fg.: *Hunoca* szolga 511 | VárReg. 243. §.: *Hugofa* (*Ugoesa* m.) | 1218: *hanuca* szolga MonStrig. I, 219 | 1230: *huyfolu* (Csanád m.) Kisfaludy lt.

6. \bar{u} hang. — Nem bizonyos, hogy ebben a korban volt-e már hosszú \bar{u} . A mai hosszú *u*-k vagy *uu* diftongusokból fejlődtek, vagy fonetikai nyúlások (egytagú szavakban a tövégi rövid magánhangzó lekopása után). Az előbbieket még diftongusok, bár az egyszerű *u* talán inkább \bar{u} -t jelöl (vö. az *uu*-nál), az utóbbiaknál szintén kétséges, hogy ebben az időben hosszúak-e. Jelölésük teljesen azonos a rövid *u*-éval, tehát *u*, *v* és *w* (egyszer!).

A) *u*. — Anon. 8. és 32. §.: *urfluur* 4-szer | 1193: *Tur* (*Túr* falu Zala m.), *aldocut* | HB.: *ur* (*úr*) | 1211: *Hoduth* ~ fg.: *Hodut* PRT. X, 514 | *Hodvth* ~ fg.: *Hodut* uo. (*hadút*) | *Cysveth* ~ fg.: *Chuswet* szolga 515 | 1234: *Cubulcuth* (*Köbölkül*) HazOkmt. VIII, 30 | *Cristur* (*Keresztúr* Bars m.?) MonStrig. I, 323.

B) *v*. — HB.: *vr* | 1211: *Hodvth* PRT. X, 514 | *Vreh* szolga (?) 511.

C) *w*. — 1239: *Althalwth* terra W. VII, 84.

7. ε és $\bar{\varepsilon}$ hangok. — Az *e*-féle hangokat nem különböztetik meg, hanem az ε , $\bar{\varepsilon}$, *e*, \bar{e} -t egyformán *e*-vel jelölik. Az eredetiből átvizsgált oklevelekben semmiféle megkülönböztetésnek sem lehet nyomát találni.

Az ε és $\bar{\varepsilon}$ hangok jele tehát az *e*.

Szó elején néha *he*-t is találunk (l. az *a*, *o*, *u*, *i*-nél). 1211: *Cucen Hereh*, *Ludos Here*, *Feket-heresh* (vagy *Fekethereh*?) PRT. X, 509 | 1214: *Cutsa-heri*, *Barba-heri* PRT. I, 629 | 1223: *Kutsa-heri*, *Fized-heri* PRT. I, 658 és 660 patakok | VárReg. 273. §.: *Herdeud* 2-szer villa (*Erdőd* Szatmár m.) | 1229/30: *Her* rivulus W. XI, 211 | 1237: *hegur* fa (*égerfa*) Múz. törzslt.

Két-három esetben *a*-t találunk az ε helyén. Nem lehetetlen, hogy nagyon nyílt ε jelölése akar lenni. [1075/1217: *Haperies* piscina MonStrig. I, 56] | 1193: *athachin* [??]; vö. uo. *ethechyn* (*Ecsény* Somogy m., l. CsÁNKI II, 601) | *faerigiaza* (*Fejéregyháza* Somogy m., l. CsÁNKI II, 604); uo. *feyrhigaz* ua. h.

8. \bar{e} és \bar{e} hangok. — Jelölésük azonos az ε hangokéval, tehát *e*. Szóelei *he*-re nincs példánk.

Erdekes az 1211-es oklevélnek szóvégi *ę* jelölése: a 3. személyű *e* birtokrag végén *h*-t találunk. *Appatfeerek* (Apát-fehére), *Varfeerek*, *Zouafeerek* dombok PRT. X, 508 | *Zolocostueh* 511 | fg.: *Sebus Gueldegueh* 509 ~ hit. p.: *Gueldeguh* | *Horozcueh* 516 határjelek | *Banriuuoh* (*Bánrève* Tolna m.) 511 | *Cucen Hereh*, *Feket-hereh* stagnum 509; vö. *Ludos Here* locus uo. | *Fedeh* h. 512; vö. 1055: *Fidemfi* | *Vreh* 511 | *Vseh* 512 | *Theteme*h ~ fg.: *Tetehme*h 512 | *Zelche*h ~ fg.: *Zelce*h 512 | *Ze*le ~ fg.: *Ze*leh 515 | *Se*leh 512 | *Kyside*h 503 | *Zeme*h és *Zeme* 511 és 507 | *Kesse*h 514 | *Chem*eh ~ fg.: *Ceme*h 513 | *Chene*h 506 | *Ece*h 513 | *Buhte* ~ fg.: *Buhte*h 4-szer 510 | *Sebe*h 512 | *Cebe*h és *Cebe* 513 | *Chede*h 512; vö. *Cedhe* 503 | *Bense*h 513 | *Cuche*h 512 | *Zethe* ~ fg.: *Zete*h 513 | *Medue*l ~ fg.: *Medue*h 512 | *File*h 512 | *Endere*h 513 | *Endre*h 514 | *Quere*h 512; vö. uo. *Kereu*! | *Zente*h 512; vö. *Zenteu* 509 szolgák.

Az utóbbi két példa azt mutatná, hogy az adatok egy részénél ez a *h* a *ę* hang jele volna. Nem jelölhet azonban *ę*-t az esetek legnagyobb részénél, így pl. a birtokos személyragok esetében s a következő szavakban: *Medueh*, *Endereh*, *Endre*h stb. (l. előbb), hiszen ezeknek az etimológiáját jól ismerjük, s itt a *ę*-nek semmi nyoma (< szláv *medvěb* és *Andrej*).

Ilyen szóvégi *h* más magánhangzó után is gyakori, sőt diftongusok után is előfordul. *Lustah* villa ~ *Lusta* 516 (*Lostá?*) | *Therteu*h ~ fg.: *Terteu*h szolga 514 | *Ozoufe* villa ~ fg.: *Ozoufeuh* 505 (Aszófő Zala m.) | *Ituu*h locus 516 | *Keurustuuh* locus 516 | *Hagmastuh* ~ fg.: *Hagimastuh* colliculum 510 (ez valószínűleg *-tüę*; vö. a *-ę* hangnál). — Nem hosszúságot akar itt a *h* jelölni? Ha igen, akkor különös, hogy csak szó végén fordul elő. Vö. PAIS: NyK. XLIV, 326 és MNy. XVIII, 28 stb.

Többször találunk *ee* jelölést. Ezek azonban külön szótagok. 1055: *meze*e | 1171: *Bééffa* ancilla | 1229: *Feerighaz* (*Fejéregyháza* Somogy m.) PRT. I, 695 | 1231: *Scilua*fféé vallis MODL. 168. | *Gurguffeneré*e; vö. uo. *Dragoffenerü* | 1236: *Euzlumezée*e birtokhatár Múz. törzslt. | *Cuefmezée*e (vö. az *aa* jelölést is).

Vannak adataink olyan *ee*-kre, amelyeket nem tudunk így magyarázni, mivel nem tudjuk kimutatni előbbi **-eę-*, **-ehe-* alakjukat. Ilyenek: Anon.: *eufee* személynév 8-szor és *cufee* (hiba *eufee* helyett) | 44. §.: *kevee* 2-szer | 1141—61: *Zeezta* sz. | 1234: *Sceez* 2-szer villa PRT. VIII, 283 (Szűz Győr m.?) ; vö. 1239: *Scezv* 2-szer PRT. VIII, 284 és *1171-es hamis, de közelkorú oklevélben: *Sciscienses* 3-szor PRT. VIII, 275—6 | 1235: *Deef* comes Századok 1897: 585 | 1237: *seecloc* helynév(?) HazOkmt. VII, 24 | 1238: *Beel* 2-szer PRT. I, 761 (Bakonybél) | 1239: *Beel* PRT. I, 786 | 1240: *beerch* (*bérc*)

HazOkmt. VIII, 37 | (vö. *Bel* és *berz*, *berczy* stb. alakokat *ts*-nél). — Nem lehetetlen, hogy ez adatok némelyikében az *ee* talán hosszú *ē*-t jelöl.

9. *i* és *ī* hangok. — Jeleik *i* és *y* (*ÿ*, *y*). Az *y* eredetileg *ij* (*ii*) hangkapcsolatot jelölt. Nálunk azonban nincs különbség az *i* és *y* jel hangértéke között; mindkét betű ugyanazt a hangot jelöli. Használatuk vegyes, úgyhogy majdnem minden oklevélben előfordul mind a kettő: 1193: *kaminat hÿg* | *hÿgí/keu* | HB.: *mia* (*miatt*) | *nugulmabeli*, de uo. *bratym* | *feleym* | 1201: *vÿgor* Kisfaludy lt. (*Igar* Fejér m.) | 1208: *hylyunic* 2-szer patak MODL. 47 | 1211: *Bychachi* ~ fg.: *Bicaci* és *Biccaci* PRT. X, 512 és 513 (*Bikács* falu).

A tövégi rövid *i*-t általában *i*-vel jelölik, *y*-nal nagyon ritkán fordul elő.

10. *ü* hang. — Az *ü* hang jelölése teljesen azonos az *u* hang jelölésével. Tehát: *u*, *v* és *w* (l. az *u*-nál).

A) A XIII. századig *u* a gyakoribb, azután a *v*. Egyébként egymás mellett, néha ugyanabban a szóban előfordul mind a kettő; pl. Anon.: *ufubuu* 19-szer ~ *vfubuu* és *vfubu* 10-szer | 1193: *ugufa* ~ *vgufa* (*ëgyfa* = szentfa) stb. A tövégi rövid *ü*-t túlnyomóan *u*-val jelölik, a *v* igen ritka, vö. 1055: *kerekv* ~ *kereku*.

B) *w* is jelölhet rövid *ü*-t, de csak szó elején fordul elő: 1211: *Wlues* sz. PRT. X, 507.

11. *üü* hang. — Nem tudjuk biztosan kimutatni. Talán még *üü*-nek hangzik (l. az *üü* diftongusnál).

12. *ö* hang. — Ez a hang az ó-magyarban fejlődött az *ü* (esetleg az *e*) hangból. Ebben a korban azonban még csak halvány nyomai vannak. Nem is szórványosan, hanem egész kivételesen, néhány adatra szorítkozva fordul elő, ha ugyan ezeket az *ü* hang helyén álló *o*-kat helyesen olvassuk *ö*-knek. [1075/1217: *feniosaunica* | *orduksara* MonStrig. I, 54] | 1113: *copusde!* (*Köpsöd* Nyitra m.) | 1142–46: *Gourin* (de usonibus, qui caperentur *Gourin*; ERDÉLYI: PRT. I, 597 szerint az oklevél *eu*-ja *ou*-ból van javítva; a. m. *Győr*) | 1198: *georiensí* (?) | 1211: *Nomuolou* ~ fg.: *Numuolou* sz. PRT. X, 511 | *Hueseos* ~ fg.: *Hvseos* tó PRT. X, 509 (ERDÉLYI L. szerint *Hüsös* (?) tó i. m. 424 és 425) | 1214: *Ykortou* PRT. I, 629 (*Ökörtő*; vö. ugyanez a tó: 1223: *Ikvrtou* PRT. I, 660).

Valószínűleg *ö* hangot akarnak jelölni a székesfehérvári káptalan 1237-es oklevelének *ou*-s alakjai. Ebből az oklevélből két eredeti példány van a Múz. Kisfaludy lt.-ban. Az I. példányban több ízben *ou*-t és *ov*-t találunk a II. példány *eu*-je helyén: I: *Erous* ~ II: *Ereuf* | I: *kerou* ~ II: *kereu* | I: *kerdou* ~ II: *kerdeu* | I: *Scemov* ~ II: *Scemeu* | sőt I: *Tekero* ~ II: *Tekerov*, szolgálk nevei. Ilyenek még: 1231: *Mezov* sz. MODL. 165. és 1237: *Fertou* (*Fertő* tó) MODL. 220. Talán helyes

úton járunk, ha azt hisszük, hogy az *ou, ov* betűk itt *öü* diftongust jelölnek, s így átmenetet képeznének az *eü*-től az *ö*-höz. Ez a hosszú *ö* már meg is jelenik a fenti oklevél *Tekero* adatában (\sim II: *Tekerov*); vö. MELICH: MNy. XIII, 2. (Folytatjuk.) KNEZSA ISTVÁN.

A denominális -sz > -c névszóképző.¹

II. -ci, -szi (? -zi).

Az *-sz > -c* képzőbokrai közül a *-ci, -szi*-t tarthatjuk még kétségtelen magyar képzőknek. A *-ci*-t SIMONYI (TMNy. 552) szláv eredetűnek tartja, azonban MELICH szerint (MNy. X, 254) új keletkezésű és nem szláv. Miután magyar *sz > c* képzőt kimutattunk, a *-ci* eredetéről MELICH véleményéhez kell csatlakoznunk.

A *-ci* mellett a *-szi* s az egyetlen gyanús *-zi* oly későn lép fel nyelvünkben, hogy a *-szi*-t semmiesetre sem tekinthetjük a régi *-sz+i* maradványának, hanem pusztán másodlagos alakulásnak a régebbi *-ci* képzőből.

1. A régi nyelvben.²

Geci [1629: *Geczinek* TörtT. 1899: 524; 1728. OklSz.] 'Gregorius' PPB. Nomina propria. — Vö. *Gergely* ua.; *Gecő* [1689. Magyar TörtT. XVIII, 173] 'Gregorii nomen blandiens'.

Marci [1659: *Marczi* KárOkt. IV, 368; 1683: *Marczi* TörtT. 1911: 50] 'Martini nomen blandiens'. — Vö. *Márton* 'Martinus'.

boci [első adat MÁRT. 1800.] 1. 'interiectio vitulum allicientis'; 2. 'vitulus pusillus, kälbchen' (in der kindersprache) EtSz.; 3. 'kalbskopf' (spottisch) MÁRT. 1810. — Vö. *borjú* 'kalb'.

Máskép EtSz.

Juci [első adat MÁRT. 1807.] 'Dittchen'. — Vö. *Judit* 'Judith'.

Berci 'Adalbert' Tzs. 1838.

Cenci 'Vince' uo.

Lenci 'Lorenz' uo.

2. A népnyelvben.

Babci [egy adat Szegszádról, Nyr. XXVIII, 525] gúnynév <: *bab* 'bohne'.

Bambuci [egy adat Bakonyaljáról, NyF. XXXIV, 185] gúnynév <: *bamba* 'stolidus' — Vö. *bambu, bambuc, bambuk* ua. EtSz.

bömci [egy adat Magyargencsről Vas m., NyF. XXXIII, 26; alakv.: *bunci*, egy adat Nagykanizsáról, NyF. XLVIII, 61]

¹ Vö. MNy. XXIV, 104—8.

² Megemlítem, hogy a régi nyelvből két német eredetű női nevet is feljegyeztem: a) 1621, ill. 1650: *Micike* TörtT. 1882: 126, 1880: 222; b) 1661: *Mancika* TörtT. 1898: 228; l. még SÁNDOR, Sokféle XII, 246.

1. 'nagyevő, kövér' NyF. XXXIII, 26; 2. 'kis kövér fiú' NyF. XLVIII, 61. — Vö. *bömléc* [alakv.: *bumhész* EtSz.] 'nagy has, pocak' EtSz.

foci [közismert pesti sportszó] 'football'. — Vö. *foibal* ua.
garci [bajai diáknyelv, Nyr. XXVI, 190; Szegszárd, Nyr. XXVIII, 430] 1. 'cigaretta' Nyr. XXVI, 190; 2. 'bagó (szivarvég)' Nyr. XXVIII, 403. A német *zigarre* hangsúlyos *gar* szótagjából magyar *-ci* képzővel; vö. *gáró* 'cigaretta' bajai diákny., i. h.

gojzi [pesti gyermek- és „link“-nyelv, Nyr. XXX, 302, 438, Ethn. XV. Ért. 57. MNy. XIII, 61; alakv.: *gajzi* jassz nyelv, KABDEBŐ] 'golyó'. — Vö. *golyó* [„link“-nyelvi alakv.: *goj* MNy. XIII, 61] 'kugel'.

gönci [kis *gönci* Hódmezővásárhely, MNy. VIII, 427] kis kövér gyermek becéző neve <: *gömb* 'kugel'.

Gönci [egy adat Békésdoboziról, Nyr. VIII, 239] egy göndörhajú gúnyneve. — Vö. *göndör* 'kraus'.

Gyuszi [közismert] 'Gyulae nomen blandiens'. — Vö. *Gyula* 'ein ungarischer taufname'.

makszi [bajai diáknyelv, Nyr. XXXIII, 531] 'mag, kül. szentjánoskenyérmag' <: *mag* 'semen, kern'.

nőci [Budapest, Nyr. XLVII, 40] 'nőeske' <: *nő* 'femina'.

pirci [egy székelyföldi adat, MTsz.] 'piciny' — Vö. *pirinyó* ua. MTsz.

Tyukszi [a szegedi ker. börtön törzskönyvéből, Nyr. XXXVII, 382] gúnynév <: *tyúk* 'huhn'.

Ezenkívül Nyr. VII, 238—9 találunk néhány hely nélkül közölt *-ci* képzős becéző keresztnévet.

Kissé más természetű alakulások:

szamaróci ember [egy adat, Kassai IV, 360] 'homo stupidus'.

rühöci [balatonmelléki tájszó, Tsz., innen CzF., MTsz.; TudGyűjt. 1839. XII, 51; alakv.: *rüheröci* CzF.] 'folyton vaka-
 ródzó, tisztátalan, rongyos ember'.

nyargalóci 'lótófutó ember gúnyneve' CzF.

Lisztnyalóci egy egér neve Csokonai Békaegérharcában.

Bánóci (Eger, Nyr. XII, 283) szőszegő ember gúnyneve.

T. i. ezek analógikus úton támadtak. Kiinduló pont a régebbi magyar nyelvnek *szaladóci* szava volt. E szót SÁNDOR, Sokféle XI, 146, KR., CzF. 'szaladgáló. Fuss-Jancsi'-nak értelmezi, pedig jelentése nem egészen az volt. SzD.¹ 102 ezt mondja: *Szaladótzira (szaladni, koslatni) botsátom*. Faludi Nemes Asszonyában pedig, ahonnan valószínűleg a későbbi források merítettek, ezt találjuk: „Ő kegyelme nem bocsátja *szaladóci*ra és szabad futamlására a dámák sokfelé igyekező indulatikat.“ (NySz. III, 47.) Tehát indulatok *szaladóci*ra bocsátásáról van szó, s ezt 'szerelmi vágyódás', nem pedig 'freier lauf' (mint NySz. értelmezi) jelentéssel lehet megérteni. Feltehető tehát, hogy Faludi népnyelvi szót vett át, de jelentésével a későbbi írók nem voltak tisztában.

Van ugyan egy másik régi szavunk is Bercesényi egyik 1705-iki levelében: „operationak, s nem csak már megszokott *szaladóczki* hadnak ösmervén a fődnépe, szívessébben hajoljon.“ (ArchRák. IV, 469; id. NySz.) E szó azonban Bercesényinek, a gúnyolódás, tréfa, szójáték nagy mesterének, egyéni alkotása

az *-óczi* végű vezetéknevek analógiájára. A szó másutt nem fordul elő, tehát csak alkalmi, gúnyos elnevezés volt.

Látjuk tehát, hogy az *-sz > -c* és a *-ci* régi, sőt nyilvánvalóan magyar képző. De arra a kérdésre, hogy a képző finn-ugor eredetű-e, vagy a magyar nyelv külön életében alakult-e, nem merek válaszolni. Az azonban kétségtelen, hogy nem idegen elem nyelvünkben.

JUHÁSZ JENŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Orosháza ~ **orosházi**. HORGER ANTAL a személyragos helynevek *-i* képzős melléknévi származékaiban a személyrag hiányát (*Orosház-a* ~ *orosház-i*, *Kozmatelk-e* ~ *kozmatelk-i* stb.) úgy magyarázza, hogy ezek a melléknevek akkor keletkezettek, mikor a mai birtokos összetételű helynevek utótagjukban még személyragtalanok voltak, v. i. mikor az *Orosháza*, *Kozmatelke*-féle nevek így hangozhattak: *Orosház*, *Kozmatelek* stb. Az *-i* melléknévképzőnek személyragtalan, v. i. úgynevezett jelöletlen összetételhez való kapcsolása aztán áthagyományozódott abba a korba is, amikor a kérdéses helynevek úgynevezett jelölt összetételek alakjában, v. i. személyragos utótaggal kezdtek föllépni, szóval a föltételezett régibb *Orosház* helynév melletti *orosházi* melléknév megmaradt ebben a formájában akkor is, amikor a helynév maga *Orosháza* alakot öltött (MNy. XXIV, 14). Az alakkeletkezés ilyen módja magában véve mindenesetre lehetséges, én azonban mégis azt hiszem, hogy az *orosházi*-féle alakok nem így keletkeztek, hanem úgy, ahogyan már SIMONYI gondolta, csak hogy az ő nézetét ma egy kissé más formában, nyelvtanilag szabatosabban kell megfogalmaznunk.

A személyragtalan *Orosház*, *Kozmatelek*-féle helyneveknek eredetibb volta nem valószínűtlen szerintem sem, bár föltűnő, hogy a *falu*-val és *ház*-zal összetett olyan helynevekben, amelyeknek előtagja személynév, v. i. amelyek valamely személynek *falvát* vagy *házát* akarták eredetileg kifejezni, az OklSz. személyragtalan utótagú összetételt, v. i. pl. *Peturfalu*, *Myhalház*-félét egyáltalán nem ismer. A *telek* utótagú helynevek között azonban a szabályszerűnek mondható személyragos *-telüke*, *-telke* mellett kivételesen személyragtalan *-telek* is előfordul, de csak egyetlen oklevélben, egy 1322-ikiben, még pedig egyszerre két helynévben is, ú. m.: *Kozmateluk* et *Myklousteluk*. Mindazáltal úgy vélem, hogy az *orosházi*-féle melléknevek nem a föltételezett eredetibb *Orosház*, *Mihályház*-féle helynévi alakok idejében támadtak, s nem innen hagyományozódtak át abba a korba, amelyben már csak személyragos utótagú *Orosháza*, *Mihályháza* helynevek voltak lehetségesek, hanem úgy vélem, hogy az *Orosháza*, *Mihályháza* helynevekből természetes módon más melléknévi alakok nem is keletkezettek, mint *orosház-i*, *mihályház-i*; az *orosháza-i*, *mihályháza-i* alakok csak nyelvtani ismeretekben jártas, tőszóráll és képzőről tájékozott, pontoskodó emberek találmányai lehetnek, és csak utólag támadtak a művelt beszélők ajkán. A nyelvtudományhoz nem értő magyar ember nyelvérzékében a *ház-i* melléknév

a személyragtalan *ház* nevezőalakokkal áll szemben, ú. m. a *víz-i* a *víz-zel*, a *kéz-i* a *kéz-zel* szemben; ebből az általánosabb, személyragtalan *ház*-ból való *házi* melléknévalakot kell az egyszerű beszélőnek természetesen legelőször használnia akkor is, mikor a *ház* szó összetételes helynevek utótagjában személyragos alakokkal fordul elő. Más szóval úgy is kifejezhetném a jelenséget, hogy a *ház* ~ *házi* alakviszony analógiája szolgál mintául az egyszerű beszélőnek akkor is, mikor a *ház* fogalmat összetett helynevek utótagjában személyragozott alakokkal hallja s belőle melléknévet kell alkotnia. Ugyanígy érthetőek azok a melléknévek is, amelyek nem helyneveknek, hanem — szintén birtokviszonyos összetételű — idő kifejezéseknek hajtásai, aminők HORGERnek köv. példái: *Szent Mihály hav-a* ~ *szentmihályhavi* (vö. *hó* ~ *havi*); *pünközsd het-e* ~ *pünközsdheti* (vö. *hét* ~ *heti*); *úrnapi* ~ *úrnapi* (vö. *nap* ~ *napi*) stb.

Az OklSz.-ban egyébként ilyen *-házi* végű melléknévre a köv. adatok olvashatók: 1524: Ad viam Loranthhazywth nuncupatam. És 1558 k.: Mesterhazy gerger (noha ua. iratban a helynév maga így van: Mesterhazan).

Abban teljesen egyetértek HORGERrel, hogy a nem személyrag-értékű *-a*, *-e* végű helynevekből (mint *Bakta*, *Récse* stb.) származó *bakti*, *récsei*-féle melléknév-alakok (a személyragos utótagú helynevek és *-i* képzős származékaik (*Oroszás* ~ *oroszás-i* stb.)) viszonyának analógiás hatásából magyarázandók.

Zolnai Gyula.

Hogyan támadnak az elvonások? Az elvonásnak néhány érdekes esetét emlitem meg a következőkben:

1. Pár esztendővel ezelőtt a kis fiam kártyázni hívott és arra kért, hogy játsszunk *durát*. „Micsodát?” kérdeztem. „Hát olyant, — magyarázta a gyerek — hogy aki vesz, az lesz a *dura*.” És nyomban osztotta is a kártyát a *durák* nevű játékhoz. Nyilvánvaló, hogy a *dura* szót a többszámú név *durák*-ból vontam el, ennél fogva itt az elvonásnak azzal az esetével van dolgunk, melyre először HORGER mutatott rá (Nyr. XLI, 81), s melynek egyik, közhasználatú terméke a *csárda* (< **csárdák* < **csárdák* < szerb-horvát *čardak*) szó. Nagyon valószínű, hogy HORGER említett cikkében, valamint a Nyr. XLIX, 91 felsorolt példákon kívül ily módon keletkezett a *tura* (< **turák*) szó is, mely a MTsz. tanúsága szerint a komárommegyei Kürthön szintén a köznyelvi *durák*-ot jelenti.

2. A tárgyesetből való elvonásra is van két, eddig még nem közölt példám. A minapában szegedi születésű házimesternék arról panaszkodott az udvaron, hogy mennyire nyomja a lábát az új *szanda*. Odanézek, hát látom, hogy *szandál* van rajta és azt emlegeti *szanda* néven, a maga nyelvérzéke szerint egészen helyesen. Ő ugyanis — mivel a szegedi nyelvjárásban a szóvégi *t* előtt álló *l* mindig kiesik — nem *szandált* vásárolt, hanem *szandát*, ennek a ragtalan alanyesete pedig, amint azt az ő mindennapi beszédében gyakran előforduló *szalmát*: *szalma*, *almát*: *alma*, *hajmát*: *hajma* stb. alakok mintája mutatja, természetesen nem lehet más, mint *szanda*. — A háborús katonanyelvből való feljegyzéseim között akadtam rá a *fagyap* szóra, mely kétség-

kívül a tárgyesetként felfogott *faggyapot* 'holzwohle' szóból való elvonás eredménye. Annak idején az 51. honvéd hadosztály kötelekébe tartozó csapatok használták. A háborús katonanyelvről írt cikkemben (MNy. XVII, 167) elfelejtettem megemlíteni.

Csefkó Gyula.

A fél idézőjel. Írásunk, amely egy mindinkább elnémuló, csupáncsak „látható”, de épen írott-nyomatott mivoltában innmár alig-alig hallható nyelvnek tükröképe, e fejlődésének megfelelően gyarapítja írásjeleit, azokat az 'olvasási utasításokat', amelyek korábban, fennhangon olvasó korszakokban, merőben feleslegesek voltak (az olvasás gyakorlata és a fennhangon ejtett szó automatikusán pótolta ezeket), de ma már az írásnak nélkülözhetetlen elemei. Ezek az írásjelek kialakulásuk korában még a hangosan olvasónak szóltak, tehát hanggal reprodukálандók voltak; modern bővülésükben azonban mindinkább eltávolodnak a hangtól, sőt hovatovább hanggal már nem is ábrázolhatók. A felkiáltójel és a kérdőjel nemesak kimondhatók, hanem kimondandók is. De mit műveljünk az idézőjellel, amelyet — fennhangon olvasva — sejtetni is alig-alig lehet? Pedig az idézőjel mind fontosabb alkotóeleme lesz ama „látható nyelvnek”: betűszerű gondolkodásunk és az irodalmi tulajdonnak mindinkább fejlődő tisztelete egyre nagyobb szerepet ad az átvételek szimbolikus ábrázolásának. Az idézőjel egyébiránt már messze túlnőtt a szószerint való szövegátvételt ábrázoló 'jelénynek' jelentőségén: ma már értelmi és hangulati elemeket is kifejezünk vele. A modern idézőjel lehet tudományos és tudákos, komoly és tréfás, megvető és ironikus stb. Árnyalatokat és stílus-fínomságokat is jelzünk vele, fontosságában tehát egyre gyarapszik. Ezúttal egy válfajára akarjuk a figyelmet felhívni.

Az egyszerű vesszőkből alkotott idézőjel, amelyet rövidség kedvéért s hogy neve legyen, hívjunk 'fél-idézet'-nek, ma már a tudományos és essay-nyelvnek ismert írásjele. Általánosan használatos, anélkül, hogy — tudtommal — elmélete volna. Érezzük, de még nem tudjuk a helyes használatát. Mikor éljük a teljes, mikor a fél-idézőjellel? Teljes idézőjelet kíván a más szövegéből való szószerinti átvétel, a valóságos 'idézet', írásból és beszédből. De folyvást élünk olyan utalásokkal, amelyek nem tekinthetők idézeteknek, csak nagyon közel járnak hozzá. Műkifejezések és szólások, amelyek félig-meddig közkinccsé váltak, még nem elemei a mindennapi nyelvnek, de már szerzői tulajdon gyanánt is elhalványultak, fél-idézőjelet követelnek. Éreztetni kívánjuk, hogy a szó vagy mondat nem a miénk, de nem is 'idézük': olyan közkeletű, hogy a kezünk ügyében van, de kiemelendőnek véljük, hogy a szavak mélyén rejlő ötlet nem tőlünk eredt. A fél-idézet, mint e kis cikkben is több példa mutatja, pótolja az 'ú. n.', 'mint mondani szokás', 'állítólagos', 'soi-disant' és hasonló szavakat (emellett gyakran még más, nyomdatechnikai megkülönböztetéseket is, mint a *kurzívot*, a ritkítást stb.), reliefet ad műszavaknak, újszerű, idegen eredetű kifejezéseknek. Még

¹ ZOLNAI BÉLA, A látható nyelv. Minerva 1925.

tüzetes elméleti meghatározásra vár, de hasznos vele tisztába jönnünk, mert Nyugaton és nálunk is mindinkább terjed, s különösen az angol írott stílus és tipográfia mélyen meggyökerezett. Egyébiránt pedig olyan hasznos írásjel, hogy nincs okunk az elutasítására. Éljük vele, de a lehetőség szerint logikusan és pontosan.

Balogh József.

Humboldt Vilmos Révai Miklósról. Falkenstein Károly, a drezdai királyi könyvtár főkönyvtárnoka, 1847. május 8-án levélben keresi fel Pyrker J. László egri érseket és arra kéri, hogy néhány kiváló magyar író kéziratát szerezzé meg a drezdai könyvtár autograph-gyűjteménye számára. Pyrker erre Bajza, Czuczor és Vörösmarty kéziratát küldi el Drezdába. Falkenstein a kegyes ajándékért hálás köszönetet mond s egyszersmind arra kéri az érseket, ajánljon neki egy jó magyar grammatikát, mert meg akarja tanulni a lovagias magyar nemzet nyelvét. Pyrker, aki Falkenstein levelét Hofgasteinban kapta, azt válaszolja: „Die beste ungarische Grammatik wäre wohl jene von dem Ex-jesuiten [világi pappá lett piarista volt!] Révay, von welcher Wilhelm Humboldt mir in Gastein sagte, dass keine Nation eine ähnliche hätte — sie ist ungarisch und lateinisch geschrieben. Sonst ist jene von Fogarassy deutsch-ungarisch im Gebrauch.“ (Múz. lt.)

Humboldt Vilmos (1767—1835.), aki „Über die Kawisprache auf der Insel Java“ c. háromkötetes munkájában nagy filozófiai készségről és rendkívüli nyelvtudásról tett tanubizonyosságot, Révai munkásságát azért becsülte olyan nagyra, mert a nyelvhelyesség kritériumát Verseghyvel szemben a nyelvtörténetben kereste és találta meg, s mert e tekintetben megelőzte a német Bopp Ferencet és Grimm Jakabot is.

Schwartz Elemér.

A magyar és magyar vonatkozású erdélyi helynevek gyűjtése. A kolozsvári Magyar Nép szerkesztősége elhatározta, hogy összegyűjti az oláh fennhatóság alatt levő mindazon községek, városok neveit, amelyek magyar nevűek, vagy a melyekben magyarok, esetleg magyarok is lagnak. Összegyűjti pedig a községek, városok egész területére, határára vonatkozó földrajzi neveket. Teszi ezt abból a célból, hogy a tudományos kutatásnak megbízható anyagot bocsásson rendelkezésére. A háború szerencsétlen kimenetele óta ugyanis egyes nem magyar kutatók azt igyekeztek bizonyítani, hogy a magyarság lakta vidéken, úgyszintén a tiszta székely földön jóval több az oláh, mint a magyar eredetű elnevezés. Hogy e támadásokra az elfogulatlan tudomány kellő biztonsággal felelhessen, azért óhajtja a Magyar Nép a magyar neveket összegyűjteni.

A gyűjtésnél kérdőíveket alkalmaznak, ahogy annak idején Pesty Frigyes is. Aeknekél feljegyzik a nem magyar megfelelőt is. Kérdőívekben a következő kérdésekre kérnek feleletet: A község, város magyar, esetleg más, nem magyar neve. Továbbá: 1. a belső terület elnevezései; 2. folyók, patakok, tavak, mocsarak, források, kutak nevei; 3. hidak, gázlók, bürük, pallók nevei; 4. völgyek nevei; 5. hegyek, hegyoldalak, dombok, tetők nevei;

6. határnevek, dülőnevek; 7. más elnevezések; 8. mondai, természeti kapcsolatok. — Ha a felelő ért hozzá, szívesen fogadja a szerkesztőség, ha a leírt területről térképet is mellékel.

Ahogy e tervezetből látható, a gyűjtőív helyesen van összeállítva, s a gyűjtőmunka is jól van megszervezve. A magyar tudománynak nagy érdeke, hogy a gyűjtés megtörténjék, s hogy a gyűjtött anyag közzé is tétessék. Melich János.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Ön. Az *ön*, *önök* névmásról tudjuk, hogy Széchenyi hozta divatba a *Sie, vous, you* magyar megfelelőjéül (vö. NyÚSz.). Leveleiben már 1828. óta használja, nyomtatásban először a Stadiumban (1833.) él e szóval, 1835-ben pedig már a szótárakba is belekerül az *ön* szó (VISZOTA: MNy. I, 78—9). 1828. március 5-iki levelében Széchenyi ezt írja: „valaki Sie, Vous, Jou, Lei helett *Ön*-t proponálja. *Önmaga, Önbélatása, Önnön akarhatja etc.*“ Lehet, hogy — mint VISZOTA véli — ez a valaki ő maga, de ez esetben tudta nélkül már megelőzte Révai Miklós, ki már az Antiquitatesben „ösrégi személynévmásnak“ tekinti az *ön* szót az ő helyett (170. és 355. l.). Szerinte ez az ősi névmás lappang a *leszen, teszen, viszen* (< *lesz-ön, tesz-ön, visz-ön*), *lön, tön* (< *leve-ön, teve-ön*) és *legyen, tegyen, vigyen* (< *legy-ön, tegy-ön, vigy-ön*) igealakok személyragjaiban s általában a fölszólító mód egyes 3. személyében (uo. 170—1). Az Elaboratior Grammatica I. kötetében a lapp *son* meg a finn és észti *hän* névmással is összeveti: „*Hän fokiana syndinít-on: Ön vakon születtett volt: Ille coecus natus est.*“ Ezzel a névmással van dolgunk szerinte az *ön étkeiből* (= *de cibus suis*), *ön nyelvével* (= *sua lingua*) bírtokos szerkezetekben is (ElabGr. I, 335—6.). Az *ön* névmás többesszáma: *önök* lappang a többesszámi harmadik személy *-nak, -nek* ragjában: *várnak, kérnek* (< *vár-nök, kér-nök* < *vár-önök, kér-önök*) [i. m. 356—7].

Tehát az *ön* és *önök* névmás eredetileg Révai kikövetkeztetése. Természetesen Széchenyi maga is elvonhatta ismét az *önmaga, önbélatása*-féle kifejezésekből. Az is meglehet, hogy valóban „egy valaki“ „proponálta“ neki, midőn a *Sie, vous* stb. névmásoknak megfelelő szót keresett a magyarban, s ez a valaki Révai grammatikájából is ismerhette az *ön, önök* névmást. A *Sie, Vous* stb. jelentéssel azonban kétségkívül Széchenyi kapcsolta össze, mert Révainál *ön* és *önök* még annyi mint 'ille', illetőleg 'illi'.

Dinom-dánom. E szót ismeretlen származásának, esetleg hangutánzó eredetűnek tudtuk (EtSz.). Én más úton kísérlem meg az eredetét kinyomozni. Taláu nem tévedek, ha származását az indulatszónak azon csoportjában keresem, melyeket réják nak szoktak nevezni (Nyr. XXIX, 10, 592). A réják afféle kurjantások, melyeket nóta közben a szöveg közé rikkantanak: *Sári néni bom-bom-bom! | ihaj-csuhaj | illárom, haj! | ica te, Sári te!* Néha egész sort kitesznek az ilyen jókedvből fakadó hangjátékok:

trallala-trallala | hêre tyutyutyu | ráteritiratura | libidai zabda | zibidum-zaptum-zetelatilatiba. Efféle réja van beiktatva pl. a következő szamosháti népdalba: „Elment a török Tokajba, Ott jól felszéd a leányba; Ott jól felszéd a . . . *ludavér Csin-cson-csanavér Meghalok a rózsámér!*“ Vannak csupa ilyen réjából álló egész strófák is. A *dinom-dánom* is ilyen réja volt eredetileg. A NySz.-ban idézett régi használataiból még jól kiérzik indulatszó volta: „*Héj, dinom-dánom!* töltsd tele, *nem bánom!*“ (THALY, VÉ. II, 387.) Ilyen szerepe van a következő újabb keletű nóta refrénjében is: „A Vargáék kertjek alatt Bodri kutya szörnyen ugat, Ébresztgeti a gazdáját, Mert rángatják a szénáját. *Dinom-dánom sum-sum-sum!*“ A NySz. Kemény János Önéletrajzában (16. l.) találta e szóra a legrégebb adatot: „Ha ma *dánom dánom*, holnap valóban *bánom bánom* volt.“ Előfordul a *dánom* egymagában is: „Estve lezón nağ *danom* reggel penig’ *banom.*“ (DÉZSI, A Lugossy-kódex 29. l.) Magashangú alakját megtaláltam egy XVI. századbeli feljegyzésben, mely a legrégebb ilyenfajta népköltészeti emlékünkhöz: „*Haidenum, haide-num* ohaidena dena tandari dari tattum tandari borsos tiuk hus.“ (Vö. ErdIrSzemle I. évf. 411. l. és MNy. XXI, 66.) Ez egyúttal döntő bizonyíték is a mellett, hogy a *haj, dénum, haj, dénum* vagy *dénnum-dénnum*, illetőleg a *dánom-dánom* eredetileg ilyen réja vagy dalba fűzött kurjantás volt. Eredetileg *dánom-dánom* meg esetleg *dénom-dénom* > *dínom-dínom* alakja lehetett, majd a magashangú alak a mélyhangúval kapcsolódott egy összetétellé: *dínom-dánom*. Ez a pusztá hangjáték, eredetileg úgynevezett réja, egyidejű érintkezési képzetársulás alapján magával a mulatozás képzetével lépett jelölési viszonyba, s a mai köznyelvben már ez a jelentése. Egészen ilyen eredetű a *heje-huja* főnév is pl. e mondatban: „Reggelig tartott a *heje-huja.*“ Indulatszó eredetű a *hű-hó* főnév is (Hozzáfogtak nagy *hű-hóval* s aztán abbanhagyták. Sok *hű-hó* semmiért.), továbbá a *hajcühé* és talán a *hajcavica* is. Csúry Bálint.

Petőfi Sándor, Mészáros Lázár meg a „kófic“.

Honszeretet, bátorság s más mind *kófic*; az a fő
A katonában, hogy nyakravalója legyen —

írja Petőfi Sándor a Mészáros Lázárt gúnyoló Nyakravaló-versben. Ennek a „kófic“ szónak életéhez és a magyar szabadságharcban megtett érdekes pályafutásához akar ez a kis cikk egypár felvilágosító megjegyzést fűzni.

A *kófic*-ot a MTsz. öt jelentésben ismeri: 1. 'hamarjában kotyvasztott étel, kotyvalék'; 2. 'liszt-pép'; 3. 'malter'; 4. 'kenyér-élesztő; kovász'; 5. 'aszalt gyümölcs'.

Petőfi — ha jól tudjuk — a Nyakravalón kívül még csak egyszer használja, az 1844-ben írt A természet vadvirága c. költeményében:

Nem virítok számotokra,
Árva finnyás *kóficok!*
Kiknek gyenge, kényes, romlott
Gyomra mindjárt háborog . . .

Itt azonban a *kófic* szó nem magyarázható a MTsz. id. öt jelentése közül egyikkel sem. Lehet esetleg arra gondolni, hogy a *fickó* szónak akar hangbéli változata lenni. A Nyakra valóban más jelentésben használja Petőfi, de itteni alkalmazását sem lehetne az ételfélékre való vonatkozásában valami elmésnek tartani, ha adataink nem volnának arra, hogy Petőfi személyes élű vágást akart vele Mészárosra mérni.

HAVAS ADOLF az ismert Petőfi-kiadásban (III. köt. 704. l.) ez epigrammához jegyzetképen azt a magyarázatot fűzi, hogy „a *kófic* szó Mészárosnak kedvenc szavajárása volt“, s hivatkozik MADARÁSZ JÓZSEF Emlékirataira. Hogy a *kófic* szó valóban kedvenc szavajárása volt-e Mészárosnak, vagy csak egyszer véletlenül használta, az nem bizonyítható; MADARÁSZ JÓZSEFNÉK idevágó megjegyzése pedig éppen helytelen útra vezet a magyarázót.

Legjobb az első forrásból, magából Mészáros Lázárból meríteni. A 48-as kormány hadügyminisztere a maga Önéletírásában (Pest, 1876. I. köt. 112. l.) kellőképpen útbaigazít e dologra vonatkozólag. Elbeszéli az 1848 augusztusában a magyar nemzetgyűlés elé terjesztett hadügyi javaslat felett meginduló vitát. Tudjuk, hogy e tervet nem akarta egyszerre az önálló magyar hadsereget felállítani, hanem a sorozandó újoncokat egyelőre meghagyta volna az osztrák hadsereg ruhájában és német vezényszó alatt. E javaslat az ellenék részéről nagy ostromban részesült, s végül is csak módosítva és a nemzeti szempontoknak legalább részben való figyelembevételével ment keresztül. Ismert dolog, hogy e javaslat mellett való szavazása miatt támadta meg Petőfi Vörösmartyt is.

Halljuk azonban a vita lefolyásáról magát Mészáros Lázárt! „... Örültem, hogy azon nemesi gógó, mely magát a corpus juris tudásával mindenre alkalmasnak hitte, következőleg arra is, hogy Európában talán nem a legnagyobb katonai szellemmel s így a katonai dolgokban nem a legnagyobb tudománnyal bírva ahhoz mégis ő szólhat leginkább hozzá, — mondom, hogy ezt ironiával és humorral kissé alább szállítottam, s örültem, hogy egy oly szavat, melynél nevem mindenkinek örökre eszébe fog jutni, meghonosítottam. Ez a *kófic*, melyet kívánságuk teljesítése által becsületes étel helyett kisütendőnek mondtam.“ Ettől a megvilágítástól lényegében különbözik a HAVAS ADOLFTól említett MADARÁSZ-féle nyilatkozat, amely szóról-szóra ezt mondja: „hadügyminiszter javaslatára önmaga talált föl egyszer egy jellemző szót, *kófic*“ (MADARÁSZ JÓZSEF, Emlékirataim. Budapest, 1883. 143. l.). Mi Mészáros nyilatkozatát fogadhatjuk el hitelesebbnek, már csak azért is, mert nem valószínű, hogy valaki a maga javaslatát bélyegezze meg lekicsinylő szóval.

Az ellenzéki szellemű Március Tizenötödike c. újság 1848. augusztus 16-iki számában így számol be a hadügyminiszter felszólalásáról: „Ha a ház egy magyar hadsereg kiállítását fogja elrendelni, megvallja, hogy a kívánatnak a minister megfelelően nem lesz képes. Egy új rendszer előteremtése roppant munka, s azt, mit századok bűnei elrontottak, hirtelenében egymaga helyrehozni nem képes. Egy ily rendszerben a legutolsó és legapróbb részletekig, számos évek, tudományosan kiképzett egyének, nyugodalmas és békés idők kívánatnak. Ezt most

behozni kívánni képtelenség. Ha valamit főzni akarunk, jól kell megfőznünk, különben *kófic* lesz belőle. (A *kófic* szó megtette hatását.)“

A szó valóban megtette hatását. Régi országgyűlési retorikánknak tógás és nemesen tartózkodó stílusához képest ez a „közexpressio“ az újság ingerével hatott, és hamar szárnyra kelt. Annaira, hogy augusztus 26-iki számában ugyancsak a *Március Tizenötödike Kóficok* címen apró, pár mondatos, túsúrásokat gyűjt össze szereplő politikusainkról, különösen Széchenyiről, aki ezuttal sem rettegve a népszerűtlenségtől, Mészáros javaslatát pártolta. De e szó jelentése még csak bővílt a következő hónapok alatt, amikor magára Mészárosra is alkalmazták. Így használja Jókai is *A tengerszemű hölgy* XIII. fejezetében: „Dejsz, az öreg *kóficot* hiába keresed Debrecenben fiaeskám, az ott már nem parancsol.“ S mindjárt meg is magyarázza a lap alján: „A magyar hadügy-miniszter egy replicájában azt mondta az ellenzéknek, hogy az ő indítványukból nem lesz más, mint *kófic*, innen maradt rajta e név.“

Nem akarjuk e kis elmefuttatást még tovább nyújtani, de ennyi talán nem volt fölösleges. Kivüláglík belőle, hogy Petőfi Nyakra való-versének ez a szava épen nem henyén odacsapott kifejezés, hanem — ha ez adatoknak történeti távlatába állítjuk — nagyon is ad hominem élű eimésség.

Galamb Sándor.

Ős. E szavunk hangtörténetéből bizonyosan tudtunk eddig annyit, hogy régibb alakja *ős* < *és* < *is*, és jogosítva éreztük magunkat annak feltevésére, hogy még régibb **isü* alakjának is kellett lennie. Felette valószínű, hogy a PAIS (MNY. XXIV, 92—3) idézte *Vs*, *Ws*, *Vsu*, *Vus*, *Wus* írású Árpád-kori személynevek is ide tartoznak, s így *ős* szavunknak a fentebbieken kívül még *üs*, *üsü* és talán *üüs* alakváltozatait is felvehetjük. Ez utóbbit annál inkább, mert PAIS (i. h.) szerint az *Euse*, *Eusee* és *Eusud* írású személynevek az *ős* egykori *eüs* (szerintem azonban inkább **eüs*) változatából való származékok. Kérdés mármint, hogy hogyan viszonylanak hangtörténetileg mindez alakok egymáshoz és finnugor megfelelőikhez. Én azt hiszem, hogy itt nincs minden egészen rendben.

Feltűnő először is az *ős* mai köznyelvi hosszú *ó*-je, mert régibb nyelvünkben és mai népnyelvünkben mindenütt csak *ös* és *ösi* található.¹ Emiatt tehát az *ős* alak nem hozható kapcsolatba az Árpád-kori kettőshangzós **eüs* és *üüs* alakokkal, hanem valószínűleg irodalmi eredetű lesz. Alighanem az ugyanazon fogalomkörbe tartozó *hős*, *hősi* hatása alatt kezdtek az írók a korábbi

¹ L. erre a NySz. és MTsz. adatain kívül még székely gyűjtésemből: *ös* Csik m. Szentimre, *az őssei* Háromszék m. Bikfalva, *ősatya* Csik m. Bánkfalva, *ősbirtok* 'ösi, öröklött (nem pénzen vásárolt) birtok' uo. *Ősbe lakik* 'ösi, öröklött házban' Csik m. Göröcsfalva. *Az ősiibe lakott* Udvarhely m. Enlaka. *Ösi* [igen régi] *munka ez az asztal* Háromszék m. Ika falva. JÁSZAI MARI: Nyr. VII, 422 szerint ugyan Kunszentmiklóson *üs*-t mondanának, ami korábbi *ős* alakot tételne fel, de MÉSZÖLY GEDEON, aki elég jól ismeri a kunszentmiklósi nyelvjárást, ezt nem erősítheti meg. Szerinte ott is, valamint a fejérmegyei Tabajdon is, csak *ös*, *ösi* hallható a néptől.

ös, ösi alakok helyett a hosszú magánhangzós Ős, Ősi alakokat használni, s ezek aztán csakhamar behatoltak a művelt köznyelvbe is, a nép nyelvében azonban még ma is szokatlanok.

Áttérve az *ös*-nél régibb alakokra, először is fel kell tennünk az **ëüs* ~ *üüs* alakok alapján, hogy még régibb **iūs* alakja is volt. De ezután rögtön felmerül az a nehéz kérdés, hogy hogyan viszonylanak egymáshoz egyfelől a kettőshangzós **iūs* > **ëüs* ~ *üüs* alakok, másfelől a rövid magánhangzós *is* > *üs* ~ *ēs* > *ös* alakok, és hogyan viszonylik e két magyar alak-csoport e szó finnugor megfelelőinek (l. NyH.⁷ 140) alakjaihoz. Csak a magyar alakváltozatokat tekintve nyilvánvaló, hogy a kettőshangzós alakokat kellene eredetibbnek tartanunk, mert a rövidhangzósokból semmiképen sem fejlődhettek a kettőshangzósok, ellenben **iūs* > **ëüs* ~ *üüs*-ből esetleg érthetők volnának az *is* > *üs* ~ *ēs* > *ös* alakok a kapcsolóhangnak azon nyomtalan eltűnésével, amelyre nemrégén (MNy. XXIII, 497) „Sajó és társai“ c. cikkemben hívtam fel a nyelvészek figyelmét.¹ De ezt a feltevést meg, hogy t. i. *ös* (> *ős*) szavunknak kettőshangzós **iūs* lett volna a legrégebbi magyar alakja, határozottan tiltják a rokonnyelvi alakok! A finn *isä*, cser. *iza*, md. *oŕše*, lp. *äetŕši* mellett t. i. a vogul *ätsi*, *üös*, *äš* alakváltozatoknak mai magánhangzói egészen kétségtelenül csak nagyon is újkori nyúlás és diftongizálódás eredményei.

Ennek alapján tehát az a véleményem, hogy az *Euse*, *Eusee*, *Eusud* írású Árpád-kori személynevek nem tartozhatnak az *ös* szó családjába, hanem más, egyelőre ismeretlen, eredetűek, a *Vus*, *Wus* írású személynév pedig vagy csak *üs*-nek olvasandó, vagy, ha mégis *üüs*-nek volna olvasandó, szintén nem tartozhatik ide. — Ez az aggodalmaskodásom azonban természetesen semmit sem von le Pais Dezső „Ösbő“ c. rendkívül érdekes tanulmányának érdeméből.

Érsek. E szavunk történetének kiderítésében eddig Asbórnak van legtöbb érdeme, mert ő fedezte fel forrását, a lat. *archiepiscopus*-nak régi cseh-morva *jaršik* < **aršik* alakját. Ő a régibb **aršik* alak átvételének tartotta szavunkat, s úgy magyarázta mai alakját, hogy „a szláv *a*-nak *ä* felel meg a magyarban, ez pedig a magashangú *i* (később *ě*)-hez hasonult (vö. újszlovén *jarica* > m. *jérce*)“ (Hunfalvy-Alb. 3). Vele szemben MELICH a *j* kezdetű szl. *jaršik* alakból indul ki, s a mai magyar hangalak keletkezését is másként magyarázza. Szerinte: „A m. *érsék* a cseh-morva *jaršik*-ből szabályos alakulás, vö. szl. *jarica*: m. *jérce*, *jércike* és *érce*, *ércike* MTsz.“ (Szláv jöv. I, 2: 255.) Egyszóval, *érsék* szavunk magyar hangtörténete Asbórn szerint: cseh-morva

¹ E cikkem megjelenése óta még a következő esetekben észleltem e jelenséget: *Deushida* > *Déséda* (EtSz. 1343), *Eudu* (olv. *Eüdü*) > *Ed* (PAIS: MNy. XXIV, 93), lat. *Eusebius* > *Özséb*, ném. *hofstat* > (*hóstat* ~) *hostád*, *horstát*, *hosta*, *hostánc* NySz., *hostya*, *kustát*, *kusták* MTsz., (ném. *kapaun* >) XIV. sz. ném. *kappaun* (WEIGAND-HIRT, DWb.) > *kappan*, lat. *claustrum* > *klastrom*, kfném. *koufer* > *kufár*, **működik* > (*müködik* ~) szék. *müködik*, tör. *oŕlay* > kecske-olló, tör. *toŕrul* > *túrul* (> *Turul* > *Turony* stb.; GOMBOCZ: MNy. X, 297 szerint csak hibás olvasásból *túrul* stb. helyett, de ez az előbbieket szerint immár nem bizonyos).

**arsík* > magyar **ársik* > **érsík* > *érsék*, MELICH szerint ellenben: cseh-morva *járšik* > magyar **jérsik* > **jérsék* > *érsék*.

Hogy a szókezdet kérdésében melyiküknek van igaza, azt közel egykorú nyelvtörténeti adatok hiányában lehetetlen eldönteni. De a *jártányi* > **ártányi* (> *ártányi* MTsz.), (*Jordán* >) *Jardán* > *Ardán* EtSz. 128, szl. *jálnik* > *álnok* EtSz. 80, szl. **jat-rocel* > *atracél* EtSz. 177 fejlődések¹ azt bizonyítják, hogy lehetett az átvett alak a szl. *járšik* is, amely aztán szókezdő *j*-jét a magyarban elveszthette. De az már egészen bizonyos szerintem, hogy az *érsék*-beli *é* történetét egyikük se magyarázta helyesen.

Asbórnak tudvalevőleg régi, számtalanszor ismételt tétele volt, hogy szl. *a*-nak a magyarban általában, szabályosan hosszú *á* felel meg, de ezt egymástól függetlenül és más-más érvekkel MELICH is (NyK. XXXIX, 30 kk.), én is (MNY. X, 13–5 és XXI, 179–80) határozottan megcáfoltuk. A *jérce* szó hosszú *é*-je ebben a kérdésben semmit sem bizonyít, mert etymonjában, a szlov. *járica*-ban, hosszú *á* van. (S ezért e szó magyar hangtörténete nem lehet más, mint **járica* > **járca*, s aztán hangrendi átessapással *jérce* > nyj. *érce*.) Ellenben döntő erejű bizonyíték az *érsék* szó egykori **á*-ja ellen azon, a magyar nyelvészek előtt eddig ismeretlen tény, hogy e szavunknak Gyergyóban és valószínűleg a Székelyföld más vidékein is *ersék* hangalakja van. Ennek rövid *e*-je ugyanis semmiképpen sem érthető meg korábbi *á*-ból, hanem csakis *a*-ból, úgyhogy *érsék* szavunk legrégebb magyar hangalakjául nem tehető fel más, mint **ársik* vagy **jársik*. S ebből kiindulva már könnyen érthető a hangfejlődés további sora: a szl. *arsík*-nak megfelelő vagy a szl. *járšik*-ból a szókezdő *j* elvesztésével keletkezett ó-magyar **ársik*-ból hátraható illeszkedéssel **ersik* > *ersék* lett, mely a Székelyföldön változatlanul megőrződött napjainkig, a magyar nyelvterületnek egyéb részein azonban rövid *e*-je (mint annyi más szavunknak is a hangsúlyos szótagbeli rövid magánhangzója) megnyúlt, és az így keletkezett hosszú *é* aztán 1500 körül szabályosan egy fokkal zártabbá lett. *Érsék* szavunk teljes magyar hangtörténete tehát szerintem ez: (? **jársik* >) **ársik* > **ersik* > *ersék* > **érsék* > *érsék*.

Zálog és záváar. Az előbbiről tudjuk, hogy régebben *zálag* alakja volt (nyelvjárásokban még ma is így, vagy a *z* elvesztésével *álag*), mindkettőről pedig, hogy a szl. *zalogv* és *zavorv* átvételei. Ennyire hasonló lévén etymonjuk, joggal felmerülhet az a kérdés, hogy miért lett a szláv *o*-ból a magyarban az egyik esetben *a* (> *o*), a másik esetben pedig *á*. A szl. *zalogv* ~ m. *zálag* (> *zálog*) megfelelés nem feltűnő, mert hiszen számos más szláv jövevényszavunkban is *a* van a szláv etymon *o*-ja helyén, de a szl. *zavorv* ~ m. *záváar* megfelelés páratlan a maga nemében. Asbórn éppen ezért azzal a feltevessel magyarázta e szl. *o* helyén álló m. *á*-t, hogy „a szláv *o*-ból lett *a* az első tagban álló *á* hanghoz közeledett, míg vele teljesen ki nem egyenlítődték” (Nyr. XXXII, 266). Tehát nyilván illeszkedésnek fogta fel ezt a jelen-

¹ Határozottan emlékszem, hogy *Jablanica* > *Jablonca* mellett is van valahol *Ablonca* alakváltozat, de idézzetl erre nézve most nem tudok szolgálni.

séget, s hogy pontosabban hogyan értette ezt a közeledésnek nevezett illeszkedést, azt megvilágítja két lappal odább olvasható azon megjegyzése, hogy „závár *závar-ból“; tehát szerinte szl. *zavor* > m. *závar > závár. De ez a magyarázat nézetem szerint elfogadhatatlan, mert olyanfajta illeszkedésnek, hogy á utáni a-ból ezen á hatása alatt á lett volna, nyelvünk hangtörténetében sehol semmi nyoma.

Nekem a szl. o-nak e kétirányú fejlődéséről az a véleményem, hogy mind a szl. *zalog*, mind a szl. *zavor* meghonosodásuk után eleinte a mi nyelvünkben is o-val hangzottak, de a rövid o hangoknak a XIII—XIV. sz. folyamán való szinte általános nyíltabbá válása következtében ezen o hangok helyébe is á lépett, vagyis ó-magyar *zálog, *závor-ból *zálag, *závár lett. Mikor aztán a többtagú szavak szövégi r (l, m, n)-je előtt álló á (és e) megnyúlt, amiről bolgár-török jövevényszavaink kétségbevonhatatlan tanúságot tesznek (l. MNy. X, 114), akkor *závár-ból závár lett, de a *zálag-ban továbbra is változatlanul megmaradt az á, mert ez után nem következett r. Viszont pedig, mikor valamivel később bekövetkezett az á labialisatiója, *zálag-ból zálag lett, de a závár, mivel már nem volt benne á, továbbra is változatlanul závár maradt. A szl. *zalog* és *zavor* szavak o-jának magyar hangtörténetét ugyanegy szóban egyesítve szépen illusztrálja a *modor (vö. az ó-magyar *Modoros* ~ *Modorus* és *Modorod* személynéveket, id. MELICH: MNy. XIV, 4) > mádár (MTsz.) > nyj. mádár > madár példája. Az r előtti (o >) á-ból itt is á lett, a más helyzetűből pedig a.

Horger Antal

Haska. E címszó után a régi Tsz.-ban a következőket találjuk: „eltoprongyolt dinnye. Tisza melléki szó. Nátly József.“ Ezt a MTsz. így közli: „*Haska*: 'eltoprongyolt' (elérett és meghasadozott?) dinnye. (Tisza mell. Tsz.)“ Azonban tudomásom szerint Makó és Szeged vidékén a *haska* vagy *haska-dinnye* nem „elérett és meghasadozott“, hanem tökéletlen fejlődésű, egyik részén lapos dinnyét jelent, még pedig olyant, amelynek alakja kenyérhez vagy domború hashoz hasonlít. Pl.: *Hónap eszt a haskát szegjük mög. Eszt a haskát cdadom ety pöngőjé. Nagyon haskák ezök a dinnyék. Mind ojan haska dinnyét árul.* Világos tehát, hogy a *haska* szó nem egyéb, mint a *has* főnév -ka kicsinyítő képzős származéka. Megerősíti ezt az a körülmény is, hogy az ilyen dinnyét más vidéken *hasas-dinnye* néven emlegetik (Kiskunfélegyháza, Jászárokszállás). S ebből viszont az is kiderül, hogy a *haska-dinnye*-féle jelzős szerkezet az eredetibb, amelyből a *haska* jelző jelentéstapadás útján a jelzett *dinnye* főnév képzettartalmát is átvette: *haska-dinnye* > *haska*.¹ *H. Kovács Mihály.*

Csákány. Ezt a szót többen, így Asbórn, szláv eredetűnek vélték (l. bővebben EtSz.). Gombocz 1912-ben (Bulg.-türk. Lw. 57) számol azzal a lehetőséggel, hogy szláv közvetítéssel került a magyarba, és BERNEKER, SlavEtWb. *čakan* címszavához fűzött megjegyzéseiben (Nyelvtudomány IV, 294) azt sem tartja kizártnak,

¹ Vö. MTsz. 2. *haskó* alatt: „Ez a *dinnye* félig *haskó* (Szeged és vid.? Nyr. XXI, 141).“ *Haska*: *haskó* Nyr. XXXVI, 358. — Szerk.

hogy „a kirk. *čakan* újabb jvsz. az oroszból“. Az EtSz. is teljesen tartózkodó álláspontra helyezkedik az eredetkérdés tekintetében. Gombocznak az egyedülálló kirk. adat értékével szemben több helyen sejtetett aggodalmát különösen az a körülmény indokolja, hogy a szó csak VÁMBÉRY följegyzéséből ismeretes.

NÉMETH GYULA (MNy. XVII, 25—6) szókezdő č-jének tanúsága alapján török jövevényszavaink középső (kún-besenyő) rétegébe sorozza.

A NyK. XLVI, 130 és a Forschungsarbeiten d. Mitgl. d. Ung. Inst. u. CCB. 82. lapján közölt török tulajdonneveken kívül még a következő két adat igazolja a *csákány* szó török eredetét: kturk. čaqān 'Streitaxt' LE Coq: Southern Tibet IX, 97; továbbá egy szelesük személynév.

Az 1071-iki malazkirdi csata után Kis-Ázsia a szelesükek zsákmánya lett. Azok között az emírek között, akik ott elhatalmasodtak, említí Anna Komnena Ταχάς -t (ed. REIFFERSCHEIM I, 249—53 stb.), aki Smyrna = Izmir vidéken és az Archipelagus egyes szigetein az 1097 körüli időkig uralkodott s mint Kilič Arslánnak, a hatalmas szelesük fejedelemnek, apósa is ugyancsak tengelyébe került a bizánci politikának. Ez a XI. századi név a bizánci iroknál elég gyakran előforduló elvonások¹ közé tartozik. Az -v végű idegen neveket ugyanis a bizánci történetírók gyakran tárgyasetnek érezték és elvontak belőlük -ς végű nominatívusokat. (Pl. $\text{Τάξις} < \text{Ταξιϋν}$, $\text{Ἀρσιλάς} < \text{Arslan}$; sőt épen Anna Komnenánál I, 206, 216 stb. is „ $\delta \text{ Σουλμᾶς σουλτᾶν}$ “ *Sulejman* szelesük szultán nevéből.) A Ταχάς nevet csak ennek az elvnek az alapján magyarázhatjuk meg. Elvonás a *čakan* szóból, amely mint harcieszköznév pompásan beleillik a török személynevek egyik régi és fontos csoportjába. Vö. *Čakmak* gyakori egyiptomi középkori mamlūk-név, Ibn Ijās krónikájában (Tarikh-i Misr, ed. Bulāk II.) passim. Mint kirkiz név: *Čakpak-ata* چاقاق اطا IOAK. XV, 310. Ez a név a *čak-* igének egy másik nomen verbale-ja s a. m. 'Feuerstahl'.

A XI. századi szelesük *Čakan* azután egészen bizonyossá teszi, hogy a tárgyalt szó a szláv nyelvekben is török eredetű, hogy a magyarban egyáltalában nem kell számolnunk a szláv eredet, sőt szláv közvetítés lehetőségével sem, s hogy kétségtelenül odatartozik, ahová NÉMETH GYULA (i. h.) sorolta: török jövevényszavaink középső rétegébe.

Becs. A 'Preis, Wert' jelentésű *becs* szót az EtSz. kérdőjelezve a kirk. *bäs* 'Preis' KATAR. szóval veti egybe. „Kétes értékűvé teszi az egyezést, hogy e szó a többi török nyelvben ismeretlen“ — mondja az EtSz.

Van azonban más, közelebbi adatunk is a törökségből, amely — bár hangtani szempontból ez megmagyarázhatatlannak látszik — valószínűleg összefügg a kirk. *bäs* szóval is. Mészáros a Csuvas Népköltési Gyűjtemény 45. lapján közöl egy találós kérdést: „ $\text{t}\phi\text{u}$ *pétštšés*, $\text{t}\phi\text{u}$ *pétštšés* — *suxal* = Pfuj becstelen, pfuj becstelen — a szakál.“ A *pétštšés* szót így elemezhetjük: *pétš*

¹ Ezekről nemsokára bővebben. A fontosabb forrásokból a XIII. századig kb. 12—13 esetben mutatható ki ilyen elvonás.

'bees' + sés < kaz. -siz fosztó képző. A *űet's* szó is, mint hangalakja mutatja, újabb kazáni tatár jövevényszó a csuvasban s egy **bäc* alakra megy vissza. *Rásonyi Nagy László.*

NYELVMŰVELÉS.

Utca vagy ucca? A Mezőtúr és Vidéke című hetilapnak két cikkírója 'azon vitatkozott, melyik a helyesebb írásmód. Egyikük az *utca* mellett kardoskodott, másikuk pedig az *ucca* írásnak fogta pártját. Kinek van igaza?

Mindegyik írásmódot meg lehet okolni, aminthogy a vitatkozó felek is jól tudták védeni a maguk álláspontját. Azonban a helyesírás tudvalevőleg megállapodás dolga, ennél fogva hivatalosan szokták szabályozni. Nálunk a vallás- és közoktatásügyi miniszter a M. Tud. Akadémia helyesírási szabályait tette valamennyi iskolára nézve kötelezővé, mivel pedig az Akadémia nyelvtudósait mindenki elég hivatottaknak tarthatja arra, hogy a helyesírás kérdéseit szabályozzák, az volna a helyes, ha az Akadémia helyesírási szabályai szerint írna mindenki. A fenti kérdésben az Akadémia az *utca* írásmód mellett döntött. Vajjon miért?

A nyelvtudomány kiderítette, hogy vitatott szavunk a szláv *ulica* szóból ered, mégpedig olyformán, hogy a magyarban először *ulca* lett belőle, mint a *palica* szóból is *pálca*. Az OklSz. közli szavunkra nézve a legrégebb, XIV–XVI. századi adatokat, s ezek a szónak *ulca* alakját mutatják (írva így vannak: *ulcha*, *ulcza*, *vлча*, *wlcha*, *wlcza*); de ugyanebben az időben ugyancsak az OklSz. tanusaága szerint már *úca* alakban is járatos a szó (régí írás: *uchsa*, *vcha*, *vca*, *wcza*). Úgy látszik, már a XVII. század elején változás állott be a szó írásában, mert a NySz. *utza* alakot idéz Molnár Albertnek egy 1618-i fordításából. 36-ik (első rodostói) levelében Mikes Kelemen is hasonlóképp írja, de már *tt*-vel: *uttza* (II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazaszállítása alkalmából készült, 1906-i emlékkiadás). Ez az írásmód azzal lehet kapcsolatban, hogy a *c*-t, *cc*-t általában *tz*-vel, *ttz*-vel írták (vö. Mikes leveleinek idézett kiadásában: *hertzeg* 32., *lántz* 36., *leitzke* 2., *tettzik*, *éttzaka* 12. lev.). A *t-s* írásmód aztán közreműködhetett abban, hogy a magyar nyelvérzék a szót az *út*, *ut* szóval kösse össze. Előmozdíthatta ezt az egybekapcsolást a két szónak rokon jelentése is. Az *utca* is *út*, csak hogy mennyiségi különbség van a két szó jelentése között: az *út* nagyobb, szélesebb, az *utca* kisebb, keskenyebb, azonkívül házak is szegélyezik. De még a házak közt vívó utcát is *út*-nak tiszteljük, ha szélesebb, nagyobb: *Andrássy-út*, *körút*, *sugárút*. Mikor aztán az eredetileg össze nem tartozó két szó (*út*, *ut* és *ucca*, *ucca*) egyrészt az *Ignátz*-, *Ferentz*-féle helyesírás, másrészt a jelentés rokonsága miatt a nyelvérzékben valósággal összenőtt egymással, akkor születhetett meg ez az írásmód: *utca*.

Volt a szónak ilyen írása is: *útsza*, *utsza*. Efféle alakokat látunk pl. Gvadányi Nótáriusának 1790-i kiadásában (4., 20.,

105. l.). Ez is azt mutatja, hogy szavunkat a nyelvérzék már egészen besorozta az *út, ut* szó családjába.

Az Akadémia tehát azért foglalt állást az *utca* szónak újszerűsített *utca* írásmódja mellett, mert nem akarta ezt az írásmódot megbolygatva és *uccá*-ra változtatva, meglazítani azt a szoképzet-kapcsolódást, mely a magyar nyelvtudatban az *út* és *utca* között már jó régen végbement és hosszú idő óta meggyökeresedett, valamint más hagyományos írásmódokat sem szoktunk a nyelvtudomány újabb eredményei alapján mindig kiigazítani, pl. *szabadkozik* helyett sem írjuk ezt: *szabatkozik*, bárha a nyelvészeti kutatás erről is kimutatta, hogy a *szab* ige származéka (vö. *szabódik*), csak hogy mai nyelvérzékünk a *szabad* melléknévvel fűzi össze.

Különben az *ucca* írásmódot nem is a nyelvtudományi belátás terjeszti, hanem a divat. Felkapták és terjed. 10—15 évvel ezelőtt még tanulatlannak nézték az átlagos művelt emberek azt, aki *uccá*-t mert írni, ma pedig szinte minden kereskedő így nyomtatja rá csomagolópapírosára, sőt az új utcajelző táblák is sok helyen ennek az írásmódnak adnak mintegy hatósági szentesítést. Olyanokkal is találkoztam már, akik abban a hiszemben voltak, hogy az Akadémia kívánja ezt az írásmódot, és nagyon elcsodálkoztak rajta, mikor az Akadémia helyesírási szabályzatában megmutattam nekik az ellenkezőjét. A divat szeszélyességére jellemző, hogy éppen csak ezt az egy szót kapta fel. Ellenben hányan vannak még ma is, akik helyesírási hibának vélik az efféléket: *higgye, hosszatt, küszködik*, holott ezeket csakugyan így fogadta el az Akadémia!

Nagy J. Béla.

Te csak pipálj, Ladányi! Egy társaságban nemrég arról folyt a szó, hogy újabban még nemzeti szellemű íróink is mennyire a Népszava értelmében fogják fel a magyar középosztály helyzetét és látják annak hivatását. Az egyik, a sokszor előadott drámában penziót nyit az addigi földesúr, aki — a közönség egy részének kétségtelenül nagy elégtételére — ügyefogyott hülyének van rajzolva; a másikban a közügyek mellől az asztalosműhelybe utalják az egyesületekben tevékenykedő magyart. (A közügyek vezetését engedje át úgy-e azoknak, akik „ebben az országban” a haladó eszméket — értsd Marx elavult elméleteit — képviselik?) Egy művelt, idősebb hölgy erre azt jegyezte meg, hogy a szóbanforgó drámának a címe sem magyaros. **Te csak pipálj, Ladányi!** a mi fülünknek idegenszerű, mert a magyar asszony sohasem szólítja vezetéknevén az urát, hanem mindig csak a keresztnévén. A családnévén szólítás német divat, s Magyarországon csak német nevelésű, leginkább zsidó családok körében szokásos. Ime így idegenedünk el magunktól fokról-fokra nagy és kis dolgokban egyaránt, anélkül, hogy tulajdonképpen észre is vennők!

Z. A.

Infusoriák, amphibiák. A magyar természettudományi és orvosi irodalomban már régóta egy csunya, hibás usus terpeszkedik: a többesszámú latin főneveknek olyan használata a magyar szövegben, hogy hozzájuk még egy magyar többes-képzőt biggyesztenek, a helyes *infusoriumok, amphibiumok, reptilek* stb. helyett.

Olyanféle ez, mintha azt írják: *emberekek*. Ne higgyük, hogy ez a félszeg forma valamiképen a magyar nyelv szelleméből folyik: valaki valamikor kezdte, s a többi azóta utánaesinálja. Inkább a német *Infusorien*, *Amphibien*-nek az utánzása. Minden zökkenés nélkül át lehetne térni a helyes használatra, t. i. a közönségesen többszámban használt latin főneveket egyesszámba tenni, magyar többesranggal, ha pedig plurale-tantum latin főnévről van szó, azt rag nélkül alkalmazni a magyar szövegben. Anatómiai tankönyvemben, előadásaimban sohasem használtam és használom a hibás formát, hanem mindig csak a helyesét, s ez már annyira átment a vérembe, hogy a hibás alak szinte bántja a fületem.

Tehát ne írjunk többé *amphibiák*-at a helyes *amphibiumok* helyett.¹
Lenhossék Mihály.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Finnek, észtek címen tartalmaz mű jelent meg északi testvérepeinkről. Az értékes könyvben a következő értekezések, kisebb-nagyobb cikkeket jelentek meg: GRÓF TELEKI PÁL, Ajánlás. MADAI GYULA, A finn testvérekhez. GRÓF TELEKI PÁL, Finn- és Észtország világhelyzete. KOGUTOWICZ KÁROLY, Finnország földrajza. KARL JÁNOS, Finnország növény- és állatvilága. HALTENBERGER MIHÁLY, Észtország természeti viszonyai. ZSIRAI MIKLÓS, A finnség őstörténete (térképpel a finnugor őshazáról, a magyarság és a finnség európai vándorlásáról). SZINNYEI JÓZSEF, A finn-magyar nyelvrokonság. SOLYMOSSY SÁNDOR, A finnek és észtek néprajza. KOCH FERENC, Finn- és Észtország településföldrajza. WEÖRES GYULA, Finn- és Észtország története. FARAGÓ JÓZSEF, A finnek társadalmi élete. VIRÁNYI ELEMÉR, Az észtek nép társadalmi viszonyai. STOLP ÖDÖN, Finnország földmívelése. SIBELKA-PERLEBERG ARTHUR, Észtország mezőgazdasága. FEHÉR DÁNIEL, A finn erdészet. GÖRGEY ISTVÁN, Finn- és Észtország ipara, kereskedelme és halászata. CSEKEY ISTVÁN, Finn- és Észtország jogfejlődése és mai joga. JUNGERTH MIHÁLY, A finnek és észtek kultúrfejlődése és szellemi élete. BÁN ALADÁR, A finn és észtek irodalom története. SPUR ENDRE, A finn és észtek népi zene és ének. HUBAY JENŐ, A finnek és az észtek zeneművészete. FELVINCZI TAKÁCS ZOLTÁN, Északi rokonaink művészete. HORGER ANTAL, A magyar és finn nyelvészek érintkezése. — Végül közölve van a finn és észtek nemzet közös himnuszja. — Kétnyelvű tulajdonnévjegyzék zárja be a gazdag tartalmú kötetet. — A művet az Egyetemi Nyomda állította ki szép illusztrációkkal. Ára 14 p.

Föld és Ember. Szerkeszti KOGUTOWICZ KÁROLY. VII. évf. 3. és 4. szám. 1927. Szeged. — Tartalmából kiemeljük: VANYÓ ALADÁR TIHAMÉR, A Vulka völgyének településföldrajza. — MARTON GYÖRGY,

¹ Helyeseljük a cikkíró észrevételét. Sőt még hozzáteszük, hogy a filológiai tudományok nyelvében hasonlóképen kerülni kellene az *incunabulák* alakot *incunabulumok* helyett. Szerk.

A Maros síksági szakaszának folyómenti települései. (Itt hibásan van *Arad* a szláv *hrad*-ból, *Velnők* pedig a szláv *vlnuk* 'révész' szóból származtatva.) — A szegedi alföldkutató bizottság programját részletesen hozza e füzet (a nyelvtudományi feladatokról l. MNy. XXIV, 57). — Az apróbb közlemények közt BÁTKY ZSIGMOND a következő hely-, illetőleg földrajzi nevek eredetét tárgyalja: *Ürbő* — *Ölbő* (besenyő-tör. *el* 'vidék, nép'+*bő, beg, bej* 'vezér, úr'); *Cselöte* (vö. *cselőte* 'karó, dorong'); *Kevermes* (*Keve* + *cremes* 'örvényes'); *Szegszárd* (*szeg* 'szeglet, falurész, zug' [vö. *Szeghalom*] + *szár* 'kopasz'); *Meregyó* (újabb adattal bizonyítja, hogy a. m. *méreg* + *jó*); *Kotliba, Kató* (*Katl* + *oba, Katol* s ez *Katlu* török szn., vö. tör. *katly* 'erős, merev, durva'). — VIII. évf. 1. sz. (1928.) — Ebből kiemeljük BÁTKY ZSIGMOND magyarázatait: a) *Kusaly* (tör. *kus* 'madár'-ból lett *Kus* szn. s innen *Uraj* analogiája alapján feltehető *Kusaj* > *Kusaly*); b) *Kolom-tó* (a. m. tör. *kulan* 'vadszamar' s ebből szn.-en keresztül hn.).

Karpathen-Land. I. Jahrg. Heft 2. (Reichenberg, 1928.) — Tartalmából kiemeljük: ADALBERT BAKER, Hieronimi Saly, Waldtburgers auf der Schembnitz Verlassenschaft, Anno 1555. — ERNST SCHWARZ, Weiteres zu den Namen Pressburgs. E névről újabban Brückner Sándor, Janko József, Pražák A. és Chaloupecky írtak, s ezeknek magyarázataival foglalkozik SCHWARZ, aki a *Pressburg* név alapjául egy tót *Prěslav* szn.-et tett fel (l. MNy. XXIV, 132). Sajnálni való, hogy SCHWARZ a tót orrhangú magánhangzók bizonyításában Niederle SlovStar-jára hivatkozik, ahol e rész teljesen hibás. Egyébként védi régi álláspontját, s azt mondja, hogy a németek nem germanizálták *Dresden, Leipzig, Berlin* neveket, mert tisztelik a multat. *Pozsony*-nak is ezeresztendő nevei tiszteletet parancsolnak, így a magy. *Pozsony*, a német *Pressburg*, a cseh és tót *Prešpurk* (helyesen cseh *Prešpurk*, tót *Prešporok, Prešporek*). — JULIUS GRÉB, Der Name Wagendrüssel. A szepesmegyei *Merény*, ném. *Wagendrüssel*, tót *Vondrišel*-ről megállapítja, hogy a német név az eredeti, s ebből való átvétel a tót *Vondrišel*, míg a magy. *Merény*-t 1878-ban csinálták abban a hiszemben, hogy a német hn. a ném. *wagen* 'merni' igével függ össze. GRÉB kimutatja, hogy a ném. *Wagendrüssel* összetett név; előtagja a *Vág* folyó nevében is meglévő ném. *woge* 'hab, hullám', amely régen általában 'bewegtes wasser—fluss' jelentésű, az utótag pedig a ném. *drossel* 'kehle, schlucht'. A név értelme: 'Sümpfeschlucht, sumpfige Schlucht'. — FRIEDRICH REPP, Der Flurname „Gern“. Szepesi oklevelekben többször előfordul, így pl. Késmárk 1399. évi határleírásában egy latinosított *gyrmus* szó, amely belterületek, dűlők neveiben *Gern* alakban mai napig fennmaradt. Szerző szerint e szó a szláv *grmъ* 'strauch, garten; gebüsch; art eiche, haselnussstaude' (l. BERN., EtWb. 358) szóval azonos volna. — R. STEINACKER, Wie ein Familienname entsteht. — V. ASCHENBRENNER, Hodermark. A nevet a magyar. *határ* szóval kapcsolja össze (vö. LIPSZKY, Rep.: „Hundermark vel Százvásár hungarice, Hundertmarkt potis sive Hundertmorgen germanice ... pagus C. Scepusiensis“).

Magyarország néprajzi térképe. Tervezte Dr. KOGUTOWICZ KÁROLY. Budapest, 1927. 3. kiadás. M. Kir. Állami térképészet. — Ára 3 p. — E nagy gondal készült néprajzi térkép, amely Kókai Lajos könyvkereskedésében kapható, népnyelvi tanulmányoknál is nélkülözhetetlen segédmű.

Zeitschrift für Ortsnamenforschung. Herausgegeben von JOSEPH SCHNETZ. München, 1928. Band IV. Heft 1. — A füzet tartalmából kiemeljük: J. SCHATZ, Zur Sprachform altbairischer Ortsnamen. — EDWARD SCHRÖDER, Zur Geschichte der Ortsnamen auf *-rode*. — I. STURM, Ortsnamen als Zeugnisse grundherrlicher Siedlung. — E. GIERACH, Röchlitz. — ERNST SCHWARZ, Stromschnellen in der Namegebung der Alpenländer. — J. JORDAN, Bezeichnungen für „Roderland“ in der rumän. Toponomastik. — JOHN LOEWENTHAL, Illyrisch-Germanisches. — J. MELICH, E. v. SCHWARTZ, W. STEINHAUSER, Fidisch.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Sulyok Ferenc levele anyjához 1540-ből.

Az alábbi, eddig kiadatlan levél nem egészen ismeretlen. Említést tesz róla SZILÁGYI SÁNDOR a következő munkában: A Magyar Történelmi Társulat 1887. évi júl. 24—27-iki vidéki kirándulása Déva városába és Hunyad vármegyébe. 57. l. (Századok 1887.) A levél a gr. Gyulay-Kuun család marosnémeti levéltárából való, mely jelenleg az Erdélyi Múzeum levéltárában van örökös letétként. Itt találtam rá erre a több szempontból is érdekes levélre.

Thÿzthelendw Es En z'erelmes Azzonium, Es Any'am, | Ew-
rewke valo alazathos zolgalathom v'tan. keuanum | the ·k· Mÿnd
hazad nepeue! Egeffegeth. hallanÿ. | Jol leheth En ·k· Regultha
egÿgeth sem Jrta^m, Melÿeth | kerem ·k· hogh ·k· refthtegemnek ne
thulaydonÿchon | Merth thugÿa Jften hogÿ Jrta vona de
nem | lehethe akor, Mÿkor valakÿ oda Menth, Merth | Aÿkor
lechet olvastak, de Ma Mÿnd addig | kherefthe^m Jdeth hozza
Mÿgh ne^m thalaltham, | Aÿzerth kerem, k: Mÿnth z'erelmes
azzonÿomath. hog | ·k· zolÿon vramnak hogh: aÿ Me'therrel
zerz'egÿek | meg: Es agÿon valamÿth Nekÿ, Merth orankent |
kenthath ha hozzthak valamÿth nekÿ, auagÿ ha | Jwth valakÿ
k: En mÿndenkor mondom hogÿ | Meg lezen aÿ ewue, de vram-
nak fok dolga vagioⁿ | de ew aÿth mongÿa hogÿ ha vram akarna
hath | Meg lehetne, Merth vram ede kw'hetne [ÿgy!] egy | zol-
gayath es kwldhethne nekÿ valamÿth. Aÿzert | kerem ·k· hogÿ
·k· gondolÿon ra hog ne legen erre | gondom, touaba dokthor
annakÿs kÿ the¹ Eÿzthen- | deÿes,² meg nÿoch forÿnthal tharthozwk
[ÿgy!] nekÿs | Ewÿs kenÿereg: hogÿ valamÿuel megh latna | ·k·
Merth nÿneh mÿuel Elnÿ, Thouaba aÿ | Gaÿdauaÿs kÿ theth aÿ
Eÿzthendew, Ewÿs ker | hogÿ megh adnwk nekÿ aÿ Mÿuel thar-

¹ Olv. *kÿ theth* (= *kitelt*).

² Talán: *esztendeje és*. (Nem: *esztendeje is?* — Szerk.)

thożwnk | Merth kerthem voth thwle en vram žauaua, | Egý
Nadragra valo pożthoth, Es alaualoth | aż pożtho voth purgamał,
fertalhean ket fengh | Annakwtanna kertem Egý Jmegre valo
pathkos | gýochot, Mellyet Býżżon Nem kerthem vona de | nem
vala Egý Jngemýs, thouaba, kýgelmedh | Ne felegýen El Engemýs,
hane^m kwlgien ·k· | valamý keues penżth nekemýs, kýth Megh |
akarokh žolgalný the ·k· Mýnd Erekuł Ewreke Amen, | pechen,
aż skolaba ženth Berthalan | napýan¹, Jfthen tharcha Meg ·k·
Mýnd vramał | Es Egýb thagaýmalýs epen, Nagý Źk ýdeýgh |
1540 | Aż the ·k· alażathos fýa, Swlýok | ferench | Ew maga
keżewel |

Kívül, a levél alsó részén ugyanazon kéz így folytatja:

Thouaba žerethéw Ażżonýom žolýon ·k· vramnak | hogy. Thamas
Meftherrelýs vegeżne, Merth Jgen | žorgalmażthath, Jmar aż
Mařhaný Meftherth | kertheýs hogý žalagokath vege ażoknak
aż kýk | tharhożnak neký, |

Címzés:

Thýżthelendew Es en | žerelmes Ażżonýom- | nak kende Kalara-
nak | Swlýwk Jsthuannek | Nekem ewreke | valo thýżżthelendo
Ażżonýomnak es Anýa- | mnak addafsek etc.

Eredetije egy félíven.

A levél külső lapjának felső részén más kéztől származó egykorú írás:

Bachý falwabol Az | vetes Bwżabol Ennýe | kebel gabona leth |
keth negwen kebel egh |
vgýan othan Bachfalwa- | ban Aż wetes žabbol |
Ennýe kebel | žaabh leth ethwen harom |
ogýon otthan Arpa Ennýe | kebel Arpa leth harmých | kethe
Eżek mýnd pechýen | vadnak |
gerchýen Bel Aż kýlen- | ehedbel hożatam ogýan | peche Ewth-
wen ethy | keblet ogýan Gerchenbel | hożatam peche žabot har- |
mých negýed fel keblet |

Alsó szélén folytatva:

hatham vethný ewthwen hath kebel gabonath | Es Arpat thyžen-
keth keblet Mýnd Aż keth | falwban hatham vethnýe |

Levél Fráter Györgyhöz 1545-ből.

Žolgalathwnkoth aýanliuk Minth kegýelmes vrunknak kegíel-
mes vrunk aż minth | Nagýsagod leuelében Nekwnk paronciola
hogý aż nýwýthodý giorgý felesége ký wolna | aż annażżoni aż
kepebe Mj El Menivnk az heiasfaluj vitaliusthol az w athiafia-
tul | hogý aż nagj lakj rez Jożaghban ożlařth kerivnk Mj aż
punkeřth nap Előth valo | žeredan El menthwnk vala aż nagisa-
godh poronchiolathia žerinth mi megh | kerok aż annażżonjnak
egj fia kinel leania vagion aż žemelj žerinth oth vala | Aż annaż-
żonj kepeben aż kinek neue gergelj gerebh kelementhelken
lakożando aż | vitalius gerebh aż Jożagh kereseben semmj Ellenth
Nem tartha oth Egýmas | akarathiabol vegeże[k]² punkeřth vtan

¹ Aug. 25-én.

² A betű kikopott.

tizen ötödik naphoz hogy az koron rea menjenek Es az Jozagoth
megh oziak azth semmj Egiebh ok el ne mu[la]thaffa hanem
betegh- | segh dolga tizthefleggh dolga es orzaggh dolga Ez harom
dolgoth Jgh vetthek kj | kwzwle hogj ha Ez twrthinnek hath
harmadh napal elebh Egik az masiknak tudnj | agia egiebh ok
semmj Ezth El ne Mulathaffa ha egiebh okkal vitalius gerebh |
Ezt El mulathna hogj Ez Jozaggh leuele Ereiebbe legien aznak vthana
tizenwthed napra rea thartozek | mennj okath adnj mierth megh
nem oztottha az Jozagoth: Ezth mi hitwnk zerinth | Jriuk minth
kegielmes vrunknak: touaba Jsten tarchia megh the nagisago-
doth | minth kiegielmes vrunkoth: Ez leueleth Jrtha ozdý gergel
gafpar gerebh | fiadhfaluban lakozandok: Ez leuel kwth pun-
kefth Eloth valo chiothertheken | Anno Domini. .1-5-4-5- |

Címzés:

Ez leuel adaffek az mj keghelmes | vrunknak frather giorginek
ez orzagghnak | biraianak.

Eredetije egy félív papir egyik oldalán
pátens módjára írva. Kívül a felső szélén
jobbról pecsét töredék. Erdélyi Múzeum levél-
tára, Eszterházi-levéltár, N. 46. 1545.

Ombozy Miklós levele 1548-ból.

Jo Attia^m fia azte leweledet en meg Ertettem ahol azt Jrod
hog | Jstenemet meg tekinchem, Vgianis En Nekem Jstenem
Vagion | Jo Jstenem Vagion, ahol Jofagodat marhadat kered
Ennek eloteys keez | Voltam meg Adny, moltys keez Vagiok meg
adny azmý. | marhad, Jofagod en Nalam Vagion teeg Eg napot
nekj hog Enys | hozzaffak bartimat [igy!] ky [igy!] elot meg
aggiam keez Vagiok baratim | Eltt meg adny, Nem Ennek
Elotteis kenaltalak Vele, | ara bar Eg penzt le kolch, Regiftru^m-
ban Vagion En Nalam | keez Vagiok meg adny, Ha penig Napot
teez neký ad | En Nekem tú[¹]ttomra mel Napot teez Neký, hog
enys lehettek | keez hozaya, Jsten tarehon meg Jo Attiamfia,
Datum ex zovath | Jn die pentecostes, Anno domiⁿⁱ. .1-5-4-8
Nicolaus ombozy

Címzés:

Ez leuel adaffek ombozy gafparnak

Kívül papirosba nyomott címeres zöldviasz
zárópecsét, a címerpaizs fölött OM betűk. Ere-
detije negyedív papíron hosszában írva. Erdélyi Múzeum levéltára, Mike Sándor gyűj-
teménye.

Közl: Csúry Bálint.

NÉPNYELV.

A kender feldolgozása a szatmármegyei Tunyogon és Csekében.

A gyűjtés Szatmár megye két falujában történt: Tunyog
községben a Szamosháton és Csekében a Tisztháton, tehát két
tipikus vidéken.

*

¹ Kikopott rész.

Fulánkos a kender, ha felfutó növény csavarodik a szárára. Ettől a *fulánk*-tól még a törés sem tudja egészen megszabadítani, s az a *fulánkos* kenderből szótt vászonban fekete kis csomók alakjában mutatkozik.

Ha a *kendert leveri a zivar*, ha sok esőt kap, akkor a szára megvastagszik, s az ujjnyi vastag kenderre azt mondják: *pukkanós száru*. Az ilyen kenderszár embernyi hosszú, de nincs szösze. Ezt nyüvés után jól kiszáritják, s csak azután áztatják. Így valamit *erősödik a szösze*. Az ilyen kendernek *nincs szösze, egészen a törő alá megyen* — mondják.

A kenderáztatáshoz használt két karót Tunyogon *csépkaró*-nak, Csekében, tehát a Tiszaháton már *pamacs*-nak mondják. Az egész leáztatott egységet Tunyogon *eserepcsép*-nek, Csekében *pamacs*-nak hívják.

Azt mondják mindenütt: *Vótam kenderkótni* — azaz a leáztatott kendert a vízből kiemelni.

Látót hoztam. Jelentése: néhány szálát a leáztatott kenderből hazahoztak, hogy kiszáritva megnézzék, érett-e már.

Török a kendert s azt mondják: *Likás biz ez!* Azt jelenti, hogy torzsás a szösz. A *likás* szöszből szótt vászon is *likás* lesz, azaz a torzsa itt is mint vastagabb egyenetlen fonál mutatkozik meg.

Mikor az asszony a kendert törí, törésnél a lemaradó hosszú szálakat letépi s az öve mellé dugja. Ez a *tölőszakadék*. Ebből sodorja minden asszony a *kítamadzag*-ot. Szatmárban *husz fű*, a Nyírben *tizenhat fű egy kita*. A szösz *kítán*-ként köti össze a *kítamadzag*-gal.

A *kítamadzag* készítése: Egyik asszony ereszti a szösz, a másik hátrálva sodorja. Ha elég hosszúra sodorta, megfogja a fonal végét, odaadja annak, aki ereszti a szösz és azt mondja: *Neked adom a férjhez menő végét*. Sehol sem tudtam meg, hogy ez mit jelent.

Összenézik a szösz. A szösz is áztatják, hogy éles szálát puhábbá tegyék; azután három-négy szomszéd is összeáll, megbeszélni, összehasonlítani, *összenézni*.

Dörzsölik a szösz. A *dörzsölés* rendszeren kalákába megy. *Megyek dörzsölőbe* — mondja a lány. U. i. *dörzsölni* a lányok mennek. Nem komoly asszonynak való az, annál kevésbé, mivel a legények is hivatalosak, persze ők csak nézők. A *dörzsölőben* lábbal *dörzsölik* meztelen talpukkal a szösz. Megtörténik, hogy a háziasszony, akinek átadja a lány az általa dörzsölt *fű*-t, úgy látja, hogy az nincs rendszeren vagy legalább is eléggé megdörzsölve, van még rajta pozdorja, visszaadja hát a lánynak, akit aztán bosszantanak is, hogy: *Na, téged már férjhez adtak*. Viszont, akiét a háziasszony átveszi, az hencceg vele s azt mondja: *Na engem már nem adnak férjhez, itt veszttem, nem kellek senkinek*. Vagyis aki jó munkás, azt nem adják ki a háztól.

A *dörzsölés* után az asszonyok végzik a *szöszcsinálás*-t. *Jó szöszcsináló* — azt jelenti, hogy jól tud *szösz* *huzni*, amin a gerebeneden való megmunkálást értik. *Szösz* *huzni* csak asszony megy. Ehhez érteni kell.

A *fű* szösz *meztukarcsolják* Tunyogon, *meggöbölik* Csekében. Azaz a szösz végét rácsavarják a *fű* végére, mint az asszonyok a copf végét. Azt is *meztukarcsolják*.

Ami a gerebenben a *fű* után benne marad, az a *kocs*. A *kocs*-ot még *fű*-be kötik, meg is *tukarcsofják*. A *kocs*-ot mondják úgy is: *nyíra*. A *kocs* után marad a gerebenben az *aprószősz* vagy a *göngyöl*. Ezt nem kötik *fű*-be, csak *összegöngyölik*. A *göngyöl* után marad a *csepű*, ebből csak rongypokrócot lehet *szűni*, vagy megveszi a *csepűszűdő*.

A fonalat *felágyta* a guzsalyra, azaz kissé feltépve rácsavarja s rákötöti a guzsalyra.

Orsóleselés a fonó kedvelt játéka. Egy legény, rendesen a legügyesebb, vállalja, hogy rendre kikapja a lányok kezéből az orsót. Ezt aztán csókkal kell kiváltani.

A motollára négy ágban motollálják a fonalat. A motolláról levett fonalat egységekre osztják. Csekében: *három szál: egy ige, hatvan ige: egyhatvan, kéthatvan: egy öreg pászma* (de *pászmá*-t a csekei már nem igen mond, viszont Tunyogon, tehát a Szamosháton még mindenki *pászmá*-ban számol). A motollára *egy darabot* motollálnak fel, vagyis *hathatvant*. 18—20 *egydarab*-nak kell összegyűlni, hogy az esztovátára fel lehessen szerelni a fonalat.

Vótam fonalrakni vagy *ruharakni* — azt jelenti, fonalat vagy ruhát szapulni.

Fonálmosni — azt jelenti, hogy a kiszapult fonalat a *véken*, vagyis a léken, folyóvízben vagy nagyobb állóvízben átmosni. Csekében a *halványra*¹ járnak *fonálmosni*. A fonálmosás *vék*-en történik. Az asszonyok keze bizony megdermed a jéghideg vízben. *Az ember*, vagyis a férfi víz után ki fazékban forró vizet, hogy ebbe a kezét megmelegíthesse az asszony. Ez a *kézvíz*.

Mincseli a fonalat. Aki nagyon akkurátus asszony, az *mincseli* a fonalat. Vagyis vizet tesz fel a mosófazékban, ebbe darált tökmagot és egynegyed kiló szappant, 2—3 tojás *székét* s egydiónyi *fonnyadó*-t tesz. Ez a *mincslé*. Ebben a *mincslé*-ben még egyszer átmosják a *vék*-en átmosott fonalat.

Mi a *fonnyadó*? Disznóöléskor a bérről leszedett zsírt külön teszik, ez a *fonnyadó*. Használják *mincslé*-be, *fonalkenő*-be, meg orvosságnak. Ha pl. a tehén tőgye kihasad, ezzel kenik be.

Fonalkenő nélkül nem lehet szőni. 3—4 liter vízbe 3—4 nyerskrumplit tesznek meghámozva. Édeslapu, lósóska vagy fehérmályvafővet tesznek hozzá, jó tojásnyi *sonkoly*-t s egydiónyi *fonnyadó*-t. A forrásban levő keverékhez aztán annyi málélisztet kevernek, míg az jó öreg lesz, mint a puliszka. Ez a *kenő*. Az esztovátára feltett fonalat ezzel kenik meg szövés előtt.

Az esztovátán a nyüsttől a *tekerőhasajó*-ig egy *kent*. *Leszöttem ma egy kentet* — mondja. Ha *felkent* egy *kent*-et, akkor *ellábitja*, s a lábitás után *irtja*, vagyis a *hasajó*-ig feltaszítva a *csépké*-t, egy kézzel az alsó és felső szál közé nyul, s a szálakat egymástól elválasztja, *irtja*. Ezzel akadályozza meg, hogy a felső és alsó szál összeragadjon.

Az aprószőszből font fonál, még a gyakorlott fonó kezében is, *orsóhegyes* lesz, mert nem lehet hosszan kihuzni a rövid aprószőszet.

¹ A *halvány* Csekében s általában a Tiszaháton minden holt ág, akár a Tiszáról, akár a Turról van szó; sőt a falu alatti *vájások*-ban felgyűlt vizet is *halvány*-nak mondják.

A 10—12 éves kislány már tanul fonni. Répába szurt napraforgó a guzsalya, csepüvel *ágyta fel*, s ha szakad a kezében a fonál (minden gyakorlatlan fonó kezében szakad a fonál), biztatják: *Ragadj, ragadj, el ne maradj!*

Aki nem halad a fonással, az panaszkodik: *Nyalja az ördög a fonalat*. Kalákában keveset fonni szégyen. Aki tehát eljátszotta az időt, az azzal menti magát, amikor az orsót átadja: *Kicsi, de igés* — azaz nem font ugyan *egyhatvan-t*, de font néhány *igé-t*.

Ha a lány leejti a fonóban az orsót s nem igen kapja fel a legény, akkor a lány azt mondja: *Potyoghatsz itt, nem kellesz itt*.

Ha a vászon ferde szövésű lett, azt mondják: *Biz ez kajász* — azaz ferde. *Luby Margit.*

KÜLÖNFÉLÉK.

† **Harsányi István.** (1873—1928) Javakorában, munkaereje és munkakedve teljességében hunyt el mint a sárospataki ref. főiskola theologiai tanára és főkönyvtárnoka. A magyar irodalomtörténetnek fáradhatatlan művelője volt. Azok közé a tudós egyéniségek közé tartozott, akik a nagy dolgok mellett nem ártallják az „apróságokat” is megbecsülni és számbavenni, abban a meggyőződésben, hogy a tudományos vizsgálódás során ezek nem egyszer döntő jelentőséget nyerhetnek. Gondos kincstartója volt a régi magyar irodalom egyik leggazdagabb tárházának, a pataki főiskola könyvtárának. Ritka szorgalommal és avatottsággal búvárkodott abban, és irodalomtörténeti tanulmányai egész sorában főképen ott gyűjtött anyagát dolgozta fel. Elsősorban a nagyszabású Csokonai-kiadás, amelynek társszerzője és Kazinczy Ferenc Levelezésének nemrég megjelent kötete tartják fenn nevét. Kutatásai közben magyar nyelvtudomány-történeti kérdésekre is kiterjesztette figyelmét és e téren szintén több becses dolgozatot tett közzé. Így újabban is folyóiratunk közölte XX. kötetében „Adalék Szenczi Molnár Albert Grammatikájának létrejöveteléhez” című cikkét. — Korai halálával tudományos irodalmunk súlyos, sok tekintetben nehezen pótolható veszteséget szenvedett.

Szerkesztőség.

A M. Tud. Akadémia 1927. évi Sámuel—Kölber-jutalma.

A M. Tud. Akadémia nagygyűlése az 1927. évi Sámuel—Kölber-jutalommal, immár másodízben ZsIRAI MIKLÓST, társaságunk jegyzőjét tüntette ki az itt következő bizottsági jelentés értelmében:

Az 1927. esztendőben a magyar nyelvtudomány fiatalabb művelőitől igen sok figyelemreméltó, sőt több maradandó értékű tanulmány, kisebb-nagyobb cikk jelent meg. Ez értékes termelésben is különösen kiválik ZsIRAI MIKLÓSNAK *Orom c.* dolgozata, amely a Magyar Nyelv Színnyei- emlékkönyv c. kötetében (MNY. XXIII, 310—20) jelent meg. A cikkben a szerző kimutatja, hogy *orom* szavunk annak a fgr. alapszónak a származéka, amely 'domb—hegy—erdő' jelentéssel megvan rokonyelveinkben (vö. vog. *ur*, osztj. *ur*, zürj. *vör*, votj. *vyr*, f. *vaara*, lp. *varre*), s

amely *orj*, *orja* alakban s 'a disznó hátgerince' jelentésben nyelvünkben is megvan. Bizonyításában a szerző megállapítja, hogy a magy. *orom*-beli *-m* képző egy olyan ősi fgr. denominális-névszóképző, amely a fgr. alapnyelvben a fgr. nyelvek idevonható szavainak tanúsága szerint elég gyakori alkalmazású volt. Az értekezésben a szerző a fgr. nyelvekből az *-m* képzőre olyan gazdag anyagot idéz s közben annyi új etymológiát állapít meg, hogy bizonyítása alapján kétségtelen, hogy az *-m* névszóképző a fgr. alapnyelvben a használtabb kicsinyítő képzők közé tartozott. A nagy gonddal s figyelmes körültekintéssel megírt dolgozat ékes bizonyossága annak, hogy szerzője a fgr. nyelvek terén igen nagy jártassággal bír, bizonyossága azonban annak is, hogy kiváló módszeres készsége van. A szerző egy-egy fgr. szó eredetének vizsgálatánál, más fgr. szavakkal való alakítani és jelentéstani kapcsolatának felvételénél a legnagyobb óvatossággal, a leg gondosabb mérlegeléssel jár el, s ép ezért etymológiái maradandó értékűek, az *-m* képzőről való fejtegetése pedig a fgr. alaktannak értékes fejezete marad mindenha. A Bizottság egyhangúlag javasolja a tek. Osztálynak, méltóztassék az idei Sámuel-Kölber jutalommal ZSIRAI MIKLÓSNAK *Orom e. nagyértékű tanulmányát* kitüntetni. Budapest, 1928. április 30. Szinyei József biz. elnök. Petz Gedeon, Gombocz Zoltán biz. tagok. Melich János biz. előadó.

A magyar nép új rokonai. A lapok jelentése szerint VIKÁR BÉLA az elmúlt tél folyamán több előadást tartott a magyarság faji összetételéről, eredetéről. Ez előadásaival kapcsolatban az egyik napilap így emlékezik meg VIKÁRRÓL: „Az őszhajú, őszszakálú tudós eleveisége, gondolkodásának fürgesége, érdeklődésének sokrétűsége egy csöppet sem csökkent a nehéz, kimerítő tudományos és irodalmi munkák évtizedei alatt. Vikár Béla még ma is a tudományos igazság önfeláldozó papjainak lelkesedésével és bátorságával kutat, elmélkedik, tanul és tanít.“ Az igazságok, amelyeket VIKÁR hirdetett, az illető lap szerint a következők: Csak egy általános középeurópai embertípus van, s ebbe tartozik bele nagyjában a magyarság is. A magyarságnál kevertebb nép nincs a világon. A fajmagyarság ősei között sok volt a mohamedán és a zsidó hitű. A magyar zsidók turániabbak, mint a keresztény lakosság; közöttük nincs is semita. A lengyel zsidók túlnyomórészt töröktatár eredetű turáni magyarok, semita vonást alig fedezhetni fel rajtuk. És így tovább. — Hát bizony ezek súlyos igazságok, s nem csekély lelkesedés és kitartás kellett feltárásukhoz. Kíváncsian várjuk az őszhajú és őszszakálú tudósnak a fenti igazságok bizonyítását magában foglaló értekezését. — Mert mi szeretünk tanulni. *Melich János.*

A legújabb mesterséges nemzetközi nyelv. A *volapük* (1881.), az *esperanto* (1887.) és az *ido* (1907.) után az *occidental* a legújabb mesterséges nemzetközi nyelv. WAHL EDGÁR balti tudós (Reval) alkotása s 1922-ben lett „közkincese“ az emberiségnek. Már folyóirata is van: a Bécsben megjelenő *Cosmoglotta*. Nagyon természetes, hogy tökéletesebbnek vallja magát minden elődjénél, hiszen harminc évi tudományos (!) bűvárkodáson alapul, és hívei-

nek vélekedése szerint sikerült is megvalósítania az igazi praktikus nemzetközi nyelv eszményét, egy olyan nyelvé, amelynek minden nyugateurópai műveltségű egyén által külön előtanulmány nélkül érthetőnek kell lennie. Íme egy kis szemelvény belőle:

It es un erra creer que li multità de systemas ha impedit li solution; in contrari ti concurrentie ha ductet o un progressin amelioration. Li resultate de ti ci evolution es li systema Occidental, quel es un excellent combination de naturalità e regularità.

Látnivaló, hogy aki latinul, franciául, olaszul tud, az a fenti szöveget valóban minden előzetes tanulmány nélkül is megérti, csakhogy az ilyennek, épen mivel az említett nyelveket már tudja, erre a belőlük készített újabb habaresra, melyet a reklám a szépen hangzó „demokratikus latin” elnevezéssel igyekszik népszerűvé tenni, igazán nincs semmi szüksége. *Nagy J. Béla.*

LEVÉLSZEKRÉNY.

28. V. Sz.-nek: Azt kérdezi, hogy „a *Czánik* vagy *Czánig* család-név magyar eredetű-e vagy sem”. Ha kérdését úgy értelmezzük, hogy magyar köznévből való-e a *Czánik* vagy *Czánig* családnév, akkor erre azt feleljük, hogy aligha. Hogy mi a név eredete, megfelelő történeti adatok hiányában nem tudjuk eldönteni. Nem tartjuk valószínűnek, hogy a név szláv eredetű volna. Nem pedig azért, mert nem ismerünk olyan szláv köznevet, amelyből a családnevet kifogástalanul meg tudnók magyarázni. Van ugyan a szerb-horvátban egy *sanik* a. m. 'szánút' köznév, s ebből magyar nyelvi szókezdő *sz* > *c* változással a *Czánik*, utóbbiból pedig magyar nyelvi *k* > *g* változással a *Czánig* alakot levezethetnők, de ez mind csak elmélet volna, amely a valóságot aligha fedné. Német eredetű sem lehet a *Czánik*, *Czánig* családnév. Van ugyan Moson megyében egy *Szolnok* nevű helység, amelynek magyar nevét német lakosai *Zanig*-nak mondják, de ebből a német névből családnévi alakulás *Zaniger* volna, ebből meg magyar *Czaniger*. Egyszóval: a *Czánik*, *Czánig* név eredetét a megfelelő, illetőleg általunk ismert adatok alapján nem tudjuk megfejteni. Az eredménytelenség mellett felvetődik a kérdés, vajjon a név magyar hangzású-e. Erre a kérdésre csak subjective lehet felelni. Van Vas megyében a sárvári járásban egy tiszta magyar nyelvű község, amelynek *Csánig* a neve. Ha egy idevaló magyart megkérdeznének, hogy a *Czánik*, *Czánig* családnév magyaros hangzású-e, az bizonyára magyarnak tartaná. És *Csánig* község nevének sem tudjuk az eredetét: régi név, régen *Csánik* formája is volt (I. Csánki II, 740). Szláv vagy német név nem lehet; lakosai is, amennyire megállapítható, mindenkor magyar nyelvűek voltak.

29. G. Gy.-nak: A *rovás* nagyon elterjedt szó a magyarsággal érintkező vagy érintkezésben állott népek nyelvében. Így megvan az osztrák németeknél, a szepesi és az ercélyi szászoknál, a többi magyarországi németnél, a tótoknál, a csehkeknél, az oláhok-

nál, a bolgároknál, a szerbeknél, a horvátoknál, a szlovéneknél és az albánoknál. A magyar eredetű szóról részletesen írt JOKL NORBERT 1927-ben az Ungarische Jahrbücher Szinnyei-füzetében (68 kk.). JOKL azt állapítja meg, hogy a magyar szó a fenti népek nyelvébe részint közvetlenül, részint közvetve került. Közvetlenül, ahol a szó hangzóközi -v-vel, közvetve, ahol hangzóközi -b-vel hangzik. A -b-vel hangzó alak a magy. -v-s alakból a felső-magyarországi német bányásznyelvben keletkezett, s ezek a bányászok terjesztették el a Balkánon is ott, ahol a szó -b-vel hangzik (*rabuš* ~ *rovaš* stb.). K. P.

30. bgh. írja: I. *Orphelinatus*. Ez is van, még pedig — úgy látszik — a magyar hivatali nyelvben. A Nemzeti Ujság 1926. december 19-iki számában (31. l.) olvassuk, hogy a győri m. kir. selyembeváltó intézetnek (és testvérintézeteinek) van „*orphelinátusa*” is. Nyilván azért nem árvaháza, mert egy állami intézet keretében nem lehet egy másik ’intézet’, s az idegen szóval az osztály-jelleget kívánták kiemelni. Helytelenül. *Árvagondozó* vagy hasonló elég jó lett volna; mindenesetre jobb, mint ez a francia szó, amely mégis csak árvaházat jelent, s amelynek nálunk semmi létjogosultsága sincs. *Orphanos* ’árva’ görög szó, de erre nincsen szükség. Teljesen érthetetlen azonban, miért kell a francia alakját átvállalnunk, mikor egyfelől van kitűnő magyar szavunk, másfelől görögből magyarítani magunk is tudunk. (Helyes alak: *orphanatus*.) Ne sülyesszük a magyar nyelvet hivatalból a francia műszavak után bomló oláh nyelv szintjére. — II. Téved MAGYARY-KOSSA GYULA, amikor (MNY. XXII, 187) azt mondja, hogy az *unberufen* a pesti magyarok nyelvhasználatában gyökerezik. Minthogy valószínűleg sokan úgy vélekednek, hogy társalgási nyelvünk ez idegen szava nemet-zsidó zsargon-eredetű, érdemes lesz talán egyszer rámutatni, hogy *berufen* (= *beschreiben*) ’szóval megbabonázni, megszólítani’ értelemben, tagadója pedig ’hogymeg ne szóljam’ jelentésben régi elemei a tiszta és irodalmi német nyelvnek. Moltke-ből idézi HEYNE szótára: „bis jetzt ist alles ohne unfall und sehr gut gegangen — unberufen.” Hogy nálunk ez a fonákosság ilyen mélyen gyökeret vert, annak tulajdonítom, hogy megfelelő magyar kifejezésünk nem igen van. MAGYARY-KOSSÁNAK „hogymeg ne szóljam”-át fent használtam, — hitetlenül. El-e vele a nép? Vagy nincs-e a „szóval megverés”-nek magyar ’műszava’?

31. Solitaire kérdi: Nem pesti zsidós kifejezés-e az efféle: „Voltam az Úri murinál.”? Ki lehet-e fejezni ezt kifogástalanul ilyen röviden, vagy hosszabb szerkezethez kell-e folyamodni (pl. „Voltam az Úri muri előadásán.”) — **Felelet:** A -nál, -nél ragnak ez a használata már többször (pl. MNY. XXII, 219) megrótt németesség ezzel a két párjával együtt: Az Úri murihoz megyek. Az Úri muritól jövök. — Csakugyan a pesti zsidóság beszél így, de sajnos, már a gyöngye nyelvérzékű keresztényekre is átragadt ez a nyelvi hiba. Akinek magyar nyelverzéke ép, az valamelyik darabban van, darabba megy, darabból jön, jól mulatott az Úri muriban, jegyet vált a Nórába, épen most jön A borból vagy Az ördögből. Ilyen kifejezéseken csupán azok akadnak fönn, akiknek nem magyaros az eszük

járása. A magyar nyelvszokás szerint Tibore elmondhatja magáról: Bánk bánhoz megyek, Bánk bánnál voltam, mi azonban a Bánk bánba megyünk, a Bánk bánban voltunk. Ha nem színdarabról van szó, akkor *-n, -ra, -ról* a helyes: előadás *son* voltam, hangversenyre megyek, felolvasásról jövök. Az előadó nevét nem szoktuk ilyen kapcsolatban ezekkel a ragokkal mondani; ilyenkor a magyaros szerkezet egy kissé hosszabb: Jeritzza Mária előadásán voltam (németesen: Jeritzánál), J. M. előadására megyek (németesen: Jeritzához), Dohnányi hangversenyéről jövök (németesen: Dohnányitól). Magyaros észjárás szerint a *-nál, -hoz, -tól* csak akkor van helyén, ha látogatásról beszélünk. N.

32. R—t Gézának: Hogy melyik a jobb: *siz* vagy *síel*, arról már volt szó folyóiratunkban. *M. J.* (1926. XXII, 76) a *siz* mellett foglal állást, azonban ZOLNAI GYULA (uo. 156) a *síel*-t is elfogadhatónak gondolja. Ha a kettő között kellene választanunk, mi *siz*-t mondanánk. De úgy látjuk, leghelyesebb volna ez esetben magyarítani, még pedig, ahogy azt ZOLNAI javasolja: *hótalp, hótalpverseny, hótalpsport, hótalpazni* stb. Meg vagyunk győződve, hogy kellő következetességgel ezeket a kifejezéseket meg lehet honosítani sportnyelvünkben. Szerk.

33. L. I.-nek: Lehet-e a ném. *Dürer* a magy. *Ajtós* helynév fordítása, arra azt feleljük, hogy igenis lehet. A XV—XVI. sz.-i magyar nyelvben az *ajtós* köznévből a. m. 'ajtónálló, türhüter, janitor' (l. a NySz.-ban). Ugyanebben az időben az *Ajtós* mint helynév is előfordul nemesi előnévben. Ez az *Ajtós* hely pedig Békés megyében, Gyulától nem messze feküdt. Minthogy pedig *Dürer Albert* ősei a család krónikája szerint Békés megyében *Ajtós* községben állattenyésztők, nagyatyja pedig Gyulán ötvös volt (l. a többek közt YBL ERVIN: Budapesti Hírlap 1928. április 6.), nagyon valószínű, hogy a *Dürer* (előbbi *Thürer*) név előbbi magy. *ajtós*: *Ajtós* fordítása. M. J.

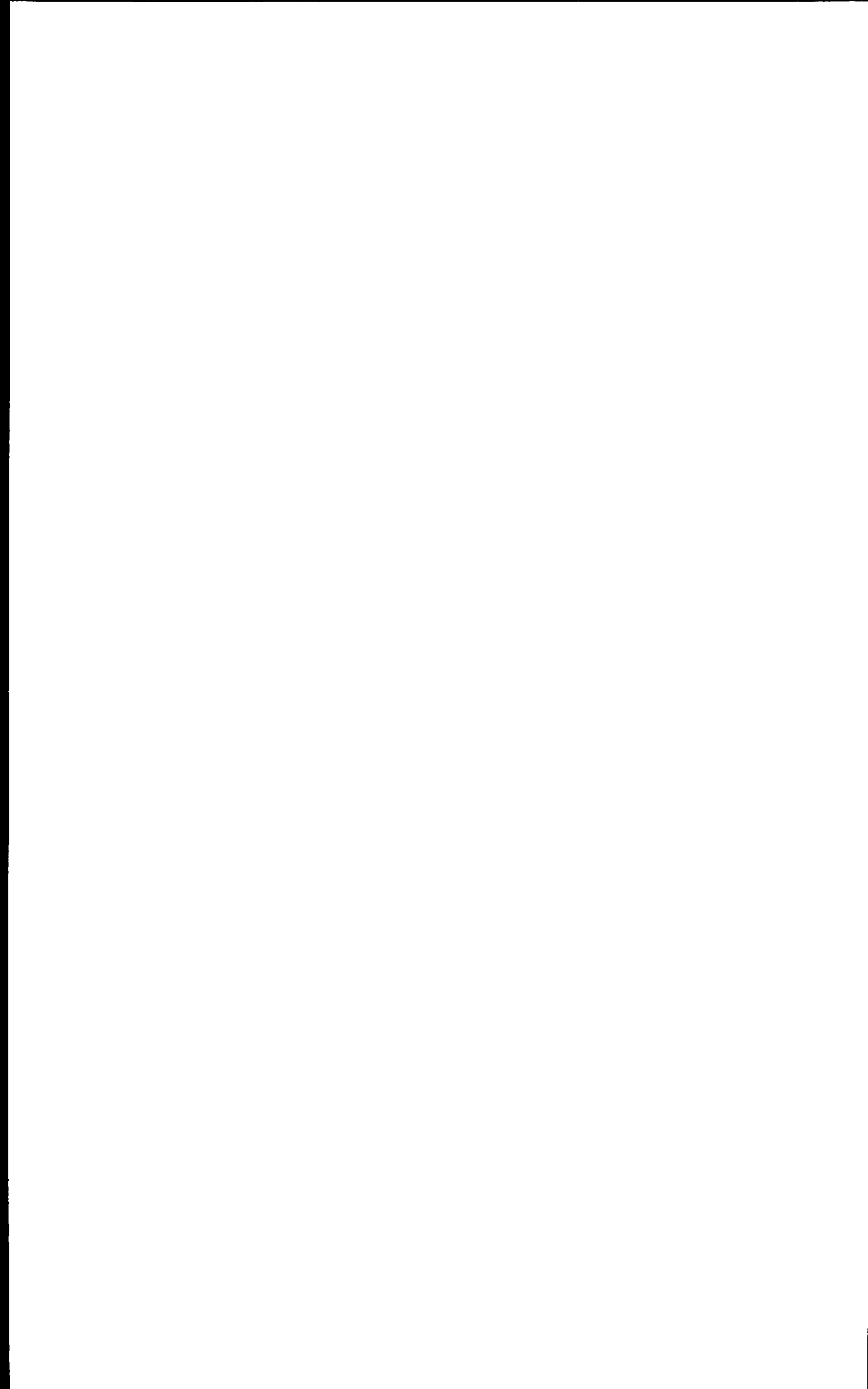
Kardos Albert nyilatkozatához. (L. MNY. XXIV, 144.) Kardos azt állítja, hogy a Falusi Nótárius Magyar Könyvtárbeli új kiadása változatlan lenyomata a réginek. Ezzel szemben egy kis vizsgálódás után akárki meggyőződhetik arról, hogy az új kiadás a frissütetű sajtóhibákon kívül még kb. 40—45, legtöbbször teljesen új, jegyzetben is különbözik a régitől. Csefkó Gyula.

Hibaigazítás. MNY. XXIV, 133 az *Ungarische Jahrbücher* Band VII. Heft 2. ismertetésében WILHELM SCHULZE dolgozatának címe helyesen „Zum Tocharischen“ és nem „Zum Tatarischen“.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1928. — (Dr. Czákó Elemér.)

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXIV. KÖT.

1928. SZEPT.—OKT.

7—8. SZÁM.

Wichmann György hatvanadik születésnapjára.

Már tíz évvel ezelőtt, ötvenedik születésnapja alkalmából, ünnepelni akarták tanítványai, barátai és tisztelői, de elmenekült előle. WICHMANN egyszerű, szerény lényétől mi sem áll távolabb, mint a szereplés és az ünnepeltetés vágya. Most is csak hozzátartozói kérésének, enyhe kényszerítésének engedett, midőn születésnapját helsinki otthonában töltötte, és nem tért ki a szeretet, hála és tisztelet megnyilvánulásai elől. Hatvan év nagy idő az ember és a tudós életében, nagy idő a finnugor nyelvtudomány történetében is, melynek WICHMANN majdnem négy évtized óta változatlan idealizmussal és kifogyhatatlan munkakedvvel még ma is szolgálatában áll, s amelynek legelső és leghivatottabb művelői közé tartozik. Ennél a határkőnél meg kellett pihenni egy napra neki is.

YRJÖ JOOSEPPI WICHMANN, a finnugor nyelvtudomány rendes tanára a helsinki egyetemen, 1868. szeptember 8-án született Észak-Finnországban, Liminkában, német eredetű, nagyműveltségű lelkészcsaládból. Az a korszak, amelybe beleszületett, amelyben gyermek- és serdülő éveit töltötte, Finnország történeti és szellemi életének egyik legnevezetesebb és legszebb korszaka; a remények, a lehetőségek és az alkotások kora. Néhány évvel WICHMANN születése előtt, 1863-ban több mint félszázados sötét és kiméretlen abszolutizmus után először hívja össze az országgyűlést az alkotmányos érzésű II. Sándor cár. Az egyre erősödő nemzeti öntudat visszahelyezi jogaiba a finn nyelvet, írók és költők megalapozzák a finn nemzeti irodalmat. Magasabb finn nyelvű iskolák új intelligenciát nevelnek fel, amely nemzeti alapon áll nyelvben és érzésben. Társulatok keletkeznek a nemzeti tudományok ápolására.

Ouluban végzi liceumi tanulmányait a fiatal WICHMANN, midőn 1883. november 15-én megalakul a Finnugor Társaság a finnugor népek nyelvének, néprajzának és őstörténetének kutatására. „A szellemi munka az egyetlen terület, amelyen a mi népünk valamelyes jelentőségre tehet szert a többi népek sorában, a kutatásnak azonban nincs semmi más olyan területe, amelyen szerény anyagi eszközeink annyi sikerrel kecsegtetnének, mint a finnugor népek hajdani és jelenlegi élete” — mondja a Fgr. Társaság 1884. évi működéséről szóló beszámoló.

A Társaság működésének, kiadványainak és tekintélyének bizonyára nem csekély szerepe volt abban, hogy WICHMANN, aki 1887 szeptemberében már a helsinki egyetemre iratkozik

be, latin és szanszkrit tanulmányok mellett legnagyobb érdeklődéssel a fgr. nyelvtudomány felé fordul.

A Fgr. Társaság működésének nyolcadik évében, 1891. december 2-án, Castrén születésnapján jelenti az évi beszámoló, hogy a Társaság zavartalanul folytathatta munkáját a régi gárda segítségével, sőt a lefolyt évben új, jeles munkása is akadt neki, YRJÖ WICHMANN, philosophiae magister személyében, akit a Társaság a votjások közé küldött ki annak a munkának a folytatására, melyet a tudomány kárára oly korán elhunyt AMINOFF kezdett meg.

Innen kezdve WICHMANN neve, élete és tudományos pályája szorosan összekapcsolódik a Fgr. Társaság történetével. Tudományos pályájának eseményei a Fgr. Társaságnak és általában a fgr. nyelvtudománynak is eseményei.

1891. július 13-án indult el a nem egészen 23 éves fiatal tudós Oroszországba a vjatkai és ufai votjások részben teljesen ismeretlen, részben igen hiányosan és tökéletlenül ismert nyelvjárásainak és népköltészetének tanulmányozására.

Egy hét híján egy évig volt úton, s ebből az időből nyolc hónapot kizárólag a votjások között töltött. 1892 nyarának elején gazdag szótári és népköltési anyaggal¹ tért vissza votják útjáról. A déli votjásoknál fontos megfigyeléseket tehetett a votják mythológiára vonatkozólag, sőt résztvehetett és fényképfelvételeket is készíthetett néhány áldozati ünnepen.²

Két évvel később, 1894-ben, kb. két és fél hónapot megint a votjások között töltött. Ez alkalommal főleg szótári anyagot gyűjtött a malmizsi és ufai dialektusból és revideálta első útjának szótári anyagát.

Votják népköltési gyűjtéseit német fordítással ellátva két kötetben, összesen 400 lapon adta ki,³ s ezzel a hatalmas művel egyrészt nagyszerűen kiegészítette a votják nyelvjárásokra vonatkozó azon ismereteket, melyeket addig AMINOFF és MUNKÁCSI gyűjtései és följegyzései mentettek meg a tudomány számára, másrészt — későbbi szövegkiadványaival együtt — megdöntötte azt a meglehetősen általános véleményt, hogy a Kelet-Oroszországban és Nyugat-Szibériában lakó fgr. népek népköltészete szegény és értéktelen mind tartalmi, mind pedig alaki szempontból.

1897-ben doktorrá avatják WICHMANNT, és a fgr. nyelvtudomány magántanárává nevezik ki a helsinki egyetemre.

¹ 550 ének, 10 panaszdal, 40 imádság, 37 varázsigé, 70 közmondás, 440 talalós kérdés és 55 mese. Gyűjtött azonkívül hely- és személyneveket és följegyzett kb. 15 dallamot.

² Matkakertomus votjakien maalta. I—II. SUS. Aik. XI.

³ Wotjakische sprachproben. I—II. SUS. Aik. XI. és XIX. — Szövegeket tartalmaz még a „Hülfsmittel für das studium der finnischugrischen sprachen“ sorozatban megjelent „Wotjakische chrestomathie mit glossar“ c. műve.

Néhány év múlva, 1901 őszén, újra Oroszországba indul a vologdai és a permi zürjénekhez.¹

Nem számítva azt a tekintélyes népköltési gyűjteményt, mely a SUS. Toim. sorozatban jelent meg,² s amely feltárta a jóformán teljesen ismeretlen zürjén népköltészet kincseit, zürjén útjáról WICHMANN magával hozott öt nagyobb (udorai, közép-vícesgdai = ustsystsolski, sziszolai, luzai és permi), három kisebb (pecsorai, letkai, alsó-vícesgdai) szójegyzéket és becses alaktani följegyzéseket hat nyelvjárásból. A zürjén nyelvjárásai tanulmányok mellett levéltári kutatásokat végzett Szent-Péterváron, Moszkvában és Kazánban értékes adatokkal és felfedezésekkel gazdagítva a régi zürjén irodalomra és nyelvre vonatkozó ismereteket.³

1905—6-ban ismét Oroszországban van a kazáni és vjatkai cseremiszeknél.⁴ Egy év alatt öt dialektus (hegyi, jaranszki, urzsumi, carevokoksaiszki és malmizsi) területén végez beható kutatásokat és öt szójegyzéket, öt nyelvtani vázlatot, öt példamondat-gyűjteményt (876 mondat) és gazdag népköltési gyűjteményt⁵ hoz magával.⁶

A zavaros politikai viszonyok cseremiszt útjának megszakítására kényszerítették, s így került ő hozzánk egy évvel hamarabb, mint eredetileg tervezte. 1906—8-ban Moldvában az északi csángók nyelvét,⁷ Magyarországon pedig a keleti nyelvjárásokat tanulmányozta.⁸

¹ Már a SUS. Aik. X. kötete 1892-ből tanúságot tesz WICHMANNnak a zürjén nyelvben való jártasságáról. Ebben a kötetben jelent meg G. S. LYTRIN „Syrjänische sprachproben“ c. gyűjteménye WICHMANN fordításával ellátva a következő megjegyzéssel: „Ins deutsche habe ich direkt aus dem syrjänischen übertragen.“ — 1895-ben Helsinkiben egy zürjén tengerésztől gyakorlati ismereteket is szerez, melyeket ugyanabban az évben Szent-Péterváron tökéletesbíthetett.

² Syrjänische volksdichtung. SUS. Toim. XXXVIII, VII + 342 lap.

³ Kurzer bericht über eine studienreise zu den syrjänen 1901—1902 (mit 4 tafeln). SUS. Aik. XXI.

⁴ Sajátságos véletlene a sorsnak, hogy a Fgr. Társaság épen abban az évben, 1890-ben, választotta WICHMANNt tagjai közé, amelyben V. PORKKA, a kiváló cseremiszt specialista, kidőlt a Társaság munkatársai sorából. WICHMANN lett aztán 15 évvel később PORKKA korán megszakadt munkásságának folytatója.

⁵ 185 ének, ebből 76 az addig ismeretlen hegyicseremiszt népköltészetből, 191 varázsigé, 132 közmondás, 207 találós kérdés, 23 mese és néprajzi tárgyú elbeszélés és 4 rőlvadás

WICHMANN hatalmas kötetet kitevő cseremiszt népköltési gyűjteménye még kéziratban van. Nyomatásban megjelent: „Tscheremissische texte mit wörterverzeichnis und grammatikalischem abriß“ a „Hülfsmittel“ sorozatban és Mutatvány az urzsumi cseremiszt költészetéből. Nyk. XXXVIII.

⁶ Matkakertomus [tutkimusmatkasta tšeremissien lu]. SUS. Aik. XXIV. és XXV.

⁷ Matkakertomus. SUS. Aik. XXV. A moldvai csángóktól 6000 szót tartalmazó szójegyzéket, grammatikai adatokat és 170 közmondást hozott magával.

⁸ WICHMANNnak ez a harmadik magyar tanulmányútja. Megelőzőleg 1899-ben és 1904-ben járt nálunk tanulmány céljából.

A nagy tanulmányutak, az anyaggyűjtés, után az alkotó munka ideje következett. (Természetesen a tanulmányutak között, sőt alatt is számos hangtörténeti stb. dolgozatot adott ki.) Közben 1909-ben a helsinki egyetemen a fgr. nyelvtudomány rendkívüli tanárává, 1920-ban pedig ugyanazon tanszék rendes professzorává neveztetett ki.

WICHMANN tanulmányútjainak igazi jelentőségét csak akkor értjük meg, ha elolvassuk értekezéseit és műveit. Egész tudományos munkásságában gyakorlati nyelvtudásra, személyes tapasztalatokra, magagyűjtötte adatokra támaszkodhatik, valóságos „szemtanú“ ő a fgr. nyelveknek majdnem mind-egyik területén.

Szövegkiadványai nemcsak bámulatos munkabírásról tesznek tanúságot, hanem egyúttal útmutatásul szolgálnak minden nyelvésznek folklorisztikai szövegek gondos, lelkiismeretes, pontos fonetikai följegyzésére és kiadására. „A népköltészet gyűjtése és pontos följegyzése kettős haszonnal jár: folklorisztikai és nyelvészeti haszonnal“ — vallja WICHMANN.¹

Kiadványaiban a folkloret sohasem téveszti szem elől. A votják szövegek II. kötetéhez tárgyjegyzéket csatol, „hogy a folkloristáknak megkönnyítse a votják találós kérdések tanulmányozását“.² A mythológiával foglalkozókra is tekintettel van.³ „Unter den von mir gesammelten märchen, sagen und erzählungen habe ich hier als sprachproben vornehmlich solche aufgenommen, die in mythologischer hinsicht interesse darbieten können.“⁴

Alig van a fgr. nyelvtudománynak olyan fontos területe, amelyen ne dolgozott volna, s alig van olyan fontos problémája, amelynek megoldásához — majdnem mindig saját adatai alapján — hozzá ne járult volna. Midőn doktori értekezésében⁵ feleletet akar adni permi szempontból arra a fontos elméletre, melyet SETÄLÄ a finn, lapp és mordvin nyelvekben a vocalisok mennyiségi és minőségi váltakozására nézve megállapított,⁶ saját széleskörű nyelvjárási tanulmányai alapján kutathatja a votják magánhangzók történetét. Abban a nagy zűrzavarban, melyet a votják nyelv vocalismusa mutat, WICHMANN logikája, módszeressége, világos, szemléletes előadásmódja teremtett rendet. Értekezése mintául szolgált minden

¹ Matkakertomus. SUS. Aik. XI.

² SUS. Aik. XIX. Előszó.

³ WICHMANN maga is irt egy személyes tapasztalatokon és megfigyeléseken alapuló tanulmányt a votjákok mythológiájáról „Tietoja votjakkien mytologiasta“ címen.

⁴ SUS. Aik. XIX. Előszó.

⁵ Zur geschichte des vocalismus der ersten silbe im votjakischen mit rücksicht auf das syrjänische. Helsingfors, 1897.

⁶ SETÄLÄ, Über quantitäswechsel im finnisch-ugrischen (vorläufige mittheilung). SUS. Aik. XIV.

későbbi, a rokonyelvek első szótagbeli vocalismusát tárgyaló műnek.

Gyűjtései akárhányszor megoldottnak látszó problémákat helyeznek új megvilágításba. Általános felfogás szerint a fgr. szókezdő *š, *s és *ś hangnak a cseremiszenben összeesés folytán egyformán š felel meg. WICHMANN a malmízi dialektusban azonban megtalálja nyomait az eredeti különbségnek.¹ — A fgr. l-hangok történetét is új alapon tárgyalja; a permi nyelvek és az osztják adatai alapján azt bizonyítja, hogy a fgr. alapnyelvben nem háromféle, hanem csupán kétféle l-hang volt: l és l'.²

Magyar nyelvtörténeti kérdések iránt tanusított érdeklődésének köszönhető WICHMANNnak az a nagyobb tanulmánya, melyben különösen a magyar és a finn alapján a fgr. szókezdő affrikátákat vizsgálja.³ Nem fogadja el MUNKÁCSINAK azt a nézetét, mely szerint a magyar szókezdő h egy bizonyos sajtáságos č-hangra volna visszavezethető és fgr. sibilansnak felelne meg, hanem kimutatja, hogy a magy. h-nak — magas- és mélyhangú szavakban egyaránt — a többi fgr. nyelvben k-hang felel meg.

Utleírásából tudjuk, hogy gyűjtéseiben mindig és mindenütt figyelemmel volt az alaktani problémákra. Ustsysolskban, a zürjének között, írta meg a zürj -öb, -öp képzőről szóló tanulmányát, mely új megvilágításba helyezi a fgr. comparativust.⁴ „Zur permischen grammatik“⁵ címen a zürjén ragozás (comit., prosecut., transit., acc., allat., term., elat.) történetéhez szolgáltat adatokat. Terjedelmes értekezésben⁶ egész tömeg olyan cseremiszi képzőt tesz vizsgálat tárgyává, melyeket a cseremiszi nyelvtenok (CASTRÉN, WIEDEMANN, BUDENZ, BEKE) egyáltalán nem említenek, vagy pedig nem kielégítően magyaráznak.

A kilencvenes években HALÁSZ IGNÁCNAK egy fontos tanulmánya⁷ az érdeklődés középpontjába állította a fgr. — szamojéd nyelvrokonság problémáját. Ennek hatására jelent meg néhány évvel később WICHMANNnak egy nagyobb dolgozata,⁸ melyben egyrészt a zürjén nyelv szamojéd jövevény-szavait mutatta ki, másrészt kiváló különböztető képességé-

¹ Zur geschichte der finnisch-ugrischen anlautenden s und š-laute im tscheremissischen. FUF. VI. — Ugyancsak érdekes megfigyelésről számol be „Über eine art »rhotazismus« im tscheremissischen“ (FUF. IX.) c. értekezése.

² Zur geschichte der finnisch-ugrischen l-laute (*l und *l') bes. in den permischen sprachen und im ostjakischen. FUF. XV.

³ Zur geschichte der finnisch-ugrischen anlautenden affrikaten, bes. im magyarischen und im finnischen. FUF. XI.

⁴ Die syrjänische bildung auf -öb, -öp und der comparativ im finnisch-ugrischen FUF. I.

⁵ FUF. XVI.

⁶ Beiträge zur tscheremissischen nominalbildungslehre. SUS. Aik. XXX.

⁷ Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése. NyK. XXIII—XXIV.

⁸ Samojedisches lehnwort im syrjänischen. FUF. II.

vel és éleslátásával tisztázta a fgr.—szam. nyelvrokonítás elveit.

Hogy a jövevényszók tanulmányozásának milyen nagy szerepe van a hangtörténet szempontjából, hogy a jövevényszók alapján milyen messzemenő következtetéseket lehet vonni a népek őstörténetére, ősi kulturális érintkezésére és színvonalára, azt WICHMANN egy terjedelmes, több későbbi ilyenfajta műnek mintául szolgáló, tanulmányban tárta fel, amelyben a permi nyelvek csuvas jövevényszavait vizsgálja, s amelyben egyúttal érdekes adatokat szolgáltat a volgai bolgárok történetéhez és a permiekkal való érintkezéséhez.¹ Tizenöt biztos etymologia alapján megállapította, hogy a zürjének egy része valaha, kb. a XI—XII. században felületes, de közvetlen érintkezésben volt a keleti-tengeri finnek legkeletebbre hatolt csoportjával, a karjalaiakkal.²

Bennünket, magyarokat, különösen érdekelnek magyar hangtörténeti dolgozatai és etymológiái.

Az északi csángóknál gyűjtött anyagon alapszik három hangtörténeti dolgozata, melyekben a csángó magán- és mássalhangzók történetét tárgyalja.³ Ugyancsak északi csángó-följegyzései alapján szolgáltat érdekes adatokat a magyar explosivák fokváltakozására vonatkozólag.⁴

Hangtani dolgozatainál nem kevésbé fontosak magyar etymológiái. Megállapította pl., hogy a magy. *húsz* és etymologiai megfelelői nem összetett, hanem egyszerű szavak, s eredetileg bizonyos meghatározott mennyiséget jelentettek, amelyből csak később fejlődött ki a '20' jelentés.⁵ Tisztázta a *bogyó* szó eredetét,⁶ kimutatván, hogy abban az etymologiában, melyet BUDENZ, illetőleg MUNKÁCSI állított fel a *bogyó*-ra nézve, három különböző eredetű fgr. bogyónév van összevetve. Kimondja, hogy az *ön* halnevet a f. *säyne* 'Cyprinus idus' halnévvel kell egyeztetni, mely utóbbinak rokonságát SETÄLÄ és PAASONEN már régebben megállapították.⁷

Ezeken kívül igen sok magyar szóval⁸ foglalkozott még, s nem kell meglepedkezni arról sem, hogy számtalan permi etymológiája⁹ közül egyik-másik magyar szempontból is fontos.¹⁰

¹ Die tschuwassischen lehnwörter in den permischen sprachen. SUS. Toim. XXI.

² Syrjäänit ja karjalaiset. Valvoja, 1920.

³ A moldvai csángó mássalhangzók történetéből. MNy. IV. — A moldvai csángó magánhangzók történetéből. Nyr. XXVIII. — A *tš'*, *s*, *z*, *š* és *ž* hangok története a moldvai csángó nyelvben. NyK. XXXVII.

⁴ Zum stufenwechsel im ungarischen. FUF. VII.

⁵ Ung. *húsz* und verwandtes. SUS. Toim. LII.

⁶ Három finnugor bogyónév. NyK. XXXVIII.

⁷ Ön. MNy. IV.

⁸ *mar, marj, lak, lok, arasz, erdő, ördög, múlik, orom, bágyad, igy, ügy* stb.

⁹ Etymologisches aus den permischen sprachen. FUF. I, III, XII, XIV, XV, XVI.

¹⁰ *anya, ángy, néz* stb.

Magyar tárgyú értekezései és etymológiái nem csupán arról tesznek bizonyosságot, hogy a szerző jól ismeri a magyar problémákat és a magyar nyelvészeti irodalmat, hanem arról is, hogy mennyire jártas a nép- és a régi nyelvben. A nyelvtörténeti eredményeken kívül — amint azt a Magyar Nyelv szerkesztője megjegyezte¹ — WICHMANN értekezései azért is tanulságosak reánk nézve, mert „a csángó szavakat pontos hangtani átírásban jegyezte fel, s így alkalmat adott arra, hogy a magyar hangokra vonatkozó megfigyeléseinket az ő (talán elfogulatlanabb) megfigyeléseivel hasonlíthassuk össze“.

WICHMANN tudományos dolgozatai és ösztönző hatása nélkül a fgr. nyelvtudomány nem állana mai színvonalán.

Lehetetlenség felsorolni WICHMANN valamennyi cikkét és értekezését, melyek szétszórva jelentek meg a különböző folyóiratokban, de viszont lehetetlenség elhallgatni, hogy milyen tevékeny részt vett a Finnugor Társaság vezetésében, előbb mint a Társaság titkára, 1909 óta pedig mint alelnöke. 1907 óta tagja a Finnisch-ugrische Forschungen szerkesztőbizottságának, évekig résztvett a Valvoja irodalmi és kritikai folyóirat szerkesztésében. Tagja számos tudományos társaságnak, külsőtagja a M. Tud. Akadémiának és tiszteleti tagja a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak.

Mikor Finnországban vállalat alakult az első finn nyelvű lexikon megszerkesztésére és kiadására, szinte magától értődőleg WICHMANN lett a vállalat elnöke (1908—1922.). Az ő szervező képességének, széleskörű ismereteinek, műveltségének és személyes közreműködésének köszönhető, hogy a Tietosanakirja kiemelkedik az átlag-lexikonok sorából, és bizonyos tekintetben, főleg a fgr. és az urali népekre és nyelvekre vonatkozólag, egyenesen forrásmunkául idézhető. Az ő érdeme az is, hogy a Tietosanakirja magyar címszavai, melyeknek megírására ő maga vállalkozott, minden tekintetben kifogástalanok és megbízhatók. Ugyancsak WICHMANN vezetésével és közreműködésével keletkezett a Suomen Suku² című kétkötetes, hézagpótló nagy mű is, amelyben a vótok, a permi népek és a cseremiszek ismertetése az ő tollából származik.

WICHMANN a politikától mindig távoltartotta magát. Csak egyszer, midőn Finnország sorsdöntő napjait élte, vett részt egy politikai bizottság munkálataiban, mely az orosz cárhoz intézett feliratban a finn alkotmány tiszteletben tartását kérte. Annál inkább kell értékelnünk, hogy politikai napilapok hasábjain nem egyszer fölemelte szavát a magyar igazság érdekében. Nemcsak igazságszeretete és objektivitása készítette erre, hanem velünk érző szíve is. Őt mi valóban jobban magunkénak vallhatjuk, mint bármely más külföldi magyarbarátot.

¹ MNy. IV.

² A finnek rokonai.

Tökéletesen beszéli nyelvünket, ismeri nemzeti kulturánkat és történetünket, jól érzi magát mindig közöttünk. Élettársul is magyar asszonyt választott, Herrmann Antal jeles ethnografusunk Júlia leányát, aki elkísérte urát cseremiszt tanulmányútjára, s ott megosztva vele a fáradalmakat és a munkát, becses néprajzi tanulmányokat végzett, melyeknek eredményeit „Beiträge zur Ethnographie der Tschermissen“ címen terjedelmes kötetben adta ki. Habár az élet gondjai később megakadályozták tudományos munkásságának folytatásában, igénytelenségével, kiváló háziasszonyi erényeivel, két dolgos kezével közvetve sohasem szünt meg a tudomány javát szolgálni.

Ha összehasonlítjuk WICHMANN tudományos munkásságát azzal a munkaprogrammal, melyet a Fgr. Társaság megalakulásakor munkatársai elé célul tűzött ki, látjuk, hogy WICHMANN minden feladatot elvégzett, s hogy ő valóban igaz szolgája CASTRÉN tudományának.

A tudósnál is nagyobb azonban benne az ember. Ezért olyan nagy a személyes hatása.

Hatvanadik születésnapját teljes munkaerejében és munkakedvében érte meg. A tudomány sokat vár még tőle, kéziratban levő szótáira, népköltési gyűjteményére és tudományos dolgozataira nagy szükség van. Ezeknek kiadásához és új művek alkotásához adjon az Isten neki erőt és egészséget!

N. SEBESTYÉN IRÉN.

Néhány stilisztikai fogalom értelmezése.¹

Ráértés. Ezt a kifejezést először KULCSÁR ENDRE használta A magyar stílus c. művében (I, 252). Ő ott a zeugma egyik fajtát nevezi ekként. A kifejezést azután megtaláljuk ERDÉLYI LAJOS Az összevont mondat c. tanulmányában (1898. 99. l.), ahol azon vonatkozások elnevezésére használja, amelyeket mint önként értetődőket nem szoktunk kitenni, csak ha különösen akarjuk őket hangsúlyozni (vö. még Magyar nyelvi tanulmányok I, 11 és Nyr. XXXIV, 385). Vége SIMONYI ZSIGMOND Jelentéstani szempontok c. művében (1916. 25. l.) abban az értelemben használja, amelyben mi is kívánjuk venni, nevezetesen arra a nyelvi jelenségre, amit BRÉAL raccourcissement (rövidülés), DARMESTETER contagion (tapadás), WUNDT Verdichtung (sűrűsödés) néven említ. PAUL ilyenkor nyelvbeli takarékoságról (Sparsamkeit im Ausdruck. Prinzipien 1909. 322. l.), BALLY kifejezésbeli restségről (paresse de pensée et paresse de l'expression. Traité de Stylistique française 1921. 188. l.) beszél. Leggyakoribb e nyelvhasználat állandó jelzős szerkezetek

¹ Vö. MNy. XXIV, 73—84.

vagy összetett névszók tagjai közt. Egyszer a jelző veszi fel a vele gyakran kapcsolt jelzett szó képzettartalmát, s a jelzett szó mint felesleges elmarad, azaz tartalmát ráértjük a jelzőre. „A katonák a *szarvas*, *sertés* és *gyapjas marha* között vagdalkoznak“ (Faludi). Ilyenek: *leves* (étel), *lábás* (fazék), *kocsi* (szekér), *tengeri* (buza), *pezsgő* (bor), *reggeli* (étkezés), *temető* (kert), *legelő* (rét), *olvasó* (gyöngy), *gulyás* (hús). Máskor ismét a jelzett szó veszi fel leggyakoribb jelzője jelentését s a jelző marad el. Így: *lábás marha*, *lábás jószág* (ellentétben a szárnyassal) ezzé rövidült: *marha*, *jószág*; (lelkes, oktalan) *állat*, (jó) *szerencse*, (bal) *végzet*, (vers) *költő*, (mester) *remek*; (nap) *kelet*, *nyugat*, *este*; (menyasszonyi) *hozomány*, (ruha) *szabó* (mester).

Ráértéssel magyarázható a klasszikus stilisztikában *metonymia* és *synecdoche* néven tárgyalt jelenségek nagy-része is. Sokszor nem költői szóképekkel van dolgunk, hanem egyszerű nyelvbeli rövidüléssel, tapadással, ráértéssel. Különösen ha jelzői a viszony, mert nemcsak a melléknévi, hanem a főnévi (birtokos) jelző is felveheti a jelzett szó értelmét s ez esetben az elmarad mellőle. „Olvasom *Petőfit*“: nem ok és okozat (író és műve), hanem egyszerűen rövidebb kifejezés e. h. 'olvasom *Petőfi* műveit (költeményeit)'. „Kétszer három hat az *Marótiban*“ (Arany) e. h. 'Maróti híres Arithmetikájában'. Az ilyenfajta rövidülésekben: „Hozd el *Toldit*!“ azaz 'a Toldi történetét, a róla szóló könyvet' — világos, hogy nem ok és okozattal van dolgunk. „*Caesar* átkelt a Rubiconon“: 'Caesar serege'. „Elmegyek *Bánkbánba*“: 'a Bánk bán drámáját előadó színházba'. (Ezért helytelen *Bánk bánhoz*, ami a magyarban annyi, mint látogatást tenni *Bánk bánnál*.) Ilyen kifejezések azok is, mikor valamely találmányt a szerzőjéről nevezünk el: *Baedekert* viz az útra, befűti a *meidingert*, *artézit* iszik stb., ahol a tulajdonnevet már közfőnévül használjuk. Így keletkeztek oly helynevek, mint *Tas*, *Taksony*, *Solt*, *Törtel* e. h. 'Tas, Taksony stb. (urak) falva, birtoka.' Latinositott vezetékneveknek, mint *Sutoris*, *Vietoris*, *Molitoris*, *Institoris*, genitivusa mellől elmarad a *filius*, azaz 'Varga, Fonó, Molnár, Kalmár fia'.

Így magyarázhatók helyi és idői birtokviszonyok is: „Egész *Budapest* (népe) tudja.“ „Túl *Napnyugat*, innen *Kelet* néznek kemény ferkasszemet“: 'népei, seregei' (Arany, Keveháza). „A *bronzkor* (népe) nem ismerte a vasat.“

Ujságot azonban vihet e rövidülésekbe is a költő, s így tanúsíthat bizonyos eredetiséget. „*Acélt* ragad (acélkardot), lovára kap“ (Cuczor, Hunyadi). „Fénytelen itt szűnyad s kő (emlék) se mutatja helyét“ (Kisf. K., Mohács). „*Déli verőni* (verőfényen) sem süt oda nap“ (Arany, Tetemrehívás).

Mindez azonban inkább jelentéstani dolog, s a nyelv egész területén feltalálható.

Irodalom. ZLINSZKY, A szóképekről. Bpesti VIII. k. áll. főgimn. értesítője 1911. 28—31. — HORGER, A nyelvtudomány alapelvei. 1914. 147. §. — SIMONYI, Jelentéstani szempontok. NyÉrt. XXIII, 3: 26—7. — GOMBOCZ, A magyar tört. nyelvtan vázlata. IV. 63. §. — UA.: A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei 1911: 37. — CSÜRY BÁLINT, A nyelvi rövidülés főbb esetei. MNy. XIV, 256. — L. még Metonymia és Synekdoche is!

Metonymia (Μετωνυμία; μετά + ὄνομα = ὄνομα; szó szerint: névcseré). Tér, idő vagy okbeli kapcsolaton alapuló szókép. QUINTILIANUS példái: *erkölcsös városok*, *kiűritett serleg*, *boldog kor*, ahol 'a városok lakói, a serleg tartalma, a korban élők' értendők a kifejezésen, tehát a hely és idő vannak fölcserélve. Ebben: 'Vergilius versei' már az ok (író) és az okozat (mű) cseréje van, ha azt mondom: „Olvasom *Vergiliust*“ e. h. 'verseit'. E példák azonban és a hasonlók ráértésnek, tapadásnak (contagio) foghatók fel (l. ezt). Vannak azonban olyan érintkezési asszociáción, azaz a hely vagy idő s az ezektől föltételezett ok (előzmény és közvetkezmény) kapcsolatán alapuló jelentésátvitelek, melyek pusztá rövidülésnek nem magyarázhatók. Az ilyfajta kapcsolatokra ma is használhatjuk a *metonymia* nevet, mint azt H. PAUL teszi (Prinzipien⁴ 83). WUNDT rendszere jóformán csak a hasonlósági képzettársításon alapuló jelentésváltozást fejt ki s az érintkezési képzettársítást elhanyagolja. E hiányt nálunk újabban GOMBOCZ ZOLTÁN és CSÜRY BÁLINT pótolták (l. Irodalom).

Igy helyi képzettársításon alapulnak ily kifejezések: *Asztalt ad* (MTsz.). *Szabad asztala van* (MNy. II, 130) s a németből vett *asztalt tart*, hol az asztal képzete a rajta felszolgált ételekével társul. *Megteríti, leszedi az asztalt*: 'a rajta levő edényeket, evőeszközöket, kendőket, abroszokat'. *Asztalbontás*: már nemcsak az asztalneműek, hanem a körülülő vendégek képzetét is magában foglalhatja, mint Kölcsey Országgy. Naplójában: „*Asztalt bontott a kancellár*“ (1832. dec. 20). Arany Toldijának e helye rövidülésnek is vehető: „Felkelvén pedig jó Toldi György *asztala*“ (asztalának vendégei). Ilyen fogalom a *ház* is, melyet lakóival, vagyis a családdal egy egésznek értünk, mint *úri ház*, *jó házból való*, *kereskedő ház*, *Arpádház*. *Háztartás*: a ház lakóinak életmódját is jelzi. „Csendes a *ház*, ah, de nincs nyugalma, Fölveré azt szerelem hatalma“ (Vörösm., Szép Ilonka): a házban történő eseményeket is beleértjük. *Országház*. Tisztelt *Ház!* „A *Ház* nem volt határozatképes“: 'a képviselőház a benne ülésezőkkel egyetemben'. Például szolgálhat még a *tábor* szó. „Elvonul a tábor“ (Toldi I.). „A tábor, a tábor zászlóit lehajtja“ (Bujdosó Rákóczi). Maga a *haza* szó is, melyben Kölcsey szerint (Parainesis): „az emberi szeretet és óhajtság tárgyainak egész öszvessége foglaltatik“, eredetileg csak a

helyet jelenti. „A művelt *Nyugat*.” „A vidám *Páris*.” „*Roma locuta est*.” Az ilyenekben, mint: az *Udvar*, *Egyház*, *Vatikán*, *Kúria*, *Fényes Porta* nyilván eufémizmus is rejlik, csupán az épületet említi a benne tartózkodók megnevezése helyett. Berzsenyinél: „*Csüreidért* Európa irigyed“ (Magyarország): 'gabonáért'. Aranynál: „Csaták után . . . édes a dal s *pohár*“ (A dalnok búja): 'az ital, a bor'. Keserű *pohár* (Vörösm., Czillej és a Hunyadiak).

Hasonló módon társulnak az idő képzetével a benne élő emberek, a benne lefolyó események képzetei. Cicero fölkiáltásában: *Oh tempora, oh mores!* az akkori idők eseményeire, az akkor élő emberek cselekedeteire gondol, mint Vas Gereben a *Nagy idők, nagy emberek* című munkájában. „Ez elmúlt gonosz *üdöket* beszélöm“ (Tinódi, Enyingi Terek János). „S lőn új *idő* — a régi visszacsökkent, Reményben gazdag, tettben szapora.“ (Arany, Széch. eml.). „Örökéletűvé tenni a *mát* S *tegnap* történetét“ (Arany, A dalnok búja). Petőfi Nemzeti dalában: „Mit rákentek a *századok*, Lemossuk a gyalázatot.“ „Nem fojthatott meg Zápolya öldöklő *századja*“ (Berzs., A magyarokhoz). „Völgyben ül a gyáva *kor*“ (Kölcsey, Zrínyi dala).

Időképzetén alapul az ok és okozat kategóriája is, mely voltaképp előzmény és következmény. Itt is olykor a hatást nevezzük meg, amit valami előidéző. A magyar nép *élet*-nek mondja a gabonát, *áldás*-nak a gyermeket, *istenharagja*-nak a villámot. „*Aldás borit* minden röögöt“ (Tompá, Kenyérkő): 'áldáshozó vetés, gabona'. „Mikor Esztergomban *örömet löttének*, E versek kevéssel azután költenek“ (Thaly, Esztergom megv.). „Dicsvágy patakja! Ajkaim belőle Sok boldogító *mámort ittanak*“ (Petőfi, Itt benn vagyok). „Édes *öröm, ittalak* már“ (Petőfi, Édes öröm). „Es oz gimilsben *halalut evet*“ (HB.). „Sötét pohárból annyiszor kínált, Hogy *ittam volna inkább a halált*“ (Petőfi, Hazámban).

Érzelmek kifejezésénél a nyelv sokszor azt a testrészt nevezi meg, amelyhez az illető érzelmet köti, s mely hite szerint azt létrehozza. Így lesz a *fej* (*fő*) a gondolkodás, a *szív* a bátorság, az *epe* a harag, a *lép* az irigység szerve, a *kar* általában az erőé (*karhatalom*). „Ott idővel *karral* s *fővel* (erő és ész) Isten után vitte sokra“ (Arany, Szib. Jánk). „Szemökben a nemes harag s a *kar hatalma* van“ (Garay, Kont). „Nem hiányzott a székely *szív*, De kevés a székely harcfi“ (Arany, Szent László). „Toldinak sincs ám *galambepéje*“ (Arany, Toldi II.). „Irigység miatt megszakad a *lépe*“ (Arany, Toldi VI.). „Vagy ha néha *gyomra* készíti öldöklésre“ (Arany, Toldi V.). Vö. még: *epés, rosszmájú, szíves*. „Szegénylegénynek olcsó az *vére*“ (Kuruc tábori dal): 'élete'. Más körből: „És a *bor* vidám hevében Füttyentek rád zord világ“ (Petőfi, A borozó).

Idetartozik az is, mikor a cselekvés eszközét nevezük meg a cselekvés eredménye helyett. A *nyelv* (Zunge) voltaképp az a testrész, amely a nyelvet (Sprache), a beszédet létrehozza. *Világ* (Welt) az, amit a (nap)világ (Licht) bevilágít. Így társul az *óra* (Uhr) mint eszköznek képze az idő (Stunde) képzetével, amit mutat. Ilyen a *stílus* mint íróeszköz és kifejezésmód a latinban, s a magyar is mondja: „jó *tolla* van“. Révai kéziratban maradt stilisztikájának *A magyar szép toll* címet adta. Az effélék azonban inkább mint szimbolumok nyernek érzéstartalmat, s szóképekül alkalmasabban ott tárgyalhatók. Pl. a *lant* mint a költészet, a *kard* mint a vitézség jele. Balassa: a *kard és lant hőse*. A *nyelv* szimbolum lesz a *tüzes nyelvek* alakjában, melyben a Szentlélek az apostolok fejére szállt s az *aranytoll* mint ünnepi ajándék az író számára.

Látnivaló, hogy a metonymia fontossága a jelentés-terén van, s a stilisztikában alárendelt. Egyéni invencióra az írónak alig ad alkalmat, s metonymiai apperceptióról, mint ELSTER (Stilistik 137) felteszi, a művészet terén nem lehet szó.

Irodalom. QUINTILIANUS, Szónoklattan II. r. VIII, 23—7. — GERBER, Die Sprache als Kunst. II, 49—72. — GROSZ, Die Tropen u. Figuren 24—43. — H. PAUL, Prinzipien der Sprachgeschichte 70. §. — A. MARTY, Allg. Gramm. u. Sprachphilos. 505. — R. M. MEYER, Deutsche Stilistik 100. — E. ELSTER, Stilistik 137—9. — BALLY, Traité de styl. française 194 és 197. §. — REICHEL, Über Praesens historicum, Metonymie u. andere Kürzungen. Lehrproben u. Lehrgänge 1911. — VEZÉR MÓR, Stilisztikai jegyzetek. Pécsi áll. főreál értesítője 1912—3. (ism. EPhK. 1914:393). — POSCH JENŐ, A metaforáról. EPhK. 1918:105. — HORNYÁNSZKY GYULA, A homerosi beszédek tömeglélektani vonatkozásaikban (Rhet. Homerica). NyÉrt. XXIII, 10. 1915. 45—70. — GOMBOCZ, A magyar tört. nyelvten vázolata. IV, VII. 56—60. §.

Synekdoché (συνεκδοχή, együttértés, veleértés). Faji kapcsolaton alapuló szókép: a nem (genus) és faj (species) felcserélése. Ha Arany a bikaviadalról beszélve így ír: „De a veszett *állat* karikára forgott“, s „E fogással visszahökkené a *marhát*“, vagy a farkaskaland elbeszélésében: „Omlik a vér száján és orrán a *vadnak*“ (V.): akkor az általánosabb fogalmat használja a részleges helyett. Oka ennek a változatosságra törekvés, egyazon fogalom ismétlésének elkerülése. Ilyen még: „Vidám parasztlegények itták a hegy *levét*“ (Garay, Mátyás kir.). „Maros aranyja, Tokaj *nedűje* foly“ (uo.). „Hervad már ligetünk s *díszei* hullanak“ (Berzs.).

A metonymiához szokás számítani, de stilisztikailag inkább idevehető (mint QUINTILIANUS is teszi Szónoklattan VIII, 6.) az, mikor a tárgy helyett az anyagot nevezük meg,

amelyből készült. Ekkor szintén általánosítunk, a fogalmat tágabb keretben helyezük el. (Olykor azonban csak egyszerű ráértésről van szó. L. ezt.) „*Arany nyit zárat*“ (Vörösm., Szilágyi és Hajm.). „*Kincs, melyet nem ezüst, sem nem arany szerez*“ (Virág, Változás). „*Hirdesse szózatot fáda a világnak*“ (Arany, Reményihez). „*Megpendül egyszerre Izsák száraz fája*“ (Csokonai, Dor. II.). „*Nádorispán látja Toldit a nagy fával*“ (Arany, Toldi I.). „*Négy kis hárbán annyi érzés*“ (Tóth K.). „*Itt acélom küzdeni szomjas*“ (Kisf. K., Budai harcjáték). „*Szívbe dőfi vasával*“ (Kisf. S., Dobozi).

Mindez nem szóképek; a stílus szemléletességét, hangulattosságát nem mozdítja elő, csak változatosságát emeli. Inkább a szinonimák fejezetébe való.

A synekdoché-hoz tartoznak azok a szóképek is, melyek a rész és egész viszonyán alapulnak (pars pro toto). A jelentéstan főleg az én-fogalom kialakulásában figyelte meg a névátvitelnek ezt a fajtáját. Az én, a magam megjelölésére kezdetleges fokon minden nyelv nem külön e célra szolgáló névmásokat, hanem konkrét, szemléletes tárgyneveket használ (GOMBÓCZ, A tört. nyelvtan vázlat. IV, 95—6). A *személy* szó a *szem* származéka *-ély* kicsinyítő képzővel. A *mag* névmásban, a rokonyelvek tanúsága szerint, a *mag* mint 'test' jelentésű szó rejlik. Ezekhez hasonló a *fej* szerepe: *Szegény feje. Fejenkint. Fejadó. Ezer főnyi katonaság. „Tizezernyi lőfő székel”* (Arany, Szent László). Vö. még: „*Es fehlte ihm kein teures Haupt*“ (Schiller, Glocke). „*Desiderium tam cari capitis*“ (Horat., Od. I. 24). Más testrészek: *Jó pofa. Rossz csont. Vén pocak. Tökfej. Nyakig láb. Nagy test. Kékszakál.* (Barbe-bleue). Az egész külsőre: *Furcsa figura. Piszok alak.* „*Szánlak inkább és magamban Megbocsátok, gyöngyalak!*“ (Csokonai).

Hasonló a *lélek* szó szerepe is. A várost tizezer lélek lakja. Egy lélek sem volt ott. Minden jó lélek dicséri az Urat. „*Lélek ez ajtón se be, se ki*“ (Arany, Tetemrehívás). Allatról: *pára. Szegény pára.* Ugyanígy fordul elő a *szív* szó is: *Szív adja szívnek szívesen. Csupa szív.* „*Véredet szomjuzza egy gonosz szív*“ (Czuczor, Hunyadi). „*Jajgat és sír elpusztult reményén Egy magános árva szív*“ (Csokonai. A tihanyi echóhoz). *Nagy ész.* „*Nagy szellemek ők*“ (Petőfi, Homér és Osszián). „*Jaj be karcsú teremtés*“ (Népdal).

Testrészhelyett állhat az az *eszköz* vagy *ruhadarab* is, amely az illető foglalkozására jellemző. Így főleg nőkről: *Agglant, satrafa* (sodrófa), *vén skatulya* (ném. alte Schachtel). „*Iren, e kedves kis papucs*“ (Arany, Év kezdetén). Férfiakról: *Borizsák* a. m. 'borzsák' (l. HORGER, Magyar szavak tört. Iszákos alatt). *Boroshordó. Boroskancsó. Csutora. Koldus-tarisznya. Bocskor.*

Katonaságnál a *fegyver* lehet ilyen jellemző tárgy. Így a németben *Degen*, *Helm*, *Lanze* a. m. 'vitéz'. Ez utóbbiból lett a magyar *labanc* (MELICH, Deutsche Ortsnamen u. Lehnwörter). „Vele jött haragos ötször ötven *szablya*“ (Zrinyiász).

Mindezeket ma nem pars pro toto-nak, hanem érintkezési képzettársulásnak magyarázza a nyelvtudomány. A testrész vagy eszköz a helyi kapcsolat folytán felidézi az egész személy képzetét. Így a klasszikus stilisztika értelmében is e jelenségeket inkább a metonymia körébe utalhatjuk, nem szükséges számukra külön kategóriát felvenni.

Tárgyakat is olykor egyes részeikkel jelez a nyelv. Ez főleg távoli tárgyaknál fordul elő, amelyeknek egyes feltűnőbb részei ötlenek a szemlélő elébe. Így a hajó *vitorlája*. „Nem a tenger lámpatornya, Mely felé küzd száz *vitorla*“ (Arany, A vigasztaló). „Ein *Segel* taucht auf.“ (PAUL, Prinzipien 97.) Így a latinban a *puppis* a. m. 'hajófar', olykor az egész hajót jelenti, mert a hajókat farral kifelé húzták partra, s így a száraz felől közeledőnek először ez tűnt szemébe. „Obvertunt pelago proras et litora curvae Praetexunt *puppis*“ (Aen. VI. 3—5). Egész hajó helyett: „Incute vim ventis submersasque obrue *puppis*“ (uo. I. 69). Háznál a *tető* a szembeötlő rész. „Vos Quirites in vestra *tecta* discedite“ (Cic., Cat. III. 12). „Von fernher kommen wir gezogen Und flehen um ein wirtlich *Dach*“ (Schiller, Kraniche des Ibykus). Hasonló: „Über allen *Gipfeln* ist Ruh“ (Goethe). „Megjön az éj, szomorún feketednek az *ormok*“ (Vörösm., Zalán fut. I.). „Naggyá lett Szolimán gögét Buda *ormai* nyögték“ (Kisf. K., Mohács). Távolságokat két végpontjukkal jelöl a szemlélet. *Elejétől végig, tetőtől talpig, töviről hegyire. Kárpátoktól Adriáig. Pozsonytól Brassóig.* „Téged dicsóit a *Zenit* és *Nadir*“ (Berzs., Fohászokodás). Ezek azonban szintén szemléletünk általános lelki törvényei, melyek a nyelv egész területén érvényesülnek s nem különösebben költői sajátságok.

Irodalom. QUINTILIANUS, Szónoklattan. II. r. VIII, 19—20. — GERBER, Die Sprache als Kunst II, 31—48. — GROSZ, Die Tropen und Figuren 43—65. — R. M. MEYER, Deutsche Stilistik 108. — BALLY, Traité de stylistique française 1921. 194, 197. — MARTY, Allgemeine Gram. u. Sprachphilosophie 125. §. — ZLINSZKY, A szóképekről. Bpesti VIII. k. áll. főgimn. értesítője 1911. 28—31. — GOMBOCZ, A magyar tört. nyelvtan vázlata IV, 59—60. §. — L. Metonymia is.

(Folytatjuk.)

ZLINSZKY ALADÁR.

Ó-magyar szóvégi -γ tót helynevekben.

Ismeretes, hogy a mai magy. -ó, -ő meg a vele váltakozó, részben belőle fejlődött -ú, -ű és -a, -e a legtöbb esetben eredetibb rövid magánhangzó +γ-ből ered. Az idevonható esetek a következők:

A) Finnugor eredetű ó-magyar -γ.

1. Igenévképző: ó-magy. *számtay* (vö. XI/1109: *σάματα*, *σαμτάρ*): mai magy. *szántó*; ó-magy. **mezey* (vö. 1270/1311: *Mezechtelenhig* OklSz.): mai magy. *mező*; ó-magy. **szedey* (vö. XI. sz. **jaufcedech*): mai magy. *szedő* | *söprű* ~ *söprü*, *fürü* ~ *füru* | *varga*, *szüle* stb., l. SZINNYEI, NyH.⁷ 84, 85.

2. Nomen possessoris képző: ó-magy. *szükszērēy* (vö. *scuk/cerech* ÓMS., JAKUBOVICH—PAIS, Ó-magy. olvasó 131): mai magy. *szükszerű*; ó-magy. *aranlábou*, *kēt ágou* (vö. 1267: *Aranlabovbach*, 1291: *Keth agow* OklSz.): XV—XVI. századi magy. *aranlábó*, *kēt ágó* (vö. 1482: *Aranlabo*, 1592: *keth ago* OklSz.), népnyelvi: *négylábó*, *kékszemő*, köznyelvi: *aranylábú*, *kékszemű*; ó-magy. *almaszine*, *félhite* (vö. *almascine*, *fel hithe*, SZINNYEI, NyH.⁷ 102) stb.

3. Kicsinyítő, nagyító névszóképző: *anyó*, *apó*, *kürtő*, *szellő*; *Danó*, *Zsigó*, *Gergő*, *Pető*; *fiú* ~ *fiu*, *odu*; *Zsiga*, *Pete* stb., e névszóképzőre l. SZINNYEI, NyH.⁷ 97.

B) Jövevényszavakban; részben átadó nyelvi -γ, részben hanghelyettesítéssel ó-magy. -γ.

1. Török eredetű szavakban: *koporsó* < bolg.-tör. **kopurčay*; *gyeplő* < bolg.-tör. **žipliγ*. Ugyancsak török eredetűek: *kapu*, *saru*, *gyűrű*, *keselyű*; *dara*, *eke* (vö. ó-magy. *ekő* is) stb. (l. GOMBOCZ, Bulg. türk. Lehnw. 58., 59. §§.).

2. Hasonló megfelelések szláv és német eredetű szavainkban, s így talán idegen nyelvi -ch helyén hanghelyettesítéssel magy. -γ: közép-magy. *cső* (vö. ó-magy. *cseh*): mai magy. *cseh*, *cse*, l. EtSz.; ó-magy. *Emreh* (l. OklSz.): mai magy. *Imre*, *Imrő*, más példákat l. MELICH, NyK. XLIV, 354—9 (az *Imrek* ~ *Imreg* alakokról egy magyarázó kísérlet HORGER: MNy. XXIV, 119); ó-magy. *peleh* SchlSzój. (alakv.: *pelei*, l. *peley* BesztSzój. és NySz.) 'glis, ratte': mai magy. *pele* (alakv. *pöle*, *pölle*, *pölő*, *pülü*, *pölyü* MTsz.) < ó-felném. *bilih*, *pilih* (vö. KLUGE, EtWb.¹⁰ *bilch*: „ein österr. wort. der Ostalpen für eine eichhornart“).

A szóvégi magy. -ó, -ő (> -ú, -ű; -a, -e) fejlődés a nyelvtörténeti korban ment végbe. Ennek bizonyítékai egyrészt a nyelvelmékekben előforduló *σάματα*, *σαμτάρ*, *scukscereh* stb. (l.

főntebb) alakok, másrészt a jövevényszavak közül azok, amelyek csak honfoglalás utániak lehetnek (vö. *csó* 'cseh', *Imre* ~ *Imrő*, *pele* ~ *pööl*).

*

Kimutathatunk a tótban is olyan magyar eredetű helyneveket, amelyeknek mai tót alakja csakis az ó-magy. -y hang segítségével magyarázható. E magyarból lett tót helynevek rendkívül fontosak nemcsak hangtörténeti, hanem a Felvidék magyar és tót lakosságának településtörténete tekintetében is. Két ilyen helynév van. Ami azonban vallomásukat elsőrendűvé teszi, az az, hogy e két név a magyarok és a tótok lakta területen nem egy-egy, hanem több helységnek a neve. E két név: *Sarló* (alakv.: *Sarró*, *Salló*) és *Keszi*. A velük jelzett felvidéki helyek Bars, Hont és Nyitra megyékben fekszenek.

I. *Sarló*.

1. Bars megyében van *Nagysalló* és *Kissalló* (l. Hnt. 1926.¹). Mind a kettő magyar lakosságú hely (l. Lex. 1773.²). LIPSZKY, Rep.-ban³ a magyar név Nagy- és Kis „*Salló* vel *Sarló*“, míg BÉL, Not.⁴ I:IV, 261 *Nagy-Sarló*, *Kis-Sarló* olvasható. Mind a két hely igen régi település. Adataink reá a XII. sz. óta vannak⁵; vö.

1156: Villa *Surlou* | 1293, 1295: villa *Sorlow*, 1312: villa *Sorlou* | 1312: Villa *Sorrow* | 1305: villa *Sorloud* | 1297: de *Sarlou*, 1353, 1381: *Sarlou*, 1366: *Sarlov*, 1405: *Kyssarlou*, 1406: *Kyssarlou*, 1408: *Nagsartow* | 1358: *Kyssarloud* | 1420, 1424, 1457, 1482, 1483, 1486, 1489: *Sarlo*, 1412, 1424, 1446, 1465, 1466, 1468: *Nagsarlo*, 1481, 1507: *Naghsarlo*, 1466: *Nag Sarlo*, 1513: *Nagh Sarlo*, 1412, 1483: *Kyssarlo*, 1462: *Kys Sarlo*.

Ez adatok azt bizonyítják, hogy a két *Sarló*, illetőleg *Nagysarló* a XII. sz.-tól a mai napig, tehát megszakítás nélkül lakott hely. Az is bizonyos, hogy mind a két hely mindenkor magyar lakosságú volt. E magyar lakosságú helyeknek tótul *Šarluhy* a neve, és pedig: *Nagysalló* = tótul *Vel'ké Šarluhy* (l. Nový miestopis⁶), *Kissalló* = tótul *Malé Šarluhy* (uo.). A tót név nem mai keletű. Megtaláljuk BÉLben (vö. Not. IV, 261: „*Nagy-Sarló* . . . *Weliké Scharluhy*“; uo. 263: *Kis-Sarló*, de tót neve nincs közölve), meg a Lex. 1773.-ban

¹ Hnt. 1926. = Magyarország helységnévtára. Budapest, 1926. Kiadja a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. — ² Lex. 1773. = Lexicon universorum r. Hungariae locorum populosorum . . . 1773. Budapestini, 1920. — ³ LIPSZKY, Rep. = Repertorium locorum . . . Hungariae, Slavoniae, Croatiae et . . . Transylvaniae . . . Joannes Lipszky. Budae, 1808. — ⁴ Notitia Hungariae novae. Elab. Matthias Bel. Viennae. P. I. T. IV. — ⁵ Ezeket CsÁNKI DEZSŐ államtitkár úr volt szíves kiadatlan, gazdag gyűjteményéből rendelkezésemre bocsátani. Fogadja ezúton is hálás köszönetemet. — ⁶ Nový miestopis Slovenska, sostavil JAROSLAV PELIKÁN. Bratislava, é. n.

(*Sorluky* 3: olv. *Šarluhy*), s benne van LIPSZKY, Rep.-ban is (vö. „Sarló vel Salló (Kis-) *Malé Ssarluhy*, Sarló vel Salló (Nagy) . . . *Welké Ssarluhy*“).

2. Hont megyében van *Garamsalló* (l. Hnt. 1926.). Régibb magyar neve „*Garamsalló* vel *Kissalló*“ (l. LIPSZKY, Rep.). Úgy látszik, hogy a XVIII. sz.-ban csakis *Kissalló* volt a neve (l. BÉL, Not. I: IV, 718; Lex. 1773.). A falu lakói magyarok. Hogy milyen régi a hely, nem sikerült megállapítanom. A falunak három tót neve is van, mind a három magyar eredetű. A mai név *Šarlušky* és *Hronské Šarluhy* (l. Nový miestopis), a régibb név pedig *Malý Šallov* (l. LIPSZKY, Rep.), *Malý Šalov* (nyomtatva sajtóhibával *Maly Salon*-nak Lex. 1773.-ban).

3. Nyitra megyében van *Sarlókajsa* és *Sarlóska* falu (l. Hnt. 1926.). *Sarlókajszá*-ról BÉL azt mondja, hogy azelőtt *Kis-Sarló*, *Sarlóská*-ról meg, hogy egykor *Nagy-Sarló* volt a neve (vö. BÉL, Not. I: IV, 406: „*Kajsa*, antea *Kis-Sarló* . . . *Sarluska* olim *Nagy-Sarló* . . .“). Hogy mind a két falu, vagy legalább az egyik megvolt már a XII. sz. elején is, bizonyítja a zobori apátság 1113. évi oklevele, melyben a XIII—XV. sz.-i kiegészítés szerint említve van egy „villa *Sorlo*“. Ezt a „villa *Sorlo*“-t FEJÉRPATAKY, Kálmán király oklevelei 61, 71 a mai nyitramegyei *Sarlóská*-val azonosítja. A falvagnak tót a lakossága. *Sarlóská*-nak tótul *Šarlušky* (l. Hnt. 1926., Nový miestopis), *Šarluhy* (l. Nový miestop.), *Sarlókajszá*-nak pedig *Šarlušky Kajsa* (l. Hnt. 1926., Nový miestop.), *Šarlušky Kajsa* (l. Nový miestop.) a neve. Mindkettőnek a régebbi tót neve „*Šarluhy* vel *Šarlúška*“ (l. LIPSZKY, Rep.), magyar nevük pedig a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején *Sarluska* s külön *Kajsa* (l. LIPSZKY, Rep.).

II. Keszi.

Keszi nevű hely van Arad, Bars, Békés, Bihar, Borsod, Esztergom, Fejér, Gömör, Hont, Kolozs, Komárom, Nógrád, Nyitra, Pest, Zala, Szilágy, Tolna, Veszprém megyében, *Kesző* Vas megyében. A kolozs- és szilágymegyei *Keszi*-nek *Keszü* alakváltozata is van (l. LIPSZKY, Rep., BALOGH, A népfajok 708). Ezek közül mi csak azokat vizsgáljuk, amelyeknél a tót nyelvi alaknak az ó-magy. szóvégi -y szempontjából valamilyen vallomása van. Ilyen *Keszi* helyek a következők:

1. Bars megyében van *Garamkeszi* (l. LIPSZKY, Rep., Hnt. 1926.). Hogy milyen régi a falu, nem állapíthattam meg; de bizonyosnak tartom, hogy megvolt már a XII—XIII. sz.-ban is. A falunak ma tótok a lakói, s így volt ez a XVIII. sz.-ban is (l. Lex. 1773.). A falut tótul *Kosihy*-nak hívják (l. Lex. 1773.: *Hoszihy* sajtóhibából *Koszihy* h.; LIPSZKY, Rep.: *Kosyhy*. BÉL, Not. I: IV, 263 csak a magy. *Keszi* nevet közli, nála ez

Keszy alakban van közölve); a hivatalos tót név *Kosihy nad Hronom* (l. Hnt. 1926.) és *Hronské Kosihy* (l. Nový miestop.).

2. Hont megyében négy *Keszi* van. Hogy melyiket mikor alapították, nem tudom; bizonyos azonban az, hogy egyik-másik megvolt már a XII. sz.-ban is (l. 1156: *Kesceu predium* KNAUZ, MonStrig. I, 107). Mind a négy *Keszi*-nek magyar a lakossága (l. Lex. 1773., BALOGH, Népf. 471, 473), s bizonyos, hogy e helyeknek megalapításuktól fogva magyar a lakosságuk. A négy *Keszi*-nek ez a magyar és tót neve:

a) *Dacsókeszi* (l. Hnt. 1926.) tót neve *Kesihovce* (Lex. 1773., LIPSZKY, Rep., Hnt. 1926., Nový miestop.). Volt idő, így a XVIII—XIX. században, mikor a falunak *Keszihóc* (l. Lex. 1773., LIPSZKY, Rep.), ? *Keszikóc* (l. BÉL Not. I: IV, 736) volt a hivatalos magyar neve. Ez a magyar név a tót *Kesihovce* átvétele.

b) *Ipolykeszi* (l. BÉL, Not. I: IV, 735, Lex. 1773., LIPSZKY, Rep., Hnt. 1926.). A falunak *Kosihy* (l. LIPSZKY, Rep., Hnt. 1926.), hivatalosan *Ipel'ské Kosihy* és *Ipel'ské Kosy* (l. Nový miestop.) a tót neve. Úgy látszik, volt más tót neve is; a Lex. 1773.-ban ugyanis *Ipelné Kisice* a tót név.

c) *Ipolykiskeszi* (l. Hnt. 1926.), régebben *Kiskeszi* (LIPSZKY, Rep.) tót neve *Malé Kosihy* és *Kosy Malé* (l. Nový miestop.).

d) *Kőkeszi* (l. Lex. 1773., LIPSZKY, Rep., Hnt. 1926.) tót neve *Kamenné Kosihy* (l. LIPSZKY, Rep., Hnt. 1926., Nový miestop.) és *Kamenné Kosy* (l. Nový miestop.). Úgy látszik, volt más tót neve is; a Lex. 1773.-ban ugyanis *Kameno Kesic* tót név van, ami helyesen: *Kamenné Kesice* lesz. A tót *Kosy* alakra megjegyzem, hogy *Kőkeszi*-t BÉL I: IV, 736 magyarul *Kő-Koszy*-nak hívja, ami származhatik a tót *Kosy*-ból, bár valószínűbb, hogy csak sajtóhiba *Kő-Keszy* o: *Kő-Keszi* helyett.

Kétségtelen, hogy a tót *Šarluhy* (kicsinyítve: *Šarlužky* > *Sarlužky*) a magy. *Sarló*-tól és a tót *Kesihovce*, *Kosihy* a magy. *Keszi*-től elválaszthatatlanok. Minthogy pedig nincsen a tótban, sőt nincsen a szláv nyelvekben sem olyan szó, amelyekből a tót *Šarluhy* vagy a tót *Kesihovce*, *Kosihy* megfejthető volna, azért a tót neveket csak a magyar nevekből származtathatjuk.

A magy. *sarló* és a belőle képezett *sarlós* köznevekből *Sarló* és *Sarlós*, úgyszintén a magy. *Keszi* törzsnévből *Keszi* helynevek már a X—XI. sz.-ban alakultak. *Sarló* hn.-re a XII. sz. óta vannak adataink, amelyeket fentebb fel is soroltam. *Sarlós* nevű helyünknek is kellett lennie már a XI. sz.-ban, mert hiszen Kálmán király 1109. évi veszprémvölgyi renovációs oklevelében van említve „uilla *Sorlous*“ (így az Orsz. Levéltár példányában), „uilla *Serlous*“ (így a múzeumi Levéltár példányában). A mai zalamegyei *Gyulakeszi*-re adatunk már 1082-ből van („villa *Kescew*“, l. CSÁNKI III, 71), a békésmegyei *Keszi*-re az első adat 1086-ból való (villa *Keseih*, l. Pannonh. R. T. VIII, 269; vö. uo. 32), a nyitrai megyei

Bánkeszi-t és *Kiskeszi*-t már az 1113. évi zobori oklevél említi (vö. *Quescu* = *Bánkeszi*, *Kescu* = *Kiskeszi*, I. FEJÉRPATAKY, Kálmán király oklevelei 17, 71), a biharmegyei *Répáskeszi* lakott hely 1220-ban (vö. VárReg. 121. §.: *Qezy* villa) és így tovább. Minthogy pedig a *Keszi* hn.-ek olyan eredetűek, amilyenek a *Megyer* vagy a *Tarján* helyek nevei, amelyek egy-egy magyar törzs nevét őrzik, azért szinte vitán felül áll, hogy a *Keszi* törzsnévvél alkotott helyek legnagyobb része X—XI. századi település (vö., hogy Konstantinos Porphyrogenetos szerint a magyarok nyolcadik törzse Κασή, s ezt NÉMETH GYULA szerint *Keszi*-nek kell olvasnunk).

De az alábbiakból kitetszőleg a tót *Šarluhy* és a tót *Kesihovec*, *Kosihy* nevek hangalakja ugyancsak azt bizonyítja, hogy a nekik megfelelő magy. *Sarló*, *Keszi* helyek nem lehetnek a X—XI. sz.-nál későbbi települések.

A magy. *Sarló* helyek neve — említettem — végső fokon a magy. *sarló* köznévvél azonos. Hogy ez a magy. *sarló* köznévi eredeti magyar szó-e, ahogyan BUDENZ (MUSz.), más megokolással e sorok írója is gondolja, vagy pedig török eredetű-e, amilyenek GOMBOCZ (Bulg. türk. Lehnw.), WICHMANN FUF. XVI. Anz. 39) és SIMONYI (I. Nyr. XXXIX, 303) tartja, nincs még eldöntve (vö. MUNKÁCSI B., Magy. halászat 61 szerint lehet eredeti, de lehet török eredetű is; NÉMETH GYULA: Nyr. XLI, 453: „nem egészen biztos a *sarló*“ töröksége). Így természetesen az is függőben van, hogy ha török eredetű, -ó-ja a *tarló* hatása alatt keletkezett-e (így magyarázza az -ó-t SIMONYI: Nyr. XXXVIII, 179 és HORGER: MNy. VIII, 452). A mi szempontunkból most az a fontos, hogy a *sarló* szó -ó-ja, ill. előbbi -oy-ja a tót *Šarluhy* vallomása alapján előbbi magy. -oy-ból, esetleg -uy-ból fejlődött. A tót *Šarluhy* bizonyítja, hogy a magy. *Sarló*, régibb *Sarloy* helyek neve egykor *Sarloy*-, esetleg *Šarloy*-nak hangzott.

A *Keszi* névnél az emlékekben levő magyar alakváltozatok között vannak olyanok, amelyek egykori szóvégi magy. -r-re mutatnak. Ilyen lehet a föntebb idézett békésmegyei „villa *Keseih*“ 1086-ból, kétségtelenül ilyen azonban az 1171-ből való *Kesech* (JAKUBOVICH—PAIS, Ó-magy. olvasó 47). Ezek az írott alakok nézetem szerint *Keszëy*-nek olvasandók. A *Keszi* helyek nevének más alakváltozatai emlékeinkben: *Keszüj* (vö. *Kezy* KOVÁCS, Ind.), *Keszëy* > *Kesző* (vö. *Kescew*, *Kezew*, *Kezew*, *Kezew* KOVÁCS, Ind., CSÁNKI II, 764, III, 71), *Keszü* > *Keszü* (vö. *Quescu*, *Kescu* FEJÉRPATAKY, Kálmán kir. okl. 17, 71, *Kezu*, *Kezv*, *Kezw* KOVÁCS, Ind., CSÁNKI III, 71), *Keszëj* (vö. *Kezey* KOVÁCS, Ind.), *Keszüj* (vö. *Kezwy* CSÁNKI III, 246). Itt jegyzem meg, hogy a mai vas megyei *Egyházaskesző* (LIPSZKY, Rep., Hnt. 1926.) a középkorban *Egyházaskeszi* is (CSÁNKI II, 764). A névnek mai alakváltozatai pedig: *Keszi*, *Kesző*, *Keszü* (LIPSZKY, Rep.).

Különben a *Keszi* név eredete szintén a mellett bizonyít, hogy egykor szóvégi *-γ*-je volt.

NÉMETH GYULA ugyanis arról értesít, hogy a magy. *Keszi*, ó-magy. **Kesziz*, *Keszey* a tör. *käs-* (alakv. *kes-*) 'schneiden, zerschneiden, abschneiden' ige *käsük* 'das stück' (l. RADL., Wb.) származékával függ össze. A 'das stück' jelentésű tör. *käsük* a török népeknél mint nemzetségnév is előfordul, s ilyen használatban 'töredék' szóval értelmezhető. Így a kirgizeknél egy nemzetségnek *Kara Kesük*, egy másiknak *Kara Kisük* a neve (l. RADL., Phonetik: Einleitung XLII, XLIII. lapok).

Mi ehhez a magyarázathoz csak azt tesszük hozzá, hogy a finnugor eredetű magy. *falka* 'stück' és *folt* 'stück' szóból is van magy. *Falka*, *Folt* személy- és helynév:

1251/1281: *Folka* szn. OklSz. (l. *Falka* esn. 1509-ből MNy. XIII, 253) | *Folt* > *Fót*, vö. 1152: *Foth* szn. OklSz. (lehet, hogy másképp értelmezendő, ?-lel OklSz.). — 1. Pest m. 1406: *Folth*, ma *Fót* CSÁNKI I, 28. 2. Heves m. XIII—XV. sz.: VárReg. 74. §.: de villa *Folth*, más adatok CSÁNKI I, 62, POROSZLÓ mellett fekküdt. 3. Hunyad m. 1321, 1377, 1418 stb.: Possessio *Folth* CSÁNKI V, 91; LIPIZSKY, Rep. szerint e helynek magyarul *Folt*, németül *Foldt*, oláhul pedig *Filt* a neve. 4. Van Bihar m.-ben egy *Foltest* nevű hely (LIPIZSKY, Rep.). Ez a név csakis egy oláh *Foltesti* mása lehet, az oláh *Foltesti* azonban csakis egy magy. *Folt* szn.-ből lett magy. *Folt* hn. alapján keletkezhetett. Lehetséges, hogy a CSÁNKI I, 608. lapon közölt *Fyld* hn. ezzel a *Foltesti* > *Folt*-tal azonos.

Ezek a bizonyítékok tehát a mellett szólnak, hogy a magy. *Keszi*, *Kesző* helyeknek egykori ó-magy. alakja *Kesziz* ~ *Keszey* volt. Ha pedig egy magy. *Keszi*-t tótul *Kesihovce*-nak, más magy. *Keszi* helyeket meg tótul *Kosihy*-nak hívnak (az ó előbbi *e*-ből, vö. *Kesihovce*, továbbá tót *smetana* ~ *smotana*; régiebb tót alak **Kesihy*), akkor e tót nevek csakis az ó-magy. *Kesziz* alak átvételei lehetnek.

De ha a *Sarló*, *Keszi* neveknek ó-magy. alakja *-γ*-re, azaz velaris zöngés spiransra végződött, mi volt e *-γ* hangnak az ó-tótban a megfelelője? A mai tót *Šarluhy*, ill. *Kesihovce* vagy *Kosihy* régi tót *γ*-re, azaz velaris zöngés spiransra, s ez még régiebb *g*-re, azaz velaris zöngés explosivára mutat. Az eredeti tót szavakban is a mai *-h*-k *γ*-n keresztül eredetibb tót *g*-ből fejlődtek. Természetesen ez a fejlődés végrehajtott mindazon az idegen eredetű szavakon és neveken is, amelyek e változás idejében a tót nyelvben megvoltak. Így lett az ó-tót *gora* 'erdő', *noga* 'láb', *Vág* 'Vág', *Gron* 'Garam' *γora*, *noya*, *Váy*, *Iron* alakokon keresztül mai tót *hora*, *noha*, *Váh*, *Hron* hangalakúvá. E fejlődés a XII. sz. végén és a XIII. sz. első felében be lehetett már fejezve, azaz a mai *h*-val hangzó állapot a tótban a XIII. sz. első felétől van meg. A mi latin betűs és latin nyelvű emlékeink is ezt szépen bizonyítják (vö. pl. az 1278. évi oklevél *Kamena hora* adatát JAKUBOVICH—PAIS, Ó-magy. olvasó 104; TRÁVNICEK, Příspěvky k dějinám

č. j. Brno, 1927. 17 kk.; Zeitschrift für Ortsnamenforschung II, 253). Eredetibb $g > \gamma > h$ -ra mutat a tót *Šarlužky* (s ebből hasonulással *Šarlušky*) alak is. A kicsinyítő *ka* képző előtt csak akkor állhat $ž$, ha a képzőtlen alakban $g > \gamma > h$ hang van (vö. *noha* 'láb': *nôžka* 'lábacska').

E szerint az ó-magy. *Sarloj* (esetleg **Sarluj*), ill. *Keszij* nevek az ó-tótban vagy hanghelyettesítéssel g -vel: **Šarlugy*-nak, ill. **Kesigovci*-nak, **Kesigy*-nek, vagy pedig, minthogy az átvételkor már volt tót g -ből fejlődött γ , γ -vel: **Šarlujy*-nak, ill. **Kesiγovci*-nak, **Kesiγy*-nek hangzottak.

A kétféle alak közt az átvétel tekintetében időbeli különbség van. A tótban a g hang a X—XI. sz.-ban még megvolt, a belőle fejlődött γ pedig a XII. sz. végéig élhetett.

Meg kell még magyaráznunk, milyen alakok a tót *Šarluhy*, *Kesihovce*, *Kosihy*. Ezek az alakok többes nominativusok (eredetileg többes acc-ok). Tudnunk kell ugyanis azt, hogy a tót helynevek nagy többsége többes nominativus (eredetileg többes acc.) alakban használatos; vö. pl. *Hrnčiarovce* Pozsony m., *Nyitra* m. = magy. *Gerencsér* (vö. zobori 1113. évi okl.: *Grincha*, átiratban: *Grinchar*), *Košice* = *Kassa*, *Levice* = *Léva*, *Piešťany* = *Pöstény*, *Tapolčany* = *Tapolicsány* stb. Ezek analógiájára sok magyarból átvett helynév a tótban többes nominativusba került; vö. pl. *Gyarmat* = tót *D'armoty* (több felsőmagyarországi hely neve), *Ság* az *Ipolyság*-ban = tót *Ipol'ské Šahy* stb. Az ilyen hn.-ek értelme: 'Gyarmaték, Ságék ~ Gyarmat lakói, Ság lakói'. Ilyen többes nominativusi alakulások a tót *Šarluhy*, *Kesihovce*, *Kosihy* nevek is. Értelmük: 'Sarlóék, Kesziék ~ Sarló lakói, Keszi lakói'.

Mind a magyar, mind pedig a tót nyelv története kétségtelenül bizonyítja, hogy a bars-, hont- és nyitramegyei *Sarló* és *Keszi* helyek tót *Šarluhy*, *Šarlužky* ~ *Šarlušky*, *Kesihovce*, *Kosihy* (< régiebb tót **Kesihy*) alakjai a tótban csakis a XIII. sz. előtt keletkezettek. Csak a XIII. sz. előtt volt a *Sarló* és a *Keszi* helyneveknek a magyarban olyan hangalakjuk, amelyből a tót nevek megmagyarázhatók. A magy. *Sarló* és *Kesző* formákból t. i. a tótban *-ov* végű nevek keletkeztek volna (vö. magy. *Jenő*, hely, *Nógrád* m. = tót *Janov*; magy. *bölcső*, *csomó*, *kóró*, *korsó* = tót *belčov*, *čomov*, *kórovie*, *koršov* stb., l. KÁLAL, Slovn.).

Van e nevek vallomásában történeti tanulság is. A tárgyalt bars-, hont- és nyitramegyei *Sarló* és *Keszi* helyek jó részt olyanok, amelyekre történeti adatok már a XII. sz.-ból is vannak, még pedig olyan magyar hangalakban, amely előbbi *Sarloj*-, *Keszij*-ből fejlődött (vö. 1156: villa *Surlou* 'Salló' Bars m.; 1113: villa *Sorlo* 'Kis-, Nagy-Sarló—Sarlóska' Nyitra m.; 1156: *Kesceu* predium KNAUZ, MonStrig.; 1113: *Quescu*, *Kescu* = Bánkeszi, Kiskeszi Nyitra m.). Ez a mellett érv, hogy e bars-, hont- és nyitramegyei helyek nagyrésze XII. sz.

előtti település. Mindenesetre telepítésükkor nevük magyar hangalakja *Sarloy* vagy *Sarluy*, *Kesziy* volt, mert csak ilyen alakból válhatott a tótban **Sarlugy* > **Šarluyy*, **Kesigy* > **Ke-siy*, **Kesigovci* > **Kesiꝛovci*.

Nagy valószínűséggel állíthatjuk azt is, hogy ahol ma *Sarló* és *Keszi* nevű helyek vannak, azok eredetileg magyar lakosságúak. Besenyő-törökök alig lehetnének (noha pl. a garamszentbenedeki alapító oklevél Hont és Bars megyében besenyőkről is tud), mert a besenyő-törökben a szóvégi *g* már a X. sz.-ban *j* (l. NÉMETH Gy.: MNy. XVIII, 5, XXIV, 150). S ahol ma a lakosság nem magyar, így pl. a bars megyei Garamkesziben, a nyitra megyei Bánkesziben, Kiskesziben, Sarlókajszán, Sarlóskán (l. főntebb és Lex. 1773.), ott is az alapítók legnagyobb valószínűség szerint magyarok voltak, akik később vagy más helyre költöztek, vagy elnéptelenedés után nem magyarokkal cserélődtek fel. *Bánkeszi* = tót *Bánkesa*, *Kiskeszi* = tót *Kesa* Malá (l. Nový miestopis), ezekben, amint a tót név is mutatja, aránylag újabban lakhatnak tótok.

Minthogy pedig Bars, Hont és Nyitra megyében a *Sarló* és a *Keszi* helyek nagyjában addig a pontig nyulnak föl, ameddig a magyar nyelvhatár, tehát úgyszólván ANONYMUS silva z o u o l o n-jáig: Zólyom erdejéig, azért szinte kétségtelen, hogy a magyar település a XI. sz.-ban addig terjedt, ameddig a mai magyar nyelvhatár van.

Bizonyítékok vannak, hogy e X—XI. sz.-i települők közt a magyarok mellett besenyők és kabarok is voltak. A besenyő települőkre fentebb utaltam. Bizonyítékunk van a kabarok településére is. Ma úgy látjuk, hogy a *kabar*-oknak *kovár* volt a magyar nevük. Ennek emléke a hont megyei *Kovár* falu neve; lakói ma is magyarok (l. Lex. 1773.; BALOGH, Népfajok 473). A falunak a XIII. sz.-i oklevelekben *Kuari*, *Kuar*, *Koar*, *Kuarzeg*, *Koarzeg* (l. Kovács, Ind.), *Koary* (l. KNAUZ, MonStrig. II, 214) írott alakjai vannak. A *kabar*-ok magyar névének másik emléke a nyitra megyei tót lakosságú *Kovárc* hely neve (Lex. 1773., LIPSZKY, Rep., Nový miestop.). A falu mai magyar neve az ó-tót **Kovarci* (a mai tót név *Kovárc*) átvétele; a tót név pedig a magy. *Kovár*-ból olyan képzés, amilyen pl. *Marót*-nak tót *Moravce* neve. A névre ezek az adataim vannak: 1280: *Koarch*, 1318: *Konarch* ꝛ: *Kouarch* (l. Nyitra megyei Közlöny VIII. évf. 1888. 15. szám; ugyanitt helytelen származtatás), 1337: *Choarch* (vö. KNAUZ, MonStrig. III, 296).

Más helynevek is amellett bizonyítanak, hogy a magyarság e területeken a X. sz.-ban és a XI. sz. legelején telepedett meg. Ilyenek pl. *Bars* és *Hont* helyek nevei. Ez a nagy területen való magyar település csak azért volt lehetséges, mert e terület a IX—X. sz.-ban nagyjában üres, lakatlan volt. A mi gyér tót és német lakosság itt lehetett, az a betelepülők számához viszonyítva elenyészően csekély volt.

MELICH JÁNOS.

Pozitivizmus és idealizmus a nyelvtudományban.

(A nyelvtudomány módszertanához.)¹

3. A nyelvi változások egyéni és collectiv eredete.

A nyelvi változásoknak VOSSLERÉKTŐL hirdetett tudatos és szándékos jellegével természetszerűleg szorosan összefügg azoknak egyetlenegy vagy kevés számú egyéntől való eredete, azaz azoknak egyéni (individualis) természete. A tudatos és szándékos nyelvi változtatások természetszerűen egyéni jellegűek, a történési rendje szerint ugyanis — amint a tapasztalat mutatja — nem szokott előfordulni az, hogy sok egyén közel egyidőben egymástól függetlenül tudatosan és szándékosan talál föl vagy hoz létre valami újat. A nyelvtudományi idealizmus a nyelvi változások tudatos és szándékos voltát hangoztató fölfogásának megfelelőleg azt hirdeti, hogy a nyelvi változások egyetlenegy vagy kevés számú tekintélyes egyénből, kisebb körből indulnak ki — LERCH szerint mint hibák, mert a nyelvszokástól eltérnek —, s akkor terjednek el, ha mások az ily változásokat nem pusztán hibáknak, hanem valamely szempontból előnyösebb alakoknak tekintik, s ezért elfogadják őket és utánozzák. VOSSLERÉK tehát az utánzásnak főszerepet tulajdonítanak a nyelvi változásokban. Az idealisták táborán kívül álló nyelvbúvárok közül is többen ezen a fölfogáson vannak: egyének újítanak, tömegek utánoznak. Így különösen DELBRÜCK², továbbá OERTEL³, SANDFELD-JENSEN⁴, SIMONYI Zs.⁵, HORGER A.⁶, SCHMIDT J.⁷ stb.

WUNDT társadalomlélektani rendszerébe, amelyben csak általános érvényességű, közös eredetű (collectiv) szellemi termékeknek lehet helyük, amelyek általánosan elterjedt szellemi erők és természeti ösztönök szüleményei, s amelyek az egyéni akarat önkényes beavatkozásától függetlenül mintegy természeti törvényszerűséggel keletkeznek, természetesen nem illenek bele az ily egyetlenegy vagy kevés számú egyénben keletkező s szándékos, tudatos utánzással elterjedő, általánossá váló nyelvi változások. Szerinte a nyelvi változások egy része az egész nyelvközösségben előfordul, mások kisebb körben; ismét mások keletkezésük pillanatában nyomtalanul eltűnnek, ilyenek általában véve egyetlenegy egyén szándékos és tudatos

¹ L. MNy. XXIII, 10—24, XXIV, 151—160.

² Grundfragen d. sprachf. 1901. 98.

³ Lectures on the study of language. 1902. 132 kk.

⁴ Die sprachwissenschaft 74.

⁵ A magyar nyelv. 1905. 258.

⁶ A nyelvtud. alapelvei² 34, 55—8.

⁷ A nyelv és a nyelvek 160.

újításai. E jelenség okát WUNDT szerint nem az utánzás kisebb-nagyobb mértékében kell keresni, hanem abban, hogy egyes változások létrehozásához nagyobb körben vannak meg a keletkezéshez szükséges föltételek, mások számára kisebb körben vagy csak egyetlenegy egyénben. WUNDT¹ tehát nem tulajdonít az utánzásnak oly nagy szerepet a nyelvi változásokban, mint az idealisták. Ha csupán csak az utánzást hangsúlyozzuk mint a nyelvi jelenségek létrejöttének föltételét, akkor tulajdonképen már az a feltevés szolgál az ily fölfogás alapjául, hogy a nyelvi jelenségek eredete végső elemzésben föltalálás műve, s ezzel egyúttal azoknak egyetlenegy egyéntől való eredetét is állítjuk, minthogy ily föltalálás csak egyetlenegy egyéntől eredhet. WUNDT sok helyen nyilatkozik az ily egyetlenegy egyéntől kiinduló kezdeményezés (individualismus) és a tömeg-utánzás elmélete (nachahmungstheorie) ellen.

WUNDT szerint az oly nyelvi változások, amelyeknek föltételei az egész nyelvközösségben megvannak, spontán-aktív módon végbemennek az illető nyelvközösség legnagyobb részében, ösztönszerű, nem-szándékos és nem-tudatos utánzással pedig a nyelvközösség többi tagjában is elterjedhetnek, de csakis azért, mert az illetőkben is megvannak az illető nyelvi változás keletkezésének föltételei. Itt tehát a keletkezés föltételeinek kimutatásával meg is van magyarázva az illető nyelvi változás, a keletkezés és az elterjedés egybeesik, a kettő egy folyamattal, egyidejűleg megy végbe. A keletkezéstől független, különálló elterjedési föltételek, amelyek az utánzás alapjául szolgálnának, itt már nem szerepelnek.

Az oly nyelvi változások ellenben, amelyeknek föltételei csak kisebb körben vannak meg, spontán-aktív módon létrejönnek az illető kisebb körben, s utánzással már tetemesen nagyobb körben nem terjednek el, mert hiányoznak nagyobb körben az utánzás alapjául szolgáló keletkezési feltételek. Vö. még: MEILLET, *Linguistique historique et linguistique générale*. 1921. 15 kk.

PAUL² is a nyelvi változásoknak e WUNDT-tól hirdetett *collectiv* eredete felé hajlik. A *Prinzipien* 4. kiadásának egyik jegyzetében (62. l.) tiltakozik WUNDT-nak azon ráfogása ellen, hogy ő azt állította volna, hogy a hangtani változások egyetlenegy egyéntől indulnak ki s azután mindinkább nagyobb körben elterjednek, holott ő határozottan az illető nyelvközösség legnagyobb részének a változtató tevékenység irányában való találkozását jelölte meg a szabályos hangváltozás keletkezésének föltételéül. Csak akkor állhat be

¹ Probleme d. völkerpsych.² 33, 37, 73, 81, 83. Die sprache³ I, 22, 385, 411. Sprachgesch. u. sprachpsych. 61—2.

² Prinzipien⁵ 115, 20.

szerinte a nyelvszokásban változás, ha ugyanaz a változási folyamat a nyelvközösség nagyobb számú tagjában spontán megy végbe. Nagyobb számú egyének ily spontán összetalálkozása akkor lehetséges, ha a nyelvre vonatkozó képzetcsoportok szervezete bennük nagyobbára megegyezik. Mennél nagyobb számú egyénnél lép föl valamely nyelvi újítás, annál könnyebben terjed el másoknál is, s annál nagyobb tekintélyre tesz szert az, ami kezdetben hibának tűnt föl. A nyelv mindazt, ami mint merőben egyéni eredetű akar betolakodni, visszautasítja magától; a nyelv nem fogad el tartósan semmit s nem enged fennmaradni semmit sem, kivéve azt, amit az egymással társas érintkezésben levő egyének nagyobb száma közös használatával szentesít. A társadalmi lélektanról¹ szóló értekezésében is az egyesek nagyobb számát emlegeti PAUL.

PAUL² azonban nagyobb szerepet tulajdonít az utánzásnak a nyelvi változásokban, mint WUNDT. A nyelvszokás bármely irányú megváltoztatása nem mehet végbe szerinte máskép, mint csak az egyes egyéneken, de a folyamatban csak egy részüknek kell spontán-aktív módon közreműködnie, a többi rész csak mint átvevő, utánzó fél szerepel. A nyelvszokás bárminemű megváltoztatása egyfelől a beszélő egyének spontán ösztönselekvésének, másfelől társas érintkezésének eredménye. Ha ily spontán ösztön az egész nyelvterületen a beszélő egyének legnagyobb részében egyaránt el van terjedve, akkor gyorsan és általánosan ki is fejtí hatását. A nyelvi életben tehát két tényező szerepel: az egyik különböző egyének spontán találkozása nyelvteremtő tevékenységükben, a másik a közösség tagjainak lelki kölcsönhatása.

GOMBOCZ Z.³ is azt tartja, hogy „minden változás az egyesektől, nem pedig egyetlen egyénből indul ki“, de megengedi, hogy szórványosan egyes szóalakok és jelentések egyetlenegy egyéntől erednek. Ebben az esetben az utánzásnak is nagyobb helyet enged. „Minél természetesebb képzettársulás indítja meg a változást, minél jellemzőbb az új név, minél erősebb az új elnevezés hangulata, érzelmi velejárója, annál valószínűbb az újítás gyors elterjedése, általánossá válása. Ez a változás tömegelektani mozzanata.“

4. Az utánzás szerepe a nyelvi változásokban.

A nyelvi változásoknak egyetlenegy vagy kevés számú egyéntől való származtatásával összefügg a nyelvtudományi idealizmusnak az a módszertani elve, hogy sürgeti a nyelvi változá-

¹ Südd. Monatshefte 1910: 371.

² Prinzipien* 62, 41. Aufgabe u. methode d. geschichtswiss. 1920. 28. Vö. PETZ G., Paul H. emlékezete. 1923. 14.

³ Nyelvtört. módszertan 10. Társadalomtudom. I, 197. Jelentéstan 64.

sok keletkezési okainak kutatásán kívül az elterjedés okainak kutatását is. Erre utal VOSSLER egyik művének címével is: *Sprache als schöpfung und entwicklung*. Minthogy a nyelvtudományi idealizmus szerint a nyelvi változások egyéni eredetűek, azért tengersok változás keletkezik valamely nyelv körében, az idealista nyelvbúvár számára azonban az egyéni változás csak a nyelvközösségtől való elfogadása, elterjedése, általánossá válása következtében válik nyelvtudományi vizsgálódás tárgyává. VOSSLERÉK szerint a nyelvi változások keletkezésük megmagyarázásával még nem érthetők meg; ugyanis számtalan sok egyéni változás keletkezik, de nyomtalanul ismét eltűnik. Teljesen megmagyarázva a változások csak fennmaradásuk és elterjedésük okainak kimutatásával lesznek. LERCH azért a nyelvi változások elterjedési okainak vizsgálatát fontosabbnak tartja, mint a keletkezés okainak kutatását. „Ich habe weniger die gründe für die entstehung aufzuspüren, als die gründe für ihre ausbreitung.“¹ A nyelvtudományi idealizmus a következő módszertani elveket tartja mindig szem előtt: 1. a nyelvi jelenség első föltűnését, 2. keletkezésének okát, 3. fennmaradásának és elterjedésének okát. Az utóbbi szempontból szükséges kutatni: a) mennyiben felel meg az újítás az illető kor valamely lelki szükségletének, b) mely társadalmi rétegben keletkezett az újítás, s mely rétegeken ment keresztül, míg általánossá, „szabályossá“ vált.²

LERCH szerint valamely nyelvi jelenség elterjedése kettős módon történhetik: egyrészt úgy, hogy az alsóbb, műveletlenebb népréteg átveszi, utánozza a felsőbb társadalmi osztály nyelvét (kül. a szótani és mondattani jelenségeket), másrészt a felsőbb társadalmi réteg nem akadályozza meg az alsóbb néprétegek nyelvi változtatásait (igy kül. a hanyag kiejtésből eredő hangváltozásokat).

VOSSLERÉK azzal vádolják az ú. n. pozitivista nyelvtudományt, hogy — bár a nyelvi változásokat a lelki indító okok alapján általában eredeti (spontán) és utánzó (imitatív) változásokra szokta fölosztani — mégis inkább csak az előbbiekkal foglalkozik, inkább csak a keletkezés föltételeit szokta vizsgálni, az elterjedés okául általánosságban csak a tudattalan, szándék nélküli, ösztönszerű utánzást szokta odaállítani, de közelebbről nem keresi az utánzás alapjául szolgáló okot.

Az elterjedési okok kutatásának szükségességét a nyelvtudományi idealizmus táborán kívül álló nyelvbúvárok

¹ Hist. franz. syntax XIX.

² LERCH, Die aufgaben d. roman. syntax. Festschr. f. Ph. Aug. Becker. 1922. 99. Über das sprachl. verhältnis von ober- zu unterschicht. Jahrb. f. philologie 1925. 1:70.

is elismerik. GOMBOCZ Z.¹ különbséget tesz a nyelvi változások egyéni és tömeglélektani mozzanatai között. HORGER² azt mondja, hogy az eddigi kutatások azért nem vezettek kielégítő eredményre a hangváltozások kivételnélküliségének kérdésében, mert a kutatók nem választották szét a hangváltozások keletkezésének és továbbterjedésének egymástól független kérdését. SANDFELD-JENSEN³ szintén sürgeti a nyelvi változások kimerítő magyarázatának érdekében annak a kérdésnek a vizsgálatát, hogyan és miért terjedtek el s lettek egyes változások általánosakká, mások pedig nem. AMMANN⁴ szerint a nyelvtudományban a leghatározottabban két problémakör különül el egymástól. Az egyikbe azoknak a törvényeknek a vizsgálata tartozik, amelyek szerint az idea magának nyelvi kifejezést teremt, tehát a beszédmód és a lelki élmények kapcsolatainak törvényei. A nyelvtudománynak meg kell okolnia pl. miért tünteti föl egy katonatiszt vagy az alsóbb néprétegek beszédmódja épen az illető sajátságokat. Ezért a nyelvbúvárnak meg kell keresnie mind-egyik társadalmi rétegnek ideáit, s ezeknek összefüggését az illető társadalmi réteg beszédmódjával. A másik körbe tartozik az általános történeti gondolkodás nyugtotta okok alapján való kimutatása annak, miért talált utánzásra s lett általánossá épen az illető beszédmód.

A nyelvtudományi idealizmus azzal vádolja továbbá az ú. n. pozitivistá nyelvtudományt, hogy a nyelvi változások elterjedésének ösztönszerű utánzásból való magyarázatával mechanizmusba, automatizmusba, passzivizmusba süllyeszti le a nyelvtudományt, mert a szellem szándékos és tudatos tevékenységének nem tulajdonít szerepet a nyelvi változások elterjedésében. Az idealisták azért ezzel szemben azt hirdetik,⁵ hogy a nyelvi változások elterjedése tudatos és szándékos utánzással történik, a beszélő egyén reflexióinak, a tevékenyen működő szellem intuitióinak eredménye. Csak az ember tudatos beavatkozása lehet az az ok, amely a hangtörvényeket érvényesülésükben fölfüggeszti. Pl. a prosthétikus í-tulajdonképen nem „enyészett el“, hanem a beszélő egyének tudatosan mellőzték; a hangtörvények hatásának ily fölfüggesztését a fölsőbb társadalmi rétegek reflexiójának kell tulajdonítani. A hangtörvények nem maguktól szűnnek meg, hanem az emberi akarat az, amely megszünteti őket, mégpedig legnagyobb részét a fölsőbb, műveltebb társadalmi rétegeké. Az a föltevés, amely a hangtörvények működését, azoknak időbeli

¹ Nyelvtört. módszertan 8. Jelentéstan 64.

² A nyelvtud. alapelvei² 57.

³ Die sprachwissenschaft 74.

⁴ Neue Jahrb. 1920:200.

⁵ LERCH: Jahrb. f. philologie 1925:101, 104, 107. Hist. franz. syntax XX. VOSSLER, Sprache als schöpf. u. entwickl. 118.

és térbeli határoltságát természetszerű, a beszélő tudatától és akaratától független folyamatnak fogja föl, nem tudja megmagyarázni, miért működnek a hangtörvények sokkal intenzívebben az egyes nyelvek korábbi korszakaiban, amelyekben még hiányzik a nyelv fölötti reflexio, mint később. Hasonlóképpen nem tudja megmagyarázni az ilyen fölfogás azt, miért szűnik meg egyes területeken a hangtörvények működése. Az egyéni hangváltozás VOSSLER szerint csak az analógiás hatás folytán marad fenn és terjed el, az analógia pedig önkényes akarati tevékenység.

A nyelvi változásoknak tudatos és szándékos utánzással való elterjedését VOSSLER egy egyszerű példával is megvilágítja. Gyermek: *ti ricordi?* helyett gyakran azt mondta: *ti ricordevi?* Ezt az alakot a gyermek szöveggyűléssel csinálta, mert anyja így szokta kérdezni: *Ti ricordi come facevi al nonno? Che facevi? ti ricordi?* S ha most a szülők tréfásan használják a *ricordevi* alakot, akkor már tudatos és szándékos utánzással továbbterjedt az egyetlenegy egyéntől eredt nyelvi változás.

VOSSLERÉK e felfogásával szemben a tapasztalat azt mutatja, hogy a nyelvi változások utánzása rendszerint nem szándékos és nem tudatos. „Utánzáson nem öntudatos, szándékos utánzást értünk“,¹ hanem ösztönszerűt. „Az új jelentés vagy az új név elterjedése, az alkalmi jelentés vagy névhasználat szokásossá válása a tudattalan szociális utánzás problémája.“ Az egyéni önkényes, szándékos utánzás szórványos esetei nyilvánvalóan nincsenek hatással a hangváltozások elterjedésére, az egyéni szándékos utánzás szórványos esetei rendszerint elenyésznek, anélkül hogy hatást fejtenének ki. A hangok tartós, szabályos, általános érvényű megváltozása önkénytelenül megy végbe, anélkül, hogy a beszélők erről világos tudomást szereznének.² OERTEL³ szerint is a nyelvbéli utánzás csak ritkán szándékos, leggyakrabban akaratlanul történik.

5. A nyelvi változások és a művelődési tényezők kapcsolata.

A nyelvtudományi idealizmus sarkalatos alapelve: a nyelvi változások oka a szellem az ő intuitióival. VOSSLERÉK szerint a nyelvi változások igazi okai nyelven kívüliek, mégpedig egyrészt egyéni lelki élmények (affectusok, esztétikai okok stb.), másrészt egyetemes, általános okok (művelődési tényezők, szellemi áramlatok stb.). Az említett alapelvből

¹ GOMBOCZ Z., Nyelvtört. módszertan 9. Jelentéstan 64.

² WUNDT, Die sprache I, 408.

³ Lectures on the study of language. 1902. 134 kk. |

folyik az idealisták kedvelt jelszava: a nyelv a szellem kifejezése. Már HUMBOLDT hangoztatta ezt: „Ihre (der völker) sprache ist ihr geist, und ihr geist ist ihre sprache, man kann sich beide nie identisch genug denken. Die sprache ist eine bestimmte ausdrucksform des geistes, abdruck der nationalen individualität.“ Egy nép szellemét természeti és történeti föltételek határozzák meg. Ily értelemben fejtegettem nemrég¹ azt, hogyan tükrözteti általánosságban vissza a nyelv azt a szellemi fejlődési fokot, melyet valamely nép a természeti és történeti föltételek hatása következtében elért; hogyan fejlődik valamely népnek általában az embernek szellemével kapcsolatosan a nyelve. A nyelvben az emberi tudat fejlődésének alaptörvényei jutnak kifejezésre.

Valamely nép szelleme a természeti viszonyokon kívül a legszorosabb kapcsolatban van az illető nép történetével, művelődési viszonyaival, az egyes történeti korszakok szellemi áramlataival, azért az idealizmus szerint egy nép nyelvének története tulajdonképpen az illető nép szellemének, az egyes történeti korszakokban uralkodó szellemi áramlatoknak története. Már GRIMM J.² magyarázott a népszellemből hangtani jelenséget. A germán hangeltolódásról (lautverschiebung) azt mondja, hogy ez összefügg a középkort megnyitó hatalmas szellemi fejlődéssel, a német nép szabadságvágyával. CURTIUS G.³ a germán hangeltolódásban a német nép tetterejének és fiatalos erőteljességének megnyilvánulását látta, hasonlóképen BYRNE J.⁴ is. VOSSLER⁵ és LERCH⁶ az egész nyelvtörténetet a művelődési, szellemi áramlatok és a nyelvfejlődés közvetlen kapcsolatára építette föl. Pl. VOSSLER⁷ szerint a francia partitiv névelőnek elvont főnevek előtt való használatát (*Ell' a de l'amour pour moi.*) nem lehet csupán mechanikus analógiás hatásból magyarázni. A partitiv névelő használata az ófranciában még ritka volt. gyakrabbi használata és elvont főnevek elé való átterjedése a középf Francia nyelvkorban (XIV—XV. sz.) történt. Ez csak ezen kalmár szellemű, számító, praktikus, reális, polgáris, anyagiasságban volt lehetséges. „Eine solche verallgemeinerung war nur in einer sprache möglich, die sich gewöhnt hat, die dinge mit dem auge eines kaufmanns oder politikers zu betrachten, für den alle qualitäten kommensurabel und vertauschbar sind, messbar und teilbar l'amour.“⁸ Ezen idealisztikus magyarázat

¹ Minerva 1925. 4:103.

² Gesch. d. deutsch. sprache⁸ 1:292.

³ KUHN: Zeitschr. f. Vergl. Sprachf. 1853. 2:331.

⁴ General principles of the structure of language. 1892. II, 187.

⁵ Frankreichs kultur im spiegel seiner sprachentwicklung. 1913.¹ 1921.²

⁶ Hist. franz. syntax 1925.

⁷ I. m. 128, 190.

⁸ Vö. LERCH, Hist. franz. syntax XIV, XIX, XX, 22.

ellen rögtön fölmerül az ellenvetés: mi okozta a partitiv szerkezet használatát elvont főneveknél más nyelvekben, pl. a finnben? — A régi francia szórend (objectum, verbum, subjectum) megváltozott, úgyhogy ma a rendes szórend: subjectum, verbum, objectum. E változás VOSSLER¹ szerint csak az újfrancia nyelvszellemből magyarázható: a képzetek lehetőleg racionalisztikus egymásutánjának növekedő szükségletéből, a nyelvszellemben bekövetkezett oekonomikus és logikai irányzatból. — A szenvedő igealak kiveszését a vulgaris latinban VOSSLER² így magyarázza: A passivum az ige szenvedő formája. Szenvedés — objective véve — csak az ember saját érzésvilágában létezik. A szenvedő igealak kiveszésének oka a világnézet megváltozása: „Das sprachliche denken ist aus dem eigengefühl herausgetreten, ist sachlich, zweckstrebig und in gewissem sinne seelenlos geworden.“

Művelődéstörténeti tényezők közvetett hatását a nyelv fejlődésére általában véve nem lehet tagadni. Ily értelemben mondja GOMBOCZ Z.³: „Minden történeti esemény, társadalmi átalakulás, minden új szellemi áramlat, a művelődés tárgyainak vándorlása és változása, fejlődése, amennyiben vagy a nyelvközösséghez tartozó egyén lelki akaratát, vagy a közösség összetételét, szerkezetét, tehát az egyesek egymáshoz való viszonyát változtatja meg, természetesen nyelvvel való változásnak lesz indító okává és irányítójává. Minden nyelvi változás történeti esemény (e szót legtágabb értelmében véve), s minden történeti esemény visszatükröződik a nyelv életében is.“

Kérdéses azonban, vajon a művelődéstörténeti tényezők, a szellemi áramlatok oly közvetlenül megnyilvánuló oksági kapcsolatba hozhatók-e a nyelv fejlődésével, a nyelvi változásokkal, amint azt az idealisták hirdetik. Egyes nyelvűbűvások nagy óvatosságra intenek a nyelvi változások ily idealisztikus magyarázatával szemben. BEHAGHEL⁴ azt mondja erre vonatkozólag, hogy lemondott arról a törekvésről, hogy a nyelvi változásokat kapcsolatba hozza a korszellemmel, az illető nép szellemi sajátosságaival. Ily kísérletre azért nem mert vállalkozni, mert úgy vélte, hogy más nyelvek történetét is ismernie kell az embernek, ha egy bizonyos nyelv történetét meg akarja érteni. Ehhez járul még az a körülmény is, hogy előbb meg kell ismernünk a nyelvi fejlődés oly ható erőinek tevékenységét, amelyek biztosan nem függenek a kortól és a néptől. HORN⁵ is úgy gondolja, hogy ha valahol, hát e téren szükséges a tényeknek nagyon lelkiismeretes összehasonlítása, s ez föltételezi azt, hogy a nyelvűbűvár behatóan ismerje más

¹ Positivism. u. idealism. 17.

² Festschr. f. Ph. Aug. Becker. 1922. 173.

³ MNy. XX, 99.

⁴ Deutsche syntax. Eine geschichtl. darstellung. 1924. 2. V.

⁵ Stand u. aufgabe d. sprachw. Festschr. f. W. Streitberg. 1924. 584.

népek nyelvének és műveltségének szellemét és történetét. JABERG¹ veszedelmesnek tartja egyes elszigetelt nyelvi tényekből ezeknek más nyelvek párhuzamos jelenségeivel való gondos és jól megfontolt egybevetése nélkül kulturális fejlődésre és szellemi sajátosságokra következtetni. NEHRING² elméletben megengedi, hogy egy nép jellege kifejeződik nyelvében, de kérdés, mennyire valósítható meg ez az elmélet a gyakorlatban. Semmi esetre sem oly egyszerűek a viszonyok e téren, mint LERCH fölteszi. Az energia szikrája nem ugrik át közvetlenül a népszellemből a nyelvbe, hanem kettőjük közé belekapcsolódik az ellenállások és a vezetések nagyon bonyolult rendszere. MEYER-LÜBKE³ is meglehetősen tartózkodó álláspontra helyezkedik az idealisztikus magyarázattal szemben, mert bár a nyelvfejlődés és a művelődéstörténet szoros kapcsolata majdnem époly régóta ismeretes, amely régóta művelik a nyelvtörténetet, a kísérletek, amelyek a nyelvi jelenségek alapján részleteikben akarták ezeket a kapcsolatokat bebizonyítani, siralmasan kudarcot vallottak. Ennek oka abban rejlik, hogy a nyelvi folyamatok sokkal bonyolultabbak, mintsem a fölületes szemlélőnek föltűnnek. SCHMIDT J.⁴ szerint ily megállapításoknak még nem érkezett el az ideje, s egyáltalában aligha érkezik el valaha. Vö. még MARTY, Über begriff u. methode d. allg. grammatik u. sprachphilos. Gesammelte schriften. II. köt. 2. r. 129—72.

A művelődési tényezőknek, szellemi áramlatoknak a nyelv fejlődésével való kapcsolatba hozatala föltételezi a fölsőbb, műveltebb társadalmi rétegeknek a nyelv fejlődésére gyakorolt uralkodó szerepét s az alsóbb néprétegeknek jelentéktlenebb közreműködését. A nyelvtudományi idealizmusnak az az alapelve, amely szerint a nyelvi fejlődésben a fölsőbb, műveltebb társadalmi rétegeknek uralkodó szerepük van, nem mondható ki oly kereken általános tételül, a tapasztalat ugyanis nem erősíti meg. Még sok megfigyelésre van szükség a különböző nyelvek terén arra vonatkozólag, melyik társadalmi rétegnek van nagyobb szerepe a nyelv fejlődésében. E szerep természetesen általában véve nem lesz szándékos és tudatos.

A nyelvi fejlődés föltételei javarészt lelki erők. Ezek a föltételek természetesen nem mind egyenlő rangúak, egyesek közülük közvetlenül ható tevékenységükkel hozzák létre az okozatot, ezek a szoros értelemben vett okok, mások pedig lehetségessé teszik az okok működését, ezek a szoros értelemben vett föltételek. A nyelvi változások föltételeit, okait sok esetben nem ismerjük, így az ú. n. önálló, füg-

¹ Germ.—Rom. Monatsschr. 1926. 14:18.

² Neue Jahrb. 1924:97.

³ Hauptfrag. d. romanistik. Festschr. f. Ph. Aug. Becker. 1922. 127.

⁴ A nyelv és a nyelvek 232.

getlen változásokét, ezeknek föltételeit, okait legfőbb csak találgatjuk. Az analógiás változások föltétele a képzettársulás, a nyelvi (azaz szó és nyelvtani) emlékképek diszpozíciói között főnnálló grammatikai-képzettársulási kapcsolatok, a hangok, szavak, szójelentések képzettársulási hatása. az ok, a szellem, még pedig közelebről sok esetben a lelki működésnek, a képzet-mechanikának tökéletlensége, különféle intuitiók stb. Pl. Az említett fr. *viendrai*, *tiendrai* futurum alakokat úgy magyarázzuk, hogy az eredeti ófr. *vendrai*, *tendrai* alakok használatánál az ösztönszerűen és intuitív módon felvillant kétértelműség (*vendrai*, *tendrai* = jönni, tartani fogok ~ eladni, feszíteni fogok) oly élenken idézte föl a velük asszociált *viens*, *tiens* stb. alakokhoz való tartozás képzetét, hogy a beszélő az eredeti *vendrai*, *tendrai* alakokat a *venir*, *tenir* ige nem kétértelmű alakjai (*viens*, *tiens* stb.) szerint alakította (*viendrai*, *tiendrai*). A *viens*, *tiens* tehát csak nyelvi föltétele az analógiás változásnak. Vagy pl. midőn a mák termését *mákfej*-nek nevezte el az ember, akkor a mák termésének szemlélete alkalmával intuitív módon fölillant uralkodó képzet (főnn gömbölyű alakban végződő valami) fölidézte az emberfej képzetét, mivel a mák termésének és az emberi fejnek képzettartalmában közös elemek vannak, amelyek elől a kettőnek eltérő elemei a tudatban háttérbe szorultak, úgyhogy a *fej* a máktermés megfelelő nevének tűnt föl. A *fej* szó tehát a nyelvi föltétel, a névátvitel oka az intuitív módon fölillant uralkodó képzet.

A nyelvi változások föltételeit, okait legnagyobb részt internnyelvi (innersprachliche) körülményekben kereshetjük, de más föltételek és okok is szerepelhetnek, így pl. művelődéstörténeti hatások is. A jövevényszavakban látjuk a művelődéstörténeti hatások közvetlen megnyilvánulását, egyes jelentésváltozásokban a művelődéstörténeti körülményeknek közvetett hatását, amennyiben megváltoztatják a jelentésváltozás alapjául szolgáló képzettársulásokat és apperceptiókat. Mindkét esetben a hatás ösztönszerű, nem tudatos, a beszélő sajátos akarati tevékenysége nem szerepel. Művelődési és szellemi áramlatok közvetlen hatása a nyelv hangalakjára és szerkezetére, úgyhogy a beszélő ezeknek hatása alatt szándékosan és tudatosan idézne elő nyelvi változásokat, amint azt az idealisták vallják: csak föltevés, melynek valószínűségét a nyelvtudományi idealizmusnak kétségbevonhatatlan tapasztalati tényekkel kell kimutatnia. A művelődési és szellemi áramlatoknak általában a szociális tényezőknek tagadhatatlanul igen nagy szerepük van a nyelv fejlődésében, de ezeknek hatása a tudat páratlan egysége, azaz szintetikus természete következtében annyira összeolvad az egyén egész lelki multjával, hogy a nyelvi eredményben nem tudjuk az alkotó elemeket, az összetevőket hatásuk erőfoka

és minősége szerint oly élésen, teljesen elválasztani egymástól, mint a nyelvtudományi idealizmus akarná. S ha a nyelvtudományi idealizmusnak csakugyan sikerülne kimutatnia a nyelvi változások és a művelődési, szellemi áramlatok ily közvetlen kapcsolatát, természetesen még mindig nem mellőzhető a szoros értelemben vett nyelven belüli föltételek hatásának vizsgálata, amint azt az ú. n. pozitivistá nyelvtudomány teszi.

A vitás kérdések, amelyek a nyelvtudományi idealizmus és az ú. n. pozitívizmus között fönnforognak tehát röviden összefoglalva ezek: vajjon a nyelvi változások kisebb vagy nagyobb körben való elterjedtségének az-e az oka, hogy a nyelvi változások szándékosan és tudatosan egyetlenegy vagy kevés számú egyénből indulnak ki nyelven kívüli szellemi okok (intuitiók) hatása következtében, s azután szándékos és tudatos utánzással nyelven kívüli szellemi okok (intuitiók), különösen művelődési és szellemi áramlatok hatása következtében kisebb vagy nagyobb körben elterjednek ezen okok terjedelme szerint, miként az idealisták vallják; vagy pedig az-e az oka, hogy a nyelvi változások keletkezésének föltételei és okai, amelyek javarészt grammatikai természetűek és szoros értelemben vett lelkierők, megvoltak az illető nyelvközösség kisebb vagy nagyobb körében, miként WUNDR gondolja az ő társaslélektani álláspontján?

Szándékosan és tudatosan egyetlenegy vagy kevés számú egyéntől létrehozott, azután szándékos és tudatos utánzással elterjedő nyelvi változásokat általában véve nem lehet tagadni, mint a tapasztalat mutatja. Csakhogy a nyelvi fejlődés természetes folyamata nem ez, az ily változások ugyanis kivételes, szörványos, egyes esetek. A collectiv jelenségek — s ilyenek a nyelvek is — nem szándékosak és nem tudatosak, hanem az illető nyelvközösség minden vagy legtöbb tagjában működő testi-lelki okok természetes ösztönszerű, szükségképi működésének eredményei. Művelődési és szellemi áramlatok közvetlen hatását a nyelv hangalakjára és - szerkezetére a nyelvtudomány nem tudja bebizonyítani. KLEMM ANTAL.

A magyar helyesírás a tatárjárásig.¹

II. Diftongusok.

1. **au** diftongus. — Az Árpád-kor legelején fordul elő. Jele *au* és *av*. 1055: *gifnav*, *munorau*, *monarau* 2-szer | 1113: *prauna* (Tótypróna Turóc m.).

2. **ou** diftongus. — Jele *ou* és *ov*. Az *ou* sokkal gyakoribb, s különösen a XII. század végéig szinte egyetlen jele az *ou*-nak. 1113: *nozdrogouz* (Nozdrkóc Trencsén m.) | Anon.:

¹ L. MNy. XXIV, 188—97.

menumorout 31-szer | *zoloucu* (egyszer *zolocu*, valószínűleg íráshiba) | *gelou* ~ *gelu* ~ *geleou* stb. | mindig *ou*! — 1193-ban már mind a kettő előfordul: a) *chergou* (*Csurgó Somogy m.*) | *Mour* (*Mór Fejér m.*) | *Bobouca* (*Babócsa Somogy m.*); b) *Moinerov* | *lovacol*. — A HB-ben csak *ov*-os alakokat találunk: *iov*, *iovben*, *bovdug*, *iarov*, *uolov*, *ovga*, *ovdania*. — 1211-ben *ou* az általános: *Souzou* PRT. X, 512 | *Sorloud* 508 | *Bolsou* 3-szor 513 | *Moglou* 505 stb. szolgák. — A VárReg.-ban is kevés kivétellel általában *ou* az *ou* diftongus jele. — Egyébként a két jelölés egymás mellett található ugyanabban az oklevélben, sőt ugyanabban a szóban is: 1198: *Warou* ~ *Bulchov* sz. | 1223: *Ikvrtou* | *Aldoukuth* ~ *Eleutov* PRT. I, 660 | 1231: *Chaflou* ~ *Chaflov* villa MODL. 168. | 1237: *Movrouch* W. II, 75. (*Márcz*, vö. CSÁNKI III, 621) | I: *houd* ~ II: *houd* villa Kisfaludy lt. (*Hódmezővásárhely*).

Ezek mellett nagyritkán egyéb jelölés is előfordul: *ouu* és *ow*. 1211: *Pouus* szolga PRT. X, 511 | 1214: *powfa* pristaldus MODL. 69. | 1224: *Chechtow*, *Ffeyrtow* halastavak W. VI, 426; vö. uo. *Chechtoo* és *Kollou* sz. 427.

3. *uu* diftongus. — Jele *uu*, *uv* és *vv* (*w*). Ezt a jelölést azonban csak a XI–XII. században találjuk következetesen, a XIII. században nagyon ritka. Ekkor már nem különböztették meg az *u* monoftongustól s *u*, *v*-vel jelölték. Valószínű, hogy az ilyen *uu* helyén található *u*, *v* már *ū*-t jelöl. Eldönteni nagyon nehéz, hogy hogyan hangzott, azért etimológiájuknak megfelelően itt tárgyaljuk (vö. még az *ū* hangnál).

A) *u*, *v*. — A XIII. századig is előfordulnak, azonban azután rendes jelei az *uu*-nak (vagy már *ū*-nak?). 1113: *golguz* (*Galgóc*; vö. Anon.: *Golgoucy*) | Anon.: *bulfsu* 2-szer ~ *bulfsuu* 12-szer! | 1181: *Capv* sz. | 1200: *Crafv* megye | Vár. Reg.: *Bulfsu* sz. 4-szer, falu 1-szer; vö. 148. §.: *Bulfuh* és 241. §.: *Bulfuhut* sz. | 1233: *Bulchu* villa Forgách lt. (*Búcs*!! Esztergom m.; vö. 1208: *Bulchou* ugyanez a falu MonStrig. I, 186).

1200-tól 1240-ig alig két szóban fordul elő ez a diftongus. Ezek: *Bulcsú* és *falú*. Mindkettőben leginkább *u*-t találunk: *Bulchu*, *Bulfsu* 14-szer ~ *Bulchv*, *Bulfv* 6-szor ~ másképp 7-szer; *folu*, *falú* 4-szer ~ másképp 3-szor! (l. alább).

B) *uu*, *uv*. — Kevés adatunk van erre a jelölésre. Anon.-nál egy szóban fordul elő: *bulfsuu* 12-szer ~ *bulfsu* 2-szer | 1162: *copuu* castrum (*Kapuvár Sopron m.*) | 1210: *Bulsuu* 2-szer sz. PRT. I, 618; vö. 1211: *Bulchou*, *Bolsou*, *Bolchou* személyneveket PRT. X, 513–4 | 1211: *Niuzou* ~ fg.: *Nuhzou* sz. PRT. X, 514 (nem helytelen interpunctio *Nuuzou* helyett?) | 1229 eredeti oklevél: *kuifolwt* és *kuifolwd* ~ LibRub. 25: *kuifolwd* és 33: *kýfoluud* (*Nemeskiszalud Somogy m.*)¹ |

¹ A pannonthalmi lt.-ban őrzött eredeti oklevél és a Liber Ruber adatait KLEMM ANTAL főiskolai tanár úr szíves közlésének köszönöm.

1233: *Ojufoluu* Balassa lt. (Ujfalú Liptó m.) | 1240: *Kopuusfeu* (Kaposfő) HazOkmt. VIII, 36. — A HB.-ben csak *uv* alakok vannak: *tiluwt*, *chomuv*. Ide tartozik a *tvvl* is a *kinzotviatvvl* szóban? (*tüül* vagy már illeszkedett *tuul*?)

C) *w*. — A HB. *kinzotviatvvl* (vagy *tvvl*) adatán kívül csak néhány adat: 1222: *bulfw* praepositus MAkÉvk. V, 2: 197 (vö. uo. *oflw* is!) | 1229. eredeti oklevélben: *kuiffolwt*, *kuiffolw* ~ LibRub. 25: *kuýlfolwd*; de 33: *Kýlfoluud* (l. az *uu* jelölésnél).

4. *i*-s diftongusok. — Sok ilyen diftongus van: a) emelkedő diftongusok, melyeknek első tagja *i*: *ia*, *io*, *iu*, *ie*, *is*, *ii*, *iü* (és megfelelő hosszú magánhangzókkal); b) eső diftongusok, melyeknek második tagja *i*: *ai*, *oi*, *ui*, *ei*, *ei*, *ii*, *üi* (és a megfelelő hosszú magánhangzókkal).

Ezeknek közös elemét, a félhangzós *i*-t *i*-vel és *y*-nal jelölik. Az *y* gyakrabban fordul elő, mint az *i*; szabályokba azonban nehéz foglalni használatukat. Nagy általánosságban meg lehet állapítani, hogy: a) szó elején az *i* használatosabb, hangzóközi helyzetben pedig az *y*; b) az eső diftongusok *i*-je legtöbbször *y*-nal van írva.

Természetesen kivétel bőven akad. Igy: Anon. 52. §.: *yobagyones* 2-szer ~ 11. §.: *iobagionum* | 1230: *yeneu* villa Kisfaludy lt. (vö. CsÁNKI I, 698) | 1231: *yanusfaya* erdő MODL. 168. — vö. 1236: *Jenev* terra 4-szer, *Jeneunec* (*per-tinet* *Jeneunec*) Múz. törzslt. | 1234: *Yneu* villa 2-szer MonStrig. I, 304 és 306 (*Jenő* puszta, vö. CsÁNKI I, 668); olvasása itt talán *iüeu*?

Intervocalicus *i* is előfordul: 1055: *megaia* | 1152: *Aianduc* asszony | 1181: *haioude* sz. | 1211: *Aianduc* sz. 2-szer PRT. X, 503 ~ *Ayanduc* 513 | VárReg. 291. §.: de *Boiano* 4-szer (Nagy-Bajom Bihar m.).

Az *i*-s utótagú diftongusok közül az *ei* vagy *ei*-nél találunk több ízben *i*-t: 1093: *uueinic* (*Vének* Győr m.) | *Tupei* locus | 1142—46: *Geica* rex | 1146: *Geifa* ~ *Geýse* regi | 1177: comes de *simtei* (*Sempte* Nyitra m.) | 1206: *cuhnamezei* MODL. 45.

Igen ritka az *i* az *oi* diftongusban: 1193: *Oivduor* (Újudvar Zala m.) | VárReg. 314. §.: *Bolofoi* sz. és 343. §.: *Sucuroi* terra (*Sokoró*).

Szó elején egy ízben az *i* előtt *h* van 1211-ben: *Joanchi* ~ fg.: *Hioanci* szolga PRT. X, 513.

5. *eü* diftongus. — (L. az *u*-, *ü*- és *ou*-ra vonatkozókat!) 1193-ig csak *eu* a jele. Később is ez marad az általános jelölés, s csak ritkán fordul elő az *ev*. 1055: *farfeu*, *ferfeu* | 1137: *geurienfis* | Anon.: *ferfeu*, *teteuetlen* stb. | 1193: *ferfeu*; általában *eu*, de már *ev* is: *seýrkev* | 1198: *scereteu* ~ *emelev* asszonyok | HB.: *eleut*; de *belevl*, *felevl*, *levn* | 1211 (mindig *eu*): *Beseneu* villa PRT. X, 510 (Bodrog m.?) | *Cheuz* villa

307 (Csósz Veszprém m.) | Kereu sz. 503 (vö. Quereh 512) | kesereu ~ fg.: Keseru 503 | Quesereu ~ fg.: Queseru 512 | Sileu ~ fg.: Silleu (süllő) 510 szolgák stb. | 1219: Zevlevmal mons MonStrig. I, 221 | 1236: Jenev villa 4-szer ~ Jeneunec (pertinet Jeneunec) Múz. törzslt. | 1237 I: chegerev ~ II: chegereu sz. Kisfaludy lt. stb.

Néhány esetben *euu*, *ew* is előfordul: 1211: Cheuuz ~ fg.: Cheuz villa (Csósz Veszprém m.) PRT. X, 516 | VárReg. 362. §.: Foktheuu villa | 1232: Beuu villa Kisfaludy lt. — 1224: Gunew PRT. I, 662 (Gönyű Győr m.).

6. **iü** diftongus. — Jelei: *iv*, *iü*, *yv*, *yu*. [1075/1217: fius villa (Füss Komárom m.) MonStrig. I, 55] | HB.: *iv*, *miv* 2-szer, *tiv* 2-szer (*ö*, *mi*, *ti*) | 1231: fývs villa 2-szer Forgách lt. | 1235: fiu (fűkötél) PRT. I, 773 | Fýus, Fývs villa PRT. I, 782.

7. **üü** diftongus. — (L. az *uv*-nál elmondottakat!) Jelölése: *uu*, *uv*, *w* (= *vv*) és *u*, *v*. Az utóbbiak már talán az *üü*-ből fejlődött *ü* jelei. Erre vall az a tény is, hogy az *uu*-, *uv*-ot csak a XIII. század elejéig találjuk, azután már csak az *u* és *v* fordul elő.

A) *u* és *v*. — 1113: kezu (Keszi, vö. a Kesző helyneveket) | Anon.: *ufubu*, *vsubu* 7-szer ~ *uu*-val 22-szer | 1199: ferteutu (a mai tö?) | HB.: *gimilcetul*, *gimilcictul*, *bunet*, *ildetvitul*, *iftentul*; l. a *w* (*vv*)-nél is! | 1219: Lagku ~ Lagkv mons MonStrig. I, 221 | 1225: Gynu (Gönyű Győr m.) PRT. I, 761 | 1237—40: Gunu 3-szor (ua.) PRT. I, 778, 780 és 782 | 1240: Cuzepku HazOkmt. VIII, 36.

B) *uu*, *uv*. — A XII. századon túl alig fordul elő. Anon.: *ufubuu*, *vsubuu* 22-szer | 1165: Nichuu ~ Nichw; vö. 1211: Nuhu, Nuuhu, Nuch szolgák (nyű?) | HB.: *uvt*, *keferuv* | 1211: Huus ~ fg.: Huuus sz. PRT. X, 512 (hős?) | Vus 510 (ős?).

C) (*w*) *vv*. — HB.: *vv*, *vvt* 12-szer | *gimilftvvl* 2-szer | 1165: Nichw sz. (l. fentebb) | 1198: Wzd sz. | 1211: Ws sz. PRT. X, 504 (ős?) | VárReg. 347. §.: Wfe sz. | 1234: Wz sz. (ős?) PRT. I, 736.

III. Mássalhangzók.

Ezek közül a *p*, *b*, *d*, *m*, *n*, *l*, *r*-nél nincs semmi megjegyezni való. T. i. ezeket mindig és minden helyzetben *p*, *b*, *d*, *m*, *n*, *l*, *r*-rel jelölték.

1. **t** hang. — Jele *t* és körülbelül ugyanannyiszor *th* is. A *th* minden helyzetben előfordul, leggyakoribb azonban szó végén. Nem lehetetlen, hogy aspirationnak a jele akar lenni, annál is inkább, mert egyéb mássalhangzóknál is megtaláljuk (különösen a *k*-nál, vö. a *k* hang *ch* jelölését).

Anon. 57. §.: *ethey* (~ *ete* és *etu* 4-szer) sz. | *ethe* 3-szor, stb. | 1181: *meretha* (Meréte Veszprém m.) | 1184: *Bóth* sz. |

1193: *Berith* villa | *Bodogth* villa (*Bodajk* Fejér m.) | *Both* comes | 1199: *penthuc* férfi | *pentheca* nő | *zumboth* sz. | 1206: *Lipolth* villa 2-szer MODL. 45. | *Ligoth* silva uo. | 1217: *pesth* város MODL. 83. | 1234: *Cubulcuth* villa (*Köbölkút*) HazOkmt. VIII, 30.

Érdekes az 1211-es oklevél *t* jelölése: a fogalmazvány *t*-jét a hitelesített példányban *th*-ra javították. Így fg.: *Terteuh* ~ *Therteuh* PRT. X, 514 | fg.: *Tetehmeh* ~ *Thetemeh* 512 | fg.: *Togodou* ~ *Thogodou* 514 | fg.: *Tocorou* ~ *Thocorou* 504 | fg.: *Chusuet* ~ *Cysveth* 515 szolgák | fg.: *Zamtou* ~ *Zamthou* villa 514 (*Szántód* Somogy m.) | fg.: *Hodut* ~ *Hoduth* és fg.: *Hodut* ~ *Hodvth* 516 (*hadút*) | fg.: *Turk* ~ *Thurkh* villa 515 (*Török* Somogy m., vö. CSÁNKI II, 653).

2. *t'* hang. — Adataink nagyon szórványosak. Még az sem állapítható meg, hogy ebben a korban megvolt-e már ez a hang. A HB. öt adatában: *Latiatuc* 2-szer, *zocoztia*, *tumetive*, *mulchotia* szavakban az *i* etimologikus. Nagyon valószínű, hogy a *-ti*- betűkapcsolat itt még *tj* hangkapcsolatot jelöl. Igaz, hogy a *dj* esetében megtörtént a palatalisatio: *ovdania* ~ *ovga*, *vimadſaguc* ~ *vimaggomuc*, de ez még nem elég ok arra, hogy ugyanezt a *tj* esetében is feltételezzük. A *d'* ősmagyar, a *t'* pedig az ó-magyarban fejlődött hang.

Ezeken kívül ebből a korból csak három szavunk van, amelyekben ma *t'* hangot találunk: *Battyán* (Vas m., ma nincs meg; vö. CSÁNKI II, 736), *rekettye* és *gyertyánfa*. A *Battyán* helynéven kívül, amelynek eredete ismeretlen, ezekben a szavakban eredetileg nem volt *t'* (lengyel *rokita*; szerb-horv. *rakita*; *žarta*, vö. GOMBOCZ, BTLw. 79). 1240-ig a *rekettye* szó mindig *ti*, *thi*-vel, a *gyertyán* pedig mindig *i* nélkül van írva. 1198: *Bothian* villa | 1193: *raquatiquerec* | 1225: *rakathia* MODL. 119. | 1237: *Rochotyabugurh* Múz. törzslt. | 1236/1239: *Rocotya* HazOkmt. VI, 33. — Ezzel szemben: 1225: *gertanfa* W. XI, 181 | 1234: *gertanfa* W. XII, 681 | 1236: *gertanfa* W. VII, 20 | 1237: *gertanfa* W. XI, 296 | *Gurthanfa* Múz. törzslt. | 1238: *Gurtanfa* MODL. 35825.

3. *d'* hang. — A XIII. századig egyszerű *g*-vel jelölték s nem különböztették meg a *g* hangtól. 1055: *megaia* | Anon.: *geuru*, *gyoyg* (*dioid*, ma *Diód*) | 1153: *gormot* (*Gyarmat* Győr m.?) | 1193: *Gant* villa (*Gyánt*, vö. CSÁNKI III, 409) | HB.: *ovga*, *vimaggomuc* stb. | 1214: *Gurmou* villa SZENTPÉTERY, Reg. 290 | 1227: *ogogous* berch MODL. 134. | 1231: *Gurgus* fenerée MODL. 168. | *huguf* ancilla MODL. 164. stb.

A XIII. században jelenik meg a *gi*, *gy* jelölés, amely velaris hangok előtt és szóvégen elég gyakorivá válik (palatalisok előtt úgyszólván kizárólag *g* áll). Úgy látszik, már Anon.-nál is megvan ez a megkülönböztetés: *geula* 5-ször, *Gyjla* (~ *gyla*); a *d'* hangot a *ge*, *gy* jelöli? — 1206: *Gyula* comes MODL. 45. | Ugyanebből az évből ugyanígy MonStrig.

I, 184—5; HazOkmt. VII, 4 | 1211: Furezuelgi PRT X. 510 | Maogy 505 | Mauogi ~ fg.: Mauogy szolva 507 | Zaarhegy ~ fg.: Zaharegi mons 514 | Numuogi 505 (vö. Nemuogv uo.). Ezek lehetnek tövégi magánhangzók is. Ugyanitt találjuk azonban a következő alakokat: Hagya ~ fg.: Hagia sz. 508 | Hagimas ~ fg.: Hagymas tó 510 | Hagmastuh ~ fg.: Hagimastuh domb 510 | Hogut ~ fg.: Hogiud sz. 512 | 1214: Gyula vajda MODL. 69. — A VárReg.-ban feltűnően gyakran fordul elő a *gy* jelölés. Vajjon ebben az esetben is pontosan követték a kiadók az eredeti jelölést, vagy az olyan ismert neveknél, mint a *Gyula* (mindig *gy*-vel fordul elő!), kijavították saját helyesírásuk szerint? — 1229: Gyogiu villa (*Gyugy* Somogy m., vö. CsÁNKI II, 610) PRT. I, 695 | 1231: Tulgy 2-szer erdő MODL. 168. | 1236: Bagya sz. MODL. 209.

Egész kivételesen előfordul még:

A) *gh*. — 1214: Moghorod (Magyarád Zala m.) W. VI, 368.

B) *di*? — VárReg. 121. §.: Medies villa (?) | 1233: Mediefteluk (Meggyes Sopron m.? vö. CsÁNKI III, 620) Kisfaludy lt.

4. *k* hang. — Jelei: *k*, *c*, *qu*, *ch*, *cg*, *ck*. Leggyakoribb a *k* és *c* jelölés.

A) *k* és *c*. — A *k* általában palatalis hangok (különösen *e* és *i*) előtt használatos, de előfordul egyéb helyzetben is: velaris hangok, mássalhangzók előtt és szóvégen. A *c* velaris hangok, mássalhangzók előtt és szóvégen fordul elő. Palatalis hangok előtt — kivéve az *ü*-t — a legnagyobb ritkaság! 1055: *kut* ~ *cuta* | *kaztelic* ~ *Castelic* | *aruk*, *zakadat* (Szakadát Tolna m.) | *fuk*, *kuef* ~ *cuefti* | *keurif*, *kerthel*, *kerekv* stb. | 1093: *keurifig* (Kőröshegy Somogy m.) ~ *Copulci* (Kapolcs Zala m.) | 1001/1109: *kineffa* (Kenese Veszprém m.) | 1113: *ker* 2-szer (Nagykér Nyitra m.) és *cozuran* (Kocurice Nyitra m.) stb. — Anon.-nál az *ugek*, *vgek* szó kivételével *k*-t csak *e* és *i* hang előtt találunk, minden más esetben *c* a *k* hang jele (egy kivétel: *veluquio*, *veluc* dativusa!): 15. §.: *ketelpotaca* 2-szer ~ 46. §.: *cundunec*. — Ugyanígy a HB.-ben is (itt kivétel nélkül!): *kic*, *cuzicun* stb. — Az oklevelekben ezután sincs ilyen szabályosság; t. i. *k* gyakran található velarisok előtt is: 1211: *Karachun* ~ fg.: *Carachon* PRT. X, 515 | *Kalazy* 515 szolgák | 1236: *kueferev* terra (*e* előtt *ku*!) (Érkeserü Bihar m.) Múz. törzslt. | *Kuegeg* patak uo.

A *c* *e* és *i* hangok előtt nagyon ritka. Három biztos adatunk van rá ebből a korból: 1206: *Juanusteluce* MODL. 45. | 1224: *Cerca* folyó (*Krka*) W. VI, 419 | 1225: *Cuiseb-cerecthou* piscina SopronmOkt. I, 15. — Talán ide tartozik még 1193: *bocovnicj* adat (*Bacónak* vagy *Bakónak*? mindkettő Zala m.). — Nem sorozhatók ide VárReg. 68. §.: *Berucyo*, *Berucio* és *Beruciou* (*Berettyó*) adatai, mert ez a szó

összetétel, s ebben a korban talán még különálló szavaknak érezték alkotó elemeit (l. még a *k ch* jelenél *Beruchyou* adatot). — Emiatt bizonytalan, hogy szabad-e *kökénd*-nek és *kökényeré*-nek olvasni az 1184: *Cucendi* és az 1211: *Cucenhereh* adatokat (vö. PAIS, Régi személyneveink jelentéstana: MNy. XVIII, 33 és OklSz. 533).

B) *ch*. — A XII. század végétől kezdve elég gyakori. Csak velaris hangok és mássalhangzók előtt vagy szóvégen fordul elő (kb. száz esetben!). [1075/1217: *aruch* 3-szor MonStrig. I, 56—7] | 1131: *Scichul* sz. (a. m. *székely?*) | 1193: *zounuch*, *zounuch* | 1198: *chatapani* (vö. *Catapanus* ~ *Katapanus*) | *cholochensi* | 1199: *pentecham* (acc.) és *Suchurou* sz.-ek | HB.: *turchucat* egyszer! | 1200: *Michsa* villa (*Micske* Sopron m.) | 1201: *Wocha* sz. (*voka*) Kiszaludyt lt. | 1206: *berech* (*berek*) MODL. 45. | *bich* erdő 2-szer (*bükk*) | 1208: *holobopatach* (patak Trencsén m.) MODL. 54. | *Ribnich* villa (Trencsén m.) ~ Múz. törzslt.-ban őrzött másodpéldány: *Ribnic*; mindkettőn: *felisapatac*, *Oçarisapatac* ~ *Ozarifpatac* (l. az s hangnál) | 1211: *Michola* falu (Fejér m., vö. CSÁNKI III, 338) PRT. X, 508 | *Moncha* ~ fg.: *Monca* 514 | *Michou* ~ fg.: *Micou* 515 | *Bochochi* ~ fg.: *Bocochi* 512 | *Mochou* ~ fg.: *Mocou* 2-szer 513—4 | *Morodech* ~ fg.: *Morodic* 4 esetben 511—2, 514—5 | *Morodech* ~ fg.: *Morodig* 514 | *Choucha* (*csóka*) 505 | *Dosnuch* ~ fg.: *Dosnoc* 512 | *Bercha* ~ fg.: *Berke* 513 sz.-ek | *Bychachi* 2-szer ~ fg.: *Biccaci* és *Bicaci* 513 (*Bikács* Tolna m.) | *Turch* ~ fg.: *Turc* villa 2-szer 516; vö. *Thurkh* ~ fg.: *Turk* 515 (*Török* Somogy m., vö. CSÁNKI II, 653) | A fogalmazvány *c*, *k*-ját a hitelesített példányban *ch*-val írták át (l. még a *t* és *tš* hangoknál). — Néhány esetben a VárReg.-ban is előfordul: 176. §.: *Zounuch* | 177. §.: *Mischa* sz. | 32. §.: *Checham* acc.; vö. 72. §.: *Cheka* stb. — 1212: *chuespotoc* MODL. 65. | 1214: *Vstuch* (*üstök?*) sz. W. VI, 372 | *Chopulch* sz. (*Kapocs*) HazOkmt. V, 6 | 1216: *Chunamezej* MODL. 76.; vö. 1208-ban ugyanez a név: *cuhnamezei* MODL. 45. | 1225: *Zobothchat* falu SopronmOklt. I, 15; vö. 1237: *Scobothkath* MODL. 217. | 1231: *Nuach* villa 4-szer MODL. 168. | 1233: *Weynich* és *Weynech* (*Vének* Győr m.) PRT. I, 719 és 720 | 1237 I: *Bukud* ~ II: *Buchud* (*Bokod* Komárom m.) Kiszaludyt lt. | *Queychalmafa* (*kékalmafa*) Múz. törzslt. | 1240: *Woch* sz. MonStrig. I, 336 stb.

Palatalis hangok vagy helyesebben *e* és *i* előtti *ch*-ra nincs biztos adatunk. Talán a következők ilyenek: 1235: *Baika* sz. ~ gen. *Baike* és *Baiche* MODL. 204. | 1240: *Chisyut* (in via, que vulgo *Chisyut* nuncupatur; *kisi* vagy *kiesi* út??) HazOkmt. VIII, 39. — Nem tartozik ide: VárReg. 166. §.: *Beruchyon*, *Beruchyou*, mert összetétel (l. a *k* hang *c* jelenél) | HB.: *szumtuchel*, *zumtuchel*, mely *szümtük-hel*-nek olvasandó (vö.

kegilme-hel). Semmi okunk sincs arra, hogy a *ch*-t itt geminált *k* jelének tartsuk (vö. SZINNYEI, A HB. hang- és alakтана 12).

C) Ide sorozható a *hc* jelölés, amely talán csak íráshiba *ch* helyett: 1201: *Budrihr* (*Bodrog* m) Kisfaludy lt. | 1211: *Morodehc* sz. PRT. X, 508 | 1214: *Tohcsun* (*Taksony* Pozsony m.) PRT. I, 629 (vö. uo. *Tochsun*) | 1234: *Potohc* MODL. 196.; vö. *potoch* (comes de *potoch* MODL. 25744.; *Sárospatak*).

D) *qu* és *q*. — Ritkábban és csak néhány oklevélben találjuk. Általában palatalis hangok előtt áll, de előfordul más helyzetben is (szóvégen csak nagyon kivételesen!). *1086: *quiar* (Balatonfőkajár) | *qumlouozou* völgy (*komlóaszó*) | *ſcequ* sósvizés hely | 1111 és 1113: *Queletde* és *Quelede* comes | 1141—61: *Quucgen* sz. (*kökény?*) | Anon.: *veluquio* (*veluc* dat.-a) egyszer! | 1171: *Qurta* nő | 1193: *Quereki* ~ *Querequi* (*Kereki* Somogy m.) | *raquatiquerec* (*rekettyekerék*) | *quesarc* (*küesárk* v. *késárk?* *kövesárók*) | *quiescut*, *Quiestou* (*köveskút*, *kövestó*) | *big quereg* (*bükkkerék*) | *Quer* villa (vö. uo. *Ker* ua. a hely) | *Sequeſt* (*Segesd* Somogy m.) | *ſcequed* (*Szögéd* Borsod m.) | *cequfa*, *biquacut* (*bikakút*) | 1210: *Qugere* (*Kenyeri* puszta Veszprém m., vö. CSÁNKI III, 237) fcs. | 1211: *Quelemen* PRT. X, 512 | *Quene* 515 | *Quereh* 512 ~ *kereu* 2-szer 503 és 512 | *Quereu* uo. | *Quereud* 509 | *Quesereu* ~ fg.: *Queseru* 512 | *Keue* ~ fg.: *Quewe* 2-szer 515 | *Queueric* ~ fg.: *Keueric* 512 | *Queurus* ~ fg.: *Keurus* 516 | *Kochou* ~ fg.: *Quodcou* 514 | *Qujsid* 512 | *Quinus* ~ fg.: *Qiuñs* 515 | *Cheque* ~ *Ceque* 2-szer 515 stb. szolgák. — Gyakran (kb' 35-ször) fordul elő a VárReg.-ban, de csak palatalis hangok előtt: 194. §.: *Queſereu* villa (*Erkeserü* Bihar m.) | 109. §.: *Quilqed*; 114. §.: *Qulqed* iudex (vö. 106. §.: *Kulqed*; 70. és 91. §.: *Culqed* ~ 72. §.: *Culqed* egy személy; a. m. *kölyked*) | 121. §.: *Qezy* villa (*Répáskeszi* Bihar m.) stb. — 1211. után a VárReg.-on kívül csak szórványosan találjuk: 1229: *Quer* villa és uo. *Kerequi* ~ *Kereki* (*Kér* és *Kereki* Somogy m.) PRT. I, 695 | 1237 I: *Quza* ~ II: *kuza* sz. | I: *fekete* ~ II: *fequete* | I: *Marquolſ* ~ II: *Marcoluſ* sz. | mindkettőben: *kerequj* Kisfaludy lt. | *Oquol* villa (uo. *Ocol* is) MonStrig. I, 324 | *Queleweſbighe* 5-ször, *Quelewoſbighe* 1-szer (?; második tagja: *bükk*) | *Queychalmafa* (*kékalmafa*) Múz. törzslt. | 1237—40: *Queuerug* sz. PRT. I, 776 | 1240: *Quoyar* villa (*Balatonfőkajár*) PRT. VIII, 286.

Kivételképen találunk egyéb jelöléseket is:

E) *cg*. — 1141—61: *Quucgen* sz. (*kökény?*) | 1193: *Necg*; vö. uo. *Gnec* (*Nyék*).

F) *g*. — Anon. 32. §.: *grifio* (*Körös* folyó, vö. uo. *criſ*) | 1193: *bigfa*, *bigquereg* (*bükkfa*, *bükkkerék*, vö. uo. *bikkerek*) | *Bodogth* villa (*Bodajk* Fejér vm.) | 1211: *Zegthelegu* ~ fg.: *Zegthelegu* locus Fadd mellett (*szegtelek*) PRT. X, 511 | *Bigachiensibus* 515 (*Bikács* Tolna m.) | 1237: *Rochotyabugurh*

(rekettyebokor) Múz. törzslt. (Vajjon ez csak helyesírási sajátság-e, vagy esetleg a hangszín is eltért a rendes *k*-hangtól?).

G) *ck*. — 1231: *Necku* sz. 2-szer PRT. I, 706 | 1236/39: *Yackv* (*Ják*) HazOkmt. VI, 31.

5. *g* hang. — Jele általában *g*. A XII. század vége felé *e* és *i* hangok előtt kezdenek *gu*-t is írni, megkülönböztetésül a *đ* hangtól, amelyet ugyanekkor *gi*- v. *gy*-vel is jelölnek. Mindamellett az egyszerű *g* továbbra is a leggyakoribb jele marad a *g* hangnak. Anon. 44. §.: *beguej* (a *g* hang többször nem is fordul elő *e* vagy *i* előtt) | 1141—61: *Budriguiensibus* | 1193: *Sceguen* mons | 1199: *Siguer* sz. (*süger*) | 1206: *Budriguiensi* (*Bodrog* m.) MonStrig. I, 185 | 1211: *Sebus Gueldegueh* (*Sébüs köldöke*; nem íráshiba *qu* helyett?) PRT. X, 509 | *Guergen* folyó 511 (*Gergyen*, ma *Gerjen* Tolna m.) | *Gueud* 512 | *Guedeu* 510 | *Egueteu* 509 | *Segue* 511 | *Secues* ~ fg.: *Segues* 511 | *Syguer* ~ fg.: *Suguer* 510 szolgák | VárReg. 280. §.: *Syguert*, *Siguert* sz. | 86. §.: *Senguer* villa (*Csenger* Szatmár m.) | 214. §.: *Cyeguen* villa (*Cégény*, vö. CsÁNKI I, 606 | 109. §.: *Guezt* villa (*Geszt* Bihar m.) stb. | 1220: *Scenegueteu* zormu h. MODL. 103. (Oklsz. 909: *Scenegueteu*!) | 1221: *Nepleguen* sz. PRT. I, 650 | *Leguenus* sz. 651 | *posogua* (*Pozsega* m.) HazOkmt. VIII, 9 | 1222: *Gueneu* (*Gönyű Győr* m.) PRT. I, 655 | 1227: *Sceguen* sz. MODL. 133 | 1232: *Gyimes* villa (*Gimes* Nyitra m.) MonStrig. I, 286 | 1237 I: *Gebuf* ~ II: *Guebus* sz. | I: *Gueduch* ~ II: *Gveduch* (falú Temes m.-ben, ma nincs meg) | I: *Geche* ~ II: *Gueche* sz. | I: *chegerev* ~ II: *cheguereu* sz. Kisfaludy lt. stb.

Nagyon ritkán *gh*-t is találunk: 1211: *Sagh* villa PRT. X, 512 (*Ság* Somogy m., vö. CsÁNKI II, 638) | 1229: *Wagh* folyó Múz. törzslt. (szó végén más hangoknál is találunk *h*-t: *t*, *k*, *n*-nél; l. ott) — 1237: *zeghen* sz. Múz. törzslt.

6. *f* hang. — Jele *f*. Elvértve előfordul *ph* is. 1116—36: *phinta* clericus | 1141—61: *philippo* | 1153: *philef* villa (*Füles* Sopron m.) | 1220: *phonchol* sz. MODL. 97. | 1234: *Phila* sz. ~uo. *Fila* 4-szer HazOkmt. VIII, 30 | 1235: *Chyphar* (*Csiffár* Bars m.) Forgách lt. | 1237: *Narpha* (nyárfa) MODL. 217.

(Folytatjuk.)

KNIEZSA ISTVÁN.

Magyar kutatóút Mongolországba.

Szeptember hónap folyamán a magyar közoktatásügyi minisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával hároméves kutatóútra indulok Mongolországba. Folyóiratunk szerkesztőségének felszólítására nagy vonásokban a következőkben ismertethetem mongolországi utam programját. Azaz hogy program helyett csak bizonyos irányelvekről szólhatok. Hiszen szigorúan meghatározott terv szerint ily helyen

eljárni rendszerint nem is lehet, mert száz meg száz előre nem látható körülmény keresztelheti a kutató útját, s rendszeren keresztelheti is. Másfelől keleti kutatóutak legérdekesebb s — tegyük mindjárt hozzá — legértékesebb anyaga előre ki nem számítható, sőt sokszor szinte nem is sejthető.

Bizonyos megfontolásokat azonban tehetünk.

A terület, melyen kutatásaimat végezni fogom, s mely ma a Mongol-népköztársaság (*bügüdü nayiramdaqu moŋŋol arad ulus*) nevet viseli, kezdettől fogva gócpontja volt a mongol műveltségnek és katonai hatalomnak. A közelmúltban még szerves részét képezte a kínai birodalomnak. Bizonyos kínai kapcsolatokra s talán befolyásra is utalhatunk itt már a Kr. utáni első évszázadoktól kezdve. A mai mongol lakosság buddhista; a férfi lakosságnak majdnem több mint fele buddhista pap, láma. Ez a lamaista buddhizmus erős szellemi kapcsolatot jelent Tibetel.

Közvetlenül a mongolok fellépte előtt a türköknek, majd az ujuguroknak volt szervezett birodalmuk e területen. Itt fekszenek az orkhoni stb. türk és ujugur rovásírásos sziklafeliratok, továbbá a jéniszeji inskripciók jókora része. A kínaiakon kívül élénk érintkezést tartottak a szogdokkal, nemcsak mint egyes kereskedőkkel, de mint a manichaeismus importálóival is. Szólni lehet a tokhárokról és az eftalitákról is. Ez utóbbiak nyelvéről mindeddig alig tudunk valamit.

Még régebben a *žuan-žuanok* (igazi avarok?) s előttük a *hiung-nuk* (húnok) éltek itt. A hozzájuk fűződő problémák fejtegetését ez alkalommal mellőzhetjük.

Kutatásunk materiális anyaga: kéziratok, könyvek (xylographiák), néprajzi tárgyak, archaeologiai emlékek.

Vegyük először a kéziratokat. A felmerülő kérdések részletesebb tárgyalása eléggé megvilágíthatja módszertani felfogásunkat, s így egész röviden fogunk csak megemlékezni a néprajzi tárgyak, archaeologiai emlékek gyűjtéséhez fűződő problémákról.

Kéziratok és xylographiák dús lelőhelyei a lámakolostorok kisebb nagyobb könyvgyűjteményei és könyvtárai. Előreláthatólag mongol és tibeti nyelvűek. Alakjuk hosszú téglalap, az össze nem fűzött papírlapok mindkét oldala beírt. Egy-egy kézirat egy darab szövetbe vagy selyembe van csavarva. A régi tibeti kéziratokat tekercsbe göngyölték. A tekercs alak kb. a X. század óta eltűnt. Tekercsformájú mongol kéziratokat, az Argun-féle leveleket leszámítva, nem ismerünk.

A mongol kéziratok íródhattak ujugur, mongol, *phags-pa*, kínai, sőt esetleg tibeti írással is. Ujugur írással csak néhány mongol feliratunk van s egy-két okmányunk. Az ú. n. mongol írás, mely az előbbinek módosult formája, a XIV. századtól kezdve használatos. A ma ismert mongol kéziratok és könyvek csaknem kizárólag ezzel az írással készültek. Legtöbbjük azon-

ban a XVII—XIX. századból való. XIV. és XV. századiak ritkaság számba mennek. Jellemző, hogy a gazdag leningradi Ázsiai Múzeum is csak kb. három ilyen kéziratot őriz. Minden effajta emlék értékes, tekintet nélkül a tartalomra, elsősorban persze mint nyelvemlék. A 'phags-pa írás jóformán csak ötven évig volt használatban, nagyjában ebből az időből valók a 'phags-pa írásos mongol és kínai feliratok, p'ai-tsek. El nem tűnt egészen azután sem, hogy helyébe a mai, Čhos-kyi 'Od-zer nevéhez fűződő mongol írást tették meg hivatalos írásnak a mongol császárok. Valószínűleg az ötven éves virágzás utáni időkből való a Mannerheim-fragmentum, mely valamelyik buddhista *sūtra* fordítását tartalmazó könyvnek egy közbülső lapja. Néhány kiadatlan 'phags-pa van Pelliot birtokában, néhányat *Lo Tšen-yü* közölt egyik munkájában. Hozzávehetjük azt a pár feliratot, melyet különböző használati tárgyak őriztek meg, s mint különösen érdekes adalékot itt sem hallgathatjuk el, hogy az utolsó Yüan-dinasztiabeli uralkodó, *Toyan Tämür*, pénzeinek egy része az egyik oldalon szintén 'phags-pa feliratot hord. Kínai írásos mongol szövegeink a XIV—XV. századból valók, különösen nagy a nyelvtörténeti becsük. Kínai és tibeti írásos mongol szövegek eddig nem kerültek elő Mongolországban.

Tibeti szövegeket Felső- és Középpáziából eddig csak tibeti írással ismerünk. Tartalomra való különös tekintet nélkül becses minden VIII—X. századi tibeti kézirat. Felismerésüket különben bizonyos grafikai sajátosságok is megkönnyítik. A londoni és párizsi Stein Aurél-, illetőleg Pelliot-féle gyűjtemények őriznek belőlük igen szép specimeneket. Néhány darab akad Berlinben is a turfáni expedíciók kézíratai közt.

Tibeti írással nemcsak tibeti szövegek íródtak. IX—X. századi türk fragmentumok kerültek elő a berlini és párizsi gyűjteményekből. F. W. K. MÜLLER már fel is dolgozta a berlinieket, de még nem adta ki. A londoni Stein Aurél-gyűjteményből tibeti írásos ismeretlen nyelvű szövegeket adott ki THOMAS, a berliniből FRANCKE. Ezek a szövegek, töredékek — mint kiderült — nem is egy, de három ismeretlen nyelvet képviselnek, s bizonyos feltevések szerint köztük volna a *bruža* és az 'a-ža (*tu-yü-hun*) nyelv is.

Mármost, ami a tartalmukat illeti, a mongol nyelvűek közt érdeklődésünkre tarthat számot minden lexicographiai munka. Sajnos, a mongolok nagyon keveset foglalkoztak saját nyelvükkel, s egyetlen nyelvtan, jobban mondva filológiai-fajta munka a XIV. századi *ĵirükän-ü tołta*, amelynek csak egy XVII—XVIII. századi átdolgozását ismerjük. A mai Mongolország területén csak tibeti-mongol kétnyelvű szótárakra számíthatunk (egyebütt ismerünk kínai, koreai, arab, georgiai stb. nyelvű mongol glosszáríriumokat). Eddig mindössze mintegy négyről tudunk; hozzájuk sorolhatjuk azonban azt a sereg budd-

hista szójegyzéket, amelyből eddig csak néhányat ismerünk valóságban, legtöbbjét csak cím szerint.

Minden mongol nyelvű történeti munkára kiterjed kutatásunk. Nagy számmal van képviselve Csingisz khán és közvetlen utódainak epikus történetírása. Tudjuk, hogy eddig a legrégebb mongol nyelvű történeti munka a *Moŋgol-un niyuča tobčiyān* 'A mongolok titkos története', melyet 1240 táján fejeztek be. Ránk csak a XV. század legelejéről maradt, még pedig kínai átírásban, egyébként mongol nyelven. Két évvel ezelőtt megtalálták mongol írásos redakcióját is (vagy egy hozzá nagyon közelállóét) Mongolországban. E területen tehát nagy lehetőségekre számíthatunk. *Sanañ Säčän* munkája végén egy jegyzékben közli azoknak a történeti munkáknak a címeit, melyeket forrásul használt. Ezek egy-kettő kivételével ismeretlenek. A későbbi idők történeti irodalma különösen nagy. Érdekes munkák kerülhetnek elő a tibetiből fordított történeti irodalomban is.

A mongol nyelvű földrajzi irodalom, buddhista zarándokok útleírásai, samanizmusra vonatkozó művek felkutatása elsőrangú fontosságú.

A mongol irodalomnak igen nagy hányadát buddhista munkák, illetőleg fordítások szolgáltatják. A buddhista kánonikus művek gyűjteményét, a *Kančurt K'ang-hi* idejében teljes egészében lefordították mongolra, sőt már előbb is történetek próbálkozások. Európában két példányról tudok: az egyik Párizsban a Bibliothèque Nationale büszkesége, egy 115 kötetes nyomtatott kínai kiadás, amely száztizenöt kötetével is csonka. A másik a leningradi egyetemi könyvtár kéziratos példánya, mely a párizsinál jóval archaikusabb, de kisebb terjedelmű. Fontos kérdés az, hogyan viszonylanak egymáshoz ezek a különböző kiadások; alább még majd lesz róla szó a tibeti kiadásokkal kapcsolatban. Körülbelül három évvel ezelőtt megtalálták a buddhista kánon kánonikus értékű kommentárait, a kétszáz kötetnél többet számláló *Tančur*-t, szintén Mongolországban. A mongol *Tančur*-ról ugyan voltak irodalmi értesítéseink, de mongolisták, buddhista szakemberek egyaránt szkeptikusan fogadták, s bizony alig tulajdonítottak ezeknek valami hitelt. A kutató szempontjából mindenesetre érdekes terület az, ahol még kétszáz kötetes munkákat lehet „találni.“ Erről a mongol *Tančur*-ról az oroszok (POPPE, VLADIMIROV) röviden már beszámoltak, részletes tudósítások azonban még hiányoznak. Számos *dhāraṇī*- és *sūtra*-gyűjtemény forog közkezen, hogy úgy mondjuk: mindennapi használatra. Ezek átvizsgálása érdemes eredményekkel járhat, mint arról a párizsi Institut de France *Sungdui*-ának átvizsgálása meggyőzőtt.

A tibeti munkákról mondottakhoz még hozzáfűzhetjük, hogy itt minden történeti munka érdekel bennünket, mely Közép-, vagy netalán Felsőázsia történetével kapcsolatos. A régebbiek

közül jóformán csak a Khotan (*Li yul*) történetéről szóló elég terjedelmes tractatust idézhetjük, amely a *Tanjur*-ba van bekebelezve. (A *Kanjur Khotan-sūtrā*-ja nemcsak rövidege miatt jelentéktelen, de azért is, mert csak prédikáció, *vyākaraṇa*). A középszerűségi újabb tibeti kéziratok közt több igen becses történeti szöveg is van a IX—X. századból. Nagyon sok a buddhizmus történetéről, buddhista szentek, reformátorok életről szóló munka. Különös figyelmet érdemelnek a különféle tibeti *Kanjur*- és *Tanjur*-kiadások. Mint tudjuk, az a közfelfogás, hogy van egy 100 kötetes *Narhang*- és egy 108 kötetes *Derge*-kiadás, valamint különböző kínai kiadások. Ezeknek egymáshoz való viszonya, a különbséget kitevő tractatusok jegyzéke kielégítően még korántsem ismeretes. Egyet azonban érdemes jelezni már most is (s erre már H. BECKH is figyelmes lett): nem minden százkötetes kiadás *Narhang*, hanem köztük igen nagyok a különbségek. Így például az ismert CSOMA- és SCHMIDT-féle *Kanjur* kötetszáma ugyanaz, tartalmilag azonban korántsem egyeznek. A *Tanjur*-kutatás pedig még P. CORDIER (különben befejezetlen) katalógusai és a leningradi kézirat index után is csak bölcsőkorát éli, minden adat új adat, s ennek következtében becses is.

Ujgur, szogd, tokhár stb. nyelvű kéziratok előkerülése esetleges; róluk itt szólni tehát felesleges.

Az utamba kerülő valamennyi inskripcióról (a már ismeretkről is) pacskolatot és fényképet készítek.

A néprajzi és archaeológiai kutatásokról csak röviden ennyit. Míg kéziratokat — amennyire csak lehetséges — minél nagyobb számban szándékozom magammal hozni vagy előre küldeni, addig itt kutatásaim jegyzeteken kívül csaknem kizárólag fényképekre fognak szorítkozni. Az eddigi néprajzi kutatások meglehetősen szórványosak. Nagy általánosságban történetek bizonyos megállapítások, megfigyelések, mint pl. POZDNEJEV-nek Mongolia és a mongolok c. szép művében, azonban részletekbe rendszeresen eddig nem mélyedtek. Tervbe vettem a mongol halászat eszközeinek és használatuknak pontos leírását, lefényképezését, ugyanígy összegyűjtését mindannak (amennyiben módomban lesz), ami a mongol vadászattal, pásztorélettel (állattenyésztés), földműveléssel (nem sok lesz róla a mondanivaló), háziiparral, építkezéssel, településsel, táplálkozással, viselettel kapcsolatban az ethnografust érdekelheti. Kétségtelen, hogy a történész is becses adalékokat találhat majd itt a maga munkájához. Anyagom feldolgozásában egyik kiváló ethnografusunkra számítok.

Itt említem meg, hogy hasonlóképen kiterjesztem gyűjtésem a samanizmus és lamaizmus szertartásaira és szertartási eszközeire is.

A régészeti problémák közül csak egyet emelek ki. Ez a *noin-ūla*-i ásatások. Urgától mintegy 100 km-re fekvő *Noin-ūla*

hegységben KOZLOV 1925-ben teljesen berendezett földalatti sírokat ásott ki, melyek a Kr. u. I—II. századból származnak, s valami török vagy mongolfajta nép fejedelmi temetkezési helyül szolgáltak. Az ásásokat most a Mongol Tudományos Társaság folytatja. Mint az újabb archaeológiai kutatások mind nyomatékosabban hangsúlyozzák: a magyarországi archaeológiai leletek egy részének interpretálásában igen jelentős szerepet játszik a mongolországi, eddigelé sajnos csak igen gyöngén ismert, régészeti anyag.

Kutatásomnak tehát vannak és lehetnek bizonyos közvetett magyar vonatkozásai. Bármily kicsinyek és távoliak legyenek is ezek a vonatkozások, magyar orientalista nem mehet el közönbösen mellettük.

LIGETI LAJOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Az Orthographia Vngarica 1549 előtti kiadásairól. MELICH JÁNOS a Dévai Biró Mátyásnak tulajdonított Orthographia Vngarica hasonmás kiadásához írt tanulmányában¹ a következőkben foglalja össze RÉVÉSZ IMRÉNEK e műre vonatkozó „megállapításait”, melyeket mindazok, köztük MELICH is, elfogadtak, akik az Orthographia Vngaricával foglalkoztak:

a) Az Orthographia Vngarica általunk ismert 1549. évi kiadása *vionnan meg igazytatott és ki nyomtatott* kiadás, amelyet több kiadás előzött meg. Az első kiadás 1538-ban jelenhetett meg Új-Szigeten; ez az első kiadás tartalmasabb volt, mint a fennmaradt.

b) A művecske célja, hogy „a magyarok írni és olvasni megtanuljanak, hogy így a szentírást érthessék”, forrása az imádságokat illetőleg LUTHER latin nyelven 1529-ben megjelent kis kátéja, ami kizárja azt, hogy az Orthographia Vngarica szerzője katolikus ember lett volna.

c) Az 1549. évi Orthographia Vngarica előszava ez: „Az olvasónac isteni keduet kér B. A.” Ez a B. A. = Abádi Benedek, aki egy korábbi kiadásnak volt a nyomtatója.

d) Az 1549. évi kiadás „valamely hanyag és kellő nyelvtani műveltséggel nem bíró embernek üzleti vállalata vala.”

Nekem e „megállapítások” egy része ellen, melyek inkább föltevések, mint megállapítások, erős kételyeim vannak. Abból, hogy az 1549-i kiadás *vionnan meg igazytatott és ki nyomtatott*, egész bizonyossággal csak az következik, hogy a műnek volt egy előbbi kiadása is, melynek 1529 és 1538 között kellett megjelenie. Hogy ez az előző kiadás hol jelent meg, azt példány hiányában nem lehet megállapítani. Ha az első kiadás megjelenési helye Újsziget volt, kinyomatója semmiesetre nem lehetett Abádi Benedek, akit Révész a B. A. betűk alatt sejt, mert hiszen Abádi csupán 1539. június 14. után került az újszigeti nyomda

¹ M. Könyvszemle 1908: 121—2.

élére, hogy a kontár szedőt, aki az Uj Testamentum szedésével sehogysem tudott megbirkózni, a munkában felváltta. Épen ezért Révész kénytelen föltételezni még egy második, ugyancsak elkallódott, ujszigeti kiadást, melyet Abádi az Uj Testamentum befejezése után, de 1543. március 22. előtt rendezett volna sajtó alá.

Vajjon nem egyszerűbb s így valószínűbb is az a föltevés, hogy az Orthographia Vngaricának 1549 előtt csupán egy kiadása volt, melyet Abádi ott s annál a kiadónál rendezett sajtó alá, akinek özvegye az 1549-i kiadást is kibocsátotta? Hiszen Vietor Jeromostól 1527 óta maradtak fenn olyan nyomtatványok, melyek magyar szövegeket tartalmaznak. Abádiról pedig tudjuk, hogy Krakkóból került Ujszigetre. Abádit Nádasdy Tamás gróf bizonnyára Sylvester János tanácsára fogadta fel, aki őt a nyomda beszerzésére is rávette, s aki a vállalat szellemi irányítója volt. Sylvesternek pedig kétségkívül nem azért esett Abádira választása, mert a krakkói egyetemen tanult, hanem azért, mert ismerte munkaképességét, melyet Vietornak, Sylvester krakkói kiadójának, műhelyében, mint szedő és korrektor — erre a munkára abban az időben neves tudósok is vállalkoztak — kifejtett. Talán épen az Orthographia Vngaricának Abádi Benedek gondozásában megjelent krakkói kiadása indította arra, hogy Abádit az ujszigeti nyomda részére lekösse. Hiszen az Orthographia egy példányát könnyen megkaphatta az 1538—9-ben Ujszigeten tartózkodó Dévai Biró Mátyástól s maga a szerző árulhatta el neki, hogy ki rejtőzik a B. A. betűk alatt. De az Orthographia ujszigeti kiadásai ellen egyéb momentumok is szólnak. Az egész nyomda Sylvester Uj Testamentumának kinyomatása céljaiból létesült. Azzal, a mű végső lapján alkalmazott datált fametszet tanúsága szerint, 1537 óta foglalatostokdtek, s hogy közben kinyomatták Sylvester Grammaticáját is, annak talán az is oka lehetett, hogy a szedő az Uj Testamentummal sehogysem boldogult. Nem valószínű, hogy Sylvester, akinek — mint az a mű utószavából kitetszik — az volt a legfőbb célja, hogy fordítását mielőbb a keresetny olvasó kezébe juttassa, az Uj Testamentum közzétételét egy oly mű kinyomatása kedvéért késleltesse, mellyel nem is értett egyet, s annak terjesztésén akkora hévvel buzgólkodjék, hogy abból négy éven belül második kiadás váljék szükségessé.

(Budapest.)

Gulyás Pál.

A kcs > csk helycseréhez. A szomszédos mássalhangzók helycseréjének valamennyi esete közül leggyakoribb a *kcs > csk* helycsere. Mivel nyelvészeink erről szólva mindig csak néhány ismeretesebb példát szoktak idézni (legtöbbször ugyanazokat ismételve), nem tartom fölöslegesnek teljes számmal összegyűjteni és közölni e helycserének mindazon eseteit, amelyekről tudomásom van. Ezek a következők:

**ablakcsa > ablaeska* NySz. | *ágcsa* CzF. (◊: *ákcsa*) > *ácska* MTsz. | **Bakcsa > Bacska* hn. MNy. XXII, 217 | *Barakcsa > Baracska* hn. MNy. XVI, 37 | *Bodrogcsa* (◊: *Bodrokcsa*) > *Bod-*

rocska folyónév MNy. XXI, 130 | *Derekcse* > *Derecske* hn. MNy. XXII, 300 | **enyekcsés* (vö. *enyek*, *enyekes*) > *enyekcsés* Nyr. XXXVI, 379 | *faragcsál* (o: *farakcsál*) > *faracskál* NySz. (> *faricskál* MTsz.) | **fazékcsa* > *fazécska* NySz., MTsz. | *gyermékcse* > *gyermécske* NySz., MTsz. | (**hágosó* > *hákso*) > *hákcsó* > *hácskó* MTsz. | **hajlékcsa* ~ **hajlokcsa* > *hajlécska* ~ *hajlocska* NySz. | (*innetső* > *innekső*) > *innekső* > *innecskó* MTsz. | *Kékcse* (> *Kéccse* > *Köccse*) ~ *Kékcse* > *Kécske* ~ *Kécske* MNy. VIII, 302 | **kukukcsa* > *kukucska* 'kis kakuk, kakukoecska' Nyr. IV, 35. | A *kukucskál* ige sem lehet egyéb, mint a hazai német gyermeknyelvi *kukuk* (< ném. irod. *guck-guck*) igének -csál képzős származéka, tehát szintén korábbi **kukukcsál*-ból való. (A 'kivánesi, aki mindenbe beleüti az órrát' jelentésű nyj. *kukucska* MTsz. főnév a *kukucskál*-ból való elvonás.) | *Mikcse* > *Micske* hn. MNy. XXII, 300, 358 | *pacska* 'csomagoecska pakli'. Pl. *Vettem egy pacska dohányt*. Ez a tájszó, melyet egy sátoraljaújrhelyi úrtól hallottam, s amely ott szerinte közhasználatú, nyilván szintén < **pakcsa* vagyis a kny. *pak* ~ *pakc* -csa képzős származékának változata. | *Paracskó* < *pracskó* 'spürhund' NySz. nem lehet egyéb, mint az azonos jelentésű ném. irod. *Bracke* régiebb hazai ném. nyj. **prak* változatának magy. -csó képzős becéző származéka (l. alább *tacska* a. is), tehát < **paracskó* < **pracskó*. (A CzF.-ban olvasható származtatás nem vehető komolyan.) | (lat. *portulaca* > m. *portuláka*, s ebből) **portulákcsa* > *portulácska* (KURSINSZKY: Gyulai főgimn. ért. 1909-10; az -a hiányára l. alább *talicska* a.) | *rágcsál* (o: *rákcsál*) > *rácskál* MTsz. | *Rebekcsa* > *Rebecska* 'Rebekácska' Nyr. XXXV, 191 (az -a hiányára nézve l. alább *talicska* a.) | **Szolnokcsa* > *Szolnocska* (MELICH: MNy. XXII, 334 szerint egyszerejtéssel **Szolnokocskából*; ez lehetséges ugyan, de a -csa -cse kicsinyítőnek régi nyelvünkben való nagy gyakorisága miatt nem szükséges ezt feltennünk.) | (**szököső* ~ **szökhöse* > **szökső* ~ **szöksé*) > *szökső* MTsz. ~ (**szökcse*) > *szökcse* MTsz. > *szöcskó* NySz., MTsz. ~ *szöcske* | A *tacsó* szót mai köznyelvünkben általában gyerekről szokták használni, „midőn megvetőleg vagy némileg feddve szólnak hozzá“ (CzF.), de van 'Dachshund' jelentése is, s ez kétségkívül az eredetibb, mert a NySz. még csak ezt ismeri. (Ugyanilyen asszimilációs jelentésváltozás észlelhető tudvalevőleg a rokonjelentésű *kamasz* és *kölyök* szavak jelentéstörténetében is.) CzF.-ék azt mondják erről, hogy „alkalmasint a német *Dachshund* után alakult“. Ez persze lehetetlen, de igenis lehetséges szerintem, hogy nem egyéb, mint a hazai ném. *táxl* (> m. *takszli*) becéző rövidítése és kicsinyítő -csó képzővel való továbbképzése, mint amilyenek pl. *Marcsó*, *Jancsó*, *Lajcsó*. A *zacsó* > *zacskó*-hoz hasonlóan aztán: **takcsó* > *tacsó*. | A mozz. *sántít*, *szundít*, *kandít*, *taszít*, *hajít*, *gurít* igék mellett vannak gyakorító *sántikál*, *szundikál*, *kandikál*, *taszigál*, *hajigál*, *gurigál* származékok. Epen így lehet feltételezni *tágít* mellett is gyak. **tágicsol* > **tácsol* származékot, s ebből való nézetem szerint a *kcs* helycseréjével a 'tágabra feszít' jelentésű székely *tácskol* MTsz. ige. (Ebből képzőcserével utóbb *tácskál* uo.) | Úgy látszik, hogy *talicska* sem egyéb, mint > **taligcsa* (o: **taligcsa*), vagyis a *taliga* (> *talyiga*) kicsinyítője. A szövégi -a-nak a

kicsinyítő képző előtt való nyomtalan eltűnése nem mondható feltűnőnek, mert ez a jelenség több más ehhez hasonló esetben is észlelhető (vö. MNy. XVI, 144 és fentebb *portulácska*, *Rebecska*), csak nincsen még eddig kellő módon megmagyarázva. | *Ujlakcsa* > *Ujlacska* hn. NyK. XXVII, 181 | *zakcsó* NySz. > *zacskó* | És valószínűleg idetartozik még *dögönyöz* mellett **dögcsöl* (o : **dökcsöl*) > *döcsköl* > *töcsköl* 'gyömöszöl, gyúr, gyomroz, nyomkod, tör, ver, dögönyöz' MTsz. és *zökken* mellett **zökcsöl* > *zöcsköl* 'ráz' MTsz.

Kívánatos volna e jegyzéknek kiegészítése olyan esetekkel, amelyekről nekem még nincsen tudomásom, vagy amelyek talán most elkerülték figyelmemet. Az adatok felsorolásának befejezéséül még megemlítem, hogy a szláv *oko* ~ *očko*-féle esetek csak látszólag hasonlítanak a fentebbiekhez. (L. ezekről ASBÓTH: Nyelvtud. I, 29.)

Ezen helycsere meglepő gyakoriságának okát kutatva először is fel kell tűnnie annak a sajátságos jelenségnek, hogy a *kcs*-hez annyira hasonló *kc* kapcsolatban (tudtommal) csak egyetlen egy esetben történt ilyen helycsere, t. i. a lat. *Briccius* > m. *Bërëck* esetében. S azt hiszem, hogy ezzel az észlelettel már rá is találtunk a helyes útra, amely elvezet bennünket a *kcs* > *csk* helycsere gyakoriságának megmagyarázásához. A gyakoriság oka ugyanis nézetem szerint fonetikai természetű.

A *t* hang képzéséhez szükséges zár az utána következő *sz* vagy *s* résének helyéhez alkalmazkodik. Mivel pedig a *s* rése körülbelül 2 cm-rel hátrább képződik, mint a *sz*-é, azért a nyelv háta a *tsz* (= *c*) kapcsolat képzésekor normálisan domború, a *ts* (= *cs*) kapcsolat képzésekor ellenben kanálszerűen be van görbedve. E begörbedés létesítése tetemes izommunkával jár, amelynek tartama még meghosszabbodik akkor, ha *k* után ejtjük a *ts* kapcsolatot, mert a nyelv elülső fele már a *k* képzésének tartama alatt is elfoglalja azt a helyzetét, amely a rákövetkező *tsz* vagy *ts* képzéséhez majd szükséges lesz. Ha tehát *ktsz* helyett tévedésből *tszk* hangsort ejtünk, ezzel nem nyertünk semmit, mert ez a változás nem jár energia-megtakarítással. Innen van, hogy az ilyen tévedés megmarad véletlen tévedésnek, s nem igen terjed. (Csak az egy lat. *Briccius* > m. *Bërëck* esetében terjedt el.) Ha ellenben *kts* helyett ejtünk tévedésből *tsk* hangsort, akkor a nyelv hegye a *s* képzése közben folyton előbbre esúszik, nyugalmi helyzete felé, úgyhogy ennek következtében, mire a *k* képzésére kerül a sor, a nyelv háta már nincsen begörbedve, hanem ismét normálisan domború. Mivel tehát eszerint a *kts* hangsor helyett *tsk* hangsor képzése lényeges energia-megtakarítással jár, ezért az ilyen irányú tévedések eredményei könnyen terjedtek, s a legtöbb esetben közhasználatúvá váltak. *Horger Antal.*

A falu u-járól. KNIEZSA ISTVÁN abban a véleményben van, hogy a *falu* szóról való adataink végső *u* és *v* betűje nem bizonyították az *u* rövidsége, illetőleg annak tövéghangzó volta mellett, mert az adatok olyan kései korból valók, melyben már ritkák az *-u-*s alakok. Hogy a XIII. századi *folu* alakok nem bizonyítják az *u* eredeti rövidségét, hivatkozik a *Bulcsú* szónak XIII. századi *Bulchu*-nak írt alakjára (MNy. XXIV, 116).

Jól van. Tegyük hát félre a *falú*-nak azon adatait, melyek oly késeiek, hogy már szóvégi diphthongust a *Bulcsú* tanúsága szerint nem várhat bennük KNEZSA. A *Bulcsú* szónak XIII. századi alakjait a *falú*-éval csak abból az időből hasonlítsuk össze, amikor még megvan a *Bulcsú* diphthongusa és már van adat a *falú* szóra.

1075/1217: Saroufalú, mikola-
falú
1210: *Bulsuu* 2-szer;
1211: *Bolchou* 2-szer, *Bolsou*
2-szer, *Bulchou*, *Bulsou*
(OkI Sz.)

A *falú*-nak KNEZSA után idéztem két alakja nemesak olyan korból való, amikor az egykorú *Bulsuu*, *Bolchou* alapján is elvárhatnók a szóvégi diphthongus megvoltát, ha egyáltalában e szón meglett volna valamikor, hanem amaz egy *u*-val írt két adat olyan oklevélből való is, amely oklevél megjelöli a szóvégi diphthongust, még pedig épen abban az összetett szóban, amelynek utótagja a *falú*: S a r o u f a l u. Ez az összehasonlítás tehát nem azt mutatja, hogy a *falú* szó végső hangja olyanféle eredetű volna, mint a *Bulcsú* szóé. Ellenkezőleg: mutatja a *falú* és *Bulcsú* végső magánhangzójának minősége, története közti különbséget.

Későbberről, 1233-ból, idézi KNEZSA a *falú*-nak *-uu*-val írt alakját is: Oyufoluu. Ez hasonló jelenség ahhoz, hogy még későbberről, 1384-ből, említi az OkI Sz. a *falú*-nak *-ou*-val írt alakját is: Nagfalou. Megjegyeztem már erre a következőt: „A *Ravasz-lík* szó tövéghangzós alakjára nincsen több két adatunknál s azok közül az egyikben *-ou* betűs a szóvég: Ruozlicou (1211); de azért mind a két adatot csak rövid tövéghangzós alaknak tarthatjuk, az *ou* betűpárt pedig csak íráshibának *u* helyett, nem pedig valami diphthongus alakú képző jegynek (MELICH: MNy. VI, 151). Nyilvánvaló tehát, hogy az egy *-falou* alak csak *falú* helyett történt elírás az akkori sok *-ou* végű szó hatására.“ (Szegedi Tud. Könyvt. I. A HB. hangtani és alaktani tanuls. 37.) Az 1233-ból idézett *-foluu* alak sem lehet elég ok arra, hogy a *falú* *-u*-jának eredetibb *-uu* voltát vele bizonyítsuk. Ebben és a szintén KNEZSA idézte 1229-iki *kysfoluud* alakban az *uu* épügy rövid *u*-t jelöl, mint a *w* a *falw* alakokban. Hiszen minél későbbiek az oklevelek, tehát minél kevésbé várhatunk *-uu* diphthongusokat, annál inkább szaporodnak a *w*-s alakok: a XV. század végső háromnegyedéből már mind a tizenhét adat *w*-vel van írva. Nagyon gyakori a rövid *u*, *ü* hangnak *w*-vel jelölése: 1205: *Kwpan* MNy. XX, 12; 1302: *fwk*; 1350: *Wkruszugh*; 1386: *Gywewlchen*; 1394: *Berekkwz*; 1340/1449: *Nyghutkwzy*; 1430: *Zwnywgzegh*; 1435: *Wykwz*; 1452: *Zwnywgzeg*; 1455 k.: *Kethwkru welg*; 1482: *Sypws* stb. OkI Sz.

SENZCI MOLNÁR ALBERTTE hivatkoztomat rosszul értette KNEZSA (SZ. MOLNÁR helyett SYLVESTERT ír). Nem az Árpád-kori *falú* rövid *u*-ját akarom én bizonyítani a XVII. századi *falú* *u*-jával; de azt igenis akarnám, hogy ne bizonyítsa SZINYEI a *falú* *-u*-ját eredetibb *-uu*-nak a *falú*—*falvak*-kal (vö. NYH. 158), mert a *falvak* papirosabb *falvak* Potemkinénál. (Akkor még *faluk* voltak a *falvak*!)

Szívesen lemondok azonban KNEZSA kedvéért az oklevelek *-u* betűs *falu*-inak bizonyító erejéről, hiszen a kérdést megfejtik a rokon nyelvek adatai (MNy. XXIV, 31). Kár, hogy KNEZSA ezeket nem tekinti. De nagyon örvendetes, hogy komoly cikke ismét figyelmezteti oklevélbúvárainkat a *falu* szó szemmel tartására és az oklevelek *u*, *v* betűinek hangzás szempontjából való értékelésére. Legyen szabad nekem a *falu -u*-jának Árpád-kori rövidségére még egy érvet hoznom elő, a *folnagy* szót (1400, 1420, 1453, 1459, 1464, 1465, 1468, 1470, 1478, 1485. OklSz.). Ez a régi közmagyar szó csakis úgy keletkezhetett, ha a *falu* szó országszerte rövid *u*-val hangzott az Árpádkorban, nem pedig hosszú *ú*-val vagy diphthongussal. Többi közt elkél az a bizonyíték is, hogy szóvégi *ú*-kat meg nem rövidítő, szóvégi *u*-kat meg nem nyújtó nyelvjárásaink rövid *u*-val mondják a *falu* szót. A csángó *falak*-nak (Dörfer) a diphthongusos szóvég elleni tiltakozását is illendő figyelembe vennünk.

Azon cikkemben (MNy. XXIV, 28), mellyel KNEZSA vitakozik, abbeli reménységemet jelentettem, hogy SZINNYEI meg fogja magyarázni a göcseji *sáncoba*-féle alakokra tett megjegyzését (MNy. XXII, 313. l. 2. jegyz.), melyet nem értek. Azok a göcseji alakok szoros összefüggésben vannak a tövéghangzó történetével s így a *falu* hangtörténetével is. Úgy látom, hogy KNEZSA mind a *falu* hangtörténetéről, mind a tövéghangzó történetéről SZINNYEIVEL egyezően gondolkozik. Őt is kérem tehát, magyarázná meg nekem, miért nem tarthatjuk megörzött régiségnek a *sáncoba*-féle alakokat. Miért kell ezekben az *o*-t más eredetűnek tartanunk, mint a *sáncot*-féle alakokban?

Mészöly Gedeon.

Nyelvrokonaink-e a dravidák? (Válasz egy beküldött kérdésre.) A dravidák nyelvi hovatartozandóságáról számos föltevés merült föl. Míg az óvatos szakemberek többsége egészen különálló, izolált nyelvcsaládnak tekintette — amely azonban bizonyos strukturai egyezéseket mutat a tipologiai nyelvosztályozások ú. n. agglutináló csoportjával —, egyesek a pápua és ausztráliai nyelvekkel hozták kapcsolatba (W. BLEEK, TROMBETTI), mások a koreaival (HULBERT), a kaukázusi nyelvekkel (HÜSING) rokonították, s akadtak végül néhányan, akik rokonszerző igyekezetükben a finnugorságba botlottak. Tudtommal a nyelvek monogenesise felé hajló CALDWELL püspök, a nevezetes Comparative Grammar of the Dravidian or South-Indian Family of Languages. London, 1856. szerzője volt ez irányban a kezdeményező, s legutóbb F. OTTO SCHRADER próbálkozott szóegyezések, hang- és alaktani párhuzamok segítségével a két nyelvcsalád történeti rokonságát bebizonyítani a Zeitschrift für Indologie und Iranistik III. kötetében Dravidisch und Uralisch címen közzétett értekezésében.

Ezek a kísérletek eddigelé visszafelé sülték el. Egyáltalán nem tudom megítélni, mennyire ismeri SCHRADER a dravida nyelveket, de annyit nyugodt lélekkel megállapíthatok, hogy a finnugor nyelvészetben a legjobb esetben is csak előkelő idegen, aki kritika nélkül operál régesrég elfelejtett etimológiai ötletekkel, fatális sajtóhibákkal. — Találomra idézek néhányat:

„5. Finn. *karr-u-tan* 'nagen', Lapp. *gerrit, karvat*, Syrj. *kurtša* 'beissen', Ung. *karapni* 'beissen', *karé* 'Schnitte (Brot) etc.' ~ Tam. *korí* 'nagen', Kan. *koře* 'schneiden (Holz), einkerben, bohren' stb.

„15. Ung. *tűz* 'Feuer', Ostj. *tūt*, Wog. *taut*; Ung. *tud* 'weiss'; Finn. *tote* 'wahr, wirklich, Wahrheit' . . . ~ Tam. *tōńru, tōńru*, Mal. *tōnnu*, Kan. *tōr* 'erscheinen, scheinen, dünken'

„29. Finn. *pihka* 'Harz', Tsch. *peškede* 'parcum, tenacem esse', Ung. *fősvény* 'avarus, parcus, tenax', *piszkos* 'schmutzig' ~ Tam. *pijññ*, Tel. *pisunu* 'Gummi', Kan. *piccu* 'Augenbutter' stb., stb.

Ezekhez igazán nem kell kommentár!

Zs. M.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Szőri szarka. Két eléggé ismeretes madarunkat: a nagy őrgébicset (*Lanius excubitor* L.) meg a nálánál hazánkban jóval gyakoribb kis őrgébicset (*Lanius minor* Gm.) az ország egyik helyén a nép **szőri szarká**-nak nevezi (vö. MTsz.; CHERNEL I., Magyarország madarai II, 536 és 538). Hogy ez a népies elnevezés két madárfajra vonatkozik, annak az a magyarázata, hogy az említett két gébicsfajta annyira hasonlít egymáshoz, hogy a madarak tüzetesebb megfigyelésében járatlan szem — és a legtöbb emberé ilyen — különösen bizonyos távolságból, nem tudja őket egymástól pontosan megkülönböztetni. Közösek egyéb népies neveik is. Hogy miért nevezik őket **szőri szarká**-nak, arra nézve egy alkalommal azt a magyarázatot hozzávetést hallottam, hogy bizonyosan azért, mert mind a ketten szeretik fészüket szőrszálakkal, kivált lőszőrrel megbélelni. Ez a magyarázat azonban, bár első hallásra valószínűnek látszik, nem fogadható el. Még pedig azért nem, mert madaraink rendszerint külsejüknek vagy életmódjuknak valamely könnyen szembeötlő, beszédes tulajdonsága alapján kapták nevüket (pl. *sárgarigó*, *feketerigó*, *énekesrigó*, *búbosvöcsök*, *barázdabillegető*, *rozsdafark*, *füstfark*, *vörösbegy*, *csaláncsúcs*, *légykapó*, *süketfajd*, *őszapó*, *pápista* és *kálomista varjú* stb.). Egyetlen egy népies vagy nem népi eredetű madárnevünk sem tanuskodik amellet, hogy valamelyik madarunkat fészkének anyagáról, kivált a fészek belsejének, tehát a legkevésbé szembevető részének valamivel való kibéleléséről nevezték volna el. Végigolvastam az egész madártani névjegyzéket, de ilyenre példát egyet sem találtam. Különben is számos olyan madarunk van, mely szőrszálakkal béleli a fészket s hozzá még sokkal nagyobb mértékben, mint a fent nevezett gébicsfajok, de ez a tulajdonságuk népies vagy tudományos nevükben mégsem fejeződik ki. Aztán meg a nagy és kis őrgébics a **szőri szarka** nevet már csak azért sem kaphatta fészke szőrbélelése miatt, mert ez a sajátsága megvan a közönséges szarka (*Pica pica* L.) fészkének is. Ebben tehát nem különböznek egymástól, ennél fogva a közös sajátságról megkülönböztető név nem keletkezhetett.

De nem tartom valószínűnek azt a szintén hallható föltevést sem, hogy gébicseink a csőrük tövében elhelyezkedő néhány

serteszerű szórszál miatt kapták volna a *szőri szarka* nevet. Hiszen ez a testi jegyük oly kevésbé szembetűnő, hogy aligha szolgálhatott népies elnevezés alapjául. Viszont megtalálható más madarainknál is, pl. a varjufélék egynémelyikénél, azonban ennek az alaki sajátágnak egyetlenegy népi megnevezésükben sem lehetjük föl a legcsekélyebb nyomát sem.

Mielőtt azonban egy harmadik, sokkal valószínűbb, feltévére mutatnánk rá, föl kell vetnünk azt a kérdést, hogy egyáltalán miért nevezik a szóban forgó két gébicsfajt valamilyen *szarká*-nak. Bizonyosan azért, felelnék madaraink ismerői, mert egész megjelenésére: röptére, szavára és még egyéb tulajdonságára nézve is, mind a kettő szembeszökően hasonlít a közönséges szarkához. E hasonlóságuk miatt gébicsainknak aztán nemcsak *szőri szarka* a nevük, hanem *bábaszarka*, *szarkagébics*, *szarkagábor*, *szarkagáborján*, *szarkabojtorján*, *szarkabibőke* is (CHERNEL i. m.; HERMAN O., A madarak hasznáról és káráról 87), sőt egy harmadik gébics-fajtat, a tövisszűrő gébicset, a fejmegyei Csákbérenyben *kis szarká*-nak neveznek (Nyr. XLIII, 45). Hasonlítanak a szarkához tollazatuk színére is. Csakhogy a szarka feje és háta fekete, a nagy és a kis őrgébicsé pedig hamvasszürke, vagy amint FÖLDI JÁNOS Természeti Históriaja (1801.) 141. l. mondja az őrgébicsről vagy bábaszarkáról, amelyet német szóval *der graue Würger*-nek nevez: „Feje, háta szép *kékellő daruszin*.” Ezért hívja népünk a fentiekén kívül még *szürke gébics*-nek is (HERMAN i. m. 87).

Mármost, hogy a *szőri szarka* elnevezést megfejtessük, figyelemmel kell lennünk a következőkre. Tudvalevő, hogy több olyan összetett madárnevünk van, melynek előtagjában egy-egy, manapság csak továbbképzett alakban élő színnevünk elavult alapszava vagy régiebb formája őrződött meg. Pl. a *tarvarju* előtagja az a *tar* szó, melyből a *-ka* kicsinyítő képzővel mai *tarka* melléknevünk származott. A *sármány* szintén összetétel; előtagja a *sárga* szóval azonos eredetű és azonos jelentésű is, utótagja pedig az állati mellet jelentő *mál* szó. E kettőnek kapcsolata a *sármálingó* (másként *aranymálinkó*) a. m. 'sárgarigó' elhomályosult összetételben is előfordul. A *sár* melléknevvvel különben még a *sárgelle* és a *sárvéhely* (MTsz.) madárnevekben is találkozunk. A *szőrigó* a. m. 'sárgarigó' madárnevben a *szőke* szavunk képzőtlen alakja rejlik (MNY. IV, 179, 277; Nyr. XL, 354, XLI, 190). A *szürke* melléknev is kicsinyítőképzős származék; alapszavát, mely régente képzőtlenül is épen azt jelentette, mint a mai képzős alak, a madárnevek között a *szűrvarju* a. m. 'hamvas varju v. szürke varju' (CHERNEL II, 549) és a *szűrlúd* (hamvasszürke lúd) tartotta fenn (MNY. IV, 277; Nyr. XL, 354, XLI, 190).

De térjünk vissza a gébicsekre! Ha a szarkához való kétségtelen hasonlóságuk, valamint jellemző színük nyomán most adna nekik nevet a magyar ember, bizonyára *szürke szarká*-nak nevezné őket. Mivel azonban a magyarság bizonyosan már akkor is jól ismerte mind a két madarat, midőn még javában élt a képzőtlen *szűr* melléknev, ennél fogva föltehető, hogy **szűrszarka* volt a régi nevük. Idő folytán az előtag jelentése a szó elavulása miatt elhomályosodott (az elavulás oka a *szűr* szónak többféle

jelentése volt; vö. HORGER, Nyelvtud. Alap. 63, 71); a *szúr* jelzót már nem értették meg többé, tehát az ú. n. népetimológia *szór*-re „értelmesítette“, s így a **szúrszarká*-ból *szórszarka* lett.¹

Azonban ezen a ponton azt vehetné ellenem valaki, hogy ha a feltételezett **szúrszarká*-ból **szórszarka* lett, miért nem vált a valóban meglévő *szúrlúd* és *szúrvarju* is *szórvarjú*-vá és *szórlúd*-dá, vagy miért nem őrizték meg az illető nyelvtérületek a **szúrszarka* elnevezést a másik kettő mintájára. Erre azt feleljük: 1. Ha valamely nyelvjárásban megtörtént egy bizonyos nyelvi változás, abból még szükségképen nem következik, hogy annak egy másik nyelvjárásban is meg kell történnie, noha különben keletkezésének több feltétele ott is adva volna. 2. Ha ott, ahol még ma is *szúrvarju*-t és *szúrlúd*-at mondanak, a nagy és a kis őrgébicset **szúrszarká*-nak nevezték volna, akkor nagyon valószínű, hogy ott ez az elnevezés megmaradt volna máig is. De mivel azokon a vidékeken az említett madarakat bizonyosan valamelyik másik népies nevükkel illették a sok közül, ennél fogva módjuk sem volt a **szúrszarka* név megőrzésére. Viszont ha ott, ahol ma a **szúrszarka* helyett **szórszarka* > *szóri szarká*-t mondanak, ismerték volna a *szúrlúd* és a *szúrvarju* madárneveket, akkor azokon a vidékeken hihetőleg ma ezek helyett is **szórlúd* > *szóri lud*-at, **szórvarju* > *szóri varju*-t találnánk.

Fentebb azt mondtam, hogy a népetimológia csinált a **szúrszarká*-ból **szórszarká*-t. Hát ebből meg hogy lett a *szóri szarka*? Alkalmasint akképen, hogy amint némely vidéken a *bóralma* helyett *bőri almá*-t, a *bőregér* h. *bőri egere*-t (Nyr. XXXIII, 569), a *nádpálca* h. *nádi pálcá*-t, a *pincskutya* h. *pincsi kutya*-t, a *gaz-erdő* h. *gazi erdő*-t (MNY. XI, 379), a *birsalma* h. *bisi almá*-t (Nyr. XXXIV, 261), a *kopasz kákó* h. *kopaszi kákó*-t, *zabgyerek* h. *zabi gyerek*-et, *kandisznó*, *kankutya* h. *kani disznó*-t, *kani kutya*-t, *sártök* h. *sári tök*-öt mondanak (l. még a kék csóka népies nevét MTsz. II, 496 és CzF. V, 1067, meg a búbos banka egyik népies nevének az előbbihez hasonló változatát CHERNEL II, 408), ép úgy mondanak a MTsz. és CHERNEL II, 536 által megnevezett helyeken a **szórszarka* helyett *szóri szarká*-t és a **szörgébics* (vö. ezzel fentebb a *szürke gébics* nevet) helyett néhol *szóri gébics*-et (l. HERMAN i. m. 89). Csefkó Gyula.

Himlő, francu, himlővásárlás. A *himlő* ismeretes mint juhbetegség is (variola ovina, a bárányok ragályos betegsége). Legrégibb adat rá a XV. sz. második feléből: „Item contra *hýmle*, ad comedendum debent eis dare radicem kekerczin . . . latine primule veris.“ (M. Könyvszemle 1904 : 460.) A *himlő* szó jelentése a régi nyelvben meglehetősen ingadozik; az ötvenes évek elején még a keleti marhavészt is *himlő*-nek nevezte a nép (ZLAMÁL, A marhavész s annak oltása. 1863. 36). A Kolozsvári Glosszákbán a *himlő* a. m. 'lentigo'; Calepinusnál (1585.) általában valami kiütés (exanthema) a bőrön. Ebből magyarázható, hogy a *himlő*-nek igen sok (a NySz.-ban nem található) fajtát különböztették meg: volt *apró*-, *nagy*-, *csúcsos*-, *disznó*-, *kása*-, *köles*-

¹ Nem lehetetlen, hogy ilyen az eredete a *szórszalonka* (CHERNEL II, 128), régebben alkalmasint **szórsnepf* madárnévnek is.

köves-, pattogó-, veres-, veres kása-himlő stb., melyeknek mai körtani jelentését sokszor nehéz biztosan megállapítani.

Nagyon valószínűnek tartom, hogy az első nagy syphilis-járvány megjelenése korában (a XV. sz. végén) és közvetlenül utána a bujakóros bőrbajok egy részét is *himlő*-nek nevezték a franc, *franciai métely*, *franciás* vagy *francos nyavalya*, *francu* és *francu-féreg* mellett. A *francu*-ról mellesleg megjegyzem, hogy állatbetegséget is jelentett: Tseh Márton „Lovak orvosságos meg-próbált uj könyvetskéje“ c. könyvében (1656.) egy „igen jó irt“ ajánl a *frantzu-féreg* nevű lóbetegség ellen. Tehát az ő idejében még nemcsak az emberi lues venereát vagy syphilit neveztek *francu*-nak (mint ahogy a NySz. mondja), hanem a lovak nehezen gyógyuló, rosszindulatú, fekélyes bőrbajait is. Ha régi magyar írásokban ezekkel a szavakkal találkozunk: *himlő* (variola), *rüh* (scabies) és *süly*, akkor mindig jusson eszünkbe, hogy ezeket a syphilis megjelölésére is használták. A *himlő* mint syphilis különben egészen megfelel a német *blattern* vagy *böse blattern* és a francia *vérole* vagy *grosse vérole* (variola) szavaknak, melyek szintén a lues-t jelentették már a XV—XVI. sz.-ban is.

A *himlővásárlás* elavult régi módja volt a himlőoltásnak, mely abban állott, hogy a felfakadt himlőhólyagokra pénzdarabokat tettek, s ezeket aztán a beoltandó gyermek lábaszárára kötötték. (Ezen a néven beszél róla D o m b y S á m u e l „Orvosi tanítás“ c. könyvében (1794. 130. és 203. l.). Kétségtől nem népies szó, hanem D o m b y fordítása (ném. *pockenkaufen*, ang. *buying the small-pox*). A himlőoltásnak ezt a kezdetleges módját már Bartholinus is említi (1637.) abban a munkájában, mely a betegségek átviteléről szól. A kínaiak, arabok is már ősidőkben gyakorolták. Bővebb magyarázataát l. az orvostörténeti munkákban.

Magyary-Kossa Gyula.

Szölnök—Zemming—Szenik. PÁVEL ÁGOSTON a szlovén *senik* 'kaszáló' (vö. *senou*) szóból magyarázza¹ a nyugati határon lévő Alsó- és Felsőszölnök községek vend neveit: Dolèjn! és Gorèjn! *Senik* vagy *Sznik*, melyeknek a németben Unter- és Oberzemming felel meg. Mások is gondoltak arra, hogy a német helynév a szláv *zemi*-vel függ össze, mert ma is vend többség lakik e falvakban. Azonban ha a helynév ősi formáit nézzük: 1387: *Zelnuk inferior et superior*; 1622, 1623: *Alsó Zölnek*; 1698: *Alsó Szülnök seu Unter Czeming*; 1698: *Fölső Szölnek seu Ober Czeming*; 1773: *Alsó, Felső Szölnek* és *Unter-, Ober-Zeming*; 1786: *Zening*; 1808: *Zeming* mellett *Szinik*, ha meggondoljuk azt, hogy 1698-ban, de még 1773-ban is *Alsószölnök*-nek csak német lakossága van,² továbbá, ha szem előtt tartjuk, hogy németségünk a magyar *sz*, *z* hangot akárhányszor *ts*-ként veszi át a magyarból (vö. *Szeben* ~ *Zeben*, *Székács* ~ *Zükesdorf*, *Szakony*

¹ PÁVEL ÁGOSTON, Nyílttűzhelyű konyhák a hazai szlovénoknál: Ethnographia 38: 130.

² Visitatio Generalis peracta in Toto Comitatu Castriferrei per St. Kazó, 1698. (Szombathelyi püspöki levéltár). — Lexicon 1773. Kiadta a Magyar Békeküldöttség. Budapest, 1920.

Zakersdorf, Szolnok ~ Zanig, Zernest-Zernesch stb.), a mássalhangzó előtti *l*-t pedig dényugaton *i*-nek ejti, akkor feltehetjük, hogy amint a magyar *Zölnek tsejnek* > *tsejnik* alakokon keresztül a német *Zenig* > *Zening* > *Zeming* lett,¹ úgy lett a vendeknél használt *Szenik*—*Szinik* helynév is ugyanebből a magyar *Zölnek*-ből. — Így a vend *Szenik*-nek a szl. *senik*-hez époly kevésé a köze, mint a magyar *Csörötnek* helynév *Črějtnik* megfelelőjének a szláv *črěta* 'irtásos erdő' szóhoz.²

Schwartz Elemér.

Tót idadó, tót ebevő, mónár kis kutyája. (Vö. MNy. XXIV, 124.) WESZELY GYULA szerint ez a kis gyermekcsúfolódó egri eredetű és 100—150 éves, mert ő Egerből ismeri, mert Egerben még a XIX. század elején is szép számmal éltek tótok, s mert a melegvizi belső malomban élt egyszer egy piros arcú, gömbölyű, kis termetű molnár . . . A WESZELY GYULA megállapításához és mert-jeihez azonban nagyon is sok szó fér. A gyermek-folklore összefüggéstelenségeit és értelmetlenségeit nem szabad készpénzül venni, mert ha akad is benne igen értékes régiség, épen itt igen természetes a romlás és igen gyakori az összerántás; még a folklore egyéb adataiban sem szabad tételeket kimondanunk a már közölt változatok összegyűjtése és egybevetése nélkül, annál kevésbé szabad ez épen a gyermek-folkloreban. A népi anekdoták 99%-a pedig csak folklorisztikai anyag s nem tényleges eredet-bizonyíték.

Ha a WESZELY-féle anekdotás módszert elfogadjuk, akkor én annak a melegvizi molnárnak még a nevét is megmondom: *Kárász*-nak hívták a szegény megboldogultat, mert ennek a WESZELY-féle és gömörmezei (Nyr. XXIII, 321) gyermekcsúfolódónak: *Tót idadó, tót elvő, || mónár kis kutyája!* így szól egy másik párja: *Idadó, visszavevő, || Kárász kis kutyája!* (Uo. 64.) Sőt ugyanezzel a módszerrel azt is megállapíthatnám, hogy ennek a kis kutyának oly dallamos és méla hangja volt, hogy a környék összes nyugós kis gyermekeit álomba ugatta; mert hogy is szól a ballai gyermekaltató: *Szita-bita vaskarika, || maónár kis kutyája!* (Uo. XXX, 551.)

Valahogy másképp kell tehát a szólás magyarázatához hozzáfogni. Ha változatai után kutatunk, ott találjuk már Dugonicsnál: *Tót adta, tót elvette, || tót eb adománya!* (MARG. 722). Debrecenből (Nyr. VIII, 475, NyF. XXVI, 48) és Vácról (NyF. X, 49) pedig így közlik: *Tót idadó, tót elvevé, || tót eb adománya!* Szatmár megyében meg így csúfolják a gyermekek azt a társukat, aki a már elajándékozott tárgyat visszakéri: *Tót adta, visszavette, || tót eb adománya!* De ugyancsak Szatmár megyében és Debrecenben (NyF. XVI, 48), valamint egész Erdélyben így is mondogatják: *Cigány adta, visszavette, || cigány adománya!* vagy a második sort így is: *cigány a kérése!* Szatmár, Szilágy, Bihar és Kolozs megyékben *cigány* helyett *oláh*-ot is

¹ ERNST SCHWARZ, Mundartliche Angleichung und verkehrte Schriftumsetzung in Ortsnamen der Sudetenländer: Zeitschrift f. Ortsnamenforschung III, 161.

² PÁVEL A. i. h.

gyakran hallani. — Ez tehát a szólás eredeti alakja: *tót*-tal és *tót eb*-bel ott, ahol a közelben tótok laknak, s *cigány*-nyal és *oláh*-hal ott, ahol a közelben csak ezek élnek. Mert a *tót*, az *oláh* s a *cigány* is a szószegésnek, a szó meg nem tartásának példái közmondásainkban, aminthogy az ebnek is megvan ugyanez a megvető (irigy, alattomos) jelentése.¹ A *molnár* vagy *kárász kis kutyája* semmiképen sem tartozott a *tót idadó*, *tót elvevő*-höz és változataihoz: ezt az összetartozást semmiféle anekdota sem teszi érthetővé, sem a két sort értelmessé. A két sort két külön szólásból a gyermekek „k o m p r o m i t t á l t á k ö s s z e”, mint ebben a felsőbányai változatban is: *Cigány adta, visszavette, lapos hídön elvesztette!* (SZMRK, Felsőbánya monographiája 370). A WESZELY-féle gyermekesúfolódó tehát csak a gyermek-folklore egyik általánosan ismert módszerének érdekes adata, — anekdotája pedig a lokális (jelen esetben az e g r i) folklore szólásmagyarázata, de nem a szólás igazi magyarázata. A *molnár kis kutyája* ép oly véletlenül került a szólásba, mint . . . *Pilátus a krédóba!* Szendrey Zsigmond.

Vérré vált bennem, mint barátban a lencse. Ennek a régi e g r i mondásnak az eredetéről és jelentéséről a következőket sikerült megtudnom.

Gyöngyösön a zárdában a ferencrendi barátok annak idején hetenként megbeszélték a jövőheti étlapot. Megállapodtak, hogy hétfőn bab, kedden burgonya, szerdán borsó stb. lesz az ebéd. Mikor a szombati napra került a sor, a prior lencsét proponált. A lencse közkedveltségnek örvendvén, a páterek és fráterek egyhangúan kijelentették, hogy: *vere valet*. Ebből a latin *vere valet*-ből lett azután a nép nyelvén a *vérré vált* mondás.

150—200 éve élnek vele Gyöngyösön, Egerben és a környéken, és még ma is nagyon divatos, mert hát jól enni, ma is nagyon szeret a magyar. Ha valaki étkezés után azt mondja: „Ez a rétes (sonka, nyúl vagy bármilyen más étel) *vérré vált bennem, mint barátban a lencse*“ az a legnagyobb dicséret, a legnagyobb elismerés. Azt jelenti, hogy ez a rétes olyan izletes, olyan kiváló jó volt, hogy teljes egészében, egyszeriben felszívódott a szervezetbe, azaz rögtön és közvetlenül vérré vált. Használatos a mondás különösen akkor, ha a háziasszonynak akarnak kedveskedni a jó főztjéért. Egyik fajtája a magyar udvariasságnak.

Fakitott-e már? Egerben és környékén, ha legény jár a házhoz és azt remélik, hogy majd csak megkéri a leány kezét, a gondos anya feltűnés nélkül magukra hagyja a fiatalokat. A legény távozával pedig megkérdi a leányát: *Fakitott-e már?* Vagyis nyilatkozott-e már? Semmiféle más esetben ezt a szót nem használják és nem is használták. — Lassan egészen kimegy a divatból, mert a parasztság is iparkodik az urak nyelvét elsajátítani és mindent, ami szerinte nem finom, nem uras, lassanként elhagyogat.

¹ L. MARGALITS adatait, továbbá SZABÓ ERNŐ és MIKÓ PÁL, A háziállatok a magyar szólásokban (Nyr. XXIII, 63, 448), PRIKKEK MARIÁN, A kutya a magyar szólásokban (uo. XXIV, 27).

A *fakított* szó magyarázataképen azt hallottam, hogy ez nem a *fakó*-ból, hanem a *fakad*-ból ered. Azt akarják vele mondani: 'kifakadt-e már a virág', más értelmezés szerint: 'kifakadt-e már a kelevény'. Az ottani nép ugyanis úgy képzei a hosszas udvarlást, mint valami lassan meggyülő kelevényt és várja, hogy ez a kelevény mikor fakad föl, mikor szűnik meg az udvarlás, és válik valósággá az óhajtott leánykérés. Érdekes magyarázat. Belevilágít a tősgyökeres magyar nép képzeletvilágába.

Weszely Gyula.

*

A MTsz. közöl Egerből 'fakaszt' értelmű *fakit* igét. Ugyancsak a MTsz.-ban a Mátra vidékéről és a Palócságból van adat a *fakít* ige *fakajt* változatának 'vall, megvall' jelentésére, ahogy a *fakaszt* ~ *fakiszt* is előfordul 'megmond, megvall' értelemben. Tehát: *Fakitott-e már?* a. m. 'Vallott-e már?' Szerk.

Máma. KÖRÖSI SÁNDORNAK a Budapesti Hírlap febr. 28-i számában megjelent újabb cikke (vö. a márc. 25-i számnak helyreigazító első szerk. üzenetével), amelyben a MNy. XXIV, 49–50 között megjegyzéseimmel szemben a szónak kettőztetés (< *má* + *ma*) útján való származása mellett erősködik ismét, arra késztet, hogy az ilyen módon való származás lehetőségének kissé jobban a szemébe nézzek.

Körösi mint előbb, most is olyan megkettőződésnek véli a *máma* szót, aminők az *ünnepnap* és a népnyelvi *tésis* (a. m. te is MTsz., az ő újabb cikkében *tisis* olvasható, mint kecskeméti vidéki szó), vagy a népies *asztat*, *esztet*, *jobbabb*, *szebbebb*, *nálamnál*-féle alakok. Azonban qui bene distinguit, bene docet. Mindenekelőtt az *asztat* stb.-féle rag- és képzőisméltődések szerintem más természetű nyelvjelenséget képviselnek, mint az *ünnepnap*-félék, ennél fogva a *má* + *ma* magyarázat bizonyítékaul még kevésbé hozhatók föl. Az *asztat*, *esztet*, *jobbabb*, *szebbebb*-féle alakokban u. i. a tárgyrag, illetőleg a középfok-képző nem pusztán azért ismétlődött meg, mert az egyszerű rag, ill. képző a nyelvtudatban elhomályosult, hanem szerintem főképp azért, mert a névszók tárgyalakjai, ill. a melléknevek középfokai a legtöbb esetben kéttagúak, olyan alakok nevezetesen, amelyeknek végéről a tárgyesetben *-at*, *-et*, a középfokban pedig *-abb*, *-ebb* végzet esendül ki erősen. A *hadat*, *falat*; *kezet*, *fejet* stb. tárgyesetek alakképe idézte elő a beszélőben annak a szükségnek az érzetét, hogy az *aszt*, *eszt* vagy *ót* stb. egytagú tárgyeseteket a testesebb, kéttagú *had-at*, *-kez-et*-félék mintájára *aszt-at*, *eszt-et*-té alakítsa át.

Így vagyunk a *jobbabb*-, *szebbebb*-bel is, amelyek az egytagú *jobb*, *szebb* alakokból a *gyors-abb*, *rest-ebb* stb.-félék hatása alatt váltak kéttagúakká, megismételt képzőjüekké. A *nálamnál*, *náladnál* stb. alakokban (az eredetibb *nálam*, *nálad* stb. helyett) megint más természetű a *-nál* rag hozzátapadásának az oka. Itt u. i. figyelemreméltó, hogy a *nálam*, *nálad* stb. személyragos névmásokat *-nál* raggal megtoldva kizárólag a középfokú melléknevek társaságában, v. i. mint hasonlítási határozót használja a népies beszéd (magam sem tudom másképp mondani), pl. *nálamnál* szebb, *náladnál* idősebb stb. Más esetekben mindig ragtoldás

nélkül mondjuk: voltam *nála*, nincs *nála* egy fillér se stb. A középfokú melléknevek mellett pedig nyilván azért veszik föl a *nálam*, *nálad* stb. névmások a *-nál* ragot, v. i. ugyanazt a szóelemet, amely egyúttal alapszava is a szóbanforgó névmásalakoknak, mert minden más hasonlítási határozó esetében is kivétel nélküli szabályként *-nál*, *-nél* ragos névszó áll a középfok mellett, pl. *falnál* fehérebb, pirosabb a rózsánál stb. Ezeknek, különösen pedig a '*magánál* jobb,' '*annál* szebb' s hasonlóknak analógiája természetszerűleg kívántatja meg a nép nyelvérzékével, hogy a *nálam*, *nálad* stb. névmásalakokat is *-nál*-lal megtoldva mondja. Hasonló az eset a szatmármegyei „*velemmel együtt*” kifejezősmódban is. (Vö. TMNy. 663.)

Lássuk mármost a **má+ma* származtatás bizonyítására fölhozott azokat az eseteket, amelyekben valamely elhomályosult egész szó van megismétlődve. Mikor az *ünnep* szót második tagjának, a *-nep*-nek eredeti alakjával, v. i. a *nap* szóval megtoldjuk, ez nem olyan egyszerű megismétlődés, aminő az *az-t-at*, *jo-bb-abb* stb.-félékben van, vagy aminő a föltételezett **má+ma*-ban volna, ha ez a magyarázat egyáltalán megállhatná a helyét. A *nap* szóval megtoldott *ünnep*, v. i. az *ünnepnap* nem azonos fogalom az *ünnep* fogalmával. És ez igen fontos dolog, mert a *nap* szó hozzájárulásának más okból való magyarázatára kényszerít. Az *ünnep* ugyanis a. m. a német 'Fest', az *ünnepnap* ellenben egyenesen csak azt teszi: olyan *nap*, amelyen *ünnep* van, v. i. németül 'Festtag', ill. 'Feiertag,' Ez esetben tehát a *nap* fogalmának világos kifejezését, v. i. a *nap* szónak kitételét az *ünnepnap* fogalmának egy lényeges képzete külön megkívánja. A föltételezett **má+ma* ellenben ugyanazt teszi, mint az egyszerű *ma*. A *tésis*-ben (< *te is + is*) szintén érthető az *is* kötőszónak újra hozzájárulása, mert a fejlődés útja ez volt: *te is > tés > tés is*. Vagyis a *te is* előbb összevonódott *tés*-sé, s egyideig így, v. i. összerántva mondták a szóalakot. Később azonban az *én is*, *ő is*, *mi is*, *ti is*, *ők is* hatása alatt az egytagúvá lett és idővel jelentésileg is elhomályosult *tés* mellé kénytelen volt a nép nyelvérzéke az *is*-t újra kitétetni. A francia és olasz 'ma' jelentésű kifejezések eredetmódja sem azonos a föltételezett **má+ma*-ével. A 'ma' jelentésű latin *hodie* (a. m. *ho die* 'ezen a napon') szónak francia folytatójában, *hui*-ben a 'nap' képzete annyira elhomályosult már, hogy a francia ember kénytelen volt a 'ma' fogalmát a 'nap' fogalom mai kifejezőjének, a *jour* szónak eléje tételével világosabbá tenni, s így állt elő a 'ma' fogalmának mai kifejezése, az *aujourd'hui* (= *au-jour-d'hui*, eredetileg a. m. 'ad illum diurnum de hodie'). Az olasz a lat. *hodie*-nek *oggi*-vá alakult kiejtéséhez még hozzá bírja fűzni a 'ma' jelentést, de mikor *al di d'oggi*-t (eredetileg a. m. 'ad illum diem de hodie') vagy *oggi*-t (eredetileg a. m. 'hodie die') mond, a *di* (< lat. *dies* 'nap') szót csak azért teszi az *oggi* mellé, mert benne a 'nap' jelentésű *di* már fölismerhetetlenné vált. Ugyanezen okból teszik a 'nap'-nak mai szokottabb *giorno* nevét is az *oggi* mellé az *oggi*giorno (eredetileg a. m. 'hodie diurno'), illetőleg Körösi szerint az *il giorno d'oggi* (eredetileg a. m. 'illo diurno de hodie') kifejezésekben is.

Körösi mármost a magyarban is úgy képzeli, hogy mikor

a *ma* szónak eredetibb *má* alakja elavult, s ezt „a rövid [értsd: rövid magánhangzójú] *ma* váltotta fel“, akkor „néhány vidéken egyszerűen hozzátoldták az újabb alakot az immár nem eléggé értelmezhető régi alakhoz és lett belőle: *má* + *ma* = *máma*.“ Erről a magyarázatomról a múltkor azt mondtam, hogy „önmagában véve nem képtelen“, most azonban az ő ellenzékeskedése következtében alaposabban megvizsgálva a fentebbi föltevést, azt kell egyenesen kijelentnem, hogy a *máma* keletkezésének ilyen módját nyelvtörténetileg lehetetlennek, a reá épített magyarázatot pedig minden valószínűség nélküli ötletnek kell tartanom. Ha ugyanis a *má* alak már elavult, vagyis ha a népnyelvben „a rövid *ma* váltotta fel“, s így nem volt többé használatban, akkor hogyan toldhatták hozzá, a nem létezőhöz, az újabb *ma* alakot?! A *ma* alak születése ez esetben egyértelmű a *má* halálával. Mihelyt a *ma* alak megvolt, nem volt többé használatban a *má*, ezt a használatból kiveszett *má* alakot tehát utódjával, a *ma*-val össze sem fűzheték. Körösi-nek szóbanforgó magyarázata eszerint nemesak hogy, amint előbb mondtam, semmivel sem támasztható alá, hanem, mivel nyelvtörténeti lehetetlenségre van építve, módszertani hibában is szenved.

Az sem egészen világos előttem, mi szükség lett volna a *ma* szónak megkettőzésére, akár régibb *má* ejtése korában, akár mai *ma*-vá változása után. Mert ha ismeretes szókettőzéseinket, még pedig az épen határozószói *alig-alig*, *lassan-lassan*, *már-már*, *néha-néha*, *olykor-olykor*-féléket (vö. TMNy. 370) közelebbről megvizsgáljuk, azt találjuk, hogy a kettőződés rendszerint valami jelentésárnyalat kifejezésére szolgál. Az olyan kettőzötetett kifejezések ellenben, aminők pl. a *majd-majd*, *ügy-ügy*, amelyeket a TMNy. az id. helyen és 357. l. összetételekül fölhoz, szerintem épen az árnyalatkülönbség hiánya miatt voltaképpen nem is összetételek, hanem csak egyszerű ismétlő alakzatok, amelyek nem szoktak egységes szóvá, összetételéll egybeformni. A *ma* szó jelentése szabatosan körülhatárolt, és megismétlődésével új árnyalat alig fűződik hozzá, úgyhogy a *ma* is legfőljebb alakzatként, de nem összetett szóként léphetne föl megkettőzve.

A *máma* szónak a *már ma* kifejezésből való eddigi és természetesebb magyarázata ellen Körösi azt az ellenvetést teszi, hogy szavunkban a *már* (latin *iam*) jelentése voltaképpen nincs is meg, s ennek igazolására ezt a mondást idézi: „Hat hónapi lelki tusa után *máma* végre ő is beleegyezett.“ Hát, hogy az ilyen mondatokbeli *máma* szóban a *már* képzetét immár nem érezzük, az tény, de minden nyelvész tudja, hogy a szó alakváltozásával és kopásával a jelentés elhomályosodása, sőt teljes elváltozása is együtt szokott járni. Amiatt tehát, hogy az ilyen mondatok *máma* szavából a *már* jelentése ma ki nem érzik, egyáltalában nem szabad kétségbe vonnunk azt a lehetőséget, hogy a *máma* szó mégis a *már* + *ma* összetételéből módosult át. A *már* képzetének eltűnése alapján ennél fogva nem állíthatni azt, hogy az én és előzőim magyarázata, amint Körösi hiszi, „alap nélkül szűkölködik“.

Végül a *már ma*-ból való magyarázathoz csak annyit kell

még hozzátennem, hogy nemcsak a múltkor említett két nyelvész: SZINNYEI JÓZSEF és KELEMEN BÉLA, hanem már Czuczor és Fogarasi is velem egyformán gondolkoztak ebben a kérdésben, mikor a Nagy Szótár ma cikkében azt mondják: „Használtatik öszvetételben is: *márma* [így!] v. *máma*.” Zolnai Gyula.

NYELVMŰVELÉS.

Rossz-e a -lag, -leg? Allítólag rossz, következésképp lehetőleg kerülni kellene, azaz hogy a *-lag, -leg*-üldözők szája íze szerint szólva: *állítóan* rossz, *következően lehetően* kerülni kellene.

Ez a meglehetősen elterjedt vélekedés sok mással együtt azok közé a nyelvhelyességi balvélemények közé tartozik, amelyek egy-egy nyelvhelyességi szabálynak vagy tanácsnak félreértéséből származtak olyanok körében, akik nem foglalkoznak elég alaposan a nyelvnek sokféle csínjával-bínjával. Az ilyenek hallottak pl. valamit arról, hogy az *egy* határozatlan névelő használata sokszor magyartalan, s íme: jóhiszemű buzgalmukban halálra ítélnék minden határozatlan névelőt, efféléket írván: „adjunk az oldathoz () *kevés sót*“, vagy: „élt egyszer () *juhászbojtár*“, mint már ARANY JÁNOS kigúnyolta A jövő stílusában. Van valami tudomásuk arról, hogy a nyelvművelő nyelvészek kifogásolják az ilyesfajta kifejezéseket: *fizetve lesz? mikor lett kifizetve?*; mármint a nyelvhelyességi szabályt csupán félig-meddig ismerve, túllőnek a célon, és hibásnak vélik még az ilyen, teljesen kifogástalan mondatot is: „*Zöldre van a rácsos kapu festve*.“ De ne csodálkozzunk nagyon e félreértéseken, mert a nyelvhelyességi kérdésekben való eligazodás nem olyan egyszerű és könnyű dolog! Itt csakugyan nem lehet eléggé óvatosknak lennünk.

A *-lag, -leg* esete is ezt bizonyítja. Mivel ugyanis a nyelvhelyességi irodalomban többször kárhoztatták — mégpedig nem ok nélkül — a *-lag, -leg* túlságos elszaporodását, némely emberben az a balhít gyökeredzett meg, hogy ez a rag maga hibás, de egyszerre helyrebillen a nyelvhelyesség mérlege, mihelyt a *-lag, -leg*-et az *-an, -en* határozóraggal pótoljuk. Nem merik tehát ezt írni: *eredetileg*, hanem „kijavítják“ ilyenformán: *eredetien*. A *valószínűleg, illetőleg* szót el nem mulasztanák egy kissé módosítani: *valószínűen, illetően*, abban a hiszemben, hogy így magyarosabb. Az *alkalmilag* is új köntösbe bujtatva kerül ki a tolluk alól: *alkalmian* lesz belőle, hogy „helyesebb“ legyen. Akik így gondolkoznak, mintha csak megfogadták volna Kazinczának persze nem a szóban forgó ragra értett tanácsát: Csípd, döfd, rúgd, valahol kapod a gaz latrot! (Epigrammai morál.) Valóságos irtó hadjáratot kezdtek ellene.

Pedig ez a rag nyelvünknek törvényes birtokállományához tartozik. Megvolt már a régi nyelvben (vö. NyÚsz. 398. l.), de megvan a nép nyelvében is, különösen a székelységében. Mindnyájunknak fülünkbe cseng Pálbeli Szép Antal szép balladájának ez a kedves részlete: „Sohasem láttam én ilyen szép halottat! . . . Szeme mosolygólág, szája esókolólág, lába felugró-

lag.“ (ARANY—GYULAI, Magyar népköltési gyűjtemény I, 173.) Mindössze csak annyi történt a raggal, hogy a nyelvújítás idejében és azóta a népnyelv némely analógiás alakjának hatása alatt szélesebb körre terjedt a használata (vö. P. THEWREWK EMIL: Nyr. VII, 534). Az orthologia aztán megsokalta a *-lag*, *-leg*-nek ezt a szertelen elburjánzását, és harcot indított ellene, különböző módokat ajánlván kerülésére. Némely szóalakban nem tett egyebet, mint hogy a ragot egyszerűen *-an*, *-en*-re igazította (*feltűnőleg: feltűnően, természetesen: természetesen*).

A *-lag*, *-leg*-áradat ellen való védekezésnek ezt a legegyszerűbb formáját és csak szűk keretben alkalmazható módját kapták fel az egyszerű sablonnal dolgozó nyelvművelők, és sorban kiigazítják a *-lag*, *-leg*-et *-an*, *-en*-re. Ezzel — úgy vélik — ki van köszörülve a jó magyarságon esett esorba. *Alkalmilag* rossz, *alkalmian* azonban már jó. Holott úgy áll a dolog, hogy ez sem jobb egy hajszálnyival sem amannál. Az *alkalmilag* szóban u. i. nem a *-lag* előfordulása a hiba, hanem az, hogy német kaptára van ütve a szó (*gelegentlich*), ez a kapta pedig megmarad akkor is, ha a *-lag* ragot *-an*-nal pótoljuk. Ha már javítani akarunk rajta, igazán kijavítva így hangzik a kifejezés: *alkalomadtán*. Hasonlóképp *kizárólag* és *kizáróan* egyaránt a német *ausschliesslich* mása, egyik sem helyesebb vagy magyarosabb a másiknál; ha csakugyan el akarjuk kerülni a germanizmust, azt kell mondani helyettük: *csakis*. *Allítólag* és *állítóan* egyformán németes mind a kettő, az *angeblich* fordítása; valóban magyaros csak így lesz: *azt mondják, úgy beszélnek* stb. Ha azt olvasom, hogy a műsor szerint először beszédet mond valaki, *ezt követőleg* pedig szavalatok és ének- meg zeneszámok lesznek, ez sem válik magyarosabbá ilyen módosítással: *ezt követően*, hanem így kell kijavítani: *ezután*. *Remélhetőleg* akkor is a német *hoffentlich* utánzata, ha erre változtatjuk: *remélhetően*; magyarosabb csak így lesz: *remélem, hogy ... Eredetien* sem esik messzebb az *ursprünglich* szótól, mint az *eredetileg*; aki gyökeresebb magyarsággal akarja kifejezni, annak így kell mondania: *eleinte, kezdetben* v. *tulajdonképen*.

Száz szónak is egy a vége: ne igazítsunk vissza minden *-lag*, *-leg*-et *-an*, *-en*-re, és főképen ne higgyük, hogy ezzel a picinyke változtatással magyarosabbá tettük beszédünket vagy írásunkat. Kétségtelen ugyan, hogy igen sokszor németes a *-lag*, *-leg* használata, mert a *-lich* végű határozószókat fordítjuk le vele szolgáló módon, azonban ilyenkor sem az a módja a javításnak, hogy egyszerűen *-an*, *-en* ragot teszünk a *-lag*, *-leg* helyére. *Január 1-től kezdődőleg* nem így lesz magyarosabb: *január 1-től kezdődően*, hanem: *január 1-től kezdve* v. *fogva*. Ha *levélig* és *szóbelileg* közlünk valamit, akkor bizonyára a német nyelv jármába törjük bele nyelvünket, de a hibát nem lehet jóvátenni *levélien*- és *szóbelien*-féle képtelen alakokkal, hanem *levélben* és *élszóval* kell közölnünk a dolgot. Az *illetőleg* szó idegen közmája és hivatalszobai illata akkor sem oszlik el, ha erre „helyesbítjük“: *illetően*, *illetve*; mutatja Petőfi ismert költeményének (Deák-pályám) ez a trefás hangulatú elferdítése: „Verte tandem a bal combom | Kard ... *illetve* panganét.“

Természetesen korántsem gondolom, hogy e kis felszólalás

hatása alatt ezután már senki sem fogja a *valószínűleg*-et *valószínűen*-re „javítani“, mert *alkalmasint* továbbra is sokan lesznek, akik figyelmüket a ragoeskákra korlátozva nem veszik észre, hogy így is, úgy is németesen mondják: *wahrscheinlich!*
Nagy J. Béla.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

KENYERES ELEMÉR, Les premiers mots de l'enfant et l'apparition des espèces de mots dans son langage. (Különlenyomat: Archives de Psychologie. Tome XX. [1927.]) — Vö. a szerzőnek következő művét: A gyermek első szavai és a szófajok. Budapest, 1926. 8° 67 l.

MARJALAKI KISS LAJOS. Néhány Árpád-kori helynevrünk. Miskolc, 1928. 8° 20. — A dolgozat első része azzal foglalkozik, hogy a VárReg. több helyének mi a mai megfelelője, hol fekszenek az illető helyek. A második részben a szerző néhány honfoglalás előtti, a Dunántúlra vonatkozó bajor forrásokban található földrajzi névről próbálja kimutatni, mi a mai megfelelőjük. E részben pl. a *Bilisaseo* (l. Conv. Bagoariorum) víznélről azt akarná bizonyítani, hogy az: *Bilis+aszó*. Tehát azt hiszi, hogy 896 előtt is vannak Dunántúl magyar nevek, s hogy Árpád honfoglalása csak politikai változást hozott a Dunántúlra, a mai tősgyökeres magyarság zöme nem Árpáddal jött be, sőt már az avarok, húnok előtt is itt élt és magyarul beszélt. Csak sajnáljuk, hogy a nagyérdemű kutató, akitől eddig több értékes megfigyeltést olvastunk, most nyujtott téves magyarázatai alapján ilyen helytelen következtetésre jutott.

SKOK PETAR, La terminologie chrétienne en slave: l'église, les prêtres et les fidèles. (Különlenyomat a Revue des Études slaves VII. [1927.] kötetéből). — Az értékes dolgozat vizsgálja a templom, egyházközség, papság, papi méltóság, kereszt, kereszténység, pogányság jelölésére vonatkozó szláv nyelvi kifejezéseket, s közben említést tesz magyar nyelvi keresztény kifejezésekről is. A dolgozat a szláv nyelv keresztény terminológiájához tartozó több kifejezést, amelyet eddig német közvetítéssel átvettek magyarítottak, közvetlenül az újlatin nyelvekből származtat. A zágrábi egyházmegye XI—XVII. sz.-i kaj-horv. nyelvi keresztény kifejezései közt erős magyar hatást mutat ki, ami különben eddig is ismert dolog volt. Magyar vonatkozásúak következő állításai: a magy. *egyház* 'kirche' vagy fordított kifejezés a zsidó *bēt miqdaš* 'maison sainte, sanctuaire' (Talmud), vagy pedig eredeti magyar alkotás; ez utóbbi szerinte *egy* 'unus, solus' + *ház* 'maison', illetőleg *egy* 'szent', amely utóbbi jelentés ma ismeretlen. A magy. *Zákány* helynév Skok szerint azonos volna a lat. *diaconus*-ból lett szláv *žakanъ*, *žakъ*, velencei olasz *zago* szavakkal. A magy. *püspök* egy pannoniai szláv *piskup* mása volna. — A gör.-kel. szláv *krstъ* 'crux', magy. *kereszt* nem német, amint BERNEKER szótára állítja, hanem a lat. *Christus* szó mása, „qui, dans le monogramme du Christ, figurant sur les murs ou aux portes des maisons (ainsi, en Bosnie, la croix dessinée sur les

murs des maisons chrétiennes), s' exprime par une croix on plûtôt, à proprement parler, par la lettre grecque X de Χριστός.

SKOK PETAR, Kako bizantinski pisci pišu slovenska mjesna i lična imena. (Különlenyomat a Starohrvatska Prosvjeta. Arheološko-historijski časopis 1927. júl.—dec.-i számából.) — Azt vizsgálja, hogyan írják görög betűkkel a bizánci írók a IX—XIV. sz.-ban a délszláv eredetű személy- és helyneveket. Minthogy ebből a szempontból Konstantinos Porphyrogenetos De administrando imperio-ját is vizsgálja, dolgozata magyar szempontból is tanulságos.

STENDER-PETERSEN A., Slavisch-germanische Lehnwortkunde. Eine Studie über die ältesten germanischen Lehnwörter im Slavischen in sprach- und kulturhistorischer Beleuchtung. Göteborg, 1927. 8° XXII, 572. — A szlávtság germán jövevényszavainak legterjedelmesebb és legalaposabb vizsgálata.

VÁRDAI BÉLA, Benedetto Croce újabb esztétikai művei. Budapest, 1928. 8° 41 l. (Különlenyomat a BSzemle 1928. évi folyamából.) — A nálunk is ismert filozofus újabb műveiben foglalt eredmények ismertetése. E mellett azonban bevezetőül kitűnő összefoglalást kapunk Crocenak régiebb műveiben felállított filozófiai rendszeréről is.

Anuarul institutului de istorie națională. Publicat de ALEX. LAPEDATU și JOAN LUPAS. București, 1924. — II. 1923. — Az évkönyvből kiemeljük DRĂGANU N. következő dolgozatait: Ardeal. — Vechiul castru de la Rodna și toponimia văii Someșului de Sus. — Păguior, Păgaie.

Bolgarski tolkoven řečnik (Bolgár magyarázó szótár). — A bolgár nyelv tudományos szótárának kiadását határozta el a bolgár Tudományos Akadémia, s annak első füzeté meg is jelent. A mű szerzői a bolgár nyelvtudomány következő jeles művelői: ARGIROV ISTVÁN, MLADENOV ISTVÁN, TEODOROV-BALAN A. és a nem régen elhunyt CONEV B.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Szerkesztik KERÉNYI KÁROLY és KOSZÓ JÁNOS. LII. évf. 1—3. füz. (1928. jan.—márc.) Budapest. — Tartalmából kiemeljük: KAIBLINCER FÜLÖP, Egyszerű és körülírt mult. (Polytatás.) — BALOGH JÓZSEF, Az 'ájtatos' és a 'komor' Szent István király. — A füzetben igen értékes a legújabb hazai és külföldi filologiai műveket ismertető rész.

Izvestija otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti Akademiji Nauk SSSR. 1927 goda. Tom XXXII. i poslednij. Leningrad, 1928. 8°. — A kötetből kiemeljük a következő dolgozatot: A. I. SOBOLEVSKIJ, Nazvanija rek i ozer russkogo Severa (Az orosz észak folyóinak és tavainak nevei).

Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Redigiert von RUDOLF SPEK in Hermannstadt. LI. Jahrg. 1928. No. 5. (Mai.) — A füzet tartalmából kiemeljük TREIBER G. cikkét, aki Debrecen város belterülete alakulásának térképei alapján vizsgálja a város keletkezésének történetét. A szerző

azt hiszi, hogy a város magja valamiféle szláv település volt, erre jött a XI. sz.-ban egy német kereskedelmi célból történt település, s ezután fejlődött más hatások alatt a XII. sz.-ban faluvá, majd várossá. Szerző e gondolatmenettel bizonyította a folyóirat régebbi számaiban *Nyíregyháza* és *Szatmár* keletkezését is. Kár, hogy e kérdéseknél mást, mint a kezében levő térképeket nem vesz tekintetbe, mert akkor bizonyára helyesebb eredményre jutna.

Neuphilologische Mitteilungen. Herausgegeben vom Neuphilologischen Verein in Helsingfors. XXIX. Nr. 1/6. (1928.) — Tartalmából kiemeljük: AARNO MALIN, Un fragment de légendaire de Langres, du XIIe siècle, dans la Bibliothèque de l'Université de Helsinki. Rámutat azokra a részben közvetett, részben közvetlen műveltségi kapcsolatokra, amelyekben Finnország a XI. századtól kezdve állott Franciaországgal. A közvetlen összeköttetéseket két körülmény mozdította elő: a domonkosrendiek 1249-i megtelepedése Finnországban és a párizsi egyetemen tanuló finnek. — T. E. KARSTEN, „Deutsche“ Rassenfragen. H a n s F. K. Günther „Rassenkunde des deutschen Volkes“ c. munkájának 12. kiadására tesz megjegyzéseket. — K. S. LAURILA, Sprache und Anschauung. A probléma, amellyel főképen esztétikusok foglalkoztak, alapjában nyelvélektani, bár a hozzáfűződő következtetéseknek épen az esztétika területén van a legnagyobb gyakorlati jelentőségük. Szerző kétségbevonja, hogy a költészet nyelvében is volna ú. n. „szószemléletesség“, vagyis, hogy minden egyes szó úgyszólván automatikusan képes volna az olvasóban megfelelő szemléletes képzetet felébreszteni.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Damosi tanuvallatás 1550-ből.

Az alábbi, igen sok szempontból érdekes jegyzőkönyv egy *Damos*-ban (Kolozs megye bánffihunyadi járás) Fráter György megbízásából lefolytatott tanukihallgatást foglal magában. A két pörösködő fél: Valkay Miklós és Kemény János a *Csillamező* nevű legelő miatt perlekedik, melyhez Kemény János is jogot formál. A tanuk nagyobb része azonban Valkay-birtoknak valija. A jegyzőkönyvben előforduló helynevek jórészt ma is meglévő helységek nevei Kolozs vármegye bánffihunyadi járásában. *Valkó* (Magyarvalkó), *Kelecel*, *Incel* (ma: *Incsel*), *Újfalu* (ma: Kalotaszék) egymással szomszédos falvak. *Monostor* kétségtelenül *Gyerőmonostor*, ahonnan a Kemény család előnevét nyerte. Ilyen falu kettő is van egymás szomszédságában: *Magyar-és Oláhgyerőmonostor*. *Valkó*, *Kelecel*, *Újfalu* és *Monostor* közt terült el a kérdéses *Csillamező* a *Beles* (vagy *Béles*?) patakával.

*

R[evere]nd[is]f[i]me domine domine nobis Observandiffime
 Serviciorum | nostrorum perpetuam Commendationem, a3 the
 N paranczolatya zerÿnt, | kiwel mÿnket Inthenek a3 withezlő
 kemÿn Janos es | Walkay Miklos, aldozo napwthan walo het
 fewre hog | Damos newő faluba mennÿnk, es ot az ew bizon-
 lagokat | kiket mÿ elonkben hoznanak huwtők zerÿnt meg ker-
 deznők, Mÿ the N lewelenek Engedwÿn mÿkippen tartoz- | tonk

engednyé az napon oda Damofra gywlenk, es | mynd a keet fele bizonfagot kiket myelonkbe hozanak | ewket eroffen meg efketwyn meg kerdezok es a myt | wallanak rend zerynt azon Igywel. ez be kotot regiftom- | ba the N huwtunk z[erynt] my peczetonk alat meg | Jrtuk, Jften tarczsa [meg] the N mynden Javaba | datum est Damos feria secunda post festum ascensionis do[mi]ni | Anno eiusdem 1550.

E V R D, Servitores Melchior kezeti de eadem ac paulus Gyereuffy de kiskapus per partes eotunc ad hec electi ac Michael Gyereuffy de Inakthelke Joannes Mikola de Zamoffalwa et Nicolaus lyptai de kezet Thomas kemery, Ladiflaus et Joannes de eadem, Vitalius olczardi Ladislaus literatus de zuthor franciscus Chiroki de eadem homines Wayuodales etc.

Michael Illies de Zenthelke Jobagio Nicolaj Banffy de | Nagfalw Juratus fassus est sic. hog w az w att'atwl | kowacz Illiestwl hallotta azt hog az a Cylla mező walkohoz | tartozo wolt.

Item Gaspar warga et Petrus G'alaý de keresfo Jurati | affi sunt eo modo. hog az w Barmokat az Cylla mezőn | monof- tori olah őrözötte, az őrözefert fyzetek neki de azt nem | tuggak hog howa valo. Walkaj földé a wag monofstorj. |

Item Ladislaus olah de eadem köröfő Juratus fassus est eo modo. hog | w nekj Jarth Barma az Cyllan wýs wolt otth es w azt | [hallotta : áthúzva] twggia | hog walkohoz es wýfalwhoz eltek de w hataraat nem twdgia.

Item Ambrosius Bocj de Sobok Jobagio domini Ladislaý Micola Juratus | fassus est eo modo. hog w nekj okret az Cylla twlfo | oldalan az monofstorýak¹ es fyzetek az paztornak twle, eftys | twggia hog onnat walkora be haytottak az Barmot es | a mynt az paztortvl ertötte ket Baranth nywzatoth volt megh | walkaj Myklos belöle. eztys [tuggia : áthúzva] halottam (!) hog az monofstoriak | az Niomafrol barmoth haytottak be erötte az ket baranerth | es tehenet nywzta meg erthe.

Item Petrus Czýoma de damos Jobagio Relictę Casparis Banffi | Juratus fassus est eo modo. hog w otth az Cylla mező allat (!) | ky patak vagion ky beles patakanak mongiak, abban Araný- | azöth, es a wamat oda atta kemyn Peternek Monofstorra, de | az Cylla mezöt nem twgga howa valo.

Item Nobilis Georgius Sandor de warezsa Juratus fassus est eo modo | hog w giermek koraban mykor az Cylla mezőn altal menelt | w az Jnczeli es keceli Barmot latta hog rayta őriztek | de w azt nem tugga býzoniyal howa valo.

Item Ladislaus wayda Nobilis de warezsa Juratus fassus est sic | hog w eft twgga hog a Cylla mezőn mynd kecelyek | Barmat, mynd [Jnczelj : kihúzva] barmot, mynd walkajt, mynd monofstor- | ýth őriztek rayta, egiembe eltek, lyncj nem bantotta [de az : áthúzva].

Item Nobiles Gallus wayda, Nicolaus wayda, Stephanus wayda | demetrius wayda, Petrus wayda, Georgius wayda, alter | Nicolaus wayda, de Meregio Jurati affi sunt eo modo. | hog eft twdgiak wk egielő (!) keppen, hog keceljelj Barmot, Jncelj | barmat, wýfalwý barmat, eorýztek a Cylla mezőn, es | egiembe eltek, de monofstorýt nem twdnak, hanem az | Cyllanak az veghe-

¹ Kimaradt: őríték.

ben az beles vÿz mellesz örÿztek barmokat | de nem tvggák howa valo az az mező.||

Item Sÿmon Szerbe et Michael Szerbe de Meregio Jobagio-nes | Joannis Mahwl' Jurati faffi funt eo modo. hog' wk afzt | tvggák hog' kelezeli barmoth, wÿfalwj, Jnczelj, walkaj | barmot tartottak raÿta, es walkohoz bÿrtak. |

Item Michael Noan, de meregio, Jobagio demetriij waÿda, et Michael | Mandra de eadem Jobagio Relictę Georgij waÿda, Jurati faffi | funt per omnia vt praescripti Sÿmon et Michael Szerbe. |

Item Nicolaus Mican de meregio David Molnar de eadem Jobagiones Petri | Waÿda, et flora Jtos et theodorus ungrw de eadem meregio | ac Joannes Mÿrak et Stephanus gÿdyfor, Jobagiones demetriij | waÿda. Item Luchas hwÿzzw, Georgius koreÿza de eadem | Jobagiones Melchioris fÿc. Item Georgius korda, Elias Monÿa, | Stephanus boÿÿok, Jobagiones Ladislaj waÿda, ac Demetrius talagÿn | pafeha Szerbe, de meregio Jobagiones Nicolai Nağ mahwl, et | Theodorus forforÿcz, Joannes pana de eadem, Jobagiones Relictę | Georgij waÿda. Item Nicor Mandra de eadem, Jobagio Thomę pandi, | et Gallus Mandra de eadem Jobagio Mathiae Wayda, ac Stephanus | Mandra de eadem Jobagio Petri Moga. Omnes vnanimiter faffi | funt, sicut Sÿmon et Michael Szerbe, excepto eo. hog' twggÿak | afzt hog' walkaj Mÿklos, mÿnt ennek elötte hat eÿztendöwel | föld wamot vötht twlek.

Item Ladislaus kanta, de Szent kÿral' Jobagio Stephani Banffi, et Abram | Batho de eadem Jobagio Siköfd Jurati faffi funt sic. hog' wk | reghen mÿkor walkaj thamaffal otth halaztak, eÿzt | mondotta nekÿk hog' aÿ Cÿlla mezö walkaj hatarba wağon. | es twggiak hog' oda eltek. |

Item Relicta Joannis kerlÿk de meregio Jobagio Melchioris fÿc, Jurata | faffa eft sic. hog' w' otth lakot Cÿllan es w' nem twga | hog' egieb bÿrta volna, hanem aÿ walkaÿak bÿrtak. |

Item Lucas Mathe de Szent kÿral' Jobagio Relictę Ladislai Banffi et | Gregorius fabian de eadem Jobagiones(!) Thomę Pandi Jurati faffi funt eo modo. hog' wk aÿ kereÿtes kort haÿtottak volt | neğ szaz ekröth, fel a' Cÿlla mezöre, Banffi Janostwl | valo feltekben, es mÿkoron walkaÿ wrak eÿzt megh ertöttek | volna, hog' az barmot otth tartanaÿak reaÿok kwltek es | aÿ baromba ala haÿtottak walkora, es megh waltfagoztattak | es wk attwlfogwa afzt a' földet walkaÿnak tudgiak. |

Item Sÿmon kanta de Szent kÿral' Jobagio Michaelis Banffj Juratus | faffus eft sic. hog' w' batt'atwl halotta eÿzt hog' mykor aÿ | kereÿtöflek kort aÿ barmot, aÿ szent kÿralÿak otth aÿ Cÿlla | mezön örizik volt walkaj Thamas reaÿok kwldoth volt es ala | hozatot volt aÿ baromba, es megh ÿs waltfagoztatta volt wket. |

Item valentinus kantha, de eadem Jobagio eiusdem Michaelis Banffi Juratus | faffus eft in hunc modum, ut praescriptus Sÿmon kantha.||

Item Stephanus Lwkacz de Szent kÿral' Jobagio Andree Toldalaghj | Juratus faffus eft per omnia sicut Mattheus Lwkacz et Gregorius fabian.

Item Briccius Andro de gÿalw et Benedictus gÿcber de

Lona | Jobagiones Reginalis Majestatis Jurati vnanimiter affi funt eo modo | hog' wk warczaban löttek ez wylagban es otth neweködtek volna | es az Cylla mezön, difzno barommal es egieb fele barommal fokat | Jartak, de wk foha nem twdgiak, hog' az monostorÿak oda | szoltak volna hanem myndeltÿk walkaÿak, kelecelyek, wyfa- | lwÿak eltek. |

Item Vincentius Pocz de fenes-szaz, Jobagio Reginalis Majestatis Juratus fassus | eft fic. hog' w monostoron lötht ez wylagban es otth neweköd- | oth fel, es az agh kemyn Maczaff Neg' eisztendöÿgh szolgalta, es | nag' sok szer barmot örizötht az Cylla mezön de akkor egiembe | eltek az walkaÿak es az monostorÿak afzt az hawafth, | ennek ellene mondoth walkaÿ Mÿklos, mywel hog' aranÿaz volt. |

Item Melchior Czÿde de Nag' kapos Jobagio Reginalis Majestatis Juratus fassus | eft fic. hog' w Iffÿw koraban mÿkor walkon lakot | volna a Cylla mezön barmot örizöth mynd az beles twÿgh. | de w foha nem twgga hog' monostorÿak byrtak volna afzt | a mezötht, hanem walkaÿak, ennek ellene mondot kemÿn Janos. | hog' mywel walkaj fÿw volna. |

Item Georgius hwnÿadj de borfa Jobagio Bernardj Banffj et Joannes kÿs | de eadem Jobagio francisci de kendh Jurati faffi funt eo modo. | hog' wk ez elötht walo Idökben mÿkoron wk kalota izekbe | laktak volna, Jartak az Cylla mezön barmotÿs öriztek | raÿta, wk afzt twdgiak hog' myndenkor walkaÿak byrtak | es afztÿs twdgiak hog' megh kergettek az monostorÿakat rola | es az pÿlpek földere efték által barmokkal. |

Item Barnabas David de wafarhel' Jobagio Michaelis gheröffj, et | Nicolaus Jakab de eadem, Jobagio Galparis gheröffj Jurati | faffi funt pariter eo modo. hog' mÿkor wk giermek korok | -ban otth walkon laktak volna az Cylla mezön barmot öriztek | es foha akkor nem twdga hog' azhoz a mezöhez monostorÿak | szoltak volna, hanem wk afzt twdgiak hog' kelecelyek, | wyfal-wÿak eltek. ezöknek ellene monda kemÿn Janos, hog' | mywel walkaj nemzetek, volnanak. |

Item Martinus Damakos de hwnÿadh Jobagio Nicolaj Banffj de nagfalw | et Benedictus Bence de eadem Jobagio pauli Banffj Jurati | faffi sunt eo modo, hog' wk mÿkoron giermek korokban | monostoron es walkon laktak volna, wk afzt twgak hog' | egiembe eltek monostorÿak, walkaÿak, es kelecelyek, | afzt a mezöth, ezöknek walkaj Mÿklos ellene monda. ||

Item Balthazar kowatz de hwnÿadh Jobagio Relietç Casparis Banffj | Juratus fassus eft fic. hog' w mÿkor otth Cylla mezön | ökröt örizöt hallotta hog' walkaj föld volna az Cylla | mezö, de w byzonnÿa (!) nem twga, ennek ellene monda kemÿn | Janos hog' mywel walkaj Nemzet. |

Item Demetrius Nag' de moçoro kereke Jobagio Joanis kemÿndi Juratus | fassus eft fic. hog' w ez elötht valo eztendökben mÿkor | otth Jarth volna az Cylla mezön, w myndenkor az Cylla | mezöt walkaj földnek ertötte öttÿs (!), az elöttÿs, mof-tanÿs | Annak twdgia. |

(Folytatjuk.)

Csüry Bálint.

NÉPNYELV.

Tájszók a békésmegyei Szentandrásról és Öcsödről.

1920-ban a Magyar Néprajzi Társaság megbízásából Gyula vidékén gyűjtöttem. A gyűjtés utolsó napjaiban ráirányították figyelmemet Szentandrásra és Öcsödre, hogy e két község nyelve és néphagyományai egészen elütők a megye más községeinek dialektusától és folklorjától. S pár napi itt tartózkodásom csakugyan igazolta e figyelmeztetés igazságát: Szentandrás mintha a kabai menyecskekkel beszélgettem volna, Öcsödön pedig hol a hevesi palócok, hol a felsőtiszai nép között éreztem magamat. Nyelvük, folklorjuk nagyrészt ugyanaz, mert Szentandrás lakói 1719-ben telepedtek meg Kabáról, Öcsödéi pedig 1714-ben nagyrészt Hevesből és Felsődobsza vidékéről. Ez a 200 esztendő azonban nem tudta eltörölni az ősit, de a szomszédokkal való érintkezés következtében olyan csodálatos nyelvi és folklorisztikai keveredést hozott létre, amely igazán érdemes volna a rendszeres vizsgálatra. Itt a két helység egyező szóanyagából adunk mutatót.

afékta: kényeskedő. — Aj, de *afékta* jány ez az Emer!

alvóka: alvó tehetség. De jó *alvókája* van ennek a gyereknek! (MTsz. I, 40 más jelentés.)

ártéri víz: ártézi kút vize.

ásingol: álmélkodik.

atréc: a lakóhely megjelölése a levélen, levéléim.

ballangó: ördögsekér.

bandagazda: aratógazda.

bepókúrál: bepólyál.

bérsés: borzas.

bíblődik: bibelődik.

bigó: elmaradt, régies gondolkozású, — neveletlen ember. (L. *bigot* MTsz. I, 129.)

bucázik: legényekkel enyeleg, 'flörtöl'.

büнкős: bunkós, pl. *büнкősbot*.

cindéléz: rostál, pl. búzát.

cutat: tucat.

csalfákodik: kikapóskodik. — Ojan asszony a, hogyha az ura itthon van, a szémit sē vészi fél a fődrú; de ha fuharba jár az embere, öt-hat legínnyel is *csalfákodik* éggy ícaka.

csivirgős-csavargós: tekervényes. — Ej, de *csivirgős-csavargós* ez az út, akar az ökörhugyozás! (MTsz. I, 334 csak Arany—Gyulaiból idézi.)

csöttönöz: lábatlankodik. — Mindég az anyja körü *csöttönöz*. (MTsz. I, 360 más jel.)

csudákszik: csodálkozik (MTsz. I, 337 csak egy adat.)

csüngesztel: csüngtet, lecsüngve hord. — Mőte Pesrű hazajött, két ágba *csüngeszte*li a haját.

divatol: divatosan öltözködik, urasan beszél.

dusás: busás. — Nállam nem igen vátakszík a legín, mer *dusásson* megfízetēm.

elbazzajódik: elmosolyodik.

elsarol: elsaroz, pl. a szoba földjét a gyerek, ha a vizet kiönti.

eredményēs: jó, helyes. — Mi-jen *eredményēsēn* olvas ez a kis vőtykős!

erelés: érvágás.

eszélékēs: eszelős. (L. *eszelőkēs* MTsz. I, 513.)

fēlfogalmaz: felfog, megért. — Nēm jó *fogalmazták fél* a a pap beszédjít. (*Fogalmaz* MTsz. I, 606 más jel.)

fēlfontol: megfontol. — Az okos embēr mindēn szavát *fēlfontolja*.

fēlkōszōn: felmond, pl. lakást, szolgálatot. (MTsz. I, 1219 csak egy mátra-vidéki példában.)

- frazinérozottság:** huncutság. — Tenger *frazinérozottságot* tud ez a ján!
- hasat:** hasadás. — Ojan *hasatja* van ennek a kényérnek, hogy maj mégyszólal!
- idevalósis:** helybeli. — Nekünk leginnek csak *idevalósis* kell.
- iparság:** iparkodás. — Mit ér az ű *iparsága*, ha az ura mindönt eliszik.
- irrant:** csúszkál a jégen. (*Elirrant* MTsz. I, 954 más jel.)
- ítelés:** kis étvágyú, a főzeléket nem szerető. (MTsz. I, 518 más jel.)
- járóbeszéd:** szólásmondás. — Csak a régi időbe vót gilt Lőrinc-napja, a csak ojan *járóbeszéd* mán ma!
- kanálvert** haluska: felvert haluska.
- kaszrog:** lábas. (L. *kasztroly* MTsz. I, 1068.)
- kítartás:** büszke tartás, viselkedés, beszédmód. — Ojan *kítartása* van annak a jánnak a leginyekkel, hogy aec csak csuda!
- konkurék:** vedertartó horog a kútostor végén. (L. *kankalék* MTsz. I, 1034.)
- koszlobár:** toprongyos (mert mindenét elissza).
- kúpol:** a téglalakú ganédarabokat kúpszerű halmokba rakja, hogy megszáradjanak a levegőn.
- langa:** silány, pl. a gyoles, ha vékony és ritkás, a járnai nem akaró gyerek.
- lécsvél:** az érett babot, borsót száráról leszedi. (L. *csóll* MTsz. I, 354 más jel.)
- lédétel:** mezei munka idején ebéd után lefekszik.
- mazura:** mazsola.
- mégirdál:** felvagdós. — A tész-tát nagy kockákra *mégirdálják*. (L. *irdal* MTsz. I, 952 más jel.)
- nyespuja:** naspolya.
- nyomondok:** nyomdok. — Majd én méngyék elől, csak osztán mindég a *nyomondokba* hág-jik az úr!
- odalopánkodik:** lopakodik (MTsz. I, 1358 csak egy adat.)
- okosbolond:** van esze, csak nem tudja használni.
- ordos:** nagyevő. (L. *ordas* MTsz. II, 19 más jel.)
- összecsukorit:** összecsuk, pl. száját, markát. (L. *fölcsukorit* MTsz. I, 365 más jel.)
- pároz:** hasonlít, összeillik, pászol.
- párszárító:** élesztő (*pár*)-tartó kosár. (MTsz. II, 77 csak egy adat.)
- pihentet:** pihenés. — Amíg odavan az embér, addig *pihentetbe* van az asszony.
- pondré:** pondró. — Ha keresetlen esontot hajintol a *pondrés* jószágho, kihull belőlle a *pondré*.
- rej:** sütő.
- rívíszfogatos:** bérkocsis.
- savanyás:** kissé savanyu. (MTsz. II, 357 csak egy dunántúli adat.)
- suheder:** siheder. (MTsz. II, 382, 434 csak *suheder*, *suhadér*.)
- sullomba:** suttymban. (MTsz. II, 393 *sillomba*.)
- sükedisznó:** sündisznó.
- szájhőssig:** üres henegegés.
- szalmaözvegy:** a gyermekágyas nő ura.
- szigorság:** szigorúság.
- tengersig:** nagyító szó. — *Tengersig* szíp jány ez az Emer!
- törve-bab, -borsó, -lencse:** tört bab stb. (MTsz. II, 797 hely nélkül.)
- treccsel:** tracesol, trécsel.
- turpintyó:** orpington.
- tülledállós:** vizitke, tülledálló.
- tünekedik:** tűnődik. (MTsz. II, 829 csak *tünökodik*.)
- uraddzik:** uraskodik, urat játszik ruházkodásban, modorban, beszédben. — Mámma mám mindénki *uraddzani* akar.

uralom: hatalom. — Most *uralomba* vannak, mer bíró lett az apjuk.

vakvilmos: rövidlátó, hunyori szemű.

van: vagyon. — Könnyű neki, nyakig ül a *vamba!* (Vö. MTsz. II, 916.)

végkép: egyáltalában nem. — Az én fíjam a mosást [mosdatást] *végkép* nem szerette.

vendégszēm: műszem.

verekszis: verekedés.

vesztigál: veszteget, olcsón ad. (MTsz. II, 973 más jel.)

vötykös: kis gyerek. — Léfektetem a kis *vötyköst*, hadd nyughassak mán én is.

zavarál: zavar. — Nő *zavarálj* mám mindég!

zigorú: zsugori.

Szendrey Zsigmond.

LEVÉLSZEKRÉNY.

34. M. K. Gy. írja: A MNy. legutóbbi füzetében (223. l.) azt írja *bgh.* úr: „Téved MAGYARY-KOSSA GYULA, amikor (MNy. XXIII [nem XXII!], 187) azt mondja, hogy az *unberufen* a pesti magyarok nyelvhasználatában gyökerezik.“ Isten ments, hogy én ilyet mondtam volna! Én az idézett helyen csak annyit írtam, hogy a pesti magyarok (nemcsak a zsidók!) szélteben használják és valószínűleg még igen sokáig használni fogják ezt a régi német szót, mely jó ismerőse mindenkinek, aki valaha német orvostörténeti vagy néprajzi munkákat forgatott. Azt a bizonyos „hogy meg ne szóljam“-ot — határozottan emlékszem — Ipolyi Mythológiájában olvastam vagy húsz év előtt, valószínűleg ott, hol az igézésről vagy szemmelverésről beszél (most nincs módomban utána nézni). Ugy sejtem, hogy ezzel a kifejezéssel függ össze az a *szólatlan* vagy *szótalan víz* is, melyet népünk néhol a szemmelverés elhárítására vagy a megrontott gyermek arcának stb. megmosására használ, sokszor a hármas köpéssel vagy köpés-utánzattal együtt („megpöködni a gyermeket“, ahogy egy székesfehérvári embertől hallottam). Ez is ősrégi szokás, mely az emberi nyálnak gyógyító és igézetelleni hatásával kapcsolatos. Már Plinius említi, hogy a rómaiak reggeli öltözködésük közben beleköptek a jobbábra való sarujokba, nehogy testi baj vagy rontás érje őket, és a Margit-legendában is azt olvassuk, hogy mikor Lucid apácának elakadt a hangja s megbénult a teste, *nyálat* tettek a szájába.

35. B. I. írja: KNIEZSA ISTVÁN MNy. XXIV, 116 adatokat hoz fel arra, hogy emlékeinkben a *falu* szónak feltételezett *foluw* alakja tényleg előfordul. Nem vagyok nyelvész, s így nem tudom megítélni a következő adat hangtani értékét. A szepesmegyei *Tótfalu* nevére CSÁNKI I, 268 több adatot közöl, köztük egy 1382. évi oklevélből ezt: *Tothfaluw*. Hogy az adatot hogyan kell olvasnunk és magyaráznunk, döntsék el a hozzáértők. Én mint nem szakember *faluv*-nak olvasnám. — **Felelet:** A hn.-et *Tótfalu*-nak kell olvasni.

Szerk.

36. R. S. írja: A Vízügyi Közlemények XVIII. füzetében (Bp., 1903. Szerk. és közzétette: Az Orsz. Vízépítési Igazgatóság.) Magyarország folyói vannak felsorolva. Mindegyikről el van

mondva, melyek a mellékfolyói, ezek hol szakadnak a fő folyókba, milyen nagy a vízgyűjtő területük stb., stb. A Nagy-Küküllő folyónál három helyen is olvasom (71, 72, 179. l.), hogy egyik mellékvize *Fejernik*. Minthogy ez a jól ismert *Fejér-Nyikó* (vö. LIPSZKY, Rep.: *Fejér-Nyikó* vel *Nikó*), s minthogy a kiadványban sehol *Fejér-Nyikó*-ról szó sincs, kérdem, van talán a *Fejér-Nyikó* névnek a székely beszédben *Fejernik* változata. — **Felelet:** A hivatalos kiadványt magunk is megnéztük, de el sem tudjuk képzelni, hogyan került bele a *Fejernik* folyónév. — A folyónak *Fejér-Nyikó* a neve (l. Kriza, Vadr.) K. P.

37. H—th V. kérdi: Milyen eredetűek a *Letenye* és *Béc* helynevek és az ilyen nevű zalamegyei községek tervezett egyesítéséből származó új község milyen nevet viseljen? — **Felelet:** 1354: *Letenya*; 1347 és 1498 között: *Letenye*, *Lethene*, *Lethenye* (CSÁNKI III, 21); ma *Letenye* a legnagyobb valószínűség szerint szláv eredetű. Erre mutat, hogy Horvátországban van *Lietina* LIPSZKY ~ *Letina* dolnja és gornja Hnt. 1873. a határ-örvidéken, továbbá *Letinacz* Ogulin közelében (LIPSZKY). Azonkívül Sárosban van 1342: *Lythene*; 1411: *Lethene*; 1427: *Lithine* (CSÁNKI I, 302) ~ *Litinye*, *Littinye* vagy *Litnye* ~ tót *Lucina* LIPSZKY és Hnt. 1873. — *Béc*z nevére adatok: 1347, 1354, 1499: *Beych*; 1352: *Bech*; 1373, 1380, 1385: *Beech*; 1498: *Beecz* (CSÁNKI III, 34). Van Vas megyében 1342: *Beych*; 1444: *Beycz*; ma: *Beic* (uo. II, 736). Ezeknél alig gondolhatunk szláv eredetre. Valószínűbbnek tarthatjuk, hogy a *Bó* helynévvel függének össze, amelyet PARIS: MNy. XXIII, 503 kk. a törökből magyaráz. Azonban ennél a származtatásnál a -c végzet nehézséget okoz, amelyet ez idő szerint nem tudunk kiküszöbölni. — Az egyesített község nevében, azt hisszük, helyes volna hagyománytiszteletből mind a két nevet megőrizni, noha *Béc* jóval kisebb és kevésbé jelentékeny hely, mint *Letenye*. A *Letenyebéc* formát célszerűbbnek tartanók, mivel a hivatalos jegyzékekben, helységnévtárakban stb. elsősorban a fontosabb *Letenye* után keresgél az ember.

38. S. E. kérdi: Mi az oka annak, hogy az aradmegyei *Világos*-t oláhul *Siri*-nek hívják? — **Felelet:** *Siri* (1332—7 és 1485 között: *Syri*, *Siri*, *Sery*) város *Világosvár* tartozéka, sőt suburbium-a, vagyis váralja (Zaránd megyében; vö. CSÁNKI I, 724). A váraljának, t. i. *Siri*-nek oláh lakosai átvitték saját lakóhelyük nevét a várra, míg a magyarok megőrizték ennek az eredeti nevét. P. D.

Hibaigazítás. MNy. XXIV, 217 a 12. sorban *Kiegelmes* helyesen: *Kegielmes*. Uo. Ombozy Miklós levelének 10. sorában a *túl*^[1]*itomra* szóban a zárójelbe tett jegyzet arra akart felhívni, hogy az eredeti kéziratban az *ú* betű fölött a vessző mellett pont is van, mely azonban a nyomtatásban nem volt visszaadható. Cs. B. — MNy. XXIV, 200 az első bekezdés utolsó sorában *Mesterhazan* h. *Mester hazan*. Z. Gy.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1928. — (Dr. Czakó Elemér.)

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXIV. KÖT.

1928. NOV.—DEC.

9—10. SZÁM.

Finnugor szófejtések.

Nyárs és hárs.

A magyar *nyárs* szó eredete több ízben foglalkoztatta szófejtőinket. Bízást mellőzhetjük a „honi álláspont”-ot valló régi szóelemzés erőszakosságait, a hang-metafizikai irány bővéskedéseit (CzF.), a VÁMBÉRY-féle „alkalmasbító” eljárás hamarosan hopponvett vívmányát (MagyEred. 538, de vö. BUDENZ: NyK. XVIII, 12), hogy mindjárt a komoly hitelű magyarázatokra térhessünk át.

BUDENZ a vog. *hársi: n. iju* 'junger ausschlag im walde'; osztj. B. *hársi: n. paj* 'gesträuch (кустарникъ)', osztj. S. *hársi*, Irt. *hársa* 'eine weidenart' szavakkal egyeztetette (MUSz. 410. l.), miután a hangalakban semmi gyanusat sem talált s a jelentésbeli eltéréseket is igazolhatónak gondolta a gör. *dópu* 'speer, spiess' ~ szláv *drevo* 'baum, holz' analogonra való utalással. — Egy ideig MUNKÁCSI is híve volt ennek a származtatásnak (NyK. XXV, 180), később azonban a szkr. *nārācā-* (nom. -ás) 'eine art pfeil' szóra hivatkozva árja átvételnek tanította (AKE. 486).

Azt hiszem, ezek a magyarázatok nem fogadhatók el, mert — szándékosan vagy véletlenségből — egészen figyelmen kívül hagyják a magyar nyelvtörténet tanulságait. A finnugor összehasonlító nyelvészet többnyire amúgyis évezredek szakadékát kénytelen áthidalni s a világért sem szabad lemondania az útjába ejthető irány-jelzők igénybevételéről. Álljon meg, ahol megállhat, mert hátha az az egy betű vezet célhoz, amellyel útközben gazdagabb lett. Elfogadhatatlan a BUDENZ—MUNKÁCSI egybevetés, mert a mai -r-es alakot veszi kiindulási bázisul, holott a szó a magyar nyelvtörténet elején következetesen -r nélkül fordul elő:

nyas 'veru', *vas nyás*, *vaznyas* (BesztSzőj.) | *nyas*, *nas* 'veru', *pechenes nas*, *vas nas* (SchlSzőj.) | m^v zokafonc zérent Obelo *i- nas figura* alat iéletéttücm̄g = 'obelo, id est, veru praenotavimus' (BécsiK. 72) | *kereztfjanak nassfyan* 'in ara crucis' (SermDom. II, 127) | *kereztfjanac nassan* (NagyszK. 183) | *nyas* 'veru', *kis nyas* 'veruculum' (Murm.) stb. Csak CSÁNKIBÓL idézem még a mai *Nyárs-Ardó* régi névalakját: 1427: *Nyas*, *Ardo*; 1509: poss. *Nyas et Ardo*.

Semmi kétség nem foroghat fenn, hogy szavunk épúgy geminata-hasontalanításnak köszönheti mostani hangformáját, mint pl. a *farsang* (< *fassang* < *fasang* < ném. *fasching*), *tar-*

soly (< *tassoly* < *tasoly* < ném. *taschel*) stb. — Vö. MELICH—LUMTZER, DLéhnw. 94, ill. 252; GOMBOCZ, TörtNyt. III, 83; PETZ G.: MNy. XXIII, 147. — A szó jelentése sem szorított hajtán annyira szűk körre.

A rokon nyelvekből egybevethetőnek gondolom a következő adatokkal: vog. (MUNK.) AL. *näs* 'csáklya' (VogNyj. 162), É. *näs* 'медвѣкѣ нортѣ (medvekarmok)', tkr. 'csáklya' (VogNGy. I, 98, 240) | osztj. (KARJ.) Ni. *názš*, Kaz. *nás*, O. *nazi* 'angelhaken' | lp. D. (LAG.) *ñiečtsiē* 'widerhaken, schliesskeil, pflock'. — Vö. TOIVONEN, Inl. Affr. 76. l.

Mutatis mutandis a *hárs*, *hársfa* szóról is elmondható volna, amit a *nyárs*-ról mondtunk. BUDENZ és utána többen a 'kéreg' jelentésű finn *kuori*, észt *kõr*, zürj. *kjrs*, osztj. *çarã* alakokkal egyeztettek, jóllehet a magyar szó története itt is nyilvánvalóvá teszi, hogy az *-r*- megint csak másodlagos fejlődés. Az OklSz. és a NySz. számos adatot közöl az ó- és közép-magyarból *has*, *haas*, *hass* formában, világosan 'tilia' illetőleg 'cortex tiliae' jelentésben. A MTsz.-ból azt is megtudjuk, hogy a nyelvterület egyes pontjain maiglan fennmaradt a régi *háss*, *hás-fa*, sőt a *hássol* 'szöllőt kötöz' származék is. Valószínű, hogy a szónak eredetileg 'háncs, fahéjhántalék' volt a jelentése, s a 'linde, lindenbaum' értelemhez tapadás útján juthatott a gyakori *hás-fa* összetételből. A jelentésfejlődést világosan szemlélteti ez a rokonságból való példa: finn *nüni* 'bast': *nüni-puu* 'linde': *nüni-köysi* 'bastseil, baststrick' | zürj. *nün*, *nin* 'bast': *nin-pu* 'linde': *ninalny* 'bast abziehen' | votj. *nün* 'lindenbast': *nüno* 'lindenwald': *nünd* 'lindenbast abschälen'.

A magy. *hárs*-nak nem tudom ugyan minden kétséget kizáró etimonját adni, de talán nem járok egészen rossz nyomon, ha a következő finnugor szócsaládba próbálom beiktatni: finn *kosku* 'cortex pini durior et crassior'; karj. *koššuš* 'ua.'; észt *košk* g. *koze* 'in langen streifen abgezogene fichtenrinde'; lív *kuošk*, *košk* 'abgeschälte fichtenrinde' | zürj. (WIED.) *katš*, *katška* 'rinde, bast, splint', (WICHM.) *katš*, *kadš* 'baumrinde, kiefernrinde, espenrinde' | osztj. K. (PAAS-DONN.) *χακ* 'bir-kenschuppe'. — Vö. SETALÁ: FUF. II, 232, Stufenw. 75, Verw. 44; TOIVONEN, Inl. Affr. 187. l.

Lilik, lillik.

Meglehetősen kis nyelvterületen ismert magyar madárnév, amelynek a régiségben is hasztalan keresem nyomát. CzF. szerint „vadrúdfaj, mely a mi éghajlatunk alatt nem költ, s csak úgy vándorol ide. Innen a közmondás: *mikor a lilik tojik*, azaz sohanapján.“ — A MTsz. Hegyaljáról és Heves megyéből idézi: „*Lilik, lillik*: nálunk nem költő vadrúdfaj

(charadrius).“ HERMAN OTTÓ pedig Túrkevéről ismeri 'Anser albifrons' jelentésben, megjegyezve, hogy Szilágyi Bálint karcagi öreg juhász szerint „nem magyarul szól“ (MPNyK. 652).

Mindjárt a szó első hallatára fölmerül az a gyanú, hogy alighanem hangutánzó eredetű. A sejtelmet szinte biztos meggyőződéssé érleli SIMONYI értesülése, hogy „ennek a lúd-fajnak *lilik*-féle hangja van“ (Nyr. XXXIX, 438).

A *lilik* szó eredetét tán senki sem feszegette volna tovább, ha közben nem próbálják szláv jövevénynek elkönyvelni (MARIÁNOVICS MILÁN: Nyr. XLVI, 273, MOÓR ELEMÉR: UngJb. VII, 139) — természetesen megfelelő bizonyítás nélkül. Az t. i. még korántsem mondható bizonyításnak, hogy odatuszkoljuk eléje a hasonló hangzású, de 'tarkagém' jelentésű *lelek* szót és sokat sejtető szűkszávúsággal zárójelben utána biggyesztjük, hogy „óbolg. *lilik* stb.“. Épen ez a stb. érdekelne bennünket, mert annak, aki az átvétel kérdésében határozott ítéletet óhajt mondani, alaposabban ismernie kell a szláv-sági alakok hang- és jelentésbeli viszonyait, valamint az eddigi etimológiai magyarázatokat (vö. BERNEKER, EtWb. s. v. *lelökö*).

Azt hiszem, hogy ha a *lilik* nem sajátos magyar nyelvi hangutánzó, akkor valószínűleg finnugor örökség, sőt nem tartom kizártnak, hogy az altaji nyelvekhez is lehet valamilyen köze.

A következő rokon nyelvi alakokkal volna egyeztethető: osztlják (AHLQV.) É. *logāli* 'Anas clypeata'; (KARJ., OL. 113) FD. *löyal*, Trj. *lökal*, Vj. *jökal*, Ni. *löyäl*, Kaz. *löyāli* 'Anas clypeata'; (PAAS—DONN.) K. *löxäl*, J. *lokkäl* 'löffelente, schildente, Anas clypeata' (1. sz. birtokos személyraggal *loklām*, vö. PAASONEN, S-laute 32);

? v o g ul (AHLQV.) *lilva*, *luli* 'Colymbus auritus'; (MUNK.) *lul'i*, *löl'i*, *lolwä* 'vöcsök'; (KANN., WogVok. 197) AK. *лалаβә*, KK. *ләлаβә*, FL. *lölβä*, Szo. *lūli* 'eine kleine ente, кунирка';

? zürjén (WIED.) *lel-kyr* 'Regenpfeifer (Charadrius)';

finn S. *lakla* 'wilde gans, löffelgans; eine entenart';

finn É. (WIED.) *lagl*, *lagles*, *laglija*, *laglijas*, demin. *laglekene* 'wilde Gans, Ringelgans, weisstirnige Gans. Die Ehsten unterscheiden auch zwei Arten davon, a) *süred lagled* (viell. Anser albifrons od. A. cinereus) und b) *räga-lagled*, *lagijad*, *laglijad* die kleinere';

lapp N. *lafhol* 'Charadrius morinellus', S. *lafol*, *lofel* 'avis; rusticulae minoris alpinae species', L. *lāhul* 'Charadrius morinellus'.

Az osztlják és lapp adatok hangviszonyai tökéletesen szabályszerűek, ellenben a finn *lakla* formája tagadhatatlanul szokatlan, mert hiszen a suomiban az eredeti *kl* ~ *yl* váltakozásnak rendszeren a gyöngye foka vált általánossá, s a hangcsoport *γ*-je már a középkor vége felé *u*-vá, *ü*-vé, *i*-vé vokali-

zálódott. Egyszóval **laula* alakot várnánk, mint pl. a litv. *káklas* > fS. *kaula* esetében (vö. THOMSEN, BFB. 177, SETÁLA, ÁH. 139, OJANSUU, LMÄH. Kons. 81 és FUF. XII, 147 stb.). Gondolhatunk arra, hogy a *lakla*, amely tudtommal szűk területre szigetelt, ritkán használt szó, épügy megőrizhette a régi *kl*-es formát, mint a SETÁLÁTÓL idézett *kakla* (= *kaula*) és *eklen* (= *eilen* < **e;len*); sőt talán az sem volna egészen képtelen magyarázó ötlet, hogy a nyelvérzék el akarta kerülni a *laula*- 'énekél' igével való alaki egybeesést, mivel madarunk épenséggel nem tűnik ki hangművészetével. Nyilván róla mondja RYTSCHKOV: „Sie haben gar keine Stimme, ausser dass sie mit der Zunge klatschen“ (Orenburg. Topographie I, 244).

A zürjén *lel* hangalakja ellen ugyan nem igen lehetne kifogást tenni, azonban mindenesetre gyanús, hogy mindössze egy adatunk van rá, s az is olyan összetételben szerepel, amelynek másik tagja ugyancsak madárnév (*kyr* 'Picus Martius'). — Indokoltabb a vogul szó idevonása, ha t. i. hangátvetést teszünk föl, ami különben a vogulban elég gyakori jelenség:

1. magy. *mell* | md. *mälhkä* | lpN. *mielgga* | lpK. *milk* ~ vog. (KANN., WogVok. 8) KK. *māyl*, P. *mayл*, AL. *mayl*, Szo. *māyl*. — 2. magy. *toll* | md. *tolga* | lpK. *tolke* ~ vog. (KANN., WogVok. 73) AK. *toβl*, P. *toβa*, KL. *toβl*, Szo. *tóβ,βl*, T. *tōa*. — 3. magy. *falu* < ősm. **foluγ(u)* < ugor **palsγs* ~ vog. (KANN., WogVok. 72) T. *pāβa*, AK. *pāβl*, KL. *pēl*, Szo. *pāβl*.

Magától értetődik, hogy a magyar *lilik*-beli *-k*-t épügy kicsinyítő képzőnek kell tekintenünk, mint a *fék*, *fészék*, *lélek*, *torok -k-ját* (vö. NyH.⁷ 92), s az is kétségtelen, hogy az alapnyelvi **kl* ~ *γl* ill. **lk* ~ *lγ* hangcsoportot épügy csak az *-l* (> *-ll*-) képviseli, mint a következő példákban:

1. magy. *gyalog* (a *-g* magyar nyelvi formans) ~ md. *jalga* | fS. *jalka* | lpK. *juolk*. — 2. magy. *halad* ~ osztj. *χōγäl-* | md. *kolgoms* | fS. *kulke-*. — 3. magy. *sül* ('sündisznó' R.) ~ md. *šejel* | fS. *siili* (< **siyli*). — 4. magy. *válík* ~ osztj. *voγäΔ-* | vog. *βayl-* | md. *valgoms* | fS. *valka* | lpK. *vülke-*. — 5. magy. *világ* ~ vogK. *βälγ-*, Szo. *βólγ-* | cser. *βalyäðð* | fS. *valkea* lpK. *vilkit*.

Nem érdektelen végül megemlítenünk, hogy GOMBOCZ az osztj. *logāli* alakot egybevetette a jak. *liglik* 'Baumgans', tung. *leglaki* 'Gans, Anas casarca' stb. altaji szavakkal.¹ —

¹ Vö. még keleti turkesztáni *laglag* 'Ciconia alba' (R. B. SHAW, A Vocabulary of the Language of Eastern Turkistan), *kök laglag* 'the blue stork' (E. DENISON ROSS, A polyglot List of Birds). Uo. olvasható: „The *laglag* (alias *laqlaq*, *laklak* or *lailak*) is known as *Hajji Laglag* among the Persians, who say that it makes the pilgrimage to Mekka during its annual winter absence; hence the title *hajji*.“

Maradjon nálam illetékesebbre annak eldöntése, milyen viszonyban vannak ezek az altaji adatok egymással, az összetartozó finnugor szavakkal, valamint az urálaltaji körön túl található alakokkal.

ZSIRAI MIKLÓS.

Néhány stilisztikai fogalom értelmezése.¹

Szimbolum. (σύμβολον) ismertető jel, bélyeg, jegy. Valamely gondolati fogalomnak érzékelhető jelképe, mely alkalmas a hozzáfűződő képzettartalomnak asszociatív vonatkozások (képzettársítás) útján való felkeltésére. Ez a vonatkozás lehet érintkezési és hasonlósági. Érintkezési asszociáció alkalmával a jelkép helyi, időbeli vonatkozásban van a kifejezendő fogalommal. Pl. a kereszt, mint a kereszténység jelképe felkelti mindazon mozzanatokot, illetőleg emlékeztet rájuk, melyek vele ilyenmő összefüggésben vannak: Krisztus felfeszítése, tanításai, küzdelme a pogánysággal, eszméinek győzelme; a szeretet vallása a félelem vallásával szemben stb.; egy bonyolódott, elvont képzetszövevény egyetlen szóval vagy képpel szemünk elé állítva. Ebben van a szimbolumnak nagy nyelvbeli kifejező ereje. Ha azonban pl. a gyűrűt mint az örökkévalóság szimbolumát használom, az összefüggés már nem helyi vagy időbeli, hanem hasonlósági: a gyűrűnek épúgy nincs eleje és vége, mint az örökkévalóságnak. A szimbolumok mindenike e két osztályba sorozható.

A szimbolum nemcsak bonyolult gondolatsor jele lehet, hanem sokszor maga is bonyolult gondolatsor, összetett képzettársítás eredménye. Pl. a ciprus sötét színénél fogva lett a temetők fája, a gyásznak jelképe. A sötét szín, nevezetesen a fekete, pedig azért lett a gyász színe, mert a primitív ember a halott bosszújától féltében magát minél nyomorultabbnak igyekezett feltüntetni: a porban fetrengett, fejére hamut szórt, ruháját bepiszkolta. Más példa: A legtöbb nyelvben a baloldal jelenti a rosszat, a jobboldal a jót. A magyarban is: *balsors*, *jószerencse*. Ennek oka kétségtelenül anthropomorphikus: a jobbkéz az ügyesebb, erősebb, a bal a kevésbé használható. Ámde a rómaiaknál fordítva, a jobb oldalról jövő jelek voltak a baljóslatúak és a baloldaliak a szerencsések. Ez azért volt, mert jóslatok alkalmával az augur dél felé fordulva osztotta be botjával az égboltot négy részre, s így tőle balfelől esett Kelet, s ez, mint a napfelkeltének, a világosságnak tájéka szintén kedvezőbb a primitív ember gondolkozásában, mint a Nyugat. Arany Keveházában számol e hittel. „Zászlóidat a keleti Szellő vigan lebegteti, Hogy a turul repdes belé“ — írja, mikor Bendegúz a cezumóri győzelemre indul.

¹ L. MNy. XXIV, 232—38.

A szimbolumokat több szempontból osztályozhatjuk. Mi itt a tárgyi osztályozást választjuk. Legnagyobb szerepe a szimbolumoknak a vallás, a jog és a művészet terén van.

1. Testrészek. — Mint a test legkiemelkedőbb része a gondolkodás székhelye, irányítója is az egész testnek: a fej. Innen: államfő, családfő, főnök, fejedelem, a gyűlés feje. Melléknévként: fődolog, főváros, fővezér, főnév. Határozóként: főleg, főként. Nagy bűnökért fejvesztés jár, azért az ilyen dolog: főbenjáró. Erős bizonyításban: *Fejemet teszem rá, fejemet adom érte, itt a fejem. Fejével játszik.* A kéz, a kar hatalom, a birtokbavevés eszköze. Életünk Isten *kezeben* van. Fegyveres *kézze*l. *Kézre* kerít. Kit hogy elveszessen, most esik *kezére* (Ar., Toldi III.). Most adott Isten *kezemre*, Most élek veled kedvemre (Népdal). Karhatalom. Pozsonyhoz kell a férfikar (Vör., A bűvár Kund). Ott idővel *karral* s fővel Isten után vitte sokra (Ar., Szib. Jánk). A láb, a térd a test alsó részei, s azért velük az alázatosság érzelmei vannak összekötve. *Lábához* borul, *lába elé* borul, *térden állva* kér. Inkább elmegy a királyhoz *térden csúszva* (Ar., A fülemüle). Elhomályosult a jelentés az *eseng, esdekel, esennen* szókban. A hízelt *talpnyaló*-nak mondjuk. *Talpa alá szegi* a chimaerát (Berzs., Wess. eml.). Viszont a taposás, rúgás a meggyalázás jele. *Lábbal* tapos törvényt, igazságot. *Felrúg* minden szabályt. Becsületében *gázol*. *Jogtiprás*. A lábhoz fűződő hangulatot átvisszük a lábbelire is. A sáros *csizmámat* se törülöm bele. Buta, mint a *csizmám talpa*. Nem méltó *sarúja szíját* megoldani. *Papuschős*. *Kapcabetyár* (a betyárok közt is utolsó).

2. Ruházat. — Hajviselet, szakál, borotvált arc. A régi görögöknél a szabadok hosszú haját viseltek (καρκουώωντες ἄχαιοί), a rabszolgáké rövidre volt nyírva. A borotvált arc a XVIII. században az udvari embert jelezte. A nőknél: *Hajadon* leány. *Főkötő* alá kerül. Bekötik a *fejét*. *Pártában* marad. — Felölti a *csuhát*, *beöltözik* a rendbe. *Bocskoros* nemes (szemben a csizmásokkal). *Bőrkabátos* (a szocialisták így nevezik a földbirtokosokat). *Carbonari-köponyeg*, *Gesslerkalap*, *frigiai sapka* (a jakobinusok vörös sapkája). *Sansculotte* (térdnadrágtalan proletár). *Kékharisnya* (Blaustrumpf). *Vaskalap*.

3. Tárgyak, eszközök. — Kereszt: Hitünk jelképe szenvedés, *kereszt* (Gyulai, Hor. olv.). Hordja a *keresztjét*. Mindenkinek megvan a maga *keresztje*. Kard: *Véres kard*. Isten *kardja*. *Karddal* és *lanttal* szolgálta a hazát. Cincinatus letette a *kardot* és visszatért az *ekéhez* (háború és béke). *Kardoskodik*. *Kardos menyecske*. Korona: *Koronás* király. Kockán forgott a *korona*. Ez volt az események *koronája*. Siker *koronazza* működését. *Koronatanu*. — Koszorú: *Koszorús* költő. Arany Toldiját a Kisfaludy-Társaság húsz

arannyal koszorúzza. *Hírvirágot* szedni gyöngyös *koszorúba* (Ar., Toldi I.). *Babért* arat. Nem magyar földön terem a *borostyán* (Virág, Lantomhoz). Isteni *pálmádat* váltja *töviskoszorú* (Berzs., Napoleonra). A *bölcsőtől* a *koporsóig*. *Koldúsbotra* jut. *Dobra* kerül. *Hatökrös* gazda. Szimbolikus jelentése van némely élelmiszernek is: *Kenyeret* keres. *Kenyere javát* megette. *Kenyeres* pajtás, *kenyéradó* gazda. *Lekenyerez*. Mit ér a gond *kenyéren és vizen?* (Vör., A vén cig.). *Tejbevajba* fűrészt. Van mit *apritani a tejbe*. *Tejjel-mézzel* folyó (Kánaán). Még alig ízleli *nektárát* ajakam (Berzs., A közelítő tél). *Bort*, *búzát*, *békességet*.

4. Mozdulatok, gesztusok. — Eredetükben természetes mozdulatok idővel szimbolikusokká lesznek. Az igenlés és tagadás eredetileg a fej oda- vagy elfordítása a kívánatos vagy kellemetlen tárgytól. *Fejét rázta* Miklós, ahol nem szerette (Ar., Toldi IV.). Miklós a *fejével ráütött* eszónál (Ar., Toldi XII.). A mutató mozdulatok a birtokbavető mozdulatok csökevényei (WUNDT, Die Sprache² I, 128). *Ujjmutatás*. *Ujjal mutatnak rá*. *Isten újja*. Intés a szemmel, fejjel, kézzel. Jupiter cuncta *supercilio movens* (Hor., Od. III. 1.). *A te szemöldököd* ronthat s teremthet száz világot (Berzs., Fohászzkodás). S amint szikrázó *karddal ráinte* Hadisten, Reszketek é ég és föld s a földnek büszke lakói (Vör., Z. fut. IV.). A köszönés, üdvözlés mozdulatai eredetileg a megalázkodásai: az úr és szolga viszonyának jelzése. A kalaplevétel onnan származott, hogy a rómaiaknál, úgyszintén a germánoknál a sisak vagy kalap a szabad ember jelképes viselete volt, a rabszolga hajadon fővel járt. A köszönő tehát mintegy a szolga szerepét utánozza. Uraim, *le a kalapokkal* — mondta Szontágh Gusztáv Jósika Abafjának megjelenésekor. *Térdet, fejet hajt* előtte. *Vállat von, nyelvet ölt, füttyül rá*.

5. Térfogalmak. — A jobb- és baloldal szerepéről már volt szó (301. l.). A magyarban a *jog* szó is a jobb-kéz fogalmából ered. A JordK.-ben: Ne tudja balod, mit akar tenni *jógod*. Sem *jóra*, sem balfelé nem térünk. E *jó* főnévből képződött a már szintén elavult *-g* kicsinyítő képzővel a *jóg* főnév; eredetileg hosszú *ó*-ja később a *jobb* szó hatása alatt megrövidült. Ezt a szót foglalták le a nyelvújítók a *jus* kifejezésére, mely addig általános használatú volt (SZILY, NYŰSZ., HORGER, Magyar szavak tört.). Több nyelvben az egyenes irány jelzi a helyes, jogos utat is. Lat. *rectum* (*rectus*), ném. *Recht* (*recht*), fr. *droit*, ol. *diritto*, ang. *right*. *Egyenes* ember. *Kereken* kimondja az igazat. Ezzel szemben a görbe, ferde, csavaros, kacskaringós a ravaszság, hamisság, csalás útja. Most ravasz szándékát, melynek útja *görbe*, Eltakarja törvény és igazság örve. (Ar., Toldi III.).

6. Színek. — A világos az értelmi világosságot is jelenti. *Főlvilágosodás* (illuminatio, Aufklärung). *Világos érte-*

lem. *Fényes* ész, *fényes* tehetség, *ragyogó* elme, *sötét* középkor, *sötét* butaság, *homályos* értelem, *elborult* elme. A fekete, piszkos nemcsak a gyásznak a színe (l. fent 301.l.), hanem a bűné is. Ezzel szemben a fehér, a tiszta az ártatlanság színe. A fehér ruha (Vestaszűzek, apácák, menyasszony öltözete) a szüzesség ruhája. A tisztító áldozatok vízzel mossák le a bűn piszkát (keresztvíz). Az ördög fekete. *Tiszta* szándék. *Tiszta* szívből. *Fehér* lélek. *Fehér* barátság. *Sötét* bűn. *Fekete* gazság. *Piszkos* dolog. A piros, rózsaszín a hajnal, a rózsa az öröm színe, a zöld a reményé (a hosszú tél után megújuló növényzet színe), a vörös a vér, a tűz a forradalom színe. A kék az ég, a távol színe: a vágy, az ismeretlen, a boldogság sejtetője. A romantika *kék virága* (die blaue Blume). A *kék madár* Maeterlincknél a boldogság szimbolikus madara. Adynál a *kék hegyek* országa a szerelem birodalma. *Kéklő lepelben* messze jár Előtte a Remény (Kölcsey, Remény, emlékezet).

7. Számok. — Pythagoras rendszerében a páros számok (mint kettővel végtelenül oszthatók) rossz, a páratlanok (melyek véget vetnek az osztásnak) jójelentésűek voltak. A primitív népek (így a népmesék is) a 3, 7, 9, 12-nek tulajdonítanak szimbolikus értéket. A nagyságot a száz, ezer, millió fejezik ki általában. De a francia így használja a 20-at (vingt fois), a latin a *sescenti*-t (600), a magyar a 77-et is. *Három a tánc*. *Heten* vagyunk, mint a gonoszok. *Hetedhét*-ország. *Hétszilvafás* nemes. *Százlábú* bogár. *Ezerjófű*. *Milliomos*.

8. Egyének. — Történelmi, mondai egyéniségek valamely kiemelkedő s általán ismert tulajdonságuk révén az illető jellemvonás szimbolumaivá lehetnek. Valóságos *Maecenas*, *Hercules*, *Judás*. *Hitetlen Tamás*. Erőtlen a *Lázár*, most lábada (Tomba, Kenyérkő). A magyar bíboros *Cicero*. Minden *Demostenes*nél szebben beszél a tett (Petőfi). Ritkák a *Deák Ferencek*. A *Széchenyieskedők*. *Lucullusi* lakoma, *tantalusi* kínok, *nérói* kegyetlenség, *stentori* hang. *Tamás* vagyok benne. *Hióbbir*. *Háryjánoskodás*.

A nép az előtte jobbra ismeretlen történelmi egyéniségek helyett a maga környezetének (valamikor ismeretes) személyeit szereti emlegetni, s így ezek is átmehetnek a nyelvkincsbe: *Csalóka Péter*, *Vadmarci*, *Utcakati*, *Szélborka*, *Hübele Balázs*, *magyarmiskásan*.

9. Világrészek, országok, városok. — Szintén lehetnek valamely kulturális vagy lelki vonásukkal jelképekké. A művelt *Nyugat*. *Azsiai* állapotok. *Amerikánizmus*. (Más az *amerikázás*.) *Pesti* erkölcsök (Molnár Ferenc könyvének címe). *Balkáni* kultúra. *Vandalizmus*. *Spártai* egyszerűség. *Rút sybarita* váz (Berzs.). *Kínai* fal. *Abdera*, *Gascogne*, *Mucsa*, *Bugac*. Adynál a *magyar ugar* és *Párizs* állandó ellentétes szimbolum.

10. Események, történetek. — Némely történeti esemény oly erővel ragadt meg a népképzeletben, hogy jelképpé vált. Főleg ókoriak és bibliaiak: *Atlépi a Rubicont* (Caesar). *Hannibal ad (ante) portas. Találkozunk Filippinél. Pyrrhusi győzelem. Herostratesi tett. Gordiusi csomó. Augias istállója. Damokles kardja. Sysiphusi munka. Bábeli nyelv-zavar. Jerikói lárma. Paradicsomi boldogság.*

A népek itt is megvannak a maga esetei. Bekukkant, mint *Bolond Istók Debrecenbe*. Ott van, ahol a *mádi zsidó*. Egyszer volt *Budán kutya vásár*. Másról beszél, mint *Bodóné*, mikor a bor árát kérték. Kend se jobb a *Deákné vásznánál*.

Óriási szerepe van a szimbolumoknak a jog, vallás és művészet terén. Itt csak néhány példában mutathatunk reá.

11. Jog. — A hatalom jelvényei: a korona, különféle fővegek, a kard, a kormánypálca, a bíborpálást, a bírói talár. A királyi hatalom vezéri és bírói egyben. Buda megosztja Etelével: Légy te öcsém a *kard*, én leszek a *pálca* (B. H. I.). A bíró régebben pálcával jelent meg ítékezni. *Pálcát tör*: az ítélet be van fejezve, a bűnös el van ítélve. A fasces a rómaiaknál *vesszőnyaláb* volt, melybe *bárdot* illesztettek: az a büntető, ez az élet-halál feletti jogot példázta. (Ma a *fascio* a. m. 'kéve' az összetartás jelképe a fasiszta államban.) A kéz a birtokbavevés eszköze. *Manu capere*, amelyből a *mancipium* is (fogoly, rabszolga) ered. Ha szabaddá lett, ez volt a *manumissio*. A római a jogszolgáltatásban valamely személyre vagy tárgyra vonatkozó tulajdonjogát azzal bizonyította, hogy kezét tette reá. Ebből fejlődött ki a kézadás mint a szerződés megpecsételése. A paterfamilias a vőlegény kezébe tette esküvőkor a leány kezét, jelezve, hogy ezentúl annak a birtoka. Az esküvőt megelőző szertartás ma is *kézfogó*. Vö. ily szólásokat, mint: *Eletünk Isten kezében van. Kézre kerít. Elüti a kezéről. Kit hogy elveszessen, most esik kezére* (Ar., Toldi III.). *Kezes. Kezeskedik* valamiről. *Kezet rá. Itt a kezem!* Nagy szerepe volt a jogban az ú. n. jelképes átadásnak (*traditio symbolica*). A birtok jelképe pl. egy onnan hozott rög volt, a lóé egy kötőfék, az épületé a kulcsa. A törvénszéki tárgyalásnál ez helyettesítette az illető tulajdont, erre mutattak rá, erre esküdtek. Föld, fű, víz átadása az illető ország birtokbavételét jelentette. Erre emlékezett a Pannóniai Enek is: *Feldedet attad fejér lovan És fivedet aranyas féken. Váratadásnál eredetileg magukat a kulcsokat adták át, később a másukat, pl. arany kulcsokat. Vö. Beadja a kulcsot.*

12. Vallási szertartások. — Ezekben is igen nagy szerepe van a jelképes tárgyaknak, cselekvéseknek. Hit, remény, szeretet: kereszt, horgony (a hajózásból vett jelkép),

szív. A gyűrű az örökkévalóság jele, a kakas a hitbeli ébersége. Kenyér és bor: Krisztus teste és vére. Az eskünél feltartott kéz mintegy az égre mutat, Isten tanuságát híva; a feltartott három újj a szentháromságra utal. Égbe *felölti kezét* (Czuczor, Szondy). A bérnél adott arculütés emlékeztető jel. Szimbolikus cselekvények: a lábmosás, a keresztelés, az úrvacsora. Külön szimbolikája fejtett ki az állat-, növényvilágnak. Krisztust mint *Isten bárányá-t*, *jó pásztor-t* ábrázolják. Dante a rengetegben három fenevaddal találkozik: a párduc jelenti a kéjvágyat, az oroszlán a gőgöt, a nőstény farkas a kincsszomját.

A görög mitológia isteneit rendszerint jelvényeikkel ábrázolja a képzőművészet. Így Zeusé a villám, Poseidoné a szigony, Hermesé a szárnyas saruk, Hephaistosé a kalapács, Athénéé az olajfa. Klio kezében tartotta a történet könyvét, melyre az emberek sorsát írta. Klio, te készítsd legdicsebb *lapod* (Ar., Széch. eml.). Toldi is azt mondja: Más *pennával* írnak, sorsom balra fordult (IV.). Meg volt írva a *végzet könyvében*. Amort nyíllal ábrázolták, melyet az emberek szívébe lő. Szívét nem bántá még *nyíla szerelemnek* (Ar., Toldi. Utóhang). Szerelem *sebe* (Pet., Amióta szerelembe). Levágta a *halál kaszája*, a *Kaszás*: Saturnus, a termékenység istene, aki az ért vetést lekaszálja.

13. Művészet. — A szimbolum ősrégi kincse a művészetnek. A mesék, mítoszok tele vannak vele. Krisztus beszédei gazdagok szimbolumokban. Vagy kell-e szimbolikusabb költemény, mint Dante Divina Commediája akár egészében, akár egyes részleteiben? Mégis mint határozott művészi irány a XIX. században jelentkezik főleg a lírában és drámában, kevésbé a regényben. Ady egész külön szimbolumvilágot teremt magának, amelyben az egyes szimbolumok állandó jelképeként ihletik költészetét.

Mint a metaforánál, itt is megkülönböztethetünk köznyelvi, megújított és egyéni szimbolumokat. Közhasználatú pl. a fentemlített *sors könyve*, *szerelmem nyíla*, *halál kaszája*. Megújított szimbolum Ibsennél az *állam hajója*, a Solness építőmester *tornya*, mely a magasratörő vágyakat példázza, a *tenger* mint a szabadság jelképe a Tenger asszonyában. Rostandnál ilyen a *Chantecler*, a kakas, mely az új gondolatok virradását jelzi. Adynál: a *Halál fekete lovai*, melyben a népmesék halállovasai támadnak fel; a piros csodákkal rakott *Eletfa*, mely a Biblia szerint a Tudás fája mellett állott, a mondák Weltbaumja (Edda), az „idők vén fája“ (Ar., B. H.). A *Kék hegyek országa* Adynál a szerelmem birodalma. A *Disznófejű Nagyúr*-ban Moloch képe újul meg, akit az egyiptomiak bikafővel ábrázoltak. Ezek mellett eredeti, egyéni szimbolumokat is teremt a költői

fantázia. A szimbolikus költészet megértését — amennyiben ez inkább szuggesztív, misztikus, a lélek rejtettebb érzéseire támaszkodó költészetnél racionalis megértésről szó lehet — ép ez egyéni szimbolumok homályossága nehezíti meg. Ibsen drámájában az a *könyv*, amelyen Lövborg és Thea együtt dolgoznak, s melyet a féltékeny Hedda Gabler tűzbe vet, általán az élet munkáját, törekvéseit jelenti. A meglőtt *Vadkacsa*, melyet egy kutya a víz alól felhoz s aztán egy padláskamrába zárják, ahol még meg is hízik: a letört ember, amilyen Ekdal, ki nyomorult viszonyai közt tűrhetően érzi magát. Gerhard Hauptmann mesedrámájában *Az elsüllyedt harang* állandó szimbolumként kíséri a harangöntő élete változásait: midőn a tóba zuhan, Heinrich beleszeret Rautendeleinbe, s művészete egész erejét egy új harangba akarja önteni; az új harang nem sikerül, s ekkor a régi harang oly erővel szólal meg a tó fenekén, hogy vissza kell térnie családjához — sajnos, már későn. Adynál ilyen egyéni szimbolum a *fekete zongora*, mely az élet melódiáját játssza; az *özvegy legények*: a ki nem teljesedett (megiratlan maradt) gondolatok; az alvó *Csókpalota* ezer szobájával és ezer elérhetetlen asszonyával, az *elillant évek szőlőhegye*, a forradalmak *vörös szekere*, a *koporsó-paripa*, az *Óskaján* és még számos más.

Irodalom. F. TH. VISCHER, Das Symbol. (Philosophische Aufsätze, Zeller gewidmet.) Leipzig, 1887. — G. FERREIRO, Les lois psychologiques du symbolisme. (Bibliothèque de philosophie contemporaine. Eredetileg olaszul.) 1895. — MAX SCHLESINGER, Geschichte des Symbols. Berlin, 1912. — Ennek nyomán: MARÓT KÁROLY, A szimbolum történetéhez: Huszadik Század 1913. — E. ELSTER, Stilistik. Halle, 1911. 139—154. — CARL SITTL, Die Gebärden der Griechen und Römer. Leipzig, 1890. — Ennek nyomán: SZKUNZEVICS KORNÉL, A görögök és rómaiak gesztusai. Eperjesi kir. kat. főg. értesítője 1897. — PITROFF PÁL, A szimbolum. Győr, 1912. — ZLINSZKY ALADÁR, Stilisztika. 1914. 148—51 és 196—7. — A. BARRE, Le symbolisme. Essai historique sur le mouvement poétique en France de 1885 à 1900. — HORVÁTH JÁNOS, Ady s a legújabb magyar lyra. 1910. — MAKKAJ SÁNDOR, Magyar fa sorsa. 1927. 127—133.

ZLINSZKY ALADÁR.

*Szoptani, *csúsztni, *buktani.

A MNy. XXII. kötetének 313. lapján egy hozzám intézett kérdés olvasható a következőkben:

„Ennek olvastára 'efogyott a csudám', ahogy a nép mondja (l. MTsz. *csoda*. a.). — ... Csakugyan azt gondolja [az én t. ellenfelem], hogy pl. volt *szoptani, *csúsztni, *buktani ige, s ezekből lett *szoptatni*, *csúsztatni*, *buktatni*...? Jobb szeretem hinni, hogy ilyesmit MÉSZÖLY maga nem tesz föl, csak velünk ... téteti föl.“

A föltett kérdésre tisztelettel [az alábbiakban adhatom meg a feleletet.

A magyar nyelvnek volt olyan korszaka, amikor a műveltető képző csakúgy a puszta *-t* volt, mint ma is a többi finnugor nyelvekben. Árpád apánk lovát, ökrét nem *itatni* viték a Dunára, hanem **itni* — innét a *Ló-itó* személynév, *Ökör-itó* helynév. Ünői nyájának tejét **olutni*, *oltani* volt szokás, nem *altatni*. Kálmán király boszorkányai *étni* szoktak, nem *étetni* — a nyelves székely asszony ma sem *eteti*, hanem *éti* a fenével az urát (MTsz.). Ma is hordják még a kendent *kender-áztó*-ba (MTsz.); a régi magyar asszonyok pedig nem is tudtak még *kender-áztató*-ról, hanem csak *kender-áttó*-ról (Oklsz.). Szent István papja még nem *gyóntató* volt, hanem *gyóntó*. Az ifjú török Hamza kiszökött Sabácból, Mátyás királynak helyet *múta* (nem *mutata*), honnég alkóbb Sabácot veretni. Az **itni*, *oltani*, *étni*, *áztani*, *gyóntani*, **mütni* alakokból elemismétléssel lett *itatni*, *altatni*, *etetni*, *áztatni*, *gyóntatni*, *mutatni*, valamint *öt*-ből lett az *ötet* (TMNy. 430; SZINNYEI: Szily-Emlék 79).

Mi következik ebből mai *-tat*, *-tet* képzős igéinkre? Ez: azok az igéink, melyek megvoltak akkor, mikor nyelvünk csak az egyszerű *-t* műveltető képzőt ismerte, azok az igéink nyilvánvalóan kénytelenek voltak csakis ezzel az egyszerű *-t*-vel képezni műveltető alakjukat. Ha tehát az ó-magyar nyelvben megvolt a *szopni*, *csúszeni*, *bukni* ige, bizony abban a korban csakis ez lehetett a műveltető alakjuk: **szoptani*, **csúsztani*, **buktani*. Ha pedig ilyen alakok voltak, bizonyára ezekből lettek a mai *szoptatni*, *csúsztatni*, *buktatni* épenúgy, mint *itó*-ból az *itató*. Természetes, hogy *ondoláltatni* — ez nem az **ondoláltani* alakból lett. A *szopni*, *csúszeni* igéket azonban már a kódexek is ismerik, bizonyára megvoltak a kevesebb nyelvemlékből ismert ó-magyar nyelvben is: igenis tehát, mikor az anyák nem *etetni*, *itatni*, hanem még *étni*, **itni* szokták nagyobacska gyermekeiket, akkor a csecsemőket, csecsszopókat úgy kellett nekik **emteni*, **szoptani* elemismétlés nélkül, *-tat*, *-tet* nélkül. Akkor még *csúsztatni* sem lehetett, csak **csúsztani*.

Hát a **buktani* ige? No itt, talán tudok újat is mondani.

Kunszentmiklósi tanár koromban fölmentem egyszer Pestre előadást tartani a M. Nyelvtudományi Társaságban a *rokon* szó eredetéről. Elmondtam élőszóval, hogy ebben a *rok-* tő azonos a *rajtunk*- < *roxtunk*-beli *raj-*, *roxt-* tővel, tehát a *roxtunk* (KTSz.) tövének is eredetibb hangalakja ez volt: **rok-*. Előadás után egy kis cédulát kaptam, ez volt ráírva: „*rok-* erős fok, *roxt-* gyöngé fok“. Gondoltam magamban: si Romae fueris, loqueris Romane. Visszamentem a pesti tudománnyal Kunszentmiklóásra, s úgy írtam át a *rokon*-t, hogy neki jutott az erős fok, a *roxtunk*-nak a gyöngé. Ilyen viszonyban levőnek írtam az *iktat* és *ixtat* szókat is.

Szegény fejem: elfeledkeztem a molnár és gyermeke meséjéről! MELICHTől így kikaptam az én módszereskedhetnémségemért: „Én, aki a magyar fokváltakozást nemcsak hogy bebizonyítottam, de még bizonyítottam sem látom, természetesen nem csatlakozhatom ahhoz a magyarázathoz, amelyet az *iktat* < *jochtot*-ról MÉSZÖLY MNy. VI. 452. nyújtott.“ (NyK. XLIV, 344.) Megvallom, soha nem olvastam még olyan ellemen szóló cáfolatot, melytől ilyen könnyen meggyőzöttem éreztem volna magamat. Akár így, akár úgy fogjuk föl azonban a *rok*- és *rox*- viszonyát, kétségtelen az, hogy nyelvünkben több ugyanazon szónak alakváltozataiban váltakozik a *k* hang a *χ* hanggal, illetőleg az abból fejlődött *j*-vel, *i*-vel. Egy többl való a *rokon* a *roxtonk*- > *rajtunk*-kal, ugyanúgy az *iktat* az *ixtat*-tal, a *rëkkent*, *rëkejt* a **rëxt*- > *rejt*-tel (MÉSZÖLY: MNy. VI, 442; MELICH: NyK. XLIV, 344). Ennek a hangtörténeti jelenségnek megállapítása pedig alapul szolgálhat újabb nyelvtörténeti megállapításhoz. Nevezetesen, ha két olyan szót találunk, melyeknek jelentése egymással megegyez, alakjuk pedig csak abban különbözik, hogy egyikben *k* hang van a másikkban *j* (*i*) hangja helyén, akkor az a két szó bizonyára egyeredetű.

Miért hívják a vöcsköt a Velencei tónál *bujár*-nak (MTsz.)? Mert vízbe szokott *bukni*. Íme, a *buk*- és *buj*-tő váltakozása. A szőlő homlítását miért hívják *buktatás*-nak is (MTsz.)? Azért, mert olyankor a föld alá *buktatják* a vesszőt, mint ahogy a víz alá *bukik* a vöcsök. Sok vidéken a szőlő *buktatás*-át a szőlő *bujtás*-ának mondják (MTsz.). *Buktatás*, *bujtás* — jelentésük azonos, képzőjük (egyikben műveltető *-t*, másikban műveltető *-t + -t*) azonos, tövük (*buk*-, *buj*-) csak abban különbözik egyik a másiktól, hogy egyikben *k* van a másikkban *j* (*i*) hangja helyén: nyilvánvaló tehát, hogy a két szó azonos eredetű, a két szó azonos tőnek származéka. Tehát kellett lennie **bukt* műveltető alaknak, s csakis abból lehetett a **buxt*, mint *iktat*-ból az *ixtat*, végül pedig a **buxt*-ból lett a mai *bujt* 'propagare palmitem', mint a *rox*-ból a *rajt*.

Most tehát váltakozik a szőlő-*bujtás* kifejezés a szőlő-*buktatás*-sal, a *k*-s alak a *j*-s alakkal. Nem vethetjük ez ellen azt, hogy a *bujár* *bukik* a vízbe, nem pedig *bújik*, és hogy a 'vízbe *bukni*', 'vízbe *bújni*' kifejezésekben más jelentésű a *bukik*, mint a *bújik*. Hiszen a régi magyar nyelv szerint a 'vízbe *bújni*' ugyanazt fejezi ki, mint 'vízbe *bukni*':

B u á r o c, vízben *bukóc*:
urinatores Com: Jan. 91 (id.
NySz.). *Bukdosom* a vízben:
urino MA. (id. NySz.).

[A hattyú] b u v á r mod-
gyára soha egészen a víz alá
nem *bukik* Misk: VKert. 325
(id. NySz.).

az ki vízben iol tud *buni* —
Vrinator Szikszai (id. EtSz.).

Az vad rétze ha el *buic*
az vízbe és repes, szelet legyez
Cis. G. 3. (id. NySz.).

Ha tehát 'vízbe bújni' annyi, mint 'vízbe bukni', 'szőlőt bujtani' pedig annyi, mint 'szőlőt buktatni', akkor a bujtani alak tanúsága szerint a buktatni alak születése előtt valóban kellett élnie egy *buktni alaknak is. Ebből a *buktni alakból lett egyfelől a *buxtani > bujtani (buiáni), másfelől pedig a buktatni, mint gyóntani-ból a gyóntatni.

P. mester (Anonymus) helyesírása pontosan megkülönbözteti a *k* hangot a *h* vagy χ hangtól: *Oktum, Byhor, Bulhadu, Hongvn, Horom, Houos, Honrat, Heten, hetumoger Hymus-uduar, Horca, Huba, Hulec, Huhot, Paztuh, Saturholmu, Zeguholmu, Thyon* — *Opaforcos, Bocsu, Brucsa, Bodoctu, Bucna, Dobuca, duca, Eculsu, Esculeu, Caliga, Colgoucy, Horca, Hulec, Casu, Calan, Kenesna, Copus, Kemey, Cundu, Ketel, Ketelpotaca, Keue, Camaro, Curzan, Couroug, Colsoy, Cris, Curtuelto, Culpun, Muncas, Keanus, Eudunec, Vrcund, Pacoztu, Sursucar, Zoloncaman, Zoloucu, Zecuseu, Siculi, Tucsun, Tutota, Tosunec, Ugek, Vlcou, Velec, Ziloc* (vö. PAIS, Magyar Anonymus 102—50). Ha tehát P. mester *c-t* ír, az bizonyára nem *h*, nem χ hang. Így aztán P. mester szövege alapján kétségtelen példát találhatunk a szóbelsei és szóvégi $k > \chi > j$ (*i*) hangváltozásra. P. mester a mai *Bodajk*-ot így írja: *Bodoctu*, 1256-iki oklevél így: *Bodoct* (MHK.), 1201-iki: *Bodoht*, 1476-iki: *Bodayth* (NyK. XLII, 3). E helységnév alakja tehát így fejlődött: *Bodoktu* > *Bodokt* > *Bodoxt* > **Bodojt* > *Bodajt* > *Bodajk*. Olyan hangfejlődés ez, mint a *Bojt* helynévé: *Boktu* (VárReg.: *Boctu*) > *Bokt* (VárReg.: *Boct*) > *Boxt* (Váradni püsp. tizedjegyz.: *Boht*) > mai *Bojt* (JAKUBOVICH: MNy. XXII, 362).

Az eddig látott esetekben (*rajt-, rejt, bujt, Bodajk, Bojt*) a $k > j$ hangváltozás mind *kt* hangcsoportból kiindulva ment végbe. Elmellőzöm most a *Tubogd-* > *Tabajd*-ra való hivatkozást (CSÁNKI III, 352). Elmellőzöm P. mesternek *Bucna* s a krónikáknak *Buhna* alakját (MHK. 422), de megemlítek egy biztos példát a szóvégi $k > j$ (*i*) fejlődésre is. A mai *Zilah*-ot P. mester így írja: *Zyloc*, a VárReg. is így: *Ziloc* (MHK. 421), ma pedig a zilahiak így ejtik: *Zilaj*. Hangfejlődése tehát ez volt: *Szilok* > *Szilax* > *Zilax*- (vö. *Zilahra* α : *Zilāxrá*) > *Zilaj* (*Zilāi*).

Nem hinném, hogy a *Bodoktu* ~ *Bodajk*, *Boktu* ~ *Bojt*, *Szilok* ~ *Zilaj* esetében bárki fokváltakozást kereshetne. Sem az Árpád-korban, sem utána nem volt $k \sim \chi > j$ fokváltakozás a magyarban, tehát egy ilyen fokváltakozású szócsoportha nem keveredhetett bele sem a *Bodoktu*, sem a *Boktu*, sem a *Szilok*. Ha pedig a *Bodoktu* ~ *Bodajk*, *Boktu* ~ *Bojt*, *Szilok* ~ *Zilaj* esetében nem kereshetünk fokváltakozást, akkor nincs okunk keresni más szavakbeli $k \sim \chi \sim j$ (*i*) váltakozásokban sem, a **tunukt* > *tonoxt* > *tanojt*-féle műveltetők esetében sem (másképp GOMBOCZ: MNy. X, 342). A fgr. szóközépi **k*-nak megfelelő a magyarban szóbelsei és szóvégi $k > \chi > j$ (*i*). Másképp NyH. 35.

A Brassó név eredete.

Alig van magyar helynév, amely több magyarázgatásra adott volna alkalmat, — már a XVI. sz. (SCHESAËUS, REYCHERS-DORFF) óta. Magyarok, szászok és oláhok, a népmonda és a szakirodalom egyaránt foglalkoztak Brassó nevével, mivel a város régi időktől a székelyek és oláhok földje közé ékelten, mint a szászság legfontosabb kereskedelmi gócpontja, politikai szempontból is oly kiemelkedő szerepre volt hivatva Erdély történelmében.

1252-ben történik róla először említés, mikor IV. Béla Vincencius comesnak, a székely Akadás fiának adományozza Zek (Szék) földet, amely az oklevél szerint „inter t[erras] Olacorum de Kyrch, Saxonum] de *Barasu*’ et terras Siculorum de Sebus“ terület el (ZIMMERMANN—WERNER, Urkundenbuch z. Gesch. d. Deutschen in Siebenbürgen [= ZW.] I, 78). Ez az oklevél csak egy 1758-ból származó átiratban maradt fenn (SZENTPÉTERY, Reg. I, 302). A további korai adatok a következők: 1271: *Brasu* ZW. I, 110 | 1288: *Braso* 159 | 1295: *Brassoviensis* 200 | 1309, majd 1329: *Brasso* 259 és 427 | 1327: *Brasou* 411 | 1331: *Braso, Brasso* 448 | 1331: *Brassou* 450 | 1333: *Brasso* 459 | 1336: *Brasso* 482 | 1341: *Barassow* 512 | 1344: *Brasso* II, 16 | 1348: *Brassow* Dipl. Eml. az Anjoukorból II, 316 | 1351: *Brassa* ZW. II, 79 | 1351: *Braschaw, Brassaw* 80 | 1352: *Brasso* 87 | 1353: *Brassow* 94 | 1354: *Brascho* 106 | 1355: *Brassou* 110 | 1358, 1361: *Brasso* 153, 187 | 1367: *Brassou* 279 | 1370: *Brassouia* 354 stb.

A „civitas *Brassouiensis*“, „civitas *Brasso*“ meghatározásokon kívül előfordul még egyéb közigazgatási területfogalmak nevével együtt is: 1355: *Brassó* comitatus, 1377, 1395: — sedes; 1398: — districtus, vagy egyszerűen 1344, 1370: „in *Brasso*“ (PESTY, Az eltűnt régi vármegyék II, 134).

Havasalföldi és moldvai oklevelekben is látjuk már a középkorban Brassó nevét a város expanzív kereskedelmi politikája révén. Először László havasalföldi vajda 1368-iki latin nyelvű oklevelében, amely különféle kedvezményeket biztosít Brassó, Brasscho kereskedőinek (ZW. II, 306—7). A moldvai oklevelek nyelve nem a latin volt, hanem a nyugati orosz kancelláriai nyelv, az akkor Moldvában még beszélt rutén dialektusból való elemekkel keverten (H. BRÜSKE, Die russ. u. poln. Elemente d. Rumänischen: XXVI—IX. Jber. d. Inst. f. Rum. Spr. 53).² Korai moldvai adataim a következők: 1375—80: *Brašev* s k y m (a bolgár Ak. Sbornikja XIII. köt. 47. l.)

¹ FEJÉR IV, 2 : 147: *Barassu*.

² „Von den rumänischen Historikern und linguisten wird sie freilich meist einfach als »slavisch« angesehen und damit ohne weiteres mit dem in der Walachei [Havasalföld] üblichen kirchenslavisch mittelbulgarisch-serbischer Färbung zusammengeworfen.“ (H. BRÜSKE i. h.)

1413: прѣгарем Брашовским ВОГДАН, Relațiile Tării Rom. cu Braşovul 3 | 1415—8: Брашовѣн уо. 7 | 1421: Брашевским, Брашовском уо. 11 | 1424—7: Брашов уо. 13 stb.

Egyéb szláv nyelvű forrásokban is már meglehetősen régen előfordul *Brassó* neve. Pl. a halicsi évkönyvben az 1282-iki tatár beütéssel kapcsolatban: Брашевѣ (НОДИКА, Az orosz évkönyvek magy. von. 450), továbbá egy szerb krónikában, mikor arról van szó, hogy Murád szultán 1432-ben *Brassó* alá — под Брашево — vonult, még a köv. változatokat találjuk: Брачево, Башарево, Барашево, Брашо (Стоянович, Стари српски род. и летописи 229).

Az ismertebb görög források között egyben találunk idevonatkozó adatot: „τὸ ὄρος τὸ Πράσοβον“ (gen.: Πρασσοβού, Πρασωβού); „ἀπὸ Παιονοδακίας ὄρος ἐπὶ πολὺ διήκον, Πρασσοβὸς καλούμενον“ Laonici Chalcocandyae Hist. demonstr. ed. DARKÓ I, 72, II, 31, 255. Ezenkívül MORAVCSIK GYULA szíves közlése alapján egy XVI. sz.-i kiadatlan görög forrásból idézhetem a „τὸ βουνὸ τοῦ Πρασσοβού“ kifejezést.

Meg kell még említenem, hogy a népnelvben, különösen a székelyeknél mindig megvolt a *Brassó* alak mellett a *Barassó* alak (vö. az 1252/1758. és 1341. évi okleveleket is), aminek a népköltési emlékekben is megvan a nyoma:

Hát bizon mi kaptuk *Barassó* piacán,
Barassó piacán kótya-vetyén kaptuk.

(GYÁRFÁS TIHAMÉR, Brassói-e, vagy brassai? 5. l.)

Az ősi *Brassó* név mellett korán fellépnek más elnevezések is. Az EtSz. a következőket ismeri: „*Corona . . . Armigezetusa* (KolGl.); *Samozagetusa* (első adat PP.); *Stephanopolis* (első adat PP.; a német *Kronstadt* fordítása); *Tiasum* (első adat PP.); *Brassovia* (LIPSZKY, Rep.). Német neve: *Kronstadt* (alakv. *Cragenstadt* Nyr. XLII, 116); az erdélyi szász népnelvben *Krinen*, *Krünen* (SCHULLERUS: Nytud. I, 92). Oláh neve: *Braşov* < magy. „Leghamarabb ezek közül a *Corona* nevet találjuk, 1342-ből ZW. I, 522, majd 1371-ből ZW. II, 364. Két 1377-ből származó oklevélnek „*Civitas sacrae Coronae*“ ZW. II, 480, illetőleg „*loci de Corona dictae*“ ZW. II, 477 kifejezése arra utal, hogy ezt a nevet a szent korona nevével hozták kapcsolatba. A 'korona' értelmezéshez népmondák is fejlődtek. Egyik monda szerint onnan van a név, hogy a hegyek koronaként övezik a várost (PHILIPPI, Aus Kronstadt's Vergangenheit 14); másik monda a városháza helyén koronaszerűen összenőtt és gyökerestől kiásott lenbokrokkal (SCHULLER J., Kronstadt 45|6), a legelterjedtebb monda pedig Salamon királynak a városháza helyén megtalált koronájával hozza összefüggésbe az elnevezést (BENKŐ, Milkovia II, 220; PHILIPPI i. h.; FILTSCH, Die Stadt Kron-

stadt 23 stb.). A *korona* és a *Kronstadt* név összefüggésének hite hatott a címer kialakulására is.

J. WOLFF közkeletűvé vált nézete (Deutsche Dorf- und Stadtnamen in Sbbg. 22—7: Programm d. ev. Gymn. in Mühlbach 1890/91. Vö. G. KISCH., Vgl. Wörterbuch d. Nösner u. moselfränk. Mundart 136) szerint azonban a *Corona* név a *Kronstadt* név első részének latinizált alakja, ez viszont a kfn. *krane* ~ mecklenburgi *krön* 'Juniperus, Wacholder, boróka' megfelelője. Erre igen sok német nyelvterületi helynév, továbbá Brassó népnyelvi *Krānen*, *Kru'nen*, *Krīnen* nevei s az oklevelekből igazolható 1427: *Cron*, 1481: *Kron* nevek utalnak.

*

Magának a *Brassó* névnek az eredetére vonatkozó irodalmat részben már HORGER is összeállította (*Brassó és Kronstadt: XV. értesítő a brassói m. k. áll. főreáliskoláról 1899/900. 13—9.*). Mivel akkori vidéki elszigeteltsége miatt ez az összeállítás nem teljes, mielőtt a magam megfejtési kísérletét adnám, röviden újra regisztrálom a kérdésre vonatkozó nézeteket.

1. A néphit ahhoz a mondáchoz, hogy Salamon király koronáját egy fatörzsön találták meg, a következő „szláv“ kifejezést kapcsolta: *kruno na brad csop*-lita 'Krone auf dem Tannenbaumstumpfe'; a *brad csop*-ból lett azután a *Brasov* név! (PHILIPPI i. m. 14; J. WOLFF i. m. 24; HORGER i. m. 19). Szinte fölösleges megjegyezni, hogy ilyen „szláv“ kifejezés lehetetlen; a *brad* szó csak az oláhban van meg, s ott albán eredetű.

2. Némelyek P t o l o m a e u s *Patroissa* helynevéből származtatják (PHILIPPI i. m. 14).

3. J. TEUTSCH (Siebenbürg. Quartalschr. IV, 106) szerint az Eutropiusnál említett (thráciai) *Burziao* (A. U. C. 681: „Lucillus . . . *Burziaonem* cepit“ Lib. 6. Cap. X. (VIII). névvel azonos.

4. Az erdélyi humanista CHR. SCHESAEUS „Ruinae Pannonicae“ c. époszában (Lib. I, 376—78. ed. J. K. EDER 1797. Script. Rer. Transsilv. I.) Erdély városainak rövid leírását is adja: „*celsa sub rupe Corona | Eminent . . . | Haec a Prasobo, Braschouia monte vocatur*“. Ezt hiszi EDER, OREND (l. alább) és J. TRAUSCH is (PESTY, Helynévtár XIII, 21). Persze fordítva áll a dolog, a Πράσοβος — *Brašov* (Laon. Chalcondylas, vö. fentebb) hegynév ered a *Brassó* névből. A *Brasovia* név is csak későbbi latinositás; először 1370-ből (ZW. II, 354).

Vannak, akik német eredetűnek gondolják:

5. J. TRÖSTER (Das Alt und Neue Teutsche Dacia. Nürnberg, 1666. 397) írja: „Ungarisch und Wallachisch heisst sie [t. i. „die Stadt Cronen“] *Barasfovia*, so von denen ersten Teutschen *Buris-Au* | das ist: *Buriorum Campus*, jetzt aber

verderbet *Baraffo* geheissen wird.“ Hangtörténeti és történeti szempontból is elfogadhatatlan magyarázat. A Βουρροι, ez a Visztula vidékéről való germán törzs még Traján császár korában játszott némi szerepet (ZEUSS, Die Deutschen und d. Nachbarstämme 126).

6. BOROVSKY (A honfogl. tört. 88) szerint „*Brassó* . . . az ófn. *brácha* tőből származik, a mi a földnek ekével való első feltörését jelenti. Somogy megyében is előfordul 1348-ban egy *Bracha* nevű birtok, mely a szótőt eredeti alakjában mutatja.“ Természetesen ez az etimológia is odatartozik, ahová BOROVSKYNak egyéb németből való helynévmagyarázatai közül pl. Eszlár, Bereg, Berény stb.

7. Újabban, 1927-ben MISCH OREND (Zur Heimatfrage d. Siebenbürger Sachsen. Vergleichung d. siebbg.-deutschen ON. mit denen d. übrigen deutschen Sprachgebietes: Archiv. d. Ver. f. Sbbg. Lkde XLIII, 252) még mindig nem tud szabadulni SCHESAEUSNAK a maga korában megbocsátható, de ma tarthatatlan nézetétől: „die rum. und magy. Bezeichnung ist von der Brachowia-Burg abzuleiten.“ De még tovább is megy, mert bár a név szinte „deutlich undeutsch,“ mégis egybevetni próbálja (*Brasov* alakját!) a sziléziai *Brasovice* (*sz-szel!*) helynévvel. Azzal a hátsó gondolattal teszi ezt, hogy talán mégis csak a németségtől ered Brassó neve, illetőleg a németség hozta magával és alkalmazta először a Barcaságban is. Hogy mi az ő egyeztetéseinek a megbízhatósága, arra nézve fogalmat adhat pl. ez a másik két (sziléziai helynevekkel való) egybevetése: 1. „*Zebisdorf* 1313, heute *Säbischdorf*“ és magy. *Sebus* 1224 (= *Sebüs*), a mai *Szászsebes*. 2. „*Scharsdorf* ca. 1255“ és magy. *Sarus* 1283 (i. m. 345). Fedig ezeket az erdélyi helyneveket vele egyidőben helyesen fejtette meg egy honfitársa, W. SCHEINER (Die ON. im mittleren Teile d. südl. Siebenbürgens: Balkan-Archiv III, 129).

Magyarból is többen származtatják:

8. ORBÁN BALÁZS (Székelyföld leírása VI, 205) szerint „*Brassó*, vagy *Barassó* oly régi székely név, mely a Székelyföldön több helyt — így Gyergyóban is — előfordul.“

9. PESTY FRIGYES (Az eltűnt régi vármegyék II, 133) nézete is az, hogy „*Brassó* . . . neve magyar eredetű és hasonló nyelvi eljárás fejlesztett a Város szóból *Brassó*, mint másutt a városból *Broos* [= Szászváros] nevet.“ Érdekes, hogy ezt az etimológiát, amely a *Brassó* névre vonatkozó okleveles adatokkal igen könnyen cáfolható, — PESTYvel egyidőben 1881-ben, talán tőle függetlenül egy szász író, I. H. SCHWICKER is hirdette: „Kronstadt wird in den Urkunden — zuerst im J. 1252 als die Stadt (ungarisch *város*, daraus: *Barassu*, *Brassó*) an sich genannt.“ (Die Deutschen in Siebenbürgen und Ungarn 409.) SCHWICKERTől azután átvette ezt az etimológiát néhány német kézikönyv és lexikon is, pl. az UMLAUFT-

féle Geogr. Namenbuch v. Oesterr.-Ungarn és EGLI Nomina Geographica-ja.

10. FIÓK KÁROLY szerint Brassó neve eredetileg *Boros-jó*, azaz 'borvíz' (Nyr. XXX, 20; EPhK. XXVIII, 666). HORGER ellenvetése szerint már csak azért sem állhatja meg a helyét ez az etimológia, mert a legközelebb lévő borvízforrások is túlságosan messze esnek Brassótól (Nyr. XXXIII, 489). FIÓK erre (Nyr. XXXIII, 580) Evlia Cselebi útleírásának egy részét idézte: „én szegény is elindultam Fogaras vára alól s 7 óráig menve a Brasó folyó partján állapodtunk meg... E helyen Brassó nagy városa van“ (Török-magyar-kori tört. eml. II. o. II, 145). HORGER szerint azonban Evlia Cselebi *Brassó* nevét a (nem borvizet) *Barca* folyó nevével téveszti össze (Nyr. XXXIII, 480).

Ezzel le is zárul a magyar nyelvből való megfejtési kísérletek sora.

Meglepő, hogy az oláh nyelvészek és történészek, akik pedig az autochtonság bizonyítására mindent meg tudnak magyarázni, *Brassó* nevével mily keveset foglalkoztak. Aki pedig foglalkozott, szláv eredetűnek jelentette ki.

11. Akadt azonban egy szász tudós, GUSTAV KISCH, aki oláh eredetűnek gondolja (Zur Wortforschung: Korrespondenzblatt d. Ver. f. Siebenbürg. Landeskunde 1924. 27. l.)¹ Magyarázatának lényege az, hogy a *Brasov* (!) név egy oláh *bradišov* 'Wacholder' jelentésű szóból ered (vö. a fentebb említett *Kron*, *Krānen* nevekkal),² a (*W*)*ratislawa* > *Breslau* fejlődés analógiájára.

Az analógia azonban sántít, mert az oláhban nincs jogunk ilyen hangfejlődés lehetőségét föltételeznünk; ezt az okleveles formák sem igazolják. De a hangtörténeti nehézségeket nem tekintve is megmarad még egy nehézség, az t. i., hogy *bradišov* szó nincs az oláhban. A 'Tanne, Fichte' jelentésű *bra'd* szónak van ugyan egy — legutolsósorban — 'boróka, Wacholder' jelentéssel is bíró deminutivuma, de ez: *brădișor* TIKTIN. Ez a deminutivum előfordul helynevekként is. Ilyeneket FRUNDESCU szótára (Dict. topogr. si stat. alu Romanici) pl. Argeș és Putna vidékéről, továbbá Vâlcea megyéből ismer; a tőszó és annak egyéb származékaiból alakult helyneveknek meg se szeri, se száma, csak épen *Brasov* nincs sehol másutt oláh nyelvterületen,³ s *Brasov* még kevésbé.

A legáltalánosabban elterjedt vélemény az, hogy a *Brassó* név szláv eredetű. Az említett népetimológia (*brad csop-*)

¹ A cikkhez eredetiben nem tudtam hozzáférni, csupán OREND fentebb idézett cikkének egyik jegyzetéből ismerem.

² Az a gondolat, hogy a *Brassó* név jelentése ugyanaz lehet, mint a *Kron*, *Krānen* szövé, kísértett már HORGERNÉL is (i. m. 20).

³ Amennyiben hasonló helynév van, az a barcasági *Brassó*-val függ össze. Pl. *Brasorenesci*, *Brasoiu*-hegy (FRUNDESCU i. m.).

is idetartozik. A fontosabb szakirodalmi magyarázatok a következők:

12. J. WOLFF (i. m. 27) szerint az ó-szláv *brēza* ~ wend *breza* ~ lengyel *brzoza* 'Birke' ~ cseh *brezi*, *brezovi* 'Birkenwald' szóval függ össze.

13. Meglehetősen elterjedt vélemény szerint a Barcaság főfolyójának, a Barca-pataknak a neve bolgár-szlávul *Barzei* volt, s ennek jelentése: 'Wildbach'. Innen *Barzeiov* 'ein in der Nähe des Wildbaches gelegener Ort', ebből *Brasov*, majd *Brassó* fejlődött (Führer durch Brassó u. dessen Umgebung 1915. 53—4. l.)

Az oláhok közül legtöbben minden különösebb megindokolás nélkül szláv eredetűnek gondolják, így pl. CIHAC (Dict. d'étym. daco-romane 27) és DIACONOVICH (Encicl. Rom. I, 572). Ezt hiszi JORGA is, aki szerint az oláhok „mint a szlávok utódai“ már a szászok beköltözése előtt bírták *Brasov*-ot (Gesch. d. Rum. Volkes I, 149—50), s „a szászok a magyar királytól védve a szláv és oláh *Brasău*, *Brasov* faluból alkottak meg egy korona-várat, Kronstadtot“. „Brasovul și Romîniile“ c. könyvében (Vol. X. din „Studii și documente“ 4) bővebben is kifejti, hogyan is gondolja a szláv-oláh viszonyt. Eszerint az oláhok lassanként terjedtek el a Barcaságon, ahol szláv töredékeket találtak, ezeket Scheinek nevezték. (!) „Megőrizték elődeik és földieik nomenclaturáját, de a szóvégi *-ov*-ot *ău*-ra változtatták (*Brasău* a *Brasov* név helyett nem ritkán áll az erre a helyre vonatkozó régebbi román írásokban).“

Csupán az óvatos és komoly TIKTIN jelenti ki, hogy eredete ismeretlen (RumWb.).

Szakszerűen eddig csupán MELICH JÁNOS foglalkozott *Brassó* névével. Ő szintén szlávnak gondolta. Két lehetőséget vetett fel: „vagy azt mondjuk, hogy a *Brassó* első szótagja személynevet rejt magában, . . . vagy azt, hogy a *braš*-ban olyan névszó rejlik, amely fát, fűvet, vagy ehhez hasonlót jelent“ (Nyr. XXIX, 509).

14. MELICH először föltételeken („nem épen lehetetlen“) a *brošt* 'festő buzér, rubia tinctorum' ~ bolg. *broš* MIKL., LexPal. szóra gondolt (Nyr. i. h.).

Ehhez a származtatáshoz ASBÓTH is hozzászólt (Nyr. XXX, 70, 124).

15. Az EtSz.-ban előbbi etimológiáját már teljesen elejtette MELICH s a következőket írja: „Legvalószínűbb, hogy a *Brassó* név egy szláv személynévből való *-ov* (~ *-ev*) melléknévképzővel (bár a megfelelő személynevet nem tudjuk kimutatni).“

Jóllehet az EtSz.-ban még megoldatlanul hagyta MELICH a Brassó név eredetének kérdését, „Honfoglaláskori Magyarország“ c. művében mégis ő törte az új utat, amelyen el lehet jutni Brassó nevének megfejtéséhez is. Alant következő feltevésnek épen az kölcsönöz valószínűségét, hogy földrajzi, történeti és hangtörténeti szempontból is szépen beleilleszkedik az ő bolgár-törökből magyarázott helyneveinek sorába.

MELICH kimutatta (i. m. 25—30), hogy *Krassó* neveink második tagja a 'víz, patak, folyó' jelentésű oszm. kirg. *su* ~ orkh. uig. *sub* ~ uig. *suv* ~ sor szag. kojb. *su9* szónak **šuy*, **šuv* alakban kikövetkeztethető bolgár-török mása. A többi török dialektusok *s*-hangja helyett a bolgár-török utódjában, a mai csuvasban is *š*-et találunk: *šiv*, *šu* PAAS. Bár itt ma *-v*-s alak is él, a bolgár-törökben mégis minden valószínűség szerint *-γ*-vel (**šuy*!) kell számolnunk. Vö. a bolg.-tör. *Omortag* **-γ*-jét, amire már MELICH is utalt (i. h.), továbbá a bolg.-tör. **džiγ* szót (NÉMETH: MNy. XXIV, 149).

Ha látjuk, hogy a *Krassó* név XIII—XIV. századi alakjai: *Karaso w*, *Kraso w*, *Craso u*, *Krassou*, *Karasu*, *Karaso* stb. (MELICH i. h.), s egybevetjük ezeket a Brassó névre vonatkozó ekorbéli adatokkal, nyilvánvaló, hogy nincs semmi akadálya annak, hogy Brassó nevét is a **šuy* szóval való összetételnek tartsuk, azaz bolgár-török pataknévből keletkezett városnévnek. Természetesen, ha a név első tagja nem bizonyulna a bolgár-törökségből megfejthetőnek, a második hasonlóságát véletlennek kellene tartanunk.

A *Bra*- szókezdét nagyon szlávós, ilyen szó nincs is a törökségben; török *bara* szintén nincs, csak délszláv (> ómagy. *bara* 'patak' MELICH i. m. 171 ~ bácskai magy. *bara* 'Lache, Pfütze' EtSz.), de annak ebben az összetételben nem lehet szerepe.

Ha a *Bra*-tagból ki akarunk hámozni valami olyan bolg.-tör. szót, amely, mint jelző, pataknévben valószínűen szerepelhet, arra kell gondolnunk, hogy vannak bolg.-tör. vagy egyéb tulajdonnevek, amelyek a bolgárság elszlávosodása után szláv hangtörvények szerinti metathesisen mentek keresztül.

1. A Naryš-kőj (Szaloniki közelében) mellett talált határköfeliratban 903-ból előfordul egy név: (gen.) θεοδώρου "Ολυου Τρακανοῦ (ZLATARSKI, *Gesch. d. Bulg. I. 1. Tafel*; JIREČEK, *Die cyrillische Inschr. v. J. 993*: *Archiw f. Slav. Phil. XXI, 549*).¹ A második szó valószínűleg a török *orylu* 'fia' (birt. sz.-raggal, pl. oláh *Davidoglu* csn. < oszm. *Daudoglu*), a harmadik pedig nem lehet más, mint a törökségben rége óta általánosan elterjedt *tarxan* ~ *tarkan* méltóságnév, amelyből Magyarországon sok helynév fejlődött (GOMBOCZ, Árpádkori

¹ Az utóbbira MELICH professzor úr hívta fel figyelmemet.

tör. szn.-ink 49; NÉMETH: MNy. XXIV, 150).¹ Valószínűleg idetartozik az oláh megszállás alatt lévő bolgár *Tutranken* neve is. MELICH véleménye szerint jogunk van föltenni egy közbeeső **torkan* alakot is. Így a metathesis menete a következő: bolg.-tör. *tarkan* > bolg.-szláv **torkan* > bolg.-szláv. *trakan*.

2. Lat. *Sirmium* > vulg. lat. *Sermium* ~ gör. Σέρμιον (VI—X. sz. Hierocl., Theoph. Chronogr. ed. BOOR I, 252, 94 stb: Konst. Porph.) ~ vulg. lat. **Sermum* > bolg.-szláv *Srěmъ* (MELICH i. m. 73).

3. Gör. Σαρδική, Σερδική (Златарски, Ист. на БЪЛГ. ЛЪРЖАВА I. Частъ 2:209) > régebbi bolg.-szláv *Srědъcb*, amely Szófia régi neve (MELICH i. m. 196).

Mindezekben az esetekben az a hangtörvény érvényesül, amely szerint az őszláv (jelen esetben bolg.-tör., vulg.-lat.) *or*, *ol*, *er*, *el* hangzócsoportok mássalhangzók között a bolgárban *ra*, *la*, *rě*, *lě*-vé válnak, mint pl. őszláv **gordъ* 'Umzäunung, Burg' > óbolg. *gradъ*, őszsl. **bornъ* 'Streit' > óbolg. *branъ* stb. (LESKIEN, Gr. d. altbulg. Spr. 1909. 5, 60).

Az összehasonlító szláv nyelvészet meghatározásával élve, tehát a *trat* típusú bolg.-szláv **Brašuy* (> ó-magy. **Brašuy* > **Brašuu*, *Brašou* > *Brašū*, *Brašō* > *Braššō*) megelőzőjéül a szabályosan megfelelő *tort* típusú **Boršuy* alakot kell kikövetkeztetnünk.

RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ.

(Folytatjuk.)

A magyar helyesírás a tatárjárásig.²

7. *v* hang. — Jelölése: *uu*, *u*, *vv*, *w* és *v*.

A) *uu*. — Legrégibb emlékeinkben (1055, 1093 és *1086-os oklevelekben) *uu* a leggyakoribb jele a *v* hangnak. Később csak nagyon ritkán találkozunk vele; néhány oklevélben bukkan elő egy-egy adatban. 1055: *uueieze* (vö. *uueize*) | *uuege* | *uuaifara* | *feheruuaru* | *uluuef* *megaia* | *eleuui* *humuk* | *baluuana* | *baluuan* | *afauuagi* (*ásavágy* > *ásovány*) | vö. *ruuo* *licu*. Itt csak *uu* és *u* fordul elő *v* hangértékben. | *1086: *uuehmes* kútja (?) | *uuertif* (*Vértés*) | *uuindir[na]* (*Vindornya* Zala m.; PRT. VIII, 269: *uuindim*) | *felduuar* (Tolna m.) | *Panauuadi* (*Ponyvád* Győr m.) | *Topluuui* *Za* *halastó*; vö. uo. *Weudi*, *Welen*, *Wag* és *veie* *Ztue* | 1093: *uueinic* (*Vének* Győr m.) | *uueihna* (*Vinnye* Veszprém m.) | *uuofian* (*Veszprémvarsány*); vö. uo.

¹ Személynevekként is találjuk, s *Tárkány* helyneveink egyrésze szn.-ből fejlődött. Vö. 1202—3: *Tarcand* szn. SZENTPÉTERY, Reg. I, 64 és 1327: *Tarcan* iudex AnjouOkmt. II, 340. Utóbbira JAKUBOVICH EMIL úr figyelmeztetett.

² L. MNy. XXIV, 188—97, 257—65.

Vag, *baluanif* stb. | Anon.: *buduuar* (*bud-uuar* vagy *buduuar?* = Buda vára) | *fytuua* (*Zsitva* folyó); vö. *w*, *v* és *u*-nál | 1201: *Deuueser* (*Devecser*) SMC. III, 11 | 1211: *Banriuuueh* (*Bánréve* Tolna m.) PRT. X, 511 | *Feguueres* (*fegyveres*) 504 | *Keuueche* ~ fg.: *Keuuehche* (így!) 508 szolgák | *Veirmurtouua* (*-tava*) 510 | 1213: *keuuensem* (*Keve* m.) PRT. I, 626 | 1214: *Holutuuag* 2-szer ~ uo. *Holtuag* és *Holutuag* 2-szer (*Holt-Vág*, a *Vág* folyó egy ága) PRT. I, 629 | 1217: *uufard* és *Wufard* (*Vásárd* Nyitra m.) MODL. 85. | *uuefprimienfi* | 1220: *uuoqauoda* (*vajda*) MODL. 97 | 1221: *Tyuan* sz. PRT. I, 651 | 1237: *Renduuej* 2-szer (*Rendve* Nyitra m.) Forgách lt. | 1240: *Vluues* HazOkmt. VIII, 36.

B) *w* és *vv*. — A XII. századig csak egy biztos adatunk van rá, a XII. században már gyakori, a XIII. században pedig túlnyomó többségű. [1075/1217: *wag*, *wagetuin*, *wiooser* piscina, *tornowa* (Nagyszombat) MonStrig. I, 55 stb.] | *1086: *Wevdi*, *Welen* sz.-ek stb. | 1090: *Weimir* piscina | 1113: *vvaga* (*Vág* folyó) | *vvacensis* | *vvederat* (*Vogyerád* Nyitra m.) | *vvaradienfi* | *vvac* (*Vág*) | *vveza* (*Vágvecse* Nyitra m.) | *riuvif* (*Ör-Revistye*, ma *Örvistye* Nyitra m.) | *Blavva* patak (*Blava*) | *nevvic* (*Néved?* Bars m.) | 1127—31: *weszprimiensí* | Anon.: *wag* 4-szer, *warod*, *wacil* kapu 2-szer, *wereuecca* (*Verőce*); l. még *uu*, *u* és *v*-nél. (A *w* csak szó elején fordul elő; mégis 11. §.: *howof* 1-szer.) | 1141—61: *wafardus*, *weteh* (< *vojtech* > *vejtech*) sz. | 1150: *sculvvata* sz. | 1164: *udwory* villa | *numwog* sz. | 1193: *war*, *volwar*, *Warang*, *Warung* (*Várong* Tolna m., vö. Csánki III, 456) | *Woroft* ~ *voroft* (*Varasd* Tolna m., vö. Csánki III, 412) | *leajns sewer* ~ *sejrke*v (a. m. *leánysír*, *sírkő*) | 1198: *waffa*, *weng* sz. | *woffian* (*Varsány* Vas m.) | HB.: *Wimagguc* (*w* csak 1-szer, *u* 10-szer, *v* 22-szer!).

A XIII. századtól kezdve a *w* nagyon gyakori különösen szó elején. A *v*-vel együtt főjele a *v* hangnak. Egyes oklevelekben csak *w*-t találunk (pl. 1208. MODL. 54.), legtöbbször azonban kb. egyenlő arányban egymás mellett fordulnak elő: szó elején: *w* és *v*, szó belsejében: *w*, *v* és *u*.

C) *v*. — Szó elején más a fejlődése, mint szó belsejében.

a) Szó elején: A XI. századból csak egy adat: 1093: *Vag*; a XII. században általánossá válik (gyakoribb, mint a többi jelölés együttléve). 1111: *vesprimensis* (vö. *vvaga*, *vvacensis* stb.) | Anon.: *veluc*, *velec* | *vleou* (*vlkou* > *Valkó*) stb.; összesen 18 ~ *w* 8, *u* 6 esetben | 1152: *vofonei* | *vofos* szolgák | 1162: *Vidza* villa (*Vica* Sopron m.) | 1193: *vofwar* | *voroft* (*Varasd* Tolna m.) | *vitmiz* aqua stb. | 1199: *vendega*, *vafard*, *vosud* sz. stb. (vö. uo. *weytech* comes) | HB.: *vezeffe*, *vogmuc*, *vola* stb. 11-szer ~ *u* 7-szer, *w* 1-szer! — A XIII. században lényegesen visszaszorul a *w* javára, de még így is a *w*-vel kb. egyenlő arányban szerepel. Egy-két oklevélben megőrzi többségét, pl. az 1211-es tihanyi oklevélben kétszer

annyi a *v*, mint a *w*. A VárReg.-ban kevés kivétellel (*w*) szintén *v*-t találunk.

β) Szó közepén csak a XII. század végén lép fel és sokkal ritkábban fordul elő, mint szó elején. 1193: *Tevel* (Fejér m.) ~ *w* 1-szer, *u* 4-szer | HB.: *terumteve*, *horogvec* stb. 11-szer ~ *u* 3-szer | 1211: *Feldvarj* ~ fg.: *Feldwara* (Földvár Tolna m.) PRT. X, 511 | 1237 I: *Tyvodor* ~ II: *tiuodor* | I: *yuan* ~ II: *Ivan* | I: *yuachun* ~ II: *Ivachun* (*Joachim*) sz. Kisfaludy lt. stb.

D) *u*. — Szó elején csak a XII. század végéig találjuk gyakrabban és csak néhány emlékben. 1055: *ueteze* egyszer | 1075/1217: *uetcudi* sepultura MonStrig. I, 58 | 1116—31: *uěspremenšif* | Anon.: *uarođ*, *ueluc* stb. 6-szor (vö. *w* és *v*-nél). — HB.: *uimaggomuc* stb. 7-szer (vö. *w* és *v*-nél). — A XIII. században szó elején csak nagyon kivételesen található. 1220: *uofuariensf* MODL. 97. | 1221: *uosuar* HazOkmt. VII, 9 | 1230: *Uulchey* SopronmOklt. I, 18 (*Völcese* Sopron m., vö. CSÁNKI III, 636). — Szó közepén az egész korszakon keresztül használatos. Sokkal többször fordul elő, mint a többi betű együttvéve. Egyes emlékekben (különösen a XIII. századig) majdnem kivétel nélküli. Pl. Anon.-nál két eset kivételével (egyszer *w* és egyszer *uu*) mindig *u* a szóbelsei *v* jele | 1113: *u* 6-szor ~ *w* 4-szer | HB.: *u* 3-szor ~ *v* 11-szer (itt fordul elő aránylag a legkevesebbszer, mert máshol túlnyomó többségű).

Néha nem jelölik a *v*-t, ami különösen hangzóközi helyzetben gyakori. Nem lehetetlen, hogy ez valami kiejtési saját-ságot tükröztet vissza annál is inkább, mert van példánk ilyen *v* kiesésére: szláv *tovarnik* > már 1237: *Tarnuk* villa Forgách lt. (ma ugyan *Tavarnok* Nyitra m., de ez újabb átvétel a tótból; vö. a *Tárnok* helyneveket!).

Anon.: *zoga* 4-szer ~ *zoga* (*Zagyva*) | *Zuardu*, *zuardu* (*Szovárd*?) | *moroa* 2-szer, *moroanensium* 2-szer ~ *moroua* (*Morva* folyó) | *vršcia* ~ *urfoua* (*Orsova*) is talán ide tartozik | 1234: *sciloas* ~ *scilovas* (*Szilvás* Szolnok-Doboka m.) SztárayOklt. fcs. | 1237—40: *Zoa* (*Száva* Győr m.) PRT. I, 780. — Itt megemlíthetjük, hogy intervocalicus helyzetben álló *v* helyén néha *h*-t is találunk. VárReg. 176. §.: *Kahas* villa 2-szer (*Érkávás* Szilágy m.) | 71. §.: *Cayhas* villa ua. | 367. §.: *Chokoha* villa (*Csokva* Borsod m.) | 271. §.: *Borfoha* (comite de *Borfoha*) | 1239: *Droahu*?? (*Dráva* folyó) W. VII, 87 és 88 stb. Ez természetesen nem helyesírási, hanem hangtörténeti probléma, hiszen nem a *v* hangot jelölik *h*-val, hanem itt a *v* hang helyén álló *h* hanggal van dolgunk.

8. s hang. — Jelei: *z*, *sc* (*sc*), *f* (*s*), *c*, *sz*, *sch*, *zsc*, sőt *cz* (?) és *ch* is; de *z*, *sc*, *f*-en kívül a többiek csak ritka kivételképen fordulnak elő.

A) *z* (Z, ʒ, ʒ). — Legáltalánosabb *s* az egész tárgyalatban leggyakoribb jele az *s* hangnak. Paleographiai jele a XI. században ʒ és Z (ez előfordul egy 1221. oklevélben is, l. alább), a XII. században *z*, a XIII. században pedig általában *z*. A XII. századig majdnem kivételnélküli, a XII. század végétől leginkább velaris hangok, mássalhangzók előtt és szóvégen használatos, de nem ritka *e* és *i* hangok előtt sem. 1055: *ziget zadu*, *zenaia* stb. (2-szer *f*: *gifnav*, *castelic* ~ *Kasztelic*) | 1093: *ruoʒti* (Ravasz Győr m.) | Anon.: *zenuholm* (Szihalom Borsod m.) | *zomus* (Szamos folyó) stb. kb. 170-szer, két kivétellel mindig *z*-vel (l. az *fc*-nél) | 1164: *zepuzd villa* (Szepezd Zala m.) | 1193: *zaunuch* (Szolnok m.) | 1199: *zumbot* sz. | HB.: *zocoztia*, *rezet* (részt) | 1221: *SaZlov* és *Saʒlov* sz. MODL. 100.; vö. uo. *Borʒ* comes | 1222: *zaranuk* potok 2-szer (sopronmegyei patak) MODL. 103. | 1232: *anazehund villa* (Sziond Csanád m.? vö. CSÁNKI I, 704) | *zuld villa* (vö. 1193: *Zold* és *Sold*; Fejér m., l. CSÁNKI III, 358) Kisfaludy lt. | 1237 I: *zekzov* ~ II: *zekozou* (Szikszó Temes m.?) | *zamard villa* (Szamárdi a Balaton mellett) | *zuos villa* (Szovas?) | *zugud* sz. Kisfaludy lt. | *zuhodol*, *zuchodol* patak és völgy Horvátországban MODL. 148. stb.

B) *sc*, *sc*. — A XII. század elején lép fel, de csak a század vége felé terjed el. Túlnyomóan palatalis hangok (különösen *e* és *i*) előtt fordul elő, s ilyen helyzetben a XIII. században szokásos jele az *s* hangnak. [1075/1217: *sceuleus* 2-szer (Garamszőlős) MonStrig. I, 54 | *scilu* halastó 57 stb.] | *1086: *sceru* sós hely, *scenyl*, *scakeres*, *scemsca* szolgák (vö. PRT. VIII, 268) | 1116—31: *scipched*, *sciniffa* sz.-ek | 1131: *Scichul* sz. (székely?) | 1146: *scines* asszony | Anon.: *scerij* 2-szer (Pusztaszer) | *scereducy* (Szófia régi neve); vö. *z*-nél | 1165: *Scesv* comes | *Scerecin* sz. | 1193: *Scequed* (Szöged Borsod m.?) | *Scequen* hegy (*z* 14-szer, *c* 4-szer!) | 1199: *Scereteu*, *Sceretheu* 2-szer, *Scereda*, *Scimed* szolgák (*z* 4-szer, *f* 3-szor!) — A HB.-ben 4-szer: *scine*, *scegin*, *Scerelmes*, *achscin* (*z* 11-szer, ebből *e* és *i* előtt 4-szer, *fz* 5-ször, *f* 1-szer!). — Némely oklevélben alig találjuk; pl. a tihanyi 1211-es oklevél közel 90 adatából csak két *sc* van: *Scesun* PRT. X, 503 és *Scimis* 515 szolgák. Egyébként igen kedvelt jelölésmódja az *s* hangnak. (1200—40 között kb. 250-szer fordul elő; a *z*, illetőleg *ʒ* kb. 750-szer, ebből *e* és *i* előtt kb. 80—90-szer!)

Velaris magánhangzók (és *ü* hang) vagy mássalhangzók előtt igen ritka. 1111: *Jarefclau* sz. (nem a *slavus* ~ *sclavus* a. m. *szláv* szokásos írásának hatása alatt? l. alább is!) | 1134: *Ladifclauo* (László király) | 1193: *jafcovina* völgy Horvátországban Smič. II, 265 | 1198: *scukezeu* sz. | *Scombot*, *Sculgad* sz. | 1201: *Zuvisclau* sz. W. I, 45 | 1214: *Berugscug* 2-szer (Beregszeg Nyitra m.; vö. 1211: *Beruczegu* PRT. I,

622) PRT. I, 629 | 1222: *sculgageur* HazOkmt. V, 10 | 1223: *Sculgageur* (Szolga-Győr vár Nyitra m.) PRT. I, 661 | Vár. Reg. 242. §.: *Scumud* (szümüd) | 372. §.: *Scorcomer* 2-szer sz. | 340. §.: *Scaldubag* villa (Száldobágy) | 1223: *Scub* (Szob Somogy m.) PRT. I, 691 | 1231: *Selatinic* patak 2-szer MODL. 168. | 1237: *Scounuc* (Szolnok) PRT. I, 755 | *Scobothkath* villa (?) MODL. 219. | 1237—40: *Asscun* (Asszonyfa Győr m.) PRT. I, 773 | *Scamto* (Szántó Komárom m., vö. CsÁNKI III, 513) 781.

C) *f*, *s*. — A legrégebb emlékektől kezdve majdnem mindenütt előfordul, de mindenhol csak szórványosan, egy-két adatra szorítkozó kivételképen. Egnél több esetben csak kevés oklevélben találjuk. 1055: *gifnav*, *Castelic* ~ *Kaztelic* | [1075/1217: *hosiouer* piscina (hosszúér) MonStrig. I, 57 | *lisna* patak I, 53 | *kestelci* (Kesztölc Esztergom m.) 55 | *kerestur* villa 59 stb.] | 1113: *Weffcan* (Vieszka Túróc m.) | *solocus* (Szalakúsz Nyitra m.) | *Cuftolen* (Kosztolány Nyitra m.) | *Bristem* (Bresztovány Pozsony m.) | *iftobenize* patak (vö. *Isztebnik* falu) | *biftric* patak | *Stro* (Osztró Nyitra m.). Tehát 5 esetben *t* előtt; vö. *z* 7-szer, *c* 1-szer! | 1199: *Cufmadomian* (Kozma-Damján, ma Kozmadombja falu Zala m.) | *vesprim*, *vesprimienfi* | 1208: *Scala* 3-szor (*Szkala* Trencsén m.) | *fucfan* (Szucsá Trencsén m.) | *samar* (Szamaróc Trencsén m.) | *stipnic* (*Isztebnik* Trencsén m.) | *stoisfa*, *stoyfa* comee MODL. 54. Itt csak *f* van és 1-szer *fz*, 1. *fz*-nél! | 1211: *Samtou* villa (Szántód Somogy m.) PRT. X, 516 | *Somard* ~ *fg.*: *Zomad* villa 516 | *Somardy* villa (Szamárdi Somogy m.) uo. | *Sombot* ~ *fg.*: *Zombot* 514 | *Semes* 512 | *Semchi* 514 | *Sentus* 2-szer ~ *fg.*: *Scentis* 1-szer, *Sentus* 1-szer 515 | *Thorsol* 503 | *Chomoflou* ~ *fg.*: *Chomozlau* 514 | *Milost* 504 szolgák. 15 esetben, ebből *t* előtt csak 1-szer (vö. *z* kb. 90-szer, *sc* 2-szer). | 1228: *Sredna* Malaca 4-szer és *Suinna* (*Svinna*) Malaca 5-ször SMJČ. III, 284 | 1231: *Senpaul* 3-szor | *Sobuflo* sz. | *Sowala* (*Zavalya*, vö. CsÁNKI II, 364) | *rufca* villa MODL. 168. | 1236/39: *Samtov* villa 10-szer ~ *Zamtou* 1-szer HazOkmt. VI, 30—1. — Ezekén kívül egy adatnál többet még a VárReg.-ban találunk, kb. 20—25-öt, melyek közül 2 *t* előtt, 7 pedig *l* előtt áll. Ez utóbbi elég gyakori, különösen a *-slav* végű személynevekben. Több esetben csak egy oklevélben: 1232: *Woyslao*, *Guidislaua*, *Godislov* sz., *Monoslou* terra 2-szer SMJČ. III, 373.

D) *fz*, *sz*. — Kevés adatunk van rá; azok is a XIII. századból. 1079—80: *Szella* sz. (a *z* utólag van beírva) | 1141—61: *zcabifzlau* sz. | HB.: *fzen*, *fzent*, *fzentii*, *fzentucut*, *fzumtuchel* | 1208: *Radifzlao* MODL. 54. (uo. csak *f* és *ç* található!) | 1210: *Szobodi* villa 2-szer (*Szabadi* Somogy m.) PRT. I, 617 | 1232: *Szuza* villa; uo. *zuza* is (*Szusza* Bihar m.) | *Szarand* 2-szer (*Zaránd* m.) | *Szor* villa 2-szer (uo. *z* 8-szor,

fc 6-szor!) Kisfaludy lt. | *Hotszlov* személynév Századok 1906: 626. — Különös, hogy a HB.-ben csak palatalis hangok előtt, máshol meg csak velarisok és mássalhangzók előtt fordul elő.

E) *c*. — Palatalis hangok előtt találjuk egy-két oklevélben. 1113: *celfan* (Szolcsánka Nyitra m.) | 1193: *cenholm* (Száhalom Borsod m.) | *Epceu*; vö. uo. *Epzu* (*Epszöny* Esztergom m.) | *celeuceg* (szőlőszeg?) | *huce* arc (*hosszú* árok) | 1212: *Cybiniensis* (Szeben) MODL. 65 | VárReg. 59. §.: *Cyob* 2-szer *pristaldus* | 54. §.: *Cyomoy* *prist.*; vö. 58. §.: *Zomoy* | 116. §.: *Dubucya* (*Dobsza* Abaúj m.) | 1227: *Charcý* *predium* (*Csárszi*?) MODL. 133. | 1228: *Merceceg* patak SMĪČ. III, 284 | 1236: *Hodacensi* 4-szer (*Hodász*, vö. CSÁNKI II, 756) HazOkmt. VIII, 32 | 1237: *Hurgosceg* villa (*horgas-szeg?*) PRT. I, 757 | 1238—9: *Covnuć* és *Counuc!* (*Szolnok* m.) PRT. I, 762. Egyetlen velaris magánhangzó előtti *c!*

F) *sch*. — Igen ritka! 1199: *Schem* sz. (*szem?*) | 1230: *Schakadat* 5-ször (*Szakadát*) W. VI, 492 | VárReg. 353. §.: *Schemcha* sz. (*Szemcsa?*) | 1237 I: *Schereda* ~ II: *zereda* sz. | I: *Scug* ~ *Schug* sz. Kisfaludy lt.

Egy-egy oklevélben előforduló jelölések:

G) *zc*. — 1141—61: *zcabifzlaus* sz.

H) *cz*. — 1141—61: *czala[ensis és -ensibus]*! (*Zala* m.).

I) *zfc*. — 1224: *prezfcine* (*Peresznye* Sopron m.) MODL. 110.

J) *ch*. — 1165: *Meches* 2-szer (*meszesi* kapu és egyház). Valószínűleg egy régibb oklevél $\frac{1}{2}$ -jének a félreértése.

K) ζ . — Szintén a $\frac{1}{2}$ betűből származik. 1208: *Oçarif*-patak, *Ryçoi* és *riçoi* *praedium*, *baçeta* terra (*Trencsén* m.) és ide sorozható *Bucçlai* (gen.) is. MODL. 54. Ezek az 1226-os átíratban (MODL. 55) mindenhol *z*-vel vannak átírva. Sajnos, a helyeket és patakokat nem tudjuk meghatározni, s így ennek a ζ -nek pontos hangértékét sem tudjuk megállapítani. Legnagyobb valószínűség szerint *s* hangot jelöl.

9. \check{s} hang. — A) A legrégebb nyelvemléktől kezdve mindig és következetesen *f*, *s*-sel jelölték. A két betű egymás mellett fordul elő. Bizonyos, de pontosan meg nem tartott szabályosság van a két betű használatában. A XI. században minden helyzetben az *f* használatos, a XII. században szó elején és végén fellép az *s* is. Intervocalicus helyzetben az *s* nagyon ritka. Anon.-nál 1-szer: *usubuu*, míg szó elején 4-szer: *Souyou* 3-szor és *Stumtey* (*fempte*) | 1165: *Esau* comes | 1171: *Filese* sz. — Később nem lehet ellenőrizni, mert a kiadások nem jelölik az *f* és *s* közötti különbséget. Hozzáférhető eredeti oklevelekben kevés adatunk van rá: 1231: *Kasa* város MODL. 164. | 1237 I: *Besv* ~ II: *Befu* sz. Kisfaludy lt.

Emellett az általános jelölés mellett elvétve találunk másféle jelölésmódot is:

B) *ſc.* — [1075/1217: *wosscianorum, wosciani* MonStrig. I, 58] | 1001/1109: *ſcondur* 2-szer (Sándor Veszprém m., vö. CsÁNKI III, 249) ~ *ſerlouſ* (Magyarsáros Baranya m., vö. CsÁNKI II, 520) és *Kineſſa* (Balatonkenese, vö. CsÁNKI III, 237) | Anon.: *vrſcia* ~ *urſoua* (Orsova) | 1198: *chekeſc* sz. | VárReg. 131. §.: *Thomaſci* (Tamási Bihar m.; nem nyomdahiba *Thomaſei* helyett?) | 133. §.: *Sceureg* (Sőreg Pest m.?) | 1237: *Balaſceſ* sz. (*Blaseſ* > *Baláſeſ*? a. m. *Balázs*) MODL. 219.

C) *sch?* — 1141—61: *Beschen* villa (*Besenyő* Zala m.) | 1199: *Biſchur* leány (vö. *s*-nél *schem*) | 1232: *Peleſch* sz. (*ples* ~ *pilis* ~ *peleſ* vagy *peleſk*?) SMIČ. III, 374 | *Schopa* sz. W. VI, 492 (?; vö. 1211: *Sopa* PRT. X, 512).

D) Ide tartozik az *x* is, amely magyar szavakban ritkán található. Hangértéke néha *ks*, néha *kš*.

x = ks. — 1225: *Bixoud* sz. PRT. I, 671 | 1239: *Saxard* W. VII, 68 | *Saxardiensis* (*Szekszárd*) PRT. I, 791.

x = kš. — 1225: *Myxa* terra; vö. uo. *Mychsa* és *Michsa* 5-ször (*Micske* Sopron m., vö. CsÁNKI III, 620) SopronmOklt. I, 9 | 1211: *Boxa* ~ fog.: *Bocsa* sz. PRT. X, 515.

E) Néha kettős *f* is előfordul az *š* helyén. Bizonyára geminatio, mert csak intervocalicus helyzetben találjuk. 1113: *Meffan* villa (?) | 1116—31: *ſcineſſa* asszony | 1137: *Muſſun* (*Moson*; ebben a szóban később is gyakori) | 1146: *kiffodi* sz. | 1177: *temiſſiensis* | 1211: *Keſſeh*, *Benneſe* szolgák PRT. X, 514 | 1215: *Pribiſſeu* (*Pribiſevo*?) SMIČ. III, 139 | 1230: *Beffeneu* villa (Csanád m.) Kiszalud lt.

10. *z* hang. — Mindig *z*-vel jelölték. Paleographiai alakjára vonatkozólag l. az *s* hangnál mondottakat.

A) *ʒ.* — 1093: *laʒii* (Lázi Veszprém m.) | *Tuhneʒ* (ismeretlen falu) | *fiʒeg* (Füzítő Komárom m.) ~ *ruoʒti* (*Ravazd* Győr m.)

B) *z.* — 1113: *nozdrogouz* (*Nozdrkóe* Trencsén m.) | Anon.: *zouolvn, zouolun* (*Zólyom*) stb.

C) *ʒ.* — HB.: *cuʒicun, oʒ, eʒ* stb. | 1229: *zoulum* Balassa lt. | 1240: *zouln* (*Zólyom*) | *Caʒmer* terra Kiszalud lt.

A *z* hangnak *ʒ*, *z*, *ʒ*-vel való jelölése annyira általános, hogy egy kivétel is alig akad. Ilyen talán az 1234-es oklevélnek *Cnesberc* adata SMIČ. III, 426; SMIČIKLAS szerint horvátul *Knezbreg*, tehát olvasása *Kněžbérc* (vö. 1237: *quenez* 2-szer sz. MonStrig. I, 525 stb.).

11. *ž* hang — Az ó-magyarban fejlődött az *š* hangból. Nem lehet megállapítani, hogy a mi korunkban már megvolt-e, mert sohasem különböztetik meg az *š* hangtól. Jele tehát *s, ſ*.

A zágrábi püspökség 1201-es privilegiumában horvát szóban *ž* hangértékben egyszer *x* fordul elő: *Xabiniza* patak (*Zsabnica* Körös m.) SMIČ. III, 10. Ez az oklevél egyébként több érdekes elütő jelölést használ: a) az *x* több ízben fordul

elő, úgylátszik, *tš* hangértékben (l. ott); b) gyakori a *gn* az *n* hang jelölésére; c) sűrűn előfordul az *s* az *s* hang jeleként. Ez az oklevél kissé elüt a többi magyarországi és szlavóniai oklevél helyesírásától.

12. *χ* és *h* hangok. — Jeleik *ch* és *h*. A *ch*-t *χ*-val, a *h*-t *h*-val olvassuk, bár nem lehetetlen, hogy egy-két esetben felcserélik a betűket (latin szavakban is előfordul). Bizonyos azonban, hogy a *ch* általában *χ* hangot jelöl, mert gyakrabban csak a XI—XII. században fordul elő. A XIII. században kiszorítja a *h* betű, ami híven visszatükrözi a beállott *χ > h* hangváltozást. 1055: *Tichon*, *tichon* (*Tihany*) | *1086: *chigifti*, *churchufeu* caput voraginis | 1113: *Chetmich* (IV. Béla átírata: *Hetmeh* = *Hetmény* Nyitra m.) | *Mechina* (*Menyhe* Nyitra m.) | HB.: *charmul*, *chomuv*, *choltat*, *achfcin*, *zoboducha* stb. | 1199: *Jowachin*, *Jwachin*, *Joachin* sz. (*Joachim*) | 1211: *Cysveth* ~ fg.: *Chusweth* sz. PRT. X, 515. — A VárReg. néhány adatán kívül (180. §.: *cherceg*; 102. §.: *Chod* Nogione stb.) a XIII. században alig fordul elő: 1234: *churchufeu* PRT. VIII, 283.

Talán *χ*-t akar jelölni a *k*, *c* a következő esetekben: 1055: *kumuc*; vö. uo. *humuk*, *humca* 4-szer) | Anon.: *zyloc* (*Zilah*) | *bodoctu* (*Bodajk* Fejér m.); ez a helynév egyébként sokszor fordul elő *c*-vel, *g*-vel egyaránt, de vö. 1201: *Bodoht* Kisfaludy lt. | 1198: *cozug* sz. (*hazug?*) | 1200: *bikoriensi* fcs. (*Bihar*) | VárReg. 287. §.: *Boctu* (*Bojt* Bihar m.) | *Sucta* villa (*Zsujta* Abaúj m.).

Hangzöközi helyzetben sokszor nincs ott a *h*. 1193: *fejrhigaz*, *faerigiaza* (*Fejéregyháza*) | 1209: *Byoriensem* W. VI, 335 | 1229: *Feerighaz* PRT. I, 695.

13. *γ* hang. — Csak szó belsőjében és szó végén fordul elő. Korán eltűnik; a XIII. században már alig van nyoma. Jelei: *ch*, *h* és *g*?

A *ch* elég ritka. 1165: *Nichw* ~ *Nichuu* sz. (*nyű?* vö. 1211: *Nuhu*, *Nuuhu*, *Nuch* ~ fg.: *Nuchu* PRT. X, 515) | 1237 I: *Nvchu* ~ II: *Nuhu* sz.-ek Kisfaludy lt.) | 1193: *Nuchud* h. (?) | VárReg.: *Pasztuchy* (*Pásztó*).

Rendes jele a *h*. 1055: *ohut* cuta rea | *azah fehe* rea | *meneh* (vö. *azaa*; *fee*) | *1086: *tuhutledu* forrás (*tüvütséd* = *tétséd*) | *tuhut* ~ *tugut!* | *Seesecfehe* mons | Anon.: *tuhutum* 23-szor | *pasztuh* (*Pásztó*) | 1211: *bureuohul* (borjúól) PRT. X, 509 | *Niuzou* ~ fg.: *Nuhzou* sz. 514 | *Zenteh* 2-szer 512 ~ vö. *Zenteu* sz. 509 | VárReg. 148. §.: *Bulfuh* sz. | 241. §.: *Bulfuhut* sz. (acc.) | 170. §.: *Bahan* sz. | 296. §.: *Soluhan* villa (ugyanez a falu 1299: *Arky-Csalan!*).

14. *n* hang. — A) Általában, az esetek nagy többségében *n*-nel jelölték az egész korszakon keresztül. Emellett mindig fel-feltűnik egyéb jelölés is, de csak szórványosan. Sohasem tudott egyik sem rendszeressé válni.

B) Legrégibb s később is ismételtelen előforduló jel a *gn*. Csak szó elején és szó belsejében áll. 1055: *gnir*, *fuegnef*; vö. *n*-nel 6-szor! | [1075/1217: *Gegnienses* (vagy *Gegmendes*?) (Gönyü) MonStrig. I, 58] | 1131: *Gnenu* sz. (?) | 1153: *gnir* praedium PRT. I, 602 (itt nincs több példa az *n*-re!) | 1193: *Gnec* ~ *Necg* (*Nyék*); vö. *n* 10-szer, *in* 7-szer! | 1201: *Turpigna*, *Bratogne* praedium, *cognici* patak Smič. III, 9 | 1219: *Zeregna* mons (?) MonStrig. I, 221 | 1223: *Thagna* halászhely PRT. I, 658 | 1233: *Wigna* pothoca (?) HazOkmt. V, 15 | 1239: *Togna* MonStrig. I, 327 (vö. 1237: *Tona* ugyanez a hely) | 1237—40: *Vegne* 2-szer (*Vinnye* Veszprém m.) PRT. I, 776 és 782 | *Digna* 777; vö. *Dinna* uo. (*Dinnye* Komárom m., vö. CsÁNKI III, 498).

C) Az *in*-t csak szó belsejében és végén találjuk. Biztos példánk azonban csupán az 1193-as oklevélből vannak. [1075/1217: *taina* villa (?) MonStrig. I, 55] | 1193: *Areinnesf* (*Aranyos Borsod* m.?) | *Braina* (comes de *Braina* = *Baranya* m.) | *leajnsewer* (*leánysír*) | *Moinnerovkerek* (*monyorókerék*) | *sarcajn* (*sárkány*) | *Sumberhein* (*Somberény* Somogy m.) | *areinqueleu* mons | *Tainad* halastó. — A többi adat nagyon kétséges. A sopronmegyei Ked hely régi *Meynhart* nevében találunk ilyen *in*-t: *Meynhart*, *Meinhart*; de itt az *i* etimologikus, s azért ezt nem szabad ide sorolnunk. Ugyancsak ilyen kétséges az 1237—40-es oklevélben előforduló *Feyn* PRT. I, 776 (*Fény* Veszprém m.) *yn*-je is. Vajjon nem *fein*-nek kell-e inkább olvasnunk?

D) A *ni*, *ny* csak a XIII. században jelenik meg s csupán szó belsejében és végén fordul elő. [1075/1217: *feni* locus (??; nem tövégi magánhangzó?) MonStrig. I, 56] | HB.: *menyi*; vö. *munhi* és *n*-nel 2-szer! | 1211: *moniac* PRT. X, 516 | *monios* 512 szolgák | VárReg. 246. §.: *Numchuny* (*Nemcsény*, ma *Lencsény* Somogy m.) | 1222: *Tonya* PRT. I, 655 | 1225: *Tonya* 671 halászhely | 1231: *Baranianensis* MODL. 168. | 1233: *Cheny* (*Csénye* Vas m.; *Csény* vagy *Csényi*?) W. VI, 531 | 1239: *Obony* (*Abony*) W. VII, 85 | 1237—40: *Fenyés* (?) sz. PRT. I, 779.

E) Az *nh*-ra a HB. *munhi* adatán kívül nincs biztos példánk. Talán ide tartozik: 1230: *Anha* Zehund HazOkmt. VI, 25; vö. 1232: *Anafcehund* és *Anazehund* Kisfaludy lt. = *Anya*?-Sziond (ma Sziond puszta Csanád m., l. CsÁNKI I, 704) | 1237: *zegenh* sz. Múz. törzslt. (nem szóvégi *h* ez, mint igen gyakran más betűk után is? vö. uo. *Besprunh* (*Veszprém*).

15. I' hang. — A) Altalában *l*-lel jelölték, amennyiben már megvolt.

B) 1193-ban *il* a jele: *copuil* (*Kapoly* Somogy m.) | *concoil* villa (?) | *chepeil* (*Csepely* Somogy m.) | *Baillezlauo* comite (?) | 1209: *Sumbotheil* 2-szer (*Szombathely*, ma Nezsider Moson m., l. CsÁNKI III, 673) W. VI, 333.

C) *li, ly* jel van: 1211: *Bogliod* PRT. X, 511 | *Nemellj* 514 szolgák | 1229: *Palian* (*Polyány?*) | *Lyulya* (*Lulla* Somogy m.) | *Lyuba* (*Jaba* Somogy m.) PRT. I, 695.

D) *gl?* — 1240: *Boglku* (*Bajka?* Bars m.) HazOkmt. VIII, 36.

(Folytatjuk.)

KNIEZSA ISTVÁN.

Népnyelvünk behatóbb tanulmányozása tudományos és nemzeti kötelességünk.¹

1843-ban SCHEDEL (TOLDY) FERENC „titoknok“ a Magyar Tudományos Akadémia decemberi ülésén azt indítványozta, hogy magyar nyelvjárást (dialectologia) kellene teremteni. Evégből egy választmány kiküldését ajánlotta, mely mindazon pontokat jegyezné össze bizonyos rendben, melyek a nyelvjárások kérdése körül előfordulhatnak. Szerinte így a Társaság a nemzetet oly magyar dialectológiával ajándékozhatja meg, mely nyelvtanunknak, nyelvtörténetünknek és szótárunknak roppant kútfőül, az akadémiának pedig egyik legszebb dicsőségére szolgál. — Az ülés az indítványt elvileg elfogadta, s az indítványozón kívül BUGÁT, DÖBRENTÉI, FOGARASI és VÖRÖSMARTY r. tagokból álló választmányt küldte ki, hogy a teendők iránt javaslatot terjesszen elő.²

Azóta 85 év telt el, s ma sem ismerjük eléggé a magyar nyelvjárásokat. Az Akadémia tett ugyan e téren lépéseket: tagjaitól és másoktól közölt dolgozatokat, 1838-ban kiadta a Magyar Tájszótárt egy kötetben, 1862—74-ben a Magyar Nyelv Nagy Szótárát hat kötetben. 1872-ben megindította a Magyar Nyelvört SZARVAS GÁBOR szerkesztésében, s ezzel a népnyelvnek is igen becses tárát nyitotta meg és adott teret nyelvjárásleírások számára évtizedeken át. 1893—1901-ben pedig főként a Nyelvörben közölt anyag alapján kiadta SZINNYEI J. avatott szerkesztésében az új Magyar Tájszótárt két nagy kötetben, mely kritikával dolgozta fel az addigi gyűjteményeket és közléseket³ s méltán nyert akadémiai nagyjutalmat. Azonban ma sem teljes ez sem, még jókora kötetre való anyaga kiadatlan, nem szólva arról, hogy természetesen a megjelent részben is vannak még pótolni, kiegészíteni valók, mint ezt SETALA E. is kiemelte különben dicsérő bírálataiban. (FUF. Anz. IV.) Az Etymologiai Szótár sokszor megjegyzi, hogy csak egy adat van innen vagy onnan arra a szóra (pl. vö. *alátka*), s részben ezért nem teljes az ő adattára sem. Közben

¹ Vö. ERDÉLYI LAJOS, MNyTan. I, 45.

² L. Magyar Academiai Értesítő IV. Év 1843. Dec. 1. sz. 3—11. l.

³ SZINNYEI J., A M. Tud. Akadémia és a magyar nyelvtudomány. Bpest, 1925. 16.

1891-ben ugyancsak az Akadémia kiadta BALASSA JÓZSEFTŐL A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése c. munkát (térképmelléklettel), előbb 1886-ban meg BALASSÁTÓL A phonetika elemeit, 1889-ben SIMONYITÓL A magyar nyelvet két kötetben. Ezekben, valamint újabb kiadásaikban, továbbá a SIMONYITÓL szerkesztett Tréfás népmesék és adomák c. nyelvjárásai olvasókönyvben (NyF. 4. sz. Bp., 1902.) szaporodtak nyelvjárásainkra vonatkozó ismereteink. Az Akadémián és folyóiratán, a Nyelvőrön kívül az 1904-ben alakult Magyar Nyelvtudományi Társaság is fölkarolta a nyelvjárások dolgát, tájcsótárakat írat és tájszavakat gyűjtet, mint újabban tudományegyetemeink s polgáriskolai tanárképző főiskolánk azelőtt is.

Azonban mint Nyelvjárásaink tanulmányozásához c. cikkemben¹ kifejtettem, ma is csak szórványos az érdeklődés népünk nyelvagyományai iránt, különösen a külföldhöz viszonyítva. Nyelvjárásleírásainkban pedig sok a pótolni és kiigazítani való; különösen nyelvtörténeti alapra kellene helyezkednünk e tanulmányokban. Nyelvjárásaink ügye és teendőink c. összefoglaló dolgozatomban² pedig rámutattam, hogy BALASSA könyve, melyet SIMONYI is követett műve 2. kiadásában, minden elismerésünk mellett is hézagos és hiányos, (mint ezt BALASSA maga is kifejezi és panaszolja művében), s tévedések is vannak benne (pl. a székelységnél és csángóknál); de meg természetesen az azóta megjelent újabb nyelvjárásleírásokat sem vehette figyelembe. Térképei sem kifogástalanok.³ A részletekbe menően alaposan kimutatta e különben alapvető mű fogyatkozásait ZOLNAI GYULA már 1893-ban (NyK. XXIII, 310—21). Ezért szükséges volna újabb, javított kiadása, megfelelően javított térképpel, mivel némelyek csak ebből ismerik — úgy, ahogy — nyelvjárásainkat s ezt idézik legtöbbször.

BALASSA többi dolgozatai is (Codexeink és a nyelvjárások: Hunfalvy-Album. 1891. — A magyar nyelvjárások keletkezése: Ethnographia 1898. stb.) sok tekintetben érdemesek mint kezdők is, de ma már sokban elavultak. A nép nyelvének tanulmányozása c. tájékoztató füzet a népnyelv gyűjtői számára (M. Nyelvtud. Társ. kiadv. 4. sz. Bp., 1905.) épen úgy, mint Nyelvjárásaink ügye és teendőink c. füzetem elfogyott,⁴ s HORGERNEK a M. Nyelvtud. Kézikönyve számára készült dolgozata a magyar nyelvjárásokról még nem jelent meg.

Igy mintha most még kevesebbet tudnánk nyelvjárásainkról. Pedig még sok kérdésük vár tisztázásra, pl. az

¹ Nyr. 1903. és különny. NyF. 13. sz.

² MNy. I. és különny. M. Nyelvtud. Társ. kiadv. 5. sz. Bp., 1905.

³ Uo. I 345, ill. kny. 23. l.

⁴ Most dolgozom új kiadásán, bevezetésül a magyar nyelvjárások kutatásába, s egy kisebb nyelvjárásai olvasókönyvvel is ellátom.

alföldi nyelvjárások, a székely és csángó nyelvjárások viszonya (moldvai és bukovinai csángó nyelvjárások), a felső- és alsódunántúli nyelvjárások választóvonalai, hanglejtésformák stb. És hány nyelvsziget (pl. Zilah stb.) kérdése. Holott nemcsak a tudomány, de a gyakorlati tanítás is követeli, hogy jóval behatóbban műveljük e tárgyat. Az elemi népiskolai tanítóképzők új tanítástervei külön szólnak a nyelvjárásokról (mint külföldön, pl. Németországban az idevonatkozó kézikönyvek, vö. pl. LYON etc. Handbuch-ját és TESCH Deutsche Grammatik-ját). A középiskolai tanárvizsgálati szabályzat s a polgáriskolai tanárképző főiskolák tanításterve és képesítő szabályzata szintén kívánja e tárgy előadását és vizsgálatokon való számonkérését. E nélkül nyelvemlékeinket sem értjük meg kellőleg, mint ahogy pl. a németben, franciában, olaszban megelőzi a nyelvemlékek és nyelvtörténet ismeretét.

BALASSA munkája megjelenése óta (1891.) csaknem négy évtized telt el; SIMONYI Magyar Nyelve 2. kiadása és Tréfás Népmeséi óta, sőt Nyelvjárásaink ügye és teendőink c. füzetem megjelenése óta is csaknem negyedszázad. S természetesen azóta sok mindenben még többet kell tudnunk. Azóta jelent meg a Nyelvőrben, illetőleg a Nyelvészeti Füzetekben és a Magyar Nyelvben több tanulmány, ill. cikk. De amazok is jóformán mind leíró nyelvjárási dolgozatok, s a mondatokban legtöbbször szegények.

Nyelvtörténeti alapon úgyszólván alig tárgyalták nyelvjárásainkat. WICHMANN GY. finn professzor A moldvai csángó magánhangzók és A moldvai csángó mássalhangzók történetéből c. cikkein (Nyr. 1908.; MNy. 1908.) kívül előbb ZOLNAI, majd MELICH, GOMBOCZ, HORGER, MÉSZÖLY és TRÓCSÁNYI írtak pár cikket nyelvtörténeti irányban (Nyr., MNy. és NyK.). E sorok írója próbálta meg először egy még kiadatlan egyetemi pályamunkájában a háromszéki nyelvjárást nyelvtörténeti, mégpedig hangtörténeti alapon tárgyalni (vö. a kolozsvári egyetem Fasciculusát 1895.). Ugyanő hangoztatta ennek szükségességét Nyelvjárásaink ügye és teendőink c. dolgozatában és A háromszéki nyelvjárásról szóló cikkében (NyK. XXXVI. és Akad. Értesítő 1907. jan. füz.), egyszersmind főiskolai és egyetemi előadásaiban. LOSONCZI Z. és SOMOGYI G. cikkei (NyK. és MNy.) érdemelnek ilyen irányban említést. De nyelvtörténeti alapú nyelvjárásleírásaink, mint amilyenek pl. a német nyelvjárásleírások (nálunk is a Magyarországi német nyelvjárások, ill. Német philologiai dolgozatok), vagy pl. a finnben különösen SETÄLÄ után OJANSUU és mások dolgozatai, nincsenek. Nem hiába hangsúlyozta SETÄLÄ E. a tallini finnugor kongresszuson Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen saavutukset ja tehtävät (A finnugor nyelvészet eredményei és teendői) c. előadásában a magyar nyelvre nézve, hogy „nagyon szükséges volna valamely nyelvjárásnak teljes, egészen korszerű

nyelvtörténeti monografiája és egy nyelvtörténeti összefoglalás az összes nyelvjárásokról“ (Fenno-Ugria I, 89). Igaz, hogy a németek és finnek e tekintetben kedvezőbb helyzetben vannak, mint mi, mivel már megállapított hangtörténetük van.¹ De az újgrammatikus irány óta mi is nagyot haladtunk e téren is² s megkísérelhetnők az ómagyar és ősmagyar nyelvjárások stb. kérdését és a nyelvtörténeti módszer alkalmazását a magyar nyelvjárások leírásában, legalább az ascendens vagyis induktív történeti módszert. A leíró módszer — mely rendesen az irodalmi nyelvvel veti össze a nyelvjárást, mintha a nyelvjárási formák amabból változtak volna, holott az irodalmi nyelv maga keverék nyelvjárás — sok helytelen képzetet kelt a tanulóban és olvasóban.

A nyelvemlékek nyelvjárásáról meg épen kevés dolgozatunk van. Némelyik egyenesen megkerüli a kérdést s csak egyszerű leírássá válik (pl. KILÁR I.-nak A m. kódexek nyelvjárásáról szóló dolgozata NyF.). HORGERnek Ráskai Lea nyelvjárásáról (Nyr. 1897. és kny. Lugos), s szerzőnek a Halotti Beszéd és Gyulafehérvári Sorok nyelvjárásáról szóló dolgozatai (NyF. és Erdélyi Múzeum 1914. stb.) kevesebb megértésre találtak. Pedig ezek bizonyára több tekintetben gyarapították irodalom- és nyelvtörténeti ismereteinket is, valamint a székely és nyugati nyelvjárások összehasonlításai (vö. MNy. 1917-től) nyelvjárásaink történetét.

A közönyösség ráfeküdt nálunk e területre, s nem ismerjük nyelvjárásainkat eléggé. Pl. a palóc nyelvjárásokat csak úgy ismerik, hogy *ő*-zók, s mikor a HB. nyelvjárásáról szóló dolgozataimban rámutattam, hogy a nyugati palócságban Mátyusföldén, Dcáki közelében, Szenc vidékén s általában a Felsőduna mellékén is van *ő*-zés, akadt nyelvész, ki nem akarta ezt elhinni. Mert BALASSA J. Magyar Nyelvjárásai után ott nem ismernek *ő*-zést, ill. részleges *ő*-zést, valamint *í*-zést sem. Pedig ez az *ő*-zés Szenci Molnár Albert Naplója és levelezése alapján is kimutatható ott — visszamenőleg oklevelek alapján egész az Árpádkorig a HB. koráig. (Vö. A HB. mint nyelvjárási emlék c. tanulmányomat NyF. 71:21. Bp., 1915.)³ És én jártam is ott, mert fontos, hogy a nyelvjárások ismeréséhez utazzunk is sokat. Nem elég csak könyvből ismernünk őket. Különben megesik, hogy értekezést is írunk régi művek szerzőjének tisztázására, ú. n. nyelvjárási módszert használunk, de nem tudtuk, hogy *ő*-, *ě*- és *í*-zés együtt

¹ Finnben vö. SETÄLÄ, Yhteissuomalainen äännehistoria. Helsingissä, 1899.

² Vö. SZINNYEI J., Visszatekintés: MNy. X, 53—4. és GOMBOCZ egyet. előadásait: Magyar történeti nyelvtan III. Hangtan II. Hangtörténet. Bp., 1925. stb.; azonkívül SZINNYEI és MELICH kutatásait NyK., s MUNKÁCSI, A m. magánhangzók történetéhez: NyK. XXV.

³ Sőt rámutatott a mátyusföldi *ő*-zésre már ZOLNAI GY. BALASSA i. m. bírálatában: NyK. XXIII, 315.

is előfordulhat egy nyelvjárásban, s nem kell ezeket együtt különböző nyelvjárások keveredésének vennünk — és az *ő*-zés körébe tartoznak a *földen, sívölt* és *törvénybe* szavak is, habár a köznyelvben szintén *ő* van bennük.¹

Ezért is szükséges a magyar nyelvjárásokkal behatóbban foglalkoznunk a tudományegyetemen is. Hol vagyunk pl. a magyarországi német nyelvjárások leírásai mögött? Összevetettni a M. Tud. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából PETZ GEDEONTól szerkesztett Magyarországi német nyelvjárásokat, meg a PETZ, BLEYER és SCHMIDT H.-től szerkesztett Német philologiai dolgozatokat. A magyarországi szláv nyelvjárások c. tervezett sorozatban pedig, melyet az Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából ASBÓTH OSZKÁR szerkesztett, PÁVEL ÁGOSTTól ott van A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana. Bp., 1909. E leírások terjedelmükben is meghaladják a leg részletesebb magyar nyelvjárásleírásokat, nemcsak módszerükben. ZOLNAI GYULA Népnyelv és nyelvtörténet c. cikkében 36 évvel ezelőtt (Nyr. XXI, 6—12) panasolja, hogy „lehetetlen észre nem vennünk, mily szörványos az érdeklődés még ma is népünk nyelvahagyományai iránt. Egész vidékeket említhetnénk, melyek a tudomány előtt még teljesen vagy részben ismeretlenek, s ha csak a gyűjtő munkások egykori számát vetjük is egybe² a legutóbbi évek megfigyelőivel, gyarapodó. érdeklődés helyett csökkenést fogunk találni... Maga a népnyelvahagyományok tudományos becsének tudata se vált nálunk általánossá“ — írja, s számos újabb tanulságos leletet mutat be elveszettnek vélt ősi nyelvi emlékeinkből, melyek a népnyelvben ma is lappangnak (*gyujtovány-hideg, jug-szél* stb.), amilyeneket azelőtt SIMONYI ismertetett a Nyr. XVII. kötetében 8—12. l.

Igy vagyunk ma is, holott népnyelvünk magyar nyelv-helyességi, nyelvtörténeti, műveltség- és fajtörténeti, telepe-déstörténeti, embertani, irodalomtörténeti, néprajzi, népzenei stb. szempontból is becses adatokat, leleteket foglal magában, csak tudjuk megfigyelni. Nem hiába emelte ki nyelvahelyességi szempontból is a népnyelv fontosságát ARANY JÁNOS Vissza-tekintés c. cikksorozatában.³ Nyelvtörténeti tekintetben meg az új-grammatikus irány⁴ már a múlt század 70-es éveiben

¹ Vö. A Balassi-komédia szerzőjének kérdése c. cikkemet (Irodalomtört. 1914.) és FARKAS Gy. újabb cikkét (B. M. árultatásának szerzője: MNy. XXIII, 541—7), hol azt állítja, hogy a BORBÉLYTól idézett példákat kritika nélkül fogadom el s *ő* ző alaknak sorakoztatom fel az előszónak minden olyan szavát, melyben *ő* egyáltalán előfordul, így a *földen, sívölt* és *törvénybe* szavakat is, melyekben köznyelvi *ő* van (i. h. 542—3). Természetesen s „kritikával“ idézem, mint ahogy kritikával fogok felelni cikkére is.

² A Nyr. első két évtizedéből.

³ Szépirodalmi Figyelő 1861. és Prózai dolgozatai 4. kiad. 111. l.

⁴ BRÜGMANN, OSTHOFF, PAUL, DELBRÜCK stb. Vö. DELBRÜCK, Einleitung in das Studium d. indogerm. Sprachen^o. 1919. 122.

helyesen méltányolta — mondattani téren is.¹ Milyen szép pl. nálunk a népnyelv fölhasználásával SZINNYEI JÓZSEFNÉK A birtokos személyragozásról szóló akadémiai székfoglalója (Nyr. XVII.) s SZARVAS, SIMONYI, ZOLNAI és mások számos értekezése (vö. a Nyr. évfolyamait). Az élő nyelvjárások ilyen figyelembevételre az újabb, valódi nyelvtudomány egyik szilárd alapja nálunk is.

Az újabb német filológiában helyesen emeli ki a német néptudomány (Volkskunde) körében a német nyelvjáráskutatás úttörőinek (SCHMELLER, FROMMANN, WEINHOLD, WENKER stb.) jelentőségét MICHELS jénai egyetemi tanár Über Begriff und Aufgaben der deutschen Philologie c. prorektori beszédében (Jena, 1917. 10 kk.). Gondoljunk csak KRIZA, BUDENZ, HUNFALVY, SZARVAS és mások idevonatkozó érdemeire nálunk is! Nem hiába gyűjtöttek és írtak a németek rengeteg anyagot nyelvjárásaik és nyelvjárásköltészetük, népnyelvnyományaik ismertetésére. A német nyelvjárások különös figyelembevételével írta újabban L. SÜTTERLIN jeles Újfelnevet nyelv-tanát.² A népnyelvből indul ki a 'hochdeutsch' tanításában R. HILDEBRAND iskolája is.³ A német filológia körében a nyelvtudomány őstörténet, s e körön belül a hely-, személy- és családnevek is, melyeknek egész irodalmuk van. Hasonlóképpen a finnben.⁴ Így vagyunk a magyarban is — különösen a népnyelvi hely-, személy- és családnevekkel! EWALD GEISZLER szerint: Aki a nyelvjárást nem szereti, nem szereti a saját népét, nem a körülötte levő népet és nem az azelőttit, amelyből származott. Aki a nyelvjárást gúnyolja, gúnyolja apját és anyját. Mert a nyelvjárás — korlátozásokkal — az elődök nyelve. Gyökerei egészen a középkorig mennek vissza.⁵ A nyelvjárások igazítanak el az irodalmi nyelv létrejöttének és fejlődésének kérdésében is.⁶

Íme ezekért kötelességünk népnyelvünk behatóbb tanulmányozása nemzeti szempontból is. S azt hiszem, méltán elvárhatjuk a Magyar Tudományos Akadémiától, mely eddig is annyit tett nyelvünk ügyében, hogy nyelvtudományi bizottsága most már az anyagi viszonyok kedvezőbb változásával

¹ Vö. pl. ZIEMER, Junggrammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax². Colberg, 1889.

² Neuhochdeutsche Grammatik unter besonderer Berücksichtigung der neuhochdeutschen Mundarten. Erste Hälfte. München, 1924.

³ Vö. RUD. HILDEBRAND, Vom deutschen Sprachunterricht in der Schule. Herausg. von W. OPFERMANN.

⁴ Vö. pl. A. KANNISTO, Über die früheren wohngebiete der wogulen etc. és E. A. TÜNKELÖ, Paikannimien selitystä (kny. a Hämeenmaa I. c. múból). 1927.

⁵ Erziehung zur Hochsprache. Erster Theil: Die gute d. Aussprache etc. Halle (a. Saale), 1925. 157—8.

⁶ Vö. A m. irodalmi nyelv létrejöttére vonatkozó előadásom kivonatát MNy. XXII, 364. addig is, míg tanulmányom megjelenhetik.

a magyar népnyelv tanulmányozását is újból jobban fölkarolja. Tudományegyetemeinken és középiskolai tanárképzőinkben pedig e fontos tárgynak — mint népi és történelmi segédtudománynak is — gyakoribb, sőt állandó előadását kívánjuk.

ERDÉLYI LAJOS.

A veszprémvölgyi görög oklevél σομβώτου-ja.

A veszprémvölgyi görög oklevél szerint Szent István király a veszprémi monostornak a Duna mellett fekvő Szántó (az oklevélben: σαμτάρ, σάμταρ) falu határában egy σομβώτου nevű révet ajándékozott hét révésszel. Az oklevélben erre vonatkozólag ez van: καὶ τῷ πέραμα τοῦ σομβώτου μετὰ καὶ περάτας ἑπτὰ. GYOMLAY ezt így fordítja: „és Szomvóto révét, vele révészt is hetet“ (Szent István veszprémvölgyi donatiója II, 14, 17); CZEBE pedig A veszprémvölgyi oklevél görög szövege c. értekezésében így: „úgyszintén a szombótu-i révet hét révésszel“ (17, 30, 78). Kálmán király latin renovatiójában nincs meg a rév neve; e latin oklevélben csupán ez áll: „naulum portus cum septem naucleris“ (I. FEJÉRPATAKY, Kálmán király oklevelei 34).

A következőkben arra keresem a feleletet, milyen magyar névnek, szónak felelhet meg a görög szöveg σομβώτου-ja. Mert, hogy magyar név a σομβώτου, abban alig lehet kételkedni. Magyarinak tartja HÓMAN BÁLINT, aki benne Szántó neve ó-magy. Számταρ (vö. a gör. oklevélben: σαμτάρ, σάμταρ) alakjának a változatát keresi (A veszprémvölgyi 1109. évi oklevél hitelessége. Budapest, 1912. 5, 6. l.). Magyarinak tartja CZEBE GYULA is, mert a σομβώτου ου-jában régi magyar tövégi u hangot lát (vö. i. ért. 30); arról azonban hogy milyen magyar szónak felelhet meg a σομβώτου, nem nyilatkozik.

A σομβώτου rév nevére annak a vidéknek, ahol a mi Szántó-nk feküdt, a mai földrajzi nevek nem adnak felvilágosítást. Szántó ui. „a mai pestmegyei Tass község határában levő Pusztaszent-György helyén volt és Fehér megyéhez tartozott... A rév [pedig] azonos a későbbi Szigetfőrévvel“ (I. HÓMAN i. ért. 5); vö. 1356: Poss. Zygethfew cum portu et naulo in fluvio Danubii; 1421: Vadum in fluvio Danubii inter possessiones Zenthgeurg et Zigetfew. Zenthgeurg reue vocatum (CSÁNKI III, 351). Ném marad tehát más hátra, mint magát a σομβώτου alakot vállalni, hátha ad némi felvilágosítást arról, mi lehetett a révnek a Szent István-kori magyar neve.

Nézetem szerint a σομβώτου csupán két magyar szóval egyeztethető. Az egyik a szombat, a másik pedig a szabad.

A magy. szombat szó XII—XIV. sz.-i latin betűs szórványemlékeinkben személy- és helynévnek használva sűrűn

fordul elő (l. OklSz. *szombat* és *Szombatka*). A XIV. sz. közepéig túlnyomóan *szumbot* > *szumbat*-nak hangzott, a XIV. sz. közepétől pedig a mai napig *szombat*-nak. Ezt az általános szabályt nem rontja le az, hogy az első szótagban *o*-val hangzó alak itt-ott a nyelvjárásokban van már a XII. sz. végén (vö. 1198: *Scombot* szn., 1211: *Zombot*, *Sombot* többször, OklSz.); nem rontja pedig le azért, mert kétségtelen, hogy *szombat*-nak legrégebb *s* a XI. sz.-ban is egyedüli ó-magyar alakja csak *szumbotu* > *szumbot* lehetett.

Szent István király korában az ó-magy. *szumbotu* > *szumbot* névszóból alakult helynevet görög szokás szerint görög betűkkel a következőképpen írhatták volna: 1. $\sigma\omicron\upsilon\mu\beta\omega\tau\upsilon$ ~ $\sigma\omicron\upsilon\mu\beta\omega\tau$, 2. $\sigma\omicron\upsilon\mu\beta\omicron\tau\upsilon$ ~ $\sigma\omicron\upsilon\mu\beta\omicron\tau$, 3. $\sigma\omicron\upsilon\mu\pi\omega\tau\upsilon$ ~ $\sigma\omicron\upsilon\mu\pi\omega\tau$, 4. $\sigma\omicron\upsilon\mu\pi\omicron\tau\upsilon$ ~ $\sigma\omicron\upsilon\mu\pi\omicron\tau$. A 3. és 4. alatti írás lehetőségére vö., hogy görög szavakban az μ utáni π a $\kappa\omicron\upsilon\iota\upsilon$ -ban *s* az újjörögben *b*-nek hangzik, pl. $\epsilon\mu\pi\omicron\rho\omicron\varsigma$ olv. *emborosz* (l. PEcz VILMOS, A görög nyelv dialectusai 341).

Szent István oklevelében a rév neve $\sigma\omicron\upsilon\mu\beta\omega\tau\upsilon$. E név csak akkor lehetne az ó-magy. *szumbotu* megfelelője, ha föltesszük, hogy a görög írott alakból kimaradt az υ ; a görög név helyesen $\sigma\omicron\upsilon\mu\beta\omega\tau\upsilon$. De szabad-e ezt feltennünk? Nézetem szerint aligha.

Az ó-magy. *szumbotu* > *szumbot* köznévből először szn. lett. Szn.-i használatára a XII—XIII. sz.-ból szép számmal vannak adataink (vö. *szombat* és *Szombatka* OklSz.; Vár. Reg. 342. §.: *Zumbot*; 1198. évi okl.: *Zumbotca* JAKUBOVICH-PAIS, Ó-magy. olvasó). Az első hn.-i adatom 1238-ból való (vö. *Zumbothel* = Nagyszombat Pozsony m., l. SZENTPÉTERY, Regesta 647. sz.). A *Szombat*-, *-szombat* (vö. *Szombatfalva*, *Muraszombat* stb.) helynevek vagy hasonló személynévből valók, vagy pedig a hét szombat napjáról való elnevezések. Szn.-ből valók a következők: *Szombatfa* Vas m. CsÁNKI II, 801, LIPSZKY, Rep.; *Szombatfalva* Fogaras m., Udvarhely m., LIPSZKY Rep.; *Szombatszállása* OklSz.; *Szombattava* OklSz. Az e csoportba tartozó hn.-ek szn.-i eredetére szép példa a tőlünk elszakított zalamegyei *Szombatfa* LIPSZKY, Rep., melynek régebben *Szombatháza* neve is volt (vö. 1322: *Zumbathaza* CsÁNKI III, 112). Egy 1381. oklevélben e hely így van megnevezve: *Predium Stephani filii Zombath* CsÁNKI III, 112. A hét szombatnapjáról való elnevezések az olyan nevek, mint *Szepes-Szombat*, *Rima-Szombat*, *Szombathely*, *Nagy szombat*. HUNFALVY PÁL szerint e helyek onnan vették nevüket, hogy vásártartási joguk *szombati* napra volt adva (Magyar folyó- és helynevek: EPhK. IV, 597).

Kétségtelen mármost, hogy abban az esetben, ha a görög oklevél $\sigma\omicron\upsilon\mu\beta\omega\tau\upsilon$ szava csupán íráshiba $\sigma\omicron\upsilon\mu\beta\omega\tau\upsilon$ helyett, a rév neve csakis személynévi eredetű lehet. Magyar neve tehát Szent István idejében *Szumbotu rivi(éh)* ~ *Szumbot rivi(éh)*

lehetett. De épen a személynévi eredetben van a másik akadály. Adhatott-e t. i. a szent király az apácáknak egy révet, amely egyes emberé volt?

A görög oklevél τῷ πέραμα τοῦ σομβώτου helye sokkal könnyebben érthető, ha a σομβώτου adatban a magy. *szabad* névszót látjuk, amely az ó-magyarban **szobodu* > *szobod*-nak hangzott. Összehasonlítva az ó-magy. **szobodu* és a gör. oklevél σομβώτου alakját, két dolgot kell megmagyaráznunk. Az egyik, írták-e a bizánci korban az idegen nyelvi *b* hangot görög betűkkel μβ-vel; a másik, miképpen lehetséges, hogy a magy. *d* hangot a görögben τ-vel írták.

Hogy az idegen nyelvi *b* hangot a görögben a bizánci korban a β- és π-vel való jelölés mellett μβ-vel is írták, arra több példa van. GYOMLAV megállapítja, hogy a Róbert nevet a bizánciak Ρομβέρτος-nak is írták (i. ért.), nemcsak Ροπέριος-nak (l. CZEBE i. ért. 56) és Ροβέρτος-nak. MORAVCSIK GYULA közli velem, hogy Theophylaktos achridai érsek, aki a XI. sz.-ban élt, „Historia martyrii XV martyrum“ c. görög nyelvű művében egy a bolgárok előtt feltűnt népről ír, melynek nevét Ὁμβροι alakban közli (vö. MIGNÉ, Patrologia Graeca 126. köt.: 189B: ἔθνος τι βάρβαρον Ὁμβροι λεγόμενοι: 'valami barbár nép, melyet Ὁμβροι-nak hívnak'; uo. 200D: οἱ προσήμενοι Ὁμβροι: 'az előbb említett Ὁμβροι-ok'). Kétségtelen, amint azt MORAVCSIK hozzám írt szíves soraiban megállapítja, hogy a gör. Ὁμβροι az egyh.-szláv *obri* (több. nom.) népnév görögösítése, az egyh.-szláv *obri* pedig a m. 'avarok'. Itt tehát az egyh.-szláv *b* a görögben μβ-val van írva. Eszerint a görög oklevél σομβώτου-jában levő μβ olvasható *b*-nek.

Lehet-e azonban a σομβώτου-beli τ a magyar *d* hang jele? Azt hiszem, hogy nem lehet. Görög szavakban a κοινή-ban és az új-görög nyelvben csupán az *v* utáni τ hangzik *d*-nek, máskülönben az ó-gör. τ a középkorban is, ma is *t* hang. E szerint a κοινή-ban és az új-görögben a τέλος olv. *télosz*, de: τὸν τόπον olv. *ton dōpon*, πάντοτε olv. *pándote* (l. PECZ V., A görög nyelv dialektusai 342). Ennek az *v* utáni *d* ejtésnek bizonyítéka van Konstantinos Porphyrogenetos-ban is. Szvatopluk nevét, amelyet Szvatopluk morva-szláv alattvalói *Szvětopluk*-nek mondtak, Konstantinos ugyanis Σπενδοπλόκος-nak írja (MHK. 129—30). Ez az írott alak bizonyítja, hogy a bíborban született császár görög beszédjében a nevet görög hanghelyettesítéssel ejtette.

A σομβώτου-beli τ tehát a *t* hang jele. Azt hiszem mármost, hogy az ó-magy. **szobodu* > *szobod*: mai magy. *szabad*-nak volt a magyarban *t*-vel hangzó változata is. E feltevésre feljogosítanak a következő tények:

A) Több esetben tapasztaljuk, hogy az ó-magyar *-di*: mai magyar *-d* kicsinyítő képző az ó-magyar korban *-t* > *-ti*-vel váltakozik; vö. *Forcost* 'Farkasd', *Chigisti* 'Hegyesd', *Cuest*

'Kövesd', *Ruohti* 'Ravaszd' | *Paganti* ~ *Pagandi* 'Poganis, folyó' | *Forcot* 'Farkad', *Kuisfolwt* 'Kisfalud' MNy. XXIV, 116, *Cusit* 'Küsid', *Moncat* 'Munkád', *Zolgat* 'Szolgád' stb. (l. PAIS: MNy. XII, 366, SZINNYEI: NyK. XLIV, 469, JAKUBOVICH: MNy. XIX, 87, MELICH: Honf. Magyarország 48). Nem tartom lehetetlennek, hogy a *menyét* szó -*t*-je is ilyen kicsinyítő képző *d* ~ *t* (l. e szónak a *meny*-ből való származását Nyr. XXXVI, 279, XLVII, 243).

B) Több szónál tapasztaljuk, hogy mai magyar szóvégi -*t*-je eredetibb magyar -*d*-ből fejlődött, s ez a -*d* az eredeti. Néha a két alak ma is megvan, vagy legalább a nyelvtörténetből kimutatható. Ilyen példák: *pajod*, *pajód* ~ *pajot*, *pajót* 'hernyó, pondró, kukac' < vö. tót *pajed* 'ua.', cseh *pajed* 'ua.' (l. MNy. VIII, 152) | *szavatos*, *zuvat*: *szavaty*, *zavagy* < szláv *svod* < *svodъ* (l. Nyr. XXVII, 289, XXIX, 65 stb.) | *zsinat*, régibb magy. *zsinad* MNy. VIII, 152 < vö. lat. *synodus*. Hasonló adatok: *Bernát*, *Korlát* < vö. *Corrado*, *Conradus* (l. MNy. VIII, 152); *Saroltu*, *Karoldu* (l. MELICH, Honf. Magyarország 48 kk.).

Ilyen *t*-vel való alakváltozat a *szabad* szónál is kimutatható. A mai sopronmegyei Nagy- és Kisbarom középkori neve *Szabadbaran*. Erre a névre *t*-vel és *d*-vel írott alakjaink vannak: 1245: *Zobod baran* CSÁNKI III, 600 ~ 1225: *Zoboth Baran* KOVÁCS, Ind. (de: *Zobotbaran* CSÁNKI i. h.); 1431: *Zabathbaran* CSÁNKI i. h. (a KOVÁCS, Ind.-ben 1093-ból idézett *Zabathegh*-re vö. *adhat* olv. *athat*).

Azt hiszem, ezek alapján nem merész a feltevés, hogy a görög oklevél $\sigma\upsilon\beta\omega\tau\upsilon\upsilon$ szavában az ó-magy. **szobodu* > *szobod* 'szabad' szónak -*t*-vel hangzó alakváltozata maradt reánk. A révnek tehát Szent István király korában *Szobotu ri* ~ *Szobodu ri* neve lehetett. Az összetételre vö. a *Szabadaszó*, *Szabadhegy*, *Szabadlak*-féle összetételeket (l. OklSz.).

MELICH JÁNOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A rokonnépek statisztikája. A Szovjetországra 1926. december 17-én megtartott általános népszámlálás a rokonnépekre vonatkozólag — a központi orosz statisztikai szemle 1927. novemberi számában közölt adatok szerint — a következő eredményt szolgáltatta (zárójelben az 1920-as adatok; vö. *Revue des Études hongroises* 1923:195—201):

Votjások	497.552	(686.049)	lélek
Cseremiszek	427.131	(300.069)	„
Zürjének	208.407	(186.878)	„
Mordvinok	1.199.690	(1.023.841)	„

B Z.

Balassa-e vagy Balassi? Minden eddigi vitatkozás ellenére kétség uralkodik abban a kérdésben, hogy mi volt a XVI. század nagytehetségű magyar lantosának a neve: *Balassa* vagy *Balassi* Bálint? BEÖTHY ZSOLT a *Balassi* név mellett foglalt állást, s tanítványai ma is következetesen *Balassi* Bálintról beszélnek. Ezzel szemben TAGÁNYI KÁROLY (Századok 1895: 179) a *Balassa* nevezet mellett tört lándsát. Ugy érvelt, és az ő nyomán a költő életrajzírója is, hogy ennek a formának kiejtése biztos: fennmaradt a család ősi fészkének: *Balassa-Gyarmatnak* nevében, gróf *Balassa* Bálint volt a család másik költő tagja, s a XIX. század végéig gróf *Balassa* család élt és szerepelt Magyarországon. TAGÁNYI meg is próbálja fejteni a *Balassa* nevet; szerinte annyit jelent: 'Balázs-fia'. A *Balassy* írásmód kiejtése kétes, TAGÁNYI szerint valószínűleg *Balassy*-nak mondták.

Ezekhez az érvelésekhez a következőket fűzhetem: Bálint költőnek a neve három alakban maradt reánk; a *Balassa* és *Balassy* írásmódokon kívül legismertebb arcképe alatt így áll a neve: „Valentinus *Balas*“. Kétségkívül mind a három írásalak más-más kimondási módot takar. A három alak közül bizonyos a *Balassa* forma kiejtése. Ugy mondták, ahogyan írva van. Származtatásának TAGÁNYI-féle megoldása felől kétségeim vannak, de ehhez itt nem szólok, csupán a másik két írásmód kiejtését szeretném megállapítani.

Hogyan mondhatták a *Balassy* alakot? Régi helyesírásunkban az *ss* betűk *zs* hangot is jelöltek, vö. *Dessewffy*. Ha az *ss*-et *zs*-vel helyettesítjük és a második *a*-ra ékezetet teszünk, a *Balázi* névet kapjuk. Hogy a *Balassy* írásformát *Balázi*-nak ejthették, a következőkből gondolom: Többször találjuk ezt a nevet ilyen helyesírással: *Balázi*. Már pedig a *β* nem lehetett *ss*-hangzású, mert pl. a „Beteg lelkeknek való füves kertecské“ címlapján, ahol a *Balázy* alak szintén előfordul, a kétségtelen *ss*-nek hangzó kiejtést így látjuk jelölve: *egeffeg*. Viszont a *Balassa*-család akkori helyesírását megfigyelve, azt látjuk, hogy a *β*-vel a *zs* hangot írják, pl. *Balassa* Jánosné, Bálint anyja, a *zseb* szót így írja: *βéb*.

A *Balás* alakból, a régi helyesírási szokásokat szintígy figyelembe véve, a *Balázs* kiejtést kapjuk.

Van-e nyelvtörténeti valószínűsége, hogy a költőt a *Balassa* Bálint néven kívül *Balázi* vagy *Balázs* Bálintnak nevezték? Nyilvánvaló, hogy mind a három név a család egyik hatalmas ősenek *Balázs* keresztnevéből származik. Mármost milyen alakban maradhat fenn a magyar nyelvben az apa vagy ős keresztneve leszármazottai vezetéknéve gyanánt? Tegyük fel, hogy az apát Istvának, a fiút Miklósnak hívták, akkor latinul a fiút így nevezték: *Nicolaus filius Stephani* vagy a *filius* szó elhagyásával: *Nicolaus Stephani*. Hogyan fordították ezt a két latin nevet magyarra? Minthogy eredetileg a birtokviszonyt a finnugor nyelvekben sem a birtokoson, sem a birtokon nem jelölték, a birtokviszonyban álló szavakat csupán egymásután tették pl. a vogulban: *vāta-xum mañ pir*. Ilyen jelöletlen birtokviszonyok a magyarban ezek: *háztető*, *csizmasarok* stb. *Nicolaus filius Stephani* ilyenformán magyarra for-

dítva lett: *István fi Miklós*. Ilyen nyelvi adatok az *Istvánffy*, *Dessewffy*, *Pálffy* stb. családnevek.

A *Nicolaus Stephani* birtokviszony ugyanígy lefordítva, lett: *István Miklós*. Analog alakulatok a következő személynevek: *Sándor Mátyás*, *László István* stb. A vezetéknevül szolgáló keresztnév tehát egy ős keresztnévét őrzi. Azaz egy *Balázs* nevű ős *Bálint* nevű utódát ilyenképen latinul *Valentinus Blasii*, magyarul *Balázs* (régies helyesírással: *Balás*) *Bálint* néven ismerték.

Le lehetett azonban a *Nicolaus Stephani* alakot úgyis fordítani, hogy a birtokviszonyt a birtokoson az -é ~ -i birtokra mutató képzővel jelölték, azaz *Istváné* vagy *Istváni Miklós*. Ebbe a kategóriába tartoznak az *Andrássy*, *Miklóssy* stb. családnevek. *Valentinus Blasii* tehát így lefordítva lett *Balászi* (régies helyesírással: *Balassy* vagy *Balaßi*) *Bálint*.

Ezek után arra a kérdésre, vajjon *Balassa* vagy *Balassi* *Bálint*-ről beszéljünk-e, azt felelhetjük, hogy lehet szó *Balassa* *Bálint*-ről, de nem *Balassi*-ről, legfeljebb *Balázs*-ról vagy *Balászi*-ről. Csonkás Mihály.

Szórvány-nyelvemlék, szöveg-nyelvemlék. A magyar nyelv történeti szempontú tanulmányozásában a legutóbbi három évtized folyamán mindinkább fokozódó jelentőséget nyernek az idegen szövegekben: külföldi vagy hazai eredetű kútfőkben és oklevelekben előforduló magyar szavak, szókapcsolatok meg tulajdonnevek. Sőt teljes értékű nyelvtörténeti adatokul való felismerésüknek igen nagy része van abban a lendületben, amely a jelzett időszak magyar nyelvtudományában mutatkozik.

És különös, annak a rendkívül gyakori és fontos nyelvemlék-típusnak, amelyet az idegen nyelvű szövegekbe ágyazott magyar nyelvelemek szolgáltatnak, a megjelölésére nincsen általánosan használt műszó nyelvtudományi irodalmunkban. Egy ilyen műszó szükségességéről főképen akkor győződtem meg, midőn ilyen természetű nyelvemlékeinket JAKUBOVICH EMILLEL együtt az Ó-m a g y a r O l v a s ó k ö n y v számára kezdtük felolgozni.

Mikor szakembereink efféle emlékeinkkel foglalkoznak, meghatározásuk végett rendszerint körülíráshcz vagy felsoroláshoz folyamodnak, Hogy ez a mód mennyire nehézkes, sőt legtöbbször nem is szabatos, kitetszik az alábbi idézetekből.

„Okiratbeli személynevek“ címen PESTY FRIGYES (Nyr. V, 509), „Okiratbeli magyar szavak“ címen NAGY GYULA (Nyr. VI, 35 stb.) közöl adatokat. SIMONAI ZSIGMOND „A régi nyelvemlékek olvasásáról“ c. dolgozatában így beszél: „Adataink magukban foglalják a Halotti Beszéd és a Königsbergi Töredék szavait teljesen, azonfölül a krónikásokéiból, s az okiratokéiból a megbízhatóbbakat.“ (Nyr. VIII, 482.) Magyar Nyelvében ezt mondja: „Van azonban... már a 11. századtól kezdve, számos latin oklevélünk, melyekben szétszórva igen sok magyar tulajdonnév és köznévv maradt fenn“; „... szétszórt apró maradványok...“ (l. m. I. kiad. I. köt. 151—2 és 2. kiad. 109—10; l. még Beöthy Képes M. Irodört.³ I, 107). Műve német kiadásában megfelel az idézetnek: „...eine Menge ungarischer Eigen- und Gattungsnamen zerstreut erhalten blieben“; „...in diesen zerstreuten,

kleinen Überresten . . .“ (UngSpr. 100—1). SZARVAS—SIMONYI a NySz. Bevezetésében (XIII. l.) írja: „latin okiratokban szórványosan előforduló szók“. ZOLNAI GYULA „Nyelvelmékeink a könyvnyomtatás koráig“ c. művében a következőket olvassuk: „a Névtelen Jegyző s a Halotti Beszédet, legelső összefüggő nyelvelmékünket is megelőző latin oklevelek számos magyar névszót. . .“ (7. l.); „elszört nyelvaradványok“ (23. l.); „nyelvelmékeken kívül a XVI. század első harmadából való maradványokat találni. . .“ (42. l.); „egyes szókat tevő adatok“ (29. l.); „egyes szókra vonatkozó adatok“ (42. l.). SZAMOTA ISTVÁN a tihanyi apátság 1055-iki alapítólevelét tárgyaló, e téren korszakalkotó, tanulmányában találjuk: „A középkori oklevelekben levő magyar szókra, mint nyelvünk legrégebb emlékeire nézve. . .“ (NyK. XXV, 129); „az oklevélbeli magyar szók“ (154); „az oklevelek [vagy: középkori oklevelek] magyar szavai (161). A SZAMOTA — ZOLNAI-féle OklSz. alcíme: „Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye“.

PINTÉR JENŐ a nyelvelmék-típusnak ezt a nevet adja: „Árpád-kori nyelvtöredékek.“ (M. irod. tört. legr. id. Bess. fellépt. I, 90 és M. irod. tört. kézikönyve 43). A mindenesetre figyelemreméltó kísérletnek azonban az a fogyatkozása, hogy a *nyelvtöredék* szó nem egyértelmű. Ha jól sejtem, PINTÉR azt akarná vele jelezni, hogy a szóban forgó emlékek csupán darabos elemeket szolgáltatnak az árpád-kori magyar beszédből. Ennek a sajátjának a feltüntetésére azonban a *töredék* szó nem egészen szerencsés, mivel rajta rendszeren azt értjük, ami előbb egész volt, vagyis a mi esetünkben teljes szöveg, mint pl. a „Königsbergi *Töredék*“.¹ Ezért egész hibásan mondja SZAMOTA: „1450-ig, azaz az Ehrenfeld-codexig csak töredékes nyelvelmékeink vannak“ (NyK. XXV, 130). Hiszen a HB. nem *töredékes*, mert nem hiányzik belőle semmi, és az 1055. oklevél-beli *nogu azah fehe rea* szintén nem *töredékes*, mivel soha sem volt teljesebb.

Mint fentebb láttuk, ezekre az emlékekre vonatkoztatva SIMONYI a *maradványok* = német *Überreste*, ZOLNAI a *nyelvaradványok* szavakat említi. Sőt megbeszéléseimből, amelyeket ebben a dologban több szakemberrel folytattam, azt látom, hogy mások is hajlandók lennének a *maradvány* szó használatára. Azt hiszem, a *maradvány* műszó kölcsönzés némely archeologusoktól, akik különbséget tesznek *emlék* és *maradvány* között, olyan felfogásban, hogy az *emlék*-et szándékosan hagyják az utókorra, a *maradvány* pedig véletlen örökség a multból. Szerintem *emlék* meg *maradvány* között ilyen megkülönböztetést csak akkor lehetne tenni, ha az ú. n. *emlék* létesítője valóban gondolt volna az archeologusra vagy nyelvtörténészre. Azonban amint egy római síremlék vagy templom a kegyelet vagy vallásos érzés megnyilvánulása, nem pedig archeologiai tanulmány tárgya akart lenni, olyanformán a HB.-et is a maga gyakorlati célja kedvéért írta az 1200 körüli pap, nem pedig azért, hogy majdan anyagot nyújtson a XIX—XX. századi nyelvtörténeti vizsgáldás számára. Tehát egyfelől az ilyeneket: ἁτελοῦζου, ἀρπαθῆ,

¹ PINTÉR még ekképen említi őket: „A magyar szavak latin mondatokba szöve“ (A m. irod. tört. a legr. id. Bess. fellépt. I, 90); „latin mondatokba szőtt magyar szavak“ (Műv. Kt. M. Irod. tört. 33.).

Tofunec, Bulfuhut, másfelől a HB.-et az teszi eltérő nyelvelmék-típussá, hogy az előbbieket idegen szövegekbe illeszkednek bele mint alkotóelemek, az utóbbi pedig önálló magyar nyelvi képződmény, másszóval a magyar beszéd szempontjából amazoknak nincs, emennek van autarkája.

Felfogásom szerint a *szór* igének és származékainak a jelentésköre az, amelybe a nyelvelmék-típus bizonyos jellegzetes vonásai leginkább beleillenek. Azonban a *szétszórt, elszórt, szórványos* szavak, amelyek már a fentebb idézett megjelölések között is felmerülnek, más irányban túlságosan elkoptatott kifejezések ahhoz, hogy műszóként volnának elkülöníthetők.

A szakemberekkel folytatott tárgyalásaim során a *szórvány* nevet ajánlottam. A *szórvány* szó elsősorban jellemezheti ezeknek az emlékeknek azt a természetét, hogy idegen szövegbe ékelődnek, ettől függenek és egymástól elszigetelve jelentkeznek, továbbá megfelelhet annak a vonásuknak, hogy nem nyújtanak szerves beszédalakulatot, hanem idegen szöveg beszédegységeibe beleolvadó — kevés kivétellel egyes — nyelvelemeket. A *szórvány* a szóalkotás szempontjából szintén megállja helyét. A *-vány, -vény* mai nyelvérzékünk előtt is eleven deverbális képzőink közé tartozik. A *szórvány* mint melléknév 'sporadicus' jelentéssel megvan a Bugár-féle Szóhalmazban (NyÚSz. I, 315).¹ Én itt főnévi szerepben alkalmazom, ahogyan a településtani műszóul szolgáló görög ἡ διασπορά: latin *diaspora* magyar megfelelőjéül is használtam (l. KCsomaArch. I, 274).

Lehetne gondolni a *szóradék* szóra is, amely mindazt kifejezhetné, amit a *szórvány*. De nála az alkalmazhatóság szempontjából kevésbé kedvező mozzanat, hogy a) a *-dék* képző eleve sége visszafejlődött, b) a *szóradék* hosszabb a *szórvány*-nál, c) a *szóradék* meg a *nyelvelmék* szavak együttlereplése a szóvég rímelse következtében a jóhangzás rovására esnek.

A nyelvelmékek másik típusára használt *összefüggő szövegű* megjelölést nem tartom helyesnek. T. i. a jelzőnek mind a két tagja ugyanazt mondja, mert ami *szöveg* (ha nem vált *töredékes*-sé), akkor magától értetődőleg *összefüggő*. Tehát lehetne *szöveg-nyelvelmék* vagy *összefüggő nyelvelmék*. Mégis én a *szöveg-nyelvelmék* nevet ajánlanám. T. i. a *szöveg* a *szórvány*-nyal határozottabban állítható szembe, mint az *összefüggő*, amely a *töredékes* ellentéte gyanánt is félreérthető. Azonkívül így mind a két nyelvelmék-típus neve összetétel volna, amelyben a *szórvány* és a *szöveg* meghatározó elem kötőjellel járulna a *nyelvelmék* alapszó elé.

Tehát *szórvány-nyelvelmék* és *szöveg-nyelvelmék* volnának a kétféle nyelvelmék-típusra ajánlott nevek. A folyamatos előadásban természetesen meg is rövidülhetnének a kifejezések, így: *szórvány-émlék* ... *szöveg-émlék*, sőt egyszerűen csak: *szórvány* ... *szöveg*.
Pais Dezső.

Nyelvészeti problémák nyugati német helységneveinkben.
Ezen a címen SCHWARTZ ELEMÉR f. é. október 12-én a Szent István-Akadémiában székfoglalót tartott. Különösen arra mutatott rá,

¹ A közhasználatú *szórványos* 'sporadicus' a Bugár-féle Orvosi Szókönyvből idézhető (NyÚSz. i. h.).

hogy a nyugati német helységnevek kutatásánál egyik leglényesebb tényező a történeti adatok mellett a helységnevek nyelvjárással alakjának ismerete. Fontosnak azért tartja a nép száján élő alakot, mert a nép-, helyesebben irnoketimológiával (Schreibereymologie) kiformált XVIII. századi nevek igen sokszor helytelen irányba terelik megfigyeléseinket, és leginkább akkor tévesztenek meg bennünket, ha eredeti magyar helységnevek átvételéről van szó. Minthogy a régi magyar nyelvkinestet németek vették s alakították át, szükséges, hogy a helynévkutató tisztában legyen nyugati németiségünk nyelvével, s elsősorban azzal a körülménnyel, hogy általában is miként szokta átvenni az idegen lakosság a környezettől hallott magyar szavakat. Az idegen szókinest átvételénél érdekes példát talál az elvonásra és áttapadásra (Zóánfalva—Wandorf, Ikech—Nikitsch), azután az -en-, -ing és -ling képzőkkel alkotott helységnevekre (Pomogy—Pomokn, Bucsu—Butsching, Drumoly—Drumling).

A helységnevek egy része azután magyarból fordított, másik része pedig eredeti német név. Ez utóbbiak nagyobbára összetett nevek, amelyekben a valódi s nem valódi összetételre találunk egész sereg példát.

A nyelvészeti megfigyeléseknél érdekesebb az a következtetés, amelyre a felolvasó jutott. Azt állapította ugyanis meg, hogy a 440 német helységnevé közül 97 magyar eredetű. Mikor pedig a községek hovátartozását is tekintetbe veszi, akkor azt találja, hogy a 97 község közül 29 a mai magyar területre, 68 Burgenlandra esik, úgyhogy az elszakított részen 20¹/₁₀ eredeti magyar község van. Amikor a magyarból fordított helységneveket is megkeresi, akkor a jelzett százalékszám a Burgenlandban 26⁹/₁₀-ra szökken fel.

Tanulmányozta a községek korát is és ebből oly következtetésre jutott, hogy Nyugatmagyarország községi szervezetei (a városokat nem számítva) a honfoglalás után majdnem mind magyarok, s hogy csak a tatárjárás után kezdődik — főleg a szomszédos Ausztriából — a rendszeres német beszivárgás és térfoglalás.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Kérecinkedik. Ezt a kissé szokatlan hangzású szót a NyF. IX, 29 szerint a esík-szentdomokosi nyelvjárás használja 'hizeleg' értelemben. Csíkmegyeinek mondja, de a nyelvjárás pontosabb megjelölése nélkül, a Nyr. XXVI, 428 is. Az nem kétséges, hogy képzett szó. Alkalmasint névszóból származott a visszaható -kédik (∩kodik) képzővel, tehát alaktanilag így tagolandó: kércin + kédik. Csak az a kérdés, hogy mit jelent az alapul szolgáló kércin szó. Ha ezt tudjuk, akkor bizonyára már könnyen megfejtethetjük, hogy hogyan tapadt a továbbképzett alakhoz a 'hizeleg' jelentés.

A székelység több nyelvjárása ismeri a főnévi eredetű két-szin (ejtve kéccin) melléknevet, mely helyett a magyar nyelvterület egyéb nyelvjárásai meg a köznyelv és az irodalmi nyelv ma rendszerint a kétszínű-t használják épen úgy, mint ahogy

régi nyelvünk *rózsaszín*, *aranyszín*, *kékszín*, *sárgaszín* stb. szavai helyett ma már legtöbbször *rózsaszínű-t*, *aranyszínű-t* stb. szoktunk mondani. De Háromszéken pl. még így beszélnek: „Ojan *kétszín* ember. Ő és csak ojan *kétszín* ember.“ — vagy pontosabb hangjelöléssel: „Mögboacsás, *kéccin* nem vótam.“ (vö. MTsz. és Nyr. XXXVII, 191), és a *kétszín* (*kéccin*) emberen a 'színeskedő, tettető, alattomos, ravasz' embert értik. Ennek a *kétszín* szónak -*kedik* képzős származékát a MTsz. nem jegyezte föl sem mint erdélyi, sem mint máshonnan való tájszót. Pedig hogy ez a régi erdélyi nyelvben megvolt 'simulo, heucheln' jelentésben, arról tanuskodik a NySz. és SzD.² 217; s hogy megtalálható a székelység mai nyelvében is, azt a magam hallomásán kívül egy székelyi író, Tamási Áron Gombás székelv. c. rajzának következő helye is bizonyítja: „Mi az ára [a gombának]? — Ingyen adta az Isten — *kétszínkedett* (*kéccinkédett* 'ravaszkodott, fufangoskodott') a székelv — csak a fáradságot számítom fel: két forintért viheti akárki.“ (Magyar Hírlap 1927. nov. 18.)

Az eddigi adatok szerint a *kétszínkedik* ~ *kétszínkedik* (*kéccinkedik*) szónak csak 'simulo, heucheln, argutor, listig sein' jelentése van ugyan, ámde ebből könnyen fejlődhetett az 'adulor, blandior, schmeicheln, liebkosen' jelentés, hiszen a 'hízlegés, hízlegkedés' igen gyakran ravaszkodással, tettetéssel, kétszínűséggel, kétszínkedéssel szokott együttjárni. S a *kéccinkedik*-nek 'hízleg' jelentése — amint azt HORGER ANTALnak székelvföldi jegyzetein alapuló szíves közléséből tudom — valóban meg is van Brassóban, a háromszéki Középpajtán, a csíki megyei Karcfalva, Jenőfalva, Csomafalva és az udvarhelyi Bibarcfalva községekben. Az ezen jelentésű *kéccinkedik*-ből való azután a *cc* ~ *c* előtt elég gyakori inetimológikus *r*-rel (vö. HORGER: MNy. XXII, 341) alakult és szintén 'hízleg' jelentésű csíkszentdomonkosi *kéccinkedik* ige, a 'heuchler > schmeichler' jelentésű (*kétszín*) *kéccin*-ből pedig a szintén csíki megyei *kéccin* 'hízlegő' melléknév (Nyr. XXVI, 428). Az ilyen hangtani helyzetben fellépő inetimológikus *r* példáit l. MNy. XXII, 211 és 341. Az ott közöltékhez idézhető még: *órapeccentés* > *percentés* > *perc*, *jáccintus* ~ *jácintus* > *járcintus* (MNy. X, 460), *testszín* > *tetszín* (*teccin*) NySz. > *tercsin* (*tercin*) kamuka szoknya (RADVÁNSZKY, Családélet II, 271), *kanavász* > *kanavác* > *kanabarch* (*kanabárc*) kis suba (uo. II, 78). Nem lehetetlen, hogy szintén ilyen inetimológikus *r*-rel lett a bajrosztrák *metz*-ből a magyar *méc* > *mérc* is (vö. Nyr. XLII, 363). Ámbár itt a *mér* 'messen' ige, vagy még inkább a szláv *merica* > magyar *mérce* analógiás hatása is feltehető.

Csüti. A MTsz.-nak egy 1875-ből való adata szerint Háromszék megyében ennek a szónak ez a jelentése: 'hallgass! eláll! le van főzve'. Az EtSz. nem ismeri eredetét. Nézetem szerint szerb—horvát jövevényszó, ugyanannak a *čüti* 'hören' igének a felszólító alakja, amelyből az EtSz. szerint is a mi háborús *csuēs* szavunk való. (Közbevetőleg megjegyzem, hogy a *csuēs* alakot, melyet az EtSz. idéz, sohasem hallottam. Ez valószínűleg nem is mondott alak, hanem csak írott, amely mondva *csuēs*-nek, esetleg *csuēs*-nek hangzik.) Azonban a szerb—horvát nyelvterület jó messzire esik a háromszéki nyelvjárástól. Hogy kerülhetett tehát

a székelységbe ez a déli szláv szó? Alkalmasint úgy, hogy a szerb—horvát nyelvterületen vagy annak közelében jártas-költés székelyek, talán épen székely katonák, tanulták el, aztán hazavitték szülőföldjükre, és az ő révükön terjedhetett ott tovább a *csúti* szó, mely a háromszéki nyelvjárásban már inkább indulatszó volt, semmint ige. Nem lehetetlen, hogy ma már nem is használgják. Tudtommal 1875 óta senki sem jegyezte fel.

Természetesen nem ez az egyetlen példa arra, hogy valamely idegen nyelv sokat emlegetett szava a fentihez hasonló úton-módon belekerül egy tőle messze fekvő magyar nyelvjárás szókészletébe. Így pl. a váci nyelvjárásban ezt szokták mondogatni: „Aszt anná a *domnyézó*, hogy hónap esne! Ha megéteszéd, megládd, hogy megáld a *domnyézó!*“ (1903-ból. NyF. X, 80.) Ez a *domnyézó* nem lehet más, mint az oláh *dumnezeu* 'Isten' szó. Az oláh nyelvterületől jókora távolságban levő váci nyelvjárásba pedig bizonyára úgy jutott el, hogy az oláhság körében megfordult vácvidéki magyarok ragasztották meg szókincsükben az oláh ajkról imádkozva is, káromkodva is gyakran elhangzó *dumnezeu* szót az imént idézett alakban. Valószínűleg ily módon került a hajdúk beszédébe is a tót eredetű *csoto?* 'mi az?' (NyF. LVI, 33). A szalontai ragadványnevek között meg úgy kapott helyet a szintén tót eredetű *nyéznám* 'nem tudom', hogy az a szalontai Balog, akinek ez lett a ragadványneve, „katonakorában ennyit méktanult, osz mindig esz mondokálta“ (Nyr. XLIV, 11). A legelől említett szláv eredetű *csujés* 'hallod', valamint a nyelvtudományi irodalmunkban már többször tárgyalt olasz származású *digo* (< velencei olasz *digo* 'mondom'; SPITZER L. szerint inkább a. m. 'azt hiszem, úgy vélem', vö. Nyr. XLIX, 156) — az illető idegen nyelveknek szintén igen sűrűn használt szavai — a háború idején országsgazerte elterjedtek a harctereket járt katonák közvetítésével.

Csefkő Gyula.

Csápsza. E szó a Szamosháton *nyakleve* st jelent: „Adok ees csáp:szát, oszt é-mehec magad:nak.“ Mint GYARMATHI Vocabulariumából olvasom, a *csápsza* eredeti jelentése 'süveg, sapka', ill. 'főkötő' volt: „*Kucsma, csalma, sapka, süveg, csapicza, csápsza*“ (99. l.), alább pedig: „*Tsepesz, főkötő, tsápsza*“ (101. l.). Vö. még EtSz. 864. A jelölési viszonyoknak ilyenfajta változása, hogy a hely nevével jelöljük meg a rajta végzett cselekvést, nem ismeretlen nyelvünkben. Hasonló jelölésváltozással van dolgunk az ilyen példákban is: „Mindjárt kapsz egy *sapkát!* *Megsapkázlak!* Adok egy *kolozsvári főkötőt!*“ A *sapka, főkötő* jelentése itt is a. m. 'nyakleves'. Idevonható a *nadrágol, megnadrágol, elnadrágol* szavunk is, mely a nadrágon, ill. a vele fődött testrészen történő verést jelenti. A Szamosháton a vásott gyermeknek, ha rosszkodásáért verést kap, azt szokták mondani: „*Ve-res nadrág* a kutyának, ma-ga kereste magá:nak.“

Így jár, aki a zsidónak nem köszön. Ezt az ismert szólásmódot a Szamoshátról is feljegyeztem. Kedélyes hangulatú, évődő, feligmeddig kárörvendő megjegyzés valamely megérdemelt kudarera, felsülésre. Újabb keletű szólásnak gyanítottam. Szótározva először SIRISAKA ANDOR közmondásgyűjteményében találok

(239. l.). Innen vette át MARGALITS (764. l.), ki egy népdal nyomán ilyen formában is ismeri: *Aki a zsidónak nem köszön, átesik a küszöbön.* A Szamosháton ilyen változata is járatos: *Nem árt a zsidónak köszönni.* Mint az Életképek-ből látom, e szólásmód fenti formájában már 1847-ben közkeletű volt (Életképek 1847. II. 833. lap). Jókai Mór használja a „Mi hír Budán?” című rovat egyik tudósításában. A rövid hitecske, mely egyúttal jó példa a szólás alkalmazására is, a következő: „Minap egy gavallér restelt a' többi democrátiával egy ladikban átevezni Budára 's külön csónakot fogadott, de megjárta vele, mert míg a' népeséggel terhelt ladik önterhe által gyámolítva keresztültörte magát a' zajon, addig az üres ladikot aristocraticus terhével egész a' szent Gellértig levitte a' jégtorlat, még tán most is viszi. *Igy jár, ki a' zsidónak nem köszön.*“ Csűry Bálint.

Bársony. MNy. VIII, 402—3 (és újabban a Rozwadowski-*emlékkönyvben*) azt bizonyítottam, hogy a m. *bársony* régen 'seide', újabban 'sammet' honfoglaláselőtti bolgár-török jövevényszó. Hivatkoztam a csuv. *puržŕn* ПААС., *poržŕn*, *puržŕn* Асм., *puržŕn* НИК., *póršín*, *póršun*, *póršum* АНЛQV. kézír., *поршѣн* ZOL. 50 'seide' szóra, amely feltehető bolg.-tör. **baršyn*, **baršun* = köztör. **barčyn* v. **barčun* alak folytatása lehetne. A bolgár-csuvas szó a magyaron kívül átkerült több fgr. nyelvbe is: votj. *buršŕn*, *buršŕn* 'seide' WICHMANN: MSFOu. XXI, 49, cser. *poršŕn*, *poršŕn*, *poršŕn*, *poršŕn*, cser. H. *paršŕn* 'ua.' RASANEN: MSFOu. XLVIII, 180. A cser. alakok csuv. *puržŕn*, a votj. alakok ó-csuvas v. kései bolgár **burčyn* alakot tükröztetnek vissza. A m. *bársony* < ó-magy. *bársun* (vö. 1221, 1226, 1231: *Barsunus* terra, predium, PRT. I, OklSz.) < ósmagy. **baršun* viszont feltehető bolgár **baršyn*, **baršun* szabályos megfelelője. Ugyancsak török eredetű lesz az or.-egyhszl. *bračina*, *bračino*, *bračeno* 'seidenstoff' is (vö. Gombocz: Nytud. IV, 291, Rozwadowski-*emlékk.*).

Az imént vázolt okoskodás helyességét fényesen igazolja Mahmūd al Kāšgarī újabban előkerült adata is. Kāšgarī-nak 1066-ból való „Dīvān lugāt at-Turk“ című munkájában, amelynek török szóanyagát nemrég adta ki C. BROCKELMANN (Mitteltürkischer Wortschatz. Bibliotheca Orientalis Hungarica I. Budapest—Leipzig, 1928.) találjuk a köv. adatot: *barčyn*, *barčun* 'Brokat' i. m. 31. Tehát ez a nevezetes kulturszó nemcsak a bolgár-törökben, hanem a keleti törökségben (ujgúr?) is ismertese volt.

ZOLOTNICKIJ 50, MUNKÁCSI: UgF. V, 159 és PAASONEN: JSFOu. XV, 2:43 a perzsa *berišem* 'seide' szóval veti egybe. De ha figyelembe vesszük a hangtani nehézségeket, valamint azt a körülményt, hogy a bolgár **baršun* a m. *bársony* tanúsága szerint már a Kr. u. IV—V. századból kimutatható, újperzsa átvételre alig gondolhatunk. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk a kking. *barča* 'seidenzeug' | kiring. *barša* 'ein altertümliches zeug' szavakat sem, amelyeknek perzsa eredete (< perzsa *pārča* 1. 'frustulum, 2. pannus, vestis' VULL. I, 316) nem olyan kétségtelen. Vajon nem lehetne-e arra gondolni, hogy a tör. **barčyn* 'seide' hasonló jelentésű tör. **barča* diminutivuma?

Gombocz Zoltán.

'**Vedlik.** E szavunk eredetéről nyelvészeink tudtommal eddig még egyáltalán nem nyilvánítottak véleményt. Csak CzF.-ék mondják, hogy: „Elemezve vagy *vet-l-ik*, a *vet* igétől, mert a vedlő állat héjját, tollát, szőrét elveti, s mintegy levetkezik, kivetkezik; vagy gyöke *ved* a ruhát jelentő *mez* változata, mintha volna *mezlik*.” (MNySzót. *vedlik* a.) Ez utóbbi származtatásukról persze szó sem lehet, de az előbbi szerintem figyelemreméltó, nemcsak a tőlük adott megokolás miatt, hanem azért is, mert *vedlik* (és *hámlik*) helyett a MTsz.-nak két adata szerint a Székelyföldön azt is mondják, hogy *vetkéznek*. Az én székely gyűjtésemben is van egy Szovátn feljegyzett ilyen adatom; esiki és háromszéki egyetemi hallgatók szerint pedig náluk a köznép egyáltalán nem ismeri a *vedlik* igét (aki ismeri, csak az iskolában vagy az újságokból ismerhette meg), hanem állatokra vonatkoztatva is mindig csak a *vetkéznek* igét használja.

Ebből először is arra következtethetünk, hogy az a körülmény, hogy a köznyelvben a *vetkéznek* ige jelentése csak az emberi ruha levetésére, a *vedlik* igéé pedig csak az állati testtakaró (szőr, toll, bőr, héj) levetésére vonatkozik, talán nem eredeti jelenség, hanem csak jelentésmegoszlás eredménye. A *vetkéznek* és *vedlik* igéknek eredetileg azonos és egységes lehetett a jelentésük, de ez a köznyelvben és a nyelvjáráások legtöbbszörében idővel kettéoszlott olyan módon, hogy az eredeti tágabbkörű jelentéstartalomnak *vetkéznek* csak az egyik, az emberi ruhára vonatkozó részét, *vedlik* pedig csak a másik, az állati testtakaróra vonatkozó részét őrizte meg. (A Székelyföldön, ahol csak a *vetkéznek* ige élt, persze nem volt sem ok, sem lehetőség e jelentésmegoszlásra.) A két ige képzésmódja nem mond ellene ennek a feltevésnek. Valamint ugyanis *vetkéznek* a *vet* igének (az eredeti reflexív funkcióból fejlődött) duratív-gyakorító funkciójú *-koz(ik)*, *-kéz(ik)*, *-köz(ik)* képzős származéka (vö. pl. *csodálkozunk*, *értékelünk*, *gondolkozunk*, *imádkozunk* stb.), épen úgy lehet *vedlik* < **vetlik* is a *vet* igének gyakorító *-l* képzős származéka (vö. pl. a régi *öt* ige mellett *ötlik*, *szembeötlik*). Csak az a kérdés, hogy hangtani szempontból megengedhető-e a **vetlik* > *vedlik* változás feltevése.

Tökéletesen ugyanilyen hangtani helyzetben való *t* > *d* változásra ugyan csak a *kitli* > *kidli* MTsz. esetét tudom idézni (s igen közel járnak még ehhez hazai ném. *Mantli* > m. *mántli* > *mándli* MTsz. és *pántlika* > *pándlika* MTsz.), de egyébként elég gyakori a *t* > *d* hangváltozás. Hogy *hanyatlik*, *botlik* és *kotlik* *t*-je ugyanilyen helyzetben változatlan maradt, azt eléggé megokolja az, hogy a nyelvérzék élénken érzi ezeknek a *hanyattal* és a *botorkál*, *kotol* igékkel ugyanez családba való tartozását. De már lám az *ötlik* ige, amely alapszavának elavulása következtében családtaggá vált, nem őrizte meg feltétlenül a *t*-jét, hanem jókora területen *öklük* MTsz. alakváltozata is van. S a nyelvünkben már kezdetől fogva családtaggá vált *svetlica*-ból *széklice* 'Carthamus, biz. növény' CzF., ném. *Tartl* > m. *tartli*-ből *tarkli* lett. Épen így segíthette elő a **vetlik* > *vedlik* változást az a körülmény, hogy **vetlik* speciális jelentésfejlődése miatt már régen elszigetelődött a *vet* családjától. Egy szóval: én CzF.-éknak a *vedlik* ige keletkezésére vonatkozó első magyarázatát elfogadhatónak tartom.

Millye. A NySz.-ban valamit keresgélve megakadt a szemem a *só-millye* összetételen. Azért akadt meg rajta, mert emlékeztem rá, hogy ez SZILÁDY ÁRON szerint azonos volna a ném. *Salzmühle* szóval; tehát ime ez olyan eset, mikor egy nyelvünkben meghonosodó német összetett szónak csak félig való fordításakor nem az utótagját (vö. HORGER: MNY. XXIV, 119), hanem az előtagját helyettesítették a megfelelő magyar szóval. (Lesz ilyen bizonyára még több is.) De utánajárva ezzel kapcsolatban a ma már elavult *millye* szó kérdésének, úgy látom, hogy SIMONYI, az egyetlen, aki eddig e szó történetével foglalkozott (Nyr. XXXIV, 478), nem magyarázta meg egész helyesen, és semmiesetre sem teljesen.

Idejegyezzük először is azon eddig ismeretessé vált tényeket, amelyekből ki kell következtetnünk a szó történetét. A *millye* jelentése régibb nyelvünkben: 1. 'pyxis, theca, salinum, büchse'; 2. 'örölt só' (NySz., OklSz.). A *mágnés-millye* összetételnek régi nyelvünkben 'compass', a *só-millye*-nek pedig 1. 'salinum, salzfass, salzbüchse' és 2. 'örölt só' jelentése mutatható ki (NySz.). A *mie-só* a Székelyföldön 'örölt só'-t jelent (Nyr. XXXIV, 478, 528 és MTsz. I, 1500).

SZILÁDY ÁRON (RMKT. V, 352) azt mondja, hogy „szinte bizonyosnak látszik, hogy a *salz-mühle*-ből formáltuk” és SIMONYI is úgy gondolja (i. h.), hogy eredetileg „tkp. sóörölt, sódarálót jelenthetett”, de az idetartozó adatok felsorolása után még csak ennyit mond: „Így tehát különös metonimiával az örölt só neve lett a sóörló nevéből.” Magam is valószínűnek tartom e szó német eredetét, de persze azzal a kis igazítással, hogy nem a ném. *Salz-mühle*, hanem a mai hazai ném. *Salz-mühl* (o: *sältsmül*) régibb **Salz-mihle* (o: *sältsmüle*) alakjának lehet az átvétele. A szó további történetét aztán úgy képzelem, hogy ebből az eredetileg **sómalom, sóörló, sódaráló'* jelentésű régi magyar *sómillye*-ből először is jelentéstapadás útján kivált az ugyane jelentésű *millye*. Ennek megtörténte után a darabos *kóssó*-val ellentétben a malomból kikerült örlöttet természetesen *millyesó*-nak nevezték (mintegy: *malom-só*-nak), aminek napjainkig megörzött emléke a székely *miesó*. A ház só-készletét a kamrában őrizték (a darabosat a maga egészében a kamara földjén vagy valamely deszkaállványán, az örlöttet pedig kisebb-nagyobb ládában), az asztalra való kisebb mennyiséget pedig, vagy azt, amit a szántó-vető, erdőlő, munkás vagy utas ember tarisznyájában magával vitt, egy kis *sótartó*-nak nevezett dobozában. Székelyföldi útjaimban számtalanszor láttam a köznép háztartásában és tarisznyáiban ilyen háziipari úton előállított, fából faragott sótartókat, melyeknek öblösre kivájt nagyobb alsó részére szorosan rájár a felső, kisebb fedőrész. Tökéletesen olyan holmi ez, mint amelyet ma a műveltebbek *szelencé*-nek, az alsóbbrendűek pedig *pikszis*-nek szoktak nevezni. Mivel mármost hasonlíthatatlanul gyakrabban beszéltek eleink arról az 'örölt só' jelentésű *millyesó* (> *miesó*)-ról, mely az ilyen sótartóban volt, mintsem arról, mely a kamarában faládjában állott vagy még az örlőmalomban volt, azért könnyen érthető, hogy a *millyesó* összetétel előtagját lassanként arra a kis szelencére kezdték érteni, melyben a napi fogyasztásra való só-t tartották. Így juthatott szerintem a *millye* szó a 'szelence' jelentéshez, aminek

megtörténte után egészen természetesen keletkezhetett a 'compass' jelentésű *mágnésmílyye* és (más egyéb célokra szolgáló *mílyyék*-től való megkülönböztetés céljából) a 'sótartó' jelentésű *sómílyye*.

Mindez teljesen hihetőnek tetszik nekem. Csak azt nem bírom megérteni, hogyan jelenthette *só-mílyye* S z t á r a i nál Illés próféta történetének egyetlen egy helyén (l. NySz.) azt, hogy — 'örölt só'. Vajjon nem *mílyye-só* helyett való íráshiba-e ez a hapax legomenonként szereplő 'örölt só' jelentésű *só-mílyye*? Én SIMONYI-val ellentétben azt hiszem, hogy ebben az esetben nem „különös metonimiá”-nak tulajdonítandó a szó jelentése, hanem igenis írásbeli tévedésnek a szó alakja.

Megemlítem még végül, hogy a székely 'törött só, örölt só, por-só' jelentésű *mies-só*-nak két adat szerint *mies-só* (és egy, hitelt azonban egyáltalán nem érdemlő adat szerint *méesó*) alakváltozata is van. Én saját tapasztalatomból (Brassóból, a csikmegyei Menaságból és Gyergyóalfaluból) csak a rövid *s*-sel való *miesó* ejtést ismerem, azonban nem tartom lehetetlennek, hogy itt-ott talán *miessó*-nak is ejtik, hosszú *s*-sel. De ha csakugyan van ilyen alakváltozata, akkor ez vagy az eredetileg rövid *s*-nek intervocalis megnyúlásából ered vagy népetimológia eredménye, a már érthetlenné vált *miesó*-nak *mies* (< *mives*)-*só*-vá való értelmesítése. (SZINNYEI MTsz. I, 1500 ezért ezt a *mies-só* alakváltozatot választotta címszóznak, s az egész cikket a *müves* ~ *míves* családjába osztotta be.) Azért tartom a *miessó* alakváltozatot másodlagos alaknak, mert a *míves* ~ *müves*, *míves* ~ *müves* szónak a rendelkezésemre álló források szerint csakis 'dolgozó' vagy 'dologra, munkára való' a jelentése, pl. *míves legény*, *míves nap*. Sehol semmi nyomát sem találok annak, hogy valahol 'megművelt, megmunkált, feldolgozott' jelentése is volna. Azt hiszem tehát, hogy e székely tájszó története nem: *míves-só* > *mies-só* > *miesó*, hanem: *mílyye-só* > *miesó* > *mies-só*.

Horger Antal.

Újszerzetes vagy kezdő? KARÁCSONYI JÁNOS „Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig” című művében (I—II. k. Bpest, 1923—4.) a nyelvújítási *újonc* (*szerzetes újonc*) szó mellőzésére következetesen a *kezdő* szót használja. Kezdeményezése — úgy látszik — már követőre is talált. BÁNHEGYI JÓB (A magyar irodalom története I. k. Bpest, 1928. 22. l.) is a *kezdő szerzetes* szót használja az idegen *novícius* vagy a nyelvújítási *újonc* helyett.

JABLONKAY GÁBOR „Loyolai Szent Ignác élete és működése” c. művében (I—II. k. Bpest, 1921.) szintén kerüli az *újonc* vagy *novícius* szót. Ő azonban a régi nyelvhez fordult, s a kódexek korában használatos *újszerzetes* szót újította fel. Az életrajz egyik fejezetének címében is olvassuk: „Hogyan nevelte szent Ignác az *újszerzeteseket*.”

Nagyon helyes és elismerésreméltó az elv, hogy a *novícius* és *novícia* meg az *újonc* szavakat szorítsuk ki, s használjunk helyettük jó magyar szót. Ime, máris választhatunk az *újszerzetes* és *kezdő* között. A kettő közül melyiket válasszuk? Magam a JABLONKAY-féle kifejezést tartom a szerencsésebbnek.

Az *újszerzetes* mellett szól a régiség. Ez egy kihalt régi

kifejezésnek felújítása. A Vitkovics-kódex egyik fejezetének címe: *Új szerzetesek regulája*. Ez Sz. Bonaventura „Regula Novitiorum” c. munkájának fordítása. *Új szerzetes* a. m. ’novitius’. *Új szerzetes* mellett *új barát* is előfordul a kódexekben ÉrsK. 264²¹: „Egy *wy barát* my zerzetwnkben wala.”

Az *új szerzetes* meg *új barát*-nak párja is van a régibb magyar nyelvben: *új katona* vagy *új vitéz*, *új zsoldos*. *Újkatona* a. m. ’rekruta, újonc, tiro’. A XVIII. század végén a bécsi magyar újság, a Magyar Hirmondó, igyekezett népszerűsíteni az *újkatona* szót. Széltében használták az újság szerkesztői, s átvették a vidéki tudósítók is. Csak két példára hivatkozom az 1797. évfolyam I. kötetéből. A ’rekrutázás’ eredményéről beszámolva írja az újság: „Szepes Vármegyében egy nap t. i. Febr. 12-dikén, egélfzenn végbe ment a’ Vármegyére esett 373 *új Katonák*’ ki-állítása.” (311. l.) Majd meg: „A’ Bereg Vármegyére esett *új Katonákat* Februarius’ közepén állították ki, két három éjtszaka, minden láрма nélkül.” (528. l.) Hozhatnék példát a régibb évfolyamokból is (pl. 1794. II. k. 372. l.).

Az *új katona* megfelelői a régi nyelvben: *új vitéz*, *új zsoldos* (tiro, novi vojnik stb.). *Új vitéz* és *új zsoldos* a NySz.-ban is előfordul, míg az *új katona*, *új barát* és *új szerzetes* hiányzik belőle.

A *kezdő szerzetes* is alkalmasabb, mint a *kezdő*. Ugyanis *kezdő* ’elkezdő’ a régi magyar nyelvben ’kezdeményező; inceptor, anheber, anfänger’, a népnelvben pedig ’kezdet’ jelentéssel is előfordul.

A vörösuralom bukása óta szeretjük használni az *újkeresztény* ’kikeresztelkedett zsidó’ szót, így bizvást megmaradhatunk az *újszerzetes* mellett is.

Timár Kálmán.

Máma. (MNY. XXIV, 282.) A MNY.-nek ugyanabban a füzetében, amelyben a *máma* szó eredetét részletesen tárgyaltam, a Népnelv rovatában a 294. lapon a következő perdöntő adatot olvassom: *Mámma mám* mindenkí uraddzani akar. (SZENDREY Zs. közlése.) *Vox populi vox Dei*. Ez a rendkívül érdekes és kapóra jövő adat fényesen igazolja, hogy a *máma* szó csak a *már ma* kifejezés elváltozása lehet. Itt a kettős *m*-mel ejtett *mámma*, valamint a *már* szónak, a *má(r)ma* összetétel eredeti előtagjának, *mám* alakja a *mindenkí* szó előtt legtermészetesebben és legegyszerűbben csak hasonulással, illetőleg pótlónyujtással magyarázható. Magában a *mámma* alakban pusztán a tamáskodó nyelvész olyan kettőződésnek is tekinthetné ugyan az *mm*-et, mint az *ámmen* szóban e helyett *ámen*, azonban a nyomban utána következő ’*mám* mindenkí’ kifejezés kétségtelenné teszi, hogy a *mám* ejtés csak a *már* szó eredeti *r*-jének, illetőleg a népies *mán* változat (l. MTsz.) *n*-jének eltűnését kiegyenlítő pótlónyujtás lehet. A *mámma* ejtés is tehát minden bizonnyal csak eredetibb *már-ma*, illetőleg *mán-ma* ejtésre vezethető vissza.

Zolnai Gyula.

NYELVMŰVELÉS.

Magyarul vagy csak — magyarosan ?

I. A Budapesti Szemle ez évi januári számában (140 l.) ezt olvassuk Horváth János stílusáról: „Előkelőségében is magyaros, meglepően ujszerű fordulatai mellett is gyökeresen hagyományoszerű. . .

Mit kívánt e bíráló szerzője a *magyaros* szóval érzékeltetni? Kétségkívül azt, hogy Horváth stílusa megfelel anyanyelvünk szellemének, sőt alighanem azt is, hogy e tudományos mű nyelve valamikép rokon a magyar föld népének beszédével. Mert csak így válik érthetővé a 'magyaros, noha (?) előkelő' ellentét. Ebben vagy hasonló értelemben a *magyaros* szóval sűrűn élünk, mélyen gyökeret vert a nyelvhasználat talajában; ennek ellenére azok az értelmi árnyalatok, amelyeket benne sejtünk, nehezen ragadhatók meg, tudatosakká nem váltak. Egy elemzési kísérlet, amilyen az itt következő, talán nem bizonyul haszontalannak.

II. A Gracián-féle „Udvari Ember“ fordítását megelőző Előljáró Beszédben így ír Faludi Ferenc (1750.):

Egyre követem és más egyre kérem a' kegyes Olvasót: ne nehezteljen, ha fordításomban néha tsak mellette találtam jární a *Spányol* Authornak; ki akadémikus szeges munka, az idegen Nemzetnek nyelve járását, és annak tulajdonát, szakasztott-úgy Magyarossan ejteni.

Felesleges külön is rámutatni, hogy Faludi itt nem a szó-fordítás nehézségeit panaszolja fel, hanem az idegen nyelv ú. n. idiotizmusainak hasonló magyar kapcsolatokkal és szólásokkal való hű tükröztetését vallja „szeges munkának“. Valamely nép „nyelve járása“ (manière de parler), „nyelve tulajdona“ (construction particulière à telle ou telle langue) az, amit a lefordíthatatlan 'idiotizmus' műszóval jelölünk. Magyar idiotizmusokkal kívánna Faludi a spanyolokat visszaadni, vagyis „szakasztott-úgy Magyarossan ejteni“, s ez az, amire képtelennek érzi magát.

Magyarosan szólni, írni tehát voltaképp annyi, mint magyar idiotizmusokkal élni, a magyar nyelv ősi eredetű és erejű, javarészt lefordíthatatlan, elemezhetetlen, gyakorta illogikus szó-lásaival használni nyelvünket: ezt jelentette kétszáz évvel ezelőtt, ezt jelenti a szó ma is.

Ebből a meghatározásból folyik a szó mai használatának bírálata.

III. Nem helytelen a nyelv, a művészetek, a népszokások világában 'magyar'-t és 'magyaros'-t egymástól elhatárolni. Ön-ként értetődik, hogy nem minden fordulat magyaros, amely magyar, sőt bizonyára megesik bárki magyarral, hogy magyaros szólással él idegen nyelven is. Világos az is, hogy ha magyarosnak mondunk valamely szokást, gondolatformát, erkölcsöt, szinte az öntudat alatt érzik, hogy az a magyar léleknek s népi hagyományoknak legmélyéről fakad, ha nem is több, mint magyar, mindenesetre árnyalatban más, erőteljesebb, emfaticusabb.

Bizonyos mértékben áll ez még a stílus elemeire, de semmikép sem áll már magára a stílusra nézve. Úgy véljük, hogy 'magyaros stílus' már nincsen, csak 'magyar stílus' van. Az előbbi: irodalmunk egy rég letűnt fejlődési szakának hagyatéka. A múlt század derekán, a hazai szellemi élet át-magyarodásának korában, probléma lehetett még, 'magyartalan' vagy 'magyaros'-e valamely nyelvhasználat vagy stílus-zokás, — alakra mindkettő 'magyar' volt, lélekre nézve csak az egyik. Abból a korból maradt meg szívós tenyészetben a valóságos vagy vélt idegenszerűségektől: germanizmusoktól és latinizmusoktól való kóros rettegés, mely még a magunk fiatalságát is átszötte, de ma már alig-alig kísért,

IV. A jelenkor magyar stílusa már régen felszabadult a netán károsnak tekinthető idegen hatások alól s teljesen önállóvá lett. Ezáltal nagyrészt tartalmát veszítette a *magyaros* szó, mint a stílus jelzője. Sem a németnek, sem a franciának, sem az angolnak, sem az olasznak — úgy tudom — nincs egyértékű kifejezése: e nyelvek, e stílusok többé-kevésbbé öncélú és önálló fejlődésen estek át (noha mindegyik állt egy-egy periódusban idegen hatás alatt is), s ennek következtében nem volt rá szükségük, hogy emfatikusabban fejezzék ki a stílus jó nemetségét, franciaságát és így tovább. Nekünk erre szükségünk volt, ma nincsen. S ezzel egy szavunk megürült.

A Faludi értelmében tisztán nyelvi s nem stiláris értelemben a nyugati nyelvek is ismerik a fogalmat, amelyet mi *magyarosság*-gal jelzünk: szavuk nincs rá. Minő író volna is az, aki 'franciásan' írna franciául, plein d'idiotismes! Az ilyen írók már egykor régen úgy jellemezte Gyula Pál, hogy stílusa teli van „keresett magyarossággal és keresetlen magyartalansággal“.

Valóban felettébb gyenge bizonyítvány, ha egy író stílusát *magyaros*-nak mondjuk: keresettséget, affektációt, pózt érzünk e szó alatt, magyarkodást és nem igazi magyarságot. Horváth nyelve más jelzőt érdemel.

Csak *magyar* stílus van, ebben persze jó és rossz, finom és nyers, művelt és bárdolatlan, de nem: *magyaros* és *magyartalan*. Stílusunkat már régóta nem az idegenszerűség veszedelme fenyegeti, hanem az eldurvulás, az elparlagiasodás, az elszíntelenedés és a szomorú elszegényedés réme. Védekezésképp írjunk *magyarul* és ne érzük be a *magyarossal*. Balogh József.

Magyar Hét. A Magyar Hét voltaképen a magyar zseb védelmét jelenti. Okos gondolat, mert a zseb csakugyan fontos dolog. Azonban zsebünk mellett ne feledkezzünk meg nyelvünkről se! Helyes jelszó: Magyar árut végy! De toldjuk meg ezzel: Fölösleges idegen szót ajkadra ne végy! Ne csak az árucikkek behozatalát csökkentsük, hanem szót is minél kevesebbet hozzunk be idegen országból. Ha a fölösleges külföldi áruval magyar iparos kezéből ütjük ki a falat kenyeret, a fölösleges idegen szavakkal meg magyar szavakat szorítunk hátra. Ne dédelgessük tehát itt se az idegent a magyar rovására!

Mennyivel magyarabb lett volna pl. a Magyar Hét, ha a sok *textil* helyett *szövöttáru*-t, *szövőipar*-t, *szövőgyárak*-at hir-

detgettek volna. De szemet szúrt más is. „Ezt a kocsit is a magyar ipar állította elő.“ Ilyen szövegű mondat fejezte ki jogos büszkeségünket a villamosok ablakán. Mennyivel büszkébbek lehetnénk, ha a Magyar Héten magyar észjárással fogalmazott mondat hirdette volna: „Ezt a kocsit is magyar iparosok készítették.“ (A Magyarországnak 1928. november 13-i száma között is ezzel kapcsolatban egy mulatságos esetet. Valaki azt kérdezte egy ilyen „előállításal“ büszkélkedő gépkocsi vezetőjétől: „Hát magát ugyan miért állították elő?“) N.

A mágnáscímek szőrendje. Melyik szórend helyesebb: *Gróf Apponyi Albert*-e vagy *Apponyi Albert gróf*? Ezen vitakozott júliusban a szombathelyi Vasvármegye c. napilapnak két cikkírója.

Fogas kérdés; már a XVIII. század óta folyik miatta a harc. Sokan írtak róla, legrészletesebben — történelmi szempontból vizsgálva a dolgot és népnyelvi adatokat is bőségesen gyűjtve — SZILY KÁLMÁN (A mágnás-czím a magyarban: MNY. I, 49—60 és 109—15). De bár nagyon sokan hozzászóltak, sőt talán épen azért, máig sem jutott dűlőre a vitakozás. *Gróf Apponyi* pártján van pl. a Debreceni Grammatika, KAZINCZY FERENC és VERSEGHY FERENC, továbbá BRASSAI SÁMUEL, GYULAI PÁL, JÓKAI MÓR, KARDOS ALBERT, KOZMA ANDOR, SZILÁGYI SÁNDOR, SZILY KÁLMÁN és TÓTH BÉLA. *Apponyi gróf* híveihez tartozik a többi közt FÖLDI JÁNOS, GYARMATHI SÁMUEL és RÉVAI MIKLÓS, az újabbak közül BALOGH PÁL, BARTHA JÓZSEF, CSAPODI ISTVÁN, MOLE CZ BÉLA, RAKOSI JENŐ és SIMONYI ZSIGMOND.

Az előbbieket szerint az átöröklődő mágnáscímeket (*herceg, gróf, báró*), valamint a *doktor* címet is, eleje kell tenni, a vezetéknévnek; az utóbbiak álláspontja pedig az, hogy ezeket a címeket is — mint minden foglalkozást, hivatalt, méltóságot jelentő kifejezést — hátra kell vetni a családnév mögé, mert az előretétel idegenszerű: a latin és a német nyelv szórendjének utánzása. Az elsők arra hivatkoznak, hogy a *Gróf Apponyi*-féle szórendet már szentesítette a negyedfél százados irodalmi szokás, azonkívül az élő nyelvhasználat is a legtöbb magyarulakta vidéken ezt a szórendet követi. Épen e nagy multja és elterjedtsége miatt a másik felfogásnak higgadtabban gondolkozó hívei sem akarják a kifejezésnek ilyen formáját kiirtani, azonban mégis helyesebbnek és magyarosabbnak tartják az *Apponyi gróf*-féle elrendezést.

A vita körülbelül holtpontra áll; egyik fél sem tudta teljesen meggyőzni a másikat. Azt lehet mondani, hogy mindenki szabadon választhat a kétféle nyelvhasználat között. Teljes is az ingadozás; némely újságban pl. a kétféle szórend mintegy váltogatva fordul elő: a cikknek a címében az egyik fajta szórendet látjuk, a szövegben pedig ugyanaz a név a másik fajta szórenddel bukkan elénk. Hogy ki fog-e alakulni ebből valaha egységes nyelvsvokás, bajos megjósolni.

Azonban néhány pontban máris van megegyezés. Így nem vitás dolog, hogy előre kell tenni a címjelölő szót, ha különös nyomaték van rajta: „Vannak *Gróf Bánffy*ak és *Báró Bánffy*ak. — Ez a *herceg Esterházy*, nem a *gróf*. — Az egyik csak *Teleki*, a másik meg *Gróf Teleki*.“ A frissiben felavatott *doktor* elmond-

hatja magáról: „Tegnap még csak *Farkas* volt a nevem, ma pedig már *Dr. Farkas* vagyok.“ Nincs véleménykülönbség abban sem, hogy hátra kell tenni a szóban forgó címzéseket a következő esetekben: 1. Ha csupán keresztnévvel vannak összekötve: *az Antal gróf*.¹ 2. A teljes névvel kapcsolatban is, ha a keresztnévet akarjuk különösen hangsúlyozni. „*Zichy János gróf* a gazdája, nem *Zichy Jenő*.“ 3. Ha csak a birtok (lakóhely) nevével mondjuk a címjelölő szót: *a cenki gróf*. 4. SZILY KÁLMÁN (i. h. 114. l.) helyénvalónak tartja a mágnáscímnek hátrahelyezését a felsorolásban: „Jelen vannak. . . . *hercegek*, *grófok*, *bárok*“ és a betűrendes névjegyzékekben is, valamint a mágnáskisasszonyok címzésében: *Bethlen Káta grófnő*.

Ami azt a vádat illeti, hogy a *Gróf Apponyi*-féle szórend magyartalan, ezzel szemben hivatkozni lehet ilyen népies elnevezésekre: *Vollbíró Pandi János*, *Bognár Kovács János* stb. Ezekben semmi idegenszerűség nincsen, mert eredeti finnugor mondatnani sajáttság, hogy a főnév jelzője lehet más főnévnek. (Vö. KERTÉSZ MANÓ, Finnugor jelzős szerkezetek: NYK. XLIII, 1—101.) Így keletkeztek pl. foglalkozást jelentő szavakból lett családneveink, bár ezek a szavak nyelvünkben rendszerint utána következnek a személynévnek: *János pap*, *István gazda* stb. Amikor ui. a papi hivatást betöltő *János*-t meg akarták különböztetni a többi *János*-tól, így emlegették: *a pap János*; ebből állandósult aztán a *Pap János* név. Hasonlóképp mikor az *Esterházy gróf*-ok közül *herceg* lett az egyik, így különböztették meg a többitől: *a herceg Esterházy*, s ez a szókapcsolat merevedett meg a névnek ilyen formájában: *Herceg Esterházy*. Aki a sok *Kovács* közül leteszi a doktori szigorlatot, annak a többitől való megkülönböztetésül *Dr. Kovács* lesz a neve. Ha *Molnár* né özvegy-ségre jut, családi állapotának megváltozását kiemelve *Özv. Molnár* nének nevezzük. Ugyanilyen megkülönböztető jelző a *vitéz* szó is: *Vitéz Horváth Antal*.² Csak egyet nem szabad elfelejteni! Azt, hogy az ilyen megkülönböztető jelző mindig hangsúlyos. Ha tehát *Dr. Szabó*-t vagy *Báró Podmaniczky*-t mondunk, méltán ér bennünket az idegenszerűség vádjá.

Szombathelyen voltaképpen utcanévvel kapcsolatban robbant ki a vita. Főlösképpen, mert utcanévnek leghelyesebb és teljesen elegendő *Apponyi-utca*. Budapesten is *Andrássy-út* van és *Apponyi-tér*, s *Kossuth Lajos-tér* helyett is megtenné *Kossuth-tér* a *Kossuth-nóta*, *Kossuth-szobor* mintájára. *Apponyi* és *Kossuth* mind a ketten annyira kiemelkedtek a hasonló nevéük közül, hogy nevük megbírja ezt a rövidítést. Utcanévnek különben is rövidnek kell lennie, mert ha hosszú, a közhasználat biztosan megrövidíti.

Nagy J. Béla.

¹ Meg kell jegyezni, hogy még így is előkerülhet a címét jelentő szó, ha azon van a hangsúly: *a gróf Laci* a. m. 'a grófék Lacija', épügy, mint *a kertész Jancsi* meg 'a kertészéké'. Idetartozik az is, hogy Gyöngyösön az Orczy-kastélynak egyik gazdáját, Auersperg Anna hercegnőt, ezen a népies néven emlegette mindenki: *Herceg Anna*.

² A *nemes* szónak hasonló szórendű jelzői használatához nem férhet kétség, mert ez — képzője mutatja — nyilvánvalóan melléknév: *Nemes Czike Gábor*.

Könyörgöm. Már idestova félszázada, hogy megróják a nyelvészek a *könyörgöm*, *könyörgöm alássan* kifejezést. Volt, aki az ikes igék mintájára létrejött analógiás alakulásnak tartotta, s az *izzadom*, *mosolygom*, *forgom*, *mozgom* társaságába sorozta be. Mások pedig úgy gondolták, hogy a *kérem*, *kérem alássan* hatása alatt keletkezett. Egyértelműleg hibának tartották, sőt egy buzgó nyelvművelő a magyar nyelv romlásának szomorú jelenségét látta benne, a penészgombához meg az életölő bacillushoz hasonlítva terjedése miatt. A megrovás oka, hogy a *könyörög* sem nem ikes, sem nem tárgyias ige, tehát a *könyörgöm* mindenképen jögtalanul bitorolja az *-m* személyragot. (Vö. Nyr. IX, 215, XXXII, 110.)

Ha a *könyörgöm* eredetét keressük, igazat kell adnunk annak a felfogásnak, mely a *kérem* hatásának tulajdonítja a *könyörgöm* keletkezését. De ha így van a dolog, akkor talán nem is olyan nagyon hibás a *könyörgöm*, mert hiszen nem a tárgyatlan *könyörög* simul ragozásban a tárgyias *kér* igéhez, hanem csak a *kérem*, *kérem alássan* udvarias szóláshoz igazodik a *könyörög* igének szintén csak udvarias közbevetésként használt formája. Maga a *kérem* is csak alakjára tárgyias igealak az ilyen mondásokban: „Én vagyok az, *kérem*. *Kérem* alássan, ott leszek. *Kérem* szépen, nem láttam semmit.“ Sem a személyt, akihez beszélünk, sem magát a kijelentést nem érzi a beszélő a mondat tárgyának. Nem is kérünk ezzel a *kérem*-mel senkit, semmit, hanem csak a beszédünket színezzük vele: szerénységünket, tiszteletünket adjuk tudtára a velünk beszélőnek. Más szóval az eredetileg tárgyias ragozású *kérem* mint udvarias kifejezési forma elszigetelődött alapszavától, a *kér* igétől. Jelentésében már nincsen meg a 'rogare, precari, bidden' fogalom egész képzettartalma. Aki azt szövi a beszédebe, hogy *könyörgöm*, szintén nem akar valóságosan *könyörögni*, hanem a *kérem*-hez hasonló, de annál sokkal alázatosabb színnel vonja be a szavát. A két kifejezésnek ez az érzelmi, hangulati rokonsága vonta maga után alakjuknak egymáshoz hasonulását. Hogy ez a jelenség analógiás alakulás, hogy a *könyörgöm* nem illik bele alapszava ragozási rendszerébe, az bizonyos. De jelentése, érzelmi tartalma miatt az udvarias *kérem* is csak történetileg azonos a tárgyias *kérem* igealakokkal.

Van a *kér* igének egy másik származéka is, amely szintén használatos udvarias kifejezésül: a *kérlek*. Csakhogy a második személyű tárgy még érezhető az ilyen mondatokban: „*Kérlek*, megteszem a kedvedért. Nem jól tudod, *kérlek* alássan.“ Nem is mondja ennek az analógiájára senki se azt, hogy *könyöröglek*.

Ezek után egyik olvasónk valószínűleg megerősítve látja a régi eredményt, hogy mégis csak tűzre való, szabálytalan nyelvi gyom a *könyörgöm*, a másik meg úgy érzi, hogy de bizony jó kifejezés az, mert gazdagabbá, színesebbé teszi a beszédet. Egy-egy mai szavunk, kifejezésünk beszédbeli értékét nem határozza meg csupán az eredete. Tekintetbe kell vennünk a szó alakját, fogalmi és érzelmi tartalmát meg a használatát is. A nyelvújításnak sok szabálytalanul képzett szavát szentesítette a használat, viszont már a XIX. század nagy íróinak is nagyszámú szabályos, jó kifejezése feledésbe merült.

A *kérem* a köznyelvben általános használatú, a *könyörgöm*

ritkábban hallható. Inkább a nép nyelvében lehet elterjedve. Irodalmi adatot is csak népies tárgyú munkákból tudok rá idézni. Almási Tihamér „A tót leány” c. népszínművében (1883.) így beszél az egyik szereplő: „Fel is akartam a tens doktor urat keresni, hogy egy kis medicinát kérjek, de nem mertem, *könyörgöm*.” (46. l.) Ugyanígy olvashatjuk egy mai novelláírónknál: „Kosár Mihály vagyok, *könyörgöm* . . . Siettem, *könyörgöm*, ahogyan bírtam.” (Kilián Zoltán: Napkelet 1926. 847. l.) — Tehát aki *könyörgöm*-mel tarkítja beszédét, népies hangon szól; ha meg nem érez beszéde közben alázatosságot, akkor csak alázatoskodik, mert más képet mutat a szava, mint a szíve. *Sági István.*

KÖNYVISMERTETÉSEK.

KLEMM ANTAL, A mondattan elmélete. Székfoglaló. Budapest, 1928. M. Tud. Akadémia. 8° 164 l.

KLEMM ANTAL, Magyar történeti mondattan. Budapest, 1928. 8° 219 l. Ára 8 pengő. M. Tud. Akadémia. (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve II. köt. 6. füzet. A mű első fele.)

SCHMIDT HEINRICH, Die deutschen Mundarten Rumpfungarns. Budapest, 1928. 8° 34. SCHMIDT HENRIK, szegedi egyetemi tanár, régi idő óta foglalkozik a magyarországi német nyelvjárásokkal, s e vizsgálataiban, minthogy e nyelvjárások nagyobb része újabban, főleg a törökvilág megszűnte után betelepedett lakosság nyelve, nagy figyelmet fordít a betelepültek kivándorlási területére, annak nyelvjárására. E vizsgálataival a nyelvtudományt már eddig is rendkívül értékes, elvi jelentőségű megállapításokkal gazdagította. A fenti füzet gazdag megfigyelések alapján, mély tudással és forró hazaszeretettel megírt igen tanulságos összefoglalás.

TOLNAI VILMOS, Magyarító szótár a szükségtelen idegen szavak elkerülésére. Szerkesztette — —. Második, bővített és javított kiadás. Budapest, 1928. Eggenberger-féle könyvkereskedés. Rényi Károly. IV. Kossuth-u. 2. 8° 339 l. Ára füzve 6 p, kötve 8 p. E nagyértékű szótár első kiadása 1900-ban jelent meg, s már a háború előtti években sem volt kapható. A háború s a nyomában keletkezett nehéz viszonyok voltak az okai, hogy a második kiadás ily soká váratott magára. A második kiadás nemcsak javított, hanem bővített is. A szótárnak nem az a célja, hogy az idegen szavakat megmagyarázza, hogy pontos jelentésüket adja; TOLNAI műve „magyarító szótár, azaz olyan segédkönyv, mely megmutatja, melyek a szükségtelen idegen szavak és mely magyar szavakat és szólásokat szorítanak ki ezek a használatból. Ezért a szótár nem csupán az idegen szó eredeti, helyes jelentését adja, hanem azt és azokat is, miket az élet, a közhasználat sokszor tévesen és hibásan ráruházott.”

VIDOS BENEDEK ELEMÉR, Szófeldrajzi kutatások. Budapest, 1928. 8° 20 l. — Az olasz neolingvista iskola elvei szerint a fr. *janvier* és *jambon* szavak földrajzi elterjedését igyekszik megmagyarázni.

Budapesti Szemle. A Magyar Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti VOINOVICH GÉZA. Budapest, 1928. október. — A számból kiemeljük: NÉMETH GYULA, Akadémiánk és a keleti filológia. Szerző megemlékezvén azokról, akik az Akadémia megalapítása előtt voltak honfitársaink közül a keleti filológia számottevő művelői (így pl. Harsányi Nagy Jakab a XVII. sz.-ban, Kollár Ádám és Uri János a XVIII. sz.-ban, Kőrösi Csoma Sándor a XIX. sz. első felében), részletesen ismerteti azt a munkásságot, amelyet az Akadémia megalapításától 1925-ig, tehát száz év alatt az Akadémia égisze alatt és támogatásával orientalistáink kifejtettek. Mindenütt nagy gonddal állapítja meg, kinek-kinek mik az érdemei, kutatásai eredményei közül mik azok, amelyek ma is helyesek vagy amelyek a dolgok helyesebb megismeréséhez vezettek. Jól esett olvasnunk objektív megállapításait s különösen egy, életében csak a vége felé kellőleg méltányolt, jelesünk munkásságának bírálataát. A dolgozatnak azonban van egy hiánya is. Sehol benne nem találjuk meg, mit köszönhet hazai tudományosságunk NÉMETH GYULA nagyértékű turkológiai munkásságának. Ugy gondolja talán, hogy erről majd az fog beszélni, aki az Akadémia következő száz évi munkásságáról értekezik majd. — RUBINYI MÓZES J e s p e r s e n új világnyelvi kísérletét ismerteti abból az alkalomból, hogy J. erről írt műve németül is megjelent. J e s p e r s e n O t t ó u i. egy új világnyelvet csinált, amelyet *Novial*-nak nevezett el (*nov* a. m. 'új'; I. A. L. = International Auxiliari Lingue 'nemzetközi segédnyelv' *novial* nyelven mondva).

Föld és Ember. Szerkeszti KOGUTOWICZ KÁROLY. Szeged. VIII. évf. (1928.) 2., 3. és 4. sz. — A három szám tartalmából kiemeljük: EPERJESY KÁLMÁN, Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban. (II. és befejező rész. 13 db. melléklettel. A dolgozat megjelent különlenyomatban is.) — KOLOSZVÁRY GÁBOR, A tiszai települések és a halászat összefüggése. — Az Apróbb Közleményekben BÁTKY ZSIGMOND néhány helynév eredetéről ír: *Arad* lehetne az *Ar* < *Or* kicsinyítése, vö. *Or-fő*, *Or-szeg*, *Or-falu*. *Sártvány* puszta Neszmély mellett = *Sár* + *Tiván*, ebben *Sár* = magy. *sárga*, *Tiván* = magy. *Tiván* szn.-hn., mely a tör. *tojan*, *togan* 'sólyom' mása. *Kökemen* hn. *Ad* hn. = tör. *at* 'ló' tulajdonnévül használva. *Bököny*, *Csanak*, *Gaz* hn.-ekben való előfordulására több példa. *Akarattya*, *Szapár*, *Eszény*, *Eszék*, *Bakónak*, *Koponyáspatak*.

Nyelvtudományi Közlemények. Szerkeszti SZINNYEI JÓZSEF. Budapest, 1928. 8° XLVII. köt. 1. füzet. — Tartalma: TOLNAI VILMOS, A nyelvújítás (II. közl.). — NÉMETH GYULA, Az uráli és a török nyelvek ősi kapcsolata. Néhány kétségtelen tény alapján (ilyenek: az uráli alapnyelvi és a török alapnyelvi magánhangzóilleszkedés; több rag és képző ősi egyezése, 32 szóegyezés) kimondja, hogy az uráli és a török nyelvek egymáshoz való

viszonya rokonságszerű ősi kapcsolatnak tekinthető. — KLEMM ANTAL, A vogul és az osztják tárgyas igeragozás. A szerző abból az elvből indul ki, hogy a vogul és az osztják tárgyas ragozású igealakok magyarzatában is ígető (illetőleg időtő vagy módtő)-ből és birtokos személyragból kell kiindulni, s ez elv alapján magyarzza az egyes alakokat. — JUHÁSZ JENŐ, A moksa-mordvin fokozás. Vácolja a fokozást alaktani szempontból, s kimutatja, hogy az ősi fgr. középfok *-mp* ~ *-mb* jele, amely eddig a mordvinból csupán három szóból volt ismeretes, még öt moksa-mordvin szó *-mb*-jében megőrződött. — LOSONCZI ZOLTÁN, A magyar tővéghangzók (harmadik közlemény). — Az ismertetések és bírálatok rovatában ZSIRAI MIKLÓS két művet ismertet. Az egyik T O I V O N E N Y. H., Zur geschichte der finnisch-ugrischen inlautenden affrikaten. A másik „Finnougorszkij Szbornik. Leningrad, 1928.“, amelyben több orosz szerző arról számol be, milyen szerepe volt eddig Oroszországnak a fgr. tudomány történetében. — A kisebb közleményekben Sz. J.-től valók: 1. Két egyszerű denom. ige-képző (a *-h* és a *-v*). 2. Az *izé*-ről kimutatja, hogy fgr. eredetére már Gyarmathi rámutatott. 3. A birtok többségének a Jókai-K.-ben legnagyobbbrészt *-i*, 45 esetben *-ai*, *-ei* és 4 esetben *-jai* a jele. Az *-ai*, *-ei* főleg testrésznevekben fordul elő, amiből arra lehet következtetni, hogy az *-a*, *-e* (és azután a *-ja*, *-je*) személyrag először a testrésznevekbe hatolt s innen terjedt át más szavakra. A terjedésnek ezt a feltevését csupán az zavarja, hogy a kódexben az *-ai*, *-ei* főleg páros testrészek neveinél fordul elő, s ez lehet a latin eredetihez való szolgálai ragaszkodás. 4. A HB. *tiluvt* szavát *tilvutt*-nak olvassa, nem tartja azonban lehetetlennek az újabban felmerült *tiluvt* olvasásmódot sem. — Az Irodalom c. rovatban legújabbán megjelent fgr. tárgyú művek, dolgozatok jegyzékét találjuk.

Symbolae Grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski. Vol. I. Cracoviae, 1927. 8° 1 arckép, XXIV, 336 l. — Rozwadowski János, a lengyel Tudományos Akadémia elnöke és a krakkói egyetem jeles tanára, 60. születésnapja alkalmából tanítványai, barátai és tisztelői emlékkönyv kiadását határozták el. Az emlékkönyv részére annyi kézirat gyűlt össze, hogy az ünnep idejére csak az egyik kötet jelenhetett meg. Ha majd a második kötet is megjelent, a mű tartalmára visszatérünk.

Történelmi és régészeti közlemények Miskolc város és Borsod vármegye multjából. Szerkeszti: LESZIK ANDOR és NYIRY DÁNIEL. Miskolc, 1928. II. évf. 4. szám. — Tartalmából kiemeljük NYIRY DÁNIEL „A boldvai próbaásatás eredményei“ c. cikkének a Pray-kódexre vonatkozó részét. NYIRY szerint a Pray-kódex, amelyet Batthyányi Ignác erdélyi püspök „Sacramentarium Boldvensé“nek nevezett volt el, Keresztelő Szent János boldvai apátsági monostorába kerülhetett a XII. sz. második felében (vö. MKönyvszemle 1927. XXXIV, 247). — LEVELES ERZSÉBET „Miskolc város megváltása“ c. értekezésében a *Miskolc* név eredetéről ír.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Damosi tanuvallatás 1550-ből.¹

Item Stephanus Weres de Petri Jobagio Reginalis Majestatis Juratus | faffus eft fic. hog' w' walkon löth ez wylagra es | twg'a hog' azt a Cýlla mezöt walkayak eltek, es mykor | kafzalni keztek elözerys eg' kecelelj olah Berkes Thamas | eg' daraboth be kertelt wolt Abba a mezöben | es megh kazalta wolt. ennek ellene mondot kemyn Janos. | myvel hog' walkaj Nemzet. Annak vtanna eitys monga | hog' az monoftoryak ez vtan allottak alol az vegheben | es vg' keztek veghötöte haborgany az walkayakkal. |

Item Petrus Lapista, Michael Bora, de Bedecz Jobagiones Michaelis | gheroffy Jurati faffi funt fic. hog' wk' reghen mykor | paztorok voltak barmokat otth a Cýlla mezön öriztek | es afzt twgak hog' akkor egietembe eltek afzt a mezöt | monoftoriak, walkayak, es kecelelyek, es fenkj eg' maft | nem bantotta rayta, de afzt nem twgak howa walo. |

Item Sarga de eadem Jobagio Cafparis gheroffj Juratus | faffus eft eo modo. hog' az w' att'anak Neg' fzaz Joha | wolt es otth fen az erdön öriztek de az beles wýzön | nem mertek altal menný mert feltettek ewwel wket | hog' az walkayak es kecelelyek el wezyk Johokat. ezöknek | ellene monda walkaj Myklos. hog' mywel eg' hatar allat vannak | az monoftoryakkal. |

Item Demetrius fekete de panýt Jobagio Michaelis gheroffj de Zamos | falwa Juratus faffus eft fic. hog' w' giermek koraban | az Cýlla mezön lakot es otth barmot örizött, es | myndeltýgh walkaj földnek twtta. es fzemewel fem latot | monoftory embert otth. ennek ellene monda walkaj Myklos. | hog' mywel eg' hatar allat vannak az monoftoryakkal. |²

Item Stephanus boglya et Joanes Idem de Zent Myhal telke Jobag- | -iones Relicte Luchee Zent Palj Jurati faffi funt fic. hog' | wk' gyermek korokban otth öriztek barmot es walkaj- | -nak twgak az földet ezöknek ellene monda kemyn Janos | hog' mywel wýfalwý fyak. ||

Item Nykor Nan, Theodorus Nan de Brededh. Ac Gabra Serüo, et | Gyño Laczlo de koczýba, et kompana Jobagiones do. Reverendissimi Juratj | faffi funt fic. hog' vk' gyermek korokban az kereztes nyar | kor ott laktak az Cýllan walkayak szolgay voltak es | wk' walkaj földnek twttak. ezöknek ellene monda kemyn | Janos myert hog' mäs orizaghýak es kecelelj nemzetek. |

Item Elias Pafcha de Nag' febes Jobagio Stephani Banffj Juratus | faffus eft fic. hog' w' otth lakot kecelerbe az Verkö-feknel | nót es Neweköd (!) fel. es kecelelyek es wýfalwyak eltek | es walkohoz tartozonak twtta, ennek ellene monda kemyn | Janos, myert hog' kecelelj fyw. |

Item Thomas Pap, Bagol' gawýrla et Joannes Bagol' de kalotha | Jobagiones Michaelis Banffj. et Theodorus pap, Lora | Janos, et Janos deak de eadem kalota Jobagiones Relicte Cafpar | -is Banffj. Ac Gawýrla Pap de eadem Jobagio Gregorij

¹ L. MNy. XXIV, 289—92.

² Itt és az előbbi pont végén nyilván hibás a jegyzőkönyv, mert a tanuknak nem mondhatott ellent Valkay Miklós.

Apafy. et Joannes Aranysz de eadem Jobagio Stephani Banffy | Jurati falfi funt sic. hog wk afzt twggak hog myndenha | afzt a Cylla mezot walkayak, kecelelyek, wyfalwyak | byrtak, de az monoftoryak wk twttokra foha nem | byrtak.

Item Petrus fezt6, Joannes terpe, flora fezt6, philep Idem, de kalota | Jobagiones Michaelis Banffy. Item Michael kowacz, Georgius | gawyrta, Theodorus gawyrta, Georgius kys gawyrta, | de eadem kalota Jobagiones Paulj Banffy. Ac damianus | Brende, Nicolaus Lora et Michael Pap de eadem, Jobagiones Relicte Gasparis | Banffy, Jurati falfi funt sic. hog wk foha nem twggak | hog Cyllat monoftoryak byrtak volna, hanem kecelelj es | wyfalwy, Barom Jarth rayta es walkaj tamafwl feltek. |

Item Martinus peczok de Zent kyral, Jobagio Joannis kemyndj. Juratus | falfus eft sic. hog w az koroztes koron walkon lakot | es walkaj ember fzolgaia wolt, oth az Cyllan orizoth | barmot es twga hog walkaj tamas be haytotta volt | fzolgaywal vg mynt tyllalmafbol es az valflagat megh | votte, |

Item Albertus Czudom de eadem Jobagio Andree toldalaghj Juratus | falfus eft eodem modo vt Martinus Peczok. |

Item Michael tarka de Incel Jobagio Vitalij olczardi Juratus falfus | eft sic. hog w giermekseghetwl fogwant mynd afzt twga | hog az belesen Inneth foha monoftoryak nem byrtanak hanem walkaj tamas voth Cyllarwl hawas Borth, es eo ys | Adoth walkaj Itwannakys fyfth orwth rola. ||

Item Demetrius Molnar de Incel Jobagio Emerici wayda Juratus | falfus eft sic. hog w afzt twga hog az kecelelyek | eltek. ezoknek ellene mondot kemyn Janos. ez okkal hog | kecelelj Nemzet az molnar demeter. Tarka Myhal kedegh | afzt bezelotte hog fyfth orwt ada walkora az | gazdaya penygh tagatta. |

Item Szerb Petrillane de Incel Jobagio vitalij olczardj Jurata | falfa eft sic. hog wys oth lakot az Cylla mezon es | twga afzt hog walkayak byrtak, es fold vamot | vottek rola. de monoftoryak oth femmit nem byrtak o twdafara. |

Item Relicta Symonis Bacz de eadem Jobagio Georgij Sandor Jurata | falfa eft sic. hog az Cyllan w nekj Joha volt es oth | maiorkodot es walkora orwth es faytot adot fold | vamban. |

Item Petrus Syro de dankj Jobagio Reginalis Maiestatis Juratus falfus | eft sic. hogj w myndeltygh afzt twga hog az Cyllat | walkayak byrtak, mert Incelben lakot. |

Item Stephanus Pap de Incel, Petrus gywla, Joannes dragan, | Lazarus dragan, de eadem Jobagiones Relicte Blafij wayda | Item thomas galos de eadem Jobagio Georgy kys wayda. | Item Georgius Borbos de eadem, dominicus Dan, Jobagiones Emerici | wayda, Item Georgius fzerb Andreas danyan, theodorus tot | et alter Andreas demyen, Symon Sepynthes, Zsto takym, de | eadem Jobagiones Ladislaj wayda, Item Joannes Myko, Bara | Anthimus, Joannes Botos, fonde Solde, Michael Bara, et | Bara kozta, hercegh Nyztor, Pandra doma, Bara | maklyzn, Bara Symon, Andreas Janos, flora Ignath, | de eadem Jobagiones Georgij Sandor, Item treph de eadem | Jobagio Petrj wayda, Jurati falfi funt sic. hog wk twgak | eft byzonyal hog walkaj tamas Byrta az Cylla | mezoth, es w nekj attak hawas borth rola mynden | szalafrol, ak kj oth lakot eg

ég örwt, es ég eg fáytot. eſzt mýnd | eghenlö Akarattal vallýak.
de wík nem twggák hog | az monoftorýak otth ſemmýt býrtak
volna. |

Item Ladislaus Ernýw de warcza Jobagio Georgij Sandor
Juratus | faffus eft fic. hog w giermek koraban walkon | lakot
es az w gazdaýa ökrét Cýllara haýtotta fel, | es otth Jart
mýnd walkaý, kecelelj, es mýnd monoftorj | barom de fenkj eg
maft nem haborgatta raýta. ennek | kemýn Janos mondot ellene,
mýwel hog walkaj fýw. ||

Item Stephanus Sýmon de eadem Jobagio vitalij olczardj.
et Georgius | wayda de eadem Jobagio Relicte Blafij wayda Juratj
faffi | funt eo modo, hog wíkys fel mentek az Cýlla mezöre | es
az keceleljekkel es wýfalwýakkal eggýwt örižtek | barmokat, es
hallotak hog walkora föld vamot attak | rola. |

Item Theodorus ghereze, Michael Balota, Joannes erdelý,
de warcza | Jobagiones Ladislaj wayda, Item Joannes erdelj
Alter, Lażarus | ghereze, de eadem Jobagiones Emerici wayda,
ac Abram | Mathe, Stephanus Tabika, Joannes Radh, de eadem
(iobagiones) Relicte | Blafij wayda, Et Paulus Ztana, Joannes
graz de eadem | Jobagiones Georgij Sandor Jurati faffi funt vt
Proximj | Praeonotaj Vngarj, Stephanus Sýmon et Georgius
wayda. |

Item G'wrka Mehes de Thot telke Jobagio Reginalis Majes-
tatis Juratus | faffus eft fic. hog w otth lakot paztor giermek |
koraba es nem twga hog egieb marha Jarth volna | otth az
Cýlla mezön, hanem ez'ak az Inczelýeke es kecelelj | -eke. ennek
kemýn Janos monda ellene, mýert hog kecele | -ly fýw.

Item franciscus giengeli de keczeth Jobagio Melchioris
keczethj | Juratus faffus eft fic. hog w mýkor walkaj Iftwan |
fzolgaýa volt volna fel ment walkaj Iftwan vramal | Cýllara es
otth a mel' barmot monoftorýt kaphattak be | haytottak, ha az
embereth foghattak volna megh ýs be | výttek volna. eſztýs
monga hog w magaýs wagta eg | fel meneffel ket Johnakýs el
az nyakat es az feióket az | karoban tótte. mert vra mýweltette
vele. ennekýs kemýn | Janos ellene monda. |

Item franciscus Bokor, et Joannes Solýom de farnos Joba-
giones Relicte | Sigimundj weres Jurati faffi funt fic. hog wík
mýndeltýk | aſzt walkaj földnek hallottak es twttak, ezöknekýs
ellene | monda kemýn Janos mýwel hog walkaj fýak volnanak |

Item Nicolaus törös de eadem Jobagio eiuſdem faffus eft
Idem. | Item Petrus Bereck de eadem Jobagio eiuſdem Juratus
faffus eft fic. | hog wýs Jart otth walkaj ökörrel. de nem twgga
howa valo. |

Item Michael patakj de Cýganfalwa Jobagio Ladiflaj
Banffj de | mögoro Juratus faffus¹ fic. hog w vg twga hog |
myndeltýgh walkaj thamas býrta, ennekýs ellene monda | kemýn
Janos. ez okkal hog wýfalwý fýw, moftýs otth | vaçon örök-
feghe. ||

Item Joannes Woýfýn de Boez' Jobagio Relicte Ladislaj
Banffj Juratus | faffus eft fic. hog wýs Jarth otth az Cýllan
az | kereztes kort, es kecelelj barmot latot oth hog Jarth |

¹ est hiányzik.

Item Thomas Sorban de Szekellyo Jobagio Relicte Ladislaj | Banffj et Ladislaus Sorban de eadem Jobagio Relicte | Cafparis Banffj Jurati faffi funt fic. hog' wk | ott laktak az Cýlla mezon barmokkal es wk | myndeltýgh walkaj földnek twttak. es az monoftor- | -yak az beles wýzen Jnnet nem Jöttek. |

Item Benedictus vnokaj de damos Jobagio Michaelis Banffj Juratus | faffus est fic. hog' w' monoftorj paztornak atta volt | okret hog' az Cýllan örižze, Mykor est az walkayak | megh hallottak volna rea mentek es ala hoztak | az okret, es az monoftorj paztorok váltottak ky onnat | estýs tvga hog' az kerežtes kort fzent kýralyak fok | okret vöttek volt fel az Cýllara es az walkayak | be hoztak volt, de nem twgga mynth fzeržöttek ky |

Item Andreas Balas de eadem Jobagio Bernardj Banffj Juratus | faffus est fic. hog' harmadewy wýs oda atta volt | okreet az Cýllara monoftorj embernek örižny de | estýs be haytottak volt az walkayak, es az monofto- | -rj paztor fzeržötte ky valamýkeppen fzeržötte. |

Item Andreas gal, de damos Jobagio Stephani Banffj, et Petrus | Nag Mýhal de eadem Jobagio Gregorij Apafy. Ac | Ladislaus feke, de eadem Jobagio Michaelis Banffj | Juratj faffj funt vt praenotatus Andreas Balas. |

Item Clemens Batyz de damos Jobagio Stephani Banffj et Adrianus | vnoka de eadem Jobagio Bernardj Banffj Jurati faffi | funt per omnia vt praescripti. |

Item Cristophorus farnofi de eadem Jobagio Relicte Ladislai Banffj | Juratus faffus est fic. hog' w' atta volt okreet az | monoftori paztornak az Cýllara örižny es attwl az | paztortwl azt halotta hog' az monoftorj föld. |

Item Thomas pap de kalota Jobagio Cafparis Banffj. [*Lucas roska | de eadem Jobagio: kihúzza*] et Georgius dromoý de Beken | Jobagio Stephani Banffj, Coram dominis Paulo gheroffi et | Ladislao Literato hominibus waywodalibus quos nos ad illos | videlicet vt illos fateri faciant miseramus, Jurati fic faffi funt. | hog' wk hallottak, es twggak hog' azt a Cýllat | myndeltýgh walkához býrtak w' barmokys Jart rayta. | mynd wýfalwj es keceljwel egiembe. de wk nem | twggak hog' monoftori löth volna. ||¹

A három ívből összefűzött jegyzőkönyv itt megszakad; további része: két levél, ollóval le van vágva.

A borítékív külsején:

Reverendissimo domino domino Fratri | Georgio Episcopo Waradiensi Tefaurario Ac Reginalis Majestatis | et Illultriffimi fili sui | locumtenenti Judicique generali etc. | domino Nobis semper gratiosissimo.

Hátán egy ép, két töredékes pecsét és egy pecsét nyoma.

A jegyzőkönyv eredetije ívalakban nyolc lapon az Erdélyi Múzeum gyűjteményében (báró Kemény Pál levéltára, magyarvalkói csomó).

Csúry Bálint.

¹ Itt jegyezzük meg, hogy a | jel az eredeti oklevélben a sor végét, a || jel pedig a lap végét jelenti.

NÉPNYELV.

Hevesmegyei helynevek.

Településtörténeti és földrajzi tanulmányaim közben átnéztem az egri kir. törvényszék irattárában őrzött régi térképeket s nagyobb részükről lejegyeztem a helyneveket is. Ezek a térképek határrendezési (tagosítás, arányosítás, urbéri rendezés, legelő-elkülönítés, legelőelosztás stb.) ügyiratok tartozékai, melyeket az irattárban külön kezelnek és gondosan őriznek.

A térképek leginkább az 1830–1870 évekből származnak; ez időközben ment végbe a tagosítás legtöbb helyen. A tagosítás az ősi, sok évszázados birtokállapotot megszüntette és az évszázadok óta szertelenül elaprózódott szántóföldeket ugyanakkora területű, de lehetőleg kevés számú parcellákban osztotta ki. Megszüntette a sok évszázados határbeosztást is, úgyhogy a régi dűlők helyébe egészen másformájú és kevesebb számú dűlő támadt.

A tagosítás előtti munkálat a régi állapotok felvételével kezdődik, s a tagosítás előtti térkép az ősi, eltörlésre itél állapotot mutatja. Helynevek szempontjából ezek a legértékesebbek, mert az ősi helyneveket ezek tartalmazzák. Tagosítás után az új osztásra is átviszi a nép a régi nevek egy részét, de már ekkor sok ősi név elkallódik. A tagosítás utáni állapotról is térkép készül, melyen azonban a tagosító mérnök gyakran számokkal jelzi az új dűlőket, vagy pedig elnevezi, de nem a régi névvel.

Időm rövidsége miatt nem volt alkalmam az egész térkép-anyagot feldolgozni, sőt a tanulmányozott térképek egyrészéről nem is írtam le az összes neveket épen a fenti okból. Ezeknél a név után tett s t b. azt jelenti, hogy a lejegyzés nem teljes. Mégis, amennyire lehetett, felőleltem a hevesmegyei palóc községeket, hogy eredetük tanulmányozásához új anyagot adjak. Az egyes községek helyneveit területi sorrendben közlöm, és pedig a térkép északnyugati, vagy bal felső sarkától kiindulva az óramutató járása szerint. A neveket lehetőleg az eredeti helyesírással adom.

Rövidítéseim: tag. = tagosítás, e. = előtt, u. = után, szab. = szabályozás, rend. = rendezés, urb. = urbéri, terv. = tervezeti, miv. = mivélés, tk. = térkép. √ = ismétlőjel.

*

(A b a-) *Sár* [1868. tag. e. tk.]: Sárhegy, Rókás, Malomsor, Ebbát, Szentannai szőlők, Rugott sár felett, Rónya, Tekerersedő, Tatár mező, Vár patak, Falu rétje, Galagonyás, Kenderföldök, Szécsi harasztja, Czigányra járó, Nagypatakra járó, Polyák harasztja, Ebbát, Fülel rétje, Kutyinka, Töviskes, Két út köze, Keresztül járó, Uton alul, Baksa.

Adács [1812. tag. e. tk.]: Rovány, Kocsordos, Czinéregyház, Kis-, Nagy-sovány, Szilos fertő stb.

Atány [1859. szab. e. tk.]: Vaskapu. — [1868. tk.]: Szórá¹ fertő, Hanyi ér, Kásmánti dűlő, Kertaljai dűlő, Szárazbói határdűlő, Király fertő stb.

(N a g y-) *Bátor* [1859. szab. e. tk.]: Kavicasas, Cserespad, Bakólápa, Keskenybércz, Nagyszóvölgy, Szémihunyó(!), √ kútja, Padoslapos, Emberhalál, Kisárnyék, Peres, Czinege lápa, Ligetbércz, Kuriák harasztja, Medvéslápa, Pipistető, Liget, Alsó-, Felső Dolna, Pénzes lapa, Cserekvölgy, Szálláshelyi, Ördög güdri (!),

¹ A Jászságban gyakori családnév.

~ ~ orma, Szálláshely fenék, Derencse fara, ~ bérc, ~ rét, ~ verő, ~ fenék, ~ árnyék, Fenyvestető, Álmásvölgy(!), Szöllőhegy, Pusztaház fenék, Karásonyvölgy, Vírsemája.

Bátor [1857. rend. e. tk.]: Halom út tető, Balla völgy, Cziczka berke, Szent Gellért hegy, Kuklya tető, Vérese orom, ~ gödör, Verebes tető, ~ völgy, Kecske lápa, Sáfránkert fele, Hosszuoldal, Galagonyás, Kuszka gödre, Szeker alo, Sófia völgy, Tallér orom, Magdalló gödre, Tökés út, Rakna völgy, Kakas ~, Ravaszlyuk, Szántó orom, Kerekárnyék gödre, Bányavölgy orom, Alsó-, Felső-gilitka, Hársaslápa, ~ fő, Dancz Péter bércz, Batri közép orom, Pusztafalu, Tyúk fészek, Vár völgy, Kardics tető, Szónya verő, Gyöngyvirág, Oroszvár, Büdöskő, Kecskehát, ~ fara, Csenege pallaga, Medvés lápa, Cserek völgy bércz, Dóna hegy, ~ völgy, Csordanyom, Leshely, Szénégető far.

Bekölcze [1846. urb. terv. tk.]: Godonya tető, Végvölgy ~ eleje, Farkasa fő, ~ völgy, Rókalyuk, Gözü hegy, Nagy rész, Nádasi torok, Rózsás, Szóke lápa, Férjasszó, Császárbércz, Cserjevégi, Perekonya, Alsólyuktető, Bakos far, Alsótógát, Felső ~, Kis végin, Malom felé, Császárok ortványa, Kukus, Kóslázatető, Tetőlápafő, Biatús, Kurtesván, Medvesfő, Kalakú, Erdőközi, Szurdok, Végin, Falu alja, Cserje végi, Császa bércz, Szóke lápa, Legelő, Lázbércz, ~ laposa, Szilakszó.

Besenyőtelek [1879. tk.]: Szárazbői legelő, Kis-, Nagy-csincse, Alsó-Felső-tatárhányás stb.

Bodony [1843. miv. alatti rész tk.]: Hereng hegyi, Regedény, Masolyája, Sike sára, Nagy Log, Dobogyi tető, Felső-Baláta, Csajkátá, Otasgödri, Ankó rétje stb.

Bodony [1865. tag. u. tk.]: Diákhegy, Nagyverő, Somos töke, Keselyűfészek, Felső-, Alsó-Baláta, Toronytető, Mélylápa, Szénahordó, Felső-, Alsó-Czigánylápatető, Kopasz, Büdöskút tető, Mogyorós lápa, Köblös kút, Hereng hegy, Szeles hegy, János kovács, Pap lápa, Kata rétje, Gergelyháza, Goron kút tető, Gyökerestető, Regedény, Torzsák far, Kenderszer, Kopasz, Bükkpatak bércz, Hosszúk, Kurják, Föszögi bércz, Rostás, Hazug lápa gödre, ~ ~ orma, Hajnal lápa, Nagyárnyék alja.

(B ü k k-) **Szent Erzsébet** [1870/71. rend. u. tk.]: Bérczfa, Csiki szállás, Atrásza, ~ fő, Haszássa, Haszása hegyese, Rusznyássza, Nagy kátza, Gerget, Kajtássza, Kácza, Láz, Kovácsvölgy, Kerekvölgy, Túnanátú, Forrászó, Vármagassa, Szurdokaly, Szélmalom, Dobra, Hosszúverő, Ispán, Csajláz, Sütődomb, Hosszak, Csajdona, Diószél, Nagyárnyék, Csapás, Kővölgy, Koshegy, Nyilasszó, Botásza, Epreskert, Szénáspad, Mánás.¹

¹ 1887-ben BARTALOS GYULA közölte (Adatok az egri egyházmegye történelméhez II, 524—31 l.) a Szent Erzsébet határában talált helyneveket, melyek közül az alábbiak nincsenek meg gyűjtésünkben, vagy helyesírásuk nem azonos az általunk közlöttel:

Buknassza, Kajtássza, Rusnyássza, Botassza, Majkassza, Hasassza, Atrassza, Porosláz, Löláz, Csajlaza, Disznászó, Zernászó, Madarászó, Gányászó, Péter völgye, Gergő völgyi, Beke bikki, Bolya előhajtása, Dancsok, Nyilazó (orum), Nagykö, Kácza hajlása, Kővölgye, Nagykö csurgása, Zelemér hegyese, Lénárd nyak, ~ hegyese, Czene völgye, ~ hegyese, Derecske földje, ~ hegyese, Arany völgye, ~ hegyese, Sulyom hegyese, Kovácsföldje, Dobra laposa, Réz berke, Csokla háza, Ispány laposa,

(B ü k k-) *Szék* [1863. szab. terve tk.]: Czika lápa, Sósverőtető, Csonkástető, Középorom, Farkasverő, Pénzbánya, Rétkert, Kovacsorma, Csapás, Papszék, Gyöngyvirágtető, Nagy Paj László, Pajlászló vereje, Kishegy, Mártontető, Csernoka, Setétárnyék, Szarvashegy, Szerecsenyvölgy vereje, Császárvölgye, Kilaszó.

Deménd [1851. rend. e. tk.]: Nagy-, Kis-aszó, Vizeshegy, Bozóbérc, Csinált út melletti, Körtefánál, Nagyereszvény, Megyeskőbérc, Hidegvölgy, Püncösthegy, Csurgóvölgy, Középhegy, Előhágó, ~ ~ oldal, Baglyas bérc, Hangács, Kis ~, Barátok oldal, Cseresnyés, Biróság, Messzelátó, Menyecske dülő, Cseres, Kis-, Nagy-varnyas, Borsós, Hosszúd. Bodzás, Bilind oldal.

Derecske [1844. tag. e. tk.]: Rókalyuk laposa, Kis Bodor lápa, Kassuk pallagja, Gödönics árnyék, ~ torok, Hangács tető, Kovacsó árnyék, Ósér lapossa, Mester rétje, Kis-Homok tető, Középkútja, Fűzkútrétje, Somostöki verő, Tanka lápa, Mikó láza, Karácsony verő, ~ árnyék, Puzra, Bodor árnyék, ~ völgy, ~ ~ tető, Balata völgy, ~ tető, Kis erdő tető, Hencz hidja, Nagyrét, Goron tető, Lahócza tető, Lancza padja lapossa, Kőzi lápa, Rét kert, Kis völgy padja, Árpás kert, Méhes, Keckés, Sziberek, Nagygödör lapos, Maros láza, ~ lápa, ~ árnyék, Kása rét, Kürthi völgy, Kerek tó tető, Szőlőmegi völgy, Birsalmás tető, ~ laposa, Kis völgy, Szajlai völgy, Egyház lápa, Belső-, Külső-Homok, Nyúzó lápa, Kis Lapos, Betéárnyék, ~ verő, Vár árnyék, ~ tető.

Dormánd [1840. határ tk.]: Székes kút, Vaskapu, Csincsa stb.

Dorogháza [1869. tag. n. tk.]: Bodonyháza, Szurdokfő, Bodony ortvány, Templom gödre, Kopasz verő, ~ ~ re járó, Erdőre járó, Csurgó gödör, Kastély tető, Körtvélyes völgy, Fekete ortvány, Belső lapos, Tormás, Dorog, Tócsa, Hegyesföld, Tekerület, Borsóföld Büdöskút, Kenderföld, Köteles, Dobogó híd, Fűzfakút, Sütő ortvány, Juhakolbérc, Zsiva.

Ecséd [1851. tag. u. tk.]: Fajhegy, Péntek dülő, Kerítés dülő, Gyámó ~, Tanyák stb.

(E g e r-) *Bocs* [1874. tag. e. tk.]: Csutaj, Képpoldal, Bokasztó, Kölyüd árnyék, Czege, ~ árnyék, Boroznak, Villó stb.

Erdőtelek [1843. tk.]: Tanya telkek, Csincsár stb.

Fedémes [1855. rend. e. tk.]: Nagy szabászó, Kis Szabászó árnyék, Felső Tardos, Marton láza, Kukorgó nyak, Szállásfő, ~ bérc, Alsó Bereg, Csortos, Czudar bereg, Kútos bércz, ~ verő árnyék, Pusok fő, Papszállás bércz, Csikótónyak.

Feldebrő [1841. tag. e. tk.]: Átrágy hegy, Hamujankó, Résék rétje, Szemfájó tó, Tarna, Bakoldal, Fürdős fertő, Hangyás, Kikircsdomb, Jakabos, Nagytó, Kerekítő, Csűr, Rima dülő, ~ domb, Lopó út dülő, Varjas tó, Nyárfás tető, Szür homok, Kígyós tó, ~ ér ~ kút, Gyurgyános oldal, Disznó völgy, Új kút, Mély völgy, Meleg völgy, Kút gödör lápa, Órlóslápa, Csanálos, Gyilkosvölgy, Magyalszög dülő, Hársfa dülő, Keserű lápa d., Galagonyás d., Rézdomb, ~ ~ lapossa, Csereped, Gyepű lápa.

Pécsi kútja, Csajdonafő, Alamas árnyék, Háló lápa, ~ ~ hegyese, Hosszúverő laposa, (!), Eperjes, Kecelyűfészek laposa, Gyió szél, Málnás, Magyóróska, Kilincs szőlő, Kurvánéz, Szappankó, Szélmalom tető, Szurdok tető, Ereszvény, Patak fő, Vermes fő, Malom kút, Széles pad, Kódók kó.

Felnémet [1851/52. rend. e. tk.]: Isten nyak erősi, Nyugodó, Berva berki, ~laposa, ~oldal, ~erősi, Felső kút lápa orom, Gyepülápa orom, Jegeres lápa, Diáné lépája, Setét lápa, Gonosz török völgy, Eged alja, Gazsi lépája, Pirityó, Rác hegy, Pap-hegy erősi, Bor dőlő oldal, Nagy-, Kis-Mod.

Felnémet és Czigliéd puszta [1858. tag. u. tk.]: Kővágó, ~feli, Lapos, Zugó, Büdöskút, Czigliéd, Nagyrét, Eged alja, Riskása, Ostoros hegy, ~völgy, Középhegy, Berva, ~laposa, Rózsás, Vízközfeli, Vízközi, Lágyas, Agyagos tető, Pirityó, Pirityó alja, ~árnyék, Csurgó völgy oldal, Pap hegy, Rác Geczi lápa, Gazsi lápa, Tólapa, Pásztorok völgye, Rác hóstya.¹

(Folytatjuk.)

Györffy István

LEVÉLSZEKRÉNY.

39. **K. M. írja:** Tavaly is olvastam, most is olvasom plakátokon és újságokban: *Don Kozák-énekkar*, *Don Kozák-kórus*. És valahányszor olvasom, mindig megütközöm rajta. Tudom, hogy van *Don Quijote*, *Don Juan*, *Don César de Bazan*, — hogy csak egynéhány nagyon ismereteset említek —, s azt is tudom, hogy *Don* a latin *dominus*-szal azonos és azt jelenti, hogy 'úr'. De azt nem értem, hogy ez a spanyol cím mikép került a *Kozák* név elé, amely tudtomra nem spanyol. Avagy talán *doni kozák*-ot kell érteni a *Don Kozák*-on? — **Felelet:** Azt. A plakátok és az újságok *Don Kozák*-ja nem büszke hidalgo, nem „Kozák úr”, hanem a *Don* folyóról elnevezett *doni kozák*. A *Don Kozák* vagy kötőjellel írva: *Don-Kozák* olyan csunya idegenszerűség, mint a *Balkán-háború* (eh.: *balkáni h.*), *havanna-szivar* (eh.: *havannai sz.*), *Dunagőzhajózás* (eh.: *dunai g.*) stb. Vétek ezeknek a számát szaporítani Sz. G.

40. **E. G. Utrechtből írja:** A holland lexikon új kiadása most van folyamatban. A lexikon szerkesztője megkért, hogy a magyar vonatkozású cikkeket korrektúrában olvassam el. Ehhez a feladatombhoz kérek két kérdésben felvilágosítást. I. A régi kiadásban a *huszár* szóról az van mondva, hogy a *huszár* vagy ebből való: *hűsz + ár* 'ára vminek', vagy pedig a francia *huissier* szóból. Minthogy megkérdeztek, helyes-e ez a származtatás, mit mondhatok? — II. A *deák* szóról a lexikon egyik cikkében azt olvasom, hogy jelentése 'tudós'. Kérdem, igaz-e ez. **Felelet:** I. A *huszár* szóról a mai felfogás az, hogy az olasz *corsaro* 'tengeri rabló' a végső forrása (l. HORGER, Magy. szavak tört.). Ebből az olasz szóból lett a szerb—horvátban *gusár*, *hüsar* (adatok a XIII—XVI. sz.-ból, l. HASz.), amely elsősorban 'tengeri rabló'-t, azután 'általában rabló'-t jelent. Minthogy pedig a magyar *huszár* első, s ma már elavult jelentése 'rabló', azért a szerb—horvát eredet jelentésánál is elfogadható. — Az olasz szó egy vulg. lat. **cursarius* s nem a lat. *cursor* mása (vö. prov. *corsaris* 'seeräuber', fr. *corsaire* 'ua.', sp., port. *corsaro* 'ua.').

¹ Eger mellett.

Hogy a lat. *c*-nak hogyan felelhet meg szerb—horvát *h* és *g*, nincs tisztázva. Tekintettel arra, hogy a szó az újjörögben γουρσαρης, ahol tehát a γ zöngés velaris spirans, lehetséges, hogy a szerb—horvát szó újjörög eredetű, itt pedig középlatin. — II. A kérdésre nehéz felelni, mert nem tudjuk, hogy a levél írója a magy. *tudós* szót 'wissenschaftlich, gelehrt' vagy pedig 'ein Gelehrter, der Gelehrte' jelentésben olvasta-e a jelzett cikkben. A *deák* szó a magyar nyelvben először egyházi műszó, jelentése: 'diaconus'. Utána a *deák* szó olyan embert jelentett, aki latinul írni, olvasni, fogalmazni tudott s képes volt jogi s más iratokat stb. szerkeszteni (vö. „az átkos emlékü *János deák* = lat. Johannes litteratus maledictae memoriae“). Később, a XVI. sz.-ban, latin műveltségű magyar versszerzők is *deákok*, pl. *Sebők deák* (= Tinódi Sebestyén), *deákok* az urak titkárai is. Ebben a nem egyházi értelemben vett használatban a *deák* szó a. m. 'gelehrt, tanult'. A XVI—XVIII. sz.-ban a *deák* annyi is, mint 'latin'; ez szorosan összefügg az iskolázás történetével, s ebben az időben, a XVII. sz.-tól veszi fel a *deák* szó a 'studens, tanuló' jelentést. 'Tudós, ein Gelehrter' jelentése azonban a *deák* szónak nem volt. Így a XVI. sz. emberei közül pl. *Sylvester János* önmagáról nem mondta, hogy *deák*, s mások sem mondták róla, hogy *deák ember* a. m. 'tudós'.
K. P.

41. K. K. kérdi: Mi az eredete a *Lascsák* vagy *Lescsák* vezetéknevnek? — **Felelet:** Nézetünk szerint csak annyi bizonyos, hogy mindkét név szláv eredetű. De nem egy és ugyanazon köznévnék a származékai. A *Lescsák* név lehetne a lengyel *leszczak* (olv. *lyescsak*) 'dévér keszeg' mása, tehát halnévből eredő vezetéknev, míg a *Lascsák* talán délszláv : szlovén eredetű név a szlov. *láz* 'baumleere, fläche im wald, tisztás' szóból (*lazska jakó*), esetleg más délszláv névből.
K. P.

42. Gy. Sándor kérdi: Vajjon nem magyar eredetű-e a *zab* szó a délszláv nyelvekben, amely ott a következő jelentésben van meg: egyh.-szláv *zobъ* 'avena', bolg.-szláv *zobъ* és *zobъ* 'jedes körnergetreide, welches den pferden als futter gegeben wird. besonders hafer', szerb és horv. *zob* 'ua.', szlov. *zob* 'ua.'? — **Felelet:** Nem. A dolog fordítva áll; a magy. *zab* délszláv eredetű. A szláv szó alapjelentése 'das essen, die speise' (vö. ó-or. *zobъ* 'cibus, die speise'), azután 'az állatok eledele' (vö. ó-or. *zobъ* 'körnerfutter der viehe', tót *zob* 'vogelfutter', cseh *zob* 'ua.', ó-lengy. *zob*, *zub* 'ua.'). végül a délszláv nyelvekben csakis 'a lovak gabonaszem-eledele, elsősorban 'avena'. Minthogy a magy. *zab* első jelentése 'lóabrak' (vö. BesztSzőj., SchiSzőj. 'pabulum'), elsősorban 'avena', azért a magyar szó csakis délszláv: bolgár—szerb eredetű lehet.
M. J.

43. W. Gy. írja: Szememet szúrja a Magyar Nyelv boritéka, mert arra kéri az olvasókat, hogy *postautalványon* küldjék be az évi díjat, holott csak *postautalványal* lehet küldeni. — **Felelet:** Igaz, hogy legtöbbször *-val*, *-vel* rag fejezi ki az eszközhatározót: *késsel* vágunk, *karddal* vívunk, *tollal*

írunk. Mátyás anyja is azt mondja fiának: „A r a nnyal, e z ü s t t e l megfizetek érted.“ De a közmondás szerint: „Ne vedd azt f o r i n t o n, mit g a r a s o n megvehetsz.“ A levelet f u t á r r a l küldjük, de a futár l o v o n, k o e s i n, h a j ó n, v o n a t o n, a u t ó n vagy r e p ü l ő n utazik. Az eszközhathatározók egyik része társ-, a másik meg helyhatározóból fejlődött. Innen a kétféle rag. — De térjünk vissza a postára! Jóbarátunk l e v é l b e n vagy t á v i r a t t a l köszönt bennünket, táviratát a posta d r ó t o n, nem d r ó t t a l továbbítja, a tegnapi p o s t á v a l érkezett levelére ma i s p o s t á n vagy t e l e f o n o n válaszolunk. A híreket is r á d i ó n röpitik szét, nem r á d i ó v a l. Olvasóink is nyelvünk sérelme nélkül küldhetik be pénztárunknak p o s t a u t a l v á n y o n tagdíjukat. S. I.

44. P. A. írja: Egyik irodalmi folyóiratunkban, de másutt is, a rangon aluli házasságot jelentő francia *mésalliance* szót így magyarosítják meg: *messzaliánsz*. Az ugyancsak francia *terrasse* pedig gyakran mint *terrasz*, sőt *terrász* szerepel. Sem az egyiknél, sem a másikinál a francia ejtés (*mészaliász*, *terasz*) nem indokolja, hogy a magyarban kettős mássalhangzót ejtsenek vagy írjanak. Talán a hirhedt római *Messalina* névvel, illetőleg a latin *terra* szóval való társítás játszik bele a két francia is magyar alakulásába? Különben eredeti magyar szavakban is mindig több és több efféle mássalhangzó-kettőzést figyelhetünk meg: *cikkázik* (a *cikk* hatása?), *csillit*, *köppeney*.

45. K. Á. kérdi: Lappföldi utamban igen gyakran találkozom olyan helynevekkel, melyeknek a második része a *-vára* szó, pl. *Gellivára*, *Kirunavára*. Minthogy a szó tudomásom szerint magaslatok nevében fordul elő, arra gondolok, hogy a magyar *vár* szóval rokon. — **Felelet:** A 'hegy, erdős hegység, erdőség' értelmű finn *vaara*, lapp *varre*, *värre* szó nem a mi *vár* szavunkkal függ össze, hanem — amint MNy. XXIII; 310—3 ki van mutatva — a (disznó-) *orja* meg az *orom* szavakkal. Zs. M.

46. F. R. írja: A Kis-Viczay-féle Adagia (1713.) 98. lapján a többi közt ez van: „Orúl néki, mint a' Tót a' *potsának*.“ Mi lehet e közmondásban a *pocsa*? — **Felelet:** Sajtóhiba e helyett: *pogátsának*. Ugyanez a közmondás Kis-Viczay 110. lapján így van: „Orúl néki, mint a' Tót a' *pogátsának*.“ (Lásd még CzF. *örül* alatt is.) K. P.

47. P. Zs. kérdi: Miért hívják a komárommegyei Tata egyik részét *Tóváros*-nak? Van-e valami köze ennek az elnevezésnek a *tó* köznévhöz? — **Felelet:** Az oklevelek gyakran emlegetik ugyan Tatával együtt a mai hévizet, mindamellett a *Tóváros* helynévben mégsem a *tó*, hanem a *tót* szót kell keresnünk. T. i. 1459: Oppidum Thata hungaricale et slauoniale; 1472: Opidum *Thoth* Thatha; 1489: iuxta partem ipsius opidi Thata *Tothwaras* dicta. Tehát, amint már Csánki III, 492 megjegyzi: *Tóváros* *Tót-Város* helyett. P. D.

48. V. I. kérdi: A zalamegyei Tapolcán és a vidékbeli falukon mondják: „Ha *fākszik* a föld, lehet szántanyi. *Fākszik* az ut, nem

lesz ujan nagy sár. Nagyon nyers ez a fa, várnyi kő vele, míg ékkissé *fákszik*.“ Mindig hosszú *a*-val. Mi ennek a *fákszik* szónak az eredete? — **Felelet:** A *fákszik* ugyanaz a *fákzik*, *fókszik* 'szikkad, szárad' szó, amelyet a MTsz. is közöl Zala megyéből, és kikövetkeztetett *fuvakozik* formájában összevet az ugyan- csak 'szikkad, szárad' értelmű *fuvakodik* ~ *fuakodik* ~ *fózkodik* Göcsej, Zala, Vas stb. szóval, amely a *fuv-*: *fuj* ige gyakorító *-kod* képzős származéka, míg a *fákszik*-ban és idézett változataiban a gyakorító *-koz* képzőt kell keresnünk. P. D.

49. Kóla Ilona írja: MNy. XXIV, 142 azt olvassuk, hogy a párkányi Dunapartnak a hídfő feletti, kb. 200 m hosszú részletét *Macskavártá*-nak hívják, s hogy valószínűleg azért kapta ezt a nevet, mert a párkányiak oda szokták kidobálni elhullott macskáikat. — Egy-egy helynévnek ilyen vagy ehhez hasonló okból való származása nem lehetetlen ugyan, de mégis úgy vélem, hogy sokkal hihetőbb a következő magyarázat, melyet nemrégiben hallottam egyik, esztergomi születésű, öreg rokonomtól. Esztergomot Párkánnyal a mai dunai állandó híd elkészülte előtt hajóhíd kötötte össze a gyalogosan vagy igával közlekedők számára. Mikor hajók akartak elhaladni alatta, megszüntették rajta a közlekedést és megnyitották a hidat. Egy hajóért azonban ritkán nyílt meg a híd, hanem rendszerint többet szoktak összevární. A hajóknak tehát a híd megnyitáig vesztegelniök kellett, ennél fogva kénytelenek voltak horgonyt: *macskát* < *vasmacskát* vetni a párkányi hídfő felett. Ezért aztán a párkányi partnak azt a részét, ahol a hajók *lemacskáztak*, *macskán álltak*, *macskán vártak*, természetesen *Macskavártá*-nak nevezték. Amint újabban értesültem róla, más esztergomi öreg emberek is így tudják a párkányi *Macskavárta* eredetét.

50. Terbe L. írja: MNy. XXIV, 135 a Prónayfalva nyelvéből adott közleményben „Mezei munkák“ címszó alatt a második bekezdés így kezdődik: „Szántani lehet csásra vagy hajszásra.“ Ez helyesen: *cselőre* vagy *hajszra*. A *csás* és *hajszás* szavak csak a bal-, ill. jobboldali ökör megnevezésére szolgálnak. — Kiegészítésként megemlítem, hogy a *farta* v. *parta* állatterelőszónak (137. l.) a szomszédos Soltvadkert határában *harta* alakváltozata használatos.

51. R. L. kérdi: Róbert Károly és Nagy Lajos királyi családjának nevét mi, a család eredetéhez híven, franciásan *Anjou*-nak írjuk és *Anszú*-nak mondjuk, az olaszok azonban *Angió*-nak írják. Mi e név eredete, s mi a kétféle írásváltozat oka?

TARTALOM.

BALOGH JÓZSEF: Arany két „germanizmus” 52. — A fél idézőjel 201. — Magyarul vagy csak — magyarosan?	349
BGH.: Orphelinatus. Unberufen	223
B. I.: A <i>falu</i> szóhoz	295
B. K.: Kevermes	72
B. Z.: A rokonnépek statisztikája	336
CSEFKÓ GYULA: Csőre 44. — Gvadányi Falusi Nótáriusának új kiadása 53. — Meszetcukor 72. — Csupál 116. — Hogyan támadnak az elvonások? 200. — Kardos Albert nyilatkozatához 224. — Szőri szarka 276. — Kércinkedik 341. — Csüti	342
CSONKÁS MIHÁLY: Balassa-e vagy Balassi?	337
CSÜRY BALINT: Egressy „a kedély magyar accentusá”-ról 42. — Gúr 44. — Edz, ödz 90. — Ön. Dinom-dánom 203. — Sulyok Ferenc levele anyjához 1540-ből 215. — Levél Fráter Györgyhöz 1545-ből 216. — Ombozy Miklós levele 1548-ból 217. — Damosi tanuvallatás 1550-ből 289, 357. — Csápsza. Így jár, aki a zsidónak nem köszön	343
ECKHARDT SÁNDOR: Egy XI. századi francia-magyar szójáték	82
ERDÉLYI LAJOS: Népryelvünk behatóbb tanulmányozása tudományos és nemzeti kötelességünk	327
FEKETE NAGY ANTAL: Magyar nyelvű levél Dersy Benedek váci kanonokhoz 1533-ból. A nagykálai egyház ezüstműszerelésének magyar nyelvű jegyzéke 1552-ből	59
FÖLDESSY GYULA: Elefántesonttorony	45
GALAMB SÁNDOR: Petőfi Sándor, Mészáros Lázár meg a „kófic”	204
GOMBOCZ ZOLTÁN: Bársony	344
GULYÁS PÁL: Az Orthographia Vngarica 1549 előtti kiadásairól	270
GYÖRFFY ISTVÁN: Hevesmegyei helynevek	361
VITÉZ HÁZI JENŐ: Balassi Menyhárt árultatásának szerzője	98, 175
HORGER ANTAL: Orosháza: orosházi 10. — Majom 118. — Sobak 119. — Karcol 120. — Ós 206. — Érsek 207. — Zalog és zává 208. — A <i>kcs</i> > <i>csk</i> hangcseréhez 271. — Vedlik 345. — Millye	346
JAKUBOVICH EMIL: Titkári jelentés 1927-ről	64
J—s.: A korrektorok helyesírási mozgalma	143
JUHÁSZ JENŐ: A denominális -sz > -c névszóképző	104, 197
KARDOS ALBERT: Nyilatkozat	144
KÁSZONYI F.: Bó, Bód. Kassa—Košic	71
K. K. A.: Rykolfy. Hógyész	142
KLEMM ANTAL: Pozitivizmus és idealizmus a nyelvtudományban	151, 247
KNIEZSA ISTVÁN: A <i>falu</i> tövégi <i>u</i> -járól 115. — A magyar helyesírás a tatárjárásig	188, 257, 318
KÓLA ILONA: Macskavárta	367
H. KOVÁCS MIHÁLY: Haska	209
K. P.: Vida 91. — <i>-mér</i> végű tulajdonneveink. <i>-in</i> végű helyneveink. Föld. Ajton. Ribanc 141. — Czánik, Czánig. Rovás 222. — Fejérik 295. — Huszár 364. — Deák. Lascák, Lesesák 365. — <i>Potsának</i>	366
LENHOSSÉK MIHÁLY: Infusoriák, amphibiák	212
LIGETI LAJOS: Magyar kutatóút Mongolországba	265

LOSONCZI ZOLTÁN: A magyar létige történetéhez	183
L. S.: Vitéz Házi Jenő, XVI. századi magyarnyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából	134
LUBY MARGIT: A kender feldolgoása a szatmármegyei Tunyogon és Csekében	217
MADARASSY LÁSZLÓ: Kunok Istene	121
MAGYARY-KOSSA GYULA: Hószem. Apró himlő 46. — Hagymás, hagymás-betegség 121. — Himlő, francu, himlővásárlás	278
MARK GYULA: Bonyolódik 34. — Hév	88
MELICH JÁNOS: Elnöki megnyitó I. — A <i>név</i> szó magánhangzójáról 40. — Duba = Duna? 84. — A veszprémvölgyi görög oklevél <i>παράδι</i> -ja 111. — Erdély ősi földrajzi neveinek eredetéhez 161. — A magyar és magyar vonatkozású erdélyi helynevek gyűjtése 202. — A magyar nép új rokonai 221. — Ó-magyar szóvégi -γ tót helynevekben 239. — A veszprémvölgyi görög oklevél <i>σοφώτου</i> -ja	333
MÉSZÖLY GEDEON: <i>Falu</i> és társai meg a <i>latotuot</i> 28. — Van-e <i>szeret</i> főnév? 95. — A <i>falu u</i> -járól 273. — *Szoptani, *csúsztani, *buktani	307
M. J.: Duna 70. — Ajtós: Dürer 224. — Zab	365
M. K. Gy.: Polongher. Bebzónár 142. — Unberufen	295
N.: Uri murinál 223. — Magyar Hét	350
NAGY J. BÉLA: Somfordál 122. — Idegen műszavak helyesírása 126. — Utea vagy ueca? 211. — A legújabb mesterséges nemzetközi nyelv 221. — Rossz-e a <i>-lag -leg</i> ? 285. — A mágnáscímek szórendje	351
RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ: Ormán 23. — Csákány 209. — Bees 210. — A Brassó név eredete	311
NÉMETH GYULA: Duba 87. — Géza	147
Ó. K.: Agyafurt (a trepanálás)	143
P. A.: Messzaliánsz, terrasz	366
PAIS DEZSŐ: Puha, puffan, páhol 37. — Murony 46. — Ósbó 92, 169. — Anonymus nem az első grammatikus? 114. — Lepentőcske 123. — Szórvány-nyelvemlék, szöveg-nyelvemlék	338
P. D.: Ki, mi, mely — aki, ami, amely. Felfigyel 127. — Külalak 144. — Letenye, Béc. Világos a. m. Siri 296. — <i>T a t a-Tóváros</i> . Fákszik	366
P. K.: Elvont főnév többesszáma	72
SÁGI ISTVÁN: Boldog Margit legendája 128. — Könyörgöm	353
SCHWARTZ ELEMÉR: Gyepűfüzes: Koh-Fidisch 47. — Kismarton — Eisenstadt 108. — Humboldt Vilmos Révai Miklósról 202. — Szölnök—Zemming—Szenik	279
N. SEBESTYÉN IRÉN: Wichmann György hatvanadik születésnapjára	225
S. I.: Postautalványon v. postautalvánnyal?	365
SKALA ISTVÁN: Karcol, karmol, karom	48
SZALMA JÓZSEF: Macskavárta	142
SZENDREY ZSIGMOND: Komor bika. Magyarok Istene 48. — Tót idadó, tót ebevő, mónár kis kutyája 280. — Tájszók a békésmegyei Szentandrásról és Öcsődről	293
SZERKESZTŐSÉG: Szinnyei József norvég akadémiai tagsága. Jerney János szobra 139. — Kardos Albert nyilatkozatá-	

hoz 144. — † Harsányi István 220. — A M. Tud. Akadémia 1927. évi Sámuel—Kölber-jutalma 220. — Síz v. síel? 224. — Hibaigazítás 224, 296. — A <i>fakít</i> szóhoz . . .	282
Sz. G.: Don Kozák	364
TERBE LAJOS: Prónayfalva nyelvéből	135, 367
TIMÁR KÁLMÁN: Újszerzetes vagy kezdő?	347
TOLNAI VILMOS: Kéztől 49. — Szomotor 123. — Tüke, üszike	124
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Sylvester-problémák 15. — Czeglédi István stilisztikai és jelentéstani fejtegetései	164
VÉGH JÁNOS: Három szócsoport a pozsonymegyei Hidaskürtről	60
WESZELY GYULA: Budapestizmus 50. — Tót idadó, tót eevő, mónár kis kutyája 124. — Vérré vált bennem, mint barátban a lenese. Fakított-e már?	281
Z. A.: Te csak pipálj, Ladányi!	212
ZLINSZKY ALADÁR: Néhány stilisztikai fogalom értelmezése 73, 232,	301
ZOLNAI GYULA: Máma 49, 282, 348. — A <i>-d</i> képző kicsinyítő értékéhez 113. — Orosháza ~ orosházi	199
ZSIRAI MIKLÓS: Wiklund Károly Bernát 145. — Finnugor szófejtések	297
Zs. M.: Nyelvrokonaink-e a dravidák? 275. — Lapp <i>-vāra</i> .	366
— —: Kmoskó Mihály előadása a magyarokra vonatkozó legrégibb keleti kútfőkről 140. — Nyelvészeti problémák nyugati német helységneveinkben	340
Kisebb közlemények	40, 111, 199, 270. 336
Könyvismertetések	53, 128, 213, 287, 354
Különfélék	139, 220
Levélszekrény	70, 141, 222, 295, 364
Népnyelv	60, 135, 217, 293, 361
Nyelvművelés	50, 126, 211, 285, 349
Nyelvtörténeti adatok	59, 134, 215, 289, 357
Szó- és szólásmagyarazatok	44, 116, 203, 276, 341
Társasági ügyek: Titkári jelentés 1927-ről 64. — Jelentés az 1927. évi Szily-jutalomról 67. — Bevételek és kiadások 1927-ben és költségvetés 1928-ra 68. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1927. évről 70. — XXVI. közgyűlés 138. — Pályázat népnyelvi gyűjtésre	139
A borítékon: Tartalom. — Tudnivalók. — A MNYT. tiszteleti tagjai, tisztikara és választmánya. — Kérclem. — Nyugtázás. — A MNYT. kiadványai. — Értesítés — Közgyűlési meghívó. — Felolvasó üléseink 1929-ben.	
Melléklet: Wiklund Károly Bernát arcképe 5—6 füzet. — Wichmann György arcképe	7—8 füzet

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Nincsenek felvéve: a népnyelvi adatok 60, 135, 217, 293, 361; a régi nyelvi szövegközlések 59, 134, 215, 289, 357; KNEZSA ISTVÁN, A magyar helyesírás a tatárjárásig 188, 257, 318; ZLINSZKY ALADÁR, Néhány stilisztikai fogalom értelmezése 72, 232, 301.

<i>á</i> (ómagy.) jelölése	Aba (Sámuel) 170	<i>Achtuba</i> (orosz) 86
191	ablacska 271	ácska 271
<i>á</i> (ómagy.) jelölése	accentus l. hang-	Ad 355
192	lejtés	agyafurt 143

- Ajton 141
 aki, ami, amely 127
 amphibiák 212
Anjou (csn.) 367
 Anonymus | ~
 grammatikus? 113,
 de l. 114—5, ~ *k*,
 h, *x* hangjelölései
 310
 Anzsú 367
 Apatin 141
Apazenthmyklos 170
 apró himlő 46
 Arad 214, 355
 Arany J. két „ger-
 manizmusa” 52
Argeş (oláh) 163
 Árpád | ~ -család
 személynevei 149,
 ~ -kori magyar
 helyesírás 188, 257,
 318
ay (ómagy.) jelölése
 257
 avar nép művelt-
 sége 9
Avsy 172
 Babei 197
 Bács 149
 Baeska 271
Balad 170
Balassa, Balassy 337
 Balassi M. árulta-
 tásának szerzője
 98, 175
 Balla (hn.) 170, 172,
 173
 balóc 106
 balzsam 119
 Bambuci 197
 Bán 149
 Bánóci 198
 Baracska 271
 bársony 344
 Battyán 261
 bebzonár 142
 Béc 296
 becs 210
 Berci 197
 Bere 173
 Bereck 273
 berek 133
 Berénhida 174
 Berény 172
 Bernát 336
 Bét 174
 bezovár 142
 bigyisz 106
 birtokviszony ősi je-
 lölése 337
 boci 197
 Bodajk 310, 325
 bodor, bodri 133
 Bodrocska 271—2
 bog 36
 Bojt 310, 325
 bonyolódik 34
 borpince 51
 Borsod 113, 114
Borffed zouolvn 115
 Borzsova 115
 Bó 71, 93, 150, 171,
 174, 214
 Bód 71
 Böld 171
 böncei 197
 Brassó 143, 311
 budapestizmus, 50
 ? 223, 295
 bujár 309
 buk- ~ buj. 309
 *buktani 307
 Bulesú 274
Buu, Buun stb. 93
 Búd 171
 cége 133
 Cenci 197
Corona (= Brassó)
 312
 csákány 209
 csápsza 343
 Cselöte 214
 cseresznye-rétes 50
 csihé-puhé 28
 esoeto 343
 Csöre, Csöri 44
 Csörötnek 280
 Csösze, Csöszi 44
 esuhé-puhé 38
 csujés 342
 csuklyon 71
 csupál 116
 csupáz 118
 *csúsztani 307
 csuta 56
 csúti 342
 Czánig 222
 Czeglédi István sti-
 lisztikai és jelen-
 téstani fejtegeté-
 sei 164
 dályi 12
 damosi tanuvallatás
 289, 357
 daru 30, 116
 deák 365
 Décs, Decsó 148
 Décese 148, 162
 Dér 149
 Derecske 272
 Derzs 149
 Deseda 207
Deue 163
 deutrum 54
Deuix 147
 Déva 161
 digo 343
 dinom-dánom 203
 dió 58
 Dirr A. kaukázusi
 nyelvkutatásai 129
 dobasz 106
 domnyező 343
 Don Kozák 364
 döcsköl 273
 Dőr 149
 Dráva 82, 83
 dravidák | rokona-
 ink-e a ~ ? 275
Dúbá (perzsa) 84
 duna 'árvíz' 70
 dunántúli magyar
 település 896 előtt?
 287
 durvasz 106
 düherc 107
Dürer (tn.) 224
e, é, é (ómagy.) jelö-
 lése 194
 Ed 207
 edz 90
 Egressy „a kedély
 magyar accentu-
 sá”-ról 42
 egyházi kifejezé-
 seink 287

- egyszerejtés 119
Eisenstadt 108
 elefántesonttorony 45
 Elek (hn.) 94
 Elemér 141
 előállít 351
 előhangzó 29
 Eltimir 141
 -*etu*, -*elv* 33
 elvonás 48, 120, 200
 enyecsés 272
 erdélyi helynevek
 161, 202
 érsek 207
 Esztergom 133
Eudu 93
Euse 92, 206
Eufec 92, 169, 206
eű (ómagy.) jelölése
 259
 év 40
f (ómagy.) jelölése
 265
 Fadd 112
 fakít 281
 fakó 72
 fakszik 367
 Falka 244
 falu 28, 115, 273, 295,
 300
 faracskál 272
 farta 367
 fazécska 272
 Fejernik? 296
 fel- 128
 felügyel 127
 fenékszappan 55
 -fi, -fia (tn.) 13, 338
Fidisch 9, 215, *Koh-*
 ~ 47
 finnugor népek sta-
 tistikája 336
 foci 198
 fodróc 107
 fogzó vas 91
 folnagy 275
 Folt, Foltest (hn.)
 244
 fon (ige) 36, 37
 Fóris-hegy 71
 Fót 244
- főkötő 343
 föl nem rakott lakás
 52
 föld 141
 fölött | a ~ áll 52
 francu 279
 fuvakozik 367
 fű 88
 füredi nyereg 55
 Füzes9, Gyepű- ~ 47
γ (ómagy.) jelölése
 325
 -*γ* (szóvégi) tót hely-
 nevekben 239
g (ómagy.) jelölése
 265
 galamboc 106
 gangóc 107
 garci 198
 Geci 197
 gegerc 167
Geisa 148
 gepidák és székelők
 130, de l. 131
 germanizmus l. né-
 met hatás
 Géza 147, 162
 gojzi 198
 gomboc 105
 gordó 56
 göbec 107
 gömböc 105
 Gönci, gönci 198
 gunyac 107
 gúr 44
 Gvadányi Fal. Nót.-a
 53, 144, 224
gy (ómagy.) jelölése
 261
 gyalog 31, 300
 Gyécse 162
 Gyepűfüzes 47
 gyermecske 272
 gyertyán 261
 Gyeva > Gyéva 162
 Győ, Győd, Győr
 149, 162
gyrmus 214
 Gyula 149, 150
 Gyuszi 198
h (ómagy.) jelölése
 325
- h* kezdetű fgr. pala-
 tális szavaink 88
 habda 55
 hácskó 272
 hagy 185
 hagymás, hagymáz
 121, 122
 hajlécska 272
 halad 31, 300
 halvány 219
 hangfejlődés | önálló
 ~ nyelvünkben 3
 hanglejtés | színpadi
 ~ 42
 hangrendi átesapás
 208
 hangváltozás: más-
 salhangzó kettő-
 zése 366, palat.>
 vel. 48, de l. 120,
 vel.>palat. 88, 208,
 a > *Ń* 272, á > e
 208, b ~ p 174,
 cc > dz 91, ném.
 ch > m. k 119, d > t
 336, dn > nm 187,
 ómagy. *γ* > tót *h*
 245, bolg.-tör. *γ* > m.
Ń 33, *gy* > d 148, 162,
 186, *gyn* > dn 186,
 187, *gyt* > tt 185,
 186, ómagy. *h* a v
 helyén 320, i > ü >
 ë > e 42, j > *Ń* 208,
 fgr. *k- ~ m. h-
 (palat.) 88, fgr. *k-
 ~ m. -k->χ->j-
 310, k > χ > j 309,
 310, kc > ck 273,
 kcs > csk 271, fgr.
 *k ~ *γ + *l > m. l
 31-2, χ > k 119,
 n > m 118, 348, o >
 á > á (a) 209, magy.
 ó, ő > tót ov 245, ő > ü
 124, ss > rs 297, 298,
 sz > z 91, magy.
 sz, z > ném. ts 279,
 t > d 87, 345, tsz > dz
 91, ú > u 29-30,
 uy > ú > u 116, 273-
 5, 295 u, ü > *Ń* 32,

207, *v > ű* 94, 320,
v > b 119
 haplogógia l. egyszerű-
 ejtés
 Harina 161
 hárs 298
 harta 367
 haska, haskó 209
 hasonlat 75
 határ 214
 ház 59
 házi 199—200
 helyesírás | ~ unk
 a tatárjárásig 188,
 257, 318 | Anony-
 mus ~ a 310, orosz
 nevek ~ a 141, ide-
 gen műszavak ~
 a 126, új ~ i moz-
 galom 143, új ~ i
 szótár 130
 here 88
 hév 88
 Hewsy 94
 hím 'mas' 88
 himlő 278, apró ~
 46, ~ vásárlás 279
 hisz 89
 hiu 'vocat' 30
 holmodia 33
 hostád 207
 hőszem 46
 Hőgyész 142
 Humboldt V. Révai
 M.-ról 202
 hún—avar—bolgár
 közműveltségi
 folytonosság 10
 hungaricus | morbus
 ~ 122
 húnny 36
 huszár 364
z, i (ómagy.) jelölése
 196
z-s diftongusok
 (ómagy.) jelölése
 259
 Ibn Xordádbih műve
 140
 idealizmus a nyelv-
 tudományban 151,
 247
 ideigazított szoba 52

idézőjel | fél ~ 201
 igerképző: deverb.
 -csál 272, -l 345,
 -mol 48, 120, -sz >
 -z 91, -szol (>col)
 48, 120, -t, -tat 308,
 309
 igeragozás: létige
 jelen ideje kóde-
 xeinkben 184, fel-
 szólító mód *gy* jele
 183
 igmándi nyereg 55
 ikerszók 44
 -in végű helyneveink
 141
 Inak 150
 incunabulák 213
 infusoriák 212
 innecskő 272
 is ismétlődése 283
 Isten | magyarok
 ~ e 48, kunok ~ e
 121
 Isztimér 141
 Itemir 141
 Itil 84, 85
ü (ómagy.) jelölése
 260
 iv- 'trinken' 36
 izé 356
 járulékhangok: *o, ö*
 120, *r* 107, 342
 játszik 91
 jelentéstan | Czeglédi
 I. ~ i fejtegetései
 164
 jérce 208
 Jerney-szobor 139
 jobbabb 282
 jövevényszók | a ~
 műveltségtört. ér-
 téke 5, ~ távoli
 nyelvterületeken
 343, latin ~ 212, 281,
 német ~ 48, de l.
 120; 119, 214; 223,
 l. még 295; 239,
 342, 346, ? 71, szláv
 ~ 107, 133, 141,
 192, 195, 208—9, 211,
 214, 239, 287, ? 133,
 ? 296, cseh-morva

~ 207, délszláv
 46, 116, 118, 119,
 133, 287, 342, ? 71,
 török ~ 85, 87, 93,
 141, 169—71, 210—11,
 214, 244, ? 72, ? 296,
 bolgár-tör. ~ 149,
 239, 317, 344, ? 243,
 kún, besenyő, úz
 ~ 25. 210, 214 ma-
 gyar ~ a szom-
 szédos nyelvekben
 47, 133, 222—3, 240,
 244, 280, ? 38, ? 118

Juci 197
k (ómagy.) jelölése
 262
 kabarok hazánkban
 246
 kappan 207
 karcol 48, 120
 karéc 107
 karmol 48
 Karoldu 150, 336
 karom, Karom 48
 Kassa 71
 Kató (hn.) 214
 katrabuca 55
 kaukázusi nyelvek
 129
 Kázmér 141
 Kécske ~ Kécske
 272
 Kékes 27
 keleti kútfők a ma-
 gyarokról 140
 képzőismétlés 282
 Kér 172
 kérecedik 341
 kereszt 287
 Keszi, Keszihóc,
 Keszó, Keszü
 241—3
 kétszín 341
 Kevermes 72, 214
 kezdő 347
 kéztől ad, üt 49
 ki, mi, mely 127
 Kismarton 108
 kitli 345
 kívánataimat | fo-
 gadja legjobb ~
 72

- klástrom 207
 kódexeink íráshibái 96
 kófié 204
Koh-Fidisch 47
 Kolom-tó 214
 komor bika 48
 Koppány 149
 Korlát 336
 kórság, kóság 56
 Kotliba 214
 Kovár, ~c 246
 Kókemen 355
 Kölese 143
 Kölpény 175
 könyök 37
 könyörgöm 353
 Körös 163
 kráccol 48, 120
 Kraszna 164
Kronstadt 313
 Kubin 141
 kufár 207
 kukucska 272
 Kusaly 214
 kutyász 107
 Küküllő 164
 külalak 144
 Kündü 149
 x (ómagy.) jelölése 325
 Lankac 107
 lapác 105
 Lascák 365
latotuben, latotuot 28
 lé 89
 lélektani szellemben magyarázó nyelvtudomány 151
 Lenci 197
 lepentőcske 123
 Lescák 365
 Letenye 296
 levelek | XVI. sz.-i ~ 134, 215
 lilik, lilik 298
 Lisztnyalóci 198
Lithoych 84
 ly (ómagy.) jelölése 326
 Macskavárta 142, 367
 madár 209, ~ neveink 276
 maga 42
 mágnáscímek szórendje 351
Magnus (I. Géza) 149
 magv- 33
 magyar település | ? ~ 896 előtt 287, a XI. sz.-i ~ határai 246
 magyaros 349
 majom 118
 makszi 198
 mál 31
 máma 49, 282, 348
 Marci 197
Marinu (oláh) 47
 Márton 47
 Maros 163
 Marót 95
 ма = б 335
 méc 342
 megy 183
 mell 31, 300
 menyét 336
 -mér végű tulajdonneveink 141
 mérc 342
 Meregyó 214
 Merény 214
 Mészáros Lázár meg a „kófié” 204
 meszetcukor 72
 messzaliánsz 366
 metafora 78
 metathesis l. hangváltozás
 metonymia 234
 Micske 272
 millye 346
 Miskolc 356
 mogoly 56
 Mongolország | kulevelék | XVI. sz.-i ~ba 265
Moranalya 47
 Moroda 95
 Moson 83
Moyssonem 83
 mulatja magát 53
 Murány 46, 47
 Murony 46
 mûta (Sabác viad.) 308
 működik 207
 nadrág, ~ol 343
 nagykállai egyház magyar nyelvű jegyzéke 59
 nálamnál 282
 német | ~ hatás 50—2, 72, 286, ? ~ hatás Arany J. nyelvében 52, ~ helyneveink 108, 340, -ci képzős ~ női nevek 197, ~ összetett szók fordítása 119
 népnyelvünk tanulmányozásáról 327
 név 40
 névmás | vonatkozó ~ 127
 névragozás: többes szám 28, 40, 72, 212, -t tárgyrag ismétlése 282, -n 365, -an 285, -lag 285, -nál 223, 282 -val 365, raghalmozás 282
 névszóképző: deverb. -a 39, ? -at 96, -mér 141, denom. -a 71, 92, 147, 162, ? 39, -ci, -si 197, -cs 149, -csa, -cse, -só 272, -d 92, 113, 114—5, 170, 171, -di (ómagy.) 335, -é ~ -i (birt.) 338, (ómagy.) -eh 92, -i (melléknév) 10, 199, 278, 338, -k 300, -ka 209, -ld 171, -m 149, -n, -ny 93, 123, 149, -nok 4, -ók 39, -s (melléknév) 39, -s ~ -cs 148, -sa, -se 162, -ság 25, -sz ~ -c 104, 197, -t (< -d) 336, ? 123, -ti (-di) 174, 335, kies. képzés módjai 44
 nőci 198
Nucc(h)len, Nuethlen 41

- ny (ómagy.) jelölése. 325
nyakóe 107
nyargalóci 198
nyárittyen 72
nyárs 297
nyelv | ~emlék-típusok 338, ~i változások 157, 247, ~tudományi pozitívizmus és idealizmus 151, 247, ~ünk önálló fejlődése 1 kk.
nyéznám 343
o, ó (ómagy.) jelölése 192
occidentál nyelv 221
olló 'zicklein' 33, 207
olvad 35
or 32
Ormán, Ormánd, Ormanest, Ormány-ság 23-5
orom 28, 366
orosházi 10, 199
orphelinatus 223
Orthographia Vngarica 270
oŕ (ómagy.) jelölése 257
ö (ómagy.) jelölése 196
Ölbó 150, 214
ön 203
Örkény, Örs 170, 173
ős 92, 206
Ősbó 92, 169
Ősi, Őskü, Őstelek 94
ötlik 345
ött ~ önt 91
Özséb 207
π (görög) = φ 113
pacska 272
pajod ~ pajót 336
pajzán 56
Páh, ~i, ~ok 39, 40
páhol 37
paracskó 272
Parassa 143
παταδι 111
pátz (Gvad.) 56
peccent 92
PecSORA (or.) 59
pedz 91
pempösz 108
Pere 173
Pét 174
petesz 108
Petőfi S., Mészáros L. meg a „kófié” 204
petteget 91
pincészetek 51
pirei 198
pirinc 108
pofa 38
polongher 71, 142
por depe (Gvad.) 56
portulácska 272
potrácos 108
potsának (Kisviczay) 366
potykasz 106
pozitívizmus a nyelvtudományban 151, 247
Pozsony 131, 214
Pray-kódex 132
Pressburg 59, 131, 214
püspök 287
publikán zöld 54
puffan 37
puha, puhol 37, 38
rácskál 272
ragu (Gvad.) 56
ravasz 42
Rebeeska 272
réja-szók 203
rekettye 261
Révai M. | Humboldt V. ~ról 202
ribanc 141
rovás 222
rühöci 198
Rykolfy 142
s (ómagy.) jelölése 323
Salló 240
sapka 343
sár 'sárga' 277
Sarló, sarló 240, 243
-ármány 277
Saroltu 150, 336
Sártvány 355
sátor 59
siel, síz 224
Sírí (oláh) 296
sobak 119
somfordál 122
sövényt hág 55
ss (régí m.) = zs 337
stilisztikai | ~fogalmak értelmezése 73, 232, 301, Czeglédi I. ~f. jtegetései 164
sül (disznó) 40, 300
súly 31
Sylvanus | Joh. ~17
Sylvester-problémák 15
synekdoché 236
β (régí magy.) = zs 337
sz (ómagy.) jelölése 320
szabad 335, 336
szabadkozik 212
szaladóci, szaladócki 198
szalag 58
Szalók 169, 172
szamaróci 198
Szamos 163
Száva 82, 83
szavatos 336
szebbebb 282
Szegszárd 214
székely 131, ~ek eredete 130, 131, ~földi helynevek 57
széklice 345
Szelypes-patak 71
személyrag | birt. ~-eh (ómagy.) 195, -ai, -ei 356
Szenik 279
szeret (fn.?) 95
szil (fa) 31
szimbolum 301
szlavizmus és a magyar történet 9
szóhangulat 73
szólatlan víz 295
Szolnocska 272
Szombat 334

- σουβωτου 333
 Szomotor 123
 *szoptani 307
 szórend | mágnás-
 címek ~ je 351
 szórvány-nyelvem-
 lék 338
 szóttalan víz 295
 szókéll 55
 Szölnök 279
 szőri szarka 276
 szöveg-nyelvemlék
 338
 Sztrigy 164
 Szuszka-patak 71
 szűr 'szürke' 277
 t (ómagy.) jelölése
 260
 tacskó 272
 tácskol 272
 talicska 272
 tankasz 108
 tapadás 209, 346
 Tapolca 133
 Tarkaesu 149
 Tárkány 150, 318
 Tárnok 192, 320
 tartli 345
 Te csak pipálj, La-
 dányi! 212
 Temes 163
 Tenyő, Tényő 173
 tercin, teresin 342
 természettud. mű-
 nyelvünk magyar-
 talanságai 212
 tésis 283
 textil 350
 thrák-dák helynevek
 Erdélyben? 161
tilyut (HB.) 356
 Tinnye 173
 tintuk 54
 tojás-rántotta 50
 Tomaj 173
 toll, tolu 31, 300
Tosunec 29
 tót | ó-magy. -γ ~
 helynevekben 239,
- ~ idadó, ~ eve-
 vő, mónár kis ku-
 tyája 124, 280
 Tóváros | Tata ~
 366
 töcsköl 273
 Töhötöm 149
 töm 89
 török | ~ személy-
 nevek fordítása
 149, 170, mohame-
 dán ~ tulajdon-
 neveink 46, bolgár
 ~ folyónevek Er-
 délyben 163—4.
 tővégi | ~-a, -e el-
 tűnése 10, 199,
 272—3, ~ -u 29,
 ~ -u, -ü (ómagy.)
 jelölése 193, 196
 trepanálás 143
 tropus 77
Tuba (tör.) 86
 tulok 33
 tura 200
 turáni eredetű zsi-
 dók? 221
 turul 207
 tüke 124
ty (ómagy.) jelölése
 261
 Tyukszi 198
 u, ? ú (ómagyar) je-
 lölése 193, 194
 új 348
 újkeresztény kés 54
 Ujlacska 273
 újszerzetes 347
unberufen 223, 295
Ufubuu 93
 utca 211
uy (ómagy.) jelölése
 258
 ü, ? ú (ómagy.) je-
 lölése 196
 Üllő 149, 150
 ünnepnap 283
 Ürbő 214
 üszike 124
- üsző 133
űű (ómagy.) jelölése
 260
 v (ómagy.) jelölése
 318
 v tövű névszók 29—30
 vadóc 106
 vagy- (léti) 183
 Vajk 149
 válik 300
 váll 31
 -*vára* (lapp) 366
 vedlik 345
Velec, Veluc 94
 Velnök 214
 vérré vált bennem,
 mint barátban a
 lencse 281
 vetkezik 345
 Vida 71
 Vikár B. a turániak-
 ról 221
 világ 300
 Világos 296
 vitéz 58
 volt látni | nem ~ 54
 vonz 91
Vs, Vus stb. 92, 207
 Wichmann Gy. 225
 Wiklund K. B. 145
 z (ómagy.) jelölése
 324
 zab 365
 zacskó 273
 Zákány 287
 zálog 208
 zává 208
 Zilah 310, 325
Zoloucu 169
 zomotor 123
 zöcsköl 273
 zs (ómagy.) jelölése
 324
 zsidónak köszönni
 343
 zsinat 336
 Zsolt 149
 Zsórátthey 71
 zsufafakó 54

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

XXIV. ÉVFOLYAM.

1928. JAN.—FEBR.

1—2. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA **SZILY KÁLMÁN**

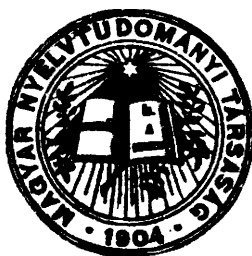
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG MEGBIZASÁBOL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

231—232. FÜZET

1928. JAN.—FEBR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG
1928

T A R T A L O M.

	Lap
<i>Melich János</i> : Elnöki megnyitó beszéd	1
<i>Horger Antal</i> : Orosháza; orosházi	10
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Sylvester-problémák	15
<i>Rásonyi Nagy László</i> : Ormán	23
<i>Mészöly Gedeon</i> : Falu és társai meg a latot uot	28
<i>Mark Gyula</i> : Bonyolódik	34
<i>Pais Dezső</i> : Puha, puffan, páhol	37
Kisebb közlemények. <i>Melich János</i> : A név szó magánhangzójáról. — <i>Csúry Bálint</i> : Egressy „a kedély magyar accentusá”-ról	40
Szó- és szólásmagyarazatok. <i>Csefkő Gyula</i> : Csöre. — <i>Csúry Bálint</i> : Gúr. — <i>Földessy Gyula</i> : Elefántcsonttorony. — <i>Magyar-Kossa Gyula</i> : Hószem. Apré himlő. — <i>Pais Dezső</i> : Murony. — <i>Schwartz Elemér</i> : Gyepűfüzes: Koh-Fidisch. — <i>Skala István</i> : Karcol, karmol, karom. — <i>Szendrey Zsigmond</i> : Komor bika. Magyarok Istene. — <i>Tolnai Vilmos</i> : Kéztől. — <i>Zolnai Gyula</i> : Mára	44
Nyelvművelés. <i>Weszeley Gyula</i> : Budapestizmus. — <i>Balogh József</i> : Arany két „germanizmus”	50
Könyvismertetések. I. <i>Csefkő Gyula</i> : Gvadányi Falusi Nótáriusának új kiadása. — II. A szerkesztőséghez beküldött könyvek	53
Nyelvtörténet. <i>Fekete-Nagy Antal</i> : Magyar nyelvű levél Dersy Benedek váci kanonokhoz 1533-ból. A nagykállai egyház ezüsfelszerelésének magyar nyelvű jegyzéke 1552-ből	59
Népnyelv. <i>Végh János</i> : Három szócsoport a pozsonymegyei Hidaskürtről. Társasági ügyek. <i>Jakubovich Emil</i> : Titkári jelentés 1927-ről. — Jelentés az 1927. évi Szily-jutalomról. — Bevételek és kiadások 1927-ben és költségvetés 1928-ra. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1927. évről	64
Levélzetrény 1—11.	70
A borítékon: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság. — Kérelem. — Nyugtázás.	

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

1. sz. **Gombocz Zoltán**: Nyelvtörténeti módszertan. Budapest, 1922. 8° 44 l.
3. sz. **Pápay József**: A magyar nyelvhasznítás története. Budapest, 1922. 8° 48 l.
4. sz. **Pápay József**: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. Budapest, 1922. 8° 60 l.
5. sz. **Gróf Zichy István**: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. 8° 82 l. 1 térkép.
6. sz. **Melich János**: A honfoglaláskori Magyarország. Budapest, 1925-6. 8° 240 l. (A dolgozat első fele.)
7. sz. **Hóman Bálint**: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 8° 50 l.

TUDNIVALÓK.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII., Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII., Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj: előfizetés 1927-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXIV. ÉVFOLYAM.

1928. MÁRC.—ÁPR.

3—4. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA SZILY KÁLMÁN

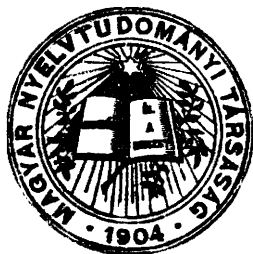
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG MEGBIZASÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

233—234. FÜZET

1928. MÁRC.—ÁPR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG
1928

TARTALOM.

	Lap
<i>Zlinszky Aladár</i> : Néhány stilisztikai fogalom értelmezése	73
<i>Eckhardt Sándor</i> : Egy XI. századi francia-magyar szójáték	82
<i>Melich János és Németh Gyula</i> : Duba = Duna?	84
<i>Mark Gyula</i> : Hév	88
<i>Csúry Bálint</i> : Édz, ödz	90
<i>Pais Dezső</i> : Ósbő. (Az anonymusi honfoglaláshagyomány hiteléhez.)	92
<i>Mészöly Gedeon</i> : Van-e szeret főnév?	95
<i>Vitéz Házi Jenő</i> : Balassi Menyhárt árulatajának szerzője	98
<i>Juhász Jenő</i> : A denominális -sz > -c névszóképző	104
<i>Schwartz Elemér</i> : Kismarton — Eisenstadt	108
Kisebb közlemények. <i>Melich János</i> : A veszprémvölgyi görög oklevél paradi-ja. — <i>Zolnai Gyula</i> : A -d képző kicsinyítő értékéhez. — <i>Pais Dezső</i> : Anonymus nem az első magyar grammatikus? — <i>Knieszsa István</i> : A falu tövégi u-járról	111
Szó- és szólásmagyarzatok. <i>Csefkó Gyula</i> : Csupál. — <i>Horger Antal</i> : Majom. Sobak. Karcol. — <i>Madarassy László</i> : Kunok Istene. — <i>Magyary-Kossa Gyula</i> : Hagymás, hagymás-betegség. — <i>Nagy J. Béla</i> : Somfordál. — <i>Pais Dezső</i> : Lepentőcske. — <i>Tolnai Vilmos</i> : Szomotor. Tüke, üszike. — <i>Weszely Gyula</i> : Tót idadé, tót evedő, mónár kis kutyája	116
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Idegen műszavak helyesírása. — <i>P. D.</i> : Ki, mi, mely — aki, ami, amely. Felfigyel	126
Könyvismertetések. I. <i>Sági István</i> : Boldog Margit legendája. (Átirta Baros Gyula.) — II. A szerkesztőséghez beküldött könyvek	128
Nyelvtörténeti adatok. <i>L. S.</i> : Vitéz Házi Jenő, XVI. századi magyarnyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából	134
Népnyelv. <i>Terbe Lajos</i> : Prónayfalva nyelvéből	135
Társasági ügyek. XXVI. közgyűlés. — Pályázat népnyelvi gyűjtésre	138
Különfélek. <i>Szinnyei József</i> a norvég Tudományos Akadémia külső tagja. — <i>Jerney János</i> . — <i>Kmoskó Mihály</i> akadémiai előadása a magyarokra vonatkozó legrégebb keleti kútfőről	139
Levélszekrény 12—27. — Nyilatkozat	141
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Nyugtázás.	

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

1. sz. **Gombocz Zoltán**: Nyelvtörténeti módszertan. Budapest, 1922. 8° 44 l.
3. sz. **Pápay József**: A magyar nyelvhasználat története. Budapest, 1922. 8° 48 l.
4. sz. **Pápay József**: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. Budapest, 1922. 8° 60 l.
5. sz. **Gróf Zichy István**: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. 8° 82 l. 1 térkép.
6. sz. **Melich János**: A honfoglalás kori Magyarország. Budapest, 1925-6. 8° 240 l. (A dolgozat első fele.)
7. sz. **Hóman Bálint**: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 8° 50 l.

TUDNIVALÓK.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII., Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII., Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1927-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gy.** Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
2. sz. **Szily Kálmán.** A mágnás-cím a magyarban. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) 0·40 P.
3. sz. **Pápay József.** Reguly Antal emlékezete. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) 0·40 P.
4. sz. **Balassa J.** A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
5. sz. **Erdélyi Lajos.** Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** A magyar táncnyelv. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) 0·40 P.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) 3— P.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Ungarica“ és a magyar helyesírás. (Elfogyott.)
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909 (8-r. 36 l.) 0·80 P.
10. sz. **Kossa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1909. (8-r. 54 l.) 0·80 P.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) 0·40 P.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) 0·80 P.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. (Elfogyott.)
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyias igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) 2— P.
15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpádkori török személyneveink. Budapest, 1915. (8-r. 52 l.) 1.— P.
17. sz. **Hóman Bálint.** A székelyek eredete. Budapest, 1921. (8-r. 18 l.) 0·40 P.
18. sz. **Sági István.** A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Budapest, 1922. (8-r. 105 l.) 2— P.
19. sz. **Gragger Róbert.** Ómagyar Máriasiralom. Budapest, 1922. (8-r. 13 l.) 0·60 P.
20. sz. **Jakubovich Emil.** Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Budapest, 1924. (8-r. 19 l.) 0·40 P.
21. sz. **Vitéz Házi Jenő.** A soproni magyar-latin szójegyzék. Budapest, 1924. (8-r. 20 l.) 0·80 P.
22. sz. **Csüry Bálint.** A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. Budapest, 1925. (8-r. 44 l.) 2— P.
23. sz. **Szinnyei József.** A Halotti Beszéd hang- és alaktana. Budapest, 1926. (8-r. 48 l.) 0·60 P.
24. sz. **Balogh József.** Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. Budapest, 1926. (8-r. 16 l.) 0·20 P.
- — **Emlék Szily Kálmánnak,** a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születése napja alkalmával. Budapest, 1918. (8-r. 132 l.) 3— P.

Kérelem.

Társaságunknak január 24-én tartott évi rendes közgyűlése az alapító és rendes tagok díját, valamint a folyóirat előfizetési árát ugyanakkora összegben állapította meg, mint a múlt évben.

A rendes tagok évi 8 pengőért, az alapítók pedig legalább 200 pengőt kitevő alapítványukért kapják a folyóiratot. Ugyancsak 8 pengő a Magyar Nyelv 1928. évi előfizetése is. Iskolák, könyvtárak és más intézmények előfizetők vagy alapítók lehetnek.

Folyóiratunkat azoknak a régi alapítóinknak is megküldjük, akiknek az alapítványa a befizetett összeg elértéktelenedése miatt nem tesz ki 200 pengőt. Azonban arra kérjük őket, hogy amíg alapítványukat erre az összegre kiegészíthetik, a jelenlegi nehéz viszonyokra való tekintettel fizessék meg az évi tagdíjnak megfelelő összeget.

Rendes tagjainkat és előfizetőinket kérjük, hogy a 8 pengő évdíjat küldjék be postautalványon Társaságunk pénztárának (Budapest, VIII., Múzeum-körút 6—8.).

Budapesten, 1928. április 1-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1928. február 1-től március 31-ig.

Alapítványok: Bárdos Remig (kieg.) 4, Erdélyi Lajos (kieg.) 10, Esterházy hercegi könyvtár (kieg.) 90, Melich János (kieg.) 20, összesen 124 pengő.

Adományok: Baracs Károly 12, Bedekovich Lajos 2, Haich Károly 2, Báró Inkey József 4, Magyary Géza 2, összesen 22 pengő.

Adományok a Szily-alapra: Ilosvay Lajos 8, Melich János 10, összesen 18 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Balogh Jenő Nagylózs 8, Bárdos Remig 8, Bartóky József 8, Bonkáló Sándor 8, Dongó Gyárfás Géza 8, Ecséri Lajos 8, Erdős János 8, Frencz Géza 5, Horger Antal 8, Klemm Antal 8, Lenk Adolf 8, Losonezi Zoltán 8, Melich János 8, Országos Kaszinó 8, Óvári Ferenc 8, Pápay József 8, Tolnai Vilmos 10, Varsányi Emil 8, Veszprém: papnevelő intézet 8, Viszota Gyula 8, Zalán Menyhért 8, Zirc: apátsági könyvtár 8, összesen 175 pengő.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság.

I. Tiszteleti tagok:

† Lehr Albert, Budapest (1917)
† Paasonen Henrik, Helsinki (1912)
† Schuchardt Hugó, Grác (1905)
Setälä Emil, Helsinki (1905)
† Szily Kálmán t. elnök, Budapest (1922)
† Thomsen Vilmos, Kopenhága (1905)
Wichmann György, Helsinki (1912)
Wiklund Károly Bernát, Upsala (1912)

II. Tisztikar:

Elnök: Szinnyei József
Alelnökök: Gombocz Zoltán és Melich János
Titkár: Jakubovich Emil
Szerkesztők: Gombocz Zoltán, Melich János és Pais Dezső
Jegyző: Zsirai Miklós
Pénztáros: Sági István
Ellenőr: Pais Dezső

III. Választmány:

a) Fővárosiak:

Eckhardt Sándor	Németh Gyula
Erdélyi Lajos	Némethné Sebestyén Irén
Farkas Gyula	Putnoky Imre
Gulyás Pál	Solymossy Sándor
Gyomlay Gyula	Szendrey Zsigmond
Hóman Bálint	Szigetvári Iván
Horváth János	Trócsányi Zoltán
Losonezi Zoltán	Viszota Gyula
Rásonyi Nagy László	Gróf Zichy István
Négyesy László	Zlinszky Aladár
	Zolnai Béla

b) Vidékiek:

Csefkó Gyula	Mészöly Gedeon
Csúry Bálint	Pap Károly
Dézi Lajos	Pápay József
Horger Antal	Tolnai Vilmos
Karácsonyi János	Vargha Damján
Klemm Antal	Zolnai Gyula

IV. Számvizsgáló bizottság:

Horváth Endre Pázmán József Szidarovszky János

Kérelem.

Társaságunknak január 24-én tartott évi rendes közgyűlése az alapító és rendes tagok díját, valamint a folyóirat előfizetési árát ugyanakkora összegben állapította meg, mint a múlt évben.

A rendes tagok évi 8 pengőért, az alapítók pedig legalább 200 pengőt kitevő alapítványukért kapják a folyóiratot. Ugyancsak 8 pengő a Magyar Nyelv 1928. évi előfizetése is. Iskolák, könyvtárak és más intézmények előfizetők vagy alapítók lehetnek.

Folyóiratunkat azoknak a régi alapítóinknak is megküldjük, akiknek az alapítványa a befizetett összeg elértéktelenedése miatt nem tesz ki 200 pengőt. Azonban arra kérjük őket, hogy amíg alapítványukat erre az összegre kiegészíthetik, a jelenlegi nehéz viszonyokra való tekintettel fizessék meg az évi tagdíjnak megfelelő összeget.

Rendes tagjainkat és előfizetőinket kérjük, hogy a 8 pengő évdíjat küldjék be postautalványon Társaságunk pénztárának (Budapest, VIII., Múzeum-körút 6—8.).

Budapesten, 1928. február 1-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

a) 1927. december 1-től 31-ig.

Alapítványok:

Sági István (kieg.) 20, Szőcs Ferenc (kieg.) 10, Zolnai Gyula (kieg.) 120, összesen 150 pengő.

Adományok:

Jablonkay Gábor 2, Pap Károly 2, Pesitz Nándor 2, összesen 6 pengő.

b) 1927. január 1-től 31-ig.

Alapítványok:

Bátky Zsigmond (kieg.) 8, Szily Tamás (kieg.) 10, összesen 18 pengő.

Adományok:

B. J. 2, Klinda Teofil 5·20, Gróf Széchényi Domonkos 8, összesen 15·20 pengő.

XXIV. ÉVFOLYAM.

1928. MÁJ.—JÜN.

5—6. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA **SZILY KÁLMÁN**

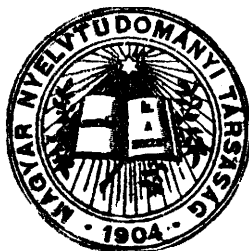
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG MEGBIZASABÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

235—236. FÜZET

1928. MÁJ.—JÜN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG
1928

T A R T A L O M.

	Lap
<i>Zsirai Miklós</i> : Wiklund Károly Bernát (arcképpel)	145
<i>Németh Gyula</i> : Géza	147
<i>Klemm Antal</i> : Pozitívizmus és idealizmus a nyelvtudományban	151
<i>Melich János</i> : Erdély ősi földrajzi neveinek eredetéhez	161
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Czeglédi István stilsztikai és jelentéstani fejtegetései ..	164
<i>Pais Dezső</i> : Ósbó.	169
<i>Vitéz Házi Jenő</i> : Balassi Menyhárt árultatásának szerzője	175
<i>Losonczi Zoltán</i> : A magyar létige történetéhez	183
<i>Kniezsa István</i> : A magyar helyesírás a tatárjárásig	188
<i>Juhász Jenő</i> : A denominális <i>-sz > -c</i> névszóképző	197
Kisebb közlemények. <i>Zolnai Gyula</i> : Orosháza ~ orosházi. — <i>Csefő Gyula</i> : Hogyan támadnak az elvonások? — <i>Balogh József</i> : A fél idézőjel. — <i>Schwartz Elemér</i> : Humboldt Vilmos Révai Miklósról. — <i>Melich János</i> : A magyar és magyar vonatkozású erdélyi helynevek gyűjtése.	199
Szó- és szólásmagyarazatok. <i>Csűry Bálint</i> : Ön. Dinom-dánom. — <i>Galamb Sándor</i> : Petőfi Sándor, Mészáros Lázár meg a „kófic”. — <i>Horger Antal</i> : Ós. Érsek. Zalog és zavar. — <i>H. Kovács Mihály</i> : Haska. — <i>Rásonyi Nagy László</i> : Csákány. Becs.	203
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Utca vagy ucca? — <i>Z. A.</i> : Te csak pipájl, Ladányi! — <i>Lenhossék Mihály</i> : Infusoriák, amphibiák.	211
Könyvismertetések. A szerkesztőséghez beküldött könyvek	213
Nyelvtörténeti adatok. <i>Csűry Bálint</i> : Sulyok Ferenc levele anyjához 1540-ből. Levél Fráter Györgyhoz 1545-ből. Ombozy Miklós levele 1548-ból. ...	215
Népnyelv. <i>Luby Margit</i> : A kender feldolgozása a szatmármegyei Tunyogon és Csekében.	217
Különfélék. † Harsányi István. — A M. Tud. Akadémia 1927. évi Sámuel— Kölber-jutalma. — <i>Melich János</i> : A magyar nép új rokonai. — <i>Nagy J. Béla</i> : A legújabb mesterséges nemzetközi nyelv.	220
Levélszokrény 28—33.	222
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Nyugtázás.	

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

1. sz. **Gombocz Zoltán**: Nyelvtörténeti módszertan. Budapest, 1922. 8° 44 l.
3. sz. **Pápay József**: A magyar nyelvhasznítás története. Budapest, 1922. 8° 48 l.
4. sz. **Pápay József**: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. Budapest, 1922. 8° 60 l.
5. sz. **Gróf Zichy István**: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. 8° 82 l. 1 térkép.
6. sz. **Melich János**: A honfoglalás kori Magyarország. Budapest, 1925-6. 8° 240 l. (A dolgozat első fele.)
7. sz. **Hóman Bálint**: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 8° 50 l.

TUDNIVALÓK.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII., Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII., Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1927-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXIV. ÉVFOLYAM. 1928. SZEPT.—OKT. 7—8. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA **SZILY KÁLMÁN**

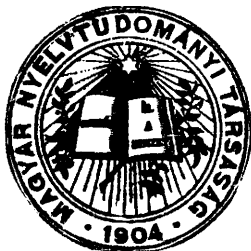
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG MEGBIZASABÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADEÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

237—238. FÜZET

1928. SZEPT.—OKT.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG
1928

TARTALOM.

	Lap
<i>N. Sebestyén Irén</i> : Wichmann György hatvanadik születésnapjára (arc-képpel)	225
<i>Zlinszky Aladár</i> : Néhány stilisztikai fogalom értelmezése.....	232
<i>Melich János</i> : Ó-magyar szövégi γ tót helynevekben	239
<i>Klemm Antal</i> : Pozitivizmus és idealizmus a nyelvtudományban	247
<i>Kniezsa István</i> : A magyar helyesírás a tatárjárásig	257
<i>Ligeti Lajos</i> : Magyar kutatóút Mongolországba	265
Kisebb közlemények. <i>Gulyás Pál</i> : Az Orthographia Vngarica 1549 előtti kiadásairól. — <i>Horger Antal</i> : A <i>kcs</i> > <i>csk</i> helycseréhez. — <i>Mészöly Gedeon</i> : A <i>jalu u-járól</i> . — <i>Zs. M.</i> : Nyelvrokonaink-e a dravidák? ...	270
Szó- és szólásmagyarzatok. <i>Csefjő Gyula</i> : Szöriszarka. — <i>Magyary-Kossa Gyula</i> : Himlő, francu, himlővásárlás. — <i>Schwartz Elemér</i> : Szölnök—Zemming—Szenik. — <i>Szendrey Zsigmond</i> : Tót idadó, tót evevő, mónár kis kutyája. — <i>Weszely Gyula</i> : Vérré vált bennem, mint barátban a lencse. — <i>Ua.</i> és <i>szerk.</i> : Fakított-e már? — <i>Zolnai Gyula</i> : Máma ...	276
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Rossz-e a <i>-lag</i> , <i>-leg</i> ?.....	285
Könyvismertetések. A szerkesztőséghez beküldött könyvek	287
Nyelvtörténeti adatok. <i>Csűry Bálint</i> : Damosi tanuvallatás 1550-ből	289
Népnyelv. <i>Szendrey Zsigmond</i> : Tájszók a békésmegyei Szentandrásról és Öcsödről.....	293
Levélszekrény 34—8.	
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Nyugtázás.	

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

1. sz. **Gombocz Zoltán**: Nyelvtörténeti módszertan. Budapest, 1922. 8° 44 l.
3. sz. **Pápay József**: A magyar nyelvhasználat története. Budapest, 1922. 8° 48 l.
4. sz. **Pápay József**: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. Budapest, 1922. 8° 60 l.
5. sz. **Gróf Zichy István**: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. 8° 82 l. 1 térkép.
6. sz. **Melich János**: A honfoglalás kori Magyarország. Budapest, 1925-6. 8° 240 l. (A dolgozat első fele.)
7. sz. **Hóman Bálint**: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 8° 50 l.

TUDNIVALÓK.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII., Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII., Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1928-ban 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXIV. ÉVFOLYAM.

1928. NOV.—DEC.

9—10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA SZILY KÁLMÁN

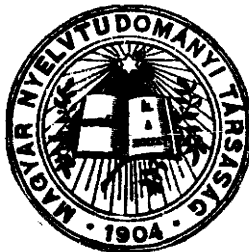
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG MEGBIZASÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

239—240. FÜZET

1928. NOV.—DEC.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG
1928

TARTALOM.

	Lap
<i>Zsirai Miklós</i> : Finnugor szófejtések. (Nyárs és hárs. Lili, lillik.)	297
<i>Zlinszky Aladár</i> : Néhány stilisztikai fogalom értelmezése.....	301
<i>Mészöly Gedeon</i> : *Szoptani, *csúszteni, *bukteni	307
<i>Rásonyi Nagy László</i> : A Brassó név eredete	311
<i>Kniezsa István</i> : A magyar helyesírás a tatárjárásig	318
<i>Erdélyi Lajos</i> : Népnyelvünk behatóbb tanulmányozása tudományos és nemzeti kötelességünk	327
<i>Melich János</i> : A veszprémvölgyi görög oklevél σουβουου-ja	333
Kisebb közlemények. B. Z.: A rokonnépek statisztikája. — <i>Csonkás Mihály</i> : Balassa-e vagy Balassi? — <i>Pais Dezső</i> : Szórvány-nyelvmélek, szövegnyelvmélek. — Nyelvészeti problémák nyugati német helységneveinkben	336
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Csefkó Gyula</i> : Kércinkedik. Csúti. — <i>Csúry Bálint</i> : Csápsza. Így jár, aki a zsidónak nem köszön. — <i>Gombocz Zoltán</i> : Bársony. — <i>Horger Antal</i> : Vedlik. Millye. — <i>Timár Kálmán</i> : Újszerzetes vagy kezdő? — <i>Zolnai Gyula</i> : Máma	341
Nyelvtüvelés. <i>Balogh József</i> : Magyarul vagy csak — magyarosan? — N.: Magyar Hét. — <i>Nagy J. Béla</i> : A mágnáscímek szórendje. — <i>Sági István</i> : Könyörgöm	349
Könyvismertetések. A szerkesztőséghez beküldött könyvek	354
Nyelvtörténeti adatok. <i>Csúry Bálint</i> : Damosi tanuallatás 1550-ből	357
Népnyelv. <i>Györffy István</i> : Hevesmegyei helynevek	361
Levélsekreány 39—51	364
A borítékon: Tudnivalók. — Kérelem. — Értesítés. — Közgyűlési meghívó. — Nyugtázás. — Felolvasó üléseink 1929-ben.	

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

1. sz. **Gombocz Zoltán**: Nyelvtörténeti módszertan. Budapest, 1922. 8° 44 l.
3. sz. **Pápay József**: A magyar nyelvhasználat története. Budapest, 1922. 8° 48 l.
4. sz. **Pápay József**: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. Budapest, 1922. 8° 60 l.
5. sz. **Gróf Zichy István**: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. 8° 82 l. 1 térkép.
6. sz. **Melich János**: A honfoglalás kori Magyarország. Budapest, 1925—6. 8° 240 l. (A dolgozat első fele: 1—2., második fele: 1.)
7. sz. **Hóman Bálint**: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 8° 50 l.

TUDNIVALÓK.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1928-ban 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

Kérelem.

Társaságunk ebben az évben sem tudta elérni, hogy a tagdíjból, előfizetésből származó rendes bevétel elég lett volna a Magyar Nyelv kiadásának költségeire. A nyomdai árak sokkal magasabbak, mint békében, az évi tagdíj pedig a békebelinek kb. csak kétharmada. A M. Tud. Akadémiának az 1927. évről maradékként erre az évre áthozott 1000 pengős támogatása, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium segélye, a Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaságnak, valamint a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének adománya tette lehetővé, hogy folyóiratunk a költségvetésben ígért 20 iv helyett 25 iven jelenhetett meg, sőt hogy az év végén egy kevés pénztári maradékra is számíthatunk, amely biztosítja jövő évi első füzetünk megjelenését.

Társaságunk választmánya azonban nem fogja a jövő évi közgyűlésen a tagdíj előfizetés emelését javasolni, nehogy a magas évi díj miatt olvasóink száma megfogyatkozzék. E helyett arra kérjük tagjainkat, előfizetőinket, terjesszék ismerőseik körében a Magyar Nyelvet. Ha olvasóink száma növekedik, arányosan csökken a folyóirat egy-egy példányának nyomdai költsége. Tagok ajánlásán kívül különösen kérjük a Magyar Nyelvnek iskolák, könyvtárak, intézetek számára való megrendelését.

Az idei évfolyam címlapjának a hátán közzétesszük alapítóink névsorát. Aki régi alapítványát az utolsó két esztendőben kiegészítéssel növelte, annak koronában tett alapítványát is átszámítottuk pengőre. Legtöbb alapítványunk nem éri el a 200 pengő alapító tagdíját. Hogy Társaságunknak ne kelljen a folyóirat küldésével ráfizetni az alapítványokra, bizalommal kérjük régi alapítóinkat, egészítsék ki alapítványukat 200 pengőre, s amíg ezt meg nem tehetik, fizessék meg az évi 8 pengő rendes tagdíját.

Budapest, 1928. december 1-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

Társaságunk pénztára visszaváltaná a Magyar Nyelv I. (1905.), III. (1907.), IV. (1908.) és XIV. (1918.) évfolyamát. Egy-egy beküldött évfolyamért 10 pengőt fizetünk.

Folyóiratunkból még a következő évfolyamok kaphatók: XV. (1919.), XVI. (1920), XVIII. (1922.), XIX. (1923.), XX. (1924.), XXII. (1926.), XXIII. (1927.) és XXIV. (1928.). A többi évfolyamból csak egyes füzetek vannak.

Minden évfolyam 1—10. folyószámú füzetekben jelent meg. Egy-egy szám ára az I—XIV., XXI., XXII. és XXIV. évfolyamból 1 pengő (egész évfolyam 10 pengő), a XV—XX. évfolyamból 0'50 pengő (egész évfolyam 5 pengő), a XXIII. kötetből a 3—6. szám (Szinyvei-émlék) 8 pengő, a többi füzet számonként 1 pengő, az egész évfolyam 14 pengő.

Társaságunk tagjainak és folyóiratunk előfizetőinek a három utolsó évfolyamot 8—8 pengőért adjuk.

A MAGYAR NYELVTUDOMANYI TARSASÁG
felolvasó üléssel kapcsolatos

évi közgyűlését

1929. január 22-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghívotnak.

Tárgysorozat:

Elnöki megnyitó.

Titkári jelentés a Társaság 1928. évi működéséről.

Hét fővárosi és négy vidéki választmányi tag választása.

Pénztári jelentés 1928-ról.

Költségvetés 1929-re.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok.*

A közgyűlés berekesztése.

* Az alapszabályok értelmében a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmánynak be kell jelenteni. Ha az indítványok be nem jelentettek, tárgyalásuk a legközelebbi közgyűlés napirendjére marad.

Nyugtázás

1928 október 1-től november 30-ig.

Alapítványok: Hazai Bank R. T. igazgatósága 200, Klemm Antal (kieg.) 21, Losonczy Zoltán (kieg.) 10, Melich János (kieg.) 10, Tolnai Vilmos (kieg.) 40, összesen 281 pengő.

Adományok: Balogh József 2, Jakubovich Emil 2, Magyar Orsz. Közp. Takarékpénztár 20, Pesitz Nándor 2, Varga Bálint 2, összesen 28 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Jakubovich Emil (1929-re) 8 pengő.

 Felolvasó üléseinket 1929-ben a következő napokon tartjuk: február 12., március 12., április 9., május 14., június 11., október 15., november 12., december 10.

K. M. Egyetemi Nyomda Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — (Dr. Czákó Elemér.)

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gy.** Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
2. sz. **Szily Kálmán.** A mágnás-cím a magyarban. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) 0·40 P.
3. sz. **Pápay József.** Reguly Antal emlékezete. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) 0·40 P.
4. sz. **Balassa J.** A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
5. sz. **Erdélyi Lajos.** Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** A magyar táncnyelv. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) 0·40 P.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) 3— P.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Ungarica“ és a magyar helyesírás. (Elfogyott.)
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) 0·80 P.
10. sz. **Kossa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1909. (8-r. 54 l.) 0·80 P.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) 0·40 P.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) 0·80 P.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. (Elfogyott.)
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyias igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) 2— P.
15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpádkori török személynveink. Budapest, 1915. (8-r. 52 l.) 1— P.
17. sz. **Hóman Bálint.** A székelyek eredete. Budapest, 1921. (8-r. 18 l.) 0·40 P.
18. sz. **Sági István.** A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Budapest, 1922. (8-r. 105 l.) 2— P.
19. sz. **Gragger Róbert.** Ómagyar Máriasisiralom. Budapest, 1922. (8-r. 13 l.) 0·60 P.
20. sz. **Jakubovich Emil.** Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Budapest, 1924. (8-r. 19 l.) 0·40 P.
21. sz. **Vitéz Házi Jenő.** A soproni magyar-latin szójegyzék. Budapest, 1924. (8-r. 20 l.) 0·80 P.
22. sz. **Csüry Bálint.** A szamosháti nyelvjárás hangjelentésformái. Budapest, 1925. (8-r. 44 l.) 2— P.
23. sz. **Szinnyei József.** A Halotti Peszéd hang- és alaktana. Budapest, 1926. (8-r. 48 l.) 0·60 P.
24. sz. **Balogh József.** Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. Budapest, 1926. (8-r. 16 l.) 0·20 P.
- — **Emlék Szily Kálmának,** a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. Budapest, 1918. (8-r. 132 l.) 3— P.

Kérelem.

Társaságunk idei rendes közgyűlése a tagdíjat 1928-ra 8 pengőben, az alapító díjat pedig 200 pengőben állapította meg. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelvet.

Kérjük azokat a tagjainkat és előfizetőinket, akik az évi díjat még nem fizették meg, hogy a folyó hó első napjaiban címükre érkezett postautalványon küldjék be Társaságunk pénztárának (Budapest, VIII., Múzeum-körút 6—8.).

Budapesten, 1928. október 10-én.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.

Nyugtázás

1928. június 1-től szeptember 30-ig.

Alapítvány:

Klemm Antal (kieg.) 18 pengő.

Adományok:

Budapest Székesfővárosi Közlekedési R. T. 1400, Pintér Jenő 10, Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete 200, összesen 1610 pengő.

Alapítók rendes tagdíja:

Báró Forster Gyula 8, Gombássy Imre 8, összesen 16 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gy.** Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
2. sz. **Szily Kálmán.** A mágnes-cím a magyarban. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) 0'40 P.
3. sz. **Pápay József.** Reguly Antal emlékezete. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) 0'40 P.
4. sz. **Balassa J.** A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
5. sz. **Erdélyi Lajos.** Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** A magyar táncnyelv. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) 0'40 P.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) 3'— P.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Ungarica“ és a magyar helyesírás. (Elfogyott.)
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909 (8-r. 36 l.) 0'80 P.
10. sz. **Kossa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1909. (8-r. 54 l.) 0'80 P.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) 0'40 P.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) 0'80 P.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. (Elfogyott.)
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyias igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) 2'— P.
15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpád kori török személyneveink. Budapest, 1915. (8-r. 52 l.) 1.— P.
17. sz. **Hóman Bálint.** A székelyek eredete. Budapest, 1921. (8-r. 18 l.) 0'40 P.
18. sz. **Sági István.** A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Budapest, 1922. (8-r. 105 l.) 2'— P.
19. sz. **Gragger Róbert.** Ómagyar Máriasisiralom. Budapest, 1922. (8-r. 13 l.) 0'60 P.
20. sz. **Jakubovich Emil.** Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Budapest, 1924. (8-r. 19 l.) 0'40 P.
21. sz. **Vitéz Házi Jenő.** A soproni magyar-latin szójegyzék. Budapest, 1924. (8-r. 20 l.) 0'80 P.
22. sz. **Csüry Bálint.** A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. Budapest, 1925. (8-r. 44 l.) 2'— P.
23. sz. **Szinyei József.** A Halotti Beszéd hang- és alaktana. Budapest, 1926. (8-r. 48 l.) 0'60 P.
24. sz. **Balogh József.** Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. Budapest, 1926. (8-r. 16 l.) 0'20 P.
- — **Emlék Szily Kálmának,** a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születése napja alkalmával. Budapest, 1918. (8-r. 132 l.) 3'— P.

Kérelem.

Társaságunknak január 24-én tartott évi rendes közgyűlése az alapító és rendes tagok díját, valamint a folyóirat előfizetési árát ugyanakkora összegben állapította meg, mint a múlt évben.

A rendes tagok évi 8 pengőért, az alapítók pedig legalább 200 pengőt kitevő alapítványukért kapják a folyóiratot. Ugyancsak 8 pengő a Magyar Nyelv 1928. évi előfizetése is. Iskolák, könyvtárak és más intézmények előfizetők vagy alapítók lehetnek.

Folyóiratunkat azoknak a régi alapítóinknak is megküldjük, akiknek az alapítványa a befizetett összeg elértéktelenedése miatt nem tesz ki 200 pengőt. Azonban arra kérjük őket, hogy amíg alapítványukat erre az összegre kiegészíthetik, a jelenlegi nehéz viszonyokra való tekintettel fizessék meg az évi tagdíjnak megfelelő összeget.

Rendes tagjainkat és előfizetőinket kérjük, hogy a 8 pengő évdíjat küldjék be postautalványon Társaságunk pénztárának (Budapest, VIII., Múzeum-körút 6—8).

Budapesten, 1928. június 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1928. április 1-től május 31-ig.

Alapítványok:

Baranyai Zoltán (kieg.) 16, Jakubovich Emil (kieg.) 10,
Melich János (kieg.) 10, Pintér Jenő (kieg.) 20, Vargha
Damján (kieg.) 60, összesen 116 pengő.

Adományok:

Pintér Jenő 20, Ujfalussy Viktor 4, összesen 24 pengő.

Adomány a Szily-alapra:

Vargha Damján 20 pengő.

Alapítók rendes tagdíja:

Jakubovich Emil 8, Szinnyei József 8, összesen 16 pengő.